

HENSZLMANN IMRE LEVELEZÉSE ÉS IRATAI
II
1860. augusztus–1864

DE SIGNIS

3

Sorozatszerkesztő
SZENTESI EDIT

HENSZLMANN IMRE LEVELEZÉSE ÉS IRATAI II 1860. augusztus–1864

KÖZREADJA

Szentesi Edit

Boncz Hajnalka, Bubryák Orsolya, Ecsedy Anna, Gulyás Borbála,
Havasi Krisztina, Mentényi Klára, Naményi Mária, Pócs Dániel,
Pócs Veronika, Simon Anna
(levéltári kutatás és átiratok)

Nagyajtai Andor
(bibliográfiák és mutatók)

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

Készült
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézetében
az OTKA K 105005 számú kutatási program keretében

A könyv az OTKA PUB-F 111100 számú pályázat támogatásával jelent meg.

Munkatársak

B. H.	Boncz Hajnalka
B. O.	Bubryák Orsolya
E. A.	Ecsegy Anna
G. B.	Gulyás Borbála
H. K.	Havasi Krisztina
M. E.	Marosi Ernő
M. K.	Mentényi Klára
N. M.	Naményi Mária
P. D.	Pócs Dániel
P. V.	Pócs Veronika
S. A.	Simon Anna
Sz. E.	Szentesi Edit
Zs. E.	Zsupán Edina

Német szövegek összeolvasása: Bubryák Orsolya
Francia szövegek összeolvasása: Jávora Anna
Latin szövegek összeolvasása: Marosi Ernő
Angol és olasz szövegek összeolvasása: Pócs Dániel
Ógörög szövegek olvasata: Zsupán Edina

Köszönet

Uršula Ambrušována és Tamás Zsuzsannának

© Szentesi Edit, 2016

ISSN 2498-7840
ISBN 978-963-506-987-3

Haas Mihály szatmári püspök az MTA „Elnökségének”
Szatmárnémetiből Pestre, 1860. augusztus 6.
Budapest, MTAKK, RAL, 487/1860

Az első oldal bal felső sarkában a 2084-es iktatószám a szatmári püspökségé? Alatta az MTA iktatószáma (487), és a jobb oldalon az érkeztetési rájegyzés (Toldy Ferenc kézírásával): „Vet-(em) aug(usztus) 15. 1860.”

[1]

N^{ro} 2084.

A szatmári püspöktől.

T(isztelt) cz(íMZett) mélyen tisztelt akad(émiai) Elnökség!

Méltóztatott fölszólítani, hogy a gondjaim alá bizott egyházmegye részéről az akademia stat(isztikai) bizottságának küldjem be a kijelölt kimutatásokat, jegyzeteket és adatokat.

Midőn t(isztelt) cz(íMZett) mélyen tisztelt Elnökséget ezzel arról tudósítom, hogy e nagyrabecsült fölszólításnak a lehető legnagyobb pontossággal meg fogok és pedig örömet felelni, bátorkodom egyszersmind a mélyen t(isztelt) Elnökségnek becses figyelmét a szükséges archæologiai kimutatásokra is fordítani, tudván hogy az akademia keblében nemcsak statist(ikai), hanem archæol(ógiai) bizottság is létezik.

Mint cs. k. iskolatanácsos összejártam a haza igen nagy részét, városról városra, faluról falura és pusztáról pusztára, és conservator is lévén[,] ¹ kitűnő figyelmet fordítottam nemcsak az iskolákra, hanem egyszersmind az építészeti és egyéb történeti és művészeti emlékekre ² hivatalos utazásaim alkalmával. Tettem és teszem ezt mint püspök is és meg nem mondhatom, mennyire bámultam, midőn a több mint 400 □ mértföldre terjedő megyém területén annyi érdekes régi szent építményt találtam,

[2]

miután már több ízben az illető conservator ³ arról tudósította a „cs. k. Central-Commissiót”, hogy Magyarországnak ezen részében nincsen történeti és építészeti emlék.

Ritkák, igen ritkák hazánkban a templomi régi falfestvények, miért is nagyra becsültettek többi közt azok, melyek 1842-ben M. Szigeten ⁴ a refor(mátus) templom meszeltetése alkalmával fölfedeztettek és melyek az idén végképen elpusztultak. Én ezeknél sokkal becsesebb festményeket földöztem föl Ugocsa megyében Fekete-Ardó mezővárosában a kath(olikus) góthépit(ésű) templomban, mely már hat évig boltozat és tétő nélkül állott és előbb is sok évig nélkülözte a földözetet. E templom nyugati falán igen sok bibliai jelenet van lefestve és, ha minden nem csal, a festmények mind a XIII.

¹ Értsd: a CC ún. konzervátora.

² Értsd: emlékekre.

³ A nagyváradai közigazgatási kerület konzervátora, Fogarasy Mihály, (akkoriban) nagyváradai kanonok.

⁴ Máramarosszigeten. Vö.: *Henszlmann 1847b* és a 76. számmal.

századból valók. A rajz nem remek ugyan, de annál becsesebb az inventio és a festés. A ruházat e festményeken azt tanítja, hogy ezek oly festőtől eredtek, ki huzamosan lakott e vidéken, miért is valódi ereklyének tekinthetők e festmények a hazai művészet köréből.

Hogy hajdan e vidéken élénk művészeti élett

[3]

vala, azt tanusítják többek között azon templomok, melyek még vagy egészben, vagy megcsonkítva fönállanak, és melyek sok tekintetben igen nagybecsűek.

Ezen egyházi építmények közül még néhány és előbb különösen kivált Nagy-Bánya sz(abad) k(irályi) bányavárosa temploma, mely mint okiratilag bebizonyítható, 1341 körül építtetett, és melyet megbocsáthatlan könnyelműségből és tudatlanságból lerontottak úgy, hogy csak tornya maradt fön. E torony mellett megmaradt még a leirhatlan szépségű portálának egy-egy oly része, melyből az egésznek remek voltára lehet következtetni.

Gyönyörű továbbá Ákoson egy rom(án) stylben épült két tornyu szép templom, mely nagyon hasonlít a zsámbéki roman templomhoz, csak hogy sokkal egyszerűbb az építés.

Nevezetes továbbá a nagyszőlősi templom, a beregszászi, a svábbélteki⁵ egy gyönyörű siremlékkal a XVI. századból, az aranyosmedgyesi, mely már romban fekszik, és hol a várban három igen nevezetes rézkoporsó őriztetik, melynek helye a nem(zeti) muzeumban volna. Van ezeken kívül még számtalan más régi templom e vidéken, részint toronynyal, részint annélkül – és ezen szent építmények rövid idő múlva vagy egészben vagy részben elfognak pusztíttatni, miután sokhelyt kevés gond fordítatik rájuk és miután új egyházak építtetnek vagy a régiek nagyobbíttatnak stb.

[4]

Ezek így levén, czélszerűnek tartanám, ha a t(isztelt) cz(ímtelt) Akademia kezét fogva a Sz(ent) István Társulattal egy-két jó ügyes rajzoló megbizna, ki az országot összejárna és a még fönlevő történeti műemlékeket lerajzolná.

Ez nagyon sok költséget alig fogna okozni, miután minden püspök, minden plebános minden bizonynyal azon volna, hogy az illető kiküldötteteket élelmezéssel, szállással és uti alkalommal ellássa. Jól volna, ha az illetők photographiával is tudnának bänni.

Igaz ugyan, hogy az időnek vafoga, a tatár- és törökjárás és fájdalom, a sok beháboru nem kimélt meg nálunk sok oly nagyszerű épületet, a milyennel a külföld méltan dicsekszik, de van mégis hazánkban sok, igen sok igen érdekes szent építményünk a roman- és goth-építész(eti) korszakokból. És nekünk minden követ meg kellene becsülnünk azon időszakokból. Egyházunk és általában hazánk története tökéletesen sohasem leendő megírva, hacsak művészeti emlékeinkre több gondot nem fordítandunk mint a mennyit eddigelé fordítottunk.

⁵ Krasznabélteki. (A folytatásban talán Prépostváry Zsigmond siremlékéről van szó.)

A budapesti kerületnek műemlékeinek jegyzékével örömet fogok a t(isztelt) cz(í-
zett) Akademiának szolgálni, valamint a szatmár egyházmegyéével is.

Ki egyébiránt megkülönböztetett tisztelettel maradok

Szatmárt, augusztus 6^{kán} 1860.

A t(isztelt) cz(ímtelt) Elnökségnek
kész alázatos szolgája
Haas Mihály
püspök.

[Sz. E.]

Leblanc Henszlmann Imrénék

Eaux-Bonnes-ból (Basses-Pyrénées), 1860. augusztus 13.

Kassa, VSMRP, p. č. 220, [15. levél]

A kassai kéziratárban egy „Leblanc” feliratú borítóban együtt, pontosabban összekeveredve találhatók Eugène Leblan és egy másik személyiség levelei. (Az egzaltált építész és a gyöngybe-tűkkel rendezett sorokat író másik személy leveleinek képe összetéveszthetetlenül különbözik. Az építész aláírása mindig ELeblan; a másik személyé többnyire Leblanc, néha: LBlanc, Blanc, Lebl vagy B; keresztnéve soha nem szerepel.) Ezt a másik személyt nem sikerült azonosítani.

Fennmaradt levelei közül ez a legkorábbi. Nem lehetetlen, hogy Henszlmann nem sokkal korábban ismerkedett meg vele kiadója révén, aki az arányelmélet terjesztésébe akarta bevonni, vö. a 393. és 395. számokkal. Az 1860-as években elsősorban Irányi Dániel – többé-kevésbé kódolt – üzeneteit közvetítette Henszlmann-nak Párizsból Pestre, de – a fönt vázolt előzmények és például ezen levél alapján – az a valószínű, hogy létező személy volt, és nem egyszerűen Irányi álneve, illetve felvett személyisége, noha van olyan említése egy harmadik (álnéven?) aláírt levélben, ahol egyértelműen Irányi fedőneveként szerepel (mint másutt Bodin úr vagy Dr Lorrain, akik szintén élő személyek voltak).¹ Foglalkozása a levelekből nem derül ki, eltekintve attól az éppen ennek a levélnek a végén szereplő mondattól, hogy szívesen elindulna a magyar akadémia székházának tervpályázatán, már ha egyáltalán ki fognak írni pályázatot. Összes többi levélben egyetlen halvány utalás sincs arra, hogy írójuk építész lett volna.

[1]

Eaux-Bonnes, Basses-Pyrénées

13 août 1860

poste restante

Mon cher Monsieur Enzelman,

Supposant que vous êtes déjà arrivé dans votre „ville de poussière” comme vous me l’avez décrite, je vous adresse ces quelques lignes pour vous informer que je suis ici depuis le 4 de ce mois, et que le médecin m’a promis de me renvoyer guéri. Mais tout en me soignant, je n’oublie pas votre ouvrage² et j’étudie l’architecture égyptienne avec un grand intérêt.

Mons(ieur) Gros m’écrit

¹ Henszlmann éppen az idő tájt, amikor Leblanc neve szóban forgott az arányelmélet terjesztőjeként, a tiszteletpéldányt kapók egyik listája – lásd a 391. számot – alá, de nem annak részeként és ceruzával felírta Charles Blanc címét („M. Ch. Blanc / 55 Rue Vivienne”). Azonban levelei alapján nem tűnik úgy, hogy Leblanc azonos lehetne egy ilyen jelentős személyiséggel, illetve hogy Leblanc kitüntetett módon érdeklődött volna a képzőművészet és a művészettörténet iránt.

² Értsd ezen Henszlmann arányelméletét.

[2]

qu'il a reçu l'exemplaire à lui destiné et qu'il vous en remercie de tout son coeur. J'espère que vous voudrez bien me donner de vos nouvelles et m'informer aussi si l'affaire de l'Académie avance, car je suis plus que jamais décidé à concourir si toute fois un concours doit avoir lieu.

Votre très-dévoué
Leblanc

[P. V.]

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak
Pestről Párizsba, 1860. augusztus 28.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

Egy papírirven a(z 1860.) november 19-i, Bertrand-nak szóló levélfogalmazvánnyal, lásd a 419. számot.

A két Bertrand-nak szóló fogalmazvány közötti oldalon, azaz e fogalmazvány hátán Henszlmann-nak egy hosszabb, német nyelvű, nagyon sebtében írt fogalmazványa van, amely Magyarország aktuálpolitikai helyzetéről, pontosabban közhangulatáról szól. Ezt Henszlmann azzal vezette be franciául, hogy mivel tudja: a címzett olvas németül, elküldi neki ezt a karcolatot, hogy tudja magát mihez tartani magyarországi kereskedelmi vállalkozásaiban. Leblanc 1861. február 4-i levelének – lásd a 430. számot – egy bekezdése alapján azonban határozottan úgy tűnik, hogy ez a fogalmazvány nem a Bertrand-nak szóló levélhez tartozik, hanem Irányi Dániel kapta meg Leblanc-on át (jókora késéssel, miután dél-franciaországi szállodák között keringett, vö. az előző levél keltezésével).

Az agyonjavított, sokszor erősen rövidített szavakkal írt német fogalmazvány szövege, sőt gondolatmenete sem teljesen összefüggő, ezért nem közöljük. Lényege, hogy Henszlmann szerint Magyarországon a békétlenség, Garibaldi, Kossuth és Viktor Emánuel felhívásai és bizonyos hangok ellenére sem várható forradalom vagy nagyobb zavargások kitörése, egyrészt mert a magyarok tudják, hogy egy ilyet könnyedén letörnének, és az hosszú időre lehetetlenné tenné követeléseik tárgyalásos érvényesítését, másrészt mert az elégedetlenkedőknek sem vezetője, sem szervezete nincs. Úgy tűnik, mintha a mozgolódások élén egyes arisztokraták állnának, de ezekben már nem bíznak, mert tudják, milyen gyorsan fognak visszahúzódni, ha komoly ellenállásra kerülne sor. A kormányzat tett továbbá bizonyos hangulatjavító intézkedéseket, illetve engedményeket, például elbocsátották a rendkívül népszerűtlen rendőrfőnököket.¹

[1]

M(onsieur) Arthus Bertrand 28 Août 1860.

M(on) ch(er) M(onsieur). On m'a dit à Paris le dernier jour avant mon départ que dans ce moment le Prince N.² était tout puissant auprès du Fministre³ d'état. Il s'agit donc de pousser notre affaire, c'est que je vous prie de faire au Montmartre⁴ en cas que vous n'étiez pas encore en possession de l'apostille de votre demande.⁵

¹ Joseph Protmann pest-budai ún. rendőrigazgatóról van szó, akinek felmentését Benedek Lajos tábornaszernagy, kormányzó a minisztertanács 1860. augusztus 9-i ülésén kezdeményezte, de a császár ezt csupán október 15-én hagyta jóvá, miközben Protmann már augusztus közpén szabadságra vonult, vö.: DEÁK 2013, 90–91. Henszlmann fogalmazványának közelebbi datálásában tehát ennek az eseménynek az említése nem segít.

² Azaz: Prince Napoléon, Jérôme Napoléon herceg.

³ Értsd: (Achille) Fould államminiszterrel?

⁴ Értsd talán: menjen el Horn Edéhez. Vö. a 422. számmal.

⁵ Értsd: ha még nem kapta meg az aláírást a kérelemre.

J'ai laissé à Bruxelles chez M(onsieur) Klaasen (successeur dans l'ancienne librairie Kiessling) un exemplaire des „Méthodes”,⁶ parcequ'il m'a promis de le présenter aux bibliothèques du Roi, des Musées & aux architectes. C'était l'exemplaire destiné à donner pour compte rendu à Munich. En cas que cet exemplaire nous sera acheté, je vous prierai de me le restituer pour son but convenu[.]

J'ai laissé un autre exemplaire à Cologne où on m'a promis deux articles, le troisième est resté à Vienne, pour le quatrième destiné à l'Allemagne j'ai écrit de Leipzig à M. François Mertens à Berlin.

Je ne sais pas si vous avez un commissionnaire oui ou non à Leipzig? En cas que vous n'en avez pas je vous recommande le mari de ma nièce M(onsieur) Ch. A. Hændl.⁷ Bogenstrasse N° 8 pour lequel je vous reponds.⁹ Il serait utile d'y envoyer ou à votre commissionnaire ou à M(onsieur) H.¹⁰ des exemplaires de la première livraison,¹¹ dont vous m'avez dit il vous resta encore quelqu'uns et de même une quantité convenable des prospectus.¹²

Comme je n'ai plus aucun exemplaire j'attends avec impatience votre envoi de 30 exemplaires, lesquels je vous avais demandé avant mon départ

Tout à vous

[P. V.]

[2]

Sachant que vous comprenez l'allemand je vous envoie ce petit esquisse de l'état politique des affaires qui vous servir de guide pour vos opérations commerciales dans notre pays:

Man irrt im Auslande wenn man glaubt dass die ungrischen Demonstrations bewegungen die Vorläufer eines wirklichen revolutionären Ausbruches seien; [...]¹³

[Sz. E.]

⁶ Henszlmann 1860.

⁷ Charles (Karl) Auguste (August) Händel.

⁸ A házszám helye üresen hagyva.

⁹ Hungarizmus: 'felel(össéget vállalok)' értelemben a *válaszol* ige. Értsd például: garantis.

¹⁰ Händelnek.

¹¹ Henszlmann 1859–1860, 1. füzet.

¹² Vö. a 334. számmal.

¹³ A német fogalmazvány további részét nem közöljük.

A. Chaisés Henszlmann Imrének
 Párizsból Pestre, 1860. október 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 68

[1]

Geehrter Freund!

Wenn ich eine längere Zeit habe verstreichen lassen bevor ich mich der angenehmen Verpflichtung Ihnen zu schreiben, entledigte, so schreiben Sie solches keineswegs einer Vernachlässigung Ihrer mir anvertrauten Interessen zu.

Ich habe bald nach Ihrer Abreise meinen Auftrag an Dr Corvisart erfüllt,¹ derselbe freuete sich sehr über Ihr werthvolles Andenken und beauftragte mich, Ihnen seinen innigsten Dank auszusprechen und Ihnen zu sagen, daß Sie immer auf seine Freundschaft rechnen könnten. Allein da der Kaiser abwesend wäre, und der Graf v(on) Pers.² bis vor Weihnachten für ihn unsichtbar sei, so müßte man vorläufig, die Zurückkunft des Erstern abwarten. Daß er demselben Ihr Werk und die bezüglichlichen Stellen³ auf Persig.⁴ zeigen wird, darauf können Sie zählen.

Er wünscht aber bei alldem von Ihnen eine *ausführliche* Mittheilung zu erhalten,

[2]

damit er in den Stand gesetzt sei, Ihnen efficaciter⁵ zu nützen. Er sagte mir, daß er (ohne ruhmredig zu sein) dazu beigetragen, das Werk unternehmen zu können,⁶ es müßte daher jetzt Anhaltspunkte haben, um dahin zu wirken, damit Ihre Mühe und Arbeit den gebührenden Lohn fänden. Ich theile Ihnen *Alles wörtlich* mit und Sie können daraus ersehen, welches unendliches Interesse Dr. Corvisart für Sie hat.

Schreiben Sie mir daher *ausführlich*, was weiter zu thun wäre, schließen Sie ein Danksagungsbrief an ihn ein und ich werde keinen Augenblick versäumen *Ihm* die Sache um so dringender ans Herz zu legen, als der Imperator⁷ hier ist und mancher verordnen könnte, was Ihrer Sache förderlich wäre.

Wenn Sie meine Verwandte in Wien noch nicht gesprochen, so unterlassen

[3]

Sie es jetzt, da ich erfahren, daß Ihre Ideale, d. h. ihre Millionen zerrannen, und sie fast eben so arm sind als ich selbst. Die einzige Bitte richte ich an Sie nämlich H(err) Ellenberger, Agent générale des assurances in Pesth, aufzusuchen, ihn herzlich zu grüßen und ihm zu sagen, daß ich mit den wärmsten Gefühlen für ihm und sein Wohlbefinden

¹ Értsd: átadta neki az arányelmélet tiszteletpéldányát.

² Victor de Persigny.

³ Vö. a 391. számmal.

⁴ Victor de Persigny.

⁵ hatásosan.

⁶ Vö. a 312. számmal.

⁷ III. Napóleon.

erfüllt bin, und daß ich hoch erfreuet sein würde, wenn er mir etwas über sich und die Familie mittheilen wollte.

Ich grüße Sie herzlich und versichere Sie daß Sie im(m)er mit Bestim(m)theit zählen können auf Ihren ganz

Ergebenen Freund

A. Chaisés

38 rue Richelieu

Paris le 1. Octobre 1860.

[Sz. E.]

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1860. október 2.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [44. levél]

[1]

Törökszentmiklós X. 2. (1)860

Különösen tisztelt Uram!

Mint Kegyednek két téren is, a mythologiai és archaeologiai, méltatlan epigonja a magyar irodalomban, bátorkodom csekély igyekezetem idemellékelt példányaival szolgálni; melyeket régebben már vágytam és bátorkodtam volna K(egye)d után a külföldre küldeni, ha tudom vala hol keressem, vagy nem átalom ily csekéllyel odáig alkalmatlankodnom.

Fogadja most K(egye)d haza térve – miután végre Toldy szivességéből sikerült lakát is, bár kevésbé határozatlanul¹ megtudnom – mint

[2]

Mester a tanítványtól, még pedig ha nem is szerencsés de szorgalmas tanítványától a hazai műrégiség és műtörténet parlag mezején aratott ezen zsenge kalászokat. Első gyenge kísérleteim s tanulmányaim gyümölcsei [*][a] Csalóközi középkori emlékek [*]² azok, még pedig éppen nem szerencsés téren szedve és szűk eszközökkel össze szerezgetve – mint az egyiránt³ még nehézkes leírás s egészen élvezhetlen rajzok mutatják.

Hizelgem azonban magamnak, hogy a sajtó alatt s munkában lévő legközelebbi dolgozatok, mint a Deákmonostori román Basilika⁴ s a t(öbbi) mind a tárgy mind a kidolgozás és rajz tekintetében talán jobban megütik a mértéket a méltóbbak

[3]

lesznek tanítványára.

Égek a vágytól K(egye)dnél tisztelkedhetni. Ha körülményeim engedik és K(egye)d még Pesten mulat talán az Akademia közülete alkalmával lehet szerencsém K(egye)dhez. Addig is honfiúi érzettel vagyok

mély tisztelője
IpolyiStum(m)er Arnold

[Sz. E.]

¹ Értsd: nem egészen pontosan.

² Csillagok között: jelölt beszúrás ide ceruzával a bal margón keresztben. Lásd: *Ipolyi 1859*.

³ Értsd: egyébiránt.

⁴ Vö.: *Ipolyi 1860a*.

Toldy Ferenc Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1860. október eleje?
Kassa, VSMRP, p. č. 382, [1. levél]

A nem postán küldött levél keltezése: „vasárnap”. Csupán feltételezem, hogy az MTA új székháza ún. vázlatterveinek bemutatásáról van szó benne. (Arra, hogy a cédulát Henszlmann nem sokkal Párizsból való hazaérkezése utáni időpontban kaphatta, az utal, hogy mintegy referenciaként arányelmélete publikációit is prezentálnia kellett volna Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének.) Henszlmann-nak az ügy történetéről írt áttekintése szerint¹ ezek az építési program – vö. a 411. számmal – véglegesítése előtt készültek, 1860. „október elején” mutatta be őket az MTA Igazgató Tanácsa háromtagú ún. Építési Bizottságának és október 10-én az MTA Igazgató Tanácsának. Arra az informális találkozóra, amelyre Toldy hívja, mindezt megelőzően kerülhetett sor.

[címzés a hátoldalon:]
 Tekintetes Henszlmann Imre
 Úrnak

Wurmhof, 2^{d(ik)} em(elet)
 Dunára²

[1]

Vasárnap

Kedves barátom,

Az elnöknel³ vagyunk e percben (Ang(ol) kir(ály)⁴ 7 h.) szó van az épületről; ideje van a grófnak; ó legyen szíves jönni 's a komornik által francia munkáját⁵ (előmutatásúl) és az akadémiai rajzokat el hozatni! Édes édes bar(átom) jöjön hamar. Én kérem. A gróf n(em) merte

Hű bar(átja)
 Toldy

[G. B.]

¹ *Henszlmann 1862i*, 3–5. (Itt és a továbbiakban az önálló címlappal megjelent különnyomat oldalszámaira hivatkozunk; egy példánya: MTAKK, Ms 10.464/b.)

² Értsd: a Wurm-ház Dunára néző szárnyában.

³ Dessewffy Emilnél, az MTA elnökénél.

⁴ Az Angol Király szállodában.

⁵ *Henszlmann 1859–1860*, 1–6. füzet és *Henszlmann 1860*.

Benedek Lajos tárborszernagy, Magyarország kormányzója nevében
 Alois Baumgarten vezérőrnagy Henszlmann Imrének
 Budáról Pestre, 1860. október 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 49

Nem tudni, hogy az arányelmélet táblafüzeteinek vagy az MTA új székháza ún. vázlatterveinek bemutatásáról van-e szó – esetleg mindkettőről.

[címezés a hátoldalon:]
 [feladó jobbra fenn:]
 General Baumgarten

[címezett középen:]
 An Seiner Hochwohlgeboren
 Herrn Doktor von Henszelmann

Pesth
 Wurmhof, 2^(en) Stock, Donau-Seite

[1]

Euer Hochwohlgeboren

FZM Benedek¹ läßt Sie ersuchen, ob es Ihnen nicht gefällig wäre, übermorgen, Sonntag den 14ten vor Tisch mit den Plänen etc. zu ihm zu kommen, und dann gleich beim Diner bei ihm zu bleiben. Letzteres findet um 5 Uhr statt. Ich werde das Vergnügen haben mit Ihnen zu speisen.

Empfehlen Sie mich bestens Ihrer Gnädigen.² Mit wahrer Hochachtung

Euer Hochwohlgeboren

Ofen 12^(en) Oktober 1860

ergebenster
 Baumgarten gm.³

Ich bitte um gefällige Rückantwort.

[B. O.]

¹ Benedek Lajos tárborszernagy (Feldzeugmeister).

² Értsd: Ihrer gnädigen Frau (azaz: felesége önnagyságának).

³ Azaz: Generalmajor (vezérőrnagy).

Nendtvich Károly Henszlmann Imrének
 Budáról Pestre, 1860. október 17.
 Kassa, VSMRP, p. č. 268

Vaknyomásos levélpapíron.

[1]

NENDTVICH KÁROLY

Kedves barátom!

Megvallom, hogy egészen megfeledeztem ígéretemre, hogy t. i. becses munkájáért¹ elküldöm a laboransomat, s ez oka hogy tegnapelőtt helyett csak ma küldök érte. Kérem tehát tessék neki munkáját jól bepakolva, és bepecsételve átadni. Én azt az illető építészeti tanárnak² áttekintés végett átadom, s úgy hiszem, ha lesz majd elegendő pénz, azt az intézet³ számára meg is tartandjuk. Kérem tehát, tessék egyszersmint az árjegyzéket is átküldeni.

Öszinte barátsággal vagyok

lekötelezett barátsággal

Budán October 17^{dikén} 860.

Nendtvich

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1860 és Henszlmann 1859–1860*, 1–6. füzet.

² Schnédár Jánosnak.

³ A József Polytechnikum (a műegyetem előd intézménye).

Hollán Ernő Henszlmann Imrének
Szombathelyről Pestre, 1860. október 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 169, [2. levél]

A levél az ún. *Zichy-kódex*ről szól (ma: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár). Vö.: 471. szám és *Henszlmann 1861m*.

[1]

Szombathely 1860ⁱ oct(ober) 19.

Tekintetes ur!
Tisztelt hazafi!

Az utolsó akadémiai nagy gyűlés alkalmával említettem köztiszteletű barátunknak Deák Ferencz urnak, hogy gróf Zichy Edmund egy nagybecsű rajzgyűjteménynek birtokában van, mely állítólag Korvin Mátyás építésztől származna, s mely eredeti magyar izlésben kifejtett ornamentikára vonatkozna. Felkértem e szerint Deák Ferencz urat, engedné meg, hogy nevére hivatkozhaszam, ha e könyvet Zichy Edmundtól t(isztelt) Collega urnak nagyrabecsült tanulmányozásiban felhasználás végett, kölcsönképpen elkérném.

Zichy ezt a legnagyobb készséggel megajánlotta, megjegyezvén mégis, hogy az említett könyv jelenleg Eitelberger tanár urnak kezei közt vagy, mire Zichy levelével ellátva Eitelberger urat Bécsben felkerestem, ki nagy meglepetésemre tudatá velem, hogy a könyv igenis ritka becsű példányokat tartalmaz, különösen mintarajzokat, minőket metallművesek¹ számára szoktak készíteni a középkorban,

[2]

s melyek néhol a magyar sujtásozás alakjához hasonlítanak, ezen kívül több rajzokat a híres velencei Zuan Andreától,² s egyebeket, melyeknek becsét Zichy maga sem ismerte, s melyek Eitelberger állítása szerint Albrecht f(ő)h(erze)g jeles gyűjteményében³ sem fordulnak elő: melyeknek eredetére s jellegére nézve mégis Zichy merőben hamisan volt értesítve, minthogy a rajzok mind olasz eredetűek s olasz izlés szerint készültek, s hogy e szerint t(isztelt) Collega ur sem vehetné azoknak hasznát oly irányban, a minőben velők kedves szolgálatot tehetni véltünk.⁴

Állításáról Eitelberger tanár ur engem is meggyőzött, mihelyt a rajzokat előmutatta, mi mellett figyelmeztetett igen könnyen megfogható ambíciójára, mely szerint ha már a könyv kezeinél van, róla tudományos értekezést írni kíván, mellyel kész volna a magyar Akadémiának is szolgálni, ha fordítását valaki magára vállalná. — Én azonban ugy vé-

¹ Azaz: ötvösök.

² Zoan Andreától.

³ A mai Albertinában.

⁴ Azaz: nem vonatkozik a magyarországi építészet történetére.

lekedtem, ha már a könyv közvetlen a magyar középkori építkezésre nem vonatkozik, s általános műbecsét, nem Henzlmann ur ismertethette

[3]

meg eredetiben a magyar Akademiával,⁵ én részemről e tárgyra többé figyelmezni nem kívánok. — Különben Eitelberger tanár ur igen üdvözli t(isztelt) Collega urat, s ha a könyv általános műbecsénél fogva uraságodat érdelené, méltóztassék egyenesen az említett urnak szíves ajánlatához fordulni.

Melyek után tévedésünk felett igaz sajnálatom mellett el nem mulaszthatom kijelenteni, mennyire ezen alkalomnak örvendek, hogy t(isztelt) Collega ur irányában táplált igaz tiszteletemet kifejezhessem. Deák Ferencz urat részemről tiszteltetni kérvén, igaz hazafiui tisztelettel maradok

Tekintetes urnak

alázatos szolgája

Hollán Ernő

[Sz. E.]

⁵ Végül Henszlmann ismertette, az MTA 1861. július 8-i ülésén, Eitelberger véleményével egybehangzóan, vö. a 471. számmal.

Iratok az MTA leendő székházának építési programjához
 Pest, 1860. október
 Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

„A Magyar Akadémia helyisege szükségletei” című, idegen kezű irat Henszlmann Imre ceruzás kihúzásaival és beszúrásaival, illetve megjegyzéseivel.

Bele van téve egy 1860. október 10-i ülésjegyzőkönyv, az MTA „Mathematikai és Természettudományi bizottságáé”: az MTA matematikai és természettudományi osztályai alkottak egy különbizottságot, amely helyigényeiket megtárgyalta. Ezt a bizottság magát „Szabó”-ként megnevező jegyzője írta – Szabó József geológus. (Az eredeti példány van Henszlmann hagyatékában, az ülés résztvevőinek saját kezű aláírásaival.)

Bele van téve egy harmadik lista is, de az biztosan később keletkezett ezeknél, lásd a 452. számot.

[1]

A Magyar Akademia helyisege szükségletei

(NB: Hivatali szobák, teremek, könyvtári szobák mélysége $3\frac{1}{2}$ [□])

A.

Teremek

- I. Közülési díszterem, [*]amphiteatralis alakban.
 Nagy mellékszoba, hol a tagok gyülekezhetnek.
 Előterem.
 Pitvar.[*]²
- II. Közöséges ülésterem 6. ablakra, hossza $10^{\square}$
 Oldalszoba az elnöknek
 Gyülekező szoba a tagoknak $3\frac{2}{3}^{\square}$ hosszú
 Előszoba, ruhaaggatókkal $3\frac{2}{3}^{\square}$ {hosszú}
- III. Két⁴ szoba, $3\frac{2}{3}$ ölivel bizottmányi s osztály conferentia üléseknek
- IV. Három szoba, $3\frac{2}{3}^{\square}$ olivel más társulatok részére (Természettudomány, Orvosi, Kisfaludy Társaságnak) bejáratok a corridórról.⁵

¹ Az irat írója rosszul használja a négyszögöl jelét: nem terület-, hanem hosszmértékként. Itt és a továbbiakban ölként értendő, azaz [□] helyett °-ként. (Vö. az A.III. ponttal.)

² A csillagok közötti szövegrész ceruzával kihúzva.

³ Henszlmann mellé írta ceruzával: „az udvarra”. Valószínűleg a következő sorra is vonatkozik.

⁴ Ceruzával kihúzva, és Henszlmann fölé írta: „három”.

⁵ A pont ceruzával teljes egészében ki van húzva.

B.

Elnöki hivatal

- I. Elnöki elfogadó szoba $3 \frac{2}{3}$ [□]
Előszoba.
- II. Alelnöki elfogadó szoba $3 \frac{2}{3}$ [□]
Előszoba⁶

C.

*Titoknoki hivatal*⁷

- I. Két titoknoki szoba 10'-val $3 \frac{2}{3}$ ^{□8}
Két másod titoknoki szoba 10' val $3 \frac{2}{3}$ [□].
- II Egy szoba a jegyzőnek 10'
Levéltár szoba 10'
- III Iroda – Nagy szoba $3 \frac{2}{3}$ [□]
Kis szoba Correctoroknak 10'.
Előszoba a hol a szolga ír.

[2]

D.

Pénztárhivatal

Cassaszoba (pénzláda és irományszekrénynek) kicsiny
Írószoba.
Előszoba⁹

E.

Nyomtatványok raktára.

Nagy helyiség, 5[□] hosszú.
Fűthető, 2[□], expeditionnak a raktárnok számára.

F.

Könyvtár
(magasság 2[□])

- I. 20 könyvszoba, egy ablakos, 10' széles, $3 \frac{2}{3}$ [□] mély; közfal elég ha minden negyedik vagy ötödik ablak után van; a választékokat a szekrények képezvén. Ajtónyitások, ajtók nélkül. (Ablakok szélessége 3', ablakközök 7') Az egész enfilade tehát $33 \frac{1}{3}$ [□] de a, célszerűbben párhuzamosan is mehetne, úgy hogy fele az udvar felé szolgáljon. – Légfűtés
Ezekkel összeköttetésben:

⁶ Ceruzával kihúзва.

⁷ A C. pont ceruzával teljes egészében áthúзва. Henszlmann a jobb margóra ezt írta ceruzával:
„3 T(itkár)nak / 1 Levéltár / 1 Iroda / [összesen:] 5 szoba”.

⁸ Azaz: egyenként 10 láb, összesen $3 \frac{2}{3}$ öl.

⁹ Ceruzával két vonallal kihúзва.

- II. Két szoba a két könyvtárnok dolgozóhelyéül, szélességök 10' 3 ⅔[□]
 Egy szoba a kéziratárnok dolgozóhelyéül 10'
 Olvasóterem 6 ablakra – 10[□]
 Journalszoba 3. ablakra – 5[□]
 Két dolgozó szoba tagoknak és tudósoknak 3 ⅔ ölüvel – 7 ⅓[□]
 Előszoba – pitvar – Ezekkel összeköttetésben
 Raktár (doubletaknek,¹⁰ selejteseknek. kötendőknek 3 ablakra, 5[□]
 Könyvkötő szoba 10^{□11}
- III. Régiségtár, két ablakra 3 ⅔[□]
- IV. Kézirattár két ablakra

[3]

G.

Szállások (entresol)¹²

- I. Első irtoknak szoba, a szükséges helyiségekkel
- II. Második irtoknak {szoba, a szükséges helyiségekkel}
- III. Jegyzőnek {szoba, a szükséges helyiségekkel}
- IV. Könyvtárnoknak {szoba, a szükséges helyiségekkel}
- V. Pénztárnoknak {szoba, a szükséges helyiségekkel}

Földszint

- VI. Egy irtoknak 2 szoba 10'-val
- VII. Egy correctornak 2 szoba 10' val
- VIII. Házfelügyelő, ki lehetne raktárnok is egyuttal 2 szoba 10'-val
- IX. Házmaster 1. szoba
- X. Irodai szolgál 1. szoba
- XI. Könyvtárszolgá 1. szoba
- XII. Tűzoltó szekereknek szín – Fapinczék. – Padlások.

[A második irat:]

[a külzeten:]

A Matematikai és Természettudományi bizottság 1860 Oct(óber) 10^{én} tartott gyűlésének jegyzőkönyve
 az új akad(émiai) épületben igényelt helyiségek ügyében.

¹⁰ Azaz: többes példányoknak.

¹¹ Ceruzával kihúzza.

¹² Értsd: lakások a félemeleten.

[1]

A math(ematikai) és természettudományi bizottság 1860
October 10^{én} tartott gyűlésének jegyzőkönyve.

Kubinyi Ferencz úr elnöklete alatt jelen voltak: Stoczek, Nendtvich, Jedlik, Kovács Gy.¹³[.] Kruspér és Szabó mint előadó.

1.¹⁴ Kubinyi ur előadja, hogy az új épület tervének megkészítéséhez kívánatos lenne hogy a bizottság adja részletesen elő azon helyiségeket a melyekre szüksége lenne.

A bizottság következőleg nyilatkozott.

a) A *Vegytanra* nézve kívántatik:

- 1 nagy terem analytica laboratoriumnak több személy számára. Legalább 3 ablakos a terem hosszában.
Fekhet az északi oldalon is.
Kívánatos a földszint.

- 1 Kis terem egy ablakos (száraz, világos) a mérlegekre.

- 1 Kis terem egy ablakos a praeparátumokra.

- 1 Kis terem a durva munkákra; egy ablakos.

Ezek egymással mind összeköttetésben legyenek.

Legyen benne vízvezetés, kiöntés.

Kirakva legyen nagy palatáblákkal (Máriavölgyből Pozsony táján.¹⁵[])

b) A *Physikára* nézve

- 1 nagy terem, a melynek nap-világa legyen délelőtt és dél után.
Első emelet (földszint semmi esetre). Hosszaságában vagy 4 ablak. Legyen vízvezetés és kiöntés benne.

[2]

- 1 mellékterem szertárnak. 2 ablakos.

- 1 kis terem egy ablakkal durvább munkákra.

Ezek mind legyenek egymással összeköttetésben, és legyenek jól zárható ablaktáblákkal ellátva.

A kirakás palakövel kívánatos (csak a laboratoriumban).

c) *Meteorologia* egy platformt¹⁶ kíván az épület tetején többféle a szabadban teendő kísérletekre. Legyen rajta egy fedezett¹⁷ hely is.

¹³ Kovács Gyula.

¹⁴ Az ülésnek más napirendi pontja nem volt.

¹⁵ Értsd: legyen a máriavölgyi palabányából származó lapokkal kövezve.

¹⁶ Azaz: platformot.

¹⁷ Azaz: fedett.

- d) *Természetráajz*
2 terem, egy egy¹⁸ ablakos, a tárgyakra.
1 kis mellék terem a pakolásra s durvább munkákra.
2 terem, egy egy ablakos növény és állatphysiologiai vizsgálatokra.
- e) 1 nagy rajzterem.

Astronomiai és magnetikai észleletekre az akadémiai épület épen nem alkalmas, azért ezek kívánalmi itt érintetlenül maradnak.

Jelen lévén a Természettudományi és Földtani Társulat választmány tagjai és e két Társulat részéről kívánandónak tartanak
1 nagyobb termet 3 ablakkal a terem hosszában.
1 kisebb termet 1 ablakkal a könyvtár és archivum számára.
E nagy termet mind a két társulat használhatná.

Ezek volnának azon helyiségek a melyeket az Akadémia jelen állásánál igényelnek a Természettudomány főnnevezett ágai, valószínűleg szaporodnak ezen
[3]
igények azon arányban, a melyben fejlődnek az erők és haladnak a tudományok

Kubinyi Ferencz
bizottsági Elnök

Pest October 10. 1860

Szabó mint előadó és jegyző
Stoczek József
Kováts Gyula
Nendtvich Károly
Kruspér István
Jedlik

[Sz. E.]

¹⁸ Azaz (itt és alább): mindkettő egyablakos.

Henszlmann Imre fogalmazványa: az MTA székházának építési programja
Pest, 1860. október 20. körül
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban

Néhány félbehajtott papírív, amelyek összekeveredve maradtak fenn. Cím, keltezés és aláírás nélkül. Viszonylag sok javítással, ezek egy része Toldy Ferenc kézírásával. (Az irat teljes hosszában nagy vesszőkkel vannak az eredetileg röviden írt ékezetek hosszúakra átjavítva, illetve eredetileg külön írt szavak egybe vannak kötve. Valószínűleg ezek is Toldy Ferencről származnak.)

Az építési program tisztázott példánya nem ismert. Kemény Mária az idézetekből rekonstruálta – lásd: KEMÉNY 2015, 62–64 –, amelyek Henszlmann, Gerster és Frey beadott tervének műleírásában – lásd a 432. számot – szerepelnek belőle. Első két fejezete, valamint zárórésze ezekből az idézetekből nem volt összeállítható, ezért közöljük.

Henszlmann cikkei szerint mivel az Akadémia nyári szünete miatt csupán ősszel kapta meg az igények összegzését, ezért a program október végére volt véglegesíthető. Ez minden bizonnyal október 25. előtt történt, mert az építészek, akiket Dessewffy Emil elnök október 25-én kért fel tervek készítésére, az építési programot akkor megkapták, lásd a következő számot.

[1]

Fekrajz¹

Az építkezési telek tökéletes szigetet képez; a főhomlokzat $171^{\circ} - 4' - 3''$ hosszú és $4^{\circ} - 4' - 0$ mély szökelekkel ellátva dél felé, a Ferencz Josef tér felé van irányozva. Szemben vele létezik az egy antikizáló csarnokkal ellátott Lloyd-épület. A két épület között pedig a nagy tér közepén a lánczhidra vezető főút vagy.

A nyugoti homlokzat párhuzamosan fekszik a Dunával és a felső és alsó újonnan épült kikötő helylyel, 35° hosszúságban; az előbbin csekély a közlekedés[,] az utóbbihoz vezető út pedig meglehetősen távolra esik a[z] akademia palotájától.

Az éjszaki homlokzat a fő út felé néz $28^{\circ} - 4' - 3''$ hosszúságban; szembe vele a Dunagőzhajózási társulat által építendő ház telkek.

A keleti homlokzat $35^{\circ} - 3' - 6''$ kiterjedésben fekszik a felső Duna sor felé, mely nevét Akademia-utczává változtatja.

A telek nagysága 1169 ³ölet tesz.

Feltételek

Ezen telek a szökelek kizárásával két meglehetősen *egyforma részre osztandó* mely két rész, és pedig a valamivel nagyobb az Akademia palotájára, a kisebbik pedig egy bérházra fordítandó.

¹ Azaz: helyszínrajz. (A szöveghez mellékelt ábra.) A telek fekvéséről, történetéről, a Széchenyi tér történetéről és épületeiről vö. KEMÉNY 2015, 39–44 összefoglalásával.

Mindketteje monumentális² jellemben összhangzólag tervezendő, a költség úgy természetből, mint közönséges módon való építésre kivetendő,³ mindkettejének a földszinti fölött pedig 3 emeletet kell hordania.

A stíl⁴ nem határozatván meg előre, az építész azt tetszése szerint választhatja, tekintettel az építkezési telek fekvésére, nagyságára és környezetére, továbbá az épület kettéosztására, és végre, de különösen, tekintettel a rendelkezésre álló pénzüsszegre nézve. Ezen pénzüsszeg mindkét épület számára butorzat nélkül 600,000 o. e. forintban állapított meg.⁵

[2]

Terv készítésére a következő tüzetes *útmutatás* értelmében 3 építész szólíttatik fel, és mindegyik [*]300 *darab* arannyal[*]⁶ jutalmaztatik.

A tervek legfőljebb 1861 évi február 1 kéig beküldendő. Az elfogadásról határoz egy, a két akadémiai elnökből⁷ és Gróf Károlyi György úrból álló bizottság.⁸

A tervek 8 napig Pesten kiállítandók, és később, a meny(ny)ire lehet, az 1861ⁱ Párisi műkiállításba⁹ küldendő. Mindazonáltal az építés jövő tavasszal, mihelyt¹⁰ lehet, megkezdetik.

A 3 terv kiváltságos és tökéletes tulajdonává válik az akademiának,¹¹ még pedig úgy, hogy az fentartja magának azon jogot netaláni hasznos részeket és részleteket az építésre el nem fogadott tervekben is az elfogadottba beszerkeszteni¹² és kivetetni.¹³

A felszólított 3 építész következő rajzoknak és pedig 9^{'''} 1 bécsi hüvelyknyi mértékben¹⁴ és minden táblán egy mètre mérték hozzátétele mellett,¹⁵ elkészítésére köteleztetik:

- 1) A földalatti épületrész alaprajza,
- 2) A földszinti {épületrész alaprajza}
- 3) Az 1° emelet {épületrész alaprajza}
- 4) A 2^{ik} {emelet épületrész alaprajza}
- 5) A 3 {emelet épületrész alaprajza}

² Henszlmann javítása, eredetileg: „emlékszerű”.

³ Azaz: költségvetés készítendő mind kőburkolatos, mind (vakolt) téglahomlokzatokkal való megépítésére.

⁴ Toldy javítása, eredetileg: „*modor* (Styl)”.

⁵ Toldy javítása, eredetileg: „forint határozatott meg”.

⁶ Toldy Ferenc kézírásával, eredetileg üresen hagyott helyre.

⁷ Toldy Ferenc kézírásával javítva, eredetileg: „a két elnökből”. (Értsd: Dessewffy Emil elnökből és Eötvös József alelnökből.)

⁸ Az ún. Építési Bizottság.

⁹ A Salonra.

¹⁰ Toldy javítása, eredetileg: „a mint csak”.

¹¹ Azaz: a tervek kizárólagos és teljes jogú tulajdonosává az MTA válik.

¹² Toldy javítása, eredetileg: „átfogadni”.

¹³ Azaz: kivitelezetni, megvalósítani.

¹⁴ Azaz: (közelítően) 1:54-es léptékben. (Ez ellentmond annak, hogy november 28-án az 1:86-os léptékben való rajzolás módosítását javasolta, vö. a 420. számmal. Ráadásul itt vonal:hüvelyk, ott vonal:öl viszonyban adja meg a kívánt léptéket.)

¹⁵ Azaz: a tervlapokon a hagyományos mellett legyen decimális beosztású, méter rendszerű léptékléc is.

- 6) A Déli homlokzat rajza,
- 7) A nyugoti {homlokzat rajza}
- 8) Az északi {homlokzat rajza}
- 9) A keleti {homlokzat rajza}
- 10) Egy hosszszelvény¹⁶ mind a két épületről
- 11) {Egy} keresztaszelvény {mind a két épületről}

A keresztaszelvények helye az építész tetszésétől függ, valamint a földalatti helyiségek beosztása és elhelyezése sem határoztatik meg előre.

Beosztás

A földszinti sor¹⁷ következő helyiségekre osztandó.

A) Az *akademia palotájában*

- a) A fő helyiség itt a nagy díszterem, mely az első emeletre nyúlik fel,¹⁸

[3]

melynek a karzat oszlopokkal együtt 4000–5000[□] térfogatúnak¹⁹ kell lennie. – Ezen teremben tartatnak az Akademia köz és ünnepélyes ülései;²⁰ szükséges tehát, hogy világos,²¹ és elegendő ki és bejárásokkal legyen ellátva.

- b) A házfelügyelő lakása 380–400[□] térfogattal, mely 2 helyiségre legyen osztható.

c) Raktár az Akadémiai nyomtatványok számára, mely több ablak által legyen világítva. Térfogata 760–800[□].

d) A pénztárnok hivatala és lakása; ez áll: α) 2 szobából a pénztár és az iroda számára köz(fal) bet(udásával) 380[□] térfogattal.

β) A magánlakásból, mely 7–8 különválasztott helyiségre osztandó. – Térfogata a válaszfalak betudásával 1470–1500[□]

- e) A kapus páholyára szánt 250–300[□] tér 2 szobára és konyhára elosztandó.

f.) Egy vegytani dolgozó terem, udvarra szolgáló ajtóval, és több ablakkal, hogy legalább 3 vegyész dolgozhassék benne egyszerre. Térfogata 600[□].

Evvel összeköttetésben legyen:

g) & h) 3 szoba a vegytani készítmények és bútorok őrzésére 190–2250[□]nyi térfogattal.

i) Egy földtani terem, 530[□]nyi térfogattal. Ezen terem csak szakbeli vizsgálatok és tárgyak ideiglenes őrzésére szolgál.

¹⁶ Azaz: hosszmetesz.

¹⁷ Toldy javítása, eredetileg: „földszinti emelet”.

¹⁸ Idáig Toldy szövege, Henszlmann csak ennyit írt: „Itt kezdődik a nagy díszterem, melynek...”

¹⁹ Azaz: alapterületűnek.

²⁰ Toldy javítása, eredetileg: „Ezen termekben ünnepeltetnek az Akademia nagy és nyilvános ülései;”.

²¹ Kihúzza: „legyen”.

k) Egy gyűlési²² terem, az Akademia természettani bizottsága számára. Térfogata 450–480²³

l) Egy gyűlési terem, az Akademia statisztikai bizottsága számára. Térfogata 450–480²³

m) Egy tágas helyiség, tűzoltó szerek őrizetére.

[4]

B.) A bérházban

Ide földszint[i] raktárak vagy boltok tervezendők, de úgy hogy az egyes helyiségek könnyen átalakíthatók²³ legyenek írnoki vagy szolga személyzeti lakásokul.

Földszint[i] közlekedés legyen az akademiával, de hogy az akademia el is zárhassa magát, szükséges hogy a bérháznak külön ház mestere és külön közlekedése legyen.

I. Emelet

A) Az akademia palotájában

a) A díszterem keresztülhat az egész első emeleten, és abban végződik is,²⁴ a díszteremben tágas karzat legyen hallgatók számára, és itt, valamint földszint[i] előcsarnok is legyen, mely ruhatárnak használható.

b) Közönséges ülési terem, az akadémiai rendes és nagy gyűlések²⁵ számára: Térfogata 1400–1500²³

Ezen teremhez két út vezessen (legjobb ellenkező oldalról), egyik oldalról a tagok, másikon a hallgatók számára.²⁶

A teremmel összeköttetésbe van:

c) és d) Két előszoba, mely ruhatárnak szolgáljon, mindegyik 250–270²³ térfogattal

e) helyiség a tagok gyűlőhelyéül, ülés előtt, térfogata 300–350²³

f) és g) Két elfogadóterem, a két elnök számára, mindegyik 400–450²³ térfogatu.

Jegyzés b) c) d) e) f) és g) lehető tőzsomszédi közlekedéssel bírjanak.

h.) és i.) Két terem a történelmi és természettudományi²⁷ bizottság számára. – Egy-egy 400²³ térfogattal.

Jegyzés A bizottságok termei nem vehetnek fel semmiféle gyűjteményt, hanem csak szóbeli vagy írásbeli előadásokra és írások őrizetére szolgálnak.

[5]

k.) egy természettani terem közel 800²³ térfogattal.

Ezen terem természettani műszerek őrizetére és kísérletekre szolgál. Kíváncos hogy ezen terem egy fedett, hosszú, láttani kísérletekre alkalmas, folyosóval legyen összeköttetésben.

²² Itt és a következő pontban is Toldy Ferenc „gyűlési”-re javította az eredeti „közgyűlési”-t.

²³ Toldy javítása, eredetileg: „változtathatók”.

²⁴ Azaz: belső tere kétszintes.

²⁵ Toldy javítása, eredetileg egyszerűen: „ülések”. (Értsd ezen a heti osztály- és ún. összes üléseket, szemben az éves közgyűlésekkel.)

²⁶ Toldy javítása, eredetileg: „(a hallgatók) lépnek a terembe.”

²⁷ Toldy javítása, eredetileg: „történelmi és ásványtani”.

A titoknoki hivatal²⁸ álljon két tágas szobából, a két titoknok számára, és ezek a köztök fekvő iroda által legyenek összeköttetésbe hozva, éppen úgy egyrésről a hivatal előtermével, másrésről pedig a levéltár és a correctorok²⁹ szobáival való összeköttetés is kívántatik. A titoknoki hivatalnak³⁰ nem kell szükségkép közvetlen összeköttetésben állnia a b) ülésteremmel, de azért mégis lehetséges legyen a közlekedés anélkül hogy az f) g) h) i) és k) helyiségeken keresztül kelljen menni.

l) és m) a titoknok szobák külön-külön³¹ 300–320[□] térfogattal bírjanak.

n) az iroda 360–400[□]

o) a levéltár 200–230[□]

p) az előterem kisebb lehet mint az iroda.

q) és r) a³² correctorok szobái, kicsinyek, 80–100[□] térfogatúak lehetnek.

s) a Kisfaludy Tásaság ülési terme, mintegy³³ 400[□] térfogattal.

[B)] a Bérházban

A bérház első emelete megfelelőleg az akademia palotájának a közönségesnél magasabb, tág helyiségekből áll. Elosztandó:

a) A magyar műegylet³⁴ helyiségére, a választó falak betudásával körül-belül 3250[□] térfogattal. Ezen helyiség eloszlik három kiállítási teremre, mintegyik 2 magas ablakkal, egy tágas elő teremre, egy szobára a választmányi ülések számára, s egy titoknoki szobára.³⁵

b) A magyar hangászegylet³⁶ helyiségére, mely az előbbihez hasonló térfogattal és beosztással bírjon

[6]

ide járul még egy hangversenyterem,³⁷ térfogata hasonló a 1400–1600[□] tartalmú Akadémiai b) teremhez. Végre e) az orvosi egylet³⁸ helyiségére, egy nagyobb gyűlésteremmel, könyvtárral, mely egyszersmind olvasó szolgál, titoknoki szobákkal és előteremmel.³⁹

Az építésre bízatik, lakásokat egy-egy szolga számára az illető egyletektől, vagy közvetlen összeköttetésben a helyiségekkel az első emeletben vagy pedig a földszint[re] tervezni.

²⁸ Toldy javítása, eredetileg: „titoknokság”.

²⁹ Toldy javítása, eredetileg: „nyomtatvány vizsgálok”.

³⁰ Toldy javítása, eredetileg: „titoknokság”.

³¹ A „külön-külön” Toldy Ferenc beszúrása.

³² Toldy javítása, eredetileg: „a vizsgálok”.

³³ Toldy Ferenc kézírásával javítva, eredetileg: „ülő terme, vagy”.

³⁴ Azaz: az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat.

³⁵ Toldy javítása: „ülésekre, és egy [a] titoknoságnak.”

³⁶ Azaz: a Pest-budai Hangász Egylet.

³⁷ Kihúzza: „kis” (hangversenyterem).

³⁸ Azaz: a Budapesti Királyi Orvosegyesület.

³⁹ Toldy javítása, eredetileg: „titoknoksággal és bejárással”.

2^{ik} Emelet

A) Az *akademia palotájában*.

Ezen emelet fő részét az Akademia Könyvtára veszi igénybe. Az a) főterme a földszint és 1° emeleti díszeteme fölé állíttatik, és ennél fogva hasonló, 4000–4500^m² térfogattal bír. Kívánatos hogy a könyvtár főterme az új szoba⁴⁰ rendszer szerint osztassék fel. A terem tűzmentesen fedendő és vas ablakajtókkal ellátandó, úgy hogy elzárhatóvá váljék. Karzat nem kívántatik.

b) A nagy terem nem szolgál olvasó teremül, hanem olvasóteremül amannak⁴¹ tözsomszedságában egy hosszú, nem nagyon széles, és mindkét oldalról világított terem terveztessek e célra. Magán olvasó szoba az akademia tagjai számára kettő terveztessek c) és d); mindegyik 350–400^m² térfogattal; továbbá:

e) és f) két egyenlő nagyságú dolgozó szoba⁴² a 2 könyvtárnok számára.

A fentnevezett helyiségek szomszedságában legyen⁴³

g) a kéziratár⁴⁴ 380–400^m² térfogattal;

h) i) 2 szoba az Akademia régi pénz-gyűjteménye és az anticagliák⁴⁵ számára, egy-egy 450–450^m² térfogattal.

Jegyzés b) c) d) e) f) g) h) és i helyiségek mindnyája könyvszekrények és könyvek [7] felállítására⁴⁶ is legyenek alkalmasak.

k) Rajzólo-terem 3 ablakkal 530–660^m² térfogattal.

l) Az első könyvtárnok vagy második titkár lakása, a válaszfalak betudásával 1250–1300^m², 6–7 helyiségre osztandó. Az Akademia:

m) első titoknak lakása a válaszfalak betudásával 2500–2580^m² térfogatu 7–9 helyiségre osztandó.

n) a könyvtár szolgálakószobája 200–220^m² térfogattal.

[B)] A bérházban

nagyobb lakások az 1° és 2^{ik} titoknakéihoz hasonlók tervezendők.

3. Emelet

A) az *akademia palotájában*:

Egy nevezetes Kép és rézmetszettárnak az akademia épületében felállítására van kilátásban.⁴⁷ A szükséges helyiség a könyvtár helyiségei a. b. c. d. e. f. g. h. és i felett.

A fő terem felülről, a többi helyiség oldalvilágosság által világíttatik, a nevezett helyiségeken kívül, a kép- és rézmetszettár 300–320^m² nagyságú térrel nagyobbíttathatik.

⁴⁰ A „szoba” beszúrva Toldy Ferenc kézírásával.

⁴¹ Toldy javítása, eredetileg: „A nagy terem nem egyszersmind olvasó, hanem”.

⁴² A „dolgozó” beszúrva Toldy Ferenc kézírásával.

⁴³ Toldy javítása, eredetileg: „létezzék”.

⁴⁴ Toldy javítása, eredetileg: „irattár”.

⁴⁵ Azaz: régiségek (olaszból).

⁴⁶ Toldy javítása, eredetileg: „felfogadására”.

⁴⁷ Toldy javítása, eredetileg: „fel állítása helyezettett kilátásba”. (Értsd ezen az Esterházy-képtárat.)

l) a 2^{ik} titkár vagy 2^{ik} könyvtárnok lakása. 1200–1250[[□]] térfogattal a válaszfalak betudásával.

m.) és n) Akadémiai vagy Képtári szolgák számára, mindegyik 60–80[□] térfogattal.

o) az 1⁶ könyvtárnok vagy képtárnok számára az 1⁶ Akadémiai titoknok lakása felett, mint az, 2500–2580[□] térfogatú.

p) lakószoba egy szolga számára, a könyvtár szolga lakása felett.

[8]

[B)] A bérházban

Kisebb magán lakások 3–6 helyiségekből állók tervezendők, a nagyobbak pedig azon eshetőségre ha a képtár felállítása valósággá lenne, a képtárnoknak;⁴⁸ vagy ha a 2^{ik} könyvtárnokét ide kellene áttenni.

A befedési anyag az építész választásától függ, tekintettel a költségre.

Az Akadémia természettani küldöttsége egy Teraszt kíván meteorológiai észleletek számára, ez részben be legyen földve.

Az építésznek továbbá arról is kell gondoskodnia, hogy valamennyi helyiség világos és szellős, azok elhelyezése célirányos és természetes legyen, és hogy az egyes csoportokhoz különféle oldalról több lépcső által lehessen hozzáférni.

Kivántatik továbbá hogy a díszteremben,⁴⁹ a könyvtárban és képteremben 13° hőmérsék tartatthassék fenn, sőt tárnapokon még egy pár fokkal feljebbre is emeltethessék.

A fekrájsban azon útvízvezető csatorna megjelöltessék melybe a kényelemszékek⁵⁰ csatornáit fognak vezetetni, s' melyeket az építész szagnélkülivé tenni és célszerűen felosztani törekedjék; szintén ennek hagyatik fenn a földalatti épületrésznek kellő beosztása, a szükséges fa-, szén-tartókra és pinczékre.

A kívánt rajzokhoz az építmény részletes leírása és egy kimerítő költségvetés melléklendő, melynek az anyag és munka azon árára, mint az egyremásra⁵¹ Pesten kapható, kell alapítva lenni, de azon költségvetés a mindkét ház építésére felül kitett⁵² összeget nem haladhatja meg; melyre nézve figyelembe veendő, hogy az épület alapzata sokkal többre kerülhet mint közönségesen szokott, mivel itt egy az 1838^{iki} árvíz óta magosan feltöltött telek vétetik igénybe. A telek teljesen vízszintes.

Végül nem lesz fölösleges megjegyezni, hogy a telek négyszögterének meghatározása, pusztán csak egy ideiglenes tervkörrajzon⁵³ alapítván, a jelen Programmban is csak megközelítőleg fejeztethetett ki, ha tehát a tervnek végleges megállapítása úgy kívánná; akkor a 300 's többet tartalmazó nagyobb helyiségek 5 's legfőlebb 10 száztólival⁵⁴ kisebbre vétethetnek, 's más felől a kisebbek az építész belátása szerint valamivel nagyobbra.

⁴⁸ Toldy javítása, eredetileg: „custosnak”.

⁴⁹ Toldy javítása, eredetileg: „nagy”.

⁵⁰ Toldy javítása, eredetileg: „árnyékszékek”.

⁵¹ Toldy javítása, a kihúzás alatt olvashatatlan eredeti helyére.

⁵² Azaz: főntebb meghatározott.

⁵³ Azaz: a telek oldalainak felmérésére.

⁵⁴ Azaz: 5–10%-kal.

[a bal margón keresztben:]

Ha a munka folyama alatt egy vagy más tekintetben valami fölött kétely támadna, az Akademia titkársága utasítva van az e tekintetbeni kérdésekre azonnal felelni.

[Sz. E.]

Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1860. október 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 81, [3. levél]

A levél kiadva: *Henszlmann 1862i*, 5–6 és innen átvéve: KEMÉNY 2015, 49. Itt az eredetiből közöljük.

[címzés az 1. oldal alján:]

Tek(intetes) *Henszlmann Imre* úr, m(agyar) Akad(émiai) levelező tagnak

[1]

Tekintetes úr,

A magyar Akademia Igazgató Tanácsa az Akadémia épületje tárgyában elállott a' közönséges versenyzés¹ kihirdetésének eszméjétől, és abban állapotott meg, hogy három az építészet tudományában kitünő férjfiu kéressék meg a terv készítésére.

A hazával együtt az Akademia Igazgató Tanácsa is méltányolja és büszkélkedik azon állásban mellyet Kegyed magának a' külföldön e' tekintetben kivivott.

Ennél fogva bírván Kegyed nyilatkozatát is, melly ebbeli készségéről tanúskodik, íme van szerencsém Kegyedet az ide zárt program alapján, melly minden e' tekintetben tudandót magában foglal, a' terv készítésére felszólítani. Ezt azon Kegyed által is nyilvánított záradék mellett teszem,² hogy Kegyed egy gyakorlati és tetteleg működő építéssel fog a' terv részletezése és a' költség vetés elkészítése végett, szövetkezni.

[2]

Mind ezekhez még csak azt teszem, hogy az Akademia Igazgató Tanácsa a Programnak meg felelő tervet Három száz Arannyal in natura fogja honorálni. Az általa legjobbnak ítéendő terv ezentúl még Egyszáz ötven Aranyat fog mellékdíjúl kapni.

A' ki egyébiránt legigazabb nagyrabecsüléssel vagyok Pesten Oct(óber) 25. 860.

Gr Dessewffy Emíl
 a' magy(ar) Akad(émia)
 Elnöke

[B. H.]

¹ Azaz: nyilvános tervpályázat.

² Értsd: azzal a megjegyzéssel, amely egybeesik Henszlmann (szóban) kinyilvánított szándékával.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1860. november 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [4. levél]

[1]

Wien, den 2te(n) Nov(em)b(e)r 1860.

Euer Wolgeboren!

Ein kleines Unwolsein verhinderte mich meinen Vorsatz auszuführen, demnach ich schon die verflossene Woche nach Pesth reisen wollte.

Ich erlaube mir hierdurch Sie nun davon zu benachrichtigen daß ich morgen Abends nach Pesth abreisen und Mittwoch früh die Ehre haben werde Sie daselbst aufzusuchen. Ersuche demnach EWolgeboren¹ sich mit Herren [...] Ybl gefälligst wegen einer gemeinsamen Besprechung zum Behufe unseren Concurenz-Arbeit verständigen zu wollen an den ich – ganz nach Ihrer getroffenen Zeiteintheilung – Theil nehmen möchte.

Mit besonderer Hochachtung habe ich die Ehre zu zeichnen

EWolgeborn ergebensten

Ferstel

[B. H.]

¹ Azaz: Euer Wohlgeboren.

² Egy rövid szó.

Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1860. november 2.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 12. levél¹

Teljes terjedelmében kiadva: KÖHEGYI 1967, 214–216, 12. szám.² Itt részleteit közöljük az eredetiből.

Kétséges, hogy Ipolyi ekkor Henszlmann-nal (és Gerster Károllyal) ment volna Kassára. Mindenesetre a Szent Erzsébet Társulat választmányának november 3-i ülésén Ipolyi biztosan nem vett részt, vö. a 416. számmal.

[címzés a hátoldalon:]

Főtisztelendő ’s tudós

Ipolyi Stummer Arnold,

Pápa Ö Szentsége Kamarása – M(agyar) t(udós) társasági tag és török Sz(ent)Miklósi

lelkész Urnak

Ö Nagyságának

Török Sz(ent)Miklós

[Pesti és törökszentmiklósi postabélyegző, mindkettő november 2-i dátummal.]

[1]

Kedves Barátom!

Vártam feleletedet, de minek utánna Henszelmannel Kassára mentél[,] hijába mentem volna Hozzád Törökszentmiklóásra is, hogy Sarkainkat bemutassam.³ Egyáltalán kevés eredménynyel mulattam Pesten, mert most mindenki politizál, és úgy látszik a tudományosságra újra nagy pangásnak nézhetünk eleibe. Be szerencsés vagy hogy Henszelmannel társalkodhatol; elmentem volna Kassáig utánatok ha az idő vagy inkább az iskola engedte volna. Bár találkozhatnám vele Győrött vagy Bécsben! Tedd meg, hogy lehetséges legyen. Hát Te mikor indulsz föl felé?⁴ Kubinyi Velede akar menni, és akkor én is megfognék jelenni, hogy Töletek tanulhassak. Ki ne hagyj a kompániából.
[...]

¹ Gyarapodási naplószám: 1935/62.

² A Köhegyi által a következő levélhez – lásd a 418. számot – felvett címzés már csak a postabélyegzők szerint is ehhez a levélhez tartozik.

³ Rómer – egyebek mellett – azért volt Pesten, hogy a régebben ún. *Győri Antifonálé*, ma ún. *Zalka-Antifonálé* (Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár) kötésének sarkairól és középdíszéről fényképeket és gipszmásolatokat készíttessen, ami azonban végül jóval később történt meg. Vö. a 11. levéllel ugyanott; továbbá: *Rómer 1860b* és *Rómer 1877*, 11–13.

⁴ Értsd: Bécsbe.

[2]

[...]

Tisztelem házadat és különösen Henszelmann D^r urat. Ajánl szivességébe – [a] kassai gyűlésről⁵ van szerencsém Öt ismerni! — Isten velünk. Borúra derü!⁶

Csókol

Flórisod

Pest Ráthnál⁷ (1)860. Nov(ember) 2^{án}.

3^{án} reggel a hajóval haza megyek.⁸

[...]

[Sz. E.]

⁵ A MOT 1846-ban Kassán és Eperjesen tartott nagygyűléséről.

⁶ Az MTA jelmondata. Használata utalás arra, hogy Rómert levelező taggá választották (1860. október), és hogy az MTA könyvtárához tartozó levél- és éremtár („Okmány-, Kézirat- és Éremtár”) órévé való kinevezéséről ekkor már tárgyalások folytak, vö. például a 10. levéllel ugyanott. (Végül az 1861. július 2-i ülés választotta meg az állásra, de csupán az év októberének elején lépett hivatalába. Ekkor és ezért költözött Pestre).

⁷ Ráth Móránál?

⁸ Győrbe.

**Henszlmann Imre a kassai Szent Erzsébet Társulat nevében:
országosan körözni tervezett gyűjtési felhívás szövegtervezete
Pest, 1860. november 3. előtt
Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]¹**

Szépírási tisztazata (egy helyütt Henszlmann folyó kézírásos javításával) cím, keltezés és aláírás nélkül a Szent Erzsébet Társulat iratai között, a választmány 1860. november 3-i ülésének jegyzőkönyve – lásd a következő számot – elé letéve.

Fogalmazványa – sok javítással, a tisztazatához képest néhány kisebb eltéréssel, például szörend felcserélésével, de tartalmi különbség nélkül – a kassai hagyatékban (p. č. 743-ban), szintén keltezetlen.

Henszlmann felolvasta a társulat választmányának november 3-i ülésén – lásd a következő szám, 6. pontját –, ugyanakkor van egy bekezdése, éppen az eddig elvégzett munkákról szóló, amely szinte szó szerint megegyezik azzal, amit a választmányi ülés jegyzőkönyvének 3. pontja szerint a társulat elnöke, Fábry Ignác püspök szóban adott elő a tanácskozáson. Tehát vagy Henszlmann küldte el előre tervezetét a püspöknek, aki ennek alapján beszélt, vagy – ami valószínűbb, miután a bekezdés a fogalmazványhoz képest több, csak a tisztazatban szereplő beszúrás tartalmaz – Henszlmann bővítette ki a püspök által mondottak alapján azt, amit eredetileg írt. A fogalmazvány tehát november 3. előtt, a tisztazat talán az után keletkezett.

A választmány tagjai az indítványt elvben helyeselték, de a döntést a társulat következő közgyűlésére halasztották. A gyűjtést végül nem terjesztették ki, így ezt a felhívást sem körözték nyomtatásban, vö. a 417. számmal.

[1]

Nevezetes a történetben² azon tünemény miszerint átmeneti korszakokban, minő a miénk mindig felszokott ébredni a régi ereklyéknek vallásos tisztelete, e tisztelet képezvén az egyedüli alapot mely által a régi elhaló tradíciót az új viszonyokhoz szövünk.

Ily a régi történeti hagyományok iránti tisztelet jelen századunk elején felébredett 's nőttön nőtt 1830^{ig}, mióta mondhatni teljes virágzásba lépett. E tisztelet teremte a középkor történeti alaposabb tanulmányait, hagyományai[,] okiratai gyűjtését és megismertette velünk monumentális ereklyéit,³ miket, miután történeti és művészeti becsőket kellőleg méltányolni tanulánk, megtartani sőt ép állapotban utódainkra hagyni törekszünk.

Az európai polgárosodott népek közt a francia nemzet az melly e tekintetben a legnagyobb sikerrel fáradozott. A francia legtöbb régi építményeit újra helyre állítja, és folyvást állítja.

Hazánkban e fáradozás eddigelé csak megkezdődött, 's alig ismerjük még részben régi építményeink számát, akadémiánk munkálkodását archeologiai bizottmánya kinevezetével⁴ csak imént megkezdvén.

¹ Vö. a 335. számmal.

² Azaz: a történelemben.

³ Azaz: monumentális ereklyéit; értsd: épületeit, műemlékeit.

⁴ A fogalmazványban: „kinevezésével”.

Az első lépés e mezőn 1846^{ban} tétel, midőn a természet és történet bűvárok Kassa–Eperjesen tartott gyülekezete,⁵ megismervén Kassa városa Sz(ent) Erzsébet-templomának műbecsét akadémiánkat felkéré hogy figyelmét valamint e templomra, úgy a többi hazánkban még létező régi épületekre fordítsa, azok laistromát és leírását készítse[.] megtartásukat és megújításukat⁶ lehetőleg eszközölje,⁷ szóval ily középponti intézetet állítson, minő a francia honban létező és az oktatási ministerium alatt álló[.] a régi építményekre ügyelő középponti bizottmány.⁸

[2]

Akadémiánk akkori viszonyai és az 1848^{ki} események nem engedték e bizottmány felállítását: de mind a mellett a felszólítás nem maradt gyümölcs nélkül, nevezetesen azon helyen, melyen eredett t. i. Kassán.

Kassa városa honunkban a legnagyobb, legérdekesebb, legkítünőbb régi építménnyel büszkélkedik, tanúsítja ezt azon nagy figyelem mely annak 1846^{ban}[.] az említett gyűlés alkalmával megjelent monographiája⁹ oly annyira ébresztett hogy annak rajzai és leírása ma minden nevezetesebb a középkori építészetre tárgyaló munkákban, kítűnő helyet foglal el.

Ezen építmény magyarországi Sz(en)t Erzsébet temploma, melynek első tervét V^{ik} István, mint ez ma általánosan el van ismerve, francia honnak egyik kítűnő mestere[.] Honnecourt Villard¹⁰ által 1260^{év} körül készítette. E templom tehát az akkor újonnan francia honban feltalált és gyakorlatba vett építési styl kítűnő példánya, és honunkban az egyetlen egy példány mely nemzetünket már a XIII^{ik} században érintésbe tette a francziákkal.

Azonban ezen érdem Sz(ent) Erzsébet templomának nem egyedüli érdeme, mert később is midőn Erzsébet[.] Robert Károly¹¹ neje az V^{dik} István halála és Villardnak honába visszatérése következtében csak hamar félbeszakasztott építkezést folytatta, arról gondoskodott hogy a legkítünőbb mesterek meghívassanak, 's így ez épület nem csak hazánkban hasonlíthatatlanul az első rangúnak tekintetik, ha azt valamennyi francia stylű épületekkel összehasonlítjuk.

[3]

Első rangú azon az eredeti langeszű felfogást tanusító szentély, első rangúak az eredeti kapuzatok, első rangúak [a] főoltárát díszítő Wohlgemuth Mihály által készített Sz(ent) Erzsébet életét tárgyzó olajképei, végre nem csak első rangú, hanem kifogás nélkül¹² a fenmaradt szentség házak közt első helyen áll a kassai szentség ház.

⁵ A MOT VII. nagygyűlése.

⁶ Értsd: megújításukat.

⁷ Vö. a 65. és a 76. számmal.

⁸ A Commission des monuments historiques. (Miniszteriális hovatartozásáról vö. a 182. számmal.)

⁹ Henszlmann 1846a.

¹⁰ Villard d'Honnecourt.

¹¹ Károly Róbert.

¹² Azaz: kétségtelenül.

Nem lehetett megengedni, hogy ily kitünő, ily dicső épület a romladozásnak induljon, ös(s)zeállott tehát 1867^{ben13} a Sz(ent) Erzsébet nevű társulat, mely a főméltóságú megyei püspök és nemes Kassa városának pártolása alatt céljául kitűzte e nagyszerű nemzeti ereklyének fentartását, kijavítását és megújítását. E' társulat főképp a főn[nn] evezett főméltóságú püspök és nemes Kassa városának segedelmével munkálkodását 1858^{ban} megkezdé, kinevezé főépítő mesternek¹⁴ Gerster Károly pesti építész és az első követ^{ban15} rakta le.

Ugyan akkor elhatározá hogy a felveendő építkezés rendét megkezdvén a' legszükségesebbeknek elismert ujitásokon.¹⁶

Azóta a középhajó sok helyen megrepedt válivei¹⁷ egészen ujjakkal cseréltettek fel, ugy szinte a szentélynek karzata¹⁸ megújított és új földözete színes téglákkal¹⁹ készítettett, Wohlgemuth Mihály oltárképei, hasonlítás nélkül a legjobbak, mik Dürer mesterének műhelyéből valaha kikerültek kijavítottak,²⁰ valamint a szentély is egészen újra [*]Wretland festész által kifestetett[*],²¹ [*]végre a déli kapuzat megújítása befejeztetett[*].²² Elmondhatni tehát joggal hogy két év alatt tömérdek történt, kivált ha megfontoljuk hogy hazánk művészi tekintetben gyenge erejének következtében majdnem minden kiviteli eszközt teremteni kellett.

[4]

A Sz(ent) Erzsébet társulat nem kívánt a haza színe elébe lépni, mielőtt nevezetesebb eredményt előmutatni nem vala képes: de most midőn ezen eredmény a keletkezése korában²³ táplált reményeket felülmúlja, bizván az annyszor tapasztalt magyar hazafiságban, bizodalmasan felszólítja az egész hont, hogy segéd kezét nyújtson hazánk legjelesebb, legkitünőbb építész mű[ve] és nemzeti történeti ereklye[je] fentartására és kiegészítésére.

¹³ Tollhiba, a fogalmazványban: 1857-ben.

¹⁴ Azaz: Dombaumeisterré. (Vö. a következő szám bevezetőjével.)

¹⁵ Az időpont helye üresen hagyva.

¹⁶ Értsd: a legszükségesebb javítások történjenek meg először.

¹⁷ Azaz: árkádívei. (A választmányi ülések jegyzőkönyvei alapján értelmezhető.)

¹⁸ Értsd ezen a külső főpárkány mérműves mellvédű közlekedőfolyosóját, melyet az iratanyagban rendre galériának neveznek.

¹⁹ Azaz: tetője mázas cseréppel.

²⁰ Innen kihúzva (a fogalmazványban egyáltalán nem szereplő) következő betoldás: „Klimkovits Ferencz festész által”.

²¹ Értsd: Franz Wretlund által. Csillagok között a fogalmazványban egyáltalán nem szereplő betoldás.

²² A csillagok közötti rész Henszlmann folyóírási beszúrása a tisztázatba.

²³ Azaz: a társulat alapításakor.

A társulat e felszólításhoz alapszabályait²⁴ mellékli; megjegyezvén, mikép a legújabb események által megváltozott viszonyok folytán ezen alapszabályok 4dik pontját²⁵ megváltoztatni és ezentúl az ottan megemlített bécsi középponti bizottmány²⁶ helyébe a magyar nemzeti akadémiát léptetni kívánja.

Megjegyzi egyszersmind a társulat hogy első közgyűlését az alapszabályok értelmében tartandja.²⁷

[Sz. E.]

²⁴ Négyoldalas kisnyomtatványként magyarul és németül is megjelent. Keltezése: Kassa, 1857. április 19., aláírói: Fábry Ignác püspök, Kloczko (János) polgármester és Török Sándor „Városi főjegyző”. Rányomtatva, hogy Kassa város tanácsa 1857. április 30-i ülésén erősítette meg, és a kassai közigazgatási kerület helytartósági osztályának engedélye dátum nélkül. Nyomdajelzése (Werfer Károly, Kassa) szerint csak 1858-ban nyomtatták ki. (Több példány az érseki levéltár iratcsomójában, kéziratai eredeti aláírásokkal ugyanott; egy magyar nyelvű nyomtatott példány: OSZK, Kisnyomtatványtár, D 1.184. A társaság irataiban szlovák nyelvű publikálásáról is szó esik, de szlovák nyelvű nyomtatott példányát nem ismerjük.) Első oldalának tetején Kassa főterének részletét északnyugati nézetből ábrázoló látkép a Szent Erzsébet-templommal és az Orbán-toronnyal.

²⁵ „4. Kötelességének ismerni fogja a Társulat értekezésbe lépni teendői iránt az ó építész emlékek fentartására Bécsben fenálló Cs. kir. Bizottmánnyal, s ennek tanácsát, pártolását s engedelmét kikérni.”

²⁶ A CC.

²⁷ Hely kihagyva a dátum számára. Nem értelmezhető mondat, hacsak nem úgy, hogy Henszlmann rögtön ki akarta tüzetni az új, módosított alapszabályok szerint tartott első (vagy az alapszabályokat módosító?) közgyűlés időpontját. (Lehet persze az is, hogy egyszerűen a következőre gondolt.)

A kassai Szent Erzsébet Társulat választmányi ülésének jegyzőkönyvéből

Kassa, 1860. november 3-i ülés

Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

A Szent Erzsébet-templomon folyó munkákkal kapcsolatban eddigre – a kölcsönös udvariasság és a jegyzőkönyvek visszafogott fogalmazásmódja ellenére érzékelhetően – kibontakozott a később elmérgesedő konfliktus. Gerster Károlyt a társulat 1859. január 29-i közgyűlése nevezte ki hivatalosan a társulat, illetve a templom építészévé, azaz Dombaumeisterré. (A kifejezést használják is, néha magyar nyelvű iratokban is, ahogyan a társulat neveként is a Domverein, illetve Dombauverein megnevezést.) Gerster Károly már a november 3-ít megelőző – legalábbis a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint megelőző – választmányi ülésen, 1860. február 12-én is szótá tette, hogy bizonyos munkák nem az ő tervei szerint, illetve tudta nélkül zajlanak. A választmány lényegében akkor is mellé állt. Ennek ellenére – noha ezt a jegyzőkönyvek nyíltan soha nem mondják ki – Fábry püspök rendre másképp, illetve saját elképzelései szerint intézkedett. E jegyzőkönyv csak alig virágnyelvű megfogalmazásai szerint a választmány ismét határozottan – a Henszlmann által is erősen támogatott – Gerster mellé állt, leszögezve, hogy a választmány által eldöntött munkák ne legyenek megváltoztathatók (értsd: a püspök sem ezek sorrendjén, sem ezek tartalmán ne módosítson); s azt, hogy mind a főhajó főpárkányának mérműves mellvédű közlekedőfolyosója, mind a tetők ügyében szigorúan a tervek szerint dolgozzanak. (Finoman arra is felszólították a püspököt, hogy fizesse ki Gerster honoráriumát.)

Eddig Gerster – a társulat alapszabályának megfelelően, de nyilván már csak a püspök iránti udvariasságból is¹ – mindig a bécsi Central-Commission bevonását, véleményének kikérését indítványozva próbálta érvényesíteni álláspontját;² de Henszlmann ekkor egy huszárvágással az MTA-t próbálta illetékesnek elismertetni a tervek és a munkák véleményezésére és engedélyezésére. (Felolvasott szövegtervezetében – lásd az előző számot – teljes határozottsággal; hozzászólásában udvariasabban: abban a formában, hogy felhívta a társulatot, kérje az MTA „közreműködését”). A választmány – legalábbis a jegyzőkönyv tanúsága szerint – nem reagált erre az úm. javaslatra, de Henszlmann Pestre visszatérve azonnal további lépéseket tett az ügyben, lásd a következő számot.

[1]

A Szent Erzsébetről nevezett kassai társulat
választmányáa által Fötisztelendő Fábry Ignác
megyés Püspök úr Ő kegyelmessége elnökle
alatt 1860 évi november 3^{án} tartott gyűlés
Jegyzőkönyve

¹ Fábry püspök a CC ún. konzervátora volt.

² Ma nem ismert helyreállítási tervei megjárták Bécset, és a CC lényegében helybenhagyta őket, lásd: *Fábry 1859 és JbCC*, 4 (1860), xiv.

Jelenvoltak

Mihalovics József kanonok és plebanus, Kloczko János cs(ászári) tanácsos és Polgármester, Gróf Dessewfy Ferencz, Doctor Henzelmann Imre, Török Sandor tanácsnok,³ Szent Lélek Gyula ügyvéd, Belágh József városi építőnök, Gerster Károly társulati építész, Steer Ferencz, Fiedler Károly, Novelly Antal

Előfordult tárgyak

[...]

[3]

[...]

4.

Dr Henzelmann Imre a' műépítészetben nagyérdemű hazánkfia és e város szülötte mint tiszteleti tag bemutatván

[határozat:]

Nagy hírű érdemeihez méltó szíves üdvözlettel fogadtatott

5.

Dr Henzelmann Imre indítványozá hogy a' templom javítása körüli legközelebbi teendők változhatlan sorozata megállapításék,

[határozat:]

Ennek kövekeztében Gerster Miklos⁴ társulati építésznek az indítványozó által is helyeselt véleménye folytán határoztatott:

a) A fő fedél keresztjének és az ezt befoglaló karzatnak⁵ a' megállapított terv szerint mindenek előtt tökéletes elkészítése

b) Az oldal fedeleknék a' társulati építész által előmutatott Conicus minta szerint [4]

– Dr Henzelmann Imre által, több érdemes szakértők helyeslése folytán is – tökéletesen elfogadhatónak nyilvánított helyreállítása⁶

c) A már elkészített és helyeselt oltár szekrénynek felállítása

6.

Dr Henzelman Imre a' társulat anyagi erejének nagyobbítása érdekében felhívja a' választmányt, az e' célra vezető módokat meghatározni, felolvassván egy általa szerkesztett felhívási tervet, melyet az alapszabályok és a' társulati számadásoknak közgyűlésileg tárgyalta kimutatásával együtt ország szerte köröztetni és e' tekintetben minden más

³ Értsd: Kassa város tanácsának tagja.

⁴ Értsd: Gerster Károly.

⁵ Értsd ezen a főhajó kereszt alaprajzú fedélszékét, illetve tetőzetét, valamint a főhajó főpárkányát (beleértve a mérműves mellvédű közlekedőfolyosót).

⁶ A vita tárgya a mellékhajók és az oldalkápolnák tetőformája, illetve fedélszékének hajlásszöge volt. Vö. az 529. számmal.

testületek felett, a' Magyar tudományos Akademia mint legilletékesebb intézetnek szíves közreműködését kieszközölni czélszerűnek véli

[határozat:]

Ezen előterjesztés és felhívási terv tetszéssel fogadtatván és lényegében helyeseltetvén, ezen tárgy eldöntés végett a' számadással együtt, a' legközelebb tartandó közgyűlés elé terjesztetni határoztatott, – addig is a' választmányi tagok által az aláírási íveknek a' hozott határozatok értelmébeni terjesztése és résztvevő tagok gyűjtése szükségesnek nyilvánítatott

[5]

[...]

8.

[határozat:]

Szoba hozatván a' társulati építész megérdemlett méltányos jutalmazása e' részben El-nök Ö Kegyelmessége egy vélemény szíves előterjesztésére felkérte. Végre

9.

[határozat:]

Dr Henzelman Imre úrnak a' kassai Sz(en)t Erzsébet templom mint szülő városának fő díszé iránt annyi évek során át itthon és a' nagy világban egy aránt tanúsított kegyeletes részvéteért, és tökéletes helyreallítása érdekébeni működéséért, a' legőszintébb elismerés és köszönet, úgy nem különben Gerster Károly társulati építész urnak is nagyra becsült fáradozásáért köszönet szavaztatván, ezen templom ügye további részvevő figyelmükbe ajánlatott. Ez után a gyűlés eloszlott

Török jegyző

[Sz. E.]

Dessewffy Emil, az MTA elnöke Fábry Ignác kassai püspöknek
 Pozsonyból Kassára, 1860. november 8.
 Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

Az első, hivatalos levél idegen kezű tisztázat, Dessewffy Emil saját kezű aláírásával. A második, amely az elsőben aláhúzott sorokat visszavonja, illetve bocsánatot kér értük, és a felelősséget Toldy Ferencre hárítja, az első levél szövege alatt kezdődik és annak üres oldalán folytatódik. Ez teljes egészében saját kezű és külön keltezés nélküli.

Meglepőnek tűnhet, hogy (a Dessewffy által írottak szerint) a püspököt nem az sértette, hogy az MTA „szellemi hozzájárulását” (értsd: anyagit semmiképpen) ajánlotta a munkák *szakszerű* végzéséhez, hanem az adománygyűjtés országos kiterjesztésének beharangozása, de a 536. számú levél tanúsítja, hogy Fábry püspöknek valóban nagyon nem tetszett Henszlmann-nak ez utóbbi javaslata.

Az MTA-nak az a határozata, amelynek alapján a hivatalos levél született, és amelyet Dessewffy mellékelte a püspök számára, nincs a levél mellett, és a *Budapesti Szemle* sem közölte.

[1]

Nagyméltóságú Püspök!

Dr Henszlmann Imre akadémiai tag előadásából¹ örömmel és részvétellel értesült az Akademia azon tekintélyes megújító munkálatokról, melyek a kassai főegyház körül, Excellentiád lelkes és áldozatos pártolása mellett, nem csak a művészet kívánalmaihoz híven terveztettek, hanem hathatós lépésekkel előre is haladnak.

Szerencsét kíván az Akademia Excellentiádnak e műhez, mely, mind történeti, mind művészeti tekintetben egyik legnevezetesebb hazai emlék, 's melyhez ezentúl Excellentiád neve elválaszthatatlanul kötve marad.

Hogy pedig a nagy mű minél vidorabban és nyomosabban² haladhasson, és Isten segedelmével Excellentiád azt egykor bevégezve láthassa: az Akademia, *ez ügyet nemzeti ügynek tekintve ohajtja, bár az e templom megújításához évi adalékokkal járuló Erzsébet-Egyesület az öszves hazára terjedne ki, tagokat nyerve mindenfelé, hol a magyar név virágzik, s magyar*

[2]

*szívek dobognak, melyek a nemzeti múlt emlékeiben a nemzeti dicsőség mind annyi sugarai ragyogását üdvözlük.*³

Engedje meg Excellentiád, hogy az Akademia legalább szellemi részvételét felajánlja. A kebelében levő Archæologiai Bizottmány ugyanis szerencsésnek tartandja magát,

¹ Az MTA 1860. november 5-i ülésén. Vö. Henszlmann előadásának csupán egysoros említésével: *Budapesti Szemle*, 12: 38–39 (1861), 214.

² Azaz: minél élénkebben és hatékonyabban.

³ A tollal aláhúzott szövegrész az első oldal margóján még egy ferde vonallal is megjelölve. A második levél szerint Dessewffy Emil kiemelése.

ha a kivitel egyes részei és részletei körül, midőn szakbeli hozzájárulás fog kívántatni, Excellentiád s az Erzsébet-Egyesület azt bizodalmaival megfogja tisztelni.

A többiben éltesse Isten Excellentiádat minél tovább úgy ezen, mint minden egyéb hazai ügyek érdekében! Ki megkülönböztetett tiszteletben vagyok

Excellentiádnak

Pozsony, nov(ember) 8. 1860

alázatos szolgája
Gr Dessewffy Emíl
a' magy(ar) Akad(émia) Elnöke

[2. levél:]

Kegyelmes Uram!

A felebbi Levelet Exczellentiád a' Pesti Naplóban olvasta. Azonban az csupán a' Titoknoknak

[2]

conceptusa⁴ volt – melly a' *felebb aláhúzott sorokra nézve*, az én helyeslésemet nem nyerte meg[,] azért, mert azt, hogy az Erzsébet Egyesület az egész országra terjedjen ki, az Akademia mint óhajtást kifejezni, nem kívánta. Ide zárom az ide vágó határozatot.

Toldy Titoknok igen hibázott, midőn a' levél conceptussát, mielőtt tudta volna[,] én azt helyeslettem é, és a' Levél elment é,⁵ hirlapokba tenni bátorzkodott.

Ő ezért általam keményen meg feddetett.

Exczellentiád mint régi jó akaróm, és az Akademia barátja, be látni méltóztatik, hogy az Akademiát vagy Toldyt az Publicum előtt, nem akarom compromittálni, és azért a' levelet nem húzattam⁶ vissza általa a' Naplóban. Maradjon az egész közöttünk. A' mostani eszmemozgalomban úgy is elhangzott⁷ az egész – és így ezen országra terjedő egyesületi eszme már is feledékenységbbe ment.

Megkülönböztetett tisztelettel

G Desewffy Emíl

[Sz. E.]

⁴ Azaz: fogalmazványa.

⁵ Mármint a püspöknek.

⁶ Azaz: vonattam.

⁷ Értsd: lecsengett.

Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak
Győről Törökszentmiklóásra, 1860. november 8.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 13. levél¹

Kiadva: KÖHEGYI 1967, 216, 13. szám. Itt az eredetiből közöljük.

[1]

Kedves Barátom!

Kedvemért jobban nem választhattad volna a napokat.² Pénteken az igazgató nevenapja van,³ szombaton csak két órát mulasztok, 's így hétfő reggel jőnék vissza; tehát nettó három napot tölthetek Veled Bécsben, mi minden reményemet fölülhaladja. Bizonyosan számíthatsz tehát arra, hogy Pénteken (16^{án}) a reggeli vonattal indulok, és 9 órákor már Bécsben leszek. Szíveskedj tehát legalább tízig a hotelben reám várni, hogy rám nézve egy percz se vesszen el; egyedül Érted, és a kiállításért⁴ rándulok föl.

Ha így megállapodunk a távirásra nem lesz szükségünk, mert tudod hogy szavamát mindig tartottam; nem úgy mint természetbúvár barátaim, kik

[2]

mindeddig minden évben fölültettek.

Ajánlj Henszlmann barátságába. Ha Karácsonig Pesten mulat, és egy kis apró pénzem lesz, kedvem lenne csak Ő miatta lerándulni, de addig tudja a' jó Isten mi lesz velünk. Csak vége lenne mielőbb e' bonyodalmaknak, hogy tudományinknak annál nyugodtabban élhetnénk.

Lippertet nem fogod jövetelünkről értesíteni?, talán akkor otthon lehetne és többiben annál élvezetesb lenne a tanulmányozás.

Isten áldjon! Örülök mint a gyerek, kinek valami kedves dolgot ígérnek. Tisztelem Tieidet és csokollak;

Győr 1860. Nov(ember) 8^{án}

öszinte barátod
Romer

[Sz. E.]

¹ Gyarapodási naplószám: 1935/62

² A bécsi kirándulásra, vö. a 414. levéllel. (Abból ítéltetően, amit Rómer itt ír, Kubinyi Ferenc végül nem készült Ipolyival utazni.)

³ Szabó Otmárnak, a győri bencés gimnázium igazgatójának névnapja (november 16.), tehát iskolai szünet.

⁴ Azaz: az Altertumsverein zu Wien (egykorú írásmóddal: Alterthums-Verein zu Wien) ún. régészeti kiállítását megnézni. (1860. november 15.–december 10., rendezőbizottságát Karl Weiß, Gustav Heider, Rudolf Eitelberger, Albert Comesina és Anton Widter alkotta. Vö.: PERGER 1987, 123.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak
Pestről Párizsba, 1860. november 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A Bertrand-nak szóló, 1860. augusztus 28-i fogalmazvánnyal – lásd a 403. számot – egy papírríven, az évszám ebből és a tartalom alapján következik. Henszlmann 1860. november 19-i leveleként említik a válaszban is, lásd a 422. számot.

A levélfogalmazvány alá be van másolva annak a német nyelvű váltónak (*billet / Prima Wechsel*) a szövege, amelyet Henszlmann a levéllel küldött Bertrand-nak. Ezt Bécsben állította ki a k. k. privilegierte österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1860. november 17-én a Rothschild testvérek bankházának címezve Párizsba („Herrn Gebrüder v(on) Rothschild Paris”).

[1]

19ère Nov(em)br(e) M(onsieur) A. Bertrand.¹

Voici un billet de 990 Francs. Veuillez bien m'en accuser réception. J'ai placé presque tous les exemplaires² que vous m'avez envoyé, mais ils ne m'étaient pas encore tous payés; aussitôt que cela arrivera, c'est que ne peut pas tarder[.] je vous enverrai le reste de la somme due, et je vous demanderai probablement encore des exemplaires[.]

J'ai vu à Pesth M(onsieur) Brokhaus de Leipzig avec lequel j'ai eu un entretien sur mon ouvrage, il en était saisi & m'a demandé des prospectus et des exemplaires en promettant de vouloir bien s'occuper du placement[.] Ayez vous M(onsieur) la complaisance de lui en envoyer.

Dans ce moment je suis occupé à faire un projet du palais de l'academie des sciences hongroise, dont j'ai préparé le programme.³ En conséquence de ce dernier travail on a chargé trois individu de préparer le projet d'après ce programme[:.] un architecte de Vienne, un autre de Pesth⁴ & moi.⁵ Les projets doivent être livrés le 1ère fevrier 1861. Agréez Monsieur.⁶

[Sz. E.]

¹ Arthus Bertrand.

² Értsd Henszlmann 1859–1860, illetve Henszlmann 1860 példányait; vö. a 403. számmal.

³ Lásd a 411. számot.

⁴ Heinrich Ferstelt és Ybl Miklóst.

⁵ Értsd: moi. (Talán *nous*-nak indult, s leírása közben döntött úgy Henszlmann, hogy Gerster Károlyt és Frey Lajost nem említi meg.)

⁶ A záróformula csak jelezze.

Henszlmann Imre Heinrich Ferstelnek és Ybl Miklósnak
 Pest, 1860. november 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben

Reprodukálva: KAT. BUDAPEST 2014, 7 és KEMÉNY 2015, 51, 22. kép (vö. az 50. oldallal).

A levél végére mind Ferstel, mind Ybl saját kezűleg írta oda az „egyetértek” szót, és aláírásával erősítette meg. Tehát utolsó bekezdése ellenére nem elküldött levél, hanem minden bizonnyal személyes pesti megbeszélésük alkalmával szignálták. (Vö. a 413. számmal.)

A szövegnek fönmaradt egy erősen javított fogalmazványa is (p. č. 743-ban).

[1]

Ihre Wohlgeboren den Herrn Architekten Ferstel in
 Wien und Ybl in Pesth

In Bezug auf die Ausarbeitung eines Projektes für das ungarische Akademiegebäude zu welcher¹ wir Drei aufgefordert sind, habe ich die Ehre Ihnen folgende Bemerkungen machen.

I^{tens} Der uns officiel zugeschickte Situationplan ist der Art unregelmässig, unhandlich u(nd) legt der Ausführung so grosse Schwierigkeiten in den Weg; dass ich mich mit meinen Mitarbeitern, den Herren Gerster u(nd) Frey gezwungen² gesehen habe eine wesentliche Abänderung in diesem Situationsplane vorzunehmen. Diese Abänderung habe ich die Ehre Ihnen in einer Zeichnung mitzuthemen, u(nd) Sie, aus Rücksicht für die Gleichmässigkeit der Projektsituation, zu ersuchen derselben beizustimmen. Sie besteht darin dass wir die, dem Plaze³ zugekehrte Hauptfa-

[2]

cade rechtwinklig auf die der Donau zugekehrte Façade stellen,⁴ was auf dem Donau-brücken-cke eine Abweichung von fünf⁵ Fuss sechs Zollen vom gleichnamigen Eke des officiellen Situationsplanes ausmacht.

¹ A fogalmazványban Henszlmann a *Gebäude* szót utólag szúrta be, és az utána következő vonatkozó névmás egyeztetését a tisztázatban sem javította hozzá a változáshoz.

² A fogalmazványban: „geneigt”.

³ A fogalmazványban: „dem freien Plaze”.

⁴ A fogalmazványban innen kihúzva: „u(nd) um den der Academie gasse zugekehrten unförmlichen Flügel etwas breiter zu machen den grossen Vorsprung um drei Fuss gegen die Donau hin verrücken.”.

⁵ A fogalmazványban: „vier”.

2^{tens} Ich habe im Programme einen etwas zu grossen Maasstab für die einzureichenden Zeichnungen festgesetzt, nemlich von zehn Linien auf die Klafter; wenn Sie nun darin mit mir übereinstimmen bloss neun Linien für die Klafter zu nehmen,⁶ wird uns die Arbeit hiedurch bedeutend erleichtert werden.

3^{tens} Ich habe mit meinen Herren Mitarbeitern,⁷ da uns der Styl im Programme freigestellt ist, den Spitzbogenstyl gewählt, weil dieser Styl ohnstreitig⁸ der geeigneteste für den beabsichtigten Zwek ist. Ihre gütigen mündlichen Mittheilungen bürgen mir dafür dass Sie Beide derselben Ansicht

[3]

sind; es wird daher meiner Meinung nach, von grossem Gewichte u(nd) nur im Interesse des auszuführenden Werkes sein wenn wir trotz dem gegen diesen Styl in Pesth herrschenden Vorurtheile alle Drei einstimmig unser Uiberzeugung gemäss den Spitzbogenstyl in unsren Projetken anwenden.

Sind Sie Beide in obigen drei Punkten mit mir einverstanden, ersuche ich mir diess sobald als möglich gütigst anzeigen zu wollen, damit wir alle Drei in derselben Richtung thätig wirken können.

hochachtungsvoll

Pesth am 28ten November 1860

Dr. Emrich Henszlmann

einverstanden Ferstel

einverstand(en) NYbl

[B. H.]

⁶ Értsd: 10 vonal egy öltre, azaz (körülbelül) 1:86-os lépték helyett 9 vonal egy öltre, azaz 1:96-os léptékben. (Ybl tartotta magát e megállapodáshoz – és Szkalnitzky is, noha a megbeszélésekbe nem vonták be –, Henszlmannék beadott tervei azonban végül 1:108-as léptékűek, azaz a levél kifejezés-módja szerint: 8 vonal egy öltre léptékűek. Ferstel tervei csak fényképekről ismertek, így ilyen számítás nem végezhető el rajtuk. A tervlapok léptékeit átszámítva lásd: KAT. BUDAPEST 1996, 30–36.)

⁷ Gerster Károllyal és Frey Lajossal.

⁸ Azaz: vitathatatlanul (*unstreitig* vagy *ohne Streit*).

Hunfalvy Pál Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1860. december 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 173

[címezés a hátoldalon:]
Tekintetes Henszlmann
Imre akadémiai tag
urnak

helyben

[1]

Dec(ember) 1. 1860.

Tisztelt Barátom!

Minden hétfőn az akadémiai ülés után barátságos találkozásra nálam meghí téged

tiszetlő barátod
Hunfalvy Pál.

[N. M.]

Arthus Bertrand nevében Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1860. december 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott céges levélpapíron, amely ugyanolyan, mint a 319. számé.

A levél első oldala válasz Henszlmann november 19-i levelére – lásd a 419. számot; második oldala azokat az újabb (sikertelen) lépéseket ismerteti, amelyeket a kiadó és Horn Ede próbált tenni, hogy megszerezzék végre a francia állami támogatást az arányelmélet kiadásá(nak folytatásá)ra, vö. a 403. számmal.

Negyedik oldalán Henszlmann 1861. augusztus 25-én Bertrand-nak írt levelének fogalmazványa, lásd a 477. számot.

[1]

LIBRAIRIE D'ARTHUS BERTRAND,

ÉDITEUR DES NOUVELLES ANNALES DES VOYAGES,

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS
ET DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD,

RUE HAUTEFEUILLE, 21, PRÈS DE L'ÉCOLE DE MÉDECINE.

Paris, le 1er X^{bre} 1860¹

Monsieur Henszlmann
à Pesth.

Je suis chargé par M(onsieur) A. Bertrand² de vous accuser réception de votre lettre du 19 9bre[,] ainsi que l'effet de neuf cent quatre vingt dix fr(ancs) qu'elle contenait, et de vous remercier de l'une et de l'autre.

J'ai adressé des prospectus et un exemplaire à M(onsieur) Brokhaus de Leipzig, j'espère qu'il tiendra la promesse qu'il vous a fait de s'en occuper.

Je suis prêt à vous adresser de nouveaux exemplaires, aussitôt que vous m'en demanderez[,] je vois avec plaisir que vous espérez rentrer bientôt dans le reste de la somme qui [2]

vous est encore dû sur les exemplaires de votre ouvrage que vous avez placés.

Je suis allé plusieurs fois chez M(onsieur) Horn (je parle au nom de m(onsieur) Bertrand)[,] la demande a été remise au Ministère d'état d'après ce qu'il m'a dit, mais

¹ A nap, a hónap és az év utolsó két számjegye kézzel kitöltve. (Az 1860-as évszám a nyomtatott 185 utolsó számjegyének átírásával.)

² Arthus Bertrand.

il faut qu'elle aît fait fausse route, car elle n'est pas parvenue dans le bureau du souscription, nous avons résolu[,] M(onsieur) Horn et moi[,] d'en lamer une seconde, mais les changements Ministériels³ nous ont fait ajourner nôtre projet jusqu'à ce que le nouveau Ministère soit bien assis, et en état de donner la suite désiré à cette affaire.

J'ai appris avec beaucoup de satisfaction que vous vous occupiez d'un projet du Palais pour l'academie Hongroise, recevez

[3]

en mes compliments, je suis convaincu que vous avez le succès que vous méritiez.

Dans l'espoir des vos nouvelles, agreez, je vous prie, mes salutations empressées

Beaujouan

P. S. M(onsieur) Arthus Bertrand n'a pu vous écrire lui même parcequ'il est très ennuyé et très préoccupé de la santé de sa petite fille qui est bien malade.

[Sz. E.]

³ Achille Fould-t 1860. november 23-án Alexandre Colonna Walewski váltotta az államminiszteri poszton.

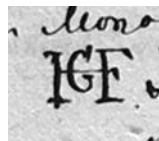
Henszlmann Imre levelfogalmazványa Gerster Károlynak
Pestről Pestre, 1860. december 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

A címzett nincs megnevezve, de minden bizonnyal Gerster Károly volt, mivel a levél az MTA épületének tervezésére való társulásról szól, s e társulás tagjai közül Frey Lajost harmadik személyben említi.

Közvetlenül alatta a Dessewffy Emilnek szóló fogalmazvány található 1860. december 10-i dátummal – ezt másnapi keltezéssel elküldve lásd a következő számon –, és a keltezés nélküli fogalmazvány tartalma szerint is közvetlenül a Dessewffynek írt levél előtt keletkezett.

[1]

Lieber Freund! Im vollen Vertrauen das ich zu Ihnen habe u(nd) das wie ich glauben muss Sie zu mir haben, ward bisher in Bezug unser gemeinsamen Projektarbeit für den ungrischen Academiepalast bisher unser individuelles Verhältniss zu diesem Werke noch kaum verabredet.¹ Dieses will ich nun wenigstens brieflich thun um eine Basis für unvorhergesehene Fælle zu haben. Die meinerseits vollständig im Programme u(nd) in der Projektskizze gelieferten Vorarbeiten, wie auch der Antheil den ich beim Fortschreiten der Arbeit bisher genom(m)en u(nd) bis ans Ende derselben nehmen werde, die an mich direct ergangene Aufforderung[,] endlich der persönliche Einfluss den ich in der Akademie bisher glücklich angewande u(nd) fernerhin anwenden werde, berechtigen mich, wie ich glaube, die Hælfte des zugesagten Honorars von dreihundert Ducaten, wie auch im Falle unsre Arbeit als die beste anerkannt wird[,] die Hælfte des auszufolgenden Præmiums für mich allein in Anspruch zu nehmen; dagegen beanspruche ich, wenn ich im letzteren Falle dazu beitragen kann[,] dass Sie den Bau erhalten[,] bloss ein Drittheil des hieraus erwachsenden Gewinnes, weil dann Ihre Thätigkeit bei weitem größen sein wird, als die meinige, obschon ich Ihnen verspreche auch dann in Paris für Detailzeichnungen zu sorgen, u(nd) Ihre allfælligen Anfragen nach bestem Wissen zu beantworten. Was unsern persönlichen Antheil an der Arbeit, u(nd) dessen Veröffentlichung betrifft, ist es bereits meinerseits bekan(n)t gemacht worden dass ich mit Ihnen u(nd) Herrn Frey gemeinschaftlich arbeite, ebenso werde ich in meiner an Grafen Dessewffy zu richtenden Antwort diese Gemeinschaftlichkeit bezeigen, ferner reichen wir das Projekt von allen Dreien unterzeichnet ein, u(nd) endlich schlage ich für die offiziell verlangten Zeichnungen ein Monogramm vor[,] das aus den Anfangsbuchstaben unser Namen besteht etwa in folgender Art Von jenen Auslagen welche die ProjektArbeit in Anspruch nehmen wird will ich die Hælfte tragen, nur muss ich bemerken dass ich hierin sparsam zu sein wünsche u(nd) für meinen Antheil die Summe von höchsten zwanzig Ducaten resolvieren kann. Ich komme schließlich noch einmal auf unser gegenseitiges Vertrauen zurück, welchem gemæess ich mich in diesem Schreiben bloss Ihnen

¹ Két fogalmazási változat egymásban.

gegenüber verpflichte, wie auch nichts in Bezug auf den Gang der Arbeit oder deren Vertheilung feststelle, endlich es Ihnen überlasse sich mit Herren Frei in Bezug auf den Arbeits u(nd) Gewinnantheil in Einvernehmen zu setzen. Sollten Sie jedoch an dieser gegenseitigen Verbindungsskizze etwas zu ändern, oder dazu zu geben wünschen ersuche ich mir dieses gefälligst zu bemerken.

[B. H.]

Henszlmann Imre Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Pestről Pestre, 1860. december 11.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1272/6

Az elküldött levelet közöljük. Fogalmazványa december 10-i dátummal a Gerster Károlynak szóló, társulásuk feltételeit részletező levélfogalmazvány – lásd az előző számot – alatt. (A papírv következő oldalán a Dessewffynak szóló, 1861. február 15-i levél fogalmazványa, lásd a 433. számot.)

[1]

Méltóságos Gróf Elnök Ur!

1860iki October 25^{kén} hozzám intézett tisztelt levelére¹ van szerencsém felelni, miszerint az akadémiai építészeti bizottmány² előtt tett nyilatkozatomhoz képest Gerster és Frey építőkkal társaságba léptem; hogy azokkal, mint gyakorlati férfiukkal, együtt a Méltóságod kitüntető felszólításának a magyar akadémia épület tervezetének kidolgozásával eleget tegyem.³

Van szerencsém egyszersmind jelenteni, hogy a munka jóformán előhaladt, és hogy minden ereinket⁴ és ismereteinket végbe vitelére fordítandjuk.

Méltóságodnak

Pesten 1860^{iki} December 11^{kén}

legalázatosabb szolgálja
 Henszlmann Imre

[B. H.]

¹ Lásd a 412. számot.

² Az MTA Igazgató Tanácsának ún. Építési Bizottsága.

³ Értsd: tegyek.

⁴ Értsd: erőinket.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1860. december 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [8. levél]

[1]

Wien den 15. Dez(em)b(er) 1860
 Landhausgasse 31.

Verehrter Herr Dr Henzelmann!

Die Zeit, seit meinen Abreise von Pesth¹ habe ich theils im Bette, theils im Krankenstuhle zugebracht. Ich fühlte in Pesth schon d(a)ß es kein vorübergehendes Unwohlsein sei, das mich erfaßt hatte und in Wien angelangt war mein erster Weg ins Bett. Der D^r erklärte meinen Zustand für ein gastrisches Fieber – an dem ich fort noch behandelt werde. Seit ein Paar Tagen bin ich so weit d(a)ß ich mich einige Stunden des Tages mit meinen dringendsten Geschäften abgeben darf, an ein eigentliches Arbeiten kann ich leider noch nicht denken. Diese einleitende Leidensgeschichte bitte ich als Entschuldigung für mein bisheriges Stillschweigen anzunehmen. Nun folge ich endlich meiner Pflicht Ihnen Herrn D^r so wie meinen sämtlichen Herrn Kollegen in Pesth meinen herzlichsten Dank auszusprechen für die eben so

[2]

freundliche als gefällige Weise mit welcher Sie mir während meines Aufenthaltes in Pesth begegneten. Leider war mein Unwohlsein damals schon so weit vorgeschritten und mir war so lange in Pesth krank liegen zu müssen, daß ich die von den verehrten Herren mir freundl(ich) angebothene Gelegenheit noch mehr von Pesth genießen zu können, ängstlich ausgewichen bin, und mich überhaupt in keiner Weise entsprechend der so herzlichen Aufnahme benehmen konnte. Wenn Sie verehrter Herr D^r die Gefälligkeit haben wollten sämtlichen Herren die mir sovieler Aufmerksamkeit erwiesen haben; und welche Sie wahrscheinlich an gewissen Versammlungsorten treffen werden, meinen innigsten Dank und entsprechend auch meine Entschuldigung melden zu wollen, so werden Sie mich sehr zu Dank verpflichten.

Insbesonders bitte ich Herrn Arch(itekten) Gerster nebst meinen herzlichen Grüßen zu melden daß die Gegenstände des Kaschauer Domschatzes welche zur Ausstellung² hier waren[,] bei Herrn Weiß in Verwahrung sind und von ihm zu jeder Zeit abgeholt werden können, wenn er nicht vorziehen

[3]

sollte, dieselbe sich schicken zu lassen. Ich komme leider so spät erst dazu diesen seinen Auftrag zu beantworten, aber ich habe bisher vergeblich auf den Besuch v(on)Weiß gewartet den ich zu mir bitten ließ, ich hoffe aber Gerster dürfte auf andere Weise schon

¹ Vö. a 420. számmal.

² Vö. a 418. levéllel. Az Altertumsverein zu Wien kiállításának helyszíne az Österreichs-ungarische Bank frissen elkészült épülete volt (Freyung 2 – Herrengasse 14), amelyet Heinrich Ferstel tervezett.

davon verständiget sein[,] da ich an den Alterth(um) Verein die Meldung schickte[,] man möchte mir bezügl(ich) den Rücksend(ung) Auskunft geben[,] da ich versprochen an H(e)r(rn) Gerster zu schreiben.

Sie können sich leicht denken daß es mit dem Akademie Projekte noch schlimmer bei mir aussieht[,] ich habe allerdings viel, vielleicht zu viel für meinen Zustand darüber nachgedacht, aber beinahe noch nichts gezeichnet. Der D^{oct(or)} tröstete mich d(a)ß ich nach Weihnachten wieder ordentlich werden arbeiten können. Nach meinem jetzigen Gefühle möchte ich das beinahe bezweifeln. Ich werde sehen wie weit ich Mitte Jänner damit bin. Wenn ich[,] was ich beinahe bestim(m)t voraussehe[,] nicht Hoffnung habe fertig zu werden zu den bestimmten Termine[,] so werde ich die Bitte an den Herrn Präsidenten wegen Ver-

[4]

längerung des Termines richten. Die Ausstattung die ich gerne dem Projekte gegeben – bes(onders) nachdem in Aussicht steht d(a)ß sie nach Paris geschickt werde³ [–] muß ich ohnedem aufgeben, und mich auf eine möglichst einfache praktische Darstellung beschränken. Ich bin Ihnen um dieserwegen schon wegen der einen Linie dankbar[,] die Sie am Maßstabe abgehandelt haben.⁴ — Jetzt müssen in GottesNamen meine übrigen Arbeiten so dringend sein auch sind etwas leiden – d(a)s schöne Akademie Projekt kann ich doch nicht aufgeben. Mein Gewissen ist während meiner Krankheit weiter geworden. Ich hätte sonst in meinem Geschäft nie Concessionen gemacht. Zum Schluß nochmals meinen herzlichen Gruß an alle Freunde und Kollegen. In bekannter Hochachtung zeichnet als Ihr

ergebenerDien(er)

Ferstel

[B. H.]

³ Vö. az építési program *Feltételek* című fejezetével, lásd a 411. számot.

⁴ Vö. a 420. szám 2. pontjával.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1861. január 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [6. levél]

A keltezésben a hónap nehezen olvasható, a postabélyegző teszi bizonyossá, hogy januárról van szó. Az év utolsó számjegyén tintafolt, ez a tartalom alapján bizonyosan 1861.

[címezés a hátoldalon:]
 S(einer) Wolgeboren
 Herrn Dr Henzelm[...]¹
 Mitglied der ungarischen Akademie
 der Wissenschaften &c

Dorothea Gasse Wurmhof
 a(n) d(er) Donau

Pesth

[Elmosódott postabélyegző, amelyből a hónap száma biztosan olvasható: 1]

[1]

Wien 12 Jänn(er) 186(1)
 Landhausgasse 3(1)²

Sehr geehrter Herr Dr Henzelmann!

Ihnen sowie Freund Gerster danke ich auf d(a)s Verbindlichste für Ihre freundlichen Zeilen v(on) v(origem) Jahr. Dieselben trafen mich allerdings am Wege der Besseru(n)g³ und schon fleißig beschäftigt am Arbeitstisch an[,] doch habe ich bis zur Stunde d(a)s Zimmer nicht verlassen und erwarte mit Sehnsucht bessere Witterung die mir erlaubt frische Luft zu schöpfen – mit dem Unterstützung ich erst wieder ganz der Ehemalige sein kann. Doch Gott sei dank ich bin gesund und wieder frisch zur Arbeit. Beinahe gleichzeitig mit Ihrem Schreiben erhielt ich Eines vom Grafen Dessewffy der von meiner Krankheit in Kenntniß war und mir unaufgefordert eine Verlängerung von

[2]

14 Tagen für den Fall zu gestand als ich dieselbe benöthigte. Nun ist mir diese Verlängerung für alle Fälle nothwendig und ich hätte darum ansuchen müssen. Durch die Güte d(e)s Grafen Dessewffy wurde mir d(a)s Bitten erspart, und ich hatte nur zu danken.⁴ Ich halte es nun für meine Pflicht Sie von den mir gemachten Zugeständniß – falls Sie

¹ A kivágott postabélyeg miatt a név töredékes.

² A nap és a házsám második számjegyét tintapaca borítja.

³ Értsd: súlyos gyomorbetegségből – vö. az előző számmal – felépülőben.

⁴ Vö. a következő számmal.

noch nicht davon wissen sollten – in Kenntniß zu setzen, da Ihnen die Verlängeru(n)g[,] wie ich aus Erfahru(n)g weiß[,] am Ende auch nicht unwillkommen sein dürfte.

Nach meiner Beurtheilu(n)g werde ich zu dieser Zeit jedenfalls fertig sein und müßte es schließlich auch mit Modifikationen in der Ausfüh(run)g geschehen.

Mit dem innigen Wunsche Sie und Ihre Freunde Mitte Feber recht wolbehalten in Pesth zu treffen – mit den besten Grüßen

Ihr
ergebenst(er)
Ferstel

[B. H.]

Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Bécsből Pestre, 1861. január 20.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1276/4, [5. levél]

Az ugyanazon a napon kelt válaszokból ítéltetően Dessewffy Emil Heinrich Ferstelnek és Ybl Miklósnak – legalábbis Ferstelnek 1861. december 17-én – levelet írt arról, hogy a pályatervek 1861. február 1-jére kitűzött beadási határidejét két héttel meghosszabbították, és – úgy tűnik – megpróbálta befolyásolni őket, illetve lebeszélni arról, hogy betartsák az 1860. november 28-án Henszlmann kezdeményezésére aláírt megállapodás – lásd a 420. számot – 3. pontját. Annyi Ybl válaszából legalábbis biztosan kiderül, hogy Dessewffy leveleiben szólt a tervezett épület stílusáról. Ferstel kitérően, pontosabban udvarias elutasítással, válaszolt, mondván – egyebek között –, amikor majd tervei beadása alkalmából Pestre jön, alkalmuk lesz személyesen részletesen megbeszélni Dessewffy „rendkívül értékes megjegyzéseit”; Ybl ellenben – lásd a következő számot – mintha arra utalna: úgy veszi, hogy Dessewffy „útmutatása” alapján visszatérhet eredeti elképzeléséhez (értsd: nem kell gótikus stílusban terveznie az épületet).

(Dessewffy Emilnek Henszlmannhoz ekkor írt, illetve ilyen tartalmú levele nem maradt fenn.)

[1]

Euer Hochgeboren!

Durch Deren gnädige Zuschrift vom 17 d(ieses)¹ und die darin mir gewidmete Theilnahme sehe ich mich zu besonderem Danke verpflichtet.

Ich bin Gottlob gesund und hoffentlich jeder Gefahr eines Rückfalles, der für mich das größte Schreckbild war, entronnen. Ich lebe daher noch der mir empfohlenen Vorsicht und Schonung getreu, mit alleiniger Ausnahme des Arbeitens, in welchem Punkte ich seit geraumer Zeit schon keine Diät mehr beobachte. Die Thätigkeit welche ich nun entwickeln kann ist mir ein wahrer Trost für die verlorene kostbare Zeit. Wäre ich schon bei Beginn d(e)s Akademie Entwurfes in der Verfassung gewesen der ich mich jetzt erfreue, so hätte ich für eine gute Arbeit bürgen wollen. Ob jetzt, nachdem die

[2]

ersten Ideen in einer, meiner geistigen Thätigkeit wenig günstigen Zeit entstanden sind, jene Frische und Unmittelbarkeit aus meiner Arbeit spricht, welche ich gerne dem schönen, patriotischen Unternehmen aufgeprägt sehen möchte, das muß ich der Nachsicht der hohen Beurtheilungs-Commißion anheimstellen. Meine Absicht war die beste und an Mühe habe ich es auch nicht fehlen lassen. Wäre die fatale Krankheit nicht dazwischen gekommen so hätte ich auch meiner Verpflichtung gemäß, den ursprünglich festgesetzten Termin eingehalten.

Ich habe die Absicht, das fertige Projekt Euer Hochgeboren persönlich zu überreichen und gedenke in der zweiten Woche des Feber d(as) i(st) zwischen 11 u(nd) 16 nach

¹ Értsd: dieses Monats.

Pesth zu kommen. Diesen Umstand bestimmt mich auch, um dieses Schreiben nicht zu einer für Euer Hochgeboren ermüdenden Länge auszudehnen [und] die von EHochgb² [3]

gemachten, höchst schätzbaren Bemerkungen einer ausführlicheren Besprechung jener Zeit zu überlassen wo ich die Ehre haben werde dasselbe mündlich thuen zu können.

Ich erlaube mir nur im Vorherin zu erwähnen daß ich mich veranlaßt gesehen habe in einigen Punkten von dem Program(m)e abzugehen da mir dasselbe zu beschränkend geschienen und ich die Überzeugung trage daß durch die von mir vorgenommenen Modifikationen die Absichten welche dem Programm zu Grunde gelegt scheinen, besser erreicht werden dürften. Sowol diese meiner Eigenmächtigkeiten als auch die Principien welche ich im Allgemeinen der Lösung der Aufgabe zu Grunde gelegt, werde ich in der, dem Projekte beifolgenden Denkschrift rechtfertigen.³ Ich fühle ferner das Bedürfniß obgleich meine Verpflichtungen nur bis zur Überreichung des Planes gehen, einige Betrachtungen die sich

[4]

an ein Gedachtes oder Projektirtes folgerichtig anreihen, nämlich die Ausführung – der Denkschrift beizufügen; und ich baue hierin um nicht mißverstanden zu werden auf die wohlmeinende Absicht Euer Hochgeboren. Es ist nämlich richtig daß man bei einem Dinge das man für lebensfähig hält, auch die Zukunft im Auge hat, und d(a)ß überhaupt die ganze Arbeit nur mit Rücksicht auf diese einen Werth erhält, sonst wäre es ja ein todtgeborenes Kind. Kommt es aber unter der Hoffnung auf eine Zukunft zur Welt, und wird dann von einem Besseren im edlen Wettstreit überwunden dann ist es nicht unehrenvoll zu sterben.

In der angenehmen Hoffnung Euer Hochgeboren mündlich mittheilen zu dürfen welche Grundsätze mich bei dem Entwurfe geleitet, habe ich die Ehre mit dem Ausdrücke den größten Hochachtu(n)g zu zeichnen

Euer Hochgeboren

Wien, 20 Jänner 1861
Landhausgasse 31.

ergebensterDiener
Hench Ferstel

[B. H.]

² Euer Hochgeboren.

³ Azaz a terveket kísérő műleírásban, kiadva: KAT. BUDAPEST 1996, 109–115.

Ybl Miklós Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Pest, 1861. január 20.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1276/2, [1. levél]

[1]

Euer Hochgeboren!

Mein Gesundheitszustand hat sich der Art gebessert, daß ich mit allem Eifer, die Ausarbeitung der Pläne zu dem Akademie Gebäude vornehmen kann, auch mit der Kraft schaffen werde, daß ich den Termin 14^(en) Februar genau einhalte.

Der Verlust der Zeit, durch meine Krankheit ist sehr empfindlich, und bei so

[2]

einem großen Werke unersetzbar, das nach dem ersten Entwurf ruhen soll, dann wieder vorgenommen, von den eingeschlichenen Mängeln befreit, erst ein Ganzes wird.

Was die Andeutungen Euer Hochgeboren, den Bau-styl betreffend anbelangt, so war meine ursprüngliche Idee, die Harmonie mit der Kettenbrücke herzustellen; in wie weit ich so glücklich bin dies zu erreichen, werde ich Euer Hochgeboren, vielleicht bis Ende diesen Monats darlegen können.

[3]

Genehmigen meine unbegrenzte Hochachtung mit der ich die Ehre habe mich zu zeichnen als

Euer Hochgeboren

Pesth d(en) 20 Januar 1861.

unterthäniger Diener
 NYbl
 Archit(ekt)

[B. H.]

Halászy László Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1861. január 20.
 Kassa, VSMRP, p. č. 146

[1]

Bécs Január 20^{án} (1)861

Igen tisztelt Henselman Ur!

Amidön bátor vagyok soraimat írni biztonnyal meg vagyok győződve Uraságod lelkes 's igazi hazafi szeretetébe, kinek szeretete nem csupán saját személye érdekében, de honfitársai erányában is ki terjed, és ez tudvavan előttem, azért leszek olj nyílt és őszinte miljen csak ilj lelkes hazafi erányában tudok lenni — ifjabb éveimet e pályám tökéletesbitése végett kül honban tölttém, és (1)857 tül Bécsben lakom, én itt mindent elkövettem[,] fáradoztam[,] csak hogy valamelly munka válalatot tenni szerencsém volna, teljes lehetettlen, mert szegény ember vagyok vagy talán hogy hizelegni és magamat dicsérni nem tudom[;] nehány szegény szobrász ilj csúszós módokkal ki vivta ugyan önállóságát, de Magyar még egy sem, és fájdalom mindég más szolgájának kell lenni, sokszor a' legg gyávábbnak alá rendelve, én tehát egy magyar barátom javaslatából kitül is bővebb tudomást véve van szerencsém t(isztelt) Uraságát egész bizalommal fölkérni ha t. i. valamelly munka adódna elől, lehet talán a' Kassai Templomnál, vagy más épületbeli diszitmények, például kemény v(agy) lágy kóbül, gipsz, cement és hidrális mész-öntvények,¹ úgy szintén fábül is, 's mind ezen anyagok alapos ismeretenél fogva bátor vagyok magamat ajánlani bár melj munkálatok elkészítésére és bár melly stillusban[,]

[2]

úgy szintén terasz, vagy csarnok padlózat ki rakását cement vegyületbül mindenféle szinekkal bár milj rajzok szerinti ki rakását is értem, és annak csinossága 's tartósságáért fél századra is lehet kezeskedni, igen kérem tehát, tessék becses figyelmébe venni parányiságomat, és eszközt nyujtani, hogy azon dicső Hazámba valahára ismét vissza

¹ A „hidrális mész” a *Wasserkalk* kifejezés fordítása, így az utolsó összetétel márga-, illetve mész-kőörleményből készülő műkö öntvényeket jelenthet.

juthassak — és reméllem jó szívvvel veendi uraságod ha egy szoborral melly saját ötletem és művem, meg fogom tisztelni, meljet jelen[leg] nem tehetek mivel most van munkába, de reméllem rövid idő múlva lesz szerencsém el küldhettni, melj becses figyelmét 's partfogását kérve maradok különös tisztelettel t(isztelt) Uraságának

alázatos kész szolgája
Halász László
akkordis szobrász²

ha szabad kérnem becses válaszát, lakásom
Neue Wieden Obere Schleifmühl gaße³ N° 473. tür 23.

[Sz. E.]

² Azaz: akkord-szobrász, értsd: teljesítményelszámolással dolgozó, darabbérre szerződött.

³ Értsd: Schleifmühlgasse.

Leblanc Henszlmann Imrénék
Párizsból Pestre, 1861. február 4.
Kassa, VSMRP, p. č. 220, [11. levél]

A levél írójáról lásd a 402. szám bevezetőjét.

[1]

4 février 1861

Cher Dr Enzelmann,

Ce n'est qu'hier que votre aimable réponse m'est parvenue; on lui a fait faire le crochet aux Pyrénées bien que j'eusse prié Antonine G. prévenir à mon ancienne pension que j'ai changé de résidence. Je vais écrire aujourd'hui même à M(onsieu)r Gros pour qu'il répare l'oubli de mon ancienne élève.

Votre lettre, cher ami, m'a fait bien du plaisir, bien que je connaisse déjà la plupart des faits qu'elle renferme, vu que votre ami, dont j'ai encore oublié le nom,¹ reçoit de journaux de votre pays et ne manque pas de m'informer de tout ce qui peut m'intéresser, et surtout de ce qui se rapporte à vous et à votre entreprise. Il me sera bien agréable d'entendre que vous avez réussi.

Quant à la situation du pays votre ami la juge comme vous, c'est du 47, du moins comme forme, car au fond c'est bien 48. Vous le connaissez assez pour savoir qu'il doit être médiocrement édifié de l'esprit aristocratique qui caractérise le mouvement.²

Il n'a pas été peu surpris d'apprendre que M(onsieu)r Pongracz a déposé 100 fl. à son profit. Et d'abord quel Pongracz, Laczi? mais Laczi est en Allemagne. Votre ami vous prie de vous souvenir qu'il n'a pas l'habitude d'accepter des prêts

[2]

que de ses amis intimes, il désire donc savoir d'abord quel Pongracz a pu lui offrir cette somme sans qu'il l'eût demandée. Votre ami a encore pour un mois de quoi vivre, en tout cas il pense comme vous que le moment serait mal choisi pour expédier cet argent vu le change défavorable du papier autrichien.

Je vois souvent Lord Aïreni,³ il va mieux et dois commencer un petit travail qu'il se propose de publier en brochure „L'indépendance de l'Irlandaise, au point de vue européen”,⁴ tel sera le titre de la publication de votre ami irlandais. Vous savez que s'il

¹ Értsd: Irányi Dániel. (A továbbiakban az *il* személyes névmás használatakor értsd mindig Irányit.)

² Vö. a 403. szám bevezetőjével.

³ Megint csak Irányi Dániel. A következőkben Írországon Magyarország, íreken magyarok értendő.

⁴ Minden bizonnyal Irányi Dániel *Magyarország függetlensége* című röpiratának tervéről van szó. A 16 oldalas füzet nyomdajelzés és év nélkül, „Párizs 1862-ki novemberben” keltezéssel aláírva jelent meg utóbb.

s'est abstenu depuis quelques temps de tout travail fatigant, c'était à cause de son état souffrant; aujourd'hui qu'il va mieux, il se présente encore sur la brèche, comme par le passé. Son ami le Dr Gothic⁵ lui écrit de Perth⁶ que plusieurs de ses amis vont être envoyés au parlement, pour faire opposition à Lord Palmerston.⁷ Lord Aïreni pense qu'il n'a pas démerité de ces concitoyens depuis qu'il a eu l'honneur de les représenter une première fois, qu'au contraire il a du titres plus nombreux à leur confiance que la première fois. Il espère donc qu'on ne l'oubliera pas non plus. Il a écrit au Dr Gothic de parler à ses amis à ce sujet et de se faire son avocat en son absence; il lui sera très reconnaissant de ce service, et M(onsieu)r le Vieux, son ami, en sera également content.⁸ Lord Aïreni aurait dû se rendre en Angleterre auprès de son oncle,⁹ dont comme vous le savez peut-être, il est l'adlatus, mais les médecins lui ont défendu de s'exposer aux brouillard [3]

de sa cher Albion. Lord Aïreni croit qu'on l'a un peu oublié dans son pays, il voudrait qu'on le rappelât au souvenir de ses compatriotes et il a prié le Dr Gothic de s'en charger en parlant de son ouvrage historique¹⁰ ainsi que de la brochure projetée dans les journaux, notamment dans le journal qui vient de paraître sous le titre „l'Irlande”¹¹ et dont le rédacteur¹² est de ses amis. On devrait expliquer en même temps pourquoi Aïreni ne s'est pas mis en évidence dans ces derniers temps, c'est à dire depuis la publication de 2 volume de son ouvrage.¹³ M(onsieu)r Gothic l'obligerait bien s'il voulait dire quelques mots à ce sujet dans les organes de la peuple. Vicem pro vice reddam tibi care amice.¹⁴

M(onsieu)r de Frangy¹⁵ est toujours absent; ses lettres sont remplies de la description des beautés du pays qu'il habit et surtout des merveille du climat: Ainsi il m'écrit que depuis le 26. décembre il n'a pas plus chez eux, exepté une fois, la nuit; qu'il n'a pas fait de feu depuis le 17 janvier, qu'il travaille à fenêtré ouverte, qu'il se promène en habit; qu'il a eu à trois reprises différentes la visite d'hirondelles, que les champs sont tapissés de violettes et de primevères, enfin, si je ne savais pas qu'il n'exagère jamais, je serais tenté de douter de tout ce qu'il dit de son séjour actuel.

Mais en voilà assez de vos amis et de moi-même en même temps. Répondez-moi bientôt et n'oubliez pas les demandes que je viens de vous exposer. J'ai été bien sensible au souvenir de Madame Enzelmann et de M(onsieu)r Verovski;¹⁶ et

⁵ Értsd: Henszlmann.

⁶ Értsd: Pestről.

⁷ Értsd: Andrásy Gyulának? vagy Deák Ferencnek?

⁸ Értsd: Irányi is szívesen lenne országgyűlési képviselő, s ezzel Kossuth is egyetért. Kéri Henszlmann, hogy távollétében juttassa ezt barátaik eszébe.

⁹ Értsd ezen Kossuth Lajost?

¹⁰ *Chassin-Irányi 1859-1860.*

¹¹ Értsd: a *Magyarország* című napilapban (amely 1861. január 1-jén indult).

¹² Pompéry János.

¹³ *Chassin-Irányi 1859-1860* 2. kötete.

¹⁴ Azaz: „Hív szívből szívbe hol jön a szó, szent a barátság.”

¹⁵ A Defrangi úr Irányi Dániel egyik számon tartott álneve. (Vö.: Kósa 1943.)

¹⁶ Wrhovszky Sándor.

[4]

je vous prie de leur présenter mes respects et mes salutations empressées. Adieu cher Docteur et à bientôt n'est-ce pas?

Votre dévoué
Leblanc

[az oldal üres részén keresztben:]

M(onsieu)r Enzelmann!

M(onsieu)r de Frangy vous prie d'écrire à son frère¹⁷ pour lui demander s'il a reçu les lettres expédiées il y a quatre au cinq jours, et pour lui dire qu'il réponde soit à l'adresse de M(onsieur) de Frangy soit à celle de M(onsieu)r le Dr Lorrain (16 rue de l'Odéon) mais toujours en faisant passer la lettre par votre intermédiaire.

[Sz. E.]

¹⁷ Irányi Istvánnak.

Henszlmann Imre fogalmazványa Gerster Károly és Frey Lajos nevében
 Pest, 1861. február 15. előtt
 Kassa, VSMRP p. č. 743-ban

Henszlmann fogalmazványa, keltezés nélkül, beletéve egy olyan papírvibe, amelyen 1860. december 10. és 1861. február 15. között keletkezett levélfogalmazványok vannak (lásd a 423., 424. és 433. számot).

Henszlmann egy február 10-én a *Sürgöny* című lapban megjelent cikke készült válaszolni, Gerster Károly és Frey Lajos szájába adva mondanivalóját. A szöveg a tervezés három hónapja tartó munkájáról jelen időben szól, tehát még a tervek február 15-i beadása előtt keletkezett.

[1]

A „Sürgöny” 34^{ik} számában társunk, Henszlmann Imre Ur méltatlanul megtámadtatván, kötelességünknek érezzük tanuságot mellette ott adni a hol e tanuságot senki más úgy nem adhatja, mint adhatjuk éppen mi.

A támadó végszavai ezek: „Daczára annak, hogy a theoretikusok és szakemberek közt különbség létezik, mint egy nyelv és egy építő művész közt, itt mégis egy theoretikust látunk, ki magát más erők által támogatva, hivatva hiszi e fontos építésnél (t. i. az akademia palotájánál) mint teremő¹ építész szerepelni.”

Hogy H. I.² ur theoretikus, és pedig igen kitünő theoretikus azt még megtámadója sem meri tagadni; mert H. munkái mint szaktudományi auctoritasé idéztetnek valamint a francia úgy a német szakirodalomban; és egy nagyra becsült francia auctoritas[,] Lenoir Albert, az építészet történet professora a parisi szép művészi akademiánál H. fölfödezéseit az építészetben epochat tevőnek³ nyilatkoztatja, és e tekintetben a francia kormányhoz intézett jelentés maga idejében a magyar és német lapokban közöltetett.⁴

De hogy H. társunk nem csak theoretikus, hanem practice is érti az építészetet, azt tanusítja 1856^{ban} a lilli székes-egyház versenyében az *első arany éremmel* díjazott terve, mit szinte annak idejében a magyar[,] francia és német lapok kihirdettek.

De hogy is lehet 20 év alatt, mikben H társunk a világ minden kitünő építmények⁵ analysisával foglalatoskodott, és azokat saját kezüleg és minden részletükben lerajzolta, mint leg újabb, a francia kormány segedelmével megjelent munkája tanusítja, hogy lehet ily folytonos foglalatoskodás mellett gyakorlati ismereteket magának nem szerezni? [*]Nalunk e munkát szakértőink egyik leg értelmesebbike Szumrák Pál ur ugyan azon értelemben mint Lenoir professor taval a „Pesti naplóban” és a Lloydban megbírálta.[*]

Ily körülmények közt H. társunk érdemeit elismervén, az akademia építész bizottmany[a] őt elébb az épület programm⁶ készítésére, és azután e munkálatát czélszerűnek

¹ Azaz: alkotó.

² Henszlmann Imre.

³ Azaz: korszakalkotónak.

⁴ Vö. a 295. számmal.

⁵ Értsd: építményének. Mögüle kihúzza: „leg mélyebb”.

⁶ Azaz: építési program. Lásd a 411. számot.

tartván[,] az e programm szerinti terv kidolgozására felszólította. A programm valamint az alaptervek úgy a főhomlokzat oly vázlatára épült, mely az eszmét szakértők számára teljesen kifejtette és mindent magába foglalt mit a helyiségek tekintetében az akadémia követelt, és minő elrendezésben azt kívánta.

[2]

E vázlat tökéletes kidolgozására H ur velünk lépett társaságba. Mi a program(m)ot gyakorlatilag jónak ismertük el, ugyanazt tevék a többi felszólított építészek is, különben a felhívást el nem fogadhatták volna; mert ha egyes elrendezésekben netalán elfognak térni attól, ezt inkább kellend egyéni fölfogásuknak tulajdonítani.

Mi három hónap alatt szünet nélkül a terv kidolgozásán együtt munkálkodunk, és munkálkodás alatt társunk iránti régi véleményünket naponta erősítve láttuk, hogy t. i. ő nem csak theoretikai de gyakorlati ismereteket is kitűnő mértékben bír.

Tanaságot adhatunk elvégre azon perfid insinuatio ellen, melyel a támadó azt állítja hogy H. ur két verseny társát jelölte ki,⁷ és hogy ő gyakorol személyes befolyást az egész munkálat megítélésére. E két pont az építői bizottmányt⁸ még inkább mint társunkat támadván, arra ha méltónak fogja találni, az is felelhet.

Hogy társunk a francia csúcsíves stylt ajánlja és a mellett hangol elméletileg is, az természetes; mert ez meggyőződése, és mily tisztának és erősnek kell lenni ezen meggyőződésnek bizonyítja az, hogy a közönségnek ezen styl előtte ismert ellenszenve daczára is meggyőződését férfiasan fentartja. A ki e tekintetben nem egyenes úton jár, az minden esetre nálunk azt fogja mondani, hogy a Lloyd épület classicaí stylben van építve, hogy a csúcsíves styl nem fér meg nézeteinkkel, s. t. e. és épen nem az ellenkezőt.

De hogy a támadó ez uton nem jár[,] az a fentebb idézett perfidiáján kívül következő[,] mint ő hiszi[,] a nagy közönségnek tetsző szavai is mutatják „A mi azon demonstratiot illeti, hogy a goth styl nem goth, hanem francia styl, a szakavatottaknál nevetésre adott alkalmat.” A támadó Kugler, Lübke, Rosengarten és más németek legujabb építészet történeti munkáikat⁹ vagy ismeri, vagy nem ismeri; ha igen akkor tudni fogja hogy ezen irok¹⁰ a csúcsíves stylt mindnyájan Franciaországból származtatják, és ennek fejlődését majd nem egy egész századdal régiebbnek mondják Francia- mint Német országban. Ha a támadó ezt tudja[,] minő szemtelenség azt állítani hogy a szakavatottak a francia styl elnevezésén nevetnek? Ha nem tudja, minő szemtelenség szakavatottként fellépni és a szak legkitűnőbb munkait nem ismerni, vagy is más szavakkal a szakhoz épen nem érteni? De igaz hisz a támadó maga mondja czikke végén „nemo dat quod non habet”¹¹ azért okot és ismeretet ne keressünk nála; és azért nyilatkoztatjuk ki, hogy ezen czáfolatot nem is számára, hanem azért irtuk, mivel az olvasó közönséget sokkal nagyobbra becsüljük, sem hogy azt tévutakon vezetni engedhetnők ott, hol a körülményeket ismerve mi adhatjuk a leg jobb felvilágosítást.

[Sz. E.]

⁷ Azaz: ő jelölte ki két versenytársát.

⁸ Az MTA Igazgató Tanácsának ún. Építési Bizottságát.

⁹ Kugler 1856–1859, Lübke 1855 és Lübke 1860, Rosengarten 1857.

¹⁰ Értsd: írók.

¹¹ Értsd: senki nem adhat olyasmít, amije nincs. (Polgárjogi alapelv, teljes formájában: nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet.)

Henszlmann Imre műleírása az MTA új székházának pályatervéhez
Pest, 1861. február 15. előtt

Henszlmann, Gerster és Frey az 1861. február 15-i határidőre beadták tervüket. Ez 12 tervlapból és egy távlati látványképből¹ – lásd a következő és a 476. számot –, műleírásból és költségvetésből állt. Vö. KEMÉNY 2015, 64–76.

Henszlmann az ügy történetét összefoglaló írásában ismerteti hármuk munkamegosztását,² eszerint a műleírást ő egyedül készítette. Ma egy példányt ismerünk belőle (Forster Központ). Címe: *A felépítendő Magyar Akadémia Henszlmann Imre, Gerster Károly és Frey Lajos által készített építész tervek leírása*. Kiadva: KAT. BUDAPEST 1996, 89–102.³

Henszlmannék tervének műleírása és költségvetése nem érkezett vissza hozzájuk Bécsből – vö. a 451. számmal –, ahová Dessewffy Emil azért vitte el a terveket, hogy Esterházy Pál hercegnek bemutassa őket. Henszlmann 1861. július 10-én arról írt Ipolyi Arnoldnak – lásd a 471. számot –, hogy Dessewffy Emil „hanyagságból elhagyta” ezeket, ezért most újra kell készíteniük őket. Kérte Ipolyit, hogy küldje el a műleírás nála lévő fogalmazványát (*brouillon*), hogy „leg alább ezt hamarjában leirathassam”. (A meglévő példány mindenesetre Henszlmann hagyatékából származik.)

¹ Ma tíz van meg közülük (Forster Központ, Tervtár.) Adataikat és reprodukcióikat lásd: KAT. BUDAPEST 1996, 30–32.

² *Henszlmann 1862i*, 6.

³ Bevezető részét Henszlmann felolvasta az MTA január 28-i ülésén és az már január végén, február első napjaiban megjelent a napisajtóban, lásd: *Henszlmann 1861a*, *Henszlmann 1861b*, *Henszlmann 1861c*, *Henszlmann 1861d*.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Pestről Pestre, 1861. február 15. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban**

A keltezetlen fogalmazvány a 423. és 424. számmal egy papírríven. A címzett nincs megnevezve, de mivel az MTA székháza terveinek kísérőlevele, és hivatkozik Dessewffy 412. számú levelére, Dessewffy Emilnek szól, és benyújtási határidő alapján közvetlenül 1861. február 15. előttre datálható.

[1]

Méltóságodnak m(últ) e(vi) Okt(óber) 25^{kén} a magyar nemzeti akademia épülete ügyében hozzám intézett kitüntető felszólítása¹ következtében, a kívánt terv kidolgozása végett két gyakorlati pesti építésszel Gerster K.² és Frey³ urakkal társaságba léptem, és mindhárman azon munkálatot kidolgoztuk, melyet ezennel Méltóságod elébe terjeszteni sietünk.

E munkálat áll 12 rajzolt és illetőleg festett táblából[,] az általunk tervezett épület részletei leírásából és részletes költségvetésből. A 12 tábla foglalata a következő

I. Az épület fekrájza ⁴	VII. Eiszaki homlokzata a fő út felé
II. Földalatti alapterve ⁵	VIII. Keleti {homlokzata} az akademia utcza felé
III. Földszinti alapterve	IX. Delnyugoti {homlokzata} a Duna felé
IV. Első emeletének {alapterve}	X. déli {homlokzata} a Széchenyi tér felé
V. Második emeletének {alapterve}	XI. Hosszszelvénye a fekrájz vonalán ⁶
VI. Harmadik emeletének alapterve.	XII. Keresztszelvénye a fekrájz vonalán

E 12 táblához egy vonalperspectiv látványt mellékelünk a fekrájzon kijelölt állásponttól.⁷ E perspectiv tábla célja munkálatunk arányai birálatának alapul szolgálni és a programmban érintett kiállításokban a közönséget annak megítélésében vezetni, minő volna az épületnek tekintete ha tervünk szerint felépülne. De miután e tábla a

¹ Lásd a 412. számot.

² Gerster Károly.

³ Frey Lajos keresztnévének helye üresen hagyva(!).

⁴ Azaz: helyszínrajza. (Nincs meg.)

⁵ Azaz: pincszinti alaprajza.

⁶ Azaz: hosszszelvénye a helyszínrajzra jelölt vonalban felvéve.

⁷ Vö. a 476. számmal.

programmban nem kívántatott, miután ezt az idő rövidsége miatt nem bírtuk a kívántos tökéletességben előállítani, és miután e tábla szorosán véve a terv tudományos részéhez nem tartozik, bátorkodunk azt a tervezett kiállításunk után ezen kitünt[et]ő versenyzés emlék[é]ül számunkra visszakérni.

Méltóságodnak
leg igazabb nagyrabecsüléssel

legalázatosabb szolgálja

[B. H.]

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1861. február 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [5. levél]

[címzés a hátoldalon:]

[feladó jobbra:]

Irányi

489.¹

[címzett:]

Tekintetes

Dr Henszlmann Imre Úrnak

t. cz. tisztelettel

Pesten.

Dorottya utca Wurm hof.

[Több töredékes postabélyegző, az egyikből a „Pesth” helynév, a másikkól a hónap olvasható.]

[1]

Eperjes 861^{ki} Február 19^{kén}

Tekintetes Úr!

Nagybecsü sorai s azokban adott engedelme folytán bátorkodom azon kéréssel alkalmazkodni, méltóztassék Öcsémnek² szílló ide zárt leveletemet, ha úgy tetszik megolvasni hogy meggyőződjék miszerint abban nincs perduellio,³ s aztán öcsémre címezve, egyszerűen[,] nem bérmentve, tán hogy így biztosabban veszi? átküldeni.

Becses bizodalmába és barátságába ajánlott különös tisztelettel vagyok

A Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Irányiistván

U. I. címűl tessék választani:

*Frangy,*⁴ 20 rue de Madame

vagy M(onsieu)r Dr Lorrain 16. rue de l'Odeon

[Sz. E.]

¹ Eperjesi telekszám.

² Irányi Dánielnek.

³ Azaz: hazaárulás.

⁴ Defrangi, Irányi Dániel egyik álneve.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. február 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [43. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. *Henszlmann Imre*

Magy(ar) Akadémiai Tag Urnak

Wurmhof Wrhovszky

Ügyvéd Urnál

Pest

[Töredékes postabélyegzője szerint a pesti reggeli postával kézbesítették február 27-én.]

[1]

T(örök)sz(ent)miklós II. 26. (1)1861.

Tisztelt Barátom!

Ugyan nem póstával küldöm a Naplónak az Akadémia palotája iránti ígért cikkso-
rozzatomnak elsejét,¹ holnap következik a többi. Reményilem meg lesz velem elégedve.
De sietni kell vele, nehogy megelőztessünk és post festa legyen[,] azért jó lesz ha talán
személyesen is sürgeti B(áró) Keményt² hogy a legközelebbi lapban megjelenjen, s azon
esetre ha talán nem volna hajlandó közleni, valamely más lap talán a Sürgöny v(agy)
[a] Magyarország számára átveszi.³

Tisztelettel
hive

Ipolyi

[Sz. E.]

¹ *Ipolyi 1861c* 1. részét.

² Kemény Zsigmondot, a *Pesti Napló* szerkesztőjét.

³ A szóba belejavítva; két fogalmazási változat maradt egymásban; értsd tehát *sámára* nélkül.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1861. február 27.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 167

A keltezésben megadott nap (17.) hibás, a levél valójában 1861. február 27-én íródhatott, mert az MTA-nak az az ülése, amelyről Henszlmann beszámol Ipolyinak, március 25-én volt, és mert az utóiratot a *Pesti Hírlap* szerkesztőségében fűzte a levélhez, ahol már ki volt szedve Ipolyinak az MTA székházához készült tervekről írt cikksorozata¹ első része, amely február 28-án jelent meg, s amelynek kéziratát Ipolyi február 26-án küldte Pestre, lásd az előző levelet.

[1]

Pest. 1861^{iki} Febr(uár) 17^{kén}

Kedves barátom!

A tegnap előtti akad(émiai) ülésben² határozatott[:]^{1 ször} hogy a tervek a Közönség számára fognak kiállítani, és ^{2 ször} hogy az akadémia saját kebeléből szakértő bizottmányt fog nevezni a tervek megbirálására.³ E szakértők közzé elő hozattak Ön, Fest és Petzwald⁴ nevei, azonban a választás csak akkor történendik, mikor az igaz(gató) tanács válasza meg jó.

Az indítványt Kubinyi Ferencz tette,⁵ Kub.⁶ Ágoston elnökle alatt; mert Dessewffy az ülés előtt jelen volt ugyan, de rögtön eltávozott és a tervekkel együtt még az estve Bécsbe utazott, hogy ott Eszterházinak⁷ a Képtár elrendezését meg mutassa. Egyéberánt az illustrissimusok⁸ a renaissance homlokzatokat erőszakolják, és felszólítást bocsátá-

¹ *Ipolyi 1861c*. Újraközölve: KAT. BUDAPEST 1996, 141–147.

² Az MTA február 25-i „nyelvtudományi és összes” üléséről van szó.

³ Értsd ezen a végül sokkal később az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottságot.

⁴ Petzval Ottó.

⁵ Aki indítványát már az ülést megelőző napon közölte a *Pester Lloyd*-ban, vö.: KEMÉNY 2015, 52. (Megjegyzendő, hogy a *Budapesti Szemle* az MTA üléséről szóló beszámolójában csupán röviden tesz említést Kubinyi két indítványáról, s arról, hogy „Mindkét indítvány közakarattal elfogadtatott”. A vita ismertetése helyett több oldalon át idézi *Ipolyi 1861c*-t, noha – mint látjuk – Ipolyi az ülésen nem volt ott, és cikksorozatának az ülés időpontjában még első része sem jelent meg. Lásd: *Budapesti Szemle*, 12: 40 (1861), 383–387.)

⁶ Kubinyi.

⁷ Esterházy Pál hercegnek.

⁸ Azaz: a méltóságos urak, a főrendek. Itt és a továbbiakban értsd ezen tágabban az MTA Igazgató Tanácsát, szűkebben az annak tagjai közül delegált ún. Építési Bizottságot, amelyet két gróf és egy báró alkotott: Dessewffy Emil, Károlyi György és Eötvös József. Szinonimájaként elő fog fordulni még: „nagy urak”, illetve „főurak”.

nak ki, nem tudni kihez, ily façadok készítésére, mint hallom még Münchenbe is.⁹ Az Akademián a vita folytatában egy kis, de csak kis erélyiséget¹⁰

[2]

fejtett ki minek hegyét csak Toldy törekedett letörni. Denique¹¹ az első lépés az igaz(gató) tanács igája alóli felszabadulásra meg van téve, az alap le van rakva; a kinevezendő bizottmánytól függ hogy az akademia ur legyen saját házában, melyről hivatalosan eddig az ilustrissimusok nem jelentettek *semmit*¹² tulajdonosának.

E levelem czélja önt czikke végett értesíteni ha t. i. ildomosnak tartja e elébb fellépni, vagy csak a bizottmányban? A cikk ez utobbinak alapul is szolgálhatna, és azért megírása semmi esetre, nézetem szerint, nem fog ártani.¹³

Eötvösnek fixa ideája van, hogy akademiát csúcs stylbe¹⁴ építeni képtelenség. Tapasztalásom szerint ha E.¹⁵ bíráló volt, majd nem mindig a leg rosszabbat választott, mi annál csodálatosabb, mert ha maga ír vagy dolgozik, jól ír és jól dolgozik.

A 150 #ból álló díjat¹⁶ nekünk ítelték az illust(rissimus)ok vagy is inkább az építész bizottmány,¹⁷ de ezt sem úgy, mint rendén lett volna, az akademia előtt, de suttomban, azaz Tóth Lőrincz jelentette privativim hogy az összevetet nála felvehetem. Érkeztem tehát az iránt Gersterrel és Freyal,¹⁸ és

[3]

elhatároztuk hogy e díjat csak akkor veendjük fel, ha a szakértők bizottmánya¹⁹ azt nekünk ítélendi, ha t. i. e bizottmány létesül, az az ha az akademia nem fog megéjedni²⁰ bátorságától, mert nem tudom még mily benyomást tett vitéz lépése a nagy urakra.

Kérem jelentse be tiszteletemet otthon, és ha nem resteli legyen szíves pár sort írni

hü barátjának
Hensz Imrének

⁹ Érsd: Leo Klenzének is. (Dessewffy Emil közvetítón át neki írt ismert felkérő levele csak március 19-én kelt, hivatalosan pedig csupán május 27-én, illetve 29-én jelentette be az MTA ülésén, hogy további két tervet kért – Klenzétől és August Stülertől –, amikor azok már meg is érkeztek, vö. KEMÉNY 2015, 52, 54.)

¹⁰ Azaz: erélyességet.

¹¹ Azaz: egyszóval.

¹² A szó három vonallal aláhúзва.

¹³ Vö.: *Ipolyi 1860c*.

¹⁴ Azaz: csúcsíves (gótikus) stílusban.

¹⁵ Eötvös József.

¹⁶ Értsd: a 150 aranyat, amellyel a legjobbnak ítélt tervet jutalmazták, vö. a 411. számmal.

¹⁷ Az Igazgató Tanács vagy inkább az ún. Építési Bizottság.

¹⁸ Frey Lajossal.

¹⁹ Az ún. tervbíráló bizottság.

²⁰ Értsd: megijedni.

Épen midőn fel akarom adni e levelet kapom önét,²¹ sietek a naplóhoz,²² melynek szerk(esztő) hivatalában irom ezen utó iratot, és megtudom, hogy első czikke²³ már ki van szedve és hogy folytatását kisedik és adják mihelyst elküldi, még pedig I. A. aláírással, tehát választatásának a bizottmányba²⁴ nem fog prejudicalni.²⁵ Irok ma Ferstlnek²⁶ is, vajjon nem akar-e le jönni akkorra ha majd a bizottság összeülend?

[S. A.]

²¹ Lásd az előző számot.

²² Azaz a *Pesti Napló*hoz.

²³ *Ipolyi 1862c*, 1. rész.

²⁴ Az ún. tervbíráló bizottságba.

²⁵ Itt értsd: nem lesz összeférhetetlen.

²⁶ Heinrich Ferstelnek.

Henszlmann Imre Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Pest, 1861. március 5.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1272/29¹

[1]

Méltóságos Gróf Úr!

Bátorkodom Méltóságodat figyelmeztetni, hogy az idei párisi műkiállítás² határnapja martius 20^{ka}; azon művek, mik későbbben érkeznek csak Newerkerke grof³ specialis engedelmével elfogadtatnak; vagy is ha előbb jelentettnek be, de akkor a négyzettért, melyet elfoglalandanak, pontosan a küldőnek meg kell határozni. ⁴ Ezen megjegyzéseket [2]

azért bátorkodom Méltóságoddal közölni, hogy akadémiai terveinkkel a párisi kiállítástól ki ne zárjanak, mit én kivált nagyon sajnálnám, mert könyvem és könyvtárusom⁵ érdekében áll, hogy e kiállítást el ne mulaszam, és valamint a programm,⁶ úgy Méltóságod szóbeli ígérete arról biztosít; s így csak attól tartok hogy későn jövünk.⁷ Más részt, ha netalán tervünk mégis elfogadtatnék[,] a párisi kiállításnak a kivitelre⁸ nagy befolyása lehetne, mivel a franczia stílyt, csak Parisban ismernek⁹ tökéletesen.

Kérem tehát méltóságodat bocsásson meg hogy ha aggódok ott, hol az elkésésnek annyi káros

[3]

befolyása van mind az ügyre mind magam személyére.

Méltóságodnak

legalázatosabb szolgálja
 Henszlmann Imre

186.1iki Martius 5kén
 Dorottya utca Wurmudvar

[B. H.]

¹ Az MTA ügykezelésébe nem érkezett irat. Hátán nagy 29-es szám és tartalmi kivonat (nem Dessewffy Emil kézírása): „Henszlmann I. figyelmeztet a párisi kiállítás határnapjáról”.

² A Salon. (Vö. a 342. és 343. számmal.)

³ Émilien de Nieuwerkerke.

⁴ Azaz: kivéve, ha előre bejelentik őket, de akkor annak a falfelületnek a nagyságát, amelyet elfoglalnak, pontosan meg kell adni területmértékben.

⁵ Értsd ezen az arányelméletet és Arthus Bertrand-t.

⁶ Vö. a 411. szám *Feltételek* című fejezetével.

⁷ Értsd: jövök vagy jövünk.

⁸ Azaz: az épület kivitelezésére.

⁹ Értsd: ismerik.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. március 6.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [42. levél]

[1]

T(örök)sz(ent)miklós III. 6. 861

Kedves Barátom

Csakugyan szives levele által értesültem legelő¹ a lapokban általam már is kíváncsian de hasztalan keresett m(últ) hétfői ülésről.² Csak hogy ennyi eredménye is volt örvendek.

Czikksorozatom³ már régen teljesen átküldöttem Kemény bárónak,⁴ de még egy ki nem jött;⁵ s a Többi is vontatva, rossz nyomtatással és saturálva⁶ számtalan sajtó hibákkal csökkentheti a gyönges manu tumultuaria⁷ írt holmi hatását. Észrevehette K(egye)d hogy így például csak a múlt közleményben is a „német világi gothika” helyett a német világi politika (!) állott.⁸ Ha kell v(agy) lehet javitassa utólag.

[2]

Hogy fordult azóta a dolog? Igaz-e hogy, mint a Sürgöny írja[,], már is felhívást kaptak és szorgalmasan dolgoznak más pesti építészek új terveken!? Hát Hencz et Bergh K(egyed) ellen intézett cikkét észrevette a Vasárnapi Ujság 8-dik számában.⁹ S kik ezek a hecengő¹⁰ építészek?

Párisba ugy-e nem készül mielőtt még Aprilisban látom? Ha igen, írja meg kérem elmenetét s tudósítson hol keressem ott levelemmel.

Még egyre kérném: Ha Kubinyi Ferencz v(agy) Mátray urakkal találkozik v(agy) arra felé a Muzeumba¹¹ utja lesz, úgy keresse meg őket nevemben vajjon nem talált-e az első szobájában egy kékes bőrbe kötött notice könyvecskét[,]¹² elején beírva rajzónnal¹³ s ha

¹ Azaz: legelőször.

² Vö. a 436. számmal.

³ *Ipolyi 1861c.*

⁴ Kemény Zsigmondnak, a *Pesti Napló* szerkesztőjének.

⁵ Értsd: az utolsó rész még nem jelent meg. (Valójában a 4. és 5. rész, amelyek március 9-én és 10-én jelentek meg.)

⁶ Azaz: telítve, átítatva.

⁷ Azaz: hevenyészve, sebtiben.

⁸ *Ipolyi 1861c*, 3. rész sajtóhibája.

⁹ *Hencz–Bergh 1861.*

¹⁰ Szójáték a lázító értelmű német szó (*Hetzer*) és *hencegő* összevonásával vagy egyszerűen tollhiba *hencegő* helyett?

¹¹ Az MNM-be.

¹² Azaz: jegyzetfüzetet.

¹³ Azaz: az első lapokon rajzok ónnal.

[3]

Kubínyinál nem, úgy valószínűleg a Muzeumi K(öny)vtár szobában Mátraynál hagy-
tam. Ez alkalommal sziveskedjék *Érdyt* is nevemben megkeresni[,] küldené meg azon
*Archaeologiai francia instructiót melyet ígért*¹⁴ K(egye)d által, mit aztán elhagyott jegy-
zők(öny)vemmel küldjön át a Póstán. Szives Tudósítását a történendőkről varva tisztelő

hive
Ipolyi

[Sz. E.]

¹⁴ Értsd ezen a francia műemléki szervezet szervezeti és működési szabályzatát (vö. a CC *Instruk-
tion*jaival és a leendő magyar szervezet különböző tervezeteiben az irattípusra használt megnevezéssel).

Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének
 Pozsonyból Pestre, 1861. március 6.
 Kassa, VSMRP, p. č. 81, [4. levél]

A harmadik oldalon a Winker kisasszonynak szóló igazolás, amelyről a levélben szó esik.

[1]

Pósony Márcz(ius) 6. 861

Tek(intetes) Úr,

Herczeg Esterháznak meg kellett vén ígéretem szerint a' terveket mutatnom, a' kegyed terve most Bécsben, Seilerstätte N° 805, bey der Fräulein Anna Winker a' túl lapi czédula szerint átvehető, mi által kegyednek a Párisba küldés könyvitve van.

Megjegyzem: mi előtt az építészeti Bizottmány¹ véglegesen

[2]

határozná a' belelrendezésre nézve egyedül azon változásnak fog kelleni a' tervben keresztül vitetni, hogy a' képtár a' 2^{ik} emeletnél feljebb ne jöjjön. Ezt Ferstelnek is meg mondtam, és ő ezen értelemben teszi az igazításokat, ez lévén az építészeti Bizottmány meg állapodása. De azért Kegyed erre reá ér, ha terveit Párisba küldi is, mert elég lesz, ha ezen igazítások Május közepéig elkészülnek. Öszinte nagyrabecsüléssel

GrDessewffy Emíl

[a 3. oldalon keresztben:]

Fräulein Anna Winker wolle so gefällig seyn, daß die Baupläne des Herrn Henszlmanns enthaltende Portefeuille dem Überbringer dieses auszufolgen, gegen Bestättigung.

Pressburg, 6. März, 1861

Gr Emil Dessewffy

[B. H.]

¹ Az ún. Építési Bizottság.

Luzsénszky Pál Henszlmann Imrének
Kassáról Pestre, 1861. március 7.
Kassa, VSMRP, p. č. 233

[címezés a hátoldalon:]
Henzelmann Imre
Úrnak

Pesten
Wurm údvar

[Töredékes pesti postabélyegzőn a nap olvasható: 8-a.]

[1]

Kassán Mar(cius) 7^{én} 861.

Tisztelt Barátom!

Örömmel vettem becses soraidat melyek jobb időkre emlékeztettek. Vólt szerencsém Gerstner Úrhoz,¹ kit ha már azonkívül is mint a Kassai engem annyira, de most még inkább érdeklő templom helyre állításának egyik főbb tényezőjét nem becsülném – tenném azt a Te ajánlatodra.

A mint látszik a Templom körüli munka hatalmasan halad – légy meg győződve benne hogy hazánk ezen erekljének díszítését elő mozdítani egyik kötelességemnek ismerem.

Ha Kubinyi Ferenczel leendsz tiszteld Ötet nevembe és fogagyd szívélyes üdvözlétét

oszinte barátodnak
Luzsénszky Pálnak

[Sz. E.]

¹ Gerster Károlyhoz.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Pestről Pozsonyba, 1861. március 8.
Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban**

Valójában nem fogalmazvány, hanem elküldött levelek szokásos formájára megírt tisztázat, de az elküldéshez Henszlmann még egyszer leírta (vagy átfogalmazta), s akkor elfelejtette a keltezést, vö. Dessewffy Emil válaszána – lásd a következő számot – első mondatával.

Válasz Dessewffy március 6-i levelére, lásd a 439. számot. (Az aláírás alatt közvetlenül kezdődik a Dessewffynek szóló következő levél fogalmazványa, lásd a 443. számot.)

[1]

Pesten 861^{ki} Mart(ius) 8^{kán}

Méltóságos Gróf Úr!

A parisi műkiállítások April hóban kezdődnek és tartanak Augustus hóig; a kiállítók tehát kénytelenek műveiket leg alább is négy holnapig ott hagyni; mert kevesebb időre mind az egész kiállításra nem fogadnak el művet.

Magamat beadása pillanatától tervemnek tulajdonosának nem tekinthetvén,¹ azon kérdést bátorodom Méltóságodhoz intézni, ha valjon az

[2]

épen megemlített körülmény folytán is, még élhetek e Méltóságodnak engedelmevel?

E fölött megjegyzendő még; hogy, ha május közepéig a kívánt változást be kell végezteni (mely az akademiának 2–3000 forintba kerülend évenként), a tervekre mulhatatlanul szükségünk leend; mikből sajnálattal kell tanulnom, hogy nem marad egyéb hátra mint a parisi kiállításról lemondani.

Ha netalán utóbbi föltételem nem állana, mit Méltóságod jobban ítélhet meg, mint én: nem veend

[3]

rossz néven ha hogy kérésemet parisi kiállításra elküldetése iránt ismétleni bátorodom; még pedig Méltóságod által, mert, mint érintém, én a terv tulajdonosa többé nem vagyok, és így nézetem szerint azt magam és nevem alatt el nem küldhetem.

Méltóságodnak

leg alázatosabb szolgálja
Henszlmann Imre.

[B. H.]

¹ Vö. a 411. szám *Feltételek* című fejezetével.

Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének
 Pozsonyból Pestre, 1861. március 9.
 Kassa, VSMRP, p. č. 81, [2. levél]

[1]

Tekintetes Úr,

Vettem kegyed dátum nélküli levelét.

Én a legszívesebben munkálok kegyeddel oda, hogy terveit a' Párisi műkiállításon láttathassa.

De miután Apriltól Augustusig kellene azoknak ott maradni, más felől pedig a' terv belrendezés tekintetében atdolgozást igényel, de a' felett mielőtt az építészeti Bizottmány végleg határozna, a' terveknek köz szemlére fog kelleni kitétetni, azt nem látom [2]

lehetőnek, hogy a' kegyed terve Augusztusig maradjon Párisban.

Azonban kegyednek ott sok ismeretségei lévén, megpróbálhatná kivinni, hogy a' fennforgó körülmények miatt, ezen terv csupán April havában maradjon ott kitéve.

Én igen szívesen ajánlkozom arra, hogy kegyed ebbeli lépéseit az osztrák nagykövet H(erce)g Metternich által támogatassam, ki ezt meg fogja tenni.

Igen helyesen jegyzi kegyed meg,

[3]

hogy a' tervek az Akademia tulajdonát képezvén, a' kiállítást neki kellene eszközölni.

Én is úgy érzem ezt – a' költséget az Akademia fogja vinni, de én azt hittem, hogy kegyed maga megyen Párisba. Hibáztam? Felvilágosítást kérek.

Ha nem maga is menne kegyed, kérném informáltatni magam, hogy milly úton és módon kell a' dologban eljárni és kérem segítsen engem tanácsával.

Legöszintébb nagyabecsüléssel

készkötszolg.¹

Pósony. Márcz(ius) 9. 861

Gr Dessewffy Emíl

[B. H.]

¹ Azaz: kész köteles szolgálja.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Pestről Pozsonyba, 1861. március 11.
Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

A címzett nincs megjelölve, és a keltezésben év nincs megadva, de közvetlenül a Henszlmann által 1861. március 8-án Dessewffy Emilnek írt levél – lásd a 441. számot – alatt kezdődik, és válasz Dessewffy Emil március 9-i levelére, lásd az előző számot. Pozsonyba küldött március 11-i levélként említi a 447. szám.

[1]

Mart 11^{kén} Ha M(éltóságod) Metternich herczeget érdekelteti ügyünkben, akkor azon segítve vagy; mert a tervek változtatásuk miatt nem mehetvén fel most, felmehetnek Párisba majus vége felé, és akkor ott maradhatnak a kiállítás végéig mely Juliusba vagy Augustusba esik; ez pedig történhetik annál inkább; mivel, mint M(éltóságod) soraiból következtetnem gondolom[,] az ügy végképen majus vége előtt fog eldöntetni.

Ezen esetben nekünk ugyan minden Párisban remélhető jutalomról le kell mondanunk, mert a későbben érkező kiállítványok ilyenre nem concuralhatnak; de célom és a többi versenytársam célja, mint hiszem, nem az

[2]

hogy Parisban jutalmaztassuk, de az, hogy parisi nyilatkozatokat és illetőleg ítéletet nyerjünk, ez pedig, ha későbben is érkezünk, nem fog elmaradni.

Ha már most M(éltóságod) a kiállítás idejére nézve velem egyet ért, kérve kérem, hogy herceg Metternich hercz(eg)et¹ az ügy állásáról értesíteni méltóztassék, legyen ő kegyes Newerkerke grófnak,² a kiállítás Elnökének, azon okokat előadni: miért nem küldheti az akademia a terveket a kiállítás elejére, és legyen kegyes a grófnak átadni az elküldendő táblák térfoglalati jegyzékét. Ezen jegyzéket a Bécsben lévő táblákat megmértvén M(éltóságod) felszol(ítására) [a] h(ely)színen Ferstl ur³ szíves leend elkészíteni, és Skalniteczky⁴ ur táblai térfoglalátát hozzá adni mely a következő:

$$\begin{array}{rcl} \text{V tábla} & 1,12 \times 0,96 \times 5 = & 5,37 \\ \text{VII tábla}^5 & 1,12 \times 0,72 \times 7 = & 5,64 \\ & & \hline & & 11,00 \text{ mètres car(r)és}^6 \end{array}$$

¹ Henszlmann ismétlése.

² Émilien de Nieuwerkerke-nek.

³ Heinrich Ferstel.

⁴ Szkalnitzky Antal.

⁵ Ha a számok megfelelnek a Szkalnitzky Antal tervsorozata lapjaira ráírt számoknak, akkor a harmadik emeleti alaprajz és a nyugati (azaz Dunára néző) homlokzat. (Vö.: KAT. BUDAPEST 1996, 36, 43. és 47. szám.)

⁶ Azaz: négyzetméter (francia).

Ha addig magam Parisba elmegyek, az elrendezést el vállalom, ha nem, könyvárusomat M(onsieur) Arthus Bertrand 22 Rue Hautefeuille megkérem, hogy azt megtétesse, úgy szintén, hogy a leg nevezetesebb párisi építészek nehanyát nyilatkozatra bírja.

További kérésem az, hogy M(méltóság)od tervünket Pestre küldeni és nekünk átadatni méltóztassék, hogy a kívánt változtatashoz foghassunk, egyúttal méltóztassék velünk közölni azon specialis észrevételeket melye[ke]t vagy M(éltóság)od vagy herczeg Eszterházy a képtár ügyében netalán figyelembe veendőknék tartja.

M(éltóságod)nak
legalázatosabb szolgája

[B. H.]

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének, Gerster Károlynak és Frey Lajosnak
 Bécsből Pestre, 1861. március 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [7. levél]

[1]

Wien 12. März 1861.

An die geehrten Freunde
 Her(r)n Dr Henszlmann, Arch(itekten) Gerster & Frei!

Daß ich Ihr sehr geehrtes Schreiben vom 27/2 erst heute beantworte, wollen Sie gefälligst durch den Umstand entschuldigen daß ich mehrere Tage von hier abwesend war und nun zurückgekehrt ein Resultat abwarten wollte was auch für Sie von Interesse sein dürfte.

Vor Allem danke ich bestens für Ihre gefällige Mittheilung worauf ich nur erwidern kann d(a)ß es mir allerdings sehr angenehm wäre bei Gelegenheit der über unsere Projekte tagende Jurie in Pesth gegenwärtig zu sein und d(a)ß ich[,] sofern es mit meinen weiteren Pflichten vereinbar ist[,] trachten werde hinabzukommen[,] weshalb ich um gefällige Mittheilung dieses Zeitpunktes[,] sobald er Ihnen bekannt sein wird[,] ersuche. — Nach meinen bisherigen Wahrnehmungen zu urtheilen dürfte dieses jedoch nicht

[2]

sobald geschehen und ich theile Ihnen mit, was ich durch Grafen Dessewffy bei Gelegenheit seines Besuches in Wien erfahren habe. Wie Ihnen bekannt sein dürfte[,] hat Graf Dessewffy die Pläne mitgebracht um Sie dem Fürsten Esterhazy vorzulegen. Nach einigen Tagen seines Hierseines verständigte er mich d(a)ß ich zu einer bestimmten Stunde bei dem Fürsten erscheinen möchte, um ihm die Pläne zu erklären. Der Fürst wurde während der Tafel unwohl und ich hatte nur die Ehre der Fürstin und den Gästen die beiden Pläne d. h. Ihr Projekt und das meinige zeigen zu können. Er sprach sich in dieser Gesellschaft eigentlich gar keine Meinung aus und meine Mißion war sehr schnell zu Ende. Graf Dessewffy ersuchte mich sobald der Fürst mich rufen ließe zu kom(m)en um ihm die Pläne zu erklären und dieselben dann einstweilen in Verwahrung zu nehmen bis er mir mittheilen werde was weiters damit zu geschehen habe. Ich wartete 8 Tage vergeblich auf den Ruf des Fürsten und erhält inzwischen von Graf Dessewffy die Mittheilung Ihr Projekt unter der

[3]

Adresse Frau Anna Winker Seilerstätte 805 abzugeben woselbst Sie es werden beheben lassen. Da ich eine Reklamation von dieser Seite fürchtete ging ich gestern in das fürstliche Haus mit der Bitte, die Projekte, sobald sie gesehen sind, mir sofort zustellen zu lassen. Nachmittag erschien der Diener mit den Projekten und mit der Nachricht d(a)ß der Fürst sie gesehen habe und mich nicht weiter bemühen wollte. Ich besprach mich mit besagter Frau Winker, wegen Übersendung Ihres PortefeUILs, und da dieselbe[,] als ich ihr die Dimensionen mittheilte[,] nicht sehr entzückt schien über die Aufbewahrung

und es ihr wünschenswerth schien d(a)ß das Portefeuil so lange bei mir bleibe bis eine Nachfrage danach geschehen würde, da ferner allerdings den abermalige Transport erspart werden kann, so erklärte ich mich bereit es zu behalten und theile Ihnen dieses mit dem Bemerken mit d(a)ß ich wenn Sie wünschen Ihnen dasselbe embaliert nach Pesth zurück senden werde. Sie können versichert sein d(a)ß d(a)s Projekt bei mir so gut wie in Ihrem eigenen Atelier verwahrt ist und d(a)ß ich natürlich Niemanden dasselbe zeigen werde.

Was den eigentlich(en) Stand der Angelegenheit anbelangt so glaube ich daß es ziemlich entschieden sein dürfte d(a)ß

[4]

man noch 2 Architekten auffordern werde, od(er) bereits aufgefordert habe um neue Projekte zu machen und um die Zahl von 2 auf 4 Concurrente zu ergänzen. Den Graf hatte nähml(ich) die Absicht Architekten aufzufordern Faszaden zu liefern. Ich konnte jedoch nicht umhin ihm die Unzuläßigkeit eines solchen Unternehmenes vorzustellen, da dieses ja mit Benützung eines oder d(e)s andern unserer Grundriße hätte geschehen müssen, was wir doch nicht hätten zu geben können. Sich neue Projekte machen lassen, dazu haben sie alles Recht u(nd) ich glaube d(a)s wird auch geschehen. Es scheint ferner die Ansicht durchweg Platz zu greifen d(a)ß man die Bildergallerie nicht über den 2. Stock verlegen wolle, so war wenigstens im Salon Esterhazy die Rede u(nd) Graf Dessewffy ersuchte mich auf eine derartige Modifikation meines Planes nachzusinnen; er wird auch an Sie dieselbe Aufforderung ergehen lassen.¹

Nun bitte ich Sie aber dringend von Allem den was Sie durch mich über die Angelegenheit erfahren haben, keinen Gebrauch zu nehmen da mich der Graf ersucht hat die Sache nicht weiter zuerzählen – obgleich ich nicht zweifle d(a)ß er Ihnen Alles dasselbe auch mittheilen werde und auch mittheilen muß, aber er wird nicht wollen d(a)ß Sie von mir früher als von ihm den Stand der Angelegenheit erfahren werden.

Mit herzlichen Grüßen zeichne mich

Hochachtungsvoll
ergeb(ener)
Ferstel

[B. H.]

¹ Vö. a 439. számmal.

Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Bécsből Pozsonyba, 1861. március 12.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1276/4, [6. levél]

Ferstel a második oldalon jövő időben ír arról, hogy Henszlmannt értesíteni fogja terveik hollétéről, tehát az egy napon kelt két levél közül a Dessewffynek szólót írta meg először. De mivel a Henszlmannéknak szólóban mesélte el részletesen a szóban forgó történeteket, fordított sorrendben közöljük őket.

[1]

Euer Hochgeboren!

Gestern erst erhielt ich die beide Akademie-Projekte¹ von S(einer) Durchlaucht dem Fürsten Esterhazy zurück[,] der dieselbe dem Vernehmen nach durchgesehen haben soll, mich jedoch zu diesem Ende nicht zu sich berief. Ich ging im Folge dessen heute zu der von EHochgeboren² mir bezeichneten Frau Anna Winker um mich mit ihr bezüglich des allfälligen Transportes und der Verpackung zu berathen. So bereitwillig dieselbe alle von mir gegebenen Ratschläge entgegennahm so konnte ich doch begreifen daß sie der wahrscheinliche Fall, daß Hentzlmann sich brieflich wegen Übersendung des Projektes an sie wenden können, einigermaßen in Verlegenheit setzen würde, und sie nahm deshalb gerne meinen Antrag an daß sie den Bevollmächtigten des Herrn Hentzlmann an mich weisen würde oder d(a)ß sie seine briefliche Aufforderung wegen Übersendung mir zukommen lassen

[2]

würde. Ich werde bis zu dieser Zeit das Projekt wohlverschloßen auf das sorgfältigste verwahren, und hoffe dadurch auch den Absichten Euer Hochgeboren nicht zuwider zu handeln.

Ich werde unter Einem Dr Hentzlmann verständigen, daß S(eine) Durchlaucht³ auch sein Projekt mir zurückgesendet habe und daß ich dasselbe um der Frau Winker eine Mühe abzunehmen die Verwahrung und auf seinen Wunsch die Versendung übernehme. Nachdem nun die Rücksendung meines Projektes nicht mehr in Gemeinschaft mit jenem des Dr Hentzlmann geschieht, so würde ich mir von EHochgeboren wol die Erlaubniß ausbitten mir zur Veränderu(n)g meiner Grundriße einen längeren als ursprünglich festgesetzten Termin zu gewähren. Ich bin nämlich durch meine Krankheit und durch die Arbeiten für das Concurs Project so sehr in meinen übrigen Verpflichtungen zurückgeblieben daß ich jetzt viel einzuholen habe und die weitere Bearbeitung des Akademie Projektes gerne um ein Paar Wochen verschieben würde.

Ich bitte daher Euer Hochgeboren nur für den Fall, d(a)ß ein Verschieben dieser Arbeiten nicht

¹ Azaz a sajátját és Henszlmannékét. (Vö. az előző levéllel.)

² Euer Hochgeboren.

³ Esterházy Pál herceg.

[3]

zuläßig wäre, mich davon gnädigst in Kenntniß zu setzen. Anderen falls würde ich zu Anfang April die Arbeit an EHochgeboren übersenden.

Mit dem Ausdrücke der größten Hochachtung habe ich die Ehre zu zeichnen

Euer Hochgeboren

ergebensterDiener

Hench Ferstel

Landhausgasse 31

Wien, d(en) 12. März 1861.

[B. H.]

Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének
 Pozsonyból(?) Pestre, 1861. március 13.
 Kassa, VSMRP, p. č. 81, [1. levél]

Válasz Henszlmann március 11-i levelére, lásd a 443. számot.

[1]

13/3 861

Tek(intetes) Úr,

Herczeg Metternichnek holnap írok, és azt fogom kérni, eszközlené, hogy az Akadémiai tervek ha Junius elején jönnek is Parisba, kiállíttathassanak, ha jutalomra nem concurrálhatnak is.

Kegyed terveit vissza küldetem kegyednek Pestre.¹

Egy úttal intézkedni fogok, hogy bizonyossággal megtudjuk az Esterházy

[2]

képtár számára szükségglendő tért.²

Ferstel úr fogja a' kegyed terve térfoglalatát megküldeni, hogy Párisba küldhessem a' Szkalnitzkyével együtt.

Szkalnitzky terve Pesten van az Akademiában.

A' képtári helyiségekre nézve tudja kegyed már a' feladást.³ Még csak azt jegyzem meg: hogy igen czélszerű lesz legalább egy termet, melyben a' legnagyobb és szebb képek lesznek, felülről világíthatni.

Isten Velünk!

GrDessewffy Emil

[B. H.]

¹ Vö. a 448. számmal. (Heinrich Ferstelnek március 14-én írt Dessewffy, hogy küldje el Henszlmann-nak a terveket, vö. a 450. számmal.)

² Vö. a 452. számmal.

³ Azaz: feladatot.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1861. március 13.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 168

[1]

1861^{iki} marc(z)ius). 13^{kén}¹

Kedves barátom!

Igen igen köszönöm Kegyednek fölszólalását,² mely magunk sorsuak körében nagy sensatiót gerjesztett, nem tudom mit fognak rá mondani a főurak,³ de az értelmesek azt igen jónak és helyesnek találják. A Pesth-Ofner Zeitungban cikkeit, az elsőt kivéve, Glatz Ede fordítja,⁴ és mivel én szólítottam föl őt, ott a hibákat kijavítottam, p. o. a tunnel homlokzata nem egyiptomi, hanem doriai⁵ (Kegyed talán az első terv birtokában van, mely egyiptomi volt), úgy szintén a német világ *politikáját* gothikájára igazítottam, mielőtt még levelét vettem volt.⁶

[2]

Az illustrissimusok még mindig renaissance-ról álmodoznak, és nekem úgy tetszik, mintha ilyenmü homlokzatot Münchenben megrendeltek volna. Másodszor a képtárt a második emeletre le akarják vitetni; mert természetes, hogy ha ők évenként egyszer vagy kétszer jelenlétökkel boldogítják a képtárt, nekik több kényelemre van szükségök mint ama szegény akadémiai tisztviselőknek, kik naponta tízszer is kénytelenek lesznek 3^{ik} emeleti lakásukra felmenni.

Dessewffyvel alkudozó félben vagyok a parisi kiállítás miatt, most t. i. a tervek az úgy nevezett képtári *javítások* miatt nem küldethetvén, felszólítottam, hogy azokat majus végefelé küldje, tegnap előtt küldtem neki Posonba levelemet,⁷ mire még választ nem kaptam.

[3]

Gerster még mult héten Kassára ment, és csak e hét végére várjuk vissza.

Addig mig terveink a javítás végett leérkeznek Bécsből, munkám⁸ második része folytatásával foglalkozom.

¹ A nap eredetileg 11. volt, Henszlmann ezt kihúzta és fölé írta a 13-at, de a toldalékot nem javította hozzá.

² Ipolyi cikksorozatát: *Ipolyi 1861c*.

³ Vö. a 436. levéllel. Szinonimája alább: „illustrissimusok”.

⁴ Értsd: Ipolyinak a *Pesti Napló*ban megjelent cikkeit (*Ipolyi 1861c*) németre a *Pest-Ofner Zeitung* számára.

⁵ Azaz: az alagút homlokzata nem egyiptizáló, hanem dórizáló.

⁶ Vö. a 438. számmal.

⁷ Lásd a 443. számot.

⁸ Az arányelmélet.

Jegyzék könyvét, melyet Kub. Feznél⁹ felejtett és a két Érdiféle instructionalis könyv¹⁰ eddig kétségkívül kezében leend, mert azt még mult szombaton átadtam Heckenastnak, ki az elküldésre azon megjegyzéssel kínálkozott, „hogya én ahoz nem értek”.

Kérem tiszteletemet kifejezni családjának

hü barátja
Henszlmann

[S. A.]

⁹ Kubinyi Ferencnél.

¹⁰ Vö. a 438. számmal.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1861. március 18.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [5. levél]

[1]

Wien d(en) 18. März (18)61

Geehrter Herr Dr Hentzlmann(n)!

Nach Aufforderung des Herrn Grafen Dessewffy sendete ich heute unter Ihrer Adresse Ihr Projekt zur ungarischen Akademie gut verpackt nach Pesth.

Ich halte dasselbe seit es mir von den Fürsten Esterhazy zugesendet wurde wolverwahrt und habe wie selbst verständlich Niemanden Einsicht nehmen lassen. Zuversichtlich wird Graf Dessewffy an Sie dieselbe

[2]

Aufforderung wie an mich gerichtet haben – bezüglich der Verlegung der Bildergalerie Modifikationen vorzunehmen.

Ich ersuche Sie zu meiner Beruhigu(n)g mir die glückliche Ankunft Ihres Projektes gütigst anzuzeigen.

Herzliche Grüße an Gerster u(nd) Frey. Von Herzen

Ihr

ergeben(er)
 Ferstel

[B. H.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1861. március 18.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [16. levél]

Nem postán küldött levél. Hátán Henszlmann futó vegyes feljegyzései ceruzával és tollal.

[1]

Mart(ius) 18^{án} 1861.

Kedves barátom!

Olvasd el, kérlek az ide mellékelt cikket 's add által késdelem nélkül Pompérynek azon kérésem mellett hogy azt lapjában¹ közölje. Remélem megteszi, habár óvással is. A' sajtó iszonyú felelősséget venne magára a' nemzet előtt, hahogy a' hazafiak figyelmeztetését ezen ügyben elnyomná. Ha azonban Pompéry nem akarná kinyomatni, úgy add kérlek a' Magyar Sajtónak vagy akár más lapnak. A' közlésért én veszem magamra a' felelet² terhét: a' nemközlésért a' szerkesztőket fogja illetni. S' én számon fogom majd kérni a' nemzet előtt ebbeli cselekedetök indokát. Darázsfészekbe nyúlok, jól tudom, de midőn népszerűség és kötelesség közt kell választanom, nem szoktam habozni határozásaimban. Resigno et mea virtute involvo.³ Az eredményről légy szíves, azonnal tudósítani. – Utolsó levelmre, mit Párisban adtam fel ajánlva, (chargée) nem kaptam választ. Barátod Dn

[N. M.]

¹ A Magyarországon.

² Azaz: a felelősség.

³ Horatius, Carm. III, 29, 54–56: „resigno, quae dedit, et mea / virtute me involvo”. Bede Anna fordításában: (Fortunának) „minden visszaadok, s magam / erényeimmel fedve (élek / nélküle jámboran és szerényen.)”

Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Bécs, 1861. március 27.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1276/4, [4. levél]

[1]

Euer Hochgeboren!

Unmittelbar nach Erhalt des sehr geehrten Schreibens Euer Hochgeboren v(om) 14. d(iesen)¹ habe ich Dr Hentzlmanns Projekt wolverwahrt nach Pesth gesendet und habe gestern endlich die Nachricht von der glücklichen Ankunft desselben erhalten.

Euer Hochgeboren wollen dieser verspäteten Nachricht Hentzlmanns einigermaßen das Unschickliche meiner bisher versäumten Beantwortung des Schreibens Euer Hochgeboren zur Last legen. Ich hoffte nämlich durch Hentzlmann Näheres über die Beschickung der Pariser Kunstausstellung durch unsere Akademie-Projekte zu hören. Denn es hat für mich die Beschickung nur ein relatives Interesse; ich möchte nämlich nur unter der Bedingung mein Projekt schicken wenn die übrigen, oder wenigstens des Hentzlmannische dort erscheint. Als Konkurselaborat wäre mir die Ausstellung allerdings sehr angenehm; ohne diesem Interesse würde ich sie nicht angezeigt finden[.]

[2]

Da ich nun durch Hentzlmann keinen bestim(m)ten Aufschluß darüber in seinem letzten Schreiben erhalte, so erlaube ich mir an Euren Hochgeboren folgende Bitte. Für den Fall als Euer Hochgeboren sich der Mühe unterziehen das Hentzlmann(n)ische Projekt bei der Gesamtschaft anzukündigen² würde ich mir wol die Bitte erlauben auch das Meinige vormerken zu lassen.

Mein Projekt besteht aus 12 Blättern jedes ist breit 1° 25^{mètres}³ und hoch 1^{metre} ich denke jedoch für die Ausstellung selbst nur 8 oder höchstens 9 Blätter auswählen zu sollen, da einige Blätter für das große Publikum ohne alles Interesse sind.

Über die in den folgenden Tagen stattfindende Beschreibung mit dem Galleriedirektor des Fürsten Esterhazy⁴ werde ich die Ehre haben Euer Hochgeboren weiters zu relationieren.⁵

Mit dem Ausdrücke der größten Hochachtung zeichne mich als

Euer Hochgeboren

ergebenster Diener

Wien 27. März 1861.

Hein Ferstel

[B. H.]

¹ Azaz: diesen Monats.

² Értsd: a párizsi osztrák követségnél. Vö. a 442., 443. és 446. számmal.

³ Azaz: 1,25 m.

⁴ Kratzmann Gusztávval.

⁵ Azaz: jelentést tenni.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének és Gerster Károlynak
 Bécsből Pestre, 1861. április 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [2. levél]

[1]

Wien den 1. April 1861.

Geehrter Freund Hentzlmann, & Gerster!

Sie dürften bereits durch Graf Dessewffy in Erfahrung gebracht haben daß weder der Überschlag noch die Baubeschreibung¹ Ihres Akademie Projektes in meine Hände gelangte, dieselben daher vom Grafen abzufordern kommen.²

Ich bin anderweitig so sehr in Anspruch genommen daß ich bisher noch zu keiner Modifikation meines Projektes gelangte, daher ich auch die auf die Gallerie bezüglichen Daten bisher nicht vermißte. Demungeachtet werde ich nächsten Tage den Herrn Kratzmann aufsuchen damit in unserem beiderseitigen Interesse das Flächenmaß der Bilder uns mithgeteilt werde.³

[2]

Für die freundliche Übersendung der Photographien von Kaschauer Altar bin ich zu großem Danke verpflichtet⁴ – diese Darstellungen haben für mich ein mehrfaches Interesse und ich hoffe bald in die Lage zu kommen durch eine kleine Entgegnung meine Erkenntlichkeit zu bezeigen.

Seit der Abreise des Grafen Dessewffy habe ich über unsere gemeinsame Concurs-Angelegenheit auch nicht das Mindeste vernommen. Daß noch Aufforderungen geschehen seien, möchte ich nach d(e)s Grafen Äußerung mit Bestimmtheit annehmen, gleichfalls werde ich mich kaum täuschen, wenn ich glaube d(a)ß kein Wiener Künstler eine solche erhalten habe, wahrscheinlich Berliner oder Münchner, aber wer?

[3]

Wenn nicht politische Ereignisse, diese unsere gemeinsame Angelegenheit ganz in den Hintergrund drängen, so hoffe ich, vor der Entscheidung die dann jedenfalls Mai od(er) Juni vor sich gehen müßte, noch einmal nach Pesth zu kommen, denn konsequenten Weise müssen dann alle Concurrenzarbeiten ausgestellt werden. Es soll mich herzlich freuen Herr Dr Hentzlmann bis dahin noch in Pesth zu treffen und besonders lieb wäre mir bis dorthin ein befriedigende Antwort aus Rom betreffend die

¹ Azaz: tervüknek sem a költségvetése, sem a műleírása.

² Vö. a 471. számmal

³ Vö. a következő számmal.

⁴ Nem tudjuk, hogy a kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának fényképeiről van-e szó, vagy pedig a folyó helyreállítás során készült új oltár(ok)éiról.

*Basilika Ulpia*⁵ &c mitbringen zu können, die mein langweiliger Freund bisher noch nicht geschickt.

Bezüglich der Beschickung der Pariser Ausstellung habe ich dem Grafen Dessewffy geschrieben daß ich unter der Beding(ung) d(a)ß Ihr Projekt nach Paris geht, wünsche d(a)ß auch d(a)s meinige

[4]

hin geht; allein hätte ich kein Interesse daran dasselbe ausstellen zu lassen. Ich habe zu dem Ende das Maß der Pläne geschrieben jedoch zugleich die Meinung ausgesprochen daß man nicht alle Blätter, sondern ungefähr nur 8 ausstellen würde.⁶ Das hängt jedoch ganz von Ihnen ab; ich richte mich in dieser Hinsicht nach Ihrem Wunsch.

Mit den herzlichen Grüßen – zugleich an Freund Frey

Ihr

ergeben(er)
Ferstel

[B. H.]

⁵ A Trajanus-fórum bazilikája. (Henszlmann-nak arányelmélete egyik tervezett további táblájához volt szüksége az adatokra, illetve felmérésekre.)

⁶ Vö. az előző számmal.

Lista az Esterházy-képtár kiállításának falfelület-szükségletéről
Bécs, 1861. április 1. után
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban

Egy lap cím, keltezés és aláírás nélkül, az MTA székházának építési programjához kapcsolódó iratok között, lásd a 410. számot. Heinrich Ferstel április 1-ji levelében – lásd az előző számot – ír arról, hogy a következő napokban Kratzmann Gusztávhoz, Esterházy Pál herceg képtárának igazgatójához fog fordulni azzal a kéréssel, hogy – mivel ez „kölcsonösen érdekünk” – adja meg az MTA székháza tervezőinek („nekünk”) a képtár festményei kiállításához szükséges falfelület nagyságát (*Flächenmaß der Bilder*).

A Henszlmann hagyatékában fennmaradt lista pontosan ezt tartalmazza: az akkor a bécsi mariahilfi Esterházy-palotában felállított képtár helyiségeinként sorolja fel a képek úm. tiszta falfelület-foglalását. Kratzmann igazgató tehát minden bizonnyal eleget tett a kérésnek valamikor 1861. április 1. után. (Vö. még a 446. és a 450. számmal.)

[1]

Die Gemäldegallerie S(einer) Durchlaucht des Fürsten Esterházy in Wien ist aufgestellt in 13 Sälen des 1ten Stockwerkes und 3 Säulen des Erdgeschoßes.

Im folgenden sind die Flächenräume nach Quadrat Schuhen verzeichnet, welche die Gemälde in den einzelnen Räumen in Anspruch nehmen.

I Stock

Im Stock n ^o	1.	665 [□]	
”	2.	1093 [□]	
”	3.	1042 [□]	
”	4.	1396 [□]	
”	5.	786 [□]	
”	6. blos 4 Bilder	88 [□]	
”	7.	1330 [□]	
”	8.	833 [□]	
”	9.	790 [□]	
”	10.	1406 [□]	
”	11.	1355 [□]	
”	12.	715 [□]	
”	13.	459 [□]	
4 Pyramiden mit		288 [□]	Fläche

Parterre

In Saal n°

1.

548^{□'}

2.

882^{□'}

3.

1162^{□'}

Für die nicht aufgehängten Bilder wurde eine Fläche v(on) 882^{□'} angenommen

---

Gesammtfläche der behängten Wände

15721 Quadr(at) Schuh.

[Sz. E.]

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének, Gerster Károlynak és Frey Lajosnak
 Bécsből Pestre, 1861. április 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [3. levél]

[címezés az 1. oldal tetején:]

Herrn Dr. Hentzlmann, Gerster & Frey

[1]

Wien den 15. April 1861

Geehrte Freunde!

In Folge eines auswärtigen Auftrages war ich beinahe 14 Tage von Wien abwesend und kommen daher spät erst zur Beantwortung Ihres Geehrten¹ v(on) 30. d(ieses) M(ärzes).

Bei Beantwortung desselben muß ich vor Allem der Ansicht welche Ihrem Schreiben zu Grunde liegt entgegentreten daß noch ein gegenseitiges Versprechen uns in der freien Äußer(un)g unseres Willens bindet.

Ich meinerseits erinnere mich wenigstens nicht daß von dem Augenblicke an, als wir unsere, auf gemeinschaftlich eingehaltener Basis verfaßten Projekte abgeliefert haben, ein weiteres Versprechen über unser ferneres Verhalten ausgewechselt wurde.²

Ich habe ausgesprochen daß ich mich

[2]

passiv verhalten werde, und dabei bleibe ich auch. Der Aufforderung des Grafen Dessewffy eine Modifikation in meinen *Grundrißen* zum Behufe einer besseren Placirung der Bildergallerie vorzunehmen glaubte ich insofern Folge leisten zu müssen, als dieses eigentl(ich) eine Ergänzu(n)g meines Projektes ist, nachdem ich diese Modifikat(ion) schon in meiner Denkschrift beregt hatte.³ Die akademische Jurie⁴ scheint jedoch den Schwerpunkt nicht in solchen Specialitäten sondern lediglich in eine Principien Frage, nähml(ich) in den Stil zu legen. Diese Frage kann mich nach meinem jetzigen Standpunkt gar nicht berühren; soweit bin ich damit fertig und ich würde selbst aufgefordert eine Modifikation der Fassaden nicht vornehmen. Ganz anders ist der Standpunkt den Sie einnehmen. Als ausführend(er) Baumeister wollen Sie den Bau erlangen selbst

¹ Azaz: geehrten Briefes.

² Értsd: Ferstel az 1860. november 28-i megállapodásukat – lásd a 420. számot – a tervek február 15-i beadásáig tekintette érvényesnek. (Ezt az elv, illetve a tisztánlátás kedvéért szögezi le, mert mint alább írja, az alaprajzi elrendezésben elvégzi a Dessewffy által kért módosítást, de a homlokzatokhoz nem nyúl, azok gótikus stílusán nem változtat, tehát gyakorlatilag továbbra is betartja, amit aláírt. Az alábbiakból úgy tűnik, mintha éppen Henszlmannék mérlegelték volna Ferstelnek írott levelükben, amelyre válaszol, hogy a megbízás, illetve a kivitelezés? megszerzésének érdekében változtassanak terveik stílusán.)

³ Értsd: azt a módosítást, amelyet Dessewffy Emil kér – a képtár helyiségeinek áthelyezését a 3. emeletről a másodikra –, ő már tervei műleírásában is javasolta, vö. a 427. számmal.

⁴ Értsd itt az ún. Építési Bizottságot.

mit Aufopferu(n)g Ihres ursprüngl(ichen) u(nd) liebgewonnen Idee. Nachdem Sie da Lokalverhältnisse gewiß genauer kennen als ich so können Sie von mir einen Rath [3]

in dieser Beziehung unmöglich erwarten, und einer Zustimmung meinerseits bedarf es nicht[,] da wir unserer gegenseitigen Verbindlichkeit ledig sind.

Das konsequente Verfechten unserer Gesin(n)u(n)g welche Dr Hentzlmann mit Eifer vertritt[,] kann ich gewiß nur mit großer Freude begrüßen; hingegen erlaube ich mir in Angelegenheiten der Jury gar kein Urtheil, da diese Frage auch eine von so lokaler Natur ist, daß ich mich nicht einmal für die Beurtheilung den rechten Maßstab habe.

Ich bin überzeugt d(a)ß Sie von den besten Absichten geleitet sind und auch die rechten Mittel zur Erreichung derselben finden werden. Alles was Sie im Interesse der Sache unternehmen, werde ich freudig begrüßen, und selbst alle Wege welche Sie einschlagen um im Interesse Ihrer Person das Terrain zu gewinnen werde ich ohne Mißgunst verfolgen, insofern dieselben nicht auf

[4]

Kosten meiner Person geschehen; und daß das letztere nicht der Fall ist, dafür *bürgen* mir die als höchst ehrenhaft bekannten Charaktere meiner drei Freunde.

Es würde mich sehr interessieren über den Zeitpunkt der deffinitiven Entscheidung seinerzeit zu hören.

Mit herzlichen Grüßen

bleibe ich Ihr ergebener
Hen Ferstel

[B. H.]

Henszlmann Imre írása arányelméletéről Karl Weißnak,
a Central-Commission közleményei szerkesztőjének
Pest, 1861. április körül?
MitthCC, 6. évfolyam, 5. szám (1861. május), 135-136¹

Henszlmann írását a Central-Commission közleményeiben a recenziós rovatban (*Literarische Besprechung*) közölték, azaz Henszlmann arányelmélete franciául megjelent részének² mintegy önismertetéseként, ugyanakkor formailag úm. olvasói levél: Karl Weiß írt elé egy szerkesztői bevezetést, amely szerint Henszlmannról a könyvről a közlemények előző évfolyamában megjelent ismertetésre reagálva kapta az írást – egy Pestre szóló barátságos meghívás kíséretében. A nem ismert kísérőlevél hangneme aligha volt olyan barátságos, mint amilyenként Weiß szól róla,³ mert a Central-Commission közleményei 1860. decemberi füzetének recenziós rovatában megjelent ama pár soros közleményben, amely miatt Henszlmann tollat ragadott, és amely az arányelmélet megjelenését regisztrálta, Weiß Henszlmann erőfeszítéseinek és szorgalmának elismerését – ezek a megfogalmazás szerint jobban megérdemlik a dicséretet, mint maga a mű – ráadásul a következő félmondattal vezette be – udvarias fordításban –: „még ha a mű csupán kísérletnek tekinthető is” („*Selbst wenn dieses Werk als nichts anderes betrachtet werden sollte als ein Versuch,...*”).⁴

Az írás az arányelmélet legteljesebb és legösszefogottabb publikált német nyelvű áttekintése, ezért közöljük. Fogalmazványa: OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 13–15. (Az első oldal tetejére Henszlmann ceruzával ráírta: „erschien in der Mittheilungen Maihefte 1861”)

¹ *Henszlmann 1861h.*

² *Henszlmann 1859–1860 és Henszlmann 1860.*

³ Ezt megelőző publikus nézeteltérésükről vö. a 299. számmal.

⁴ Szerző jelzése nélkül (Karl Weiß), *MitthCC*, 5: 12 (1860. december), 360. Teljes szövege: „Vor kurzem ist in Paris der erste Band des Werkes von E. Hensselmann, Mitglied der ungarischen Akademie »Théorie des proportions [...]« mit einem prachtvollen Kupferatlas erschienen. Der erste Band enthält Ägypten und das classische Alterthum. Selbst wenn dieses Werk als nichts anderes betrachtet werden sollte als ein Versuch, das den Bauten der grossen Architectur Ägyptiens, des classischen Alterthums und des Mittelalters zu Grunde liegende Proportionsgesetz zu entziffern, so wäre dasselbe schon grosser Beachtung werth. In noch höherem Grade aber verdient die Arbeit die allgemeinste Aufmerksamkeit, da es die Frucht fünfzehnjährige gewissenhafter Studien ist, die an den Monumenten selbst vorgenommen wurden. Wir werden seiner Zeit auf dasselbe ausführlicher zurückkommen. Der zweite Band wird die byzantinische und romanische Stylperiode, der dritte die gothische umfassen.”

schrift verzeichnet und lateinisch übersetzt ist, nebst einer Notiz über den Nicephorus, dessen diese Umschrift erwähnt, sowie über seine Benennung Despoten und die Bedeutung dieses Wortes, für die noch ein anderes Beispiel angeführt ist. Die Notiz lautet:

Inscriptio
Mater NP ΘΥ ΔΕΙ
† ΘΙ...ΘΕΛ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ, ΦΙΛΑΘ-
ΧΡΙΣΤΟΥ, ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗ
†...Nicephoro Servo Jesu Christi domino despoti Botanato.

Die Nicephorus Imp. Constant. III. nomine dictus Botaniste prius dux militie in Asia fuit. Anno 1078 proclamatus Cäsar usque

ad annum 1081 ubi depositus monachum induit. Depositus autem itulus proxima post Cäsarem principi tribuebatur similiter filii generis, et etiam Patriarchis.

In Collectione inscriptionum Constantinopolitarum, quas Celebris itinerans Jacobus Spor med. doct. Anno 1675 annotavit etiam Cäsaribus dabatur. Uti videre est in terri Basilii et Constantini.

ΑΝΕΚΑΙΝΙΘΕ. ΕΠΙ. ΒΑΧΙΑΕΙΟΥ. ΚΑΙ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ. ΤΩΝ ΠΟΡΟΤΡΟΓΕΝΗΤΩΝ. ΦΙΛΑ. ΧΡΙΣΤΩΝ. ΣΕΒΑΣΤΩΝ.

ΔΕΣΠΟΤΩΝ. ΕΝΕΤΕ. ΚΦΚΑ.

A. Essenwein.

Literarische Besprechung.

* Wir haben im Decemberhefte der „Mittheilungen“ 1860 angezeigt, dass von E. Henszlmann, Mitglieder der ungarischen Akademie in Paris, der erste Band des Werkes „Théorie des proportions appliquées dans l'architecture depuis la XIIe dynastie des rois égyptiens jusqu'au XVIe siècle“ erschienen ist, und auf die Bedeutung dieses grossen Werkes für die theoretische Entwicklung der Gesetze der Baukunst im Alterthume und im Mittelalter hingewiesen. Mit Bezug auf diese Notiz dürfte das nachfolgende Schreiben des Herrn E. Henszlmann, welches er der Redaction der „Mittheilungen“ über ihre an ihn gerichtete freundliche Einladung von Pesth aus — seinem gegenwärtigen Aufenthalte — gerichtet, und worin der Verfasser das Resultat seiner gelehrten Studien in kurzen Umrissen auseinandersetzt, von hervorragendem Interesse sein.

Die Architectur ist die mathematischste unter den zeichnenden Künsten, deshalb muss in ihr das Grössenverhältniss die wichtigste Rolle spielen, hieraus entsteht wieder die Frage: Lässt sich ein organisches Gesetz finden, durch welches die architektonischen Verhältnisse bestimmbar sind, oder hängt alles von der ledigen Willkür ab, die uns Vitruv und seine Anhänger lehren?

Als ich in den Jahren 1845 und 1846 meine Monographie der Kaschauer Elisabethkirche vorbereitete, wurde ich während meiner Studien aufmerksam auf einen Satz, den Stieglitz von Roeber, und dieser wieder als alte Tradition erhielt und lehrte. Stieglitz hat in seinen verschiedenen architektonischen Schriften häufig diesen Satz wiederholt, dem gemäss die Meister des Mittelalters, die Breite des Mittelschiffes ihrer Kirchen zur Einheit nehmend, aus dieser Einheit einen Würfel construirten, und sich dreier Masse dieses Würfels zur Regelung ihrer Verhältnisse bedienten, nämlich: der Seite des Würfels, welche sie der Einheit gleich nahmen, der Diagonale der sechs Quadrate des Würfels, endlich der Diagonale des Würfels selbst. Wird nun die Einheit gleich 1 genommen, so ist die Diagonale des Quadrates gleich $\sqrt{2}$, oder in Zahlen gleich 1,414..., und die Diagonale des Würfels gleich $\sqrt{3}$, oder in Zahlen gleich 1,732...

Stieglitz hat diese drei Masse häufig als an mittelalterlichen Kirchen vorkommend nachgewiesen, und hiedurch einen Weg gezeigt, der mir um so mehr der richtige schien, als ich bei meinen Messungen der Kaschauer Kirche häufig das Verhältniss von 1 zu $\sqrt{2}$ und zu $\sqrt{3}$ in verschiedenen Grössen wiederkehren sah.

Diese Beobachtung gab die Folgerung an die Hand: Dass die Alten aus dem ursprünglichen grossen Dreiecke ähnliche kleinere und grössere Dreiecke ableiteten, indem sie nämlich die Länge der Diagonale des Quadrates (welche im ursprünglichen Dreiecke den grossen Katheten bildet) auf die Diagonale des Würfels (welche dessen Hypotenuse ist) übertragen, und von dem Schnepfungspunkte eine Perpendiculäre herabliessen. Das so erhaltene kleinere Dreieck gab nun wieder, wenn man, wie früher verfuhr, die Basis für ein drittes ähnliches noch kleineres Dreieck, und man konnte

diese proportionelle Verkleinerungsmethode ins Unendliche fortsetzen, indem man stets ähnliche abnehmende Dreiecke erhielt.

Ebenso erhielt man, wenn man entgegengesetzt verfuhr, wenn man nämlich die Länge der Hypotenuse auf den verlängerten grossen Katheten übertrug, und von dem Schnepfungspunkte eine Perpendiculäre auf die gleichfalls verlängerte Hypotenuse errichtete; ebenso, sage ich, erhielt man das erste proportionell zunehmende Dreieck, und so fort andere zunehmende Dreiecke bis ins Unendliche.

Stellt man nun die beiden Katheten (der Hypotenusen bedarf man nicht, weil jede Hypotenuse gleich ist dem grossen Katheten des nächstfolgenden grösseren Dreiecks) ihren arithmetischen Werthen gemäss hinter einander, und schiebt das Doppelte und die Hälften der beiden Katheten, endlich die Viertel der grossen Katheten in ihre jedesmaligen Werthstellen ein, so ergibt sich zwischen einem und zwei Ganzen eine aus 25 Gliedern bestehende Serie, in welcher 13 Glieder mit den angenommenen Verhältnisszahlen der 13 Töne unserer musikalischen Octave entweder vollkommen übereinstimmen, oder ihnen auffallend nahekommen. Die antike Musikoctave bestand, mit Einrechnung der Vierteltöne, welche sie besass, wie die architektonische Serie aus 25 Gliedern, und in der That steht in der Serie ein den 13 Verhältnissen unserer Musikoctave nicht entsprechendes Glied immer zwischen zwei denselben entsprechenden mitten inne, also an jenem Platze, welchen ein Viertel der Alten angenommen haben musste.

Hieraus geht die Analogie der architektonischen Serie mit der Musikoctave hervor, eine Analogie, die auch anderseits durch die dem Hören und Sehen gemeinsame Ursache, nämlich die Oscillation des sogenannten Äthers bestätigt wird. Hieraus geht weiter der Grund hervor, warum wir beim Anblick eines vollkommenen Gebäudes so gut wie beim Anhören eines vollkommenen Musikstückes ein ganz ähnliches Gefühl der Harmonie haben; hieraus geht endlich hervor: Dass, wie es in der Musik ein natürliches System der Tonverhältnisse gibt, es auch in der Architectur ein analoges geben müsse, das folglich jene willkürlichen Methoden, die uns Vitruv für den antiken, und Resitzer für den mittelalterlichen Baustyl angab, zu verwerfen seien.

Gehen wir um einen Schritt weiter, so finden wir, wie das von aller Welt und allen Zeiten als das harmonischste Gebäude anerkannte Parthenon seinen Ruf, seine Vorzüglichkeit eben dem Umstande verdankt, demgemäss die grösste Zahl seiner Verhältnisse jenen des grossen Accordes in der Musik entspricht. Es finden sich nämlich in letzterem die Verhältnisse von 4 zu 3 und zu 6, oder es hat, die Prime zu $\frac{1}{4}$ angenommen, die Terze $\frac{3}{4}$ und die Quinte $\frac{5}{4}$. Theilen wir nun die Säulenordnung des Parthenons in 4 Viertel = $\frac{1}{4}$, so werden wir in der Giebelhöhe $\frac{1}{4}$, mithin die Gesamthöhe zu $\frac{3}{4}$ finden, oder es verhält sich die Höhe der Ordnung zur ganzen Höhe wie die Prime zur Terze. Nehmen wir weiter die

Säulenhöhe zu $\frac{1}{4}$, so wird die Höhe der Ordnung $\frac{1}{4}$ haben, oder es tritt hier das Verhältniss der Prime zur Quinte ein. Theilen wir ferner die Gesamthöhe in $\frac{1}{4}$, so wird sich die Breite der obersten Stylobatstufe zu einer Art Doppelterze, d. h. $\frac{1}{4} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{16}$, und die Länge derselben Stylobatstufe zu einer Art Doppelquinte, d. h. $\frac{1}{4} \times \frac{1}{4} = \frac{1}{16}$ oder $\frac{1}{4}$ ergeben.

Ähnliche Verhältnisse fanden sich an anderen Theilen der Parthenon wiederholt, und sowohl diese Wiederholung als die Consequenz in der Anwendung beweisen, dass Iktinos hier absichtlich und mit vollem Bewusstsein verfahren sein musste.

Es wird hieraus zugleich erklärlich, warum das Parthenon als das harmonischste Gebäude anerkannt dasteht; weil nämlich in keinem anderen Baue die Verhältnisse auf gleich consequente und der Musikharmonie analoge Weise durchgeführt erscheinen. Das Verhältniss der Prime zur Terze oder zur Quinte, oder jenes der Terze zur Quinte findet sich zwar auch an anderen dorischen Tempeln, und hierin sind einige derselben sogar als Muster dem Parthenon vorangegangen, nirgend anderswo aber habe ich, wie hier, den grossen Accord vollkommen, viel weniger noch wiederholt angetroffen.

Was ich hier in Kurzem berichtet, habe ich in meinem Werke „Théorie des proportions dans l'architecture etc. mit einem Atlas in Gross-Folio, Paris bei Arthus Bertrand 1860“ weiter auseinandergesetzt; ich habe hiebei die besten Quellen und die genauesten Maasse zu Grunde gelegt, und mich beinahe immer mehrerer von verschiedenen Personen gemachten Aufnahmen bedient, so z. B. beim Parthenon der von Stuart und Revett, der von Penrose, und der von Pavaud. Letzterer hat als französischer Pensionär über ein Jahr bloss auf die Aufnahme dieses einzigen Gebäudes verwandt. In Bezug auf den Thesustempel habe ich ebenso nach den Maassen Stuart's und Revett's, nach denen von Penrose und nach denen von Tuentes, eines spanischen Architekten, gearbeitet; bei den Propyläen habe ich sowohl Stuart als auch Penrose benützt u. s. w.

Was nun die Ziffern anlangt, kann unter diesen Umständen kein Zweifel mehr an ihrer Richtigkeit stattfinden, und diese Ziffern beweisen: dass die Griechen ihre architektonischen Verhältnisse nicht willkürlich, sondern nach einer mathematischen Serie bestimmten, dass die Glieder dieser Serie dem angenommenen Zahlenverhältnisse der Musiknote analog seien, endlich dass die unvergleichliche Harmonie des Parthenon, wie bereits erwähnt wurde, von der klarsten Erkenntniss dieser Analogie herrühre.

Von den Griechen ging ich auf Ägypten zurück, indem ich hier die ausgezeichneten Arbeiten Prisse's benützte, der sich als Ingenieur Mehmed Ali's viele Jahre in Ägypten aufhielt, und mehrere der vorzüglichsten Monumente dieses Landes auf das genaueste maass. Ich gebe in meinem Werke alle Denkmäler, welche Prisse mir mittheilen die Güte hatte, und keine andere, weil ich die Aufnahmen des grossen Werkes über die Napoleonische Expedition unzuverlässig fand. Aus meinen Studien über die ägyptischen Monumente geht hervor, dass die Entdeckung der architektonischen Serie den Ägyptern gehört, und dass diese Serie, zwar nicht in den Pyramiden, die nach einem anderen Dreiecke construiert sind, jedoch sicher schon zur Zeit der XII. Dynastie, was das Grab des Niem-hotep zu Beni Hassan beweist, angewandt wurde.

Folgende ägyptische und dorische Denkmäler und die detaillierte Analyse und Synthese ihrer architektonischen Verhältnisse bilden den Inhalt des ersten Theiles meiner „Théorie der Proportionen“.

Die Pyramiden von Gizeh, das Grab des Niem-hotep, der Palast Thothing des Dritten, der Speos von Ibsambul, der Tempel des Khans zu Karnass, der Dromos des Ptolemäus Evergetes auf der Insel Philä.

Die dorischen Monumente und Tempel: der Akropolis von Selinunt, zu Korinth, zu Metapont, des ersten Parthenon, der Stadt

Selinunt, des Neptun zu Paestum, der Insel Ägina, des Theseus, des zweiten Parthenon, die Propyläen von Athen und Eleusis, die Tempel der Vorgebirge Sunion, zu Rhamnus, zu Bassae, zu Olympia, zu N-men, zu Apos, zu Agrigent (Concordia), der Ceres zu Paestum, die Basilica zu Paestum, die Säulenordnung des Forums von Pompei, und der Tempel zu Bora.

Bei allen diesen, und noch vielen anderen ägyptischen und dorischen Monumenten habe ich die architektonische Serie als maassgebend angewandt gefunden, und zwar selbst bei jenen Theilen und Gliedern, welche, wie man glauben sollte, und wie dies im Mittelalter der Fall war, ihre Grössen eher nach den Maassen der menschlichen Gestalt zu nehmen schait hätten. z. B. bei den Stufen, die nirgends im Sinne der Menschengrösse, sondern immer im Gesamtverhältnisse des Tempels geregelt sind; so zwar dass bei grösseren Tempeln kleinere Stufen vorgelegt oder eingehauen werden mussten, um ihr Ersteigen zu erleichtern.

Obschon ich meine Entdeckung der Serie an mittelalterlichen Denkmälern gemacht, habe ich mein Werk doch mit andern Monumenten begonnen, und diese nicht sowohl wegen der historischen Folge, sondern weil die Alten ihre Serie strenger construierten. Das Mittelalter überkam die Serie von der altchristlichen und von der byzantinischen Baukunst, jedoch in einem unvollkommenen Zustande, welcher durch einen geringfügig scheinenden Zeichenfehler entstand; hierdurch wurden die Katheten der Dreiecke um etwas kleiner als jene der Ägypter und Griechen waren, und entfielen sich folglich auch von den musikalischen Zahlenverhältnissen, was um so leichter geschehen konnte, weil hierbei wahrscheinlich weder die Alten noch die Mittelalterlichen arithmetisch, sondern bloss graphisch arbeiteten. Ich werde im zweiten Theile meines Werkes den Unterschied zwischen der antiken und der mittelalterlichen Serie angeben, bemerke jedoch vorweg: dass, so geringe dieser Unterschied erscheint, es mir dennoch nie gelingen konnte, mittelst der andern Serie ein mittelalterliches Denkmal, oder umgekehrt, genau zu analysiren; was wieder ein klarer Beweis für die Richtigkeit meiner Entdeckung ist, der man sonst den Vorwurf machen könnte, dass sich in der grossen Menge der Serielglieder leicht eine Zahl für jedes an den alten Denkmälern vorkommende Maass finden liesse.

Die von mir wiederaufgefundene Serie hat jedoch ihre Anwendung nicht allein auf die Verhältnisse in der Musik und in der Architectur, sondern auch in der Sculptur und Malerei. In ersterer war sie bereits bei den Ägyptern im Gebrauche, und ich habe mich durch Messungen am menschlichen Skelet und an lebenden Individuen überzeugt, dass die Ägypter ihre Statuen nach reifen Naturstudien anfertigten. Ich habe ferner gefunden; dass die Linearperspective auch in das Verhältniss ganz dieser Serie falle, ferner dass die Alten ihre tectonischen Werke ebenfalls mit Benützung dieser Serie construierten; dass sich weiter die specifischen Schweren der sogenannten chemischen Elemente gleichfalls in der Serie fanden, und ebenso die stöchiometrischen Verhältnisse, in welchen sich diese Elemente mit einander zu neuen Körpern verbinden; endlich zeigen schon die quadratisch-kubischen Verhältnisse, in welchen die Glieder der Serie zu einander stehen, dass auch die astronomischen Gesetze mit jenen der Serie übereinstimmen.

Es entstand somit in mir die Frage: gibt diese Serie nicht ein allgemeines Grössen- oder Maassgesetz für die Harmoniebedingungen überhaupt? Natürlich kann eine definitive Antwort auf eine so umfassende Frage nicht aus der Forschung des Einzelnen resultiren: doch glaube ich mich durch die Wiederauffindung eines ehemals bekannten höchst wichtigen Gesetzes berechtigt, die Männer des Faches zur Mitwirkung bei der Lösung der eben gestellten Frage aufzufordern“.

Emerich Henszlmann.

Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei

Henszlmann Imre Pompéry Jánosnak, a *Magyarország szerkesztőjének*
Pestről Pestre, 1861. május 12.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 2. levél¹

Kauser Lipótnak az a levele, amelyet Henszlmann ezzel a kísérőlevéllel küldött Pompérynek, értelemszerűen nincs a levél mellett, hiszen Henszlmann azt kérte, felhasználása után a szerkesztő juttassa vissza Kausernek.

A levél mellett van viszont néhány lap – lásd alább: melléklet –, amelyekre Henszlmann életrajzi és kommentált bibliográfiai adatait írta, nyilván szintén azért, hogy Pompéry felhasználja egy az Akadémia székházának tervezéséről szóló cikkhez – noha ezt a kísérőlevél nem említi.² (Fogalmazvány, viszonylag sok javítással.)

Nem kizárt, hogy a levél keltezése hibás, mert Kauser Lipót fellépése az ügyben május legvégéről ismert, egy írása pedig – amely első ismert változatában sem keletkezhetett 1861. június 3. előtt – még június végén is formálódott, vö. a 464–466. számmal; de az sem lehetetlen, hogy Henszlmann ösztönzésére a Kauser-klán köreiben vagy/és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat berkeiben már május közepén készültek újabb frontot nyitni az Akadémia székházának tervezéséről folyó vitában: fellépni a magyar művészek érdekében – vö. végül az 507 számmal –; hiszen – mint az előző levelek is mutatják, noha biztosat nem lehetett tudni – Pesten és Bécsben is szállongtak hírek arról, hogy Dessewffy Emil titokban müncheni és berlini építészekről kért újabb terveket.

[1]

Pest 1861^{iki} Május 12^{kén}

Kedves barátom!

Ime a kérdéses levél, melynek megjegyzett részéből lapod³ számára tetszésed szerint kivonatot csinálhatsz; hiszem, hogy e közlés érdekelni fogja olvasóidat. Légy szíves használat után a levelet Kauser Lipótnak vissza adni.

hiv barátod
Henszlmann

¹ Gyarapodási naplósám: 1935/21.

² A legkésőbbi megjelenésű említett bibliográfiai tétel az arányelmélet francia kiadása, és ez azt erősíti, hogy az összeállítás 1861 első felében készült, nem a kéziratári rendezés során keveredett tehát a Pompérynek szóló levél mellé.

³ A *Magyarország*.

[Melléklet:]

[1]

Henszlmann Imre

Lásd 1851^{iki} évig Csengery „Ismeretek tárának” H betűjét.⁴

1852^{iki} július hóban kiutaztam Angliába, onnan, hol egy évet töltöttem, Párisba, honnan 1860^{iki} sept(ember) hóban visszajöttem. Angliában és Franciaországban azért tartózkodtam, hogy a középkori építészeti arányok meghatározása körül tett fölfedezésemet e két országban még létező régi monumentumok⁵ által is bebizonyíthassam, és e fölfedezést tárgyaló nagyobb munkámat kiadhassam. Kettős szándékomat, számos nehézségek leküzdése után végre még is elérnem sikerült, és a mellett még szerencsém volt azon kulcsot is felfedezni, melyet a régi görög és egyiptomi építészek használtak építészeti arányok meghatározásában. Hazámban megérkezte[m] óta részint az akadémiai tervet készítettem Gerster és Frey építészek társaságában, részint tanulmányaimat a régi építészet körül folytattam.

Munkáim

*Párhuzam az ó és újkori sat.*⁶ lásd az ismeretek tára H betűjét. E munkámban szándékom a művészetben az úgy nevezett formaszépség mellett illő részét vindicalni az életnek, jellemnek, kifejezésnek, czélszerűségnek; valamint az anyag (Künstlerischer Stoff) és a különféle művészeti eszközök tekintetbe vételét az előadásban sürgetem.

Közönségünknel szerfelett elterjedvén az újabb francia drastikai hatású szín darabok iránti hajlam, ezen tév irány ellen valamint az akademiában, ugy a lapokban[,] különösen a „Regelőben” és a „Szépirodalmi szemlében” felléptem. E törekvésem és az ebből [2]

eredt vitatkozás szülte

„*A hellen tragödia tekintettel a keresztény drámára*” című munkámat 1844^{ben}. A munkát a Kisfaludy társaság adta ki 1846^{iki} év könyvében.⁷ E munkában a dramai jellemnek elsőbbség adatván a mese föltalálása fölött, kimutattatik, hogy a keresztény drama, egyéni jellemeket teremtvén, haladónak tekinthető a görög tragoedia fölött, mely csak typikailag fogta fel személyeit.

1843^{ban} és 44^{ben} jelent meg „*Vierteljahrschrift von u(nd) für Ungarn*” című politikai haviiratom.

1846^{ban} „*Kassa városának régi templomai*”[.]⁸ Monographia folio építészeti képekkel melyeket magam rajzoltam. Ez volt első kísérletem az architektonikai rajzban. E kísérlet ki nem elégitett; azért átrajzoltam a régi táblákat, ujakat metszettem, sőt magam

⁴ Csengery 1852.

⁵ Azaz: műemlékek.

⁶ Henszlmann 1841a.

⁷ Henszlmann 1846l.

⁸ Henszlmann 1846a.

is kezdtem edzeni, hogy egy újabb[,] jobb munkát kiadhassam; de akkor az 1848^{iki} forradalom elért, és a kiadást gátolta; mégis 1859^{ben} a m(agyar) akademia még ezen tökéletlen munkámat is méltónak ítélte a Marczibányi díjra.

Franciaországban két oda való építésszel[,] Leblan és Reimbeau urak társaságában, *pályáztam a lilli cathedral építési tervére* oly sikerrel, hogy 1856^{ban} az első arany érmet díjul nyertük.⁹

Párisban fölfedezésemet a régebben fenállott oktatási ministerium történeti bizottmányának elébe terjesztettem; beadványom kettős comitének adatott ki vélemény adásra. A vizsgálat évekig folyt, míg elvégre mégis mind a két comitétől oly anyira kedvező választ nyertem, hogy a császár

[3]

elébe került; minek következtében sok fáradság után kiadót találtam.¹⁰ A kiadást ily czím alatt: „*Théorie des proportions appliquées dans l'architecture*” 1860^{ban} megkezdtem. Eddig megjelent 24 tábla leg nagyobb folioban, és mintegy 20 ív szöveg negyedét Párisban Arthus Bertrandnál.¹¹ A szöveg bevégi az egyiptomiak és görögök theoriáját. A középkor theoriája ismertetésén jelenleg dolgozom.

[Sz. E.]

⁹ Vö. a 202. számmal és számos továbbival.

¹⁰ Vö. a 300. számmal és számos továbbival.

¹¹ *Henszlmann 1859–1860 és Henszlmann 1860.*

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1861. május 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [3. levél]

Vaknyomásos levélpapír koronás címerrel és „ALDAS HAZANKNAK” körirattal.

[1]

Eperjes 861^{ki} Máj(us) 20.^{kán}

Tekintetes D^r Úr!

Már méltóztassék megengedni hogy egyszer adott és vissza nem huzott¹ engedelme nyomán kegyedet fárasztom az öcsémnek² szőlő levelek átküldésével de magam is úgy hiszem hogy ez uton legbiztosabban jutnak oda s Dani is úgy óhajtá[,] azért for ever alkalmatlankodás! és bocsánat is for ever!

Ha tán külön nem írta volna meg a Tekintetes Urnak, íme közlöm a levelében foglalt címet: „*Dr. Lorrain Professeur agrégé de l'Ecole de Medecine 16. rue de l'Odeón*”, melly alatt magának a levelet megküldeni kéri.

Szives jóvoltába ajánlott teljes tisztelettel vagyok

a Tekintetes Úrnak

alázatos szolgálja
Irányi István

[N. M.]

¹ Azaz: vont.

² Irányi Dánielnek.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1861. május 30.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 169

[1]

Pest 1861^{iki} maj(us) 30^{kán}

Kedves Barátom!

Nem azért intézem Önhöz leveletemet, mintha kételkedném június 2^{ka[i]} compareálásán,¹ de azért, hogy értesítsem, miként ez úttal alkalmasint tovább mint két napig kellend tartózkodnia Pesten; mert nem kételkedem, hogy jövő hétfőn (jun(ius) 3^{kán}) azon szakértők bizottmányába fog választatni, mely a már most 5re menő akad(émiai) épül[et] tervekről ítéletét kimondani hivatva lesz.² D. gróf Ö *méltósága*³ ugyan említé az utolsó akademiái ülésben, hogy a hármás Directorium⁴ telhatalmat kapván az ak(adémiái) igazg(ató) tan(ács)tól[,] maga határozand a stylről, és hogy a választandó bizottmány a Directoriummal együtt tartandja üléseit; mindazáltal remélem hogy hétfőn keresztül visszünk a választás előtt oly határozatot, miszerint a bizottmánynak szabad kéz és nagyobb tér fog engedtetni működésében, de ily határozat létre hozatalára Önnek ségedkezére szükségünk van.⁵

Klenze terve mellett még a Directorium sem mer korteskedni, de korteskedik, kivált Dffy⁶

[2]

Stühler mellett, kinek terve ugyan nem anyira rossz, mint Klenzeé, de még is oly rossz, hogy D. korteskedése itt sem tudott célhoz érni. Tegnap előtt a Mus(eum)ban rendeztük a kiállítást, mely tegnap megnyílt és jövő csütörtökig nyitva marad.⁷ Tegnapelőtt és tegnap D. mágásokat, képviselőket és journalistákat vitt be a kiállításba és dícsérte nekik St.⁸ tervét, de mihelyst panegyrikusa megszűnt majd nem mindnyájan a csúcs íves tervekhez fordultak. A pesti építészek egy motivált nyilatkozatot tettek fel⁹ és ir-

¹ Értsd: megjelenésében.

² Azaz: az MTA június 3-i ülésén az akadémia tagjai közül megválasztandó ún. tervbíró bizottságba.

³ Dessewffy Emil.

⁴ Értsd ezen (gúnyosan) az MTA Igazgató Tanácsának ún. Építési Bizottságát.

⁵ Az MTA június 3-i ülésén, az ún. tervbíró bizottság tagjainak megválasztása előtt. (Nem sikerült kibővíteni a bizottság jogkörét az Igazgató Tanács, illetve Építési Bizottságának rovására.)

⁶ Dessewffy Emil.

⁷ Azaz: a tervek kiállítását a Nemzeti Múzeumban, amely május 29-én nyílt és június 6-ig lesz nyitva.

⁸ August Stüler.

⁹ Azaz: fogalmaztak.

nak alá,¹⁰ melynek conclusiója az, hogy az új tervekkel nem nyertünk semmit, mert az összehasonlítást a régiekkel, Szk.¹¹ sem véve ki, semmi tekintetben ki nem állják. A képzőművészet társulata¹² 3 építészből, 1 festész- és 1 szobrászból álló jüryt választott, mely mind az 5 tervnek alapos, alkalmasint az újságokban közlendő, kritikáját készítse és adja be a szombati igaz(gató) választmány ülésének.¹³ Szkalnitzky egy erős cikket ír Klenze és Stühler tervei ellen. A képviselők közt számosan mellettünk nyilatkoznak, főképen Kub.¹⁴ Ferencz[.]

[3]

mindezek talán mégis bírni fogják az akad(émiai) tagokat is arra, hogy hétfőn¹⁵ egy kis energiát kifejtsenek.

Szóltam K. Fer.¹⁶ Ön munkálatáról¹⁷ és a leg közelebbi arch(eológiai) bizott(sági) üléséről; ő tökéletesen részünkön van, és a politikanak összezavarását ezen üggyel nevetségesnek tartja minden opposicionalis állása daczára, megígérte hogy nem csak a jövő gyűlésben velünk szavazand, hanem még hogy öcsének is (a Gelsenkönignek)¹⁸ megmosandja a fejét, és így reményünk van hogy az annectált¹⁹ 5 sort con fiocchi²⁰ megbuktatjuk.

Szíveskedjék tiszteletemet tisztelt családjának kifejezni, és ügyeit úgy intézni, hogy pár nappal tovább maradhat Pesten, hova talán Ferstl²¹ is lejön, kinek épen irtam.

hü barátja
Henszlmann

[S. A.]

¹⁰ Az ún. motivált nyilatkozatot, lásd a 459. számot.

¹¹ Szkalnitzky Antalét.

¹² Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat (a továbbiakban: OMKT).

¹³ Azaz a június 1-jén tartandónak. (A napisajtóban június 6-án jelent meg.) Vö. a következő szám bevezetőjével.

¹⁴ Kubinyi.

¹⁵ Június 3-án.

¹⁶ Azaz: Kubinyi Ferenczel az.

¹⁷ Értsd ezen Ipolyi tervezetét a leendő magyar műemlékvédelmi szervezetről. (Az AB javaslatként került az MTA június 10-i ülése elé, ismerteti: FORSTER 1928, 211–213.)

¹⁸ Azaz: Kubinyi Ágostonnak (a Szűnyogkirálynak).

¹⁹ Értsd: hozzáírt.

²⁰ Értsd: coi fiocchi (olasz), azaz: pompásan.

²¹ Heinrich Ferstel.

Feszl Frigyes Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1861. június 4.
Kassa, VSMRP p. č. 112, [1. levél]

Nem postán küldött levél. A keltezésben csupán hónap és nap van megadva, a hiányzó év kétségtelenül 1861, a levél tartalma mellett már csupán azért is, mert a félbehajtott papírív belső oldalán (2. és 3. oldal) Henszlmann Imre Eötvös Józsefhez szóló levelének 1861. június 18-án kelt fogalmazványa, lásd a 462. számot.

Az MTA székháza terveinek kiállítása (1861. május 29.–június 6.)¹ alkalmából és idején nem hivatalos felkérésre készült tervbírálatok, illetve proklamációk közül mind az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat választmánya által delegált zsüri (Feszl Frigyes, Weber Antal és Kauser Lipót építész, Orlai Petrich Soma festőművész és Dunaiszky Lőrinc szobrász) véleménye, mind a hét pesti építőmester és négy mérnök által aláírt ún. motivált nyilatkozat – lásd a 459. számot – alatt Feszl Frigyes neve szerepel első helyen. A levélben mindkettőről szó lehet tehát, mindkettőt eljuttatták az MTA vezetésének, mielőtt átadták volna a sajtónak.² Amellett, hogy a levél a motivált nyilatkozatra vonatkozik, az szól, hogy az OMKT zsürijének véleményéből nincs példány Henszlmann hagyatékában, a motivált nyilatkozatból viszont van, lásd a következő számot.

[címezés a hátoldalon:]
Herrn Emrich Henszlmann

hier

[1]

Lieber Ungeschorner!

G(ra)f D.³ schrieb mir so eben, d(a)ß B(aron) Eötvös ihm das Architecten Parere⁴ mittheilte, daß er denselben Dank müsse für die erhaltenen Aufklärungen, & diese dem Bau Comité⁵ verlegen wolle. — Ich theile Ihnen dieß mit, weil die Schrift hiedurch vielleicht erst einige Tage später in Ihre Hände zurück kom(m)en könnte.

Ihr
Friedr. Fes(s)l

4/6

[E. A.]

¹ Lásd az előző számot.

² Az OMKT zsürijét az MTA június 3-i ülése tárgyalta, mielőtt június 6-án megjelent volna a lapokban, vö.: *Henszlmann 1862i*, 9–10 (ahol hosszú idézete is olvasható). Az ún. motivált akadémiai ülésen való tárgyalásáról nem tudunk, a napilapok június 12-én közölték. Vö.: KEMÉNY 2015, 54.

³ Dessewffy Emil.

⁴ Értsd az ún. motivált nyilatkozatot.

⁵ Az Igazgató Tanács ún. Építési Bizottságának.

Henszlmann Imre Adolf Schmidlnek: a pesti építészek és mérnökök Leo Klenze és August Stüler terveiről készített ún. motivált nyilatkozatának másolata
Pestről Pestre, 1861. június 12. körül
Kassa, VSMRP p. č. 744-ben

Henszlmann másolata arról a bírálatról, amelyet hét pesti építész és négy mérnök készített, illetve írt alá az MTA székházához készült tervek kiállítása alkalmából a Dessewffy Emil által pótlólag bekért két tervről, vö. az előző számmal.

Adolf Schmidl ekkor már régóta a pesti József Polytechnikumban tanított, de azért Henszlmann vélhetően a bécsi sajtóhoz akarta eljuttatni az ő révén a szöveget. Ám mivel a megcímzett másolat Henszlmann hagyatékában maradt fenn, talán végül mégsem küldte el neki. (Vagy Schmidl visszajuttatta. Az utóbbi mellett szól, hogy a papírív egyszer össze volt hajtogatva, és vörös viasszal le volt zárva. Mindenesetre a címezésen túl kísérősorok nem tartoznak hozzá.)

Feszli Frigyes előző levelének egyik mondata szerint az ott szóban forgó irat, vélhetően a motivált nyilatkozat, – nyilván – eredetijét Eötvös József odaadta Dessewffy Emilnek, aki az ún. Építési Bizottság elé akarja terjeszteni, ezért lehet, hogy Henszlmann csupán néhány nap múlva fogja visszakapni. A másolat, illetve német fordítás(?) valószínűleg e visszajuttatás után készült. (Nem tudjuk, az irat eredetije milyen nyelven íródott, a Henszlmann hagyatékában ránk maradt, az ő kézírásával készült szöveg javításokat nem tartalmaz, tehát inkább másolatnak, mint fordításnak tűnik. Ugyanakkor föltűnő módon mutatja Henszlmann ortográfiájának sajátosságait, ami persze fakadhat egyszerűen csak abból is, hogy a szöveget ő írta le.)

[címezés a hátoldalon:]

S(eine)r Wolgeboren

Herrn Professor Adolf Schmiedl

[1]

*Motivirte Erklärung über die durch die HH(erren) Klenze u(nd) Stühler
 neu verfassten Akademie Bauprojekte*

An das als maassgebende Richtschnur aufgestellte Bauprogramm¹ hat sich keiner der beiden Projectanten gehalten, u(nd) es ist von denselben zumeist unbeachtet geblieben, daher bei Beiden eine sehr grosse Raumverschwendung, eine Accumulirung von unregelmæssigen Figuren, gesuchte Lösungen, mehrfach angewandte Lichthöfe u(nd) Oberlichten nothwendig geworden sind, ohne dass damit eine günstige Beleuchtung oder sonstige Vortheile erzielt worden wæren.

Da die von Program(m) abweichende u(nd) nicht entsprechend durchdachte Raumeintheilung eine einfache Behandlung der Communication nicht gestattete[,] wurden übermæssig viele Stiegenhäuser nothwendig, so finden wir im Stühler'schen Projecte 9[,] sage Neun[,] verschiedene Treppen.

¹ Lásd a 411. számot.

Ferner finden wir dass Stühler das Zinshaus vom Pallast gar nicht getrennt hat, wie doch diess eine ausdrückliche Program(m)sbedingung war; ausserdem hat derselbe blos fünf Gassenladen;² dann im zweiten Stok gar keine u(nd) im 3ten Stok blos 4 vermíethbare Miniaturwohnungen, bei denen ausserdem die Eintheilung so verfehlt ist, dass die Fenster von 3 ihrer Küchen auf die Gassenseite verlegt sind. Den grossen Hof hat Stühler zu keinem Quertract benützt, u(nd) dieser Verstoss macht die vielen Treppen zur Communication nothwendig.

Jeder, der im eigentlichen Pallast zu thun hat, sollte er sich auch im 3ten Stoke befinden[,] muss zu ebener Erde im Hofe die Aborte suchen.

Eine grosse Raumverschwendung ist auch bei dem grossen risalit ersichtlich, von dem die Hälfte zu einem grossen, unbedeckten daher dem Witterungseinflüssen preisgegebenen Balkon verwandt, u(nd) die eigentliche risalit Parthie des Baues daher mit seiner grossen halbrunden Treppe in den Hof geschoben wurde.

Durch diese Anordnung war die Anlage eines grossartigen Vestibüls möglich, welches jedenfalls den Glanzpunkt des ganzen Projectes bildet.

Der im Durchschnitte sichtbare Prachtsaal hat bloss an einer Seite eine Gallerie, welche aber zu hoch liegt: auch haben seine mässigen Säulen keinen Constructiven sondern bloss einen decorativen Zweck indem dieselben bloss zu Figurenpostamenten dienen.

Der grosse Saal der Bibliothek ist nicht nach dem neuesten Bibliothek-System getheilt.³

Der Saal der Bildergallerie ist zu hoch, u(nd) will man nur nicht die Bilder über 3° hoch hängen, wo sie alsdann nicht mehr recht gesehen werden, & bleibt in der Höhe ein grosser unbenützter Raum. Anderseits lässt sich die doppelte Beleuchtung durch Seitenfenster u(nd) Oberlichte bei diesem Saale nicht rechtfertigen; oder sollen die Fenster etwa bloss dazu dienen[,] damit, wie dies im National-Museum geschieht, durch Spalettladen geschlossen werden?

Was nun die Façaden anbelangt, sind die von Klenze von auffallender Schwerfälligkeit, an der die zahlreicheren zwischen dem 1ten u(nd) 3ten Stok befindlichen u(nd) wie an einer Schnur aufgehängten Mezaninartigen Doppelfenster nichts ändern.

An der Stühler'schen Hauptfaçade ist der Kapitalfehler der, dass auf den colossalen durch den 1ten u(nd) 2ten Stok hindurchgehenden Säulen ein höchst mageres schmales Horizontalgebälke liegt, was ein grelles Missverhältniss zu dem auf den unbedeutenden Säulen des 3ten Stokwerkes liegenden Hauptgebälke erzeugt. Ferner ist keine richtige Vermittlung der Bogenlinie der Fenster zu den beinahe auf derselben aufliegenden horizontalen Gebälkslinien vorhanden.

Da die Säulen nicht constructiv motivirt sondern bloss decorativ verwendet werden, so machen dieselbe einen unverhältniss mässigen Kostenaufwand nöthig; auch sind diese Säulen als Doppelsäulen viel zu nahe aneinandergestellt um die zwischen denselben befindlichen Figuren nicht zu erdrücken.

² Azaz: utcai bejáratú üzlethelyiséget.

³ Értsd: nincs felosztva kis helyiségekre. Vö. Toldy Ferenc javításával a 411. szám megfelelő pontján.

[2]

Das Verlangen nach reicher Verzierung hat Stühler bewogen zwischen den Fenster überall Doppel-pilaster anzubringen, welche an den Eken mit den grösseren Ekpilastern zusam(m)en drei Pilastercapitæle in unmittelbare Berührung miteinander bringen, wobei noch der nachtheilige Umstand vorkommt, dass das Ekpilaster kapitæl viel grösser ist als die Capitæle der beiden Zwischenfensterpilaster.

Die übrigen Façaden Stühlers haben zwar mehr Harmonie u(nd) Ruhe als die Hauptfaçade, leiden jedoch in kleinem an denselben Fehlern, weil dieselben nach dem Prinzipie der Hauptfaçade angeordnet sind.

Als entschieden besser u(nd) gelungener als das grosse Projekt muss das in kleinerem Maassstabe angefertigte Alternativ-projekt von Stühler bezeichnet werden.

Dem vorangeführten treulich geschilderten Sachverhalte zu Folge ist es klar, dass durch den Zuwachs der beiden neuen Projekte nicht nur nichts gewonnen wurde, dass vielmehr keiner von beiden weder in Hinsicht auf zwekmæssige Raumvertheilung, noch in stylistischer Beziehung mit den bereits vorhanden gewesenenen älteren Projecten einen Vergleich aushalten können.

Folgen die Unterschriften von

Architekten

Friedrich Feszl
Jos. Diescher⁴
Hans Petschnig
Leop. Kauser⁶
Joh. Zitterbarth⁷
Hugo Máltás

Ingenieuren

Paul Szumrák
Franz Reitter
Pribék⁵
Emil Liedemann

[Sz. E.]

⁴ Diescher József.

⁵ Pribék Béla keresztneve számára hely üresen hagyva.

⁶ Kauser Lipót.

⁷ Zitterbarth János.

Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1861. június 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 111, [1. levél]

[1]

Wien 11. Juni 1861.

Geehrter Freund!

Wäre ich nicht zufälliger Weise von Wien abwesend gewesen als Ihr sehr Geschätztes v(om) 20. M(ai)¹ anlangte so hätte ich mir kaum das Vergnügen versagen können mich persönlich von dem Werthe der Arbeiten unserer Mitkonkurrenten zu überzeugen[,]² während ich mich jetzt mit den Kritiken begnügen muß welche mir in Briefen u(nd) durch Journals zufällig zu Ohren kommen. Für Ihre gütige Mittheilungen sage ich meinen verbindlichsten Dank. Mit so lebhaftem Interesse ich die Konkursangelegen-

[2]

heit verfolge, so hätte meine Anwesenheit in Pesth doch für die Entscheidung nicht die geringste Wichtigkeit. Als Concurrent steht es mir nicht zu irgend einen Wunsch in Betreff der Entscheidung vorzubringen – persönliche Rücksichten müssen natürlich bei einem unpartheiischen Schiedsgericht aufhören, und das einzige Mittel welches dem Concurrent(en) zusteht, nämlich allenfalls eine unpartheische Kritik säm(m)tl(iche) Elaborate durch die Presse auszusprech(en)[,] liegt auch ganz außer meine Absicht.

Ich begnüge mich einstweilen damit[,] zu wissen daß die Richtung welche wir bei dieser Arbeit verfolgt haben[,] einen Sieg

[3]

errungen hat und vielleicht einen entschiedeneren noch erringen wird. Darüber[,] glaube ich[,] herrscht Einigkeit daß Klenzes Projekt unwürdig sei – auch Stüler dürfte nach dem Vernom(m)en kaum sehr fest sein. – Was die Artikeln betrifft welche ich über diesen Gegenstand im Pesther Lloyd gelesen habe so muß ich jedoch gestehen daß selbst das Gutachten der Akademie,³ obgleich der Einfluß eines tüchtigen Fachmannes dabei unverkennbar ist, meinen Anforderungen an eine Kritik nicht entsprochen haben; – ich glaube daß eine Kritik in dieser Form nicht überzeugen kann und somit auch seine Wirkung verfehlen wird. Das Urtheil von Fachmännern muß

¹ Azaz: május 20-án kelt becses levele.

² Azaz: eljött volna Pestre megnézni a tervek kiállítását.

³ Értsd ezen az OMKT tagjai közül kiküldött zsüri véleményét, vö. a 458. szám bevezetőjével. (Ferstel a képzőművészek egyesületét azonosíthatta a képzőművészeti akadémiával, ez utóbbi azonban Pesten ekkoriban még nem létezett.) Ez azért valószínűsíthető, mert az ún. motivált nyilatkozatot Ferstel ekkor még nem olvashatta a *Pester Lloyd*-ban, szemben az OMKT zsürijének véleményével, amelyet június 6-i számukban közöltek a lapok. (Ezért nagyon tanulságos az a mondandója lényege szempontjából mellékes körülmény is, hogy milyen értelemben használja alább a *motivirt* szót.)

[4]

in allen Ansichten motivirt sein und soll nie subjektiv werden. Ich vermuthe übrigens d(a)ß ungarische Blätter diese Angelegenheit noch weiter verfolgen werden und d(a)ß Auszüge auch in anderen Journals übergehen werden.

Im Betreff Ihres Wunsches und auch meines Versprechens bleibt es natürlich dabei d(a)ß ich Ihnen Fotografie meines Projektes schicke – ich habe den Augenblick keine Auswahl guter Blätter und möchte gerne zur Vertheilung an alle Freunde ein ordentliches Quantum schicken – bitte daher noch um Nachsicht. Mein Portrait existiert in Fotografie nicht[,] ich werde aber nicht ermangeln auch in dieser Beziehung mein Wort einzulösen. Nächsten Tage geht eine Mahnu(ng) nach Rom wegen der Bürstenabzüge.⁴

Mit den besten Grüßen – zugleich an die verehrte Collegen u(nd) Freunde

Ihr ergebenster
Ferstel

[B. H.]

⁴ Vö. a 451. levéllel.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. június 12.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [13. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. *Henszlmann Imre*

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak.

Wurmhof Wrhovszky

Ügyvéd Urnál

Pest.

[Két töredékes postabélyegző, az egyikből a Törökszentmiklós helynév részlete olvasható, a másikon az, hogy a (pesti) esti postával („Abend”) kézbesítették.]

[1]

Kedves Barátom!

Mi a baj!? félek mert sem meghívót nem kapok a választmányba,¹ sem nem olvasom a Tegnapi lapokban az Academia hetfői ülésének² javaslatom iránti eredményét; de olvasom hogy Stühler megérkezett Pestre tervezete új módosításai végett. Tehát még is csak ezt szorítják az Ill(usztrisszi)m(usz)ok.³

Abban a gyanuban lévén hogy a meghívás későn fog megérkezni, kérem k(egye)det vigyázzon ha a meghívások meg történnek, s ha neszét hallja írjon mindjárt nekem K(egye)d maga.

Barátságába ajánlott

híve

T(örök)sz(ent)miklós VI. 12. (1)861

Stummer

[Sz. E.]

¹ Az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottságba.

² Az MTA 1861. június 10-i üléséről van szó. Csengery sem ejt egy szót sem a *Budapesti Szemlének* az üléstről szóló beszámolójában sem a műemlékvédelem, sem az Akadémia-épület ügyéről. Vö.: *Henszlmann 1862i*, 10: Kubinyi Ferenc ekkor jelentette be, hogy az MTA következő közgyűlésén javasolni fogja az alapszabályok módosítását az Igazgató Tanács hatalmának visszaszorítása érdekében.

³ Azaz: ezt erőltetik a méltóságos urak. Vö. a 436. levéllel.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eötvös Józsefnek
Pestről Pestre, 1861. június 18.
Kassa, VSMRP p. č. 112 [1. levél]

Feszl Frigyes levele – lásd a 458. számot – papírvének üres oldalain. Nagyon sok javítással.

[1]

Eötvös 1861 jún. 18^{kán}

Kedv(es) Bar(átom). Oly kérést intézek Önhöz, melynek teljesítését valamint nagyon óhajtom, úgy méltán kívánhatom is. Midőn a programot¹ készítettem, előre látva, hogy az építési bizottmány² tetszését nem fogom meg nyerhetni munkám(m)al, világosan és ismételve követeltem tervünknek az idei parisi műkiállításbani elküldetését.³ Kijelentvén egy úttal, hogy én ezen elküldést honorariumom nagyobb része gyanánt tekintem;⁴

Ha később minden erőmet megfeszítve a lehető leg jobbat előteremteni törekedtem[,] ezt bizonyára nem annyira⁵ díjért mint sem pro gloria gentis &c propria⁶ mind itthon mind a külföldön tettem. Azonban Méltóságok nyíltan kimondott visszatetszések folytán és innen következett eltökélésökből miszerint ezen tárgyat nem úgy akarják kezelni mint a szakkérdéseket különben szokták kezelni az akademiánkban t.i. hogy a szakértők *függetlenül* határozzanak 's *közvetlenül az akademiának tegyenek jelentést*; e körülmények folytán elesem a gloria gentis és propriától, ezen felül tehát azon méltó elismerés, mit elvesztek itthon, még külföldön is legyen elzárva előttem? Hogy pedig okom van ily eljárástól tartani[,] azt⁷ a mai nap dátumából következik ha ehez hozzá teszem hogy a parisi műkiállítás csak julius végeig szokott tartani. Kérésem tehát ez, legyen szíves az építési bizottmányban kieszközölni hogy a program értelmében és gr(óf) Dessewffynek ismételt ebbeli ígéretei következtében,

[2]

a tervek minél előbb Pariba küldessenek; egyszersmind kérem magamat ebbeli lé[pé]seiről⁸ értesíteni, hogy a mennyiben netalán szükségesnek látná kérésemet a bizottmány többi tagjaival is közölhessem.

Egy úttal van szerencsém önt értesíteni, hogy pár nap mulva bebizonyítandom miszerint nem csak a közönségnek hanem a képviselőháznak többsége is tervünk pártolja⁹ ezt pedig azért tennem szükséges hogy ön maga is[,] még pedig saját tetszése ellenére[,] e tervet pártolhassa ha majd a szakértők kedvezőleg fognak nyilatkozni, mint nyilatkoz-

¹ Az MTA székházának építési programját, lásd a 411. számot.

² Az MTA Igazgató Tanácsának ún. Építési Bizottsága.

³ Lásd a 437., a 441., a 443., a 447. stb. számot.

⁴ Kihúзва több változatban annak megfogalmazása, hogy 300 arany három hónapi munkáért „nem fényes jutalmazás”.

⁵ Kihúзва: „a 300 arany”.

⁶ Azaz teljes formájában: pro gentis gloria magis quam pro laude propria.

⁷ Másik fogalmazási változatból bennmaradt fölösleges raggal.

⁸ A papír leszakadt felső sarka miatt hiányzó szórész kiegészítése.

⁹ Értsd: 1700–1800 aláírás, köztük 34 képviselőé fogja igazolni, vö. a 467. számmal.

tak már eddig is, azon előttem ismételt nyilatkozata folytán miszerint ambár a csúcsívet alkalmazhatónak nem véli, mégis, mivel saját pénzéből és maga számára nem épít e stílt sem ellenzendi hogy ha a többség a mellett fog nyilatkozni. Becses választ bevárva.

barátja

Henszlmann Imre

Wurmudvar 2^{dik} emel(et) 13 sz(ám)

[B. H.]

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóstra, 1861. június 19.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 166

A levél keltezésében a hónap olvasata június, és tartalma alapján is júniusban kelt. (Az őrző gyűjteményben januáriként sorolták be.)

[1]

1861^{iki} jun(ius) 19^{kén}

Kedves Barátom!

Der Kaiser u(nd) die Königin
Des langen Haders müde
Erweichten ihren harten Sinn
Und machten endlich Friede.
Bürgers Leonore¹

Gr(óf) Dffy² Ő méltósága, alkalmasint Eötvösnek és Montalembertnek (ki ma nála volt³ és a terveket nézte) engedvén, most estve azon nyilatkozattal meglepett, hogy a bizottmányt⁴ rögtön össze fogja híni, ezt pedig azon perczen tévé, midőn a láda, melyben Ferstelnek és a mi tervünknek a parisi kiállításba küldendő beszegeztetett.⁵ Sietek önt ezen nagy eredményről értesíteni, melytől ma reggel, mikor a grófnál voltam, mértföldnyi távolságra magamat hittem.

[2]

Kubinyi úgy vélekedik, hogy leg jobb volna a bizottmány első gyülekezete előtt értekezletet tartani a teendő lépések iránt; azért velem együtt kéri[,] siessen minél előbb ide jönni.

Gr(óf) Dffy úgy nyilatkozott, hogy reméli, hogy miként a bizottmány birálatát el fogja készíthetni jun(ius) 25 ig, és hogy azután a tervek még „grande vitesse”-l⁶ mehetnek a parisi kiállításba.

Ma 19^{ke} lévén[,] önt alkalmasint holnap fogja meghívni, még pedig valószínűleg holnap utánra, ha tehát holnap estvére bejöhethetne leg jobb volna nézetünk szerint.

¹ Gottfried August Bürger valójában *Lenore* című balladájából (1773). Az első idézett sor helyesen: „Der König und die Kaiserin”. Reviczky Gyula fordításában: „Elúnvá császárné s király / Hadat viselni, végre / Lecsillapult a dacz, vizsály / És helyreállt a béke.”

² Dessewffy Emil.

³ Charles de Montalembert magyarországi látogatásáról vö.: CONCHA 1918. 161–169. (Montalembert június 17-én Bécsből érkezett Pestre felesége és leánya kíséretében, s útközben felkereste Pannonhalmát.)

⁴ Az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottságot.

⁵ Értsd: beszegeztetett a láda, amelyben Ferstel és a mi terveinket a párizsi Salonra küldték volna.

⁶ Azaz: expressz.

[3]

Minapi történet osztályi ülésünkben⁷ indítványomra és Dffy pártolásával a fatalis⁸ öt sort, mit Gelsenkönig⁹ ur munkálatai végére diktált[,]¹⁰ szerencsésen megbuktattuk[,] Kub. Ferencz¹¹ és Toldy erősen hangoltak, és így munkálata appendix nélkül fog a helytartó tanácshoz menni.

Romer hétfőn székfoglalót tartott[,]¹² alkalmasint holnap estve még itt fogja találni; különben holnap reggel még hozzá megyek és itt fogom tartóztatni.

Tiszteletemet mind Önnek mind becses családjának

hű barátja
Henszlmann

[S. A.]

⁷ Az MTA július 10-i osztályülésén. Vö. a 461. számmal.

⁸ Azaz: szerencsétlen.

⁹ Azaz: a Szúnyogkirály (Kubinyi Ágoston gúnyneve).

¹⁰ Értsd ezen a leendő magyar műemlékvédelmi szervezet Ipolyi által kidolgozott tervezetét. (Vö. a 457. számmal.)

¹¹ Kubinyi Ferenc.

¹² Azaz június 17-én, „Magyarország földirati és terményi állapotáról a középkorban” címmel.

**Henszlmann Imre fogalmazványa Kauser Lipót nevében
a Képzőművészeti Társulat választmányának
Pest, 1861. június első fele
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban**

A cím, aláírás és keltezés nélküli Henszlmann-fogalmazvány bevezetése szerint az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat választmánya kérte föl a sorok íróját arra, hogy véleményezze az MTA székháza építésének ügyét a „hazai művészet”, illetve művészek szempontjából. A Kauser Lipót nevében írt hosszú szöveg talán június közepe táján készülhetett. (A legkésőbbi dátum, amelyet említ, az MTA június 3-i ülése, de 2. oldalán elismétli azt az érvelést is, amelynek mentén Kubinyi Ferenc az MTA június 10-i ülésén az alapszabályok módosításának kezdeményezését helyezte kilátásba.)

Kauser azonban nem egyszerűen aláírta a Henszlmann által fogalmazott szöveget, hanem alapanyagként használta föl egy saját kezű német nyelvű fogalmazványhoz, lásd a következő számot. Az utóbbinak tisztázott magyar fordítása is fennmaradt Henszlmann hagyatékában, egy olyan utóíráttal megtoldva, amely június második felében történt eseményekre reagál.

Henszlmann július 10-i levelében – lásd a 471. számot – értesítette Ipolyi Arnoldot arról, hogy „Kauser cikke” holnap fog megjelenni. Az utóírat tehát július 10. előttre datálható, és időközben az OMKT választmányának szóló szakvéleményből újságcikk lett.

A három változatot itt egymás után közöljük.

Henszlmann fogalmazványa sok javítással; a papír 3. oldalának a szöveg vége alatti része le van vágva.

[1]

A tisztelt igazgatósági választmány utolsó ülésében hozzám intézett felszólításának: készítsek jelentést azon viszonyról miben a magyar akadémia palota építési ügye a hazai művészethez áll, ezen felszólításnak, úgy hiszem, leg jobban felelhetek meg, ha az akadémia építési ügyét kezdetétől egészen mai napig tüzetesen ugyan, de még is, menyire lehet történetileg tárgyalom. Kijelentem egy úttal hogy adataim bár nézetem szerint azokat hiteleseknek tarthatni, többnyire még sem hivatalosok; mert, fájdalom! az akadémia igazgató tanácsa által kinevezett három tagból álló építési bizottmány eljárásáról még magának az akadémianak sem adott számot. Midőn az igazgató tanács elállott az általános pályázás hirdetéséről,¹ ezen határozatát senki sem jelentette az akademiának, midőn három nevezetes egyén² felszólítattott készítsen tervet az épület számára[,] az akadémia maga sem tudósított ezen eseményről, a felszólított három építésznek kiadott program³ még az akademiával sem közöltetett, midőn a tervek elkészültek és f(olyó) e(v) Februar 15^{kén} beadattak az akadémia nem ülésében hanem csak titkári körlevél által hivatott azok megtekintésére, és a kiállítás csak is az akadémia[i] tagok számára és csak három napig nyitva volt. Három terv adatott be akkor[:] Ferste-

¹ Azaz: nyilvános tervpályázat kiírásától.

² Heinrich Ferstel, Henszlmann Imre és Ybl Miklós.

³ Az építési program, lásd a 411. számot.

lé[.] Henszlmann Gerster Freyé és Szkalnitzkyé, de Szkalnitzky nem lévén felszólítva az építési bizottmány által, terve csak a felszólított [*]de a határidő utolsó napján vissza lépett[*]⁴ Ybl tervének hiányát pótolta. Ezen első kiállítás után joggal várhattuk hogy az akademia szakértő bizottságot a tervek megbirálására válasszon. Történt is egy Február hóban tartott ülésben ez iránt indítvány; de erre az első elnök felelt, mikép ily bizottmány munkálkodásának ideje „még nem érett”[.]⁵ Az óta mély halgatás beállott egész a majus hó 27^{kén} tartott akademiai üléséig, melyben az elnök kijelentette, hogy a régibb terv[ek]hez még két újabb érkezett t. i. Klenzétől Münchenből és Stühlerlől Berlinből, hogy ezen két új terv a három régivel együtt a nagy közönség számára nyolcz napig ki lesz állítva a nemzeti Museumban, és hogy az akademia junius 3^{kán} tartandó ülésében kebeléből szakértő bizottmányt választand, mely a kiállított tervek czélszerű elrendezéséről bíráskodand az építési bizottmánnyal együtt, de csak is miután ez utóbbi *maga elhatározta az épület styljét*. A junius 3^{ki} ülés elérkezvén, természetes, hogy az akademia az elnök ismételt ebbeli nyilatkozataiban nem nyugodhatott meg; mert miről határozzon hát a szakértő ha nem határoz a stylről. Háza felosztásáról, tekintettel kényelmére, leg jobban ítéltet maga a házi ur, a költségvetést az szabja pénz tehetsége és azon összeg szerint melyet az épületbe fektetni kíván, jó szerkezetről felel a hatóság úgy nevezett építészeti szabályai értelmében; de a styl kérdését kizárólag és egyedül szakértő oldhatja meg, mert ehez alapos készség, ehez sok éveken át folytatott tanulmányozás kívántatik, és ha régi elő ítéleteinkbe vissza esni nem akarunk, miszerint „Wem Gott ein Amt gibt, dem gibt es auch den Verstand” a szolgabírónak, mint ilyen(n)ek mindenhez kellett értenie,⁶ épen a styl ügye eldöntését csak szakértőre lehet bízni. Más részt az öszves akademia, tehát nem véve ki az igazgató tanácsot sem, ezen eloigazságot⁷ maga elismeré, a nyomtatásra vagy jutalmazásra szánt munkálatokat nem az igazgató tanács vagy megbizottai ítéletére, hanem egyenesen az illető osztályokban választott szakértők megbirálására bízván. Az akademia utolsó ülésében ezen nézetekből indult, ’s így történt, mi eddig ezen intézetben példátlan, hogy egyetlen egy szó sem nyilatkozott az elnök indítványa mellett; és hogy ez végre hajlandónak nyilatkozott a választott szakértő bizottmánynak még a styl meghatározásában is *némi* befolyást engedni.

[2]

Ugy hiszem hogy a tisztelt igazgatói választmány, mely a művészet érdekeinek fölötti örködést tüzte ki czéljául, velem együtt sajnosan fogja fogadni az akademia elnökének érintett tévedésen alapuló elveit vagy nézeteit, és egyszersmind helyeselni fogja a választott szakértő bizottmánynak eljárását, ha ez a logikához ragaszkodván, a stylről határozást egyedül maga számára veendi igénybe;⁸ mert különben magasztos

⁴ A csillagok közötti rész beszúrva.

⁵ Az MTA február 25-i üléséről van szó (amelynek a *Budapesti Szemlé*ben közölt összefoglalásából Csengery Antal úm. kifejejtette ezeket az indítványokat és az elnök választát), vö. a 436. számmal: Henszlmann beszámolója Ipolyinak.

⁶ Értsd: ahogyan a szolgabíróról mondták régen, akinek mindenhez kellett értenie, hogy „Akinek az Isten hivatalt adott, észt is ad hozzá”.

⁷ Értsd: alapelvet (*principumból*).

⁸ Innentől a bekezdés végéig csillaggal jelölt betoldás a 3. oldal aljáról.

hivatásuknak mely a nemzet ihletére méltó monumentál épületet állapítani, nem fog-nak megfelelni.

Igaz hogy midőn néhány előkelő és gazdag hazafi az akademiát saját adományaiból megállapította, az ezen intézetet illető pénzügy kezelését magának feltartá; és e tekintetben a többi akadémiai tagoktól független igazgató tanácsot nevezett, mely maga magát kiegészíti, tudjuk továbbá az elnök nyilatkozatából hogy ezen igazgató tanács mult évben az akademia két elnökéből és gr(óf) Károlyi Györgyből álló építész bizottmányt telhatalommal nevezett⁹ az akademia palotájának építési ügye elintézésére; de hittük egyszersmind, még pedig teljes joggal, hogy az igazgató tanács tekintetbe veendi azon körülményt, miszerint már most az egész nemzet adakozásai által mintegy újra állapított¹⁰ magyar akademia többé nem a régi intézet, és hogy magának a tudós társaságnak a rendes úton, az az a nagygyűlésen fog engedtetni némi befolyás saját pénzügyében. Azonban fájdalom! csatlakoztunk, mert a m(últ) e(v) octoberi nagy gyűlés e tárgyat nem hozta szóba.¹¹

Reményünkől e tekintetben elesvén hinni szerettük, hogy legalább az építész bizottmány telhatalmát az akadémiai szokás szellemében fogja gyakorolni, mely szerint a szakügyben p. [o.] a tudományos munkálatok megbírálásában az intézet szakértői birnak döntő befolyással: de íme az akademia elnöke jelentéséből, mely az építész styl meghatározását a szakértőktől mintegy elvonja, látjuk, hogy a tudós társaság még szokásos jogai is mint inkább szorosabb korlátok közé szoríttatnak, vagy is, hogy e tekintetben a valódi akademiát nem csak hogy nem előre hanem inkább hátra indítják.

Ha az első építész tervek beadása alkalmával szakértő bizottmányt neveztek volna[,] meg lehetünk győződve hogy az újabb két terv elmaradt [volna], hogy pénzt és időt meg kéméltünk [volna,] végre hogy, mi társaságunkat¹² leg inkább illeti, az építész bizottmány nem tett volna a külföld előtt ilyféle vallomást, mint ha kellek kimívelt építésszel nem bírnánk hazánkban. Nézetem szerint a hazafiságnak nem csak a politikára kell szoritkozni, hanem, a valódi hazafinak hazája erejét is kell ismerni[,] elismerni és felhasználni, és ha nincs szükségünk külföldi hivatalnokra,¹³ pártoljuk saját művészeinket is hogy azok a külföldiekkel vetélkedhessenek, de pártoljuk főképen akkor, hogy ha mint jelen esetben, a külföldiekkel nem csak vetélkedhetnek hanem azokat, még pedig a leghíresebbjeit, felülmúlják is.

Ha nem ez történik[,] ha hazafiainkat nem pártoljuk mi lesz az ellenkező eljárásnak eredménye? a külföldi építész tervét elfogadják, a külföldi építész, mint azt anyiszor tapasztaltuk, nem fog megelégedni szobrászainkkal, festészeinkkel, pallérjainkkal, ácsainkkal, asztalosainkkal, lakatosainkkal és így tovább, és százakra nézve el fog vesz-

⁹ Azaz: a Dessewffy Emil elnökből, Eötvös József alelnökből és Károlyi Györgyből álló ún. Építési Bizottságnak telhatalmat adott.

¹⁰ Azaz: újjáalapított(!).

¹¹ Nem értelmezhető mondat. Az előző évi nagygyűlés idején a kérdés tudtunk szerint még nem volt aktuális.

¹² Az OMKT-t.

¹³ Értsd: hivatalnokokra. (Esetleg szójáték a hivatalnokok és a tollnokok összevonásával.)

ni azon amúgy is nálunk szerfelett ritka alkalom, egy monumental épület alkotásánál részt vehetni, tanulhatni és magát kitüntethetni.

Tegyük fel a második esetet: a külföldi építész tervét elfogadják ugyan, de kivitelét magyar építésze bízzák. Ha ők nem, tudjuk mi, mit tesz az a mű-

[3]

vészetben a megfogalmazást más a kivitel megint más egyénre bízni, tudjuk mi, mit tesz a kivitel akkor különböző egyénre bízni midőn a terv, mint jelen esetben[,] csak nagyjában, nem pedig minden részleteiben teljesen bevégezve fekszik a kivívó előtt, tudjuk mi, és ki nem tudja az tekintse meg a Budán épülő tébolydát, melynek folytatását fel kellett függeszteni hasonló okból.¹⁴

Társulatunk bevallott elve és célja a hazai művészet és művészek érdeke fölött örködni, és mindkettejének a mostaninál tágasabb hatás kört nyitni; és e cél elérésére hasznosnak vélem, hogy az eléadott eszmék, mik egyenesen a jól értett hazafiságon alapulnak, igazgató választmányunk nevében az akadémiai építész bizottság használatára lapjainkban közöltessenek.

[Sz. E.]

¹⁴ A lipótmezei elmegyógyintézet (egykorú nevén: Magyar Királyi Országos Tébolyda) 1860 elejétől 1868-ig épült Ludwig Zettl bécsi építész tervei szerint, aki eleinte maga volt a főépítésvezető is, de egyik helyettese már 1860 nyarán arra panaszkodott, hogy egy ekkora építkezést nem győznek ellátni kiviteli- és részlettervekkel (tehát ezek nem voltak előre elkészítve). A munkák gyakorlatilag egy 1861 tavaszán történt omlás után álltak le (hivatalosan egy vizsgálat lezárulta után ősszel függesztették föl őket), és tervmódosítás, új versenytárgyalás stb. után csupán 1863 nyarán indultak újra. Lásd részletesen BOR 1996 és összefoglalóan BOR 2007, 115–116.

**Kauser Lipót fogalmazványa a Képzőművészeti Társulat választmányának
Pest, 1861. június első fele
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban**

Fogalmazvány aláírás és keltezés nélkül, Kauser Lipót kézírásával,¹ sok javítással. A címet (*Zur Akademiebaufrage*) Henszlmann írta rá.

Az írás Henszlmann előző fogalmazványának gondolatmenetét követi, és sok helyütt fordításnak tekinthető, de összességében Kauser frappáns mondatokba tömörítette a Henszlmann által írottakat, és elhagyott számos részletet. Így a szöveg sokkal hatásosabbá és sarkosabbá vált. (Ezt az összefogott, lendületes fogalmazásmódot az alább közölt magyar fordítás nem igazán adja vissza.)

Utolsó oldala talán hiányzik, mert nincs a végén az OMKT vezetőségének szóló kérés – persze lehet, hogy ez már a cél megváltozására utal –, továbbá a 3. oldalon van egy kereszttel jelölt betoldás, ám ehhez tartozó szöveg nincs a fennmaradt oldalakon.

(Az előző magyar fogalmazványhoz fűzött jegyzeteket itt nem ismételjük meg.)

[1]

Zur Akademiebaufrage

Der löbliche Verwa[l]tungs Rath² des Vereins für bildende Künste hat mich befragt weshalb die Interessen der vaterländischen Künstler in der Angelegenheit des Academie Palast baues für gefährdet halte. Meine Antwort hierauf ist[:] wegen Mangel an Öffentlichkeit des bisher gethanenen Schritts, und wegen Nicht-beachtung der Rechte der Academie selbst, welche noch gegenwärtig stattfindet.

Es wurde der Academie und dem Publicum weder das Abstehen von Concurse, noch der Grund warum es geschah angezeigt, es wurde das Bauprogramm weder der Academie noch dem Publicum mitgetheilt,³ als die Pläne am 15ten Febr(uar) 1861 eingingen, wurde weder eine öffentliche Ausstellung veranstaltet, noch eine Fachcomission zur beurtheilung derselben ernan(n)t, auf eine dies fällige Motion, die in den Academie gestellt war antwortete der President Herr Graf Emil Deseöffy ganz einfach: „dies werde wenn die dafür gehörige Zeit gekommen, geschehen“. Diese Zeit war nun am 27ten Maÿ eingetroffen, an welchem Tage der Herr President zu ihrem Erstaunen der Academie erklärte, es sollten nun mehr nicht nur die zuerst verfertigten drei Pläne, sondern hierüber auch noch zwei seit Februar neu bestellte und neu eingegangene Projekte öffentlich ausgestellt werden, zugleich möge eben die Academie eine Fachcomission wählen, welche ein Gutachten – man sollte glauben über Fach Gegenstände, und zwar an die Academie selbst abzugeben hätte. Nein!!! Die Comission soll nicht unabhängig für sich, sondern mit dem Dreier-Bau Comitée⁴ in Verbindung arbeiten, und blos in Beziehungen

¹ Vö. Henszlmann-nak szóló levelei írásképevel.

² Kihúzott eredeti változat: „Directions Ausschuß“.

³ Kihúzott szövegrész: „es werden von Ihnen die Namen den drei angeforderten Architekten nicht genannt“.

⁴ Azaz: a háromtagú ún. Építési Bizottsággal.

[2]

der Projekte auf die Bedürfnisse da Academie eingehen, während sich das Dreier-Bau Comitee bestehend aus der Herrn Grafen Emil Desseöffy, Georg Károlyi und der Herrn Baron Josef Eötvös, die Entscheidung über die Haupt Fach Frage, nemlich jene des Stýls allein, und unbeschränkt vorbehalten will. Ein solches Verfahren konnte die Academie natürlich nicht gutheissen, weil es bisher zu ihren unbestrittenen Rechten gehörte, jede Fach Frage durch aus ihrer Mitte freigewählte Fachmänner beurtheilen zu lassen und auf deren Gutachten sich gründend vom Verwaltungsrathe unabhängig zu entscheiden. Führt nun der Herr President G(ra)f Emil Desseöffy seine ausgesprochene Meinung ins Leben, so ist einerseits praktisch die Haupt Fach Frage des Stýls, indem sie durch Nichtfachmänner entschieden wird gefährdet, andererseits eben grundsätzlich ein bisher der Academie ohne Widerspruch zugestandenes Recht, nicht nur gefährdet, sondern in der That entzogen.

Nach dem Vorangeschickten habe ich noch zu bemerken, daß einem vom löblichen Verwaltungsrathe bereits angenommenen Urtheile Sachverständiger gemäß die zuerst angefertigten drei Projekte weit an[n]ehmbarer sind, als die beiden nachträglich eingegangenen. Hätte das Dreier-Bau Comitee bereits in Februar Sachverkundige consultirt, müßten diese eine nachträgliche Aufforderung als unstatthaft

[3]

erklärt haben, und so wäre Zeit, mühe und Geld erspart worden und der verdiente Sieg der vaterländische Kunst zugefallen, während wir jetzt die wohlbegründeten Furcht aussprechen müssen, als ob ihr diesen Sieg entrissen werden sol(l)te. Ich bin der Ansicht daß der Patriotismus sich nicht allein auf dem politischen Felde zu äußern hat, sondern daß der wahre Patriot mus neben den materiellen Produkten seines Vaterlandes, eben so gut dessen wissenschaftliche und künstlerische Kräfte zu kennen habe, und daß bei gleichen Vorzügen dem Inländischen Natur- oder Kunst Erzeugnisse Anerkennung, Schutz u(nd) Vorzug gebührt; wie viel mehr aber erst dann wenn das vaterländische Erzeugniß, was hier nach dem Urtheile der Sachverständiger vollkommen der Fall ist, das fremde Erzeugniß hinter sich läßt, und wenn die Urtheil, wie hier durch die so offen und entschieden ausgesprochene öffentliche Meinung gegen das vereinzelt stehende Dreier-Bau Comitee bekräftigt wird.⁵

Setzen wir nun den Fall daß einer der beiden neuen offenbar an Werth geringeren Pläne dem Urtheile der Sachverständiger, und dem öffentlichen Wunsche schnurstraks entgegen angenommen wird, was steth dann zu erwarten? Die beiden Herrn Ausländer, welche dadurch daß für in ihren Projekten unser Bau Programm vornehm beiseite geschoben

[4]

den Beweis geführt daß sie sich um unsere Bedürffnisse und Wünsche auch nicht kümmern werden. Folgerecht mus unsere Bau Gewerbe vernachlässigen, und so entgeht diesen eine bei uns so ausserordentlich seltene Gelegenheit, sich bei einem monumentalen Bau zu betheiligen, auszubilden, oder auszuzeichnen.

⁵ Itt kereszttel megjelölve beszúrás helye. Az ide szánt szöveg nincs meg.

Setzen wir einen anderen Fall, das Fremde Projekt wird angenommen, die Ausführung aber einen vaterländischen Baumeister übertagen. Wenn es Nichtfachmänner nicht wissen, so wissen es doch die Sachverständiger was es heißt Idee und Durchführung derselben auf zwei Individuen zu vertheilen, als trauriges aber selbst für Laien lehrreiches Beispiel steht der *Irrehausbau* in Ofen vor uns.

Um nun unsere gegründeten Befürchtungen einer Gefährdung der vaterländischen Kunst zu beseitigen kann das Dreier Bau Comité nachdem es bereits die unverzeihlichen Fehler begangen von einem öffentlichen Concurse abzustehen, die ganze Angelegenheit nicht öffentlich, sondern geheimnißvoll zu behandeln, und den Rath der Fachmänner nicht beizuziehen, ich sage nachdem es diese Fehler begangen, kann es die ganze Angelegenheit nicht anders in das Geleise der Gerechtigkeit, und der Patriotischen Pflichtberücksichtigung bringen, als wenn es daran Entscheidung einerseits unpartheiischen Fachmännern überläßt, anderer seits die so entschieden ausgesprochene öffentliche Meinung nicht aus bloßer Machtvollkommenheit zu beseitigen unternim(m)t.

[Sz. E.]

**Kauser Lipót fogalmazványának magyar fordítása Henszlmann Imre utóiratával
Pest, 1861. július eleje
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban**

Az irat első három oldala Henszlmann szépírásos tisztázata Kauser Lipót német nyelvű fogalmazványának magyar fordításáról.¹ (Ennek végére Kauser nevét is ő írta.) Henszlmann ebben folyóírással kizárólag fordítási hibákat javított, például elmaradt tagmondatokat szűrt be.

Az aláírás alatt egy hosszú utóirat található ugyancsak tisztázatlanban. Az utóirat a 4. oldalon rácsosan át van húzva, az ötödiken nem. Az utóirat fogalmazványát is Henszlmann írta, magyar nyelven, nagyon sok javítással (ugyanennek az iratcsomónak egy másik pontján található). Ez már említi az ún. petícióra – lásd a következő számot – összegyűlt 1700 aláírást, így június vége előtt biztosan nem keletkezett. Valszínűleg az utóirattal ellátott változatra vonatkozik az, amit Henszlmann Ipolyinak írt „Kauser cikkének” megjelenéséről, vö. a 464. számmal.

[1]

Az Akademia palota építési ügyére

A képző művészet egyletének igazgató választmánya felszólított, adjam elő okaimat, miért tartom veszélyeztet[te]ttnek a hazai művészet érdekét az akadémiai palota építészeti ügyében, feleletemet e kettőben összeponosítom, először mert az eddigi eljárásban a kellő nyilvánosság hiányzott, másodszor mert a kezelők² nem engedték magának az akademiának a kellő befolyást.

Mert sem az academia sem a közönség nem tudósított, hogy és miért állottak el a kezelők a nyilvános pályázástól, mert sem az akademiával, sem a közönséggel nem közöltetett az építési program. Miután 1861^{ki} Február 15^{én} az építési bizottmány felszólítása folytán készített tervek beadattak azok nyilvánosan [nem] állítottak ki, és szakértők által nem vizsgáltattak. Tétetett ugyan e tekintetben az akademia Február hóban tartott egyik ülésében oly indítvány, mely a nyilvános kiállítást és a szakértő vizsgálatot szorgalmazta; de ezen indítványra az elnök gróf Desewffy Emil pusztán és kereken azt felelte, hogy sem a nyilvános kiállításnak, sem a szakértő bizottmány választásának ideje még nem érkezett, és hogy mindkettejéről majdan annak idejében gondoskodni fog.

Ezen idő Május 27^{én} érkezett, mely napon a gróf az akademia nagy meglepetésére jelentette, hogy már most nem a három már Februárban beadott terv, hanem ezen kívül még két az óta megrendelt és elkészített tervezett fog nyilvánosan kiállítatni, és hogy már most az akademia is megválaszthatja köréből a szakértő bizottmányt, mely véleményét, úgy hittük, szaktárgyakról és közvetlenül az akademiának magának beadandja? Nem! csalatkoztunk; mert e bizottmánynak feladata a három tagu építész-bizottmánnyal együtt ülni és csak arról adni véleményét vajon a tervezők az akademia szükségletei-

¹ Az egyetlen eltérés Kauser fogalmazványától az, hogy a megfelelő ponton itt Kubinyi Ferenc név szerint van megemlítve.

² Értsd: az Igazgató Tanács.

nek általában és mennyiben feleltek meg, míg a három tagból, Desewffy Emil, Károlyi György grófokból és b(áró) Eötvös Józsefből álló építész-bizottmány magának [2]

tartja fel a fő szak- az az, a styl-kérdés iránt határozni. Természetes hogy az akademia nem nyugodhatott meg e' kijelentésben és Kubinyi Ferencz azon indítványát pártolta, miszerint a választandó szakértő-bizottmánynak bírálatát ki kellend mondania a program alapján valamint a beadott tervek styljéről, így felosztásáról és szerkezetéről is, és e' bírálatot be kellend adnia az akademia alapszabályai és szokása nyomán közvetlenül az akademiának. Ezen indítvány bár kivétel nélkül minden szoló által pártoltatott, még sem birta az elnököt nagyobb engedményezésre mint arra, hogy a bizottmány adhat ugyan véleményt a stylról is, de nem az akademiának és nem magában döntöt.

Ebből világos ha az elnök gr(óf) Desewffy Emil kijelentett véleményét életbe lépteti[,] egy részt a fő szakkérdés, az az a styl kérdése, mert döntőleg nem fog határozhatni szakértők által, gyakorlatilag van veszélyeztetve, más részt hogy az akademiától vonatik el oly jog, mely eddig kétségbe nem vonatott, t. i. szakkérdésekben az igazgatóságtól függetlenül határozhatni.

Hozzá kell adnom hogy a képző művészet egyletének igazgató választmánya által magáévá tett szakértők bírálatából kiviláglik, miszerint a három régibb terv ajánlhatóbb a két újonnan érkezettnél: ha tehát az építész bizottmány már február hóban a szakértők véleményét kihallgatja, ezek alkalmasint az utólagos felszóllítást akadályozzák, 's így sok pénz[,] fáradtság és idő megkiméltetik és a megérdemlett győzelem a hazai művészetnek megmaradt, holott most nem alapos ok nélkül tarthatni hogy attól e győzelem megtagadtatik. Az igazi hazafiság nem egyedül a poltikai téren nyilvánul. Az igazi hazafi honának nem csak anyagi természetményeit, hanem szellemi erejét is tanulmányozni tartozik és mulaszthatlan kötelessége ott, hol egyenlő érdem(m)el találkozik az elsőbbséget adni a honi érdemnek az *idegen* fölött, de mennyire inkább öregbedik e' kötelessége oly esetben, hol mint itt a hazai érdemé a felsőbbség? De e felsőbbséget bizonyítja a szakértő jury kinyilatkoztatott

[3] véleménye, ezt bizonyítja a fen hangon felszóllamlott közvélemény, ezt bizonyította maga az építész-bizottmány midőn a három első terv közt legjobbnak itélvén a hazai tervet készítőinek az általános tisztelet díjon kívül még a felszóllításban jutalmazásul ígért 150 aranyat kiadatni rendelte.

De ha már az építész bizottmány tulemelkedik is ezen ellentmondáson, nem vagyunk e feljogosítva azon kérdésre, miért nem járt el a fentebb idézett hazafi kötelesség szellemében, miért nem szóllított fel más honi erőt működésre, miért vádolta ugy szólván építészeinket a külföld előtt kinyilatkoztatván tette által hogy a jelen földadat földadására hazánkban semmi képesség nem létezik?

Tegyük fel azon esetet, hogy az öt terv közül egy a honiál csekélyebb idegen elfogadtatik a nyilvános közakarat ellenében; mily következménye lesz ily eljárásnak? A két külföldi építész, ki, midőn programmunkat nagy uriasan félretette, simplice³

³ Értsd: simplicité, azaz: (nemes) egyszerűséggel.

kinyilatkoztatta, hogy szükségleteinkkel épen nem gondol, következetesen építész iparosainkat is fogja elhanyagolni és így ezek megint elvesztenék a nálunk oly ritka alkalmat, magukat monumental építésnél kimivelni vagy kitüntetni.

Tegyük fel más esetet, az idegen terv elfogadtatik, de a kivitel honi építészre bízatik. Ha szakavatatlanok nem tudják ugyan, tudják a szakértők, mit tesz a tervezetet más a kivitel más egyénre bízni. Nálunk a laikus is tanulmányozhat ily szomorú esetet a budai tébolydában.

Ha ezek elolvasása után az építész-bizottmány meg akar bennünket nyugtatni, hogy a hazai művészetet többé veszélyeztetve ne higyük, akkor eddig elkövetett roppant hibáit a mennyiben nyilvános pályázást nem rendelt, és titkosan kezelte az egész eljárást, csak úgy javíthatja ha az ügy végképi eldöntését egyenesen és egyedül szakértőkre bizza, kik abban minden külbefolyás nélkül eljárjanak, más részt pedig tartózkodik a ritka egyetértéssel nyilvánult közvéleménynek az akademia és a közönség által

[4]

el nem ismerhető úgy nevezett joggal ellentállani.

Kauszer Lipót
építész

Mióta a fentebbi sorok irattak az előadottakhoz még két tény járult, mely aggodalmunkat inkább 's inkább növelte 's növeli.

Egyike, miszerint megint két új terv készül, második miszerint az építész bizottmány saját programját eltagadja.

A két utólagos terv készítőinek nem csak megengedtetik daczára annak, hogy ellenfelök terveiket látták, új tervekkel fellépni; hanem a három tagu bizottmány az akademia szakértő bizottságánál még sürgeti is ezen posthumus tervek tekintetbe vételét, azon ürügy alatt miszerint jelen esetben pályázásról nincsen szó! Legyen! hogy itt nincsen pályázás a szó szoros értelmében, de van tagadhatatlanul *versenyzés*. de minő versenyzés az, melyben két versenyzőnek oly roppant kedvezés jut három versenyző társa fölött, hogy az előbbi elődeinek minden eszméjét és gondolatát felhasználhatja és még tévedéseiből és hibáiból is tanulhat. A szellemi elsajátítás ellen nincsen magyar törvényünk, azért ilyesmi nálunk tilosnak nem tekintetik, de hihet[et]len hogy [a] tudományos akademia, melynek egyik szent kötelessége a szellemi tulajdon fölött öröködni, ily eljáráshoz segédkezet nyújtson, ha bár ezt elnökei is kívánják. Állítja ugyan a háromtagu bizottmány, hogy a terveket megfizetvén, ezekkel kénye-kedve szerint bánhat, de vajon hiszi-e maga, hogy a tervezők nem inkább a nagyszerű feladat megoldása kedvéért mint sem 300 aranyért ily roppant munkához fogtak? Mit mondana a 3 tagu bizottmány, ha offert licitationál⁴ az illető hivatalnok ajánlatát idő előtt versenytársaival közölné? Vajon az utólagos és még azon felül is új tervet készítő építész nem ugyanazon kegyenczféle helyzetbe tétetik-e melyben az ellenfele ajánlatát előretudó licitáns volna?

⁴ Azaz: nyilvános ajánlattételnél.

A fogalom zavarás itt nagy, azonban még sem szerfelett csodálatos, hogy a 3 tagu bizottmány a gyámbizottmány⁵ elnöksége által arra megbízva

[5]

a külföldi eljárási modját ily esetben nem ismeri: de hogy saját programját eltagadván, a szakértő bizottmánytól is ily eltagadást kíván ennek okát magyarázni éppen nem bírjuk. A program vagy jó vagy nem jó: ha jó miért mellőztetik, ha nem jó miért vallotta magáénak a 3 tagu bizottmány? Vagy talán m(últ) é(v) októberben, mikor azt kiadta a 3 tagu bizottmány még nem értett az építészethez, de most már ért? Tagadjuk ugyan hogy e' művészetet ily rövid idő alatt meg lehetne tanulni de ha valami csodálatos módon, mint a hajdani szolgabíró már csak azért is mert hivataloskodik, a 3 tagu bizottmány október óta birt volna szakértővé válni,⁶ mit kell tennie? Természetesen öregbült tudományának megfelelő új programot szerkeszteni és concursust hirdetni hogy az építés újra elhalasztassék. Ha ellenben mit eljárása után sejthetni, tudománya nem öregbült, akkor hogy célzott tévesztő tapogatózásának vége vetessék, akkor valahára már az ügy eldöntését szakértőkre kell bízni, kik a programot mindenesetre célszerűnek fogják kinyilatkoztatni és azt birálatuknál törvényként használni; mert ilyenként szolgált az valamint az építő bizottmánynak úgy valamenyi terv készítőnek, mindketteje nem tudván és nem tudhatván hogy a 3 tagu bizottmány saját gyermekét ki fogja későbbben tagadni.

Nem lephet meg bennünket hogy ily körülmények közt a pest-budai közönség ép tapintattal a 3 tagu bizottmány ellen és a hazai művészet mellett fellépván, apellatához fog, és *mivel az akademiát méltán nemzeti intézetnek tudja*, egy több mint 1700 aláírással ellátott petícióval a nemzet képviselőihez fordul, kérván, hogy ezek döntsék el valahára legalább azon jog kérdést, mely a valóságos akadémia és az ezen intézet iránt nem kellő méltánlattal levő 3 tagu építészeti bizottmány közt fönforog. Hogy pedig maga az akadémia ezen ügyet éppen úgy tekinti mint mi bizonyítja több mint harmincz tagjának aláírása mely az érintett petícióban óvásként fel van jegyezve.

[Sz. E.]

⁵ Értsd: az Igazgató Tanács.

⁶ Az egyszeri szolgabíróról szóló példabeszédet részletesebben lásd a 464. számban.

**Henszlmann Imre fogalmazványa: az országgyűlésnek szánt beadvány
az MTA székháza ügyében
Pest, 1861. június 10. körül
Kassa, VSMRP p. č. 743-ban**

Henszlmann Imre fogalmazványa, nagyon sok javítással, aláíró és keltezés nélkül.

A hagyatékban fennmaradt két kinyomtatott példánya is (p. č. 744-ben). A kétoldalas kisnyomtatvány és a fogalmazvány szövege között megfogalmazásbeli, ortográfiai és központozási eltérések mellett van néhány lényegesebb is, például a fogalmazványban van egy hosszú félmondat a francia polgári gótikus építészetéről, amely a nyomtatványban nem szerepel. A nyomtatványon van megszólítás: „Tisztelt Képviselőház!”, és keltezés: „Kelt Pesten 1861-iki júniusban”, valamint záróformula is: „A Tisztelt Képviselőház / legalázatosabb szolgálai”. Aláírások viszont nincsenek.

Henszlmann az ügy történetéről írott beszámolójában¹ a Kubinyi Ferenc által a június 10-i akadémiai ülésben tett javaslat ismertetése után tárgyalja, mondván, hogy „több művészetbarát és művész” egy petíciót indított, amelyet Kubinyi Ferenc országgyűlési képviselő „pártfogásába” ajánlottak. Henszlmann szerint négy hét alatt mintegy 1700-1800 aláírás gyűlt össze, „találkozunk abban több mint 35 akademikusnak, a pestbudai építészek többségének, a pestvárosi mérnöki karnak, az országos építészeti igazgatóság több tagjainak és számos más szakértőknek és érdekelteknek neveivel. A petitio még ma is megvan, de az országgyűlésnek egy részt azért nem adatott be, mert néhányan az Akademia alapszabályaival össze nem férőnek hitték, hogy bíról az országgyűlés hivassék föl, más részt azért nem, mert az aláírók egyik csekély része még azon gyanúba sem akart jönni, mintha szándéka volna pressiót gyakorolni a háromtagú bizottság irányában.”

[1]

A hazánkban eddig árva elhagyott művészet érdekében szóllalunk fel teljes reménnyel hogy azon férfiak kik politikai függetlenségünk megállapítása körül fáradoznak majd vigasztalni és pártolni fognák az emberi lélek² oly tényerejét³ is mely ápolóját a történetben vég nélkül élteti.⁴

Nem rég mult még el hazánk gyászos napjaiban⁵ melyekben a nemzetisége⁶ szeretetének kinyilatkoztatása bűn volt a hatalmasak előtt, e hü szeretetnek alig nyílt más rés mint ama bár elnyomóink előtt gyanús, de annál nagyobb kézséggel tett adakozásokban, miket elszegényedett állapotunkban csak fillérenként gyűjthettünk hazafias szellemű intézeteink felsegítésére és felvirágoztatására. Ezen intézetek egyike volt a m(agyar) t(udós) társaság, mely e fillérek gyűjtéséből oly összevetget szerzett, hogy most már egy

¹ *Henszlmann 1862i*, 10–11.

² Kihúzott első változat: „tevékenység”.

³ Kihúzott első változat: „fa[ktorát]”, majd: „tényezőjét”.

⁴ Kihúzott első változat: „mely köszönet fejében halhatatlanná tenni képes.”

⁵ A nyomtatványban: „Nem rég óta multak még el hazánknak gyászos napjai.”

⁶ Értsd: a magyarság.

monumental szerü[,] majdan fő városunk és hazánk díszére szolgáló mű ereklyének építéséhez foghat. Az adakozást az egész haza tette, az intézet és palotája a hazáé lesz, méltónak tetszik tehát hogy mind kettejéhez az egész haza és következőleg annak összevgyülekezett képviselői szöjljának.⁷

Az akademia igazgató tanács[a] választotta építész bizottmány öt előkelő építész fel-szöjlított készítsen méltó tervet az intézetre és egész magyarhonban ez alkalom(m)al a tudományok irant oly dicsően kinyilatkoztatott kegyeletre.⁸ Az ilyképen létre jött öt terv csak imént museumunkban köz szemléletre kiállítva levén, leg bensőbb örömünkre tapasztaltuk, mikép az öt terv közt, melynek hárma nagy híró külföldi mester műve volt, velünk kezét fogva a közvélemény három hazánkfiánk tervének ritka egyetértéssel adta az elsőbbséget. E három hazánkfia neve Henszlmann, Gerster és Frey. És hogy magunk s a majd nem egyhangu közvélemény nem csalatkozott, azt bizonyítja a képző művészek társulatának szak-értő bizottságának⁹ véleménye, melyet imént kérelmünkhez hozzácsatolni bátor kodunk, és melyben az általunk ajánlott terv nem csak minden művészeti¹⁰ tekintetben ajánlható¹¹ kinyilatkoztatik, hanem valóságos teremtménynek¹² is nevezetik, mind nagyszerűe egy-szerűsége mind pedig a miatt hogy a XIII^{ik} század legtisztább francia templom építészét egyes elemeiből oly polgári palotát alkot, melynek egésze sem az akkori korból fenmaradt vallásos[,] sem más akár mely korban keletkezett polgári épületekre nem emlékeztet, hanem teljes egyéni eredetiségben jelenik meg. [*]mihez még hozzá adhatni hogy ajánlott tervünk mintegy első hazája Francia ország eredeti építészétét is kiegészíté, azt oly példánnyal bővítvén, melynek képviselője saját születése földén nem létezett és nem létezhetett; mert a XIII^{ik} század város polgárai, mint ezt történet írói bizonyítják[,] Franciaországban egyszerre szabadulva a feudal és egyházi kény uralom alól, város házak gyanánt a templomokat használták, és így nagyobb köz épületeket nem építettek.[*]¹³

Vannak tehát,¹⁴ és ezt hazafias büszkeséggel kikiálthatjuk az egész külföld előtt, vannak művészeink, kik a leg híresebb külföldi művészekkel nem csak vetélkedhetnek, hanem kik az utóbbiakat felül múlják is; vannak építészeink kik ama dicső művészetet, mely Robert Károl, nagy Lajos, és Mátyás királyaink alatt¹⁵ Visegrádot[,] a budai várat és számtalan más hazánk építményeit alkotott,¹⁶ vanak, mondjuk, művészeink kik magyar hon fény korának művészetét¹⁷ újra feleleveníteni és azon sajátságos jellemet, melyel már eddig is építészettünk tagadhatatlanul birt, a valódi nagyszerű monumental építészeti felfokozni képesek.

⁷ A nyomtatványban: „hozzászöjljanak”.

⁸ Értsd: az MTA-hoz és az országos lelkesedéshez méltó tervet.

⁹ A nyomtatványban: „jurinak”.

¹⁰ A nyomtatványban: „művészeti és gyakorlati”.

¹¹ Kihúzott első változat: „megfelelőnek”.

¹² Azaz: alkotásnak.

¹³ Csillagok között jelölt beszúrás a második oldalról (az utolsó bekezdés fölött). A nyomtatványban ez a szövegrész nem szerepel.

¹⁴ Ehelyett a nyomtatványban: „Az előrebocsátottakból világos,”.

¹⁵ A nyomtatványban: „mely Robert, Lajos és Mátyás nagy királyaink alatt.”

¹⁶ A nyomtatványban: „hazánk építész ereklyéit alkoták”.

¹⁷ A nyomtatványban: „dicső művészetét”.

De ha ily művészek nálunk léteznek, ily érdem, ily kiválóság irányában¹⁸ igaztalanok nem lehetünk; mert midőn a hazafiság már az egyenlőség mellett is követeli, hogy a honinak adassék az elsőbbség az idegen felett, mennyire szigorúbbá válik ezen kötelesség akkor ha¹⁹ a honi az idegent még felülmúlja is. Ily elv követése miatt váltak és válhatnak nagyá a francziák²⁰ és az angolok,

[2]

és pártolván zsenge korában a nemzeti művészet csiráit ezt bámulatos nagyságra emelték; mert a hazát csak szeretni nem elég, de annak erejét ismernünk, fejlesztenünk, felsegítenünk is kell.²¹

Más részt a művészetek közt keletkezési korukra nézve mindig első volt és lesz az építészet,²² ez készítette és készíti elő a tért, melyen diszesítéseül a szobrászat és festészet remekel, [*]ez szabta meg a szabályt, mely módosítva bár de mégis hatalmasan befolyt a régiek szobrászatának és festészetének fejlődésére.[**] és a mely nemzetnek építészte nem volt annak sem szobrászata sem festészete nem tudott megszülemleni.[***]²³

Továbbá az építészet az mely számtalan iparágat és mesterséget nem csak föltilsz, vezet²⁴ hanem éltet és fejleszt is. Hol sajátos építészet létezik ott az egyes iparok és mesterségek is sajátos jellemmel és étellel bírnak [*]és így az építészet nem csak a jó ízlést és tapin[ta]tot előidézi első sorban, de második sorban az anyagi jólétet és vagyonságot számos polgári osztályokban megállapítja.[*]²⁵ Ha tehát igaz hogy a fent nevezett három építészet,²⁶ mint azt a szakértők állítják és magunk erősen hiszük, eredeti művet teremtettek akkor nem kételkedhetünk, miként tervök kivitelében magyar építészeti iparosaink is jól vezetve és ösztönözve nem sokára²⁷ nem csak kiállandának a versenyt a külföldel, mi magyar hon ebbeli függetlenítését²⁸ is eszközölni; hanem még azon felül is hazánk becsületére való²⁹ sajátos kifejlődésre is szert fognak tehetni.

¹⁸ A nyomtatványban: „érdemök irányában”.

¹⁹ A nyomtatványban: „ezen kötelesség kettős kényszerítő erővel birand ott, hol”.

²⁰ A nyomtatványban: „nagygyá a görögök, a francziák”.

²¹ Itt a nyomtatványban a fogalmazványban nem szereplő szövegrész: „hogy így jövője ily erősítés és szilárdítás által biztosíttassék.”

²² A nyomtatványban: „keletkezésök korára nézve, az elsőszülött mindig az építészet volt.”.

²³ Az egy csillaggal jelölt helytől a két csillaggal jelöltig a nyomtatványban nem szereplő szövegrész. A két csillaggal jelölttől a három csillaggal jelöltig beszúrás a 2. oldalról, az utolsó bekezdés fölöttől – ez szerepel a nyomtatványban.

²⁴ A nyomtatványban: „feltételez és vezet”.

²⁵ A csillagok között jelölt beszúrás a 2. oldalon, az utolsó bekezdés fölött. A nyomtatványban e helyett a mondat helyett eltérő szövegváltozat szerepel: „Hol építészet létezik, ott az egyes iparágak és mesterségek is szükségképen szaporodnak, és így az építészet nem csak jóízlést és tapintatot a művészetben általában, hanem a polgárok munkás osztályának jólétét és vagyonságát is teremteni képes.”

²⁶ A nyomtatványban: „hazánkfia”.

²⁷ A nyomtatványban csak ennyi: „jól vezetve”.

²⁸ A nyomtatványban: „függetlenségét”.

²⁹ A nyomtatványban: „szolgáló”.

Az előadott okokból bátorkodunk leg bensőbb meggyőződésünk³⁰ hogy csak hasznost és igazságot és hazafiast kérünk³¹ méltóztassék mind az igazság mind a hazafiság magasztos tekintetéből és kezét fogva valamint a szakértők véleményével úgy az erélyesen nyilvánult köz óhajttással a fentebb említett Henszlmann–Gerster–Frey féle terv mellett hatályosan nyilatkozni, és annak kivitelét kelőleg elősegíteni.³²

Tisztelt Képviselőház!

A hazánkban eddig árván elhagyott művészet érdekében szólunk fel teljes reménnyel, hogy azon férfiak, kik politikai függetlenségünk körül fáradoznak, majd vigasztalni és pártolni fogják az emberi lélek oly tényezőjét is, mely ápolóját a történetben köszönetül vég nélkül élteni.

Nem rég óta multak még el hazánknak gyászos napjai, melyekben a nemzetiség szeretetének kinyilatkoztatása bűn volt az idegen hatalmasok előtt; e há szeretetnek alig nyílt más rés, mint ama bár elnyomóink előtt gyanus, de annál nagyobb készséggel tett adakozásokban, miket elszegényedett állapotunkban csak fillérenként gyűjthettünk hazafias szellemű közintézetek felsegítésére és felvirágoztatására. Ezen intézetek egyike volt a magyar tudós társaság, mely e fillérek gyűjtéséből oly összevetet szerzett, hogy most már egy monumentáliszerű, majdan főúrosunk és hazánk díszére szolgáló műtereklyének építéséhez foghat. Az adakozást az egész haza tette, az intézet és palotája az egész hazáé lesz, méltónak tetszik tehát, hogy mindkettőjéhez az egész haza, és következőleg annak összegyűlekezett képviselői hozzájáruljanak.

Az Akademia igazgató-tanács választotta építési bizottmány öt előkelő építész fel-szólított, készítsen méltó tervet az intézetre és az ezen alkalommal egész Magyarhonban a tudományok iránt oly dicsően kinyilatkoztatott kegyeleltre.

Az ilyképen létrejött öt terv csak imént Museumunkban közszemléltre kiállítva lévén, legbensőbb örömünkre tapasztaltuk, mikép az öt terv közt, melynek hátrna nagy hírű külföldi építésznek műve volt, velünk kezét fogva a közvélemény három hazánkfia tervének ritka egyetértéssel adta az elsőbbséget. E három hazánkfia neve Henszlmann, Gerster és Frey. És hogy magunk s a csaknem egyhangú közvélemény nem csatlakozott, bizonyítja a képző-művészek-társulata szakértő jurinak véleménye, melyet imént kérelmünk-hez hozzácsatolni bátorkodunk, és melyben az általunk ajánlott terv nem csak minden művészeti és gyakorlati tekintetben ajánlhatónak kinyilatkoztatik, hanem azon felül is valódi teremtménynek is nevezetik, mind nagyszerű egyszerűsége voltában mind azon körülménynél fogva, miszerint a XIII-ik század legtisztább francia templom-építészeti egyes elemeiből oly polgári palotát alkot, minek egésze sem az akkori korban fennmaradt vallásos, sem más akármely korban keletkezett polgári épületekre nem emlékeztet, hanem teljes egyéni eredetiségében jelenik meg.

Az előrebocsátottakból világos, és ezt hazafias büszkeséggel nyilváníthatjuk a külföld előtt, hogy vannak építészeink, kik a leghíresebb művészekkel nem csak versenyezhetnek, hanem kik az utóbbiakat még felül is mulják; vannak építészeink, kik ama dicső művészetet mely Robert, Lajos és Mátyás nagy királyaink alatt Visegrádot, a budai várat és számtalan más hazánk építési ereklýit alkoták, vannak, mondjuk, építészeink, kik Magyarhon fénykorának e dicső művészetét újra feleleveníteni és azon sajátoságos jellemet, melylyel már eddig is építészettünk tagadhatlanul bír, a nagyszerű monumentális építészeti felfokozni képesek.

De ha ily művészek nálunk léteznek, érdemük irányában igazságtalanok nem lehetünk; mert midőn a hazafiság már is két egyenlő érdemű művel szemközt a honiak tartozik adni az elsőbbséget az idegen felett, ezen kötelesség kettős kényszerítő erővel bírand ott, hol a boni mű az idegent még felül is mulja. Ily elv követése által váltak és válhattak nagygyá a

³⁰ A nyomtatványban: „bátorkodunk azon legbensőbb meggyőződéssel.”

³¹ A nyomtatványban: „a Tisztelt Képviselőházhoz járulni.”

³² A nyomtatványban: „kivitelét előmozdítani”.

görögök, a francziák és az angolok, és pártolván zsenge korában a nemzeti művészet csiréit, e jeles növényt bámulatos nagyságra emelték; mert a hazát nem elég csak szeretni, de annak erejét ismernünk, fejleszteniünk, felsejgítnünk kell, hogy így jöveje ily erősítés és szilárdítás által biztosíttassék.

Más részt a művészetek közt, keletkezésök korára nézve, az elsőszülött mindig az építészet volt, ez készítette és készíti elő a tért, melynek díszítésére a szobrászat és a festészet remekelnek, és a mely nemzetnek építészete nem volt, annak sem szobrászata sem festészete nem tudott megszülemleni.

Továbbá az építész az, mely számtalan más iparágat és mesterséget nem csak feltételez és vezet, hanem éltet és fejleszt is. Hol építészet létezik, ott az egyes iparágak és mesterségek is szükségképen szaporodnak, és így az építészet nem csak a jóizlést és tapintatot a művészetben általában, hanem a polgárok munkás osztályának jólétét és vagyonosságát is teremteti képes. Ha tehát igaz, hogy a fennevezett három hazánkfia, mint ezt a szakértők állítják és magunk erősen hisszük, eredeti művet teremtettek, nem kételkedhetünk, miként tervök kivételében magyar építészeti-iparosaink is jól vezetve, nem csak kiállandának a versenyt a külfölddel, mi Magyarhon ebbeli függetlenségét is eszközözlendi, hanem még azon felül hazánk becsületére szolgáló sajátos kifejlődésre is szert fognak tehetni.

Az előadott okoknál fogva bátorkodunk azon legbensőbb meggyőződéssel, hogy csak hasznost, igazságot és hazafiast kérünk, a Tisztelt Képviselőházhoz járulni, méltóztassék mind az igazság, mind a hazafiuság magasztos tekintetéből és kezet fogva valamint a szakértők véleményével, úgy az erélyesen nyilatkozó közóhajtással a fentebb említett Henszmann-, Gerster- és Frey-féle terv mellett hatályosan nyilatkozni, és annak kivételét előmozdítani.

Kelt Pesten 1861-iki júniusban.

A Tisztelt Képviselőház

legalázatosabb szolgálai

Julius Engelmann a lipcsei *Illustrierte Zeitung* szerkesztősége nevében
 Heckenast Gusztávnak
 Lipcséből Pestre, 1861. július 3.
 Kassa, VSMRP, p. č. 100

Nyomtatott fejléces levélpapíron. A képet, amelyről szó van, és a cikket, amelyet itt sürgetnek, lásd a 475. számon. Az „egy rövid szöveget hozzá valóban gyorsan jutasson el” szövegrész vastag kék ceruzával van aláhúzva – talán Heckenast Henszlmann-nak szóló kiemelése, de semmilyen kísérszöveg nincs hozzá. Mindenesetre a levél Henszlmann Imre hagyatékában található.

[címezés az oldal tetején:]
 Herrn Gustav Heckenast in Pest

[1]

VERLAGSBUCHHANDLUNG VON J. J. WEBER.

REDACTION DER ILLUSTRIRTEN ZEITUNG IN LEIPZIG

Leipzig, 3. Juli 1861.¹

Wir entsprechen gern Ihrem Wunsche bezüglich einer Abbildung des Planes von Hentzelmann und werden die Zeichnung so schnell wie möglich in Angriff nehmen lassen. Die Raumverhältnisse unseres Blattes gestatten uns aber nur die Verwendung der kleineren Photographie. Haben Sie die Güte uns nebst Ihrer Zustimmung zu diesem Arrangement *einen kurzen Text dazu recht bald zukommen zu lassen.*

Achtungsvoll und

ergebenst
 Redaction der Illust(rirten) Zeitung
 Juli Engelm

[Sz. E.]

¹ A városnév nyomtatva, a dátum kézzel beírva.

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1861. július 7.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [2. levél]

Vaknyomásos levélpapír koronás címerrel és „ALDAS HAZANKNAK” körirattal.

[1]

Eperjes 861^{ki} Julius 7^{én}

Tekintetes Úr!

Nem lévén bizonyos ha vajjon Dani Öcsém,¹ utóbbi két – innét hozzá intézett – levelemet vette e vagy sem, újra, szives közben járását felkérve, alkalmatlankodom soraimmal.

Hosszú ideje múlt hogy Dani levelét nem vettem s az újságból annyit tudok róla hogy Turinban megbetegedett, ha a Tekintetes Úr valami közelebbit tud felöle, valóban igen lekötelez ha vélem azt tudatni kegyes lesz[,] valamint ez esetben is ha levelemet a szokott uton Párisi Dr Lorrain által kezéhez juttatja.

Szives jóvoltába ajánlott egész tisztelettel vagyok

Kegyednek

alázatos szolgája
Irányi István

[N. M.]

¹ Irányi Dániel.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 8.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [15. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. Henszlmann Imre

M(agyar) Akadémiai Tag Urnak

Wrhovszky Ügyvéd Urnál

Wurmhof

Pest.

[Töredékes pesti postabélyegző.]

[1]

Törökszentmiklós VII. 8. (1)861

Kedves Barátom!

Az Archaeolog(iai) Közlemények nyomtatása egyszerre úgy neki indult, hogy már a beadott hat munka másodika is e héten ki lesz nyomtatva; két három hét alatt elkészül tehát valószínűleg a többi is. Emich úgy látszik mégis csak megjedtt erélyes declaratioimra, s nem veszi Tréfára a dolgot. De ennek most az a következése, a miért is soraimmal alkalmatlankodom, hogy a képek metszését is siettetnem kell. Mire nézve csak kegyed segíthet. Mindenekelőtt kérném szóljon be Rohnhoz, hogy Érdy tábláit, a pogány sírokat,¹ sietve küldje meg, miután minap úgy is azt ígérte, hogy egy két nap alatt készen lesz-

[2]

nek. Nagy szükségem van a Próba-lapra az Eredetivel együtt, hogy a szöveg correcturája között a számozást rendbe hozhassam. Siettese azért kérem a próbanyomatokat – s az eredetinek megküldését. Azután siettesse Andrassy érmei és gyűrűi metszetét,² meg Erdy bizanczi lemezét,³ mint egy két hét alatt szinte birnom kellene. Csak úgy következnek azután Kubinyi keltikai⁴ s a kegyed Mátyásai.⁵ Fogjon kérem mielőbb ennek

¹ *Érdy 1861a* illusztrációit.

² *Andrassy M. 1861* illusztrációit.

³ *Érdy 1861b* illusztrációit.

⁴ Értsd: keltikai, azaz Kubinyi Ferenc prehistorikus leletekről szóló tanulmánya, vö.: *Kubinyi F. 1861*. (Kubinyi ezek egy részét a keltákhoz kötötte.)

⁵ Vö.: *Henszlmann 1861l*.

s az Építészeti régi munkának ismertetése megírásához is,⁶ más kép fenakadunk a nyomtatásban.

Most jön eszembe hogy ma sajátlag Egerbe s Apátfalvára kellett volna menniök.⁷ Értesítsen róla. Hát ide mikor jönnek? Még egyet kérnék: kérdezze meg Toldyt hogy hívják azt az Eszterházyt s Kolozsváron lakik-e ki ama régi kupa rajzát küldé be,⁸ mert azt is neve

[3]

alatt ki kellene adni.

Hát dolgaink hogy állnak!

Isten Önnel, válaszait várva

tisztelő hive
Stum(m)er

[Sz. E.]

⁶ Értsd ezen az ún. *Zichy-kódexet*. Vö.: *Henszlmann 1861m*.

⁷ Vö. a 471. számmal.

⁸ Eszterházy János. Vö.: *Eszterházy J. 1861*.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1861. július 10.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 170

[1]

Pest 1861^{iki} Jul(ius) 10^{kén}

Kedves Barátom!

Rohntól jövök, ki azt igéri, hogy öt nap múlva a pogány sírok tábláit és eredetieket¹ Önnek elküldi; megjegyzi egyuttal hogy a 7 eredeti táblát nem birta 4re hozni[,] hanem hogy 5 tábla legyen.

Szerettem volna hogy Assy² pénzeinek rézbemetszetése nem a rossz kalkok,³ hanem eredetiök után történjék, de ha Ön a dolgot sieteti, és Assy a napokban nem jön Pestre, úgy a metszéshez amugy is fogni kell, ezért intézkedtem hogy réz lemezek (i. e. Platten) elő készíttessenek.

A byzanti lemezek rajza kész,⁴ hétfőn összehasonlítottam Erdy társaságában az eredetiökkel, és Rohnnal ma beszéltem[,] intézkedjék azok kőmetszetéről; mivel Ön azokat inkább sürgeti, mint a Knyi féle lithographiákat,⁵ mikhez öcsém⁶ már hozzá fogott. Tehát az utóbbikat félretesszük és az előbbieket elő vesszük.

[2]

Zichy könyvről hétfőn az akademiában értekeztem,⁷ a munka tehát kész, és most az akademiánál leiratik két példányban, melynek egyike Zichyhez fog küldetni

¹ *Érdy 1861a* metszeteit és az alapjukul szolgáló rajzokat. Vö. Ipolyi előző levelével.

² Andrassy Manó. Vö.: *Andrassy M. 1861*.

³ Értsd: másolatok, rajzok (*calque*-ból).

⁴ Az ún. nyitraivánkai korona lemezeiről van szó, vö.: *Érdy 1861b*.

⁵ Azaz: *Kubinyi F. 1861* illusztrációit.

⁶ Értsd: unokaöcsém, Doby Jenő.

⁷ Az ún. *Zichy-kódex*ről az MTA július 8-i ülésén, vö.: *Budapest Szemle*, 13. kötet, 41. szám (1861), 131–132. Henszlmann előadásszövegének saját kezű tisztázata (12 oldalas kézirat): MTAKK, RAL, 761/1861. Cím nélkül, kezdete: „Gróf Zichy Ödön egy régi olasz kézirat- és kézírásos könyvet közölt velem azon felszólítással, adnék véleményt a könyvről, melyet testvérenek, néhai gr(óf) Zichy Jenőnek Literati Nemes Samu ily megjegyzéssel adott el: »Ezen ritkaság nekem (Literatinak) ajánltatott, mint Corvin királyunk építőmesterének egy kori tulajdona« – mely megjegyzését Literati a könyvbe ragasztott lapra fel is írta.”

Vö. a 409. számmal. (Henszlmann Rudolf Eitelbergert gondosan nem említette meg, noha az, amit elmondott, illetve leírt – persze sokkal részletesebben kifejtve: a kódexnek nincs magyar vonatkozása, Mátyás király építésének tulajdonában éppen nem lehetett, ellenben Velencéhez kapcsolódik –, pontosan egybevág azzal, amit Eitelberger mondott Hollán Ernőnek.)

Dffy⁸ által, másika az arch(eologiai Közlemények) szerkesztőségének fog átadatni.⁹ Vagy nem volna e jobb egyenesen a nyomdába vinni? Feleletet kérek.

A Mátyásokra¹⁰ nézve es¹¹ kérdésem, vajjon felvegyük e most vagy sem? Knyi¹² rajzainak lithographirozásba¹³ alkalmasint sok időbe fog kerülni, mert 35 táblát teszzen; addig tehát Fuchsthaller könyven bevégezteti az Assy féle pénzek és a Mátyás főkk metszetét. A cikk könyven meg van írva¹⁴ csak hogy nem hiszem, hogy [olyan] sok szöveget fogna adni, mire Önnek épen szüksége van. Az előbbi cikkem Z. könyvéről adhat fél ívet, vagy valamivel kevesebbet.

Tegnap Dffynél megtettem az utolsó kísérletet *suaviter in modo*¹⁵ de *hasztalanul*. Ő nem tágít sem az utólagos Stühl. és Klzféle¹⁶ tervekre, sem a program(m)ra¹⁷ nézve, melyet ő csak irányunkban, és *nem* irányában is kötelezőnek nyilatkozott. Meglesz tehát a hadjárat, mely sok csatából fog állani. Az első támadást holnap vagy

[3]

holnap után Kauser cikkével¹⁸ kezdjük, az akademiának hétfőn adunk be petitiot; én Gerster és Frey,¹⁹ melyben azt kérjük, mikép az akad(émia) oda utasítsa szakértő bizottmányát hogy *a versenyzők[nek] csak azon munkálatait vegye tekintetbe, mely[ek] ugyan azon körülmények alatt készültek; még pedig a programm alapján.*

Kubinyi arra szólított fel, hogy Waldstein cikkére feleljek;²⁰ mert, mint ő tudja, az sok kételkedőt még inkább megingatott; ezért felkérem Önt legyen szíves egy rövid feleletet Keménynek²¹ beküldeni hogy az leg felebb vasárnap jelenhetnék meg, az az még petitiókn tárgyalása előtt.²² Erre pedig annál inkább kérem, mert [a] Dffyvel teg-

---

Ami a kódex tulajdonosait illeti: Henszlmann itt Zichy Ödönt nevezi – németül használt neve, Eugen(!) magyar alakjával – Jenőnek és öccsét, Edmundot – a név magyar alakjával – Ödönnek. (A Zichy testvérek keresztnéveinek esete nem sokkal később Jókait is megihlette.) Zichy Ödönt – már-mint Eugént – hazaárulásért kivégezték, s ezután, 1848 októberében, elkobozták a kálózi kastélyában található műtárgyakat és értékeket, amelyek részben elpusztultak, részben a szabadságharc bukása után különféle módokon öccséhez, Zichy Edmundhoz kerültek. Az úm. nagy Zichy Jenő Edmund fia volt. Ő hagyta a kódexet a főváros könyvtárára. (Zichy Edmundról és gyűjteményeiről lásd: KAT. SZÉKESFEHÉRVÁR 2014; Literáti Nemes Sámuelről: KELECSÉNYI 1972.)

⁸ Zichy Edmundnak Dessewffy Emil által.

⁹ Vö.: Henszlmann 1861m.

¹⁰ Henszlmann 1861. -re.

¹¹ Értsd: is.

¹² Kubinyi Ferenc.

¹³ Értsd: Kubinyi F. 1861 illusztrációinak kőre rajzolása.

¹⁴ Vö.: Henszlmann 1861l.

¹⁵ Értsd: udvariasan. Teljes formájában: *suaviter in modo, fortiter in re* (légy határozott a dologban, de kedvesen csináld), végső soron Claudio Acquavivától.

¹⁶ Stüler- és Klenze-féle.

¹⁷ Azaz: az építési programra, lásd a 411. számot.

¹⁸ Kauser Lipót cikkével, vö. a 464–466. számmal.

¹⁹ Végül Henszlmann egyedül, július 15-i dátummal, lásd a 473. számot.

²⁰ Waldstein 1861 és Waldstein 1861b. Vö.: Henszlmann 1861j.

²¹ Azaz Kemény Zsigmondnak, a *Pesti Napló* szerkesztőjének.

²² Henszlmann július 15-i beadványát az MTA július 29-i ülése tárgyalta, lásd a 475. számot.

nap tartott értekezletből világos, hogy szép szerivel egyáltalában nem nyerünk semmit. Többször vettem észre hogy ki akart törni, de mivel én szokásom ellen nagyon udvarias voltam, nem merte tenni, még pedig annál kevésbé mert több mint 25 ívre menő költségvetésünket és építési leírásomat²³ hanyagságból elvesztette, és most arra kérni kénytelen[,] hogy azokat újra dolgozzuk. Ezért kérem önt, legyen szíves a leírásnak azon brouillonomat,²⁴

[4]

melyet Önnek átadtam, minél előbb elküldeni, hogy leg alább ezt hamarjában leirat-hassam.

Gerster még mindig Egerben van, ha csak ma reggel nem érkezett; én nem mehettem vele részint Dffy[,] részint hétfői felolvasásom²⁵ [által] ebben akadályozván; de jövő vasárnap a művészek társulata²⁶ kirándulást tesz Visegrádra, e célra megnyertük [a] Luczenbacher test(éverek) „Mátyás” gőzösét, mi annál öröndetesebb rám nézve mert Visegrádon még nem valék.

Fejezze ki kérem házánál tiszteletemet és feleljen

hű barátjának
Henszlmannak

[S. A.]

²³ A műleírást, vö. a 432. számmal.

²⁴ Azaz: a műleírásnak azt a piszkozatát (franciából).

²⁵ A *Zichy-kódex*ről tartott előadása.

²⁶ Az OMKT.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [14. levél]

A levél keresztben ketté van szakadva, de a darabok hiánytalanul összeilleszthetők.

[1]

Töröksz(en)tmiklós VII. 13 (1)861

Kedves Barátom

Egykét napi rövid kirándulásból haza térve csak most olvasom sorait.

Szomorú hírek! Itt küldöm azonnal kívánt munkálatát;¹ de Waldstein² czáfolatát már holnapig épen nem. De általában sem irhatom meg, miután implicite szavamat adtam mintegy Dessewffy³ azon panaszára hogy a közönség elé vive a dolgot elkésértjük[,] s a t, mondám hogy részemről ilyesmitől tartózkodom.⁴ Mit persze azért is tettem, hogy nagyobb sikerre legyen kilátásunk. De szavamat szegni nem akarom. Egyébiránt

[2]

k(egye)dnek egy ily czáfolat eszközlése más uton semmi fáradságába sem kerül.

Köszönöm eljárását.⁵ Rohn mit sem küld még, pedig nagyon kellene. Kérem sürgesse hogy Érdy pogány sirjait mielőbb küldje „ohne Schrift. Aushäng Bogen ban”,⁶ hogy a szám-jelelés correcturáját a szöveghez alkalmazva rajta megtehessem. Épen úgy kérem az Andrassy féle Érmek és Pecsét gyűrűk metszeteit, mert a szövegét már is nyomtatják.⁷ Azután jönnek a bizanci lemezek⁸ s úgy végre Kubínyi képei.⁹

Zichy könyvéről mindenesetre küldje meg értekezését, hogy az illető sor-számmal elhelyezve küldhessem meg a nyomdának.¹⁰

A Mátyásokat is elkerülhetlenül adjuk, a rövid cikk hamar elkészül s a néhány fő képét is a többi után könnyen metszetheti.¹¹

¹ Az MTA-székház terve műleírásának fogalmazványát. Vö. a 432. és az előző számmal.

² Waldstein 1861a és Waldstein 1861b.

³ Dessewffy Emil.

⁴ Mármost a továbbiakban. (Vö.: Ipolyi 1861a.)

⁵ Mármost az AK 2. kötetének illusztrációi körül. Vö. az előző levéllel.

⁶ Azaz: küldje Érdy 1861a tábláit, feliratozás előtt, próbanyomatban. (*Aushängbogen*: mutatványiv, magyar szinonimája Ipolyinál másutt: *próbaív*.)

⁷ Vö.: Andrassy M. 1861.

⁸ Az ún. nyitraivánkai korona lemezeinek metszetei, vö.: Érdy 1861b.

⁹ Kubinyi F. 1861 illusztrációi.

¹⁰ Vö.: Henszlmann 1861m. Az előző levéllel összevetve értsd: küldje Ipolyinak, és ne vigye egyenesen a nyomdába (az AK szerkesztőjeként mégiscsak látni akarja).

¹¹ Vö.: Henszlmann 1861l.

[3]

Kérdezze meg csak kérem Toldyt ha látja, micsoda Eszterházy közlötte Kolozsvárról-e vagy honnét? az Archaeologiai Bizottmányhoz áttett kupa rajzát s leírását.¹²

Még egyet: Tudja meg kérem valahogy Ybltől, hogy azon általa Eitelbergernek átadott régi román egyház alaprajza, melyet Eitelberger a Jahrbuch d(er) Centralcommission I. kötetében közöl a régi Nagykárolyi egyház neve alatt,¹³ csakugyan Nagykárolyból való, vagy inkább talán Nagy-banyáról az ottani egykori román¹⁴ egyházé, mint én vélem hogy tőle hallottam, s Eitelberger csupán hibásan közlötte N(agy)károly név alatt. Erre tehát felvilágosítást kérnék.¹⁵

[4]

Hogy sikerült a visegrádi excursiójok¹⁶?

S Gersternek Apátfalva felvétele[?]¹⁷

Eugén viszontiszteletével¹⁸

híve
Stum(m)er.

Köszönettel visszaküldöm Bockot.¹⁹

[Sz. E.]

¹² Eszterházy János. Vö.: *Eszterházy J. 1861.*

¹³ *Eitelberger 1856*, 106.

¹⁴ Azaz: román kori.

¹⁵ A kaplonyi monostor alaprajzáról van szó, Ipolyi gyanúja tehát alaptalan volt, illetve Ybltől ilyesmit nem hallhatott. Lásd a 483. számot. (Vö.: TERDIK 2009 és SZAKÁCS 2011.)

¹⁶ Vö. az előző számmal.

¹⁷ Bélapátfalva felmérése, vö. az előző számmal.

¹⁸ Azaz: Doby Jenőnek viszontüdvözlete.

¹⁹ Franz Bock valamelyik művét.

Henszlmann Imre az MTA-nak
Pestről Pestre, 1861. július 15.
Budapest, MTAKK, RAL, 476/1861

Érkeztetési rájegyzés Toldy Ferenc kézírásával a bal felső sarokban: „476. sz(ám)” ; jobbra fenn: „Vett(em) július 15. 1861.”

A beadványt az MTA július 29-i ülése tárgyalta, lásd a 475. számot.

[1]

Tekintetes Akademia!

A tekintetes Akademia palotája építész programmjában¹ a tervek beadásának határnapjaúl f(olyó) e(v) februar 15^{ke} azért volt kitűzve, hogy mint az ugyan e programmban kimondatik, az építés korán tavasszal megkezdethessék és a tervek még az idei parisi műkiállításba küldethessenek.

Sajnálva tapasztaltuk, én és társaim, az általunk nem okozott halasztást, és sajnálva kénytelenítettem lemondani azon reményekről, miket tervünknek Párisba küldetéséhez kötöttem.² A tervek Pesten állítottak ki, még pedig nem csak a három februarban beküldött eredeti terv, hanem ezen kívül még három újabb is, (ide értve a kettős berlini tervet), melyet az építész bizottmány utólag rendelt meg.

Nekem és társaimnak ez utólagos megrendelés ellen kifogásom nem lehet, nem lehetne kifogásunk még akkor sem, ha a tekintetes Akademia, elvetve mind a hat beadott tervet, egy új program alapján pályázást hirdetne;

[2]

mert ily eljárás a tekintetes akademia elvitázhatatlan jogai közzé tartozik; de midőn a versenyzőknek csak néhány szolítatik fel új tervek készítésére, midőn a felszólított új tervet készít[,] miután versenytársainak munkákat láthatta és tanulmányozhatta, sőt mondhatom látta, midőn arról van szó, hogy már most a nyolcz terv felett csak egy és ugyan azon ítélet hozatassék: akkor, bocsásson meg nekem a tekintetes Akademia ha egyenesen kimondom, akkor ezen ítélet igazságos nem lehet; mert az ujonnan felszólított félnek épen oly roppant előnye volna többi versenytársai felett mint a minő van azon kártyásnak, kinek ellenfele kártyáiba betekinteni szabad. Ily igazságtalan előnyt Akademiánk nem engedhet; mivel hivatva van addig is, míg e részben köztörvényünk nem lesz,³ a szellemi jog és igazság felett egyes egyedül örködni.

Nem engedheti továbbá a tekintetes Akademia, hogy a program, mely eddig is lényeges pontjaiban mellőztetett, tovább is mellőztessék; mert az építész program azon törvény, mely valamint egy részt a versenyzőt, úgy más részt a bírót is kötelezi: ily kétfelé ható törvény nélkül pedig csak önkényes, de igazságos ítélet nem hozhatatik.

¹ Azaz: építési programjában, lásd a 411. számot.

² Vö. utoljára a 462. számmal.

³ Értsd: addig is, amíg Magyarországon törvény nem lesz a szerzői jogok védelméről.

Az előadott okoknál fogva bátorkodom a tekintetes Akademiát arra kérni: méltóztassék *szakértő választmányát*⁴ oda utasítani,

[3]

hogy birálatát *egyenesen és egyedül* a nekünk és biránknak egyaránt törvényként előszabott építész *programmra* alapítsa, és ítéletét csak azon hat terv felett mondja ki, mely ugyan azon körülmények közt; az az, a majusi *kiállítás előtt* készült.

Kelt Pesten 1861^{iki}
július 15^{kén}

A tekintetes Akademiának

legalázatosabb szolgálja
Henszlmann Imre

[B. H.]

⁴ Az MTA tagjai közül választott ún. tervbíró bizottságot.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 27.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [39. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. *Henszlmann Imre*

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

Wurmhof

Vrchóvszky Ügyvéd Urnál

Pest.

[Töredékes postabélyegzőről annyi vehető ki, hogy Pesten a 27-i esti postával kézbesítették.]

[1]

Törökszentmiklós VII. 27. 1861

Kedves Barátom!

Sürgesse kérem a rajzokat, de különösen kérem kézíratai megküldését,¹ másképp a nyomtatás megakad[,] annyira halad. Mindenesetre hozzám küldje, hogy lássam[,] mily sorba kell illesztenem.

Örülök mozgalmaknak a lapokban,² lenne bár sikere. Tudositson[,] hogy állnak a dolgok.

Udvözli

híve

Stum(m)er.

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1861l* és *Henszlmann 1861m* kézíratait az AK 2. kötete számára.

² Értsd: az MTA székházának tervei ügyében.

Jegyzőkönyvi kivonat az MTA üléséről

Pest, 1861. július 29-i ülés

Kassa, VSMRP p. č. 744-ben

Jegyzőkönyvi kivonat az MTA 1861. július 29-i ülésének arról a napirendi pontjáról, amelynek keretében Henszlmann július 15-i beadványát – lásd a 473. számot – tárgyalták. Idegen kezű tisztázat, Csengery Antal mint az MTA üléseinek jegyzője engedélyezte a kiadását, illetve hitelesítette aláírásával. Az ülés időpontját nem adja meg, ez annak alapján azonosítható, hogy az eset a nyári szünet előtti utolsó ülésen történt.¹

Kiadta *Henszlmann 1862i*, 12–14 olyformán, hogy saját szövegét saját írásából – lásd a 473. számot – és nem a jegyzőkönyv kivonatából közölte.

A kivonatot Henszlmann nyilván azért kérte, hogy átadja a sajtónak. Saját szövegének kivonata ceruzával át van húzva. A negyedik oldalra, a Dessewffy válasza után jobb hasábjára írt határozat mellé, amely szerint az ülést tökéletesen megnyugtatták Dessewffy elnök magyarázatai, és Henszlmann beadványát tárgyalatlannak tekintik – Henszlmann ceruzával odaírta: „Hier müssen sie mich in einer starken Redaktionsnote in Schuz nehmen.”

[1]

*A m(agyar) tudom(ányos) Akademiának
Huszonkilencedik ülés
Jegyzőkönyvi kivonata*

248. Olvastatott Henszlmann Imre lev(elező) tag folyamodása, melyben panaszkodik, hogy ő és építész társai, sajnálva tapasztalták az akadémia palotájának terve körül történt halasztást, mely miatt le kellett mondaniuk azok reményekről, miket tervöknek a párisi műtárlatba küldéséhez kötöttek. Sérelmesnek mondja továbbá folyamodó, hogy a tervek pesti kiállításakor még három újabb terv volt kiállítva melyeket az építészeti bizottság utólag rendelt meg; s hogy e versenyzőknek csak néhány² szólítottatott fel új tervet készíteni és pedig miután versenytársaik munkáit láthatták. Folyamodó úgy vélekedik, hogy ily igazságtalan előnyt az Akadémia nem engedhet; valamint azt sem engedheti, hogy a program, mely a versenyzőt és bírót egyiránt kötelezi, továbbá is mellőztessék. Kéri ezeknél fogva folyamodó: utasítsa oda az akadémia szakértő választmányát, hogy bírálatat egyenesen és egyedül a törvényként elé-

[2]

szabott építészeti programra alapítsa, s ítéletét csak azon hat terv fölött mondja ki, melyek ugyanazon körülmények közt, az az, a májusi kiállítás előtt készültek.

E folyamodványra felvilágosítólag előterjeszté Méltóságos Elnök úr, hogy az akadémiai épület ügyében tapasztalt késedelemnek főleg magok a tervezők okai, kik azon egy

¹ A *Budapesti Szemlé*ben az ülésről szóló beszámolóban – lásd 13: 41 (1861), 134–139 – Csengery nem említette sem Henszlmann beadványát, sem Dessewffy választát.

² Értsd: csak a két új versenyző.

stylben³ készíték műveiket minek folytán az építészeti bizottság kénytelen volt más építészeket is fölkérni tervkészítésre, hogy styl tekintetében is lehessen választania. S hogy a már kész tervek a párisi műtarlatban be nem küldettek, oka azon körülmény, mire épen folyamodó tevé figyelmezzé M(éltóságos) Elnök urat, hogy a tárlat előbb záratott be, mint eleve gondolták. A mi már az akadémia által kinevezett szakértő bizottságot illeti: ujabban is eleadá Mélt(óságos) Elnök úr,⁴ hogy az építés ügye, több tekintetben maga a styl kérdése is, pénzügyi kérdés levén, az alapszabályok szerint az igazgató tanácsot s annak kiküldött építészeti bizottságát illeti ugyan, M(éltóságos) Elnök úr mindazáltal több ízben kijelenté, hogy az akadémiai kiküldöttek véleménye, mind a bel-

[3]

rendezés, mind a styl kérdésében meg fog hallgattatni. E végett az akadémiai küldöttség véleményadásra már fel is volt szólítva, azonban jónak látták, hogy a tervek előbb építészeti szakértők által vizsgálattassanak meg szerkezet, acustica, világítás és költségvetés tekintetében.⁵ Ezen vizsgálóbizottság tagjai: Hild, Clark, Discher, Wagner és Wieser urak. A programra nézve pedig megjegyzendő, hogy az nem egyéb a tervkészítők számára utasításnál,⁶ melyben az akadémia építő bizottsága a fölkért építészek irányában csupán a tervért járó díj kiadására kötelezte magát. Külön program, külön utasítások se a müncheni, se a berlini terv készítőjének nem adattak, hanem ők magok megjelenvén közöttünk, itteni tapasztalásaikhoz képest, magok vették vissza terveiket s tőnek azokon módosításokat. Ily módosításokat tenniök a szakértő bizottság egész működési ideje alatt, szabadságukban áll Henszlmann Úrnak és tarsai-

[4]

nak is. Ezt már folyamodónak magának tudtára adá mélt(óságos) Elnök úr, minek folytán folyamodó és építész társai a müncheni és berlini terveket is megtekintették, s folyvást megtekinthetik. Mi végre annak kimondását illeti, hogy csak az először készített tervek fölött mondassék ítélet: e részben minden határozat az Akadémia részéről beavatkozás lenne az igazgató tanács jogkörébe, mit megvédeni kötelessége az elnökségnek.

³ Értsd: gótizáló stílusban.

⁴ Az MTA június 3-i ülésén, majd a június 10-in. (Mindkétszer Kubinyi Ferenc feszegette, hogy mivel az építkezésre szánt pénz közadakozásból és nem az akadémia alapítványi vagyonából származik, az ügyben az Igazgató Tanács nem tarthatja fenn magának a döntés jogát. Dessewffy elnök elutasító válaszára pedig kilátásba helyezte, hogy az MTA következő nagygyűlésén kezdeményezni fogja az Igazgató Tanács jogkörének újraszabályozását. Lásd: *Budapest Szemle*, 13: 41 (1861), 126–127; vö.: KEMÉNY 2015, 55.

⁵ Értsd: július 27-én az Építési Bizottság felkért egy külső szakértőkből álló bizottságot a tervek műszaki tartalmának és költségvetésének vizsgálatára.

⁶ Azaz: csak a tervezőket köti, az Építési Bizottságot, illetve a bírálókat nem.

[jobb hasáb, határozat:]

Méltóságos Elnök úr ezen felvilágosításai az akademiát teljesen meggyőzték a felől, hogy Henszlmann Imre lev(elező) tag folyamodványának tárgya és alapja nincs, minek folytán az érintett folyamodvány egyszerűen mellőztetett.

[*]Kiadta
Csengery Antal
a m(agyar) akademia jegyzője.[*]⁷

[Sz. E.]

⁷ Csillagok között Csengery Antal kézírásával.

Henszlmann Imre a lipcsei *Illustrierte Zeitung*ban az MTA székházának terveiről
1861. július

Illustrierte Zeitung, 38. kötet, 945. szám (1861, 2. félév, augusztus 10.), 95–96. oldal

A Heckenast Gusztáv közvetítésével megszületett – vö. a 468. számmal – cikk a lipcsei *Illustrierte Zeitung*ban „— st.” jelzéssel aláírva jelent meg. Ez legfeljebb Gerster Károly nevének rövidítése lehetne, a gondolatmenet azonban teljesen Henszlmanné. (A cikk szerzője előbb harmadik személyben nevezi meg a tervezőket, de azután négyszer is többes szám első személyben „tervünk”-ről beszél.)

Ez a német közvélemény számára szóló ismertetés összefoglalja az akadémia helyzetét, a gyűjtést, az építési programot, valamint Henszlmannék tervének beosztását és stílusválasztását, kiemeli, hogy a kora gótikában nincs ismert polgári épület (azaz a tervezők alkotóművészként páratlant hoztak létre), de egyetlen szóval sem említi sem a többi tervet, sem a tervezés történetét, sem a Pesten zajló vitát – attól a kijelentéstől eltekintve, hogy tervük stílusválasztása a „műértők egyetértésével” találkozott.

Henszlmannék tervének perspektivikus távlati nézetéről az írást követő oldalon jelent meg reprodukció „Entwurf zu einem Akademiepalast in Pest von Henszlmann” aláírással.

[95]

Entwurf zu einem Akademiepalast in Pest.

Zur Zeit der Bach'schen Regierung hatte man in Ungarn blos ein einziges verhältnißmäßig unabhängiges Nationalinstitut, welches den Fortbestand und die Fortentwicklung der Nationalität einigermaßen

[96]

garantierte. Dies Institut war die Akademie der Wissenschaften. Sie war jedoch in Bezug auf ihre Geldkräfte nicht günstig genug gestellt; die Nation mußte demnach in ihrem verarmten Zustande alle ihre Kräfte anstrengen, theils um das Kapital des Instituts zu vermehren, theils um einen desselben würdigen Palast erbauen zu können.

Trotz dieser Anstrengungen kann man auch heute für den Bau nicht mehr als höchstens 8 bis 900,000 Fl. ö. W. verwenden, und auch so muß noch das für die eigentlichen Zwecke der Akademie gesammte Kapital als theilweise Aushülfe bei dem Baue dienen.

Es ist einerseits dieser Umstand, andererseits die das eigentliche Bedürfniß übersteigende Größe des für den Bau bestimmten Grund und Bodens von beinahe 1200 Quadratklaftern, was die Baucommission bewogen hat, mit dem Palaste der Akademie ein Zinshaus zu verbinden, durch dessen Erträgniß wieder ausgeglichen werden soll, was dem eigentlichen Kapital der Akademie für den Bau des Ganzen entnommen wird.

Die große Ausdehnung, besonders der Längenfronten des Gebäudes, machte eine angemessene Höhe nothwendig, daher die Anordnung von drei Stockwerken übereinander und daher wieder die Wahl des aufstrebenden Spitzbogenstils,¹ welcher in dem

¹ Értsd: a korai gótika stílusának.

Projecte der Herren Henszlmann, Gerster und Frey, welches die Zustimmung aller Kunstverständigen erhalten hat, angewendet worden ist. Die größere Höhe bedingt andererseits aber auch den monumentalen Charakter des Baues, wenigstens für die beiden unteren Stockwerke, in denen sich den Prunksaal für die alljährlichen großen Versammlungen, der Saal für die wöchentlichen Versammlungen der Akademie und andere, größere Höhen verlangende Lokalitäten befinden. Um diesen monumentalen Größencharakter auch im Zinshause nicht zu unterbrechen, werden in jenem Lokalitäten für öffentliche Institute, wie das Musikconservatorium, der Kunstverein und viele andere, angelegt. Im zweiten und dritten Stockwerk herrscht der Charakter der Privatwohnung vor; denn selbst im Akademiepalast befinden sich hier die Logis der Beamten des Instituts, ausgenommen die Hauptfront, wo im zweiten Stockwerk die in kleine Stuben abgetheilte Bibliothek und darüber die mit Oberlicht versehenen Säle für die fürstlich Esterhazy'sche Bildergalerie angetragen sind.

Von außen bemerkt man daher in unserm Projecte die Scheidung des Akademiepalastes vom Zinshause gar nicht; im Innern wird die Trennung mittels der Durchfahrt, welche gerade in die Mitte des Gebäudes fällt, dergestalt hergestellt, daß sie hier vollkommen erscheint. Senkrecht auf dieser Durchfahrt kommt eine zum Hauptkörper des Gebäudes führende Halle zu stehen; durch beide Gänge wird der innere Raum so geschieden, [d]aß [d]as² Zinshaus einen, der Akademiepalast aber zwei Höhe erhält.

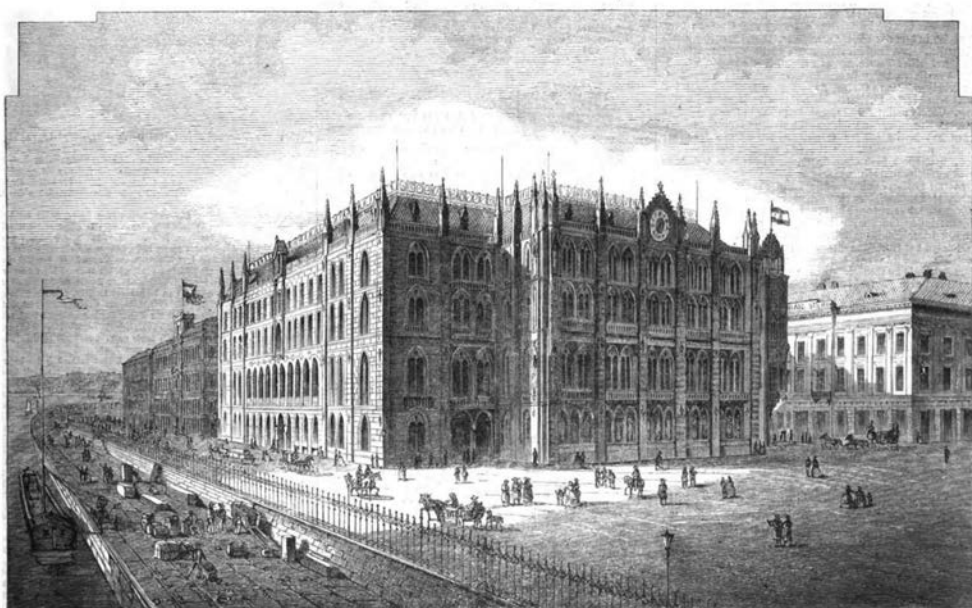
Der Stil unsers Projects ist der französische Spitzbogenstil der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, einer Zeit, wo in Deutschland noch sehr wenig im Spitzbogenstil gebaut wurde, in Frankreich selbst aber auch diese Bauart noch nicht auf größere Privatgebäude angewendet vorkommt. Die Entwerfer des Plans mußten daher die Elemente aus der kirchlichen Architektur jener Periode nehmen, um diese Lücke in der Geschichte der Baukunst ausfüllen zu können, und doch durfte ihre Arbeit nicht an den kirchlichen Charakter mahnen, welchen weder der Akademiepalast, viel weniger aber noch das Zinsgebäude vertragen hätten. Wie sie dieses sich selber gesteckte Ziel erreicht, zeigt der bloße Anblick und ebenso der Umstand, daß unsere Ansicht kaum an ein ähnliches nach bestehendes Gebäude erinnert.

Andererseits mußte die mäßige zur Disposition stehende Summe ebenfalls darauf hinweisen, einen Stil zu wählen, welcher, ohne allzu häufige oder allzu kostspielige Ornamentation zu fordern, schon durch seine Massenhaftigkeit imponirend wirkt, und dies war um so nothwendiger, als in der nächsten Nachbarschaft der Akademie die Donaukettenbrücke steht, eine in der Art ihrer Massenhaftigkeit einzige Construction.

Wir glauben bemerken zu müssen, wie wir hier einen Beweis vor uns haben, daß man im Spitzbogenstil nicht nur monumental, sondern zugleich billig zu bauen vermöge.

— st.

² Mindkét szó első betűje hiányzik; szedési hiba.

Entwurf zu einem Akademierath in Pest von Henslmann.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak
Pestről Párizsba, 1861. augusztus 25.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

Az Arthus Bertrand nevében érkezett 1860. decemberi levél – lásd a 422. számot – papírjának két üres oldalán.

A levél szerint Henszlmann ekkor úgy számolt, hogy novemberre elkészül a 6 tábla, amelyeknek rajzát Podhorszky Lajos átadja Párizsban – s ezekkel teljes lesz a 2. szövegkötethez tartozó táblák sora –, ő maga pedig télen Párizsban befejezi arányelmélete második szövegkötetét. Végül csupán egy évvel később utazott el, a Podhorszky által Párizsba vitt táblamodellekről vö. a 617. számmal.

(Podhorszky egy 1861. augusztus 23-i levelében – nem közöljük – arról is írt Henszlmann-nak, hogy a szerb skupština gyűlése hátráltatja elutazásukat Párizsba – Podhorszky ekkoriban a Karagyoryevics családnál volt nevelő –, ezt a levelet Henszlmann valószínűleg még nem kapta meg, amikor a magáét elküldte Bertrand-nak.)

[1]

A M(onsieur) Arthus Bertrand

Pest 25 Août 1861

Mon ami, M(onsieur) Podhorszky aura la bonté de vous remettre six planches, que je vous prie de faire graver dans l'ordre marqué au crayon à chacun des dessins. Dans les livraisons publiées¹ nous avons déjà six planches, qui font partie de second volume, en voilà six autres, les six dernières, ainsi que le texte nécessaire, je compte à terminer à Paris même l'hiver prochain.

Je vous prie M(onsieur), de faire graver les dessins, que je vous envoie, jusqu'au commencement de novembre à fin de faciliter autant la publication que mon travail encore à faire.

Agréez Monsieur mes salutations bien dévouées

[P. V.]

¹ *Henszlmann 1859–1860*, 1–6. füzet.

**August Klein, egy bécsi bórdíszműves és dísztárgykészítő cég tulajdonosa nevében
Henszlmann Imrének**

Bécsből Pestre, 1861. augusztus 28.

Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben

Nem kizárt, hogy Henszlmann több olyan mű készítésében vett részt, amellyel Deák Ferencet tisztelték meg. Az egyik mindenképpen a legnevezetesebb volt közülük, az ún. Deák-album (ma: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Fényképtár), amely az 1861-es országgyűlés emlékét örökítette meg: az országgyűlés képviselőinek fényképeit tartalmazza saját kezű aláírásaikkal, Posner Károly Lajos díszkötésében. Ezt végül 1863. március 28-án nyújtották át.¹ Ehhez kapcsolódik ez a levél, és számos további a következő két évből. (A kötés készítésére a megbízást nem a bécsi cég kapta tehát, mint ezt már a következő számon olvasható levél is mutatja.)

Ugyanakkor Alexy Károly egy mára elveszett Pannónia-szoborcsoporthoz mintázott Deák tiszteletére, amellyel az erdélyi honleányok ajándékozták meg a nagy embert, s amelynek talapzataként Henszlmann az 1862-es székesfehérvári ásatás leletei közül adott barátjának egy fehérmárvány faragványt. Ezt 1862–1863 fordulóján adták át.² A 480. számú levélben pedig Henszlmann azt említi, hogy egy rajzot fejezett be éppen a Deák-album számára. Nem világos, hogy a további levelekben hány műről van szó, illetve nem minden esetben világos, hogy mikor melyikről.³

[címezés az 1. oldal tetején:]

S(einer) Wohlgeboren Herrn Dr Heinzelmann

in Pest

[1]

Wien, 28. August 1861.

Euer Wohlgeboren,

Vor ein paar Tagen begab ich mich nach Pest um wegen des Einbandes, des Herrn Franz v(on) Deák zu überreichenden Albums mit, bei der Sache theiligten Herren, Rücksprache zu nehmen.

Ohne allen Anhaltspunkt, an wem mich deswegen zu adressieren; begab ich mich zu dem Herrn Praesidenten v(on) Ghizy, welcher die güte hatte mich an Herrn Paul v(on) Hajnik zu weisen. Dieser theilte mir auf das freundlichste mit, daß Euer Wohlgeboren bei der Ausführung dieses Albums mit der Anfertigung der betreffenden Zeichnungen

¹ Az átadásról például: *Podmaniczky 1887–1888*, 3. kötet, 201; KÓNYI 1903, 315–323. A tárgyról: KÖRMÖCZI 1993, 135–136.

² Erről lásd Soós 1961, 47–48 és KÖRMÖCZI 1993, 136. (Deák köszönőlevele 1863. január 3-án kelt.)

³ Vö. még: KÖRMÖCZI 1992, 283–289. oldalán felsorolt díszalbumokat, amelyek között mindenestre rajzokat, illetve metszeteket tartalmazó nincsen.

betrault seyn, und halte er es für das Beste[,] mich durch an Euer Wohlgeboren zu wenden, nachdem ich aber von Pest abreisen mußte ohne meine Aufwartung machen zu können, so ließ ich Herrn von Hajnick meine Karte, welcher wahrscheinlich mit Euer Wohlgeboren hierüber sprechen wird. Ich bin demnach so frei[,] Euer Wohlgeboren mich zur Ausführung dieses erwähnten Albums höflichst anzubieten.

Im Besitze der größten Fabrick von Leder- Holz & Bronce Galanterie Waren, woran gerade Albums einer meiner stärksten Artikel jetzt ist, und in welcher ich bisher das [2]

größte geleistet habe, bin ich durch die Großartigkeit meines Fabricksbetriebes, durch die Vereinigung von mehr als 20 geschäftszweigen in Einer Hand, besonders, und mehr als jedes andere Haus im Stande, ein Album wie das erwähnte nach Ihren Zeichnungen anzufertigen, wie es sowohl der Geber als auch des gefeierten Empfängers würdig ist. Für die prompte Lösung jeder mir gestellten Aufgabe, dürften die Menge schon aus meinen Ateliers hervorgegangener Gegenstände, die Beliebtheit und Verbreitung aller meinen Erzeugnisse besonders auch in Ungarn, so wie das europäische Renommée meines Namens hinreichend seyn.

Daß ich aber, vor allem anderen schon aus Stolz; mich mit einem so ehrenvollen Auftrag ausgezeichnet zu sehen, alles aufbieten würde, um in Hinsicht auf gediegenheit der Arbeit, Geschmack & Preiss das Ausserordentlichste zu leisten, brauche ich Euer Wohlgeboren wohl nicht zu versichern.

Um Euer Wohlgeboren nur eine kleine Übersicht über die in meiner Fabrick vorkommenden verschiedenen Arbeiten zu geben, erlaube ich mir 5 Photographien, die ich gerade bei der Hand habe zur Ansicht zu übersenden welche Arbeiten aus Leder – Holz – Bronce – Seide representiren. Sie werden, so wenig es auch ist, entnehmen können, daß ich jeden mir ertheilten Auftrag auf das prompteste auszuführen im Stande bin. Sollten Euer

[3]

Wohlgeboren wichtig finden[,] daß ich wegen näherer Besprechung nach Pest komme, so bitte ich mich nun deren gütigst zu avisiren.

Mit der Bitte mir gef(älligst) die erwähnte Ausführung zugänglich zu machen[,] wofür ich im Vorhinein meinen besten Dank ausspreche, sehe ich Ihren gütigen Nachrichten entgegen, und zeichne

mit größter Hochachtung
Euer Wohlgeboren

Ergebenster
ppa⁴ Aug. Klein
Inhaber der Ersten u(nd) größten Leder- Holz & Bronce
Galanterie Waren Fabrick Graben N° 282.
J. Etz

[E. A.]

⁴ Azaz: propria manu.

August Klein, egy bécsi bórdíszműves és dísztárgykészítő cég tulajdonosa nevében
 Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1861. augusztus 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben

[címezés az 1. oldal tetején:]

S(einer) Wohlgeboren Herrn Dr E. Henszlmann in Pest
 Dorotheergasse, Wurmhof

[1]

Wien, 30. August 1861.

Euer Wohlgeboren

Im Besitze Ihrer geehrten Zuschrift von gestern bedauere ich unendlich, mich nicht mit dem ehrenvollen Auftrag, das Deák-Album ausführen zu können, betraut zu sehen, würdige aber vollkommen die Gründe welche es nicht zulassen.

Aus langjähriger Erfahrung aber wissend, mit welchen großen Schwierigkeiten, oft ganz unvorhergesehenen, die Ausführung eines derartigen Werkes verbunden ist, so erlaube ich mir zu proponiren Euer Wohlgeboren, wollen sich, wenn Sie was immer für Anstände sowohl bei der Silber als auch bei der Lederarbeit haben sollten, nur ganz ungenirt an mich zu wenden, ich werde mit größten Vergnügen bereit seyn[,] das Unternehmen durch Rath u(nd) That zu fördern oder wenn, was sehr leicht vorkommen kann, ein Mangel an einer Einrichtung[,] die nur in ganz großen Fabricken sich vorfinden, vorkommen sollte, ganz über meine Fabrick zu verfügen. Die übersendeten Photographien anbelangend, so werde ich so frei seyn[,]

[2]

selbe durch einen dortigen Geschäftsfreund Herrn Kaufmann Ottenreiter, kleine Bruckgasse in Empfang nehmen zu lassen.

Für Ihre Bemühung bestens dankend und mich für die Zukunft bestens empfehlend zeichne ich mit der größten Hochachtung

Euer Wohlgeboren

Ergebenster
 pp^{a1} Aug. Klein
 J. Etz

[E. A.]

¹ Azaz: propria manu.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóstra, 1861. szeptember 13. vagy 14.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 171

A keltezésben nap nem szerepel, de Ipolyi szeptember 17-i levele szerint – lásd a következő számot – szeptember 15-én kapta meg, tehát Henszlmann 13-án vagy 14-én adhatta föl.

[1]

1861^{iki} September

Kedves Barátom!

Emichet megkértem küldje el a kívánt íveket;¹ s' egyszersmind elküldés véget átadtam neki

1. Andrásynak valamenyi rajzait, és azok metszeteit.² E rajzok tesznek 6 táblát. Kérem jegyezze fel a táblák és az alakok³ számát a lenyomatokra és küldje azokat vissza.

2. Mátyás arczképeiről szóló cikkemet.⁴ E czik ugyan régen készen volt, de csak tegnap olvashattam fel a Képző művészek társulatában; azért nem küldém eléb.

A Kubinyi féle régiségeknek 12 táblái készen vannak, de hátra van még 19 tábla[,] a 13^{ik} 14^{ik} 15^{ik} és 16^{ik} most készül.⁵

Mátyásnak egy pénzbélyegén az 18¹⁰^{ik} évet olvassuk. Ez minden esetre hiba. Szeret-

[2]
tem volna, hogy a metszések nem a calquok,⁶ hanem az eredeti pénzek után véssesnek, de Andrassy⁷ holnapok óta távol volt, és ha jött is Pestre[,] mindig csak egy vagy két napig maradt itt, 's így soha sem találhattam, ambár többször kerestem. Nézetem szerint az 18¹⁰ évet 18⁵⁰ re kell igazítani.⁸

Toldy mondta, hogy a Zicsy könyvéről szóló értekezésemet⁹ régen küldte el; legyen tehát szíves abban a medvét párduczra igazítani. Az állat medve alakú, de mivel ♀ ilyen pontok van(n)ak a testén, azt hiszem hogy a rajzoló párduczot akart ábrázolni.

¹ Vö. a 472. és 474. számmal.

² Vö.: Andrassy M. 1861.

³ Értsd: az ábrák (*Figuren* tükörfordítása).

⁴ Vö.: Henszlmann 1861l.

⁵ Kubinyi F. 1861 illusztrációi közül.

⁶ Értsd: rajzok (szó szerint: másolatok, franciából).

⁷ Andrassy Manó.

⁸ Lásd végül AK, 2. kötet, képatlasz, 9. ábra: 1410-ként (gótikus 4-es számjeggyel).

⁹ Az ún. *Zichy-kódex*ről szólót, lásd: Henszlmann 1861m. Vö. a 471. számmal.

A jövő évi közlemények¹⁰ számára többféle előmunkálatok készen vannak. Ugyan is Szumrák sz(ent) benedeki temploma,¹¹ Gerster megkapta az apátfalvi templom rajzait.¹² Holnaphoz egy hétre kirándulunk Kisbénybe, hova Wretland,¹³

[3]
ki a kassai templomot festette és most a kisbényit festi, meghít, azt mondja, hogy az utóbbi régi román templom. Ha érdekesnek találjuk, lerajzoljuk a közlemények számára.¹⁴ Párisból elküldöm a szép juhászné m[e]lett volt paulinusok kolostora¹⁵ alaprajzát. S így négy kiadatlan templomunk leend. De ha ezeket adjuk[,] azt másképp mint *quart ba*¹⁶ adni nem lehet; mert építész rajzot törni vétek; tudom én menyi bajom volt ha ily törött rajzot meg mérni akartam, Octavba¹⁷ pedig templom rajzokat adni majd nem anyi mint sem(m)it se adni, oly apró mérték mellett sem(m)it sem látni.

Gerster Konstantinápolyban volt, Frey és Kauser nemsokára Olasz országba utaznak, én alkalmasint csak novemberben megyek Parisba.

Az akademia épület dolgában most fegyver szünet van. Az illustrissimusok¹⁸ ki-nevezték Hild elnöklete alatt egy Clarkból, Festből, Discher, Wagner és Wieserből álló bizottmányt,¹⁹ melly véleményyt

[4]
adjon a költségvetésről, constructióról, fűtésről, acusticáról és a bérház jövedelméről, de ne bocsátkozzék sem a stýlnek sem az akademia felosztásának²⁰ bírálatába. Ezen bizottmány megint két egyént bízott meg a költségvetés kiszámításával. Eddig a mi költségvetésünkön alig mentek keresztül, és későbbben a többi négy tervnek ugyan oly részletes költségvetését, mint a minő a miénk, készíteni akarnak. Ha ez így megy tovább is, akkor még jövő tavasszal sem kezdődik az építés. Eötvössel ma beszéltem, de nem az akademiáról, mert ez nála „noli me tangere”[,] e tekintetben ezen „kedves barátom”

¹⁰ Az AK 3. kötete.

¹¹ Értsd ezen Szumrák Pál rajzait, illetve felméréseit a garamszentbenedeki egykori bencés apátság templomáról. Vö. az AB ülésjegyzőkönyveivel (MTAKK, RAL, K 1580), 1861. november 5-i ülés, 37. pont. (Végül az AK-ban nem jelentek meg. A CC fennmaradt rajzai között – ma: Österreichisches Bundesdenkmalamt, Planarchiv – található egy sorozat rajz, illetve felmérés, amely a garamszentbenedeki templom külső és belső nézetét, valamint részleteit, például ablakműveit ábrázolja, és amelyeket a rajtuk lévő iktatószámok szerint Keglevich János ún. konzervátor küldött be a CC-nek 1856-ban. Szignálva nincsenek, de felirataik írásképe amellett szól, hogy ezeket Szumrák Pál készítette, vö. Szumrák Henszlmann-nak írt levelei kézírásával.)

¹² Vö. végül: *Henszlmann 1866n*.

¹³ Franz Wretlund.

¹⁴ Vö.: *Henszlmann 1863c*.

¹⁵ A budaszentlőrinci pálos kolostor (a Szép Juhászné vendéglő közelében).

¹⁶ Azaz: negyedréti formátumban (quartóban).

¹⁷ Azaz: ha nyolcadréti méretűre (kicsinyítve).

¹⁸ Az MTA Igazgató Tanácsa, illetve annak ún. Építési Bizottsága. (Vö. a 436. levéllel.)

¹⁹ Az ún. szakértői bizottságot. (Megbízásukat és feladatkörüket – a Henszlmann által alább írottakkal egybevetve – Dessewffy Emil július 27-i megbízólevele alapján ismerteti: KEMÉNY 2015, 56.)

²⁰ Értsd: az épület elrendezésének, helyiségbeosztásának.

még nagyobb ellenem mint maga Desewffy. Én felhagytam minden reményel. Náluk a művészet kora még nem derül. De azért ne higye hogy felhagyok a munkálkodással is; mert éppen most végeztem be egy rajzot a Deák-féle album²¹ számára. Talán ezzel is úgy járok mint jártam az akademiával. Et voluisse sat est.²²

Tiszteletemet hűgának

hű barátja
Henszlmann

[S. A.]

²¹ Vö. a 478. számmal.

²² Azaz: nagy dolgokban elég az akarat. (Teljes formájában: In magnis et voluisse sat est, végső soron Propertiustól.)

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. szeptember 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [40. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

Wurmhof

Wrhóvszky Ügyvéd Urnál

Pest

[Töredékes pesti postabélyegző 19-i dátummal.]

[1]

Törökszentmiklós IX. 17. 861

Kedves Barátom!

Tegnapelőtt vett kedves sorai¹ után, csak most kaptam meg Emichtől a küldeményt.² De hogy!? ugy, hogy éppen a 4 dik ív hiányzik a lenyomatból, melyen Andrassy czikke³ foglaltatik, s így a számozást nem lehet megterveznem a rajzokon, míg azon ívet meg nem kapom. A többi köszönettel vettem. A kiigazítást megteszem.⁴ Igen lekötelezett szives gondoskodásával a jövő munkálatokra nézve.⁵ Alig vártam már szinte hogy értesüljek a palota⁶ kérdése ügyének mibenlétéről, szomorúan látom hogy a régiben van, de örvendek hogy K(egye)d még sem csügged.⁷ Már nem sokára látjuk egymást. 29 vagy 30 dikán a jövő hó 1 jén megtartandó gyűlésre Pestre rándulok. Addig is halás érzettel

híve
Stum(m)er

Sürgesse kérem Rohnnál azon litografizandó

¹ Lásd a 480. számot.

² Az AK 2. kötetének tábláit.

³ Vö.: *Andrassy M. 1861.*

⁴ *Henszlmann 1861m* kéziratában. Vö. az előző számmal.

⁵ Azaz az AK 3. kötetével kapcsolatban.

⁶ Az MTA leendő székháza.

⁷ Ez csupán a Henszlmann levelét záró latin idézetre vonatkozhat, mert ettől eltekintve Henszlmann igen borúlátóan írt Ipolyinak.

[2]

okirat elkészítését is, mely Andrássy munkájához tartozik,⁸ hogy az is a számozásba bejöhessen. NBene Rohn azzal mentegeti magát, hogy K(egye)d parancsolta neki[,] miszerint az illuminált emailokat⁹ is quartro¹⁰ és nem octávra nyomja. Ha igaz, úgy az igen rosszúl történt, mert így összetörve¹¹ jelennek meg. Azért jó lett volna Andrássy érmeit is quart helyett octav táblákra elhelyezni, valamint ez különösen a k(egye)d Mátyás képeire¹² nézve is igen kívánatos volna.

[Sz. E.]

⁸ Vö.: *Andrássy M. 1861* illusztrációi, képatlasz, „1. szám” felirattal.

⁹ Értsd itt: a színes zománcokat, azaz az ún. nyitraivánkai korona lemezeiről készülő színes nyomatokat. Vö.: *Érdy 1861b*.

¹⁰ Tollhiba quarto helyett, azaz: negyedré (formátumban).

¹¹ Értsd: széttördelődve.

¹² Azaz: *Henszlmann 1861l* illusztrációira.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. szeptember 24. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [6. levél]

A keltezetlen levél részletes válasz Henszlmann 480. számú levelére: Ipolyi azután írta, hogy megkapta az *Archaeologiai Közlemények* 2. kötete képatlaszának nyomatait, és be tudta számozni, illetve át tudta nézni őket. Ipolyi szeptember 17-i levelében – lásd az előző számot – a hónap 28–29-ére ígerte Pestre érkezését, itt mint jövő hétfőről (azaz szeptember 30-iról) szólt róla. Erre a levélre válaszolt Henszlmann szeptember 24-én (megemlítve, hogy következő hétfőre várják Ipolyit Pestre).¹ Mindent összevéve szeptember 20–22. körülre datálható.

[1]

Tisztelt Barátom!

Itt küldöm a metszeteket,² számozva rajtok mind a tárgyakat, mind pedig a táblákat. De ha lehet tessék azokat Octav lapokra áttétetni, valamint a byzanti Emailokat különösen a festettet.³ Ez által a szövegben semmi correctura nem lesz szükséges, mert ott szám szerint idéztetnek a tárgyak nem táblák szerint.

Abban sem vagyok egy véleményben, hogy a második táblán (9 sz(ámú) t(ábla), a mátyási pénz nyomán, a harmadik szám azért, mert hibásnak látszik, ki hagyattassék, mert így meg hiányos azután, és inkább legyen hiba, mely meglehet az eredetin is így van (valami rosztorított szám alak) s mit később, ha nem úgy volna, kija-

[2]

vitani lehet, mint sem önkényesen hagyott hiány, mely az eredetiben nincs. Azért küldöm hozzá mellékelve a rajzot, és ha Andrassy most sem található, csak tessék innét a hiányzó szám alakot bele vésetni, jelentsen az azután bár mit, mert ki tudja nincs-e az eredetiben is így.⁴

A Táblák számozása egymás után következik, miután egy munkához tartoznak. De az Érmek és Pecsét gyűrűk a szöveghez képest külön számozással bírnak.

Egyéb iránt hetfőn látjuk egymást s a mi nehézség volna akkor elintezhetjük. A viszon látásig hive

Ipolyi

[Sz. E.]

¹ Lehet, hogy Ipolyi végül még később érkezett, mert az MTA november 4-i osztályülésén adta elő *Ipolyi 1861b*-t, lásd: *Budapesti Szemle*, 13: 42–43 (1861), 345.

² Értsd az AK 2. kötete képatlaszának anyagát.

³ Az ún. nyitraiváncok korona lemezeit ábrázoló metszetekről van szó (vö.: *Érdy 1861b*), vö. a 481. számmal. Nyilván úgy értendő, hogy Henszlmann kihagyta a metszővel annak az évszámnak a harmadik számjegyét, amelyikről ott azt írta Ipolyinak, hogy 1410-ről 1450-re kellene javítani.

⁴ Andrassy Manó közleményének (*Andrassy M. 1861*) egyik ábrájáról van szó: végül a II. tábla 9. ábrája. Vö. a 480. számmal.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1861. szeptember 24.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 172

[1]

1861^{iki} szeptemb 24^{kén}

Kedves Barátom!

Tegnap Kisbényben voltam Gersterrel, és ott oly kis templomot találtunk, melyet Ön román¹ létere valóságos kincsnek fogja tekinteni. Az épület épen a deákmonostori, ócsai és zsambéki, sz(en)tmártoni² közt áll. Vannak abban kapitælek³ a XI^{ik} századiak mintájára, és megint olyanok, mik az átmeneti korba tartoznak, ezek közt állanak a francia XII sz(ázad)^{beli} chapiteaux historiés(ek)⁴[.] A kapitælek durva művek hanem igen jól conserválvák, úgy mint az oszlopok általában.⁵ A karhely⁶ és a mellékapsidék conserválvák,⁷ igen igen kis ablakocskákkal, kívülről is itt mind az eredeti; csak a hajó (csak egy van) felső része ablakaival együtt modern, és Hild uram a tornyokat is tetemesen modernizálja, úgy: hogy itt a központi bizottmányra⁸ volna szükségünk és [2]

önnek hatalmas vetosára.⁹ Mi rám nézve a legérdekesebb e templomocskában az, hogy elrendezése és idomai a német harczi (olv(asd) Harz)¹⁰ templomokra utal, és hogy itt egy Queremporera¹¹ (talán az egyetlen egyre nálunk) rá ismerhetni vélek; mert ennek két oszlopa még megvan. Tudom[,] hogy a templom a későbbben a premontréiak birtokában volt, de ama Querempore azt sejteti velem, hogy elébb nők számára építettett. Cretier, az oda való plebanus¹² mondja, hogy visitationalis iratai¹³ emlegetik, miként a templomra vonatkozó régi okmányai a sz(ent) benedeki locus credibilisbe¹⁴ vitettek,

¹ Azaz: román kori.

² Azaz: építésének kora szerint a deáki és ócsai, illetve a zsambéki és a pannonhalmi között áll.

³ Azaz: fejezetek (németből).

⁴ Azaz: figurális fejezetek. (Henszlmann kétszeresen: franciául és magyarul is többes számba tette a kifejezést.)

⁵ Azaz: jó állapotban vannak (ahogyan az oszlopok többsége is).

⁶ A szó itt talán inkább a főszentélyt, mint a nyugati karzatot jelenti. (Az utóbbit Henszlmann 1863c-ben karzatnak nevezi, a főszentélyt fő apsisnak.)

⁷ Azaz: a mellékapszidok is fennmaradtak.

⁸ Értsd: a magyar műemléki bizottságra, a Central-Commission magyar megfelelőjére.

⁹ Azaz: tiltására. (A magyar műemléki bizottságot az ekkori tervek szerint Ipolyi elnökölte volna.)

¹⁰ Azaz: a Harz-vidéki.

¹¹ Értsd: a (főhajónál szélesebb) nyugati karzatra (és előcsarnokra); azaz kicsit általánosabban: Westbaura. A Querempore – és magyarul: keresztkarzat – kifejezéssel nevezi meg ezt az épületrészt, illetve írja le részletesen az alább említett oszlopok helyzetével együtt: Henszlmann 1863c, 11–12.

¹² Crettier Ferenc.

¹³ Azaz: a kánoni látogatások jegyzőkönyvei.

¹⁴ Azaz: a garamszentbenedeki hiteleshelyre.

jó lesz tehát Knausot felszóllítani commissionálter legyen szíves valamit ezen, úgy a sz(ent) benedeki templomot illető okmányokat velünk közölni.¹⁵

De addig is arra kérem önt, legyen szíves Czinárból és Fuxhofferből¹⁶ azon helyeket kiírni mik e két templomot illetik, és magával jövő héten elhozni.

[3]

A templomban, mit Wretland¹⁷ épen fest, két hely maradt üres a hajóban, szemközt egy mással, a hajó falai közepén, hova két alakot akar festeni, és engemet consultált minők legyenek ezen alakok; én neki az ó és új szövetség alegorai alakját ajánlom, de hamarjába nem tudtam találni, kérem tehát önt szinte arra hogy hozza el magával ezen két alakot, melyeket[,] ha jól emlékszem[,] valahol a Mittheilungokban láttam rajzolva.¹⁸ Wretland nagyon kért, hogy el ne felejtsem Öntől megkérni, mert nagy szüksége van rá.

Azon szelid szemrehányását, mit utolsó levelében érintett,¹⁹ nem fogadhatom el; mert a dolog így áll. Nem csak idősebb, hanem ifjabb Kubinyi minden táblái²⁰ quarton lévén elrendezve, s így a plancheok ¼ nek²¹ ez lévén alakja, azt hittem, hogy a roppant többségnek kell itt

[4]

dönteni a kisebbség dolgában: egyéberánt ha a táblák azért metszettek quartinban hogy octavra töressenek, hogy a mostani papir rossz léte miatt a törött helyeken a tábla nem sokára szétmáljék, hogy becsületes architektoniai²² rajzokat adni ne lehessen; akkor mondom[,] úgy is mintegy²³ hogy ha Kubinyinak 40 táblait törik,²⁴ törjék az 5 vagy 6 többi táblát is; de elhiheti, hogy valamennyi építész kinek szándéka a közlemények-be valamit adni a quartin örvend[,] az 8^{von25} pedig búsul; így Ibl²⁶ is, kivel minap találkoztam[,] nagyon busult az 8^{von}, midőn megmondta, hogy ama épület, miről ön

¹⁵ Értsd: (Ipolyi) bízta meg Knaus Nándort (az érseki levéltárost Esztergomban), hogy gyűjtse ki és küldje el mind a kishányi, mind a garamszentbenedeki templomra vonatkozó okleveleket. (Garamszentbenedek a 16. század óta az esztergomi káptalan birtoka volt.)

¹⁶ *Fuxhoffer 1803 átdolgozott második kiadásából: Fuxhoffer–Czinár 1858–1860.*

¹⁷ Franz Wretland.

¹⁸ Értsd: hamarjában Henszlmann nem talált mintának használható ábrázolást hozzájuk, ezért Ipolyi hozza magával Pestre a *MitthCC*-nek azt a füzetét, amelyben megfelelő metszet található. (Ipolyi a CC ún. konzervátoraként – illetve később levelezőjeként – folyamatosan megkapta a bécsi bizottság kiadványait.)

¹⁹ Lásd a 482. számot.

²⁰ Vö.: *Kubinyi F. 1861* és *Kubinyi F., ifj. 1861.*

²¹ Azaz: a táblák kilenczede negyedréte formátumú.

²² Azaz: építészeti.

²³ Értsd: mindegy.

²⁴ *Kubinyi F. 1861*-nak.

²⁵ Nyolcadréten (oktávon).

²⁶ Ybl Miklós.

kérdezősködött[,] a Nagykároly mellett levő Kaplonyi néhai kolostor romja, hogy ő a templom fundamentomainak rajzát bírja, és a bizottmánynak meg fogja küldeni. Ő ezen alapzatokra új templomot épített.²⁷

Ad felix revidere²⁸

Henszlmann

[S. A.]

²⁷ Vö. a 472. számmal.

²⁸ Azaz: A szerencsés viszontlátásra.

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1861. szeptember 30.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [1. levél]

[1]

Eperjes 861^{ki} Sept(ember) 30^{kán}

Tekintetes Úr!

Engedje meg hogy újra és ismét kegyed Dani öcsém¹ iránti szives barátságát igénybe vévén, ezuttal is kérve kérem: méltóztassék az ide csatolt, neki szóló sorokat a szokott uton hozzá juttatni. Azon levelek, melyeket én innét egyenesen küldöttem nem voltak olly szerencsések mint azok, a melyeket ön hozzá intéz, mert ezeket öcsém rendesen kapja.

Isméti bocsánat kérés után megkülönbözött tisztelettel vagyok

A Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája
Irányi István

[N. M.]

¹ Irányi Dániel.

Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrének
 Aszódraól Pestre, 1861. október 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 290, [2. levél]

A levél Deák Ferenc tiszteletére készülő műről szól, vö. a 478. számmal.

[1]

Tisztelt barátom!

Ma vettem szives sorait, melyekre ezennel felelni van szerencsém. 14e vagy 15e reggel előtt semmiesetre Pesten nem lehetek, azonban méltóztassék addig is úgy rendezkedni, a mint legszükségesebbnek tartja Kegyed, miután én úgy sem értek az egészhez semmit.

Rendelkezésünkre való pénz nincsen több 1500 forintnál, a mit jó lesz tudni Alexy-nak.

[2]

Úgy hiszem Alexy a pénz mennyiségéhez képest készíteni a tervet a részletes kivitelre nézve.

Addig is míg viszontlátjuk egymást, becses hajlamába ajánlva magam, maradok barátja

Podmaniczky Frigyes

Aszód 1861. Oct(óber) 11^{én}.

[Sz. E.]

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. október 15.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [38. levél]

[címezés a hátoldalon:]
Herrn Doctor Henszlmann

Wurmhof Dorothea Gasse
bei Her(r)n Advocaten v(on) Wrhóvszky

[1]

Töröksz(ent)miklós X. 15. 861

Kedves Barátom!

Im itt bemutatom K(egye)dnek Lang Henrik müncheni azon jeles genre és tájfestőt ki itt nálunk az alföldön hosszabb ideig tanulmányozott s most hazájába visszatér, kiről minap is szóltam K(egye)dnek. Legyen szívességgel iránta. Kész-e már a kisbényi rajz? Meglátogat-e még e holnapban?

Tisztelője

Stum(m)er.

[Sz. E.]

Szumrák Pál Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1861. október 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 374, [16. levél]

[1]

21/10. (1)861.

Euer Wohlgeborn!

Als reuiger Sünder nahe ich mich u(nd) bitte nebst vielen Entschuldigungen und Handküssen vielmals um Vergebung bei der Gnädigen Frau Gemahlin für meine Unterlassungssünde dass ich zum eingeladenen Souper vergessen zu kommen. — Möge mir Gnade für Recht zu Theil werden.

Uebrigens werde ich sofrei sein meine Entschuldigung persönlich vorzutragen und um Vergebung zu bitten.

Hochachtungsvoll Dero

ergebenster
 P. E. Szumrák¹

[Sz. E.]

¹ Paul Emil Szumrák.

**Henszlmann Imre fogalmazványa a kassai Szent Erzsébet-templom
egy elpusztult falképének másolatáról**
Pest, 1860 augusztusa után
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Közelebbi datálásához nincs támpont, az alkalomnak, amikor Henszlmann bemutatta a Weber Henrik által készített és az MTA-nak ajándékozott másolatot, sem az osztályülésekről szóló beszámolóknak, sem az Archaeologiai Bizottság üléseinek jegyzőkönyveiben nem találtam nyomát. (Úgy tűnik, maga a kép sincs meg.)

Terminus post quemje a falkép előkerülésének napra pontosan megadott dátuma. Az elbeszélés módja arra utal, hogy Henszlmann szemtanúja volt az eseménynek. (Ez egybevág azzal, hogy 1858 októberében Magyarországon volt, október 1-jén, illetve október 11-én biztosan Pesten tartózkodott,¹ és a közbülső napokban hazalátogatott Kassára, vö. a 327. számmal.)

Terminus ante quemje minden bizonnyal 1861 októbere, a Kassán folyó munkák elleni támadás megindításának időpontja, mert itt Henszlmann arról szól, hogy az illető falképet lehetetlen volt megtartani, illetve restaurálni, míg az alább következő október végi fogalmazványokban egy másik falkép elpusztulását már felrója, azt is megemlítve, hogy Weber ajánlatot tett restaurálására, amelyet visszautasítottak.

[1]

Jelen festmény egy a kassai sz(ent) Erzsébet templomában talált falkép másolata, melyel Weber Henrik ur a m(agyar) t(udós) t(ársaságnak) kedveskedik.

E' falkép találtatott 1858^{iki} Oct(óber) 5^{kén} midőn a régi sekrestyébe új ajtót törni szándékoztak. A falkép a XV^{ik} század vége felé festetett. A XVI[.] században egy újabb falképet a régire festettek, 's hogy ennek vakolata jobban tartson, szándékosan sok lyukat vertek a régibb falképbe,² oly anyira hogy az egészen tönkre jutott. Nem volt tehát lehetséges e' falképet megújítani 's így a szándékba vett ajtó azon keresztül töretett; az újabb falkép mely rajta volt alig birt némi érdekekkel.

A régibb falkép a szüzet³ Sz(ent) Erzsébet és Sz(ent) Katalin társaságában mutatja, az első sz(ent) Jánost gyermek korában kezénél tartja. A szűz Krisztust viszi karján 's két angyal által koronáztatik. Sz(ent) Katalinra rá ismerhetni a kardból mivel a legenda szerint Maxentius császárt fenyegeti; ez utóbbinak csak melképe látható, mintha e test' részével a földből kiemelkednék. E melkép körül felíratra készített tekercs látszik (Spruchzettel), melyen azonban soha felírat nem volt. Az élet nagyságú alakok alatt

¹ Ezeken a napokon részt vett az MTA ülésein, és az utóbbi ülésen „egy pillantást vetvén a gót egyházi stílnak keletkezésére és fejlődése, legújabbban nyert adatok nyomán a kassai székesegyház alaptervének francia eredetét mutatta ki, s legközelebb Kassán tett újabb vizsgálatai eredményeit előterjesztette”. *Magyar Akadémiai Értesítő* (az Új Magyar Múzeum melléklapja), 18 (1858), 544. Nem zárható ki persze az sem, hogy e „legújabb vizsgálati eredmények” közé tartozott a falkép előkerülése, illetve másolatának bemutatása.

² Azaz mai terminológiával: felpikkelték.

³ Szűz Máriát.

a padlatig le szőnyeg vala festve, de a festés itt oly megrongált állapotban volt, hogy alig lehetett mást észreven(n)i mint hogy a szőnyegnek valaha igen gazdag „desseinje” (Muster) vala, ilyen p(éldául) minöt Wohlgemuth’ s más mesterek’ a XV^{ik} századból ránk jutott kelmékből ismerünk.⁴

A falkép felett egy ablaknak profilja van, ez ablak még a kép festése előtt falaztatott be midön t. i. a leg régibb sekrestyét a szentélyhez és az a melletti kápolnához csatolták.

⁴ Kihagyásos mondat. Értsd: 15. századi festők képeiről, illetve metszeteiről és ránk maradt kelmékről.

Henszlmann Imre fogalmazványtöredéke az MTA-nak
a kassai Szent Erzsébet-templom restaurálásáról
Pest, 1861. október 27. előtt
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 12

A fogalmazvány a végül az MTA-nak beadott iratánál – lásd a következő számot – élesebb megfogalmazásokat és olyan részleteket is tartalmaz, amelyeket Henszlmann az utóbbiból kihagyott, ezért közöljük. A keltezés nélküli töredék a beadott változat előtt keletkezhetett.

Egy bekezdése közölve: MAROSI 1969, 43, 14. jegyzet.

[fol. 12r]

Midőn a mellett hogy a kassai püspök kitünő bőkezűségét, melyel a restauratio költségeihez járul, nem méltányolhatjuk eléggé; még sem hagyhatni helybe más részt, hogy ő excellentiája az újítás igazgatását maga viszi egyedül, minden szakértő építész rendezésének és tanácsának befolyása nélkül. Nem hagyhatni helybe ezen eljárást sem elvben sem gyakorlatilag; mert az elsőre nézve a kassai templom, mint hazánknak *leg jelesebb* régi ereklyéje nem magánosnak, hanem az egész nemzetnek tulajdona, a másodokra nézve ő excellentiája maga sem tartja magát szak embernek[,] mi egyéb bokros foglalatosságai miatt sem lehet.

Innen van, hogy számításában is mindenütt csalatkozik, midőn a munka siettetése okából mindenütt kevésbé tartós rossz anyagot jó anyag helyébe és schlendrische munkát a pontos művészeti kivitel helyébe alkalmaztat, elvesztvén így a maga s7zemélyére nézve azt a dicsőséget, miszerint ő restaurálta volna hazánknak e jeles építményit, de elrontván egyszersmind ezen jeles építmény jellemét is; mert a mostani újítás mind anyaga mind munkája tekintetében kevés idő múlva el fog enyészni.

[*]A monumental épületek egyik főkélléke az, hogy építési anyaguk jelességével és tartósságával kitünjenek a mindennapi házak fölött, mert mivel biztosíthatni jobban a művészeti munka tartósságát mint anyaga tartósságával? Más részt a munka, mely a művészetben a fő dolog többnyire ugyan egybe kerül, akár tartós akár kevésbbé tartós anyagra alkalmaztatik.

[fol. 12v]

Tegyük már most fel, hogy jó anyag p(éldának) o(káért) a kő amely 300 esztendeig eltart 30 frtba a rossz anyag, mely csak 100 esztendeig tart 10 forintba, a munka pedig mind a két anyagban 60 forintba kerül, akkor 90 forintért 300 esztendeig tartó munkát nyerendünk ha jobb anyagot alkalmazunk, míg a rossz anyag alkalmazásánál a 100 esztendeig tartó munka eleinte ugyan csak 70 ftba, de 300 esztendőben kétszeres újítással 210 ftba kerülend.[*]¹

[**]A munkadíj, akár rossz, akár jó anyagot használunk, majd nem ugyan az levén, ha a jó anyag p. o. 300 esztendeig, a rossz csak százig tart, következőleg 300 esztendő-

¹ A csillagok között a bal hasázból kihúzott szövegrészt közlünk.

ben kétszer újra dolgoztathatnak, 's ezt annál inkább ha ma még a munkát is alkúba adván,² arról gondoskodnak, hogy ez se tűnjék ki pontossággal és tartóssággal.[**]³

Sajnálattal kimondom hogy el fog enyészni, mivel a romlás már most sok helyütt mutatkozik; így a csak harmad éve és taval bevégzett felső párkányzat azon részei, melyek a templom leg utolsó leégése által megrongált kövekből készültek már is töredeznek, miről nagy sajnálkozásomra meggyőződtem, így⁴

[Az 1. oldalon, a jobb hasábian, nincs jelölve, hová illesztendő be a a szerző szándéka szerint:]

Ugy tetszik mintha ezen újításnál azon szempontból indultak volna ki, miszerint olcsón kell dolgozni, hogy a megtakarított pénz kamatjaiból majd nem sokára a mostani munkát újra lehessen restaurálni, 's így más részt új munkásokat is foglalkoztatni. Másképen nem magyarázható miért alkalmaztatik majd nem mindenütt a lehető legrosszabb anyag, és a munka jutalmazásánál nem a nap számbani fizetés, hanem az alkuba bocsátás.

[Sz. E.]

² Értsd: a legolcsóbb ajánlatot tévő vállalkozóval végeztetik.

³ Az elején és végén két csillaggal jelölt bekezdés szövege a jobb hasábian, Henszlmann az egy-egy csillaggal jelölt kihúzott szövegrész helyére szánta.

⁴ A fogalmazvány itt mondat közben szakad meg.

**Henszlmann Imre az MTA-nak a Kisbényben és a Kassán folyó munkákról
Pestről Pestre, 1861. október 27.
Budapest, MTAKK, RAL, 625/1861**

Érkeztetési rájegyzés Toldy Ferenc kézírásával, az első oldal bal felső sarkában: „625. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem oct(óber) 28. 1861”. Fogalmazvány, viszonylag számos javítással.

Henszlmann az MTA október 28-i ún. összes ülésén olvasta föl. Lényegében teljes egészében közölte, de kicsit átfogalmazva és függő beszédbe (azaz harmadik személybe) áttéve.¹ Csengery Antal ennek bevezetéseképpen ismertette az előadás, illetve a kisbényi és a kassai munkák közös tárgyalásának okát: „Henszlmann Imre lev. tag már a közlebbi ülésben indítványozta, sűrűsse az akademia a helytartótanácsnál az ezen kormányzék által tervezett archaeologiai központi bizottság² felállítását. Indítványát azzal indokolta, hogy több hazai műemlék megújítása körül valódi vandalizmussal járnak el. Az akademia elhatározta, hogy ez ügyben fölterjesztést teszen, a fölterjesztés indoklása végett azonban fölhipta Henszlmann, adjon elő egyes adatokat, melyek az érintett vandalizmust igazolják. Henszlmann a bényi és kassai templom körül tapasztalt eljárásra hivatkozott.”

(Az MTA 1861. június 10-i ülésén tárgyalta, illetve hagyta jóvá a leendő magyar műemlékvédelmi szervezet Ipolyi Arnold által kidolgozott szabályzatának elküldését a Helytartótanácsnak – vö. például a 438., 457. és a 463. számmal –, ahonnan elfogadását javasolva terjesztették föl Bécsbe, de ott a hivatalközi egyeztetések során a magyar kancellária részéről aggályok merültek föl, amelyekről az MTA csupán 1862 tavaszán kapott visszajelzést, vö.: FORSTER 1928, 213–214.)

[1]

Tekintetes Akadémia!

A t(ekintetes) Akademia hozzám intézett felszólításának megfelelőleg teendek némely megjegyzést azon módról, melyet épen most alkalmaznak a leg érdekesebbek közzé tartozó két templomunk újításánál. E templomok egyike a bényi, másika a kassai.

A bényi, leg-újabb időben úgy szólván fölfödözött templom³ hazánk roman stylű épületei közt talán a legnevezetesebbik. A tek(intetes) Akademiának archeologiai bizottmánya azért előleges jelentésem folytán rögtön kiküldött annak felmérésére és lerajzolására. Alsó részét még meglehetősen épségben találtam, de az ablak, a boltozat és a tornyok felső része mind új, nem tudom az 1800^{ki} vagy talán egy valamivel régibb restaurációnak tulajdonítandó-e.

A templom jeles terméskő épület, azonban 1800^{ban} a négyszegű termésköveket (die Quadern) vakolatba burkolták,⁴ mi nem egyéb mint ha p(éldául) az arany edényt fa színre festenők. 1800^{ban} a vakolat nagyban divatozott, de hogy 1861^{ben} a vakolatnak hó-

¹ *Budapesti Szemle*, 13: 42–43 (1861), 344–345.

² Értsd ezen a magyar műemlékvédelmi szervezetet.

³ Vö. a 480. és a 483. számmal.

⁴ Azaz: a kvádereket levakolták.

dolás a régi és még ép termés kő újabb restaurációját és bemeszelését idézhesse elő, alig lászik hihetőnek, 's, fájdalom, mégis úgy van.

A templom oly részlettel bír, mely nálunk másként példa nélküli, annak t. i. a többi épülettel⁵ egykoru narthex van; erre legelőször is Ipolyi tagtársunk ismert rá a mostani előcsarnok padlásán látható eredeti körívek nyomán;⁶ a narthex jelenvolta azonban kétségen fölöttivé vált, midőn a kömívesek a mostani előcsarnok ajtajától jobbra és balra egyenlő távolságban befalazott oszlopokra találtak. A templom restauratora az ajtók oldalai mellett pillérek szándékozával alkalmazni, hogy azokat a létező fallal jobban összeköthesse, ezt több hüvelyknyi mélységre kitörette, még pedig elég szerencsésen épen a régi, később lefalazott oszlopok helyén, de szerencsétlenül a durva új pillérek díszesebbeknek találtattak a régi csinos oszlopoknál, 's így az utóbbiak újra eltűntek a pillérek mögött, és magam is csak pár perczig láthattam ezen oszlopokat.⁷

Mindezekért nem vádoló az építészt,⁸ kinek, ámbár az újítás a templom saját vagyónából fedeztetik, az építkezők⁹ alkalmasint nem engedték volna, hogy, vagy a pompás vakolatot levakartassa, vagy az eredeti, hanem jelenleg tökéletesen az előcsarnokba befalazott narthexet diszes téglá köpenyge alól felszabadítsa: de vádlok

[2]

az építészt, hogy a torony közép gúlája mellett oly szög darabokat alkalmazott, minek a román stylhez legkisebb közök nincsen, és a mik bármely czopfós balustradnak mint szögművek dicséretére válnának;¹⁰ vádlok pedig az építészt itt azért, mert e részlet alkalmazásában egészen szabad keze volt. Midőn a középkori épületek restauratioi még husz évvel ezelőtt általában oly rosszul vitettek végbe, hogy azokat ma lerombolni és jobb újakkal kell pótolni, annak okát abban találjuk, hogy a közép kor művészetének ismerete úgy szólván legújabb tudomány, és hogy azért az első kísérleteknek meg kellett hiúsulniuk: de nem láthatni át, miért ne használjuk fel mi, a tudomány és művészet epigonjai a külföld tapasztalását és ismeretét; talán csak azért nem, hogy „saját kárán tanul a magyar” példabeszédünket meg ne hazudtoljuk?¹¹

E régi példabeszéd iránti kegyelettel találkozunk a kassai templom retsauratiojánál is; de itt a felelősség nem az építészt,¹² ki az ily mód ellen mindig felszólalt, hanem egyedül az építkezőket illeti. Kassán ugyan is napirenden van költség-kímélés végett vagy a kéznél lévő régi elromlott, vagy új rossz[,] hanem olcsó építési anyagot használni. A kassai templom födele több ízben leégett, mely alkalom(m)al a födélhez közelebb eső kő a tűz által tetemesen szenvedett, és mégis e megrongált követ használják újabb

⁵ Értsd: az épület többi részével.

⁶ Vö.: *Ipolyi 1862b*, 15, ahol Ipolyi a kispényi „narthexszerű oszlopos előcsarnok”-ot említi, de nem nevezi meg, mi alapján.

⁷ Vö.: *Henszlmann 1863c*, 12.

⁸ Hild Józsefet.

⁹ Értsd: az építtetők.

¹⁰ Értsd ezen a toronysisakok formáját, illetve a négyszögű alapformából a nyolyszögű gúlába átvezető elemeit, amelyeket Henszlmann barokkosaknak talált.

¹¹ Az utolsó mondat helyett a *Budapesti Szemlében*: „Mire való a középkor művészetének ismerete, ha a középkori épületek megújításánál nincs rá tekintet?”

¹² Gerster Károlyt.

kőműves munkára. Ugyanez évben a nagy templom hajó födele készült feltűnően rossz téglából. E téglák ugyan sokkal olcsóbbak, mint volna a jó téglák, de ha az építkezők szobrokat¹³ nem készítetnek oly szobrokat, miként joggal mindenki megbotráncol az művészetlen és jellemtelen¹⁴ voltak miatt, elég költség maradand az elkerülhetetlenül szükséges építési anyag jobb minőségbeni megszerzésére.

Nem hagyhatom érintetlenül, hogy a kassai templom déli csarnokában egy Pál apostol térítését ábrázoló, a XVI^{ik} században készült freskó kép létezett, mely ugyan meglehetősen meg volt rongálva, de a melyet Weber Henrik, jeles festészünk 600 forint restaurálni késznek nyilatkozott. E valóban igen csekély összeget is megsokszorozva az építkezők, még olcsóbbat találtak, 's így a régi érdekes kép eltűnt, és most helyén oly érdektelen új létezik, hogy szinte tárgyára sem emlékezem.

Ezen kevés megjegyzésből is világos, mennyire szükségünk van a n(agy)m(értősségű) helytartó tanács által javasolt középponti bizottmányra,¹⁵ mely nem csak a közönséget felvilágosíthatja, hanem az efféle működésben járatlan építésszek ferdeségeit is kijavíthatja, és a hol ellenszegülésre talál, hatalmas vetőjával a vandalizmusnak többé helyre nem hozható romlásait megátolhatja.¹⁶

A tekintetes akademiának

Kelt Pesten 1861^{iki} október 27^{kén}

alázatos szolgálója
Henszlmann Imre

[Sz. E.]

¹³ Főleg szó, Henszlmann elfelejtette kihúzni, miután átfogalmazta a mondatot.

¹⁴ Értsd: jellegtelen.

¹⁵ Értsd: a magyarországi műemléki szervezetre (a CC magyar megfelelőjére).

¹⁶ Az utolsó bekezdésből a *Budapesti Szemlében* Csengery Antal csupán az első tagmondatot tartotta meg – azaz jóval semlegesebbre vette. És ehhez fűzte az ülés határozatát: „Henszlmann adatai beleszövetnek az ez ügyben teendő felterjesztésbe.”

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1861. november 18.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 173

A levél mellett őriznek három további papírlapot, amelyek közül az első kettő volt eredetileg is a levél melléklete. (Ezeket nem közöljük).

Egy külön lap (jelzete: ad H 173/A/1–2) egyik oldalára Henszlmann kimásolt Ipolyinak egy hosszabb idézetet az ún. *Athosi festőkönyv* Didron-féle kiadásának¹ 421. oldaláról: a „Bei uns hat Judas gewöhnlich keinen Nimbus...” kezdetű bekezdést, ezzel a mondattal bezárólag (Henszlmann ortográfiájával): „... haben bei uns d(ie) Propheten den Nimbus u(nd) nakte Füße; es befindet sich besonders in den romanischen oder primær-gothischen Periode, u(nd) auf denjenigen Monumenten, welche direkt oder indirekt unter byzantinischen Einfluss gestanden haben.” Ez alatt a papíron Ipolyi más tárgyú fogalmazványtöredéke, zenei hangsorokról. A hátoldalon további vegyes feljegyzései szavak jelentéséről, illetve teendőiről, továbbá talán egy prédikáció vezérszavai.

Egy másik lapra (jelzete: ad H 173/B) idegen kéz szépírással kimásolta a levél első oldalának végén ígért címszót Franz Passow görög–német szótárából.² Ugyanazoknak a szavaknak a magyarázatát, mint amelyek Johann Gottlob Schneider szótárából kivonatolva a levél szövegében is olvashatók.

A harmadik lap (jelzete: ad H 173/C/1–2) egy kis cédula Ipolyi további ceruzával írt feljegyzéseivel: egyik oldalán futó jegyzetek a „kereszt jelet adni” és más értelmű görög és latin kifejezésekről; a túloldalon ennyi: „Das Handbuch (der Malerei von berges³ Athos) nennt der Nimbus Stephanos, nie Korona, das letztere gilt nur von horizontal aufs Haupt gesetzten Kronen, 420.”⁴

[1]

Pest 1861^{iki} nov(ember) 18^{kán}

Kedves Barátom!

A ninbusra nézve a Handbuch d(er) Malerei vom Berge Athosban Didron a 333^{ik} lapon egy jegyzésben mondja „Der Kaiser trægt, dem *orientalischen u(nd) griechischen Gebrauch gemæss*, den Heiligenschein. Uibrigens verehren die Griechen u(nd) Orientalen Constantin (kiröl a szöveg szól) ebenso als Heiligen wie die Helena”⁵ Tehát a görög, v(agy) is byzantini szokás a császárokat általában nimbussal díszesíti.

¹ *Didron–Schäfer* 1855.

² *Passow* 1831.

³ Így.

⁴ Azaz: *Didron–Schäfer* 1855, 420: „Az Athosi festőkönyvben a dicsfényt mindig stephanos-nak nevezik, soha nem koronának, az utóbbinak csak vízszintesen a fejre helyezett koronákat hívnak.”

⁵ Azaz: *Didron–Schäfer* 1855, 333, jegyzet szerint: „A császárnak a keleti és görög szokásnak megfelelően dicsfénye van. Egyébiránt a görögök és keletiek [Nagy] Konstantin [császárt] (kiröl a szöveg szól) ugyanúgy szentként tisztelték, mint [Szent] Ilonát.

„Kritisches griechisch deutsches Wörterbuch v(on) J. G. Schneider 1806. a következő mondja⁶

ταπεινῶω niedrig machen, erniedrigen, schmächen, demüthigen; davon⁷

{ταπει}νωμα das Erniedrigste⁸

{ταπει}νωδις, εως, ἡ Erniedrigung, das Niederschlagen, Demüthigen, *Demuth*, Bescheidenheit, in schlim(m)em Sin(n)e Niedergeschlagenheit, Feigheit.⁹

{ταπει}νωτικός, ἡ, οὐ erniedrigend, niederschlagend¹⁰

A mellékletben küldöm, azt mit jegyzi meg Passov szótárában¹¹ a [ταπεινοφélékre.

[2]

A mi a Zoeféle lemez¹² körülíratát illeti[,] a Theodorafélén ezt tisztán olvassuk ΘΕΟΔΩΡΑ Η ΕΥΧΑΙΒΕΤΗ ΑΥΤΥCΤΑ tehát ζῶΗ 'οἱ ΕΥΧΑΙΒΑΙCΤΑΤΗ ΑΥΤΥCΤΑ meg volna tehát magyarázva a Zoeoien[:] *Zoe hoi eu* ra az az: Zoe annak vagy neki a leg tiszteletesebb (az eu [az] erősítés figurája)¹³ vagy leg királyibb vagy legfenségesebb. Már most kicsoda az a 'οἱ, neki, vagy annak? az Constantinos Monomachos, kit Zoe a trónra emelt. Ezen felírás jól olvasva erősíti tehát, hogy a lemezek koronához tartoztak, még pedig valószínűleg oly koronához, melyet Constantinus feleségének ajándéku adott.

Knaus¹⁴ itt van és még sokaig itt fog maradni, gyógyítja szemeit, s' így sz(ent) Benedekre nem mehet, és én is nem írhatom meg szövegemet.¹⁵ Egyéberánt Eötvös a 250 ftot apcládta¹⁶ és Fuchsthaller nem sokára hozza fog a metszéshez fogni.

Ma reggel Gerster Egerbe ment; és nekem

[3]

is el kellett volna mennem, és onnan Apátfalvára¹⁷ kirándulnom, már a helyet¹⁸ meg is fizettem, és ime tudomásunkra jut egy falsum,¹⁹ mit az építők bizottmánya²⁰ Dfy²¹ intésére rajtunk el követni szándékozik. A mi és Ferstl²² tervét a költségvetésre nézve a leg apróbb részletig megvizsgálták, árainkat tetemesen fel emelvén 887 000 re szabták

⁶ Schneider 1805–1806, II, 500.

⁷ Azaz: lealacsonyít, megaláz, ebből (képzett a következő sorban szereplő szó).

⁸ A legalávalóbb.

⁹ Megalázás, megaláztatás, alázat (kiemelve), gyávaság.

¹⁰ Megalázott, levert (azaz legyőzött).

¹¹ Passow 1831.

¹² Értsd: az ún. nyitraivánkai, másképp Konstantinos Monomachos-korona (MNM) lemezeit. (Vö.: Érdy 1861b, 73.)

¹³ Azaz: a felsőfok segédszava.

¹⁴ Knaus Nándor.

¹⁵ Azaz nem mehet Garamszentbenedekre, és így Henszlmann nem írhatja meg tanulmányát Kisbényről. Vö. a 480. és a következő levéllel, valamint Henszlmann 1863c-vel.

¹⁶ Azaz: (Eötvös József, mint az MTA alelnöke) engedélyezte (az AB kiadványára).

¹⁷ Bélapátfalvára.

¹⁸ Értsd: a szállást.

¹⁹ Azaz: csalás, hamisítás.

²⁰ Az MTA székházának terveit vizsgáló ún. szakértői bizottság. Vö. az 502. számmal.

²¹ Dessewffy Emil.

²² Heinrich Ferstel.

a költséget; és megkezték két hét előtt Stühler tervét is így vizsgálni; akkor D.²³ uram azt mondja nekik[:] „Kiesünk az időből, ilyen vizsgálat megint eltart 2, 3 hónapig; én pedig a nagy gyűlésnek²⁴ e tárgyat mint fait accompli²⁵ akarom előterjeszteni[,] számtsátok ki tehát Stühler terve területét ölekben[,] sokszorozzátok ezt egy öl költségével és adjátok be véleménytöket november 22 éig.” Az igazságos (!) urak még nem tették meg ugyan ezen égbe kiáltó igazságtalanságot, de hogy szándékuk megtenni bizonynyal tudom. Másrét egyikök, kibén mégis több becsület érzés van[,] előterjeszti[,] hogy a szálások²⁶ becsét quadrat láb²⁷ területük után kell meghatározni, de a többség ezt elvetette[,] mondván egy két ablakos szoba akár kisebb akár nagyobb ugyan annyit ér, ’s így Stühlernek lyukait összehasonlítván darab

[4]

számra pompás szobáinkkal[,] azt merik állítani, hogy a bérház jövedelmezésére nézve alig van különbség a két terv közt.

Sok intriguet²⁸ tapasztaltam már ez ügyben, de hogy a gonoszság ennyire mehet azt még sem hittem.

Innen látja hogy áll most az ügy, igen keveset tehetek, de hogy még is megtehessem mit lehet, nem mentem Egerbe hanem a résre kiállottam.²⁹ K. Feri³⁰ dühös. Eötvössel akarok komolyan szólni ha lehet, talán mégis capacitálhatom, hogy ő mind ezekben Dfy uramnak csak eszközül szolgál. Talán Clarkot és Wagnert különvélemény adásra bírhatom. Ha ez sikerül, önnöknek³¹ könnyebben sikerülhet ily igazságtalan véleményt elvetni.

Lesz tehát harag december elején; de ha addig is valami jót ki tud gondolni, kérem írja meg, hogy ideje korán működhessem. Talán megint ki kell lépni a lapok nyilvános terére, ha t. i. Eötvössel nem boldogulok[.]

Tiszteletemet kedves családjának

hivétől
Henszlmantól

[S. A.]

²³ Dessewffy Emil.

²⁴ December 22-én.

²⁵ Azaz: kész tény.

²⁶ Értsd: a lakások.

²⁷ Azaz: négyzetláb.

²⁸ Azaz: intrikát (franciából: *intrigue*).

²⁹ Értsd: védekezni, harcolni (a várfal átszakadt részére).

³⁰ Kubinyi Ferenc.

³¹ Az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottságnak.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. november 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 164

Kassán Herfurth József leveleként beosztva,¹ valójában Ipolyi Arnold írta Henszlmann-nak (ez az aláírás, a kézírás és a tartalom alapján is nyilvánvaló).

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. *Henszlmann Imre*

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

Wurmhof Dr. Wrhóvszky Urnál

Pest.

[Két postabélyegző: törökszentmiklósi és a pesti esti postáé, mindkettő november 21-i dátummal.]

[1]

Kedves Barátom!

Igen köszönöm a magyarázatot.² Úgy is kell neki lenni: *αλεθεια*³ mellett, a mi más hasonló ábrán áll, etapinosis, *Veritas et humilitas*, és szinte jó koronai symbolumok.⁴

Knauznak a mult hetekben írtam hivatalosan,⁵ de persze Esztergomba. Azonban mért nem dolgozhatna azért Bényen! Assecurálok,⁶ hogy a historiai részre sem lesz több adatunk az eddiginél. Sajnálom szinte hogy Apátfalvára nem ment. De még inkább az új incidentiákat,⁷ tegyen a mit lehet, rajtam a helyen nem fog mulni. Most azonban mit tehetnék az ügyben nem tudom?

Most hamarjában még arra kérném, legyen szives megírni a *medve teve parduz tigris* historiát, miután épen azon kis cédula, melyre ezt feljegyezte[,] elvetődött, s a napokban a correcturát⁸ várom. Eziránt is kérném tekintsen

¹ Herfurth József az eperjesi evangélikus kollégium professzora volt, aki numizmatikai gyűjteményét is iskolájára hagyta. A nevére nyitott borítóban – sajnos – ez az egyetlen levél.

² A nyitraivánkai korona lemezeinek feliratáról, vö. az előző levéllel.

³ Azaz: *αλήθεια*.

⁴ Vö.: *Érdy 1861b*, 73.

⁵ Az AB titkáraként. Vö. az előző levéllel.

⁶ Azaz: biztosítom.

⁷ Azaz: körülményeket (az MTA székházának ügyében). Vö. az előző levéllel.

⁸ A Henszlmann által kért javítást a *Zichy-kódex*ről szóló dolgozata (*Henszlmann 1861m*) kéziratában, vö. a 480. számmal.

[2]

be ha utjában lesz Emichhez, hogy eddig egész hónapon át csak egy correcturát küldött megint,⁹ és sietesse azt. Az utolsó a 8 dik ív volt, mit rég visszaküldöttem, de azóta ki nem várhatom a következőt.

Hasonlón kérem mondja meg Rohnnak: mikor küldi meg már correcturára a hátra levő könyomatokat? A k(egye)d Mátyásai¹⁰ számjai sem tudom rendben lesznek-e a szöveg szerint, miután a próba nyomatra szinte fel sem jegyezhettem. Erre még azon feliratnak is kellene rá jönni[:] „I. Mátyás király egykorú arczképei.” Miután a táblák nincsenek egy folyamban számozva.

Ismételt köszönettel szivességeért családom tiszteletével

hive
Stumer

Dolgozzék csak Bényen, hogy ujesztendő után azonnal megkezdhessük a kiadást.¹¹

[N. M.]

⁹ Az AK 2. kötetéből.

¹⁰ Vö.: *Henszlmann 1861m.*

¹¹ Vö.: *Henszlmann 1863c.*

Benczúr Vilmos Henszlmann Imrének
Kassáról Pestre, 1861. november 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 51

[címezés a hátoldalon]
S(eine)r Wohlgeboren
Herrn Emrich v(on) Henszelmann

im Wurmhof

Pesth.

[A pesti esti posta bélyegzője november 21-i dátummal.]

[címezés az 1. oldal tetején:]
Herrn Emrich Henszelmann in Pest!

[1]

Kaschau am 21ten November 1861.

Schätzbarster Herr und Freund!

Ich lese in P(esti) Napló vom 8ten Nov(ember) „Azon 25ezer forintnyi alapítvány, melyet Ö Felsége 1857^{ik} évben magyarországi oly ifjak számára tett, kik magokat a festészet, szobrászat, vagy építészetben akarják kiképezni, folyó év October 12^{kén} kezelés végett a Helytartótanáthoz küldetett át.”

Da es mir schwer fällt und ich sogar befürchten muss, meinen Gyula¹ bis zu seiner vollständigen Ausbildung in der Malerkunst in München, wo er seit verfloßenen April studirt nicht sustentiren zu können, so darf ich keine Gelegenheit, welche einige Hilfsmitteln zu seiner Ausbildung zu erreichen anhoffen läßt, unversucht dahin gehen lassen.

Dieser Beweggrund nöthigt mich Sie in voller Zuversicht mit der unterthänigen Bitte zu belästigen, daß Sie in Erfahrung bringen: welche qualification ein Bursche haben muß – wohin und auf welchen Wege man sich zu wenden und zu gehen

[2]

hat, um aus dieser Stifftung eine Unterstützung zu erlangen, und mir dann Ihre Erfahrungen und diesbezüglichen Instructionen freundschaftlich mittheilen die Güte haben wollen.

Mein Gyula hat sich in der Academie durch seine Geschicklichkeit, unvermündeten Fleiß und moralisches Benehmen die Achtung seiner Collegen wie die Aufmerksamkeit seiner Lehrer in der kurzen Zeit bereits erworben und seine Zeignüße berechtigen mich zu den schönsten Hoffnungen. Indem ich noch berühre, daß in der

¹ Fiát, Benczúr Gyulát.

Fiedler-Lassgallnerschen Familien bis auf die arme Emma Alexy² alles gesund ist, – mein alter Schw(iege)r Vater³ sich zu einer am 1ten Dec(ember) abzuhaltenden Silbernen Hochzeit mit seiner 3ten Gattin,⁴ rüstet, meine Pauline⁵ Sie grüßen läßt, ich meine Bitte erneuern und die Sache Ihrem Wohlwollen und Ihrer Einflußreichen Protection bestens empfehle, bleibe ich mit Achtung

Ihr ergebener Diener u(nd) freund
Wilh Benczúr

[B. O.]

² Alexy Lajosné Fiedler Emma. (Henszlmann Imre unokahúga.)

³ Abraham Gottlieb Laßgallner.

⁴ Az első feleség: Johanna Ochs, a második Charlotte Rosine Hajdú, a harmadik Dorothea Eleonora Hajdú. (A Hajdú lányok édesanyja Sophia Dorothea Laßgallner volt, Henszlmann Imre nagynénje.)

⁵ Benczúr Vilmosné Laszgallner Paulina. (Abraham Gottlieb Laßgallner és Johanna Ochs lánya.)

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eötvös Józsefnek
Pestről Pestre, 1861. november 27.
Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

Nagyon sok javítással, kihúzással és beszúrással.

A szakértői bizottság, amelyet az MTA székháza terveinek statikai és műszaki szempontú véleményezésére, valamint költségvetéseik vizsgálatára és a bérbe adható lakásokból remélhető jövedelem kiszámítására kértek föl, november 23-án nyújtotta be jelentését. A szakértői bizottságról lásd a 480. számot, jelentésüknek¹ a műszaki megoldásokról szóló része kiadva: Kat. Budapest 1996, 131–140. Henszlmann e jelentés egyes állításait, illetve a költségvetéssel kapcsolatban a bizottság eljárás módját vitatja e fogalmazványban. (Vö. a 491. és az 502. számmal.)

[1]

An B(aron) Eötvös[,] Pest d(en) 27. November 1861.

L(ieber) F(reun)d! Die feste Uiberzeugung dass Sie, ebenso sehr wie ich, bloss für das Wohl der Akademie interessiren[,] macht es mir zur Pflicht Ihr Augenmerk auf die drei Hauptpunkte der Gutachtung der von Ihnen zu Rathe gezogenen Sacheverständigen zu lenken.

A. *Construction*. Wir haben bei unsrem Projekte H(err) Adam Clark[,] als disfällige Autorität [der] uberall zu Rathe gezogen, wo es sich um Eisenconstruction handelte[,] u(nd) H(err) Clark hat die Güte gehabt[,] uns nicht nur mit Berechnungen, sondern sogar mit Zeichnungsskizzen an die Hand zu gehen. Es ist in unserem Projekte daher keine einzige Eisenkonstruktion *ohne seine vollkommene Gutheissung gemacht worden*. Wie kom(m)t es nun dass H(err) Clark seine *eigene* Arbeit in der Sachverständigen Com(m)ission *selbst* umstosst? (den(n) wo Clark über Construction spricht da schweigen in Pesth alle Anderen). Was man uns als Hauptsünde anrechnet ist dass wir im Saale der gewöhnlichen Sizungen auf einen blos fünf Klafter langen Eisenbalken von zwei Fuss starke eine Mauer gesetzt,² wæhrend doch über dem Zeremoniensaal der Ofner Burg³ ebenso fünf Klafter u(nd) drei Fuss lange Eisen Balken von nur fünfzehn Zoll Höhe nicht nur Scheidewænde, sondern hierüber noch einen 16 Klafter langen Balken u(nd) über diesem neuerdings eine Mauer tragen, ohne dass diese Balken seit

¹ MTAKK, RAL, K 1272/33.

² Vö. a szakértő jelentésben: *Entwurf A, I. (Construction)*, 1. emelet, 1. pont.

³ Azaz: a budai királyi palota trónterme fölött. (A kétszintes terem fölött a palotának az 1820-as években kezdődött átalakítási és felújítási munkálatai során szolgálati szintet kezdtek kialakítani a tetőszerkezetre függesztett válaszfalakkal. Az átépítés – legalábbis a trónterem belső kiképzése – még nem volt készen a budai vár 1849-es ostromakor, amelyben a felső rész megsérült, de a trónterem befejezetlen dekorációjú mennyezete nem. Az 1850-es években folytatódó munkák során építhették be tehát felülről azokat a vasgerendákat, amelyekre Henszlmann itt utal, és amelyekre a szolgálati lakások válaszfalait (is) ráterhelték, de erről az 1850-es években történeteket tárgyaló mérvadó tanulmányban nem esik szó, vö.: YBL 1956. A 19. század végén teljes födémcserét végeztek ezen az épületrészen, a Henszlmann által említett szerkezet tehát ezután már nem állt fenn. (A szöveghely értelmezéséért köszönet Gál Tibornak.)

Jahren auch nur eine Linie gewichen wæren. Die beigelegte Zeichnung mit A sezt dieses ausser allen Zweifel. Derlei Dinge sind in der neueren Architektur Kindlereien⁴ u(nd) kom(m)en[,] um Frankreich u(nd) England ganz aus dem Spiele zu lassen[,] auch in Wien, namentlich im Landhause i(n) d(er) Herrengasse⁵ in weit grösserem Maasstabe vor. Sollte also nur vor den Hæupten unserer Sachverständigen der Zopf steif Wache halten⁶ damit derlei Kezereien gegen die alte Bauordnung keinen Eingang finden?

B. *Kostenüberschlag*. Ein Architektonische Kostenüberschlag hat es mit drei Dingen zu thun[:] es fragt was? (d. h. welche Baumaterial)[:] wie viel davon? u(nd) wie theuer? Das „was“ geht aus der Zeichnung u(nd) aus der Benen(n)ung in den Tabellen unwiederleglich hervor, das „wie viel“, u(nd) das „wie theuer“ ist ebendasselbst angegeben. Die Com(m)ission hat das „was“, u(nd) das „wie viel“ (d. h. der Kubikmaass jedes Materials) in unserem Uiberschlag zweimal geprüft, Beweis dessen für die erste Prüfung die rothen Zeichen bei jeder Zahl, für die zweite Prüfung die blauen Zeichen in unsrem Originalüberschlag. Das Resultat dieser beiden Prüfungen ist ein durch die Com(m)ission erziltes[.] Nachdem sie nun unser „was“ u(nd) „wie viel“ mit einigen Correcturen zu den ihrigen gemacht, hat sie das „wie theuer“ selbst bestim(m)t, indem sie unsre[.] d. h. die *offiziellen Preise der Ofner Baudirektion*[,]⁷ bedeutend erhöht hatte, so zwar dass statt unser Gesam(m)tsum(m)e von 673,000 fl. nun die von 883,000 fl. eintritt. Sie ersehen hieraus[,] dass dieser Kostenüberschlag eine feste gesunde Basis hat, nemlich eine *genaue* Bestim(m)ung der Quantitæt u(nd) des Preises jedes speziellen Materials; u(nd) weil diese Basis fest ist[,] hat auch die Comission selbst mit Recht bis vor wenigen Tagen fest daran gehalten. Weshalb schiebt sie aber diese Basis u(nd) den darauf gebauten Uiberschlag in der 12ten Stunde bei Seite, u(nd) behauptet zu Folge eines in die Luft gehængten Prinzipes dass unser Uiberschlag den(n)och auf 1200000 fl. gestellt werden müsse? Mirabilis est Dominus Deus in suis sanctis, die das him(m)lische Jerusalem in den Wolken bauen.

C. *Zinserträgnis*[.] Wir haben die Bauarea⁸ dergestalt getheilt, dass nichts von den Lokalitæten der Akademie ins Zinshaus übertragen wird, u(nd) dass wir im Akademiempallaste selbst jeglichen Raum benutzt haben[,] ist Ihnen andererseits bekan(n)t. H(err) Stühler hat dagegen im vorspringenden Theile des Pallastes zu ebner Erde keine Lokalitæt (die Vorhalle ist eben keine) u(nd) ebenso im dritten Stokwerke keine Lokalitæt[,] weil er hier kein drittes Stokwerk hat. Die Area des Vorsprunges betrægt 96' ×

⁴ *Spielereien*ből javítva. (Azaz: gyerekségek.)

⁵ Értsd ezen a Herrengasse és a Minoritenplatz között fekvő épülettömbök közül nem a Niederösterreichisches Landhaus épületét – erről lásd: ALTES LANDHAUS 2006 –, hanem a vele szomszédos Niederösterreichische Landesregierungét. Ez Paul Sprenger tervei szerint épült az 1840-es évek második felében. Itt diszturméről, az ún. Márványteremről lehet szó. A Leopold Kupelwieser 1849 nyarára befejezett freskóciklusáról nevezetes terem földeme faszerkezetre függesztett tükörfoltozatot imitáló stukkatur, e fölé lehettek / lehetnek bedolgozva azok a vasgerendák, amelyekre a fölsőbb szintek válaszfalait terhelték – de erről a szakirodalomban nem esik szó. Vö. például: PERIN 1996. (Paul Sprenger amúgy is az öntöttvas-szerkezetek specialistájának számított Bécsben.)

⁶ Azaz: parókás merevséggel örködniük (afölött).

⁷ Értsd ezen az Országos Építészeti Igazgatóságot.

⁸ Azaz: az építési területet. (A latin *areával* képezve a német *Areal* helyett.)

48' = 4608 Quadratfuss, dieses doppelt genom(m)en verliert gegen uns Stühler 9216 Quadratfuss im Pallast, weshalb er gezwungen ist eine Menge akademischer Lokali-tæte ins sein Zinshaus hinüber zu verlegen. Nichtsdestoweniger finden die Herren der Sachverstændigen com(m)ission[,] dass sein Zinserträgniss nur um wenig geringer ist als unseres. Glauben Sie so etwas, oder glauben Sie eher mit mir: dass die Herren der Commission beabsichtigen mit ihren geschrieben(en) Gutachten in der Hand unter die Schriftsteller zu gehen, um laut F(assung)² des Unterstützungsvereins mit der Zeit Ansprüche auf Belohnung machen zu kön(n)en: weil sie beweisen dass drei eins sind?⁹

Wen(n) Sie wieder etwas Vertrauen zu mir fassen, welches ich wirklich verdiene[,] bin ich erböthig mich als ægyptische Sphinx vor Sie zu sezen, u(nd) im Interesse der Akademie Ihnen nicht nur die von der Sachverstændigen Comission aufgegebenen sondern manche andere Ræthsel zu lösen. In diesem Falle bittet um ein sehr baldiges rende[z]vous (etwa auf morgen)

Ihr
Henszlmann

[Sz. E.]

⁹ Azaz: hogy 2×2 öt.

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1861. november 30.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [6. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr *Henszlmann Imre*

Úrnak tisztelettel

Pest.

Wurmhof

[1]

Eperjes 861 Nov(em)b(er) 30^{kán}

Tekintetes Úr!

E hó 18^{ka} körül bátor valék kegyedhez egy kérést intézni Dani öcsém¹ iránt. Ugyan is ép a napokban hallám vólt egy átutazó úrtól hogy ő Nov(em)ber 17^{én} Genuában hajóra szállván Bérczy magy(ar) legióbeli Örnagytól hallá, mi szerint az ép hallotta vólna hogy Dani az nap meghalt! Képzelteri a Tekintetes Úr melly aggasztó fájdalmat szült légyen bennem e rettentő hír! Igaz ugyan hogy az újság arról hallgat, de az tagadólagos vigasz! Irtam Párisba is a Doktornak² s másnak is de sem onnan sem kegyedtől válasz nem érkezhén mindinkább aggódom!

Könyörüljön rajtam, kérem! s adja Feliczidesz Sándor Öcsémnek a választ személyesen[,] kit is annak azonnali megírására felkértem.

Tisztelettel üdvözli Önt

lekötelezett tisztelője
Irányi István

[Sz. E.]

¹ Irányi Dániel.

² Lorrain doktornak.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. november 30.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [22. levél]

Az Ipolyi által ezzel a levéllel küldött, az Archaeologiai Bizottságnak szóló levelet, illetve javaslatot lásd a következő számon.

[1]

T(örök)sz(ent)miklós Nov(ember) 30. (1)861.

Kedves Barátom!

Itt küldöm önnek az előterjesztést, alig írhattam meg, oly rosszúl vagyok: Tegnap egész nap feküdtem, s úgy látszik csak elején vagyok valami súlyos betegségnek, fejem folyvást szédeleg. Ha így tart nem tudom lesz-e valami az Akadémiai ünnepélyén előadásomból. Ha nem röstelli[,] jó lesz ha k(egye)d is készül talán, sit quo casu ily incidens miatt¹ csak ugyan elmaradnom kellene; ambár biztatom magamat hogy addig csak helyreállok.² De most azt sem tudom mit írok.

Isten önnel[,] értesítsen a történetekről.

hive
 Stum(m)er

Tegye kérem oda a *hiányzó Keresztneveket* az előterjesztésbe.

[Sz. E.]

¹ Azaz: arra az esetre, ha ilyen kellemetlen esemény miatt.

² Ipolyi végül megtartotta előadását az MTA közgyűlésén december 22-én, vö.: *Ipolyi 1862a, Ipolyi 1862b*.

**Ipolyi Arnold az MTA Archaeologiai Bizottságának
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 743**

Ezt az „előterjesztést” küldte Ipolyi az előző levéllel Henszlmann-nak, – úgy tűnik – előre keltezve. (Emellett szól az is, hogy az előző levél utóiratában kéri, hogy Henszlmann írja be a hiányzó keresztneveket.) Ez nem történt meg, s az irat Henszlmann hagyatékában található, de ismertette az AB december 4-i ülésén, ahol arról döntöttek, hogy az Ipolyi által felsoroltak közül Viollet-le-Ducöt, Gustav Heidert és Rudolf Eitelbergert javasolják külső tagnak,¹ lásd a 499. számot.

[1]

Méltóságos Elnök²
Tekintetes Bizottmány!

Betegség miatt gátolva, hogy a Bizottmány havi ülésén megjelenhessek, midőn azért kénytelen vagyok esedezni, hogy a folyó tárgyak előadását a jövő havi ülésre legyen szabad elhalasztanom; a közelgő s addig megtartandó Akadémiai választó-nagygyűlésnél fogva bátorkodom egyszersmind előadói tisztemnél fogva a Bizottmányt arra figyelmeztetni, hogy czélszerű volna, sőt érdekében és jogában állana a Bizottmánynak, részéről azon Tudománynak, melyet képvisel, néhány kitűnő szakférfiát az Akadémia osztályülésének taggá megválasztásul ajánlania.

A Bizottmány bölcs belátására bízva azt, ha netalán saját vagy általa ismert, e szakmában buzgólkodó honfiak köréből kívánna rendes vagy levelező tagokat ajánlani, ezennel csupán külföldi nevezetességek és szak tekintélyek ajánlásának előterjesztésére szorítkozom részemről.

Ilyenek volnának a vilagszerte ismeretes Francia régészeti írók:

Vicomte	Caumont ³	Parisban
	Lenoir	”
	Gailhabaud	”

[2]

	Violet le Duc	Párisban
A németek közül		Berlinben
	Quast	
	Lübke	

¹ Lásd az AB ülésjegyzőkönyveit (MTAKK, RAL, 1580): 1861. december 4-i ülés, 44. pont.

² Kubinyi Ágoston.

³ Arcisse de Caumont.

Bécsben

Dr. Heider Gusztáv
Prof Eitelberger Rudolf
{Prof} Weiß Károly
Feil József
Ferstl⁴

Építész

Az utóbbiakat különösen ajánlja azon körülmény, hogy hazai régiségeink ismeretét előmozdították leírásaik és publicatióik által, míg Ferstl építész az akadémia palotája számára Tervet készített.

A Bizottmány ajánlata jegyző könyvének szerkesztésére s az illető osztály által a nagygyűlésnek előterjesztésére Henszlmann Imre Tagtársunkat kértem fel.

Mély tisztelettel lévén

T(örök) Sz(ent) Miklóson Dec(ember) 1. 1861

Archaeol(ogiai) bizott(sági) titkár
Ipolyi

[G. B.]

⁴ Heinrich Ferstel.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 2.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [23. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

Wurmhof

Wrchówszky Ügyvéd Úrnál

Pest.

[A pesti esti posta elmosódott bélyegzője december 2-i dátummal.]

[1]

T(örök)s(z)ent)miklós XII. 2. (1)861

Kedves Barátom!

Beteg fejemben egy eszme kísért, mely még minap Pesten jutott eszembe s melyet minap elfeledtem megírni: ez az, hogy miért nem használja fel K(egye)d azon körülményt, hogy a választmány ön részére határozott¹ arra, miszerint azt a lapokban közzétételné. Meglehet hogy egy vagy más avatott v(agy) ellenséges lap fel nem venné; de megteszi más s innét azután át megy a többibe, főleg pedig a közvéleménybe: hogy k(egye)d terve el van fogadva. — Ki tudja azt mily határozó-e vagy sem ezen elfogadás – elég hogy a közvéleményben uralkodóvá lesz, s annál nehezebb leend az ellen ujat határozni vagy annál könnyebb lesz a határozat megtámadása. Sapienti pauca!²

barátja

Stumer

[Sz. E.]

¹ Értsd: az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottság november 29-i ülésén az elrendezés tekintetében Henszlmannék tervét ítélte a legjobbnak; a stílus tekintetében 6:3-as szavazataránnyal úgyszintén. Barabás Miklós, Hunfalvy Pál, Ipolyi Arnold, Kubinyi Ferenc, Szabó József és Tóth Lőrinc szavazott Henszlmannék tervére, Fest Vilmos, Hollán Ernő és Toldy Ferenc August Stülerére. (Stülert vagy már ez előtt az ülés előtt, vagy közvetlenül utána értesítette Dessewffy Emil arról, hogy ő kapja a megbízást, mert december 1-ji keltű levelében már ezt nyugtázza örömmel Berlinből.) Lásd: KEMÉNY 2015, 57–58 és 110.

² Azaz: a bölcs kevés szóból ért. (Terentius nyomán.)

Henszlmann Imre az MTA Archaeologiai Bizottsága nevében
az MTA Történeti Osztályának
Pestről Pestre, 1861. december 4.
Budapest, MTAKK, RAL, 842/1861¹

Érkeztetési rájegyzés Toldy Ferenc kézírásával, a bal felső sarokban az eredeti iktatószám: „687 sz(ám)”; jobbra fenn: „Vett(em) dec(ember) 9. 1861.”

Az Archaeologiai Bizottság javaslata az osztálynak külső tagokra, Henszlmann Imre kézírásával. Vö. a 496. és a 497. számmal. (A december 22-i nagygyűlésen egyiküket sem választották meg.)

[1]

Tisztelt történelmi szakosztály!

Az archaeologiai bizottmány ezennel felkéri a történelmi osztályt szíveskedjék részéről a leg közelebbi akadémiai tag választás alkalmával a következő jeles archeologokat külföldi tagokul ajánlani.

Violet le Duc-et a jeles „Dictionnaire de l'architecture du moyen-âge”[,] „Dictionnaire du mobilier du moyen-âge” és „Entrétiens sur l'architecture ancienne” című könyvek² szerzőjét, és a parisi Notre-Damenak, a sz(ent) denisi és amiensi híres templomoknak valamint a „Pierre-de font”³ régi várnak jeles restauratorát.

Dr. Heyder Gusztávot és

Prof(esszor) *Eitelberger* Rudolfot Bécsben

kik a „Denkmæler des österreichischen Kaiserstaates” című munkájokban⁴ különös figyelmet a Magyar országi mű emlékekre fordítottak, és valamint e munkában, úgy a bécsi középponti archeologiai bizottmány által kiadott „Évkönyvekben” és „Közleményekben” is⁵ Magyar ország mű történetének több fontos kérdését tudományosan felderítették.

Kelt Pesten 1861^{iki} dec(ember) 4^{kén}

Henszlmann Imre
helyettes titkár⁶

[G. B.]

¹ A II. világháború utáni újraiktatáskor adott iktatószám.

² *Viollet-le-Duc 1854–1868* (az első öt kötet jelent meg 1861-ig); *Viollet-le-Duc 1854–1875* (az első kötet); *Viollet-le-Duc 1858–1872* (az első kötet). (Henszlmann emlékezetből sorolja föl a címeteket, meglehetősen pontatlanul.)

³ Pierrefonds.

⁴ *Heider–Eitelberger 1858–1860*.

⁵ A *JbCC* és a *MitthCC* köteteiben.

⁶ Értsd: a bizottság titkára helyett. (Titkárhelyettesi tisztség nem létezett.)

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1861. december 7.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 174

[1]

Pest 1861^{iki} dec(ember) 7^{kén}

Kedves Barátom!

A gyűlést megtartottuk tegnap előtt¹ jegyzőkönyve nélkül, mit megküldeni elfelejtett.² Az Önre vonatkozó pontok a következők. Az elnök³ ebbeli kíváratára határozottatott, hogy jövőre a titkár⁴ minden ülés után a jegyzőkönyvet egy példányban átszolgáltatassa az elnöknek.

Ajánlottjai közt elfogadtattak, és a történelmi osztálynak tagokul ajánlatni fognak Viollet-leDuc, Heider és Eitelberger.⁵

H. I.⁶ a bizottmányt figyelmeztetvén, a fekete ardói templomban régi falképek találtattak: Ipolyi megbizatik, hogy azoknak lemásoltatására a szathm(ár) megyei püspököt⁷ felkérje.

H. I. jelenti, hogy nyitrai püspök⁸ a régi darázi⁹ templomot restauráltatni szándékozik: ismét Ip.¹⁰ megbizatik, hogy a nyitra megyei püsp(ököt) megkeresse: közölje az érint[ett] templom valamint régi állapotjának, úgy a szándékba vett restaurációnak rajzait¹¹ is a bizottmánnyal.

[2]

Romer Flóris jelenti, hogy a Magyar, Osztrák Steyerország határain fekvő Maradorf¹² helységének plébánusa az ottani régi csúcs íves templomot restauráltatni és homlokzata elébe tornyot építtetni szándékozván (e tornyot Szalniczky¹³ tervezte), az arch(aeologiai) bizottmány tanácsát ez ügyben kikéri:

¹ Az Archaeologiai Bizottság ülését december 4-én.

² Ipolyi a 497. számú levélben azt kérte, hogy Henszlmann írja meg a tagajánlásról a jegyzőkönyvet, illetve felterjesztést, és ehhez küldte levelét. Mindenesetre Henszlmann fogalmazványa az ülés jegyzőkönyvéhez: p. č. 743-ban.

³ Kubinyi Ágoston.

⁴ Ipolyi.

⁵ Lásd a 497. és 499. számot.

⁶ Henszlmann.

⁷ Haas Mihályt.

⁸ Roskoványi Ágoston.

⁹ Zobordarázsi.

¹⁰ Ipolyi.

¹¹ Értsd: terveit.

¹² Értsd: Mariasdorf (Máriafalva).

¹³ Szkalnitzky Antal? (A terv nem ismert. A tervező nevét sem Henszlmann ülésjegyzőkönyv-fogalmazványa, sem az MTAKK-ban őrzött kötetbe másolt rövidebb ülésjegyzőkönyv-kivonat nem említi meg.)

a bizott(ság) elébe terjesztetett rajzból kivilágolván, hogy az építendő új torony a díszes régi templom homlokzatát eltakarná, más részt ásatások nyomán kitünvén, hogy az eredeti tervben is hiányzott a torony: a biz(ottság) a szándékba vett torony építést nem javallhatja hanem a helyett egy úgy nev(ezett) fer Dachreiter¹⁴ a templom fedelére alkalmaztatni tanácsol. A bizottm(ány) ezen nézete a titkár által valamint a megye püspökével¹⁵ úgy az illető plebánussal közlendő.

Leg közelebb adott tanácsát¹⁶ köszönöm, a lapokból láthatja, hogy szótfogadtam. D.¹⁷ vagy tegnap estve vagy ma reggel megjött, és alkalmasint még ma hívja össze a hármas tanácsot,¹⁸ mert Stühler homlokzatának perspectiv képét, mely a többivel photogr(áfia) és későbbben fametszet[-]

[3]

beni kiadás végett Simonyinál van,¹⁹ Fest által ma délre magához küldetni kívánja; de csak Stühler képét, a többit csak későbbben követelendi vissza; e factumot még ma dél előtt be fogom jelenteni Enek,²⁰ kivel már most szólhatok és szoltam ez ügyben, mert Dre haragszik, mivel minap nem hita meg. Voltam tegnap előtt és tegnap Deáknál is, ki, mint mondja, tökéletesen egyet ért velem, és ki megígérte hogy Eötvöl²¹ is fog beszélni, és az igazgató tanácsban is felszólaland. Ez mind igen jó volna, csak hogy teljesedjék is.

Frey vissza jött Olasz országból,²² hol az akademia iránt nagy indignatio²³ uralkodik. Valamennyi társa a bizottmányban,²⁴ kihez ez iránt kérdést intéztem, mondja, hogy az építész urak jegyzőkönyvökben szót sem mondtak kétszeres átvizsgált költségvetésünkről,²⁵ főfeladatomból tehát az volt[,] eziránt Deákot és Eötvöst felvilágosítani. Ugy hiszem[,] ez sikerült, mind kettejének ezen vizsgálat mását átadtam.

Utolsó leveléből, remélem hogy jól értettem, mikép már jobban van; tehát visszont-látásig a nagy gyűlésen.²⁶

híve

Henszlman(n) Imre

[S. A.]

¹⁴ Azaz: (öntött)vas huszártornyot (francia és német). (Ez valósult meg jóval később, Steindl Imre tervei alapján. De közben még a plébános a döntésről értesülve az AB-től kért terveket, amelyeknek elkészítését(!) Henszlmann Imrére bízta, vö. az AB 1862. július 1-ji ülésének jegyzőkönyvével: MTAKK, RAL, 1580, 72–74, 52. pont.)

¹⁵ Szenczy Ferenc szombathelyi püspökkel.

¹⁶ Lásd a 498. levelet.

¹⁷ Dessewffy Emil.

¹⁸ Az ún. Építési Bizottságot.

¹⁹ Simonyi Antalnál. A tervekről készített fényképsorozataról lásd: KEMÉNY 2015, 243, 176. jegyzet.

²⁰ Eötvös Józsefnek.

²¹ Eötvös Józseffel.

²² Vö. a 480. számmal.

²³ Azaz: felháborodás.

²⁴ Értsd: Ipolyi társai az ún. tervbíró bizottságban.

²⁵ Azaz az ún. szakértői bizottság jelentésében nincs szó arról, hogy megváltoztatott egységárrakkal újraszámolták Henszlmannék költségvetését, vö. az 502. számmal.

²⁶ Az MTA december 22-i közgyűlésén.

Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1861. december 9.
Kassa, p. č. 215. [2. levél]

[címezés a hátoldalon:]
Tekintetes *Henszlmann*
Imre Urnak

helyben

[1]

Pest, dec(ember) 9. (1)861

Tekintetes Úr!

Gyöngélkedésem miatt ma az akadémiai gyűlésre nem mehetvén, kérem sziveskedjék
nehány percre meglátogatni!

alázatos szolgája
Kubinyi Ágoston

[G. B.]

Henszlmann Imre, Gerster Károly és Frey Lajos az MTA Igazgató Tanácsának
Pestről Pestre, 1861. december 13.
Budapest, MTAKK, RAL, K 1272/30¹

A külzeten Henszlmann Imre kézírása, a szöveg szépírásos tisztázat, Gerster Károly kézírásával, mindhármuk saját kezű aláírásával. A első oldalon érkeztetési rájegyzés Toldy Ferenc kézírásával, a bal felső sarokban az eredeti iktatószám: „699 sz(ám)”; jobbra fenn: „Vett(em) dec(ember) 16. 1861.”

Az irat keltezésében szereplő hónap (november) tollhiba, és decemberként értendő. Az ún. szakértői bizottság – vö. a 480. számmal – november 23-ára készült el jelentésével, Henszlmann november 18-án írt arról Ipolyinak – lásd a 491. számot –, hogy nem ment el Bélapátfalvára, mert tudomására jutott a bizottság részrehajló eljárása, és megpróbál ellenlépéseket tenni. De akkor még arra gondolt, hogy egyrészt Eötvös Józseffel próbál beszélni, másrészt a bizottság két tagját, Clark Ádámot és Wagner Jánost különvélemény készítésére próbálja rávenni. Eötvösnek szóló, az ügyet előadó és személyes megbeszélést kérő levele november 27-én kelt – lásd a 494. számot –, és december 7-én írt arról Ipolyinak -- lásd az 500. számot –, hogy az Igazgató Tanács tagjai közül Eötvös József mellett Deák Ferencnek is személyesen adta elő álláspontját. A hivatalos beadvány minden bizonnyal ezek után, talán tanácsukra született. A keltezésben szereplőnél egy hónappal későbbre való datálás mellett szól az is, hogy a rájegyzés alapján bizonyos, hogy az iratot december 16-án adták be. December 13-án aláírt ajánlatukként ismerteti maga Henszlmann is, lásd: Henszlmann 1862i, 15.

[a külzeten:]

A magyar akademia

Tek(intetes) Igazgató Tanácsához

Henszlmann, Gerster és Frey

nyilatkozata [*]és ajánlata[*]² a m(agyar) akad(emia) épülete
felállításának tárgyában

[1]

Tekintetes Igazgató Tanács!

A magyar akademia épülete általunk készített tervének két rendbeli költségvetése fekszik a Tekintetes Igazgató Tanács előtt.

Az egyik az általunk készített részletes, vagy-is biztos alapon nyugvó, és egy építészektől álló bizottmány által ismételve átvizsgált, és ezen átvizsgálás után módosított állapotában több hónapig helyben hagyott költségvetés.

¹ Mai jelzetét a II. világháború utáni újraiktatáskor kapta, amikor a székház építkezésének irataiból külön sorozatot képeztek.

² A csillagok közötti rész betoldás.

A második az ugyan ezen bizottmány által, fenállása utolsó óráiban, bizonytalan alapon készített költségvetés, melynek utólagos felállításával az érintett bizottmány maga magának ellentmond.

Az első költségvetés az egyes alkalmazandó építési anyagok pontos kijelölésén és kimérésén alapszik. Ha e tekintetben ide 's tova hibáztunk, a bizottmány hibánkat kétszeres átvizsgálásában kijavította, minek tagadhatatlan bizonyítványaúl szolgálunk a vizsgálat alatt vörös és kék színnel számaink mellé írt szokásos jelek. E jeleket 's így költségvetésünk kétszeres átvizsgálását a bizottmány tehát nem tagadhatja.

Későbbben a bizottmány a pontosan kimért építési anyagok és kijelölt

[2]

munkák árszabását-is maga meghatározta, minek bizonyítványaúl a fekete számainkhoz írt vörös és kék színű számok szolgálnak, a bizottmány tehát az általa történt árszabást sem tagadhatja: 's így meg van a rendes részletes, és azért biztos költségvetés. Mi magunk árszabásunknál, szokás szerint, az országos építészeti igazgatóság³ árait vettük alapúl, sőt, hogy még biztosabban járjunk-el, a legjelesebb budapesti építész mesteremberekkel tanácskozával, ezeknek ismételt ígéretét bírjuk, hogy ők mai nap is készek a költségvetésünkben feljegyzett árakért az illető munkákat elvállalni. Nem tudjuk tehát mi okból emelte fel oly tetemesen a bizottmány az építész mesteremberek által szabott árakat, a nélkül hogy az illetőket megkérdezte volna, mint mi tettük. De legyen bár, hogy az újabb időben megváltozott pénzviszonyok e felemelést igazolják, valamint a' múlt évben pontosan még nem ismert mélyebb fundatio⁴ szükségessége a bizottmány nézete szerint költségvetésünket 66000 o. é. forinttal felebb emeli; legyen bár, hogy e körülmények az általunk határozott 673000 frtnyi költséget a bizottmány értelmében 882000 ftra fogják emelni.

Vajjon mi következik ebből? Nem-de az, hogy az építési anyagok hármassal kezelésen keresztülment és kétszer átvizsgált kimérése és munka meghatározása most már egészen biztos? Nem-de, hogy a háromszorosan határozott és kétszer felemelt árak szintoly biztosak? Nem-de, hogy az ilyen

[3]

minden lehető óvatossággal létrehozott eredményekhez annál erősebben kell ragaszkodnunk, úgy nekünk, mint a bizottmanynak?

És valóban a bizottmány ragaszkodott-is ahoz Augustushótól egész Novemberig, mely utóbbi hóban a sok fáradsággal készített munkálatot egyszerre félretette, és igaz régiebb nézetét rögtön megváltoztatván, egy új költségvetési alapot vagy elvet állított föl.

Ezen elv az analogia elve; mely valamint a bölcsészetben úgy a gyakorlati életben-is csak két hasonló tárgy közt alkalmazható; és ennél fogva az analogia elve a tapasztalt világ minden építész nézeténél fogva legfelebb igen hasonnemű épületeknél, de még itt is csak azon fentartással áll, hogy az összehasonlítás egyedül messziről megközelítő eredményhez vezethet. De ha az összehasonlítás még hasonnemű épületeknél-is csak bizonytalan eredményt adhat, minő biztonságot nyújthat az különnemű épületeknél, oly épületeknél, mikben nem csak az építési anyagok aránya, minősége és mennyisége,

³ Azaz: az Országos Építészeti Igazgatóság.

⁴ Azaz: alapozás.

hanem még a styl's így az alakzat és kéz- vagy művészi munka oly nevezetesen különbözik, mint jelen esetben?

Az analogia elve tehát itt nem alkalmazható, mert az összehasonlított házak nem analogok, és bátran kimondhatjuk, hogy az ezen uton készült költségvetés nem költségvetés, hanem merő képzelődés, melynek alapján intézkedni nem lehet.

Ha az építészek bizottmánya mind-

[4]

ezen dacára más terveknel, hol részletes költségvetés nem volt előtte, munkakímélés és időrövidség tekintetéből, több mint problematicus eredménnyel beérhetni vélte: ez, ha nem menthető legalább magyarázható: de, hogy a bizottmány részletes és azért biztos maga által átvizsgált és javításai után helybehagyott költségvetésünket félre tegye, és ingatag elvnek feláldozza: az se nem menthető, se nem magyarázható. Az egyszerű logica útmutatása szerint a bizottmánynak ki kelle mondania, hogy biztos költségvetés csak a részletes lehet, de ilyenműt időrövidség miatt csak egy vagy két tervnél sikerült adnunk, a többinél számításunk minden „regula artisnál” fogva,⁵ csak problematicus. — De e helyett a bizottmány így okoskodik; mivel biztos[,] az az részletes költségvetést valamennyi terv számára nem készítettünk, készítenünk problematicust, de mivel éppen a tervek többségének költségvetése csak problematicus azért a tervek kevesebbiségének biztos költségvetését a többség problematicus költségvetésének kaptafájára üjtük.

Ezekből világos, hogy tervünk költségvetésének biztos összege nem a bizottmány által utólagosan 1200000 ftra felvitt összeg, hanem 882000 forint, melyet ugyan-e bizottmány részletes számtani alapon elébb meghatározott.

Az építési program készítése alkalmával az academia palotájához egy bérház két tekintetből csatoltatott; először-is, mert a meglevő telek az

[5]

akadémia szükségeihez képest igen nagynek találtatott, másodszor azon remény fejében, miszerint ezen összekapcsolás magának a palotának felépítését nem megvetendő módon segíteni: hogy a számítás e tekintetben még biztosabbá váljék, megkérdeztettek az első emeleti lakások bérbevétele iránt valamint a' műegyesület és a zenészeti conservatorium, úgy az orvosi társulat-is,⁶ és mindnyája késznek nyilatkozott az academiával szerződésre lépni. Megfelelőleg a bérház első emeletének helyiségei a programban a fentidézett társulatok kívánatai szerint kijelöltettek, másrészt pedig ugyan ezen körülmény megengedte a bérházban-is a monumental jellemének megtartását; de ezen intézkedés még az akadémia jövedelmét is már előlegesen biztosítja. A felsőbb emeleketek illetőleg a palotában-is szükséges volt az akadémia hivatalnokai számára magánlakásokat rendezni, melyek a bérház magánlakásaitól elvben nem különbözhetnek; ebből kitetszik, hogy a két ház összekapcsolása az akadémia jövedelmét nem veszélyezteti; mert a teleknek kitűnőleg előnyes fekvése a lakások könnyű és jutányos elkelését igéri. Ezeket tekintve jogosítva éreztük magunkat a bérház jövedelmét évenként 18000 ftra számítani. Az építészek bizottmánya ezen összeget 13000 ftra szállította-le, alkalmasint

⁵ Azaz: a mesterség minden szabálya szerint.

⁶ Azaz az OMKT, a Pest-budai Hangász Egylet és a Budapesti Királyi Orvosegyesület.

mivel nem ér rá lakásaink térfoglalását kimérni. De legyen meg itt-is akarata a bizottmálynak. Mi következik ebből? Hogy az akademia a 13000nyi öt százalékos [6]

kamatja tőkéjét, az az 260000 ftot bátran beépíthet bérházába; vegyük ehhez, hogy az adakozók által egyenesen a palota építésére szentelt öszvegből még mintegy 500000 ft megvan, végre hogy az academia még egy 600 négyszeg ölnyi háztelekkel bír, melynek négyszeg öle, ha talán nem is a jelen pénzben, még-is egy vagy két év múlva 250 ftot érend, mely tehát 150 ezer ftnyi, az akademia házába beépíthető tőkét képvisel; és ime ha a felsorolt öszvegeket összeadjuk 910000 ftnyi öszlet áll elő, 's így 28000 el túlhaladtuk a bizottmálynak biztos alapra fektetett 882 ezernyi költségkövetelését, mihez még, a nélkül, hogy az akadémiának tudományos célokra szánt tőkéjét károsítanók, hozzá számíthatjuk az akademia által jelenleg fizetett házbért 3000nyi 60000 ftos tőkéjét.

Mindezekbül tagadhatatlan világos, hogy nem csak a palotát, hanem bérházát-is lehet építeni, mégpedig mindkettőt öszszhangzatosan monumental stylben, mit más részt a nemzetnek pénzázdozatai, mit a nemzetnek tett ígérek, mit az egész világ színe előtt elég hangosan ismételt nyilatkozatok, mit végre az akademia tekintete és méltósága-is követel, melyek szerint az akademia jelenleg az egyedüli közintézet, mely a művészet érdekében valamit tehet.

Ha azomban a Tekintetes Igazgató Tanács számadásunkban kétkednék, annak dacára, hogy ez minden lehető óvatossággal készült: ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mi készek vagyunk beadott tervünk értelmében

[7]

az épületet a háromszoros kezelésen átment öszzegért úgy felállítani, hogy előre látható hároméves folytonos munkánknek és más elmellözhetlen személyes és irodai kiadásunknak semmi jutalmát és semmi kárpótlását nem követeljük azon esetre, ha az épület felállítása többbe kerülne, mint a fenidézett 882000 ftnyi öszszegbe. Ezen ajánlatunkhoz hozzáadjuk, hogy ezt oly pénzügióra állapítjuk, miszerint 100 oé ft valóságos ezüstben 138 ftot ér papirban és hogy tervünknek hasonlíthatlanúl legnevezetesebb módosítása az egész épület (kivéve szökelékét)⁷ magasságának 78 lábról 72 lábra leszállításából állana.

A Tekintetes Igazgató Tanács

Kelt Pesten 1861 évi November 13^{án}

legalázatosabb szolgálai
Henszlmann Imre

Gerster Károly
építész

Frej Lajos
építész

[B. H.]

⁷ Azaz: középíízalitjtát.

Az ún. Építési Bizottság (Dessewffy Emil, Eötvös József és Károlyi György)
 jelentése az MTA Igazgató Tanácsának
 Pest, 1861. december 20.

Henszlmann Imre: *Az Akademia palotájának története*.¹ Pest, 1862, 15. oldal

„Alulírottak az akadémiai bizottmánynak² alkalmat nyújtottak, hogy berendezés és styl tekintetében véleményt mondjon. — Építészeti styl tekintetében ezen bizottmány többsége jeles archaeologiai tudósunk, Henszlmann Imre úr tervében kifejezett ízlés mellett nyilatkozott. Alulírottak azonban elsőséget adtak az úgynevezett olasz renaissance stylnek. — El lévén ekkép döntve a styl kérdése, alulírottak Stühler urat hívták meg, tudtul adván neki a kifejlett körülményekhez képest mostmár megoldandó föladás mivoltát. — Ő megteendi a szükséges módosításokat, elkészítendi a részletes rajzokat és viendi az építkezés fölötti főfölügyeletet.”

¹ *Henszlmann 1862i.* Az önálló címlappal megjelent különnyomatból. (Egy példánya: MTAKK, Ms 10.464/b.)

² Az MTA tagjai közül választott ún. tervbíráló bizottságnak.

**Podmaniczky Ármin, bátyja, Podmaniczky Frigyes nevében Henszlmann Imrének
Aszódról Pestre, 1861. december 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 290, [3. levél]**

Ezzel a kísérőlevéllel a Deák Ferenc tiszteletére készülõ műre közadakozásból összegyűlt pénzt küldték el Henszlmann Imrének, hogy kifizethesse az elkészítés költségeit. (Vö. a 478. számmal.) A levél papírívének üres oldalain Henszlmann listái a kifizetésekrõl és a pénzfelvételekrõl, lásd az 584. számot.

[1]

Aszód 21/12 861.

Tekintetes Úr!

Ezennel van szerencsém bátyám Frigyes nevében egy 2184 fról szálló takarékpénztari könyvetskét elküldeni. Ezután maradok

tisztelettel
PodmaniczkyArmin

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1861. december 28.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 175

[1]

Pest, 1861^{iki} december 28^{kán}

Kedves Barátom!

Csengery általam felszólítja, legyen szíves közgyűlési előadásából kivonatot a buda pesti szemle számára neki megküldeni;¹ cikke minden esetre így jobban fog elterjedni mint az akad(emia) évkönyveiben,² és ez t. i.[.] az *elterjedés* a földolog; egyébirant Cs.³ honorariumot is fizet, mert az igazg(ató) tanács havi iratát 3 évre biztosította.⁴

Ugyan ezen igaz(gató) tan(ács) ülésében, melyben ez történt[,] Deák erőlyesen fellépett a 3 tagu bizottság⁵ ellen, mely jelentése⁶ következtében magának Sænyei által köszöneti szavazatot kikért;⁷ mire Deák így nyilatkozott[:] ő nem látja semmi okát a köszönetnek vagy a bizodalomnak az eddigi eljárás után 's azért ő a bizottságot

[2]

a jelen- és utókori felelősséggel terheli;⁸ hijába védték ezen nyilatkozat után Szögyényi⁹ és mások a bizottságot, mert Vay¹⁰ is Deákhöz állván[,] az indítvány megbukott, és egy jelen volt nekem mondta, hogy soha nem látott oly hosszú képet, mint volt Eötvösé ez alkalommal.

A jelentés[,] igaz[,] gyönyörű; itt nem csak egy Brutus van, ki becsületes ember „but Brutus is an honorable man”¹¹ az az magam, hanem vannak számos társaim is, mik között ön is ott áll hosszú képpel.¹² A közönség Pesten egész az aristokrata körökig mérges; de a művészek ezen általános arczcsapást nem egykedvűleg veszik fel; mutatja

¹ A *Budapesti Szemlé*ben végül a teljes szöveg jelent meg: *Ipolyi 1862a*. (Ipolyit a december 22-i közgyűlésen választották rendes taggá, így A *középkori emlékszerű építészet Magyarországon* mintegy második székfoglalójának is tekinthető.)

² Vö.: *Ipolyi 1862b*.

³ Csengery Antal.

⁴ Értsd: a *Budapesti Szemlé*nek az MTA az Igazgató Tanács (friss) döntése alapján támogatást ad.

⁵ Az ún. Építési Bizottság.

⁶ Lásd az előző számot.

⁷ Azaz: Sennyey Pál javaslatára köszönetet akart szavaztatni magának.

⁸ Azaz: a bizottságra hárítja a felelősséget a jelen- és az utókor előtt.

⁹ Szögyény-Marich László.

¹⁰ Vay Miklós.

¹¹ Idézet Shakespeare *Julius Caesar*jából, Antonius gyászbeszédéből Caesar holtteste fölött. Azt a Brutust nevezi Antonius gúnyosan rendes embernek, aki beállításában hálátlan és alattomos árulóként vett részt Caesar meggyilkolásában.

¹² Értsd: engem szépen megdicsértek, és a tervbíró bizottság tagjaival is jól elbántak.

azt a már kezében is levő tiltakozás a Magyarországon és sajtóban, mit még Kemény sőt még a Pesther Zeitung is felvenni megígért.¹³ Hát önök 9 tagu tanács¹⁴

[3]

egykedvűleg fogják e zsebre tenni a becsületes Brutust?

Kubinyi Feri nincs Pesten, csak a jövő hét elején jön vissza; hanem meg vagyok győződve arról, hogy ha Ön egy ün(n)epélyes tiltakozást teszen fel az ellen, hogy önöket *mint szakértőket* felhítták, és véleményöket semmibe vették: K.¹⁵ a tiltakozást minden esetre alá fogja írni, úgy szintén Szabó József is, és Barabás; sőt van reményem hogy ezt Hunfalvi Pál is teendi.

Én már most a csapáson kívül állván, az az párt többé nem levén, a képző művészek társulatában felírást fogok indítványozni az akademiához,¹⁶ miben mély fájdalomkamat az iránt fogjuk kifejezni, hogy a honi művészeket oly nagy úriasan fitymálják; mert a tárgy most sokkal nagyobb arányokat öltött magára, ez többé nem az akademia hanem a nemzet dolga.

hü barátja
Henszlmann

Verte¹⁷

[4]

4 óra. a Kisfaludy társaság üléséből jövök, nagy indignatio¹⁸ az ott levő akademikusok közt; azt kérdik tőlem hogy van az, hogy lehet az; hogy az akademia bizottmányának¹⁹ véleményét semmibe sem vették? És még Tobsequentissimus²⁰ v(agy) ad senitua paratissimus Schedly²¹ barátunk, ki minap Deák fellépését oly szépen kificzamítva beszélt el nekünk, még ez is illetlennek találja hogy Stühler és nem magyar ember szólítatik fel; no de hiszen annak én más okát halottam épen a Kisfaludy társaságban, melyet csak élő szóval megmondhatom, ha csak a hír el nem viszi Önhöz mielőtt újra találkozunk; egy uttal csak a németnek ebbeli szójárásán „Eine Hand wascht die andere”²² figyelmeztettem.

Tisztelt családjának tiszteletemet

hü barátja
Henszlmann

¹³ Azaz: Kemény Zsigmond a *Pesti Napló*ba és a *Pest-Ofner Zeitung* is.

¹⁴ A tervbíráló bizottság.

¹⁵ Kubinyi Ferenc.

¹⁶ Vö. az 507. számmal.

¹⁷ Azaz: fordíts.

¹⁸ Azaz: felháborodás.

¹⁹ Az ún. tervbíráló bizottságnak.

²⁰ Szójáték(?), értsd: az engedelmességben tobzódó. (*Obsequentissimus*, 'legengedelmesebb'-ből.)

²¹ Toldy Ferenc (*Schedel*ből).

²² Azaz: kéz kezdet mos.

[a 3. oldal bal margóján keresztben:]

NB a tiltakozást²³ úgy kellene elintézni, hogy abban az akadémia kéretnék, küldje ezt át az igazgató tanácsnak, így az irat a publikumba is jöhetne, és az ellen is lehetne tiltakozni, hogy véleményüket az akademiával nem közölték. „Meine Minister sind bloss mir verantwortlich, u(nd) ich bloss Gott.”²⁴

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Jan(uár) 2^{kán} akadémiai ülés van, ha a tiltakozás elég korán érkezik, talán lehetne még valamire menni.

[S. A.]

²³ Mármost a tervbíró bizottság tagjaiét.

²⁴ Azaz: A minisztereim csak nekem felelősek, és én csupán Istennek. (XIV. Lajos kiabált volna egyszer hasonlót dühkitörésében hadügyminiszterének, Louvois márkinak.)

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 31.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [24. levél]

[1]

T(örök)sz(en)tmiklós XII. 31. (1)861

Kedves Barátom!

Értekezésemet, melyet már vagy három szerkesztő kért tőlem, szívesen átengedem a Budapesti Szemle számára is,¹ de nem lévén nálam a kézirat, tessék Csengerynek megmondani hogy azt Toldytól kérje, ki a gyűlés² után azonnal elvette gondolom az Akademia kiadásai számára.³ A fogalmazás, mely kezeim közt van, igen tökéletlen, a fele sincs meg benne a mi [a] kéziratban, melynek csupán vázlata. A mily szívesen nyujtom az értekezést, úgy szabadkozom⁴ annak minden rövidítése ellen. Már most is oly rövid az hogy rövidebb nem lehet. Ha Cs⁵ fel veszi, úgy különösen arra kérném hogy különnyomatokat adjon, úgy mint k(egye)dnek adott.

A mi a palotát⁶ illeti[,] ezen nevezetes részletek képzelhe-

[2]

ti mennyire érdekeltek és felzaklattak;⁷ mind a mellett, ambár szívesen részt veszek az utólagos demonstrációkban, még is azt tartom, hogy általok mit sem érünk el. Arra nézve, hogy az Akadémiai válaszmány⁸ sükeresen remonstrálhasson,⁹ el kellett volna előbb döntenünk, azon kompetenciai kérdést[,] vajjon döntő vagy csak véleményadó határozattal birunk a bizottság¹⁰ ellenében; miután pedig az utóbbi többször előttünk is kimondatott, mi hivatalosan így neveztettünk és hivattunk össze, a nélkül hogy csak protestaltunk volna is; így természetesen most nincs alapunk ellenmondani; véleményünket ki hallgatták s azzal basta. Der Mohr hat seine Schuldigkeiten gethan, der Mohr kann gehen.¹¹ Azért nem is tudom mily alapból lehetne nekünk egy ünnepélyes tiltakozásban kiindulnunk. Akkor elmondottunk mindent a többiek ellenében s a kegyedé mellett, s mit sem használt, pedig törvényes téren álltunk, most azon kívül állva, mit mondjunk?!

¹ Vö.: *Ipolyi 1862a*.

² Az MTA 1861. december 22-i közgyűlése.

³ Vö.: *Ipolyi 1862b*.

⁴ Értsd: tiltakozom.

⁵ Csengery Antal.

⁶ Az MTA székházát.

⁷ Vö. az előző levéllel.

⁸ Az ún. tervbíráló bizottság.

⁹ Azaz: óvást említhessen.

¹⁰ Az ún. Építési Bizottság.

¹¹ Azaz: A mór megtette kötelességét, a mór mehet. (Shakespeare nyomán.)

[3]

Azonban si omnes consentiunt ego non contradico,¹² sőt igen szívesen írom alá ha a választmány remonstrál. S meglehet róla győződve hogy a dolog éppen úgy szívesen fekszik mint k(egye)dnek. Küzdöttem azóta is mellette éppen Sennyei¹³ ellenében órákig etc s megteszek a mit lehet. De az ünnepélyes tiltakozást fel tennem nézeteimmel ellenkezik; mert mint mondtam alapját nem látom.

Egyébiránt szólhatunk róla bővebben Pesten, hatodikán ott leszek. Kérem addig szerezze meg a jegyző könyvet.

Szíves viszonz üdvözetekkel

tiszt(elő) barátja
Stum(m)er

[Sz. E.]

¹² Azaz: Ha mindenki egyetért, nem mondok ellent.

¹³ Sennyei Pál, az Igazgató Tanács tagja.

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat az MTA-nak
Pestről Pestre, 1862. január 1.
Budapest, MTAKK, RAL, 2/1862

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, a bal felső sarokban az iktatószám: „2. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem 1862. januarius 2.án.”¹

[1]

Pesten Január 1^{én} 1862

Mélyen tisztelt Tekintetes Akadémia!

Azon nagy mérvű közepette, melylyel a haza közönsége a m(agyar) Akadémia palotájának ügye iránt viseltetik, legyen megengedve nekünk is – mint a művészeti társulat² tagjainak, a tudomány és művészet közötti testvéreség jogánál fogva – öszinte kifejezést adnunk azon benyomásnak, melyet az Akadémia palota ügyének legujabb fordulata reánk tön.

Egy nagyszerű középület létrehozatala körül, czélszerűség és izlés tekintetében, a nézetek sokfélék lehetnek s tudjuk, hogy a pénzerőnek korlátozottsága az ily fordulatok megoldását, még nehezebbé teszi.

Nem tartjuk tisztünknek e nézetek fejtegetésébe bocsátkozni, mi e tárgyban csupán azon gondolatnak kívánunk hangot adni: valjha ne kerestük volna idegen földön azt, a mit talán a haza földjén, a nemzet kebelében és hasonló mértékben feltalálhatunk, ha azáltal hazai művészetünket emelhetjük s ha saját szellemi ügyünk iránti ezen tartozásunknak magasabb

[2]

tekinteteket (ha vannak ilyenek) feláldozni nem vagyunk kéntelenek.

És e tekintetben nem titkolhatjuk abbéli fájdalmunkat, hogy tán mégsem volt minden megkísértve itthon arra nézve, hogy öntudatunk és a haza színe előtt teljesen

¹ Szalay Lászlót az MTA 1861. november 28-i ülésén választották az MTA titkárává, de csupán az 1862. január 2-i ülésén lépett hivatalába; ez alkalomból mondott beszédét lásd: *Budapesti Szemle*, 14: 44–45 (1862), 248–249. (Toldy Ferenc az AB 1861. december 4-i ülésén jelentette be, hogy mivel elhagyja a titkári hivatalt, az Archaeologiai Bizottság tagságáról is lemond. Ezt tudomásul véve azt is jegyzőkönyvezték, hogy ennek ellenére továbbra is mindig szívesen látják az üléseken. Például az AK címnegyedében közölt bizottsági névsorban Toldyt továbbra is föltüntették, de mellette Szalay Lászlót is, tehát az MTA mindenkori titkárát hivatalból kooptálták a bizottságba, anélkül, hogy beválasztották volna.)

² Az OMKT.

indokolva és igazolva lehesen egy oly döntő lépés, mely még egy hazai ügyet idegen kézbe át, másfelől bizalmatlansági szavazatot nyilvánít a hazai szakképesség irányában. Egyébiránt tisztelettel maradunk.

A tekintetes Akadémiának

alázatos szolgálói
a magyar képzőművészeti társulat
Igazgatósága.

[Sz. E.]

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1862. január 2.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [7. levél]

Vaknyomásos levélpapír koronás címerrel és „ALDAS HAZANKNAK” körirattal.

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr Henszلمان Imre Úrnak

t. cz. tisztelet

Pest

Wurmhof

[1]

Eperjes 862^{ki} Jan(uár) 2^{kán}

Tekintetes Úr!

Múlt év Dec(ember) 28^{kán} hozzám barátilag intézett becses sorait vévén, azonnal akartam válaszolni hanem a ránk rontó átvételi új cs. k. bizottság, vagy minek is nevezzem?¹ még az új év ünnep napján sem hagyott békét és így mit tegnap nem tehettem, boldog új évet – ma kívánok!

Köszönöm a tudósítást; köszönöm különösen a szíves ajánlatot[,] mit annyival is készebben elfogadok mivel éppen azon törtem a fejemet: hogy kerithetnék egy kis összeget Öcsém számára? Magam is csak kölcsönkép kérem az ajánlt 100 ftot míg a Megyétől féléven túli fizetésem ki kaphatom. Épen már kiállittattam volt Bécsben Dr Lorrain nevére egy váltót de a fizetésem elmaradván fedezetét nem eszközölhetém és így igen kellő időre jó a 100 ft.

Kegyeskedjék azt *Dr Schmidt Titusnak*, ki azt személyesen átveendi s átküldendi, számomra átadni s fogadja tisztelő üdvözetemet, mellyel maradok

Kegyednek

tisztelő szolgálja
Irányiistván

[Sz. E.

¹ Irányi István Sáros vármegye főszolgabírója volt.

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1862. január 2. után
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [8. levél]

A keltezés nélküli levél nem sokkal Irányi István előző, 1862. január 2-i levelét követően íródhatott.

[1]

Tisztelt Barátom Uram!

Köszönöm szíveségét, mellyel Dani¹ levelét velem közölni méltóztatott. Kívánságainak eleget tettem s őt mindenről értesítettem. Az önnek szolt levelet ide vissza rekesztve átküldöm. Abban a többi közt azt is írja Dani[:] „Je suis en train d’entreprendre un nouveau travail qui m’a été commandé. La toile doit représenter la Reconciliation”[.]² Ez utóbbi szónak értelme feletti nézetemet kívánja kegyed. Megvallom hogy ezt én sem tudhatom bizton; azonban Dani egy tavalyi levele nyomán oda magyarázom: hogy ő az e honbani külön nemzetiségek érdekeinek kiegyenlítését tűzte volt ki munkája céljául – mert ő már tavaly nyárban írta hogy Deák Ferencznek a Horváth ügyről nézeteit, azokat nem eléggé engesztelőknak s megnyugtatóknak

[2]

tartván, nem oszthatja.

A kérdéses 100 ftot átküldém Daninak Dr Lorrain nevére Párisba kiállított egy Bécsi váltóban minden commentár nélkül; most azonban a dolog egész miben létét megírtam. Megvallom hogy a tárgy ezen fordúlata engem is meglepett[,] szándékom lévén: mihelyt féléven tuli fizetésemet, ami hátra van, kivehettem volna hogy azon 100. ftnyi általam csupán és kegyes kölcsönnek vett előlegezést megtérítendem. Így már Danira kell biznom az elhatározást de minden esetre kár volna ha ő onnan akarna pénzt küldeni[,] mi minden esetre áldozat holott ő úgy is 250 frank helyett a 100 ftból csak 175 frankot kapott, mit az agio³ illy magasságánál még jutányosnak kellett néznem.

[3]

Megírtam Daninak hogy művét olvasni szeretném s kértem[,] intézkednék hogy kegyed s általa én is olvasásához juthassunk.

Kegyességébe ajánlott barátságos tisztelettel vagyok

Kegyednek

alázatos szolgája
Irányi István

[Sz. E.]

¹ Irányi Dániel.

² Azaz: „Éppen elkezdtem egy új munkát, amelyet megrendeltek tőlem. A képnek a kibékülést kell ábrázolnia.”

³ Azaz: pénzváltási jutalék.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. január 12.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [37. levél]

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre Magy(ar)

Akad(emiai) Tag Úrnak.

Wurmhof bei

Herrn Wrchówszky

Pest

[Két postabélyegző, a törökszentmiklósi január 12-i dátummal, a pesti töredékes.]

[1]

T(örök)sz(ent)miklós I. 12. (1)1862

Kedves Barátom!

Valóságos fatum¹ ért; mert ámbár ingyen jegyeim sem érkeztek meg mindamellett el voltam határozva már Pestről elmenet ezen költségre is a jó ügyért; midőn tegnap délután véletlenül egy prédikációs nagy halottam lett, melyet holnap temetnem kell. Minden féle kép törtem a fejemet, hogy szabadulhassak a provinciától, de enfin² lehetetlen volt. Káplányomra nem hárithattam, miután a nélkül is még két pap kell a paradéra s elmenetemmel minden conventiót megsértenék.

Igy tehát önökre kell hagynom a harcot és háborút,³ és csak az vigasztal, hogy nélkülem is eltud-

[2]

ják végezni. De azért jó lesz eleve az ülés előtt Ballagival szólni és talán Szabóval is, ámbár ez már is tehát az új választmányban volt. Ex quo incidenti difficultalni kell azt is, hogy az Elnök⁴ magának önkényesen új választmányokat alkot. Hollán reménylem contrázni fog. NBene a Lloyd „Angekommenéiből”⁵ látom, hogy Stüler nem csak maga jött, hanem mindjárt hozott magával egy építőmestert is a ki bizonyára a pestiek helyett

¹ Azaz: balsors.

² Azaz: végül (francia).

³ Az MTA január 13-i ún. összes ülésén.

⁴ Dessewffy Emil.

⁵ Azaz: a *Pester Lloyd* Most érkeztek-rovatából. (Az egykorú lapokban szokásosan közölték kis hírekben az illető városba érkezett, illetve átutazó, a fogadókban megszállt stb. nevetesebb személyek és külföldiek névsorát.

építi is.⁶ Hense Baumeister aus Berlin áll ugyanis a Stüler geh(eimer) Oberbaurath aus Berlin mellett.

Gondolhatja mily kíváncsi vagyok a gyűlés és discussio folyamára, legyen szíves megírni, mert a lapok úgy sem hozzák. Igen kérném ha szinte a forduló póstával egy alkalommal megírná Fuchstaller költségvetését a Mátyásokra.⁷

[3]

Az érmek és pecsétgyűrűk gondolom Dobyt illetik és ez 80 ft lesz,⁸ mennyi tehát a Fuchstalleré? Szükséges tudnom hogy az előterjesztvényben a tavali költséget előadhassam.

Várva sorait híve
Ipolyi

[Sz. E.]

⁶ Az MTA székházát.

⁷ Értsd: *Henszlmann 1861* illusztrációira.

⁸ Értsd ezen *Andráshy M. 1861* illusztrációinak honoráriumát.

Kubinyi Ferenc indítványa az MTA székháza ügyében
Pest, 1862. január 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

Henszlmann Imre hagyatékában fönmaradt idegen kezű tisztázat, illetve másolat.¹ Javítások nélkül.

[1]

Kubínyi Ferencz indítványa
mely a' Január 13^{ki} akademiai összes ülésben az akademiai
palota 's a' hazai művészet érdekében tétetett.

Hazánk jelen aggasztó körülményei között[,] távol a' political tevékenységtől leginkább magány viszonyaink és tudományos intézeteink előmozdítására szorítva lévén, hazafiúi kötelességünk az e' téren közbe jött akadályokat a' mennyire tehetségünkben áll elhárítani és tudományos intézeteinket fentartani.

Alig van példa történelmünkben, hogy az igen tisztelt akademiai elnökség felszólítására a' nagy közönség adakozási készségét oly nagy mérvben tanúsította volna, mint midőn a' magyar akademiának részint egyes nagylelkű hazafiak által alapított tőkéhez, részint az akademia palotájának felépítéséhez nevezetes pénz összeget ajánlott.

E' nagylelkű készséget és illetőleg kegyeletet kivált nekünk, – mint az akademia tagjainak – fentartani hazafi kötelességünk[.]

Ettől indítatva bátorkodtam azon igénytelen indítványommal annak idejében fellépni, hogy az Akademia részére építendő palota terveinek az e' részben kiadott

[2]

programm alapján leendő megbírlására egy több tagból 's kivált szakértőkből álló bizottmány az akademia köréből neveztessek ki.²

A' bizottmány kiküldetett; a' palota tervei az elnökség által megbízott szakértők³ által megvizsgáltattak, és az összes bizotmány⁴ eleibe terjesztettek. Az összes bizotmánynak minden tagja a' Henzelmannféle tervet belszerkezetére nézve legczélszerűbbnek találta, csupán a' stylyre nézve eltérők valának a' nézetek. A' styl kérdését szavazatra bocsájtván a' tisztelt elnökség, 6 szavazat Henzelmannféle goth-franczia, 3 a' Stühlerféle renaissance styl mellett nyilatkozott, következőleg a' többség a' Henzelmannféle stylt véleményezte elfogadhatónak.⁵

¹ Egy másik példánya MTAKK, RAL, 585/1862 számon.

² Azaz az ún. tervbírláló bizottság felállítását Kubinyi az 1861. június 3-i ülésen indítványozta, vö. a 463., 464. stb. számmal.

³ Az ún. szakértői bizottság.

⁴ A tervbírláló bizottság.

⁵ Vö. a 498. számmal.

De miután mindannak daczára a' három tagú bizottság az akademiának csupán a' hírlapokból tudomására jutott nyilatkozatánál fogva⁶ jónak találta nem csak az akadémiai választmány véleményét tekintetbe nem venni; hanem általában valamennyi tervet mellőzni, és az előbbi programmot⁷ megváltoztatva egy újabb eddigelé előttünk ismeretlen program szerint Stühler új terv kidolgozásával megbízni, a' szoros józan következetesség meg kívánja:

[3]

1^{ször} hogy valamint az előbbi program szerint készült tervek a' bizotmány megvizsgálására bizattak; úgy ezen egészen új program szerint készülendő terv is az Akademia választmánya⁸ elébe terjesztessék.

2^{or} megkívánja a' méltányosság, hogy miután éppen az bizatott meg egyedül újra új terv készítésével, kinek három terve közül⁹ egy sem nyerte meg az Akademia választmányának tetszését, azok is felszólíttassanak az újabb program szerint módosított tervek készítésére, kiknek előbbi tervét már a' választmány jobbnak találta. Sőt mivel a' pesti építészek Stühler Úr mellett egy új tervkészítésére ingyen ajánlkoznak,¹⁰ a' hazai művészet iránti méltányosság parancsolja

3^{or} hogy az új program velök is közöltessék. – És ez annál inkább, mivel az akademia kit ez ügy legközelebről érdekel, nem lehet részvétlen azon általánosan nyilatkozó resensus¹¹ iránt, melyet az egész országban a' hazai művészetnek háttérbe szorítása okozott, 's mely resensus, mint már is köztudomású dolog,

[4]

félő, nehogy az ügyre érzékenyen visszaható tettekben is nyilatkozzék.

Ennyit véltem szükségesnek a jó ügy, sőt az Akademia és a' hazai művészet érdekében az Akademia elébe terjeszteni, és ezen a' kölcsönös igazságon és méltányosságon alapúlt indítványomat a' tisztelt Akademia hathatós pártfogásába ajánlani.

[Sz. E.]

⁶ Az ún. Építési Bizottság, lásd az 503. számot.

⁷ A Henszlmann által kidolgozott építési programot, lásd a 411. számot.

⁸ A tervbíráló bizottság.

⁹ Stüler tervváltozatairól vö.: KEMÉNY 2015, 110–123.

¹⁰ Lásd az 502. számot.

¹¹ Azaz: ellenérzés.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1862. január 16.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 176

[1]

Pesten, 1862^{iki} jan(uár) 16^{kán}

Kedves Barátom!

A gyűlést¹ megírta Csengery a M(agyar) Orsz(ág)ban, és meg fogja még holnap megírni a Naplóban:² de ezen ülésnek története valamivel különbözik attól mit Cs. jegyző létre³ a lapokban elmondhat;⁴ ugyan is Kub.⁵ jól megszorongatta ő méltóságát,⁶ és talán még inkább Balaghi⁷[.] midőn azt mondta, hogy a jelentés logikáját sem a közönség, sem ő nem érti; mert nem a legjobbnak, hanem a legrosszabbnak ítélt terv készítőjét szólították fel újra; ha eziránt a közönség felvilágosítatik, akkor talán még lehet az ügyet a jó kerékvágásba hozni. Erre Dffy⁸[:] nem kell azt a jó kerékvágásba hozni, mert az most is abban van[.] mit Ö m(éltó)sága aztán à la Bodóné⁹ beakarta bizonyítani. Elvégre K.¹⁰ egyenesen felszólította[.] mondja ki, mivel az alapszabályok nyomán senki a szoros jogban nem kételkedik,¹¹ vajon az igazg(ató) tanács nem akar-e méltányos lenni; mire persze az volt a felelet, hogy ő bizony jogához ragaszkodik.

Se Szabó, se Hollán, sem más nem szólalt fel, Pólya akart szólani, de mivel ő a szoros jogot szándékozza megtámadni, nem szólott[.] miután ez még K. és B.¹² által is elismerve volt. Az ülés után

[2]

Prónay Gábor Dfyhez¹³ így szólott[: „Ugyan megizasztottuk ma”; midőn Dfyt legjobban szorította K.[.] az előbbi Szalayhoz és Csengeryhez fordult, hogy szóljanak mellette de

¹ Az MTA január 13-i ún. összes ülését, vö. az előző számmal.

² A *Pesti Napló*ban.

³ Csengery Antal mint az MTA üléseinek jegyző(könyvvezető)je.

⁴ Csengery Antal később is csupán ennyit írt az ülésről szóló beszámolóban, lásd: *Budapesti Szemle*, 14: 44–45 (1862), 262: „Az összes ülés másik tárgya Kubinyi Ferenc tiszt. tag indítványa volt az akadémiai palota ügyében, melyre azonban, a lapok közlései után, az ügy jelen stadiumában, fölösleges immár visszatérnünk.”

⁵ Kubinyi Ferenc.

⁶ Dessewffy Emil.

⁷ Ballagi Mór.

⁸ Dessewffy Emil.

⁹ Azaz: Bodóné módjára. (Utalás a „Másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kérték [azaz: kérdezték]” szólásra, lásd: *Erdélyi* 1851, 893. szám.)

¹⁰ Kubinyi Ferenc.

¹¹ Vö. az 506. számmal.

¹² Kubinyi és Ballagi.

¹³ Dessewffy Emilhez.

mindketteje elfordult és halgatott; 's így hát senki sem fogta pártját, még Tóth L.¹⁴ sem, még a kriminális s(egg) nyaló¹⁵ sem, ki csak néha néha assensusát¹⁶ integette fejével O méltósága furfangos állításaira; egy szóval Dfy láthatta[,] hogy az egész akadémia ellene van, de azért még sem fog tágulni, ha az igazgató) tanácsban meg nem támadják, ezt pedig most készítem elő egy adressel,¹⁷ melyet a művészek alá irandanak és deputatióban Deákhhoz viendenek.

Nem volna e jó még jan(uár) 27^{kén}¹⁸ egy új roham(m)al megtámadni, p. o. az új tervnek kiállítását követelvén; írja meg kérem ez iránti nézeteit.

Jan(uár) 14^{kén} egy városi bizottmányba¹⁹ voltam meghívá, melyben arról tanácskoztunk, kell e pártolni Dfy kérését, miszerint az akadémiai telekhez még 6 láb adassék a Lloyd felé.²⁰ Dffy és Stüler jelen voltak, én a megkeresést az első[ként] pártoltam, és Ö M(éltósá)ga engemet Stülernek bemutatott,²¹ ki is engedelmet kért hogy meglátogathasson, a nyájasságot persze nyájasság-
[3]

gal kellett viszonznom, és midőn elváltunk egymástól, „habe ich mit den H(ern) Grafen²² einen Krokodillischen Hundedrek gewechselt”[;]²³ nonne D(omi)ne Reverendiss(im)e „mirabilis est dominus deus in suis sanctis”[;] mert ugyan az nap *nem szakértőnek* declarált[att]am a Sürgönyben, mirabile dictu[,] hanem mégis igaz[,] hogy ez a Sürgönyben történt.²⁴

Csengery izeni, hogy az elnökséggel czikke iránt szólt, és feletül kapta, mivel az elnökség ráállott a külön nyomatra[,] nem engedheti hogy Cs. is felvegye az értekezést.²⁵ Nem csodálkozom, mert E.²⁶ mikor önre kellett szavazni²⁷ ön ellen kikelt, és azt mondta hogy nemmel fog voksolni.

¹⁴ Tóth Lőrinc.

¹⁵ Értsd: Toldy Ferenc. (Vö. az 505. számmal.)

¹⁶ Azaz: helyeslését, tetszését.

¹⁷ Azaz: (valakinek címzett) irattal.

¹⁸ Azaz az MTA január 27-i ülésén.

¹⁹ Értsd ezen Pest város tanácsának bizottságát.

²⁰ Azaz: a (II. világháborúban súlyosan megsérült és a háború után lebontott) Lloyd-palotára néző oldalon; déli irányban, a tér felé. (A telekbővítés ügyéről lásd: KEMÉNY 2015, 42–44.)

²¹ A kiemelést értsd: nem Stülernek.

²² Dessewffy Emillel.

²³ Azaz: krokodilusi kutyaszart váltottam a gróf úrral (Dessewffy Emillel). Értsd: nagy álságosan szépeket mondtunk egymásnak.

²⁴ Azaz: nemde, Legtiszteletendőbb Uram [mármint Ipolyi], „csodálatos Isten az ő szentjeiben”, mert láss csodát, ugyanaznap (a nagy barátságosság ellenére) a kormányzat hivatalos lapjában kétségbe vonták, hogy szakértő lennék. (Ezt Henszlmann nyilván Dessewffynek tulajdonította.) Vö.: *Henszlmann 1862d*.

²⁵ Értsd: hogy a Csengery által szerkesztett *Budapesti Szemle* is közölje Ipolyinak az akadémiai közgyűlésen elhangzott előadását, amelyet az Akadémia Évkönyveiből különnyomatként is kiadnak. Vö.: *Ipolyi 1862a, Ipolyi 1862b; 505. és 506. szám*.

²⁶ Eötvös József. (Aki alelnökként az MTA kiadványait felügyelte.)

²⁷ Azaz az MTA 1861. december 22-i közgyűlésén, amelyen Ipolyit rendes taggá választották.

Mi a rézmetszeteket illeti, ilyen a conto[:] ²⁸	
Fuchsthaller Mátyás metszete ²⁹	70
{Fuchsthaller} két tábla gyűrűk ³⁰	60
Doby négy tábla érem ³¹	80
A réz nyomtató Mátyásnak 500 tábláért, ³²	20
mert azokra jobb papírt adott mit Schedly ³³	
követelt[,] száza 4 ftjával	
A többi 6 tábláért, száza 2 ftjával	60
	<hr/>
	290 o. [é.] ft.

Ugy hiszem, de minden bizonynyal még sem állíthatom, hogy Doby érmei metszeteinek egy egy táblá[já]ért 20 ftot kapott; nem kérdezhetem ez iránt, mert

[4]

bátya³⁴ jan(uár) 2^{kán} rögtön³⁵ meghalván, Kassára utazott, és nem tudom mikor jön vissza.

Riedl professor e napokban engedelmet kap egy tudományos és művészeti lapra³⁶ és abban legelőször is az akademia) palotájának építési történetével akar fellépni, minek megírására felkért,³⁷ meg nem köszöni ő méltósága.³⁸ Pompéry információt kér mert most már maga is az építés ügyében redactionalis cikket akar írni,³⁹ meg nem köszöni az információt Ö m(éltó)s(á)ga. Minap ez utóbbi⁴⁰ fenyegetőzött, hogy majd kiadja az építészek híres jegyzőkönyvét,⁴¹ én meg azt izentem vissza que je n'en demande p[l]us mieux,⁴² hogy t. i. ezen urakat is megcsíphessem.

²⁸ Azaz: így íme az elszámolás az AK 2. kötete képatlaszának költségeiről. (Csak az utoljára készült munkákról.)

²⁹ A *Henszlmann 1861l*-hez tartozó tábla.

³⁰ *Andrássy M. 1861* illusztrációi, VI–VII. tábla.

³¹ *Andrássy M. 1861* illusztrációi, I–IV. tábla.

³² Értsd: a Mátyás király ábrázolásából összeállított rézmetszetű tábla nyomtatójának 500 példányért. (Vö. a táblázat első sorával.)

³³ Toldy Ferenc.

³⁴ Féltestvére, Joseph Adolph Megay?

³⁵ Értsd: hirtelen.

³⁶ A *Kritikai Lapok*.

³⁷ Vö.: *Henszlmann 1862i*.

³⁸ Dessewffy Emil.

³⁹ Mint a *Magyarország szerkesztője*. (Vö. a 455. számmal.)

⁴⁰ Dessewffy Emil.

⁴¹ Azaz az ún. szakértői bizottság véleményét. Vö. a 494. számmal stb.

⁴² Azaz: hogy ezt én kívánom a leginkább.

A Kauser Feszl & féle nyilatkozatban⁴³ legjobban fájt ö m(éltó)ságaiknak, hogy Deák idéztetett. Jeder weiss am besten wo ihn der Schuh drukt⁴⁴ de ez egyszer mi is tudtuk, és tudni fogjuk jövőre is. Isten önnel és családjával

híve
Henszlmann

[S. A.]

⁴³ Úgy tűnik, nem az ún. motivált nyilatkozatról van szó – lásd a 459. számot –, mert abban nincs Deák-idézet.

⁴⁴ Azaz: Mindenki maga tudja legjobban, hol szorít a cipő.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. január 18.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [36. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

Wurmhof

Pest

[A pesti esti posta töredékes bélyegzőjével.]

[1]

T(örök)sz(ent)miklós I. 18. (1)1862

Kedves Barátom,

Az igaz hogy érdemes is nálunk valamit tenni. Valóságos pecsovecs historia ez az egész gyűlés. Ily körülmények között bizony süketlen bár mily további fellépés. Ha meg nem írja a történeteket ugy alig lett volna rám nézve érthető a lapokból.¹

Értekezésem iránt irtam Toldynak, patvar vigye az egész dolgot, nem érdemes nekik valamit dolgozni.² Isten áldja a viszontlátásig

hive

Stum

[Sz. E.]

¹ Értsd ezen Henszlmann beszámolóját az MTA január 13-i üléséről, lásd az előző számot.

² Vö. az előző levél 3. oldalával.

Székely Bertalan Henszlmann Imrének
Münchenből Pestre, 1862. január 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 363

[1]

München 24/I 1862

Igen tisztelt Henszlmann Úr!

Becsés felszollítására ezennel sietek választ adni[:] II[.] Lajos képemnek¹ a művész albumba való felvételéhez a jótékony cél tekintetéből teljes készséggel adom beleegyezésemet, de evvel véget is ér közreműködhetésem mert mintául szolgálható mását képemnek nem bírom, s a Müncheneri fameccöket vagy körrajzokat a célra különben sem merném ajánlani[.]

Említett Lajos király képemnek a Londoni kiállításba² küldetésére nézve sincs sem(m)i ellenvetésem. Azota *Dobozim*³ is ki lesz állítva Pesten, s bár forro ohajtásom hogy ez is a nemzet birtokává legyen, ha még is nem volna kilátás rá hogy ezt a műtárlat megvegye – miről Uraságodnak mint választmányi tagnak tudomása lehet – úgy azt is kérem oda küldeni, csak hogy az árrát ez esetben 1600 rénusi ftra tenni sziveskedjék.⁴

Fogadja Uraságod nagyra becsülésem kifejezését

Székely Bertalan.

[Sz. E.]

¹ *II. Lajos holttestének megtalálása* (1860). (Akkor: Magyar Nemzeti Múzeum, ma: Magyar Nemzeti Galéria.)

² A londoni világkiállításra.

³ *Dobozi Mihály és hitvese* (1861). (Ma: Magyar Nemzeti Galéria.)

⁴ Székely II. Lajos-képe a Pesti Műegylet 88. kiállítására készült el, illetve érkezett Pestre 1861 tavaszán. Megvételét a Nemzeti Múzeum számára az OMKT választmánya javasolta, amelynek Henszlmann tagja volt. (A „Dobozit” végül a Székesfehérvári Nőegylet által szervezett adakozásból vették meg a Nemzeti Múzeum számára.) Vö.: SZVOBODA DOMÁNSZKY 2007, 199. és 203.

Alexy Károly Szalay Lászlónak, az MTA titkárának
Pestről Pestre, 1862. február 10.
Budapest, MTAKK, RAL, K 1272/35¹

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, a bal felső sarokban az eredeti iktatószám: „110. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem febr(uár) 11.én 1862.”

[címezés a hátoldalon:]
Tek(intetes) Szalay László úrnak
a magyar t(udós) társaság titkárának

[1]

Tisztelt Titkár úr!

Midőn hálás köszönetemet a tek(intetes) urnak azon készségeért fejezem ki, mivel a londoni műtárlat² számára Henszlmann Gerster és Frey akadémia palota tervezetét előleges kiállításunkba elküldeni sziveskedett, megengedi hogy egyúttal a bíráló jury azon kívánatát megírhasam, miszerint e tervezet gyakorlati oldala megbíráhatásra elkerülhetetlen szükséges a tervezők *építési leírásáról* és *költségvetéséről* tudomást szerezni: a tek(intetes) úr tehát juryunkat nagyon fogná lekötelezni, hogy ha a rajzok kellő magyarázatára szükséges irományokat, t. i. a leírást és a költségvetést is kiállításunk helyére uri utca 6 szám 1^{ső} emelet,³ megküldeni sziveskednék.

Kelt, Pesten 1862^{iki} febr.10^{én}

különös tisztelettel
Alexy Károly
a bíráló jury elnöke

[B. H.]

¹ Mai jelzetét a II. világháború utáni újraiktatáskor kapta, amikor a székház építkezésének irataiból külön sorozatot képeztek.

² A londoni világkiállítás.

³ Értsd ezen a pesti Üri utcát (a mai Petőfi Sándor utcát). A világkiállításra küldendő magyar műtárgyak kiállítását „Pach zongorakereskedő termeiben” rendezték, ahogyan Henszlmann fogalmazott a kiállításról szóló egyik beszámolójában, lásd: *Henszlmann 1862g*; vö. még: *Henszlmann 1862e*, *Henszlmann 1862f*, *Henszlmann 1862h*.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósr, 1862. március 4.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 177

[1]

Pesten 1862^{iki} marc(z)ius) 4^{kén}

Kedves Barátom!

Csak 150 ftal szegényítették meg a bizottmányunkat; mert ön fizetését¹ átvívén a hivatalnokok budgetjébe, mely tekintetbe Cs. és Sz.² egy kicsint csaltak, marad

20 iv nyomtatására 's írói díjra ³	800	ft
az ehez szükséges rajzokra ⁹⁴	800	
utazásokra és ásatásokra	400	
posta költségre	50	
összesen		2050

hozza tudva ön 300 ftnyi fizetését lesz 2350, mi pedig 2500 at projectálván, csak 150 ftot vontak le.

Az akademia palota ügyben szombaton volt igazgatósági ülés, miben Sennyey, Szögyéni⁵ és Andrassy György kinyilatkoztatván, hogy a 3tagu bizottságot⁶ a publicum demonstrantioi ellenében pártolni, 's így eljárását jóváhagyni kell; erre Deák kinyilatkoztatta, mikép ő senki hibájáért felelőséget nem vállal. A dynasticus többség [2]

megvolt ugyan, de Des.⁷ attól tartván, hogy ha ez kimondatik, Deák külön szavazatot fog adni, kinyilatkoztatta, ha egyhanguság nincsen, neki egyszerű többségre nincs szüksége.

¹ Értsd ezen az AB-t és Ipolyi bizottsági titkári fizetését.

² Csengery Antal és Szalay László.

³ Azaz: szerzői honoráriumra.

⁴ Azaz: a tanulmányokhoz szükséges illusztrációkra.

⁵ Szögyény-Marich László.

⁶ Az ún. Építési Bizottságot.

⁷ Dessewffy Emil.

Egyéberánt ez ügyben más is történt. Az Ország tükrének vasárnapi számában Stühler *elfogadott terve* jelent meg. Ezen *rémitő* terv elfogadása, mely azért is hivatalos mert ugyan ez és ugyan azon rajzoló (Véber) által rajzolt homlokzat a Posnerféle hivatalos akadémiai albumban is fordul elő,⁸ ezen rémitő tervnek elfogadása rám nézve a legfényesebb satisfactio⁹ ugyan, de mégis megsajnálván a gyáva és irányomban igen roszul viseltetett akademikusokat, szeretném ha Ön ily nagy blamage elhárítására hazánktól, higadtan de elhatározottan nyilatkoznék a budapesti naplóban[.] E tervben szembeötlő, hogy az szűkítése és szegényítése oly köntösnek, mely előbb bővebb volt és gazdagabb ur számára készült[;] ennél jobbat nem csak előkelőbb épi-
[3]

tészeink, hanem még középszerű tanuló is csinálhatott volna; Szkalnitky¹⁰ terve minden esetre sokkal jobb volt.

Tegnap kaptam a bényi szövegnek¹¹ Iső ivét, roppant sok hibákkal, úgy hogy még egy másik correcturat fogok olvasni, s azután átküldjük Önnek. Ma kaptam Bécsből a kért clichét,¹² melyet holnap viszek a nyomdába; miből láthatja hogy a bécsiek mégis jobbak híröknél. Tegnap olvastam fel a bényi capitælek¹³ című fejezetnek egy részét,¹⁴ az akademiát a magyar zeke és királyi palást bélése érdekelte, a kapitælek alakjának fejlődését alkalmasint senki sem értette; és méltán, mert ilyesmit egyszeri halgatásra nem igen megérthetni.

Romernél ma voltam, mert ő sz(en)t(sé)ge nem jelent meg tegnap az akademiában; megtudtam tőle, hogy Marias Dorfnak¹⁵ utolsó posta statiója Felső ör (Oberwart) Vas megyében.¹⁶

'S így megbízásaiban eljárván megírom Önnek, hogy Kubinyi Fer.¹⁷ tegnap fel szólított

⁸ Vö.: KEMÉNY 2015, 248, 279. jegyzet: a „Weber H.” jelzésű tollrajz az MTA ún. Aranykönyvének (azaz vendégkönyvének) címlapjára készült. (Henszlmann itt az album kötését készítő Posner Károly Lajost nevezi meg). A rajz metszetét az *Ország Tükre* március 1-i számában közölte a Henszlmann által idézett aláírással.

⁹ Azaz: elégtétel.

¹⁰ Szkalnitzky Antal.

¹¹ Vö.: Henszlmann 1863c.

¹² Értsd ezen a Central-Commissiótól a koronázási palást gallérját alkotó szövet mustrájának egy részletét ábrázoló kliséjét, amely Bock 1859 illusztrációjaként készült a CC közleményei számára, és az 1860-as márciusi füzetben is felhasználták, lásd: Springer 1860, II: *Teppichmuster als Bildmotive*, 73. A dúcrol nyomott ábra harmadszor: Henszlmann 1863c, 20. (Sem Anton Springer, sem Henszlmann nem nézte meg Bocknak a palástról szóló értekezését, amelyre 1859-es írásának elején hivatkozott, ezért egyszerűen a palást bélésének nevezik az anyagot, mert Franz Bock 1859-ben pontosan megadta a „bíborszövet”-darab méretét: 20 × 64 cm, de csak 1857-ben írta le pontosan, hogy az a koronázási palást melyik részébe van bedolgozva, lásd: Bock 1857, 149–150. Ez a bélés ma nincs meg, vö.: E. NAGY 2005, 50, ugyanennek az ábrának az újraközlésével.)

¹³ Azaz: fejezetek.

¹⁴ Értsd: az MTA március 3-i osztályülésén, lásd: Henszlmann 1862r.

¹⁵ Máriafalvának.

¹⁶ Vö. az 500. levél 2. oldalával.

¹⁷ Kubinyi Ferenc.

[4]

menjek el vele Aprilban két hétre Konstantinápolyba, és rajzoljam le az ott levő magyar régiségeket; ő 1000 ftot szánt ezen utra, de mivel Turcicakát¹⁸ is meg akar szerezni ez úttal[,] csak 500 ról fog beszélni nyilvánosan, ha netalán mások által megbíznák és azoktól pénzt is szerezhessen. Az egész mindeddig még nagy titok; hanem felszólított hogy önnek mégis megírjam. Feleljen, hogy mit mond a tervhez, és van e valami hozzá csatolni valója?

híve
Henszlm

[S. A.]

¹⁸ Értsd: turcicákat, azaz: török tárgyakat vagy könyveket, kéziratokat.

Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklósról, 1862. március 9.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, K 469

[címzés az 1. oldal alján:]

Fő tisztelendő Ipolyi Arnold U(r)n(a)k

[1]

Kedves barátom!

Henzelman barátunk f(olyó) hó 3^{ről} hozzá intézett becses leveledet velem közölvén,¹ annak igen meg örültem, hogy a' Constantinápoli ki rándulásra nézve általam indítványozott tervemet helyesled. Becses leveledben azt írod: „ha költségem volna, magam is azonnal csatlakoznám társaságukba.” — Kedves barátom, ha csak ezen felakadásod van, ezen segíteni lehet, én ha t[.] i[.], te is csatlakozol hozzánk a Constantinápoli útra oda, vissza és ottani mulatásunkra 1000 f. az az egyezer f. o. e. szántam, ezen összeg minden órában a' pesti takarékpénztárból fel vehető, mely már rég óta hasonló archaeologiai ki rándulásra vala általam szánva. Kérlek fogadd el ajánlatomat; mi hárman[,] azt tartom[,] meg fogunk

[2]

felelni az ez úttal ki tüzendő vállalatnak. — Célunk volna az ottani magyar emlékeket ki kutatni, azoknak valódi állását constatirozni, le rajzolni és egy általunk szerkesztendő külön munkában kiadni még pedig két nyelven[,] magyar és török nyelven; én erősen hiszem utazási költségünk busásan fedezve leend. — Hogy annál biztosabban járhasunk el fel tett célunk kivitelében, én az akademia egyik ülésében ki fogom jelenteni, hogy mi hárman pénzt tettünk össze és el határozott szándékunk a Constantinapolyban és vidékén lehető Magyar Országot történelmi tekintetben illető régiségeket és mű emlékeket ki kutatni, azokat le írni és hü ábrákkal illusztrálni — továbbá

[3]

hazánk történelmére, a' török es arab nyelvre vonatkozó, török és arab nyelven irtt munkákat meg szerezni az akademia számára — hogy ezt annál biztosabban tehessük oda járúl kérésünk a' tisztelt akademiahoz, hogy ezekre nézve nekünk meg bizást adni méltóztassék; mi egyebbet nem kivanunk. Azt tartom ezt nem fogja töllünk meg tagadni az Akademia; — masodszor segítségünkre legyen az illető uti levelek meg szerzésében² — Ezek azok, melyeket neked előlegesen tájékozás végett meg irni szükségesnek gondoltam. — Az el indulás napja April hó eleje lehetne; te leveled szerint: Aprilisba Pestre szándékozol, innen egyenesen a'

¹ A nap valószínűleg tollhiba, Ipolyi hivatkozott levele Henszlmann március 4-i levelére volt válasz, vö. az előző levél utolsó bekezdésével. Mindenesetre Ipolyinak ez a levele nincs meg (talán éppen azért, mert Henszlmann odaadta Kubinyi Ferencnek).

² Vö. az 521. számmal.

[4]

gözösön útnak indulhatnánk. Azon reményben, hogy barátságos ajánlatomat, nem vetted meg, várva várván becses válaszodat, azon ki jelentéssel, hogy annak meg érkezte előtt az Akadémiánál e' részben lépést nem teendek, tapasztalt barátságodba ajánlott különös tisztelettel maradtam

Pesten (1)862^{ik} evi Martius 9^{én}

igazán szerető és tisztelő barátod
Kubinyi Ferencz

[Sz. E.]

Henszlmann Imre és Barabás Miklós az MTA-nak
Pestről Pestre, 1862. március 10.
Budapest, MTAKK, RAL, 180/1862

A bíráló két példányban is fennmaradt az MTA iratai között, amelyek csupán ortográfiájukban térnek el egymástól néhány helyen. Itt a hivatalosan érkeztetett példányt közöljük. Mindkettő Henszlmann kézírásával készült, az eredetileg nem iktatotton (MTAKK, RAL, 988/1862) Barabás Miklós nevét is Henszlmann írta, az érkeztetetten Barabás aláírása saját kezű.

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, a bal felső sarokban az iktatószám: „180. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem mart(ius) 10.én 1862.” Ceruzával aláhúzva az utolsó sorban a „nem tartjuk” szavak. (Azaz valószínűleg az irat fogadója kiemelte magának, hogy a bírálók nem javasolták az MTA által ajánlani a rajziskoláknak *Rostagni* 1862-t.)

[1]

Tekintetes Akademia!

Rostagni Alajosnak „Az emberi test idomainak arányai” című, és 16 ábrával ellátott munkája¹ az alólirottaknak adatván ki bírálatul, van szerencsénk megjegyezni: hogy e munkában sok újmutatás foglaltatik, melyet rajztanodákban sikerrel használhatni; de más részt a munka, vélekedésünk szerint, a szükséges tudományos alapot nélkülözi:

ugyanis a mérv egységül szolgáló test részt, melyen többi részeinek arányait mérjük, nem kell keresni a puha alakzatok nemében, mint ezt szerző teszi, midőn az orrot veszi mérv egységül, hanem egyedül a kevésbé változékony szilárdabb csontvázban,

épen úgy, ha a kelemetes össz hangzatu arányok példáit a régi szobrászatban keressük, nem, mint ezt szerző tette, az antik szobrászat *római*, hanem *hellen* korához kell fordulnunk, nem a belvederi Apollot, és a medicaei Venust² kell tekintenünk mintául, hanem Pheidias Ilyssosát³ és a melosi Venust.⁴

¹ *Rostagni* 1862.

² Azaz az ún. Medici Venust, a Szemérmes Venus ábrázolási típusának egyik leghíresebb példáját (Firenze, Uffizi).

³ Értsd ezen az athéni Parthenón nyugati oromcsoportjának egyik szobrát: Ilissos folyóisten fekvő figuráját (London, British Museum).

⁴ Értsd ezen az ún. Milói Venust, avagy Mésosi Aphroditét (Párizs, Louvre).

Ugy hisszük, hogy a Tek(intetes) Akademiának föladata nem az empirismust,⁵ hanem a tudományos alapon emelkedő gyakorlatot pártolni: miért is a szóba levő munkácskát, nem tartjuk intézetünk által ajánlhatónak.

A Tek(intetes) Akademia

Kelt Pesten 1862^{iki} marc(z)ius 10^{kén}

alázatos szolgai
Barabás Miklós
Henszlmann Imre

[G. B.]

⁵ Értsd: nem a rajzoktatásban szokásos hagyományos gyakorlatot.

**Gerster Károly és Frey Lajos a kassai Szent Erzsébet Társulatnak
Pestről Kassára, 1862. március 15.
Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]**

Szépírási tisztázata, Gerster Károly kézírásával. A „Gerster és Frey” aláírás is Gerster Károlytól. Hátán Fábry Ignác kassai püspök kézírásával: „vett(em) Marcius 18^a 1862 / Gerster ur nyilatkozata.”

[1]

Tisztelt sz(ent) Erzsébet társulat!

Midőn a sz(ent) Erzsébet templomának restauratiojára szükséges építészeti tervezetek és rajzok készítését, és a munkálatokra való felügyelést a' tisztelt választmány kitüntető felszólítására következtében elvállaltam,¹ ezt azon szándékkal tettem, miszerint eltekintve anyagi előnytől, csak magának az ügynek érdekében minden iparkodásomat oda irányozzam, hogy hazánknak ezen páratlan építészeti ereklyét az arra fordítható pénzről értelmében stílszerűleg megújíthassam. E célra Frey Lajos társam, ki mint már e vál[lal]atban is velem kézre munkálkodott, külföldre utazott, hogy bővebb ismereteket szerezzen azon módokról és eszközökről, melyekkel az építészeti, archaeologiai² jelenleg él a' régi emlékek restauratiojánál, jelesen Kölnben és Párisban.³

Azonban[,] fájdalom, kénytelen vagyunk kijelenteni, hogy ohajtott célunkat azért nem érhetünk⁴ el a multban, azért nem érhetjük el jövőre, mert hírünk és tudtunk nélkül távollétünkben Kassán oly újítások részint már is tétettek, részint jövőn tervezettek, melyeket építész–archaeologiai lelkiismeretünk(k)el megegyeztetni egy általában nem tudunk,

[2]

s' azért mint tőlünk eredteket magunkékká nem valhatunk.

Kijelelem ily részletek néhányait:

Tiltakoztam az ellen, hogy távollétemben a régi porhanyos és a templom leégése által megrongált kövek újra alkalmaztassanak; mint a mellett⁵ ily kövek nagy számmal az áttörött párkányzatnál⁶ alkalmaztattak, mi annál sajnósabb, mert itt a földolog nem az anyag, hanem a köfaragó munka, és mégis a drága munka az olcsó rossz, és így nem tartós anyagnak rendeltetett alá.⁷

¹ Tollhiba: két fogalmazási változat egymásban. Vö. a 416. számmal.

² Az utolsó két szót értsd -i nélkül.

³ Vö. a 361. és a 363. számmal.

⁴ Értsd: érhetjük.

⁵ Értsd: mindamellett, azaz: tiltakozásom ellenére.

⁶ Értsd ezen a főpárkány folyosójának mérműves mellvédjét.

⁷ Vö. a 489. és 490. számmal.

Az oldal kápolnák tettejét⁸ stílszerűi rajzban készítvén, rajzunk a még akkor a magyar ereklyék[re] felügyelő bécsi középponti bizottmányhoz⁹ küldetett a tisztelt társulat által. Rajzunk helyben hagyatva vissza érkezte után távollétünkben, tudtunk nélkül, és meggyőződésünk ellen a tetők egészen más, nem tudjuk ki által készített, terv szerint felépültek.

Jelenleg célba vétetik a templom hajójának kifestése. Az egész világon, s' ez a dolog természete szerint, az építész készíti a frescok festésére szolgáló vázlatokat. Mi azonban a szándékrol hivatalosan nem értesültünk, ámbár, mint haljuk, a szerződés a festésszel megkötetett.

Célba vétetik továbbá egy új orgona készítése, miről mi hivatalosan szinte nem értesültünk,

[3]

bár az orgona stílszerű rajza, és annak környékével összhangzatba tétele egyenesen és egyedül az építésszel illeti.

Célba vétetik végre a három csucsok¹⁰ restauratiója, és ime már az oda feltenni szándékolt szobrok is meg vannak rendelve. Tudtunkon azonban az igen rossz állapotban levő csucskok eddig még felvéve¹¹ sincsenek, annál kevésbé lerajzolva, és újra tervezve.

Ily körülmények közt nem lehet nem kijelentenünk, hogy mi tovább oly munkálatok létesítésére be nem folyhatunk, melyeknél részint tanácsunk és tervezetünk mel(l)őztetik, részint hírünk és tudtunk nélkül oly általunk vagy nem látott vagy helyben nem hagyott tervezetek vitetnek ki, mik utobbjai még hitelünket is veszélyeztetik, midőn tőlünk eredteknek és firmánk alatt¹² készülteknek mondatnak.

Kérjük tehát a tisztelt társulatot, hogy ezzel inepélyes lemondasunkat elfogadni méltóztassék.

Pesten Marz(ius) 15én 1862

alázatos szolgálai
Gerster és Frey
építésszek.

[Sz. E.]

⁸ Értsd: tetőjét.

⁹ A CC-hez. Vö. a 416. számmal.

¹⁰ Értsd ezen a nyugati homlokzat és a két kereszthajó-homlokzat oromzatát.

¹¹ Azaz: felmérve.

¹² Azaz: cégünk által.

Beszámoló az MTA osztályüléséről

Pest, 1862. március 17-i ülés

Budapesti Szemle, 14. kötet, 46–47. szám (1862), 465–466. oldal

[465]

Szintén az archaeologiai bizottság jelenté, hogy a kassai templom megújításánál működő igazgató építész, Gerster Károly a művezetésről lemondani készül, egyedül azon oknál fogva, mivel a restaurációnál oly styl elleni hibák követtetnek el, melyek a művészettel [466]

és főleg az archaeologiai tudomány mai állásával épen nem egyeztethetők meg.

E tárggyal kapcsolatban Henszlmann Imre lev. tag az akademiának jelenté, hogy Gerster építész lemondása közelebb csakugyan be is következett,¹ mivel távollétében porhanyós és a templom leégése által megrongált kövek nagy számmal alkalmaztattak az áttörött párkányzatnál, mi annál sajnosabb, mert itt a földolog nem az anyag, hanem a kőfaragó munka s mégis a drága munka az olcsó, rosz és így nem tartós anyagnak rendeltetett alá. Lemondását e fölött még a következő tényekkel igazolja a nevezett építész: hogy az oldal kápolnák tetejét, az ő stylszerű rajzban készített és a bécsi közp. arch. bizottság által is jóváhagyott terve helyett más, nem tudni, ki által készített terv szerint építették; továbbá, hogy a templom hajója készítésénél a frescók festésére szolgáló vázlatokat, az általános szokás ellenére, az építész mellőzésével készítették; s hogy egy új orgona készítése is terveztetik, miről az építész nem is értesíték, holott az orgona stylszerű rajza és annak környezetével öszhangzatba tétele egyenesen és egyedül az építész illeti; végre hogy a három csúcs restaurációja és szobrokkal ellátása is terveztetik, s e szobrok már meg is vannak rendelve mindamellett, hogy a rosz állapotban levő csúcsok még föltéve² sincsenek, annál kevésbé berajzolva és újra tervezve.

Az arch. bizottság, fennebbi előadása nyomán, az akademiát kérte föl közbenjárásra, hogy a hazai építészet ezen páratlan ereklýje körül követett eljárás, a nagy művet vezető egylet igazgatósága által jóvá tétessék. Azonban az akademia, Henszlmann újabb előterjesztéseivel, oly utasítás mellett tev é ismét által ez ügyet arch. bizottságához, hogy az elsorolt tényekre hivatkozva, mindenekelőtt maga a bizottság tegye magát érintkezésbe a sz. Erzsébet-társulat igazgatóságával, egyszersmind sz. k. Kassa városát is figyelmeztetvén azon hibás eljárásra, melyet hazánk és különösen Kassa városa egyik legjelesebb építészeti műemléke restaurációjánál, a fennebbi előadás szerint, a tudomány jelen állásával és a jeles hazai műemlék iránti kegyelettel ellenkezőleg követnek s kérje föl mind a társulat igazgatóságát, mind a nevezett sz. kir. várost, mint az illető egyház patronusát, szüntessék meg, a mennyiben még lehet, azon visszaéléseket, melyek építészetünk egyik remek műemlékét az eredeti ízlés tisztaságából kivetkőztethetnék, elferdíthetnék s egyes részeiben helyrehozhatlanul megronthatnák. Az akademia bizton reméli e fölszólítás sikerét, részéről akkorra tartván föl közbenjárását, ha a tudomány nevében s egyik legbecsesebb műemlékünk érdekében történt bizottsági figyelmeztetés eredménytelenül hangzanék el.

¹ Lásd az előző számot. A bekezdés további részében Gerster levelének összefoglalása, helyenként szövegszerű átfedéssel. (A hozzá tartozó jegyzeteket itt nem ismételjük meg.)

² Értsd: fölmérve (sajtóhiba fölvéve helyett).

Beszámoló az MTA osztályüléséről

Pest, 1862. március 17-i ülés

Budapesti Szemle, 14. kötet, 46–47. szám (1862), 465. oldal

[465]

Ugyancsak Kubinyi Ferencz tiszt. tag előre bocsátván, hogy mind a nemzeti muzeumról, mind a m. akademiáról halála esetére is gondoskodott, de a mellett életében is le kívánja róni e két tisztán hazai intézet iránt hazafiui kötelességét — eléadá, hogy a napokban Ipolyi Árnold és Henszlmann Imre barátai előtt késznek nyilatkozott a hazai történelmi adatoknak Konstantinápolyban leendő fölkeresésére 1000 frtot osztr. értékben följajnlani. A nevezett akadémiai tagok nemcsak helyeselték ez ajánlatot, hanem maguk is ajánlkoztak a tudományos útra, melynek célja lenne egyszersmind a hazai byzanci¹ emlékeket lerajzolni, s a történelemre vonatkozó kéziratokat, Turcikákat megszerezni, leiratni. Indítványozó tiszt. tag, midőn e tervről az akademiát tudósítja, csak szellemi támogatást s csak azt kéri, méltóztassék az akadémia e vállalat kivitelére neki és társainak megbízást adni, s őket a szükséges úti levelek megszerzésében elősegíteni. Az elindulás napja húsvét utáni első napokra esnék.

Mondanunk sem kell, hogy az akadémia Kubinyi Ferencz t. tag nemes lelkű ajánlatát s a hazai tudományosság előmozdítására hozott ez újabb áldozatát hazafiui köszönettel iktatta jegyzőkönyvébe. S midőn a megbízó levél kiadatni határoztatott,² egyszersmind elnökiileg tétetnek meg az illető helyeken a szükséges lépések az útlevelek meg nyerésére.³

¹ Értsd: a hazai vonatkozású isztambuli.

² Vö. a következő számmal.

³ Vö. az 527. számmal.

Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa: megbízólevél Kubinyi Ferencnek,
 Ipolyi Arnoldnak és Henszlmann Imrének
 Pest, az MTA 1862. március 17-i ülésének határozata alapján
 Budapest, MTAKK, RAL, 882/1862¹

Viszonylag sok – utoljára ceruzával történt – javítással.

[1]

L'Académie Hongroise des Sciences
 à tout Lecteur Salut.

Messieurs François Kubínyi, Arnauld Ipolyi-Stummer et Emeric Henszlmann, membres de notre Institut, sont chargés par nous de se rendre à Constantinople pour y faire des recherches profitables aux études historiques et archéologiques. Convaincus comme le nous sommes, que pour obtenir un heureux résultat de cette mission ils ont besoin du concours des Magistrats et des Savants établis là, nous prions instamment Messieurs les Fonctionnaires publics ainsi que tous les amis des sciences et particulièrement ceux, qui s'occupent des études historiques et archéologiques, de vouloir bien accorder à nos très-honorables collègues tout les secours dont ils auront besoin pour parvenir au but de leur mission.

Fait à Pesth dans la séance de l'Académie Hongroise des Sciences, le 17. Mars 1862.²

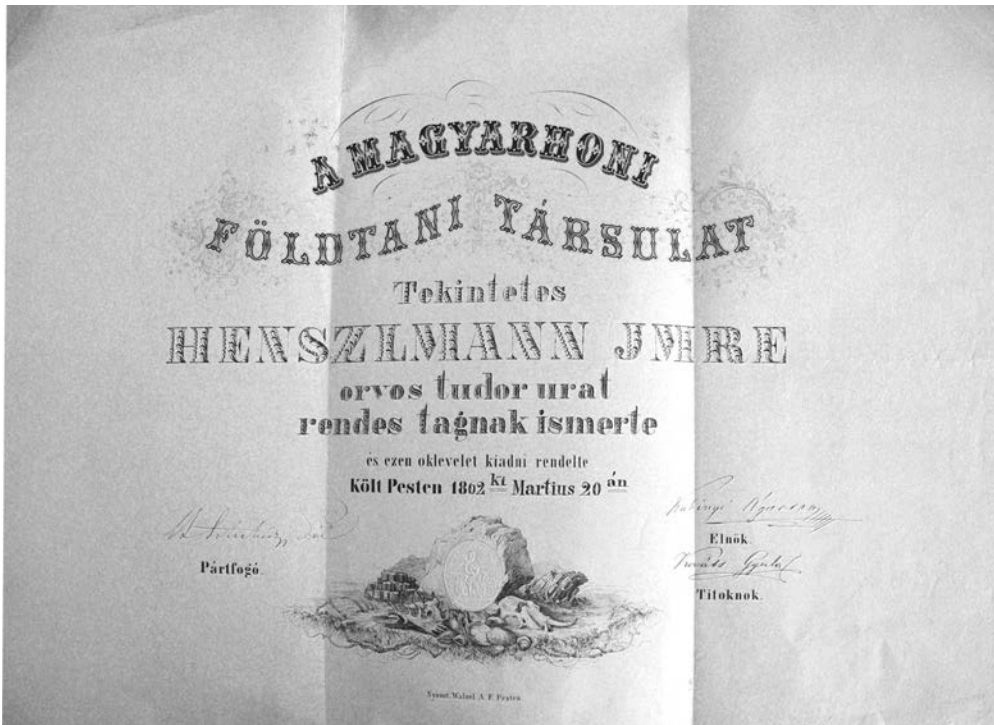
[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Az aláíró megnevezése előbb elkezdve: „Le Président”, majd kihúzva.

Díszoklevél Henszlmann Imrének a Magyarhoni Földtani Társulat
rendes tagjává választásáról
Pest, 1862. március 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Könyvmatos díszoklevél – jelezése alul közepén: „Nyomt. Walzel A. F. Pesten” – tollal rajzolt betűkkel kitöltve Henszlmann Imre nevére. Aláírói: Esterházy Pál herceg a társulat pártfogójaként, Kubinyi Ágoston elnökként és Kovács Gyula titkárként. A társaság szárazpecsétjével megerősítve.
Reprodukálva: AMBRUSOVÁ 2013, 38, 38. kép.

Kubinyi Ágoston, az MTA Archaeologiai Bizottságának elnöke

Fábry Ignác kassai püspöknek

Pestről Kassára, 1862. március 26.

Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

Idegen kezű szépírással; az aláírás és az azt követő rész Kubinyi Ágoston saját kezével.

Hátán Fábry Ignác kézírásával: „per(cepi)t 29^a Marty 1862. / Cassoviensis Cathedralis ecclesiae Restauratio” és 490. (nyilván az egykori eredeti iktatószám).

Az MTA március 17-i osztályülésén – lásd az 520. számot – az Akadémia vezetése elhárította, hogy beavatkozzon a kassai Szent Erzsébet-templom restaurálásának ügyébe – vö. a 417. számmal –, legalábbis míg az Archaeologiai Bizottság által teendő kísérlet sikertelennek nem bizonyul. A határozatnak megfelelően, de nem értelmében írt az AB elnöke a kassai püspöknek: a rövid levél rendkívüli módon tompítva tolmácsolja azt, ami a munkákról az MTA-nak „értésére esett”, s ráadásul azzal szöges ellentétben Gerster Károlynak rója föl a hibákat. Vö. még a 416. és az 519. számmal.

[1]

Nagyméltóságu Püspök,
Kegyelmes Uram!

A magyar akadémia archaeologiai bizottmányának értésére esvén, hogy a kassai nagy templom kijavításánál az illető építész¹ némileg eltér a régi formák teljes visszaadásában, az akadémia engem mint a nevezett bizottmány elnökét bizott meg, kérném meg Excellenciádat, méltóztassék e tárgyra kegyesen figyelmét kiterjeszteni, miután a tudomány érdekében igen kívánatos volna, hogy az Excellenciád bölcs vezérlete alatt nagy áldozatokkal kijavítandó egyház lehetőleg régi formáját nyerje.

Midőn erre nézve való megbízásomat teljesiteném, mély tisztelettel maradtam

Excellenciádnak

Pesten, 1862ⁱ marczius 26án

alázatos szolgája

Kubinyi Ágoston
a Magyar Nemzeti Museum
igazgatója
mint a Magyar Akadémia
Archæologiai bizottmány
elnöke

[Sz. E.]

¹ Gerster Károly.

Carl Christian Rafn, az északi régi nyelvek társaságának titkára
 Henszlmann Imrénék
 Koppenhágából Pestre, 1862. március 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

Csak az aláírás saját kezű.

A társaságot az északi (azaz észak-európai) „régí” nyelvek kutatóinak szervezeteként alapították 1825-ben, és ezt az eredeti rendeltetését fejezi ki dán neve: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Működését azonban kiterjesztette például a régészetre, az építészettörténetre stb., azaz ahogyan akkoriban mondták: a régiségtudományokra általában, ezért más nyelveken már az 1840-es évektől északi régiségtudományi vagy régészeti társaságnak, illetve az északi régiségek kutatói társaságának hívták (németül például: Königliche Gesellschaft für nordische Altertumskunde), és az alábbi levélben is ilyen értelemben fordítja le a társaság titkára franciára a társaság nevét: Société Royale des Antiquaires du Nord, illetve időszaki kiadványsorozatuk címét: Antiquarisk Tidsskrift (udgivet af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab) – „les Mémoires des Antiquaires du Nord”. (Megjegyzendő, hogy az egykorú magyar nyelvhasználatban a régészet, illetve archaeologia kifejezéseken Altertumskundét, azaz régiségtudományt értettek.)

Vö. a következő és az 541. számmal.

[címezés a hátoldalon:]

A

Monsieur le Docteur Henselmann

[címezés az 1. oldal tetején:]

A

Monsieur le Docteur Henselmann

[1]

Société Royale des Antiquaires du Nord,
 Copenhague le 28 mars 1862.

Monsieur,

Sur la proposition de notre collaborateur distingué, Monsieur Ferencz de Kubinyi, il nous sera très agréable de vous recevoir Membre à notre prochain séance générale. Je vous prie de me communiquer votre prénom en entier, afin que le Diplôme, qui doit constater votre réception, puisse être fait selon la règle.

Nous vous prions de nous faire savoir si vous desirez être reçu seulement Membre ordinaire ou plutôt aussi au nombre des „Membres

[2]

Fondateurs” dont les noms seront inscrits et publiés tous les trois ans à la liste permanente de la Société dans la Revue archéologique et dans les Mémoires des Antiquaires du Nord.¹

Veuillez bien agréer l'assurance de la considération distinguée avec laquelle je suis,

Monsieur,

votre très dévoué serviteur
Le Secrétaire de la Société

C. C. Rafn

[Sz. E.]

¹ Azaz: *Antiquarisk Tidsskrift (udgivet af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab)*.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Carl Christian Rafnnak,
az északi régi nyelvek társasága titkárának
Pestről Koppenhágába, 1862. március 28. után
Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben**

Címzett megnevezése, keltezés, megszólítás és záróformulák nélkül, egy félbetépett papírlapon. Henszlmann válaszáának fogalmazványa Carl Christian Rafn március 28-i levelére, lásd az előző számot.

[1]

Permettez moi de vous exprimer ma reconnaissance pour l'obligante offre que vous m'avait fait dans votre lettre du 28 mars.

J'accepte avec bien de remerciement le titre de membre ordinaire de votre société très distinguée, en cas que vous parviendrez Monsieur, à me faire nommer.

Je serais heureux si vous accepterez ma petite monographie de Kisbény, qui paraîtra en peu de semaines,¹ & dont j'enverrais un exemplaire à votre adresse Monsieur, avec l'autre exemplaire du a² la société royale de Copenhague. En attendant, pour présenter un titre a³ la nomination, que vous me faites espérer je ne peux que provoquer sur mon ouvrage „Théorie des proportions appliquées dans l'architecture depuis la XII dynastie des rois égyptiens jusqu'au XVIeme siècle.” Dont la première partie avec atlas a paru en 1860 chez M(onsieur) Arthus Bertrand à Paris.⁴

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Henszlmann 1863c*, amely az AK 3. kötetének első füzeteként jelent meg 1862 áprilisának végén, lásd az 535. számot. (A német nyelvű változatot – *Henszlmann 1862q* – viszont csupán a *MitthCC* szeptember–októberi füzetében adták ki, ennek elküldését tehát Henszlmann nem ígérhette néhány héttel későbbre.)

² Értsd: à.

³ Értsd: à.

⁴ *Henszlmann 1860*.

Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa a Helytartóságnak
Pestről Budára, 1862. március 29.
Budapest, MTAKK, RAL, 893/1862¹

Az MTA március 17-i ülésének határozata értelmében – vö. az 521. számmal –, közel két héttel később kelt. Azaz az intézkedést – tekintetbe véve sürgősségét, illetve az MTA hivatalának szokásos ügykezelési sebességét is – valami hátráltathatta. Az aláíró a fogalmazványban nincs megjelölve.

[1]

Nagyméltóságu Magyar Királyi
Helytartó Tanács,

Kubinyi Ferencz, Ipolyi-Stummer Arnold és Henszlmann Imre, mindhárman a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, történelmi adatok gyűjtése, különösbbe a magyar történelemre vonatkozó kéziratok lemásoltatása és megvásárlása végett, mindjárt húsvét után Konstantinápolyba szándékoznak utazni. Az Akadémia, f(olyó) e(vi) martius 17.én tartatott ülésében örömmel értesült e szándékról, melynek létesülésétől a hazai történetvizsgálás többrendbeli hézagainak pótlását várja, s nevezett tagjai részére a kívánt megbízó levél kiadatását elrendelte. Ehez képest szerencsém van a Nagyméltóságu Magyar Királyi Helytartó Tanácsot ezzel felkérni, hogy Kubinyi Ferencz magyar akadémiai tiszteleti tag, Ipolyi-Stummer Arnold magyar akadémiai rendes tag és Henszlmann Imre magyar akadémiai levelező tag számára a szükséges utleveleket mielőbb kiadatni méltóztassék.

Ki egyébiránt kitünő tisztelettel maradtam,²
martius 29.én 1862

a Nagyméltóságu Magyar
Királyi Helytartó Tanácsnak

alázatos szolgája

[G. B.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² A záróformula további része üres hely kihagyásával jelölve.

Ipolyi Arnold Mednyánszky Dénesnek
Törökszentmiklós, 1862. április 5.
OSZKK, Levelestár

Egy részletét kiadta: JAKÓ 1989, 201–202. és újra: JAKÓ 1997, 385. Innen átvéve közöljük.

[...] A török utam magamnak is csak úgy vélelően jött, mivel éppen Kubinyi erőltet megyek talán, de még ez sem bizonyos. Húsvét után kellene azonnal indulnunk, végleg még sem tudom magamat sehogy sem elhatározni. Öreg barátom arany szelenczéket, lánczokat visz satöbbi a basáknak, szultánnak ajándécul, hogy a Corvinának nyomaira, s más magyar emlékekre juthassunk: fényes aranyos magyar ruhát készített maga és Henszlmann számára, míg rám parancsolt, hogy violaszínű gálámban – mert gondolom tudja, hogy mint pápai kamarást ilyen illet – menjek, miután nem csak a követeknél tisztelgünk, de a szultánnál is kapunk audenciát. Forgách Prokeschhez, mások máshoz számos ajánló levelet adtak; egy szóval jobb alkalom nehezen fog akadni számomra, hogy az utat nem csak költség nélkül, de még kedves társaságban, s ily előnyös körülmények közt megtehessem. Mindannyi ok, mely meglehet, hogy rávesz, ámbár mint mondom eddig még nem vagyok elhatározva.

Fábry Ignác kassai püspök Kubinyi Ágostonnak,
 az MTA Archaeologiai Bizottsága elnökének
 Kassáról Pestre, 1862. április 9.
 Budapest, MTAKK, RAL, 294/1862

Csak az aláírás saját kezű. Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az 1. oldal bal felső sarkában az iktatószám: „294. sz(ám)” ; jobbra fenn: „Vettem apr(ilis) 28.án 1862.” A levelet Kubinyi Ágoston kapta meg (nyilván a Nemzeti Múzeumban), aki április 14-én elküldte másolatát Ipolyi Arnoldnak – vö. az 533. számmal –, noha Ipolyi közvetlenül Fábry püspöktől is kapott egyet – vö. a következő számmal –, amit persze Kubinyi nem tudhatott. Majd ismertette az AB április 26-i ülésén – vö. az 533. számmal –, s ezután került az MTA hivatalába.

Teljesen saját kezű fogalmazványa: Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]-ban. A fogalmazvány és az elküldött levél között lényegében csupán ortográfiai eltérések vannak (ilyenből, például a kis és nagy kezdőbetűk használatából, a szavak egybe-, illetve különírásából, igen sok), az ezeken túlmenőket jegyzetben közöljük. (A fogalmazványban e levél alatt közvetlenül az Ipolyi Arnoldnak szóló levélé, lásd a következő számot.)

Átfogalmazva közölte a *Budapesti Szemle*, az MTA 1862. április 28-i üléséről szóló beszámolóban.¹ (Vö. az 539. számmal.)

Válasz Kubinyi Ágoston március 26-i levelére, lásd az 524. számot. Fábry püspök – mivel Kubinyi Ágoston nem írta meg neki a felmerült konkrét kifogásokat, noha ezeket Gerster Károly lemondó leveléből ismerhette, vö. az 519. számmal – csupán az egyik tervmódosítást próbálja megvédeni. (Vö. az 536. számmal is.)

[címzés az 1. oldal alján:]

Méltóságos Kubinyi Ágoston cs. k. Kamarás s tanácsos
 magyar n(emzeti) muzeumi igazgató, a magyar akademia archaeo-
 logiai bizottmányi Elnök Urnak

[1]

Méltóságos cs. k. Kamarás, tanácsos, n(emzeti) muzeumi
 Igazgató s bizottmányi Elnök! Különösen
 tisztelt Uram!

Teljes tisztelettel vettem Méltóságod m(últ) h(ónap) 26^{án} kelt igen becses levelét, mely által Méltóságod legkedvezőbb részvétet tanusítván [*]a kassai nagytemplom kijavíttatása iránt a régi[*]² formák hiv megtartására a társulatot³ felszólítani kegyeskedik.

E tekintetben legnagyobb köszönettel megismeri⁴ és magasztalja ezen társulat Gers-
 ter Károly pesti építész urnak azon érdemét: hogy kezdettől fogva nem csak elfogadtatta

¹ *Budapesti Szemle*, 15: 48–49 (1862), 181–182.

² A csillagok közötti szövegrész ceruzával aláhúzva.

³ A kassai Szent Erzsébet Társulatot.

⁴ Értsd: elismeri.

a társulattal azon elvet, miszerint ezen díszes s nagyérdekű épületet csak úgy lehet s kell helyrehozni és kijavítani: ha [*]eredeti állapotába[*]⁵ minél hívebben s pontosabban visszaállítatik; hanem hogy ezen cél elérését leghelyesebb javaslataival s tervezeteivel elő is segítette.

Mindazonáltal egy pontban nem egyezett, de nem is egyezhetett a tisztelt építész urral a társulat. Ő ugyanis azt kívánta: hogy a Kereszt alakú templomnak négy szegleteiben lévő alfedelek⁶ között a két napkeleti fedél(.) nem úgy mint a két napnyugoti (fedél,)⁷ laposan hagyattatnék, hanem hogy azokon a karzat megett két két egyszerű csúcs állíttassék fel.⁸

[2]

Ezen csúcsok ellen több alapos kifogása volt s van a társulatnak, sőt mindenkinek, ki a helyszínén az épületet szemügyre veszi, azonban a társulat nézete nemleges lévén, a régi formákat semmi esetben nem sértheti, s ha csakugyan hibás lenne, könnyen lehet kipótolni.⁹ Kell-e pedig(.) hogy kipótoltassék, s az építész urnak terve szerint az éktelen s a templomnak három díszes ablakát¹⁰ eltakaró, minden eredeti nyom s alap nélkül nagyobbbrészt a levegőben függő s a hófúvásokat felfogó csúcsok felállíttassanak? más több szakértő egyének által idővel is lehet elhatározni, s könnyen kiigazítani.

E végett bátor vagyok Méltóságodat egész tisztelettel megkérni: méltóztassék fő-tisztelendő Ipolyi Arnold akadémiai tag urat megbízni,¹¹ hogy a jövő Május hó végével Kassára az én költségemen átrándulni, eddigi működésünket megbirálni, s czélszerű javaslataival s észrevételeivel jó irányba igazítani sziveskedjék.

Többire megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Méltóságodnak

Kassán April 9^{én} 1862

alázatos szolgája
Fábry Ignác Püspök

[Sz. E.]

⁵ A csillagok közötti szövegrész ceruzával kétszeresen aláhúzva.

⁶ Értsd ezen a főhajó és a főszentély, illetve a kereszthajószárnyak képezte kereszt alak tetőzeténél alacsonyabban fekvő tetőket.

⁷ A kerek zárójelbe tett szó, illetve írásjelek a fogalmazványban szerepelnek, a tisztázatból kimaradtak.

⁸ Értsd: a kereszthajótól nyugatra, az északi oldalon a mellékhajó, a déli oldalon az oldalkápolna homlokfalára, a mérműves mellvéden túl két-két oromzat is készüljön.

⁹ A fogalmazványban kihúzott betoldás: „és a’ lapos fedél mellőzése mellett a kérdéses csúcsoakat alkalmazni.” A megfogalmazás a Gersternek szóló püspöki válaszban – lásd az 536. számot – világosabb: a püspök rendelte el a lapostetőket a Gertster által tervezett fészlátortetők helyett.

¹⁰ Értsd ezen a főhajó ablakait.

¹¹ Értsd: ne Henszlmann.

Fábry Ignác kassai püspök levélfogalmazványa Ipolyi Arnoldnak
 Kassáról Törökszentmiklóásra, 1862. április 9.
 Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

Külön dátum nélkül, de közvetlenül a Kubinyi Ágostonnak szóló április 9-i levélfogalmazvány – lásd az előző számot – alatt kezdődik.

[címzés a szöveg fölött:]

Főtiszt(elendő) Stummer Arnold Pápai kamarás, Akadémiai Levelező (é)s Archeologiai Bizottmányi Tag, Töröksz(en)tmiklosi Plebános Urnak
 T(örök)Sz(ent)Miklos

[1]

Főtisztelendő Ur!

Bátor vagyok közleni másolatban mélt(óságos) Kubinyi Agoston Cs. k. Kamarás Muzeumi Igazgató (é)s Archeologiai Bizottmányi Elnök Urhoz mai napon intézett leveletem¹ Főtiszt(elendő) Urasagoddal, (é)s ennek értelmében teljes bizalommal meg kérem szinte Uraságotat: örvendeztesse meg Főtisztelendő Uram Öcsém a Kassai Székesegyházi Tarsulatot² ohajtott megjelenésével, (é)s nyugtasson meg minket azon kifogások irányában, melyek leg ujabban nem itt a helyszínén a hol a tárgy látható, hanem Pesten a Székes egyház körüli munkák ellen keletkeztek.

Ki kérem pedig hogy Főtiszt(elendő) Ur egyenesen a püspöki lakba szállani, és eljövetele idejéről előre engem értesíteni sziveskedjék. Megkülönböztetett tisztelettel maradok

Alázatos szolgálja

[Sz. E.]

¹ Lásd az előző számot.

² A kassai Szent Erzsébet Társulatot.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 9.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 178

[1]

Pest. 1862^{iki} Apr(ilis) 9^{kén}

Kedves Barátom!

Elesem én mindentől; Bécsben azt mondják, mivel a művészeti tárgyak nem jutalmaztatnak Londonban¹ jury tag sem kell; s így Londonba nem küldenek; miből következik hogy már most nem bánom ha csak 28^{kán} indulunk a keleti útra.

Feri² tegnap Romerrel Györbe ment,³ és jövő héten, szerdán, mindketten Egerbe és Apátfalvára indulunk; mert szükséges, hogy ott egyet mást megnézzek, ezt főképp azért írom Önnek, hogy ha netalán szinte Egerbe jönne, mi, úgy hiszem, két okból igen szükséges, 1mo hogy vikariusát felkeresse,⁴ 2do hogy egy kicsint pro canonicato futuro a terrainumot elő készítse, mert azt olvastam az újságban[,] hogy apertum⁵ van, quod felix faustumque sit.⁶

[2]

Apátfalvának 6 táblája készen van, a 7^{ket} holnap kezdem;⁷ hogy még ott nem voltam, nem tesz semmit, mert csak irónban⁸ dolgozom, és az oda való út inkább a leírásra, mint sem a rajzra vonatkozik. Ugy hiszem a galleria nem találmány, találtam helyét és főképp azért megyünk Apátfalvára hogy a galeriának nyomait keressük *in loco*, talán ilyenek még existálnak.⁹

Az utleveleket még nem kaptuk,¹⁰ és az önnének híre már csak azért nem lehet, mert Danieliknek ajánlását elvitte magával; azt hittem hogy Ferinek adta át, most pe-

¹ Értsd: az 1862-es világkiállításon.

² Kubinyi Ferenc.

³ Vö. a következő számmal.

⁴ Értsd: helyettest keressen (aki helyettesíti Törökszentmiklóson a keleti út alatt).

⁵ Azaz: leendő kanonoksága érdekében előkészítse a talajt, mert azt olvastam, hogy üresedés van (az egri káptalanban).

⁶ Azaz: ami legyen boldog és áldott. (Teljes alakjában: Quod bonum, felix faustumque sit!, végső soron Cicero nyomán.)

⁷ Vö.: Henszlmann 1866n.

⁸ Azaz: ceruzával.

⁹ Azaz: az oldalkarzat nem kitaláció, főként azért megyünk, hogy ennek nyomait keressük a helyszínen, ha talán még vannak. (Vö. az 564. levéllel, amelyben vélhetően ugyanazt az épületrészt Henszlmann trifóriumként nevezi meg, már azzal, hogy nem létezett. Végül csak augusztusban mentek Gerster Károllyal Bélapátfalvára – lásd az 560. számot –, így erről akkor győződhetett meg a helyszínen. Vö. még az 592. levéllel.)

¹⁰ Vö. az 527. számmal.

dig úgy sejtem hogy a spectabilis nec non generosus alispán számára vitte magával; se baj, *nekem is legyen egyszer kifogásom cselekvénye ellen!*

Hétfőn archeologiai recognosciumot¹¹

[3]

vittünk végbe Budán Ferivel, és valami 10 házban a várba csúcs íves stílus maradványokat találtunk a XIV és XV^{ik} századból. Megnéztük a templomot is,¹² és ha valaha, most irrecusabiliter stat¹³ előttem hogy kora góth. Azt bizony Rever(en)d(i)ss(im)e!¹⁴ Zsigmond nem építette, sőt Robert Károly sem kezdte, régebb az ez utóbbinál is; mert abban több rendbeli átmeneti korszak idomai is találhatóak, és az egész igen érdemes arra hogy „Közleményeikben”¹⁵ kiadassék; már pedig csak azért is; mert oly kevés *kora góth* maradvánnyal bírunk hazánkban.

Feleljen, kérem, rögtön, ha pedig már irt Ferinek, megkapom levelét; mert fel vagyok általa hatalmazva levelét feltörni, ha netalán valami rögtöni intézkedést tennem kellene Ergo scribas

amico¹⁶

Henszlmann

Verte¹⁷

[4]

Ferivel azt hisszük, mivel csak 28^{kán} indulunk, és önnek okvetlenül vicarius¹⁸ kell, mintegy¹⁹ ha azt pár napra előbb megszerzi, és 25^{kén} Pestre jön. Ez sok tekintetben igen szükséges; az útra mindenfelét elő kell készíteni és bespackolni,²⁰ s egy úttal tarthatunk 26^{kán} bizottmányi ülést²¹ is. Tehát kérem, intézze el ügyeit úgy, hogy jövő csütörtökön vagy pénteken Egerben, a keleti útra készülendő pedig 25^{kén} Pesten lehessen.

[S. A.]

¹¹ Azaz: vizsgálódást.

¹² A Nagyboldogasszony-templomot.

¹³ Azaz: tagadhatatlanul áll.

¹⁴ Azaz: Főtisztelendő (Uram). Értsd rajta Ipolyit.

¹⁵ Az AK-ban.

¹⁶ Azaz: tehát írj barátodnak.

¹⁷ Azaz: fordíts!

¹⁸ Azaz: helyettes.

¹⁹ Értsd: mindegy.

²⁰ Azaz: megbeszélni.

²¹ AB-ülést.

Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 13.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, K 470

[címezés az 1. oldal alján:]

Fő Tisztelendő Ipolyi Stummer Arnold Ú(r)n(a)k

[1]

Tisztelt barátom!

Az által küldött Bizonyítványokat egy folyamodvány mellett személyesen adtam által Schäfer ö Nagyságának[,] ígéretéhez képpst uti leveleink f(olyó) hó 15^{en} expedialva lesznek;¹ Henzelmann Imre Barátunk a' rendörség utján már meg kapta Úti levelét, mely ½ évre szól. — Én is igen örvendek azon hogy f(olyó) hó 28^{an} indulunk Constantinápolyba, csak arra kérlek *April 25^{en}* minden esetre jöjj Pestre, hogy 26^{an} az archaeologiai bizottmányi gyűlést meg tarthassuk. — Én Romer Barátunkkal Györött voltam a' Bencznéknél kik igen szivesen láttak & hol is Romer Barátunk által gyűjtött kövületeket és öslénytani tárgyakat által vettem[,] 2 nap alatt azokat 15 ladába pakoltam be. Az ottani gymnasium gyűjteménye melyet Romer Barátunk szorgalmanak köszönhetni igen jeles; — romai téglák nagy számmal találatnak igen szépek[,] tál a dunából ki került. Kö szekerczék kivalt kö vésők azokat rajzba e napokban meg fogom

[2]

kapni es szerencsem lesz azokat a bizottsági gyűlésnek be mutatni. — A' kezednél levő nagy szerü csontot kérlek légy szives Pestre behozni. — A' györi Antiphonálét is el hoztuk,² igen jeles[,] az egyes ábrák és szinezett betük közül jó lesz többeket ki adni. — Az Egri ut az általad felhozott fontos okoknál fogva vissza jövetelünkre halasztatott el. — Kezemhez kapván [az] úti leveleket azonnal tudositandalak azoknak által vételéről. Ki egyebarant tapasztalt barátságodba ajánlott meg különböztetett tisztelettel maradtam, Pesten (1)862 April 13^{án}

tisztelő barátod
Kubinyi Ferencz

[Sz. E.]

¹ Jakó Zsigmond a Helytartóság, illetve a magyar udvari kancellária irataiban is utánanézett Kubinyiék útlevélyügyének, s eszerint Pálffy Móric helytartó aggályaival szemben Forgách Antal magyar kancellár támogatta az útlevelek kiadását. Mindenesetre írtak Anton von Prokesch-Osten isztambuli internunciusnak, hogy tartsa szemmel az utazókat. Vö.: Jakó 1989, 201–202.

² Vö. a 414. számmal.

Kubinyi Ágoston Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 14.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, K 463

Csak az aláírás saját kezű.

Kubinyi felkéri Ipolyit, hogy tegyen eleget Fábry püspök kérésének – vö. az 529. és 530. számmal –, noha az AB csupán április 26-án tartotta következő ülését. Ennek jegyzőkönyvében a következő lakonikus mondat olvasható: Kubinyi Ágoston „előterjeszti a kassai püspök ökegyelmessége válaszát, melyben a kassai dóm javításábani eljárását igazolni igyekszik és felkéri a bizottságot, hogy Ipolyi Arnold küldessék ki az ügy megvizsgálására. – A bizottság megnyugszik benne, 's az illető vállalkozik.”¹

Az AB határozata az MTA április 28-i ún. összes ülésén került napirendre, ahol felolvasták Fábry püspök Kubinyi Ágostonhoz írott levelét – lásd az 529. számot –, majd – Henszlmann és Ipolyi távollétében – a következő határozatot hozták: „Miután az archaeologiai bizottság eladá, hogy a fenebbi levélben foglalt fölhívás Ipolyi Arnold rendes taggal már közöltetett, s ő a fölhívásnak megfelelni késznek nyilatkozott: a mélt(óságos) püspök úr levele örvendetes tudomásul vétetett.”² Vö. végül az 565., az 575. és az 591. számmal.

[1]

Főtisztelendő Ur!

Milyen levelet vettem Fábry püspök ő excellenciájától az % alatt ide mellékelt párjából bővebben méltóztatik átlátni; minél fogva van szerencsém arra kérni: méltóztassék Ő Ex(cellenciá)ja ohajtását a tudomány érdekében annak idejében eszközölni.

Megkülönböztetett tisztelettel

Főtisztelendő Urnak

Pesten, 1862ⁱ ápril 14^{én}

alázatos szolgája
Kubinyi Ágoston

[Sz. E.]

¹ MTAKK, RAL, K 1580, 66, 32. pont.

² *Budapesti Szemle*, 15: 48–49 (1862), szám, 181–182.

Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak
 Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 18.
 Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, K 468

[címezés az oldal alján:]

Fő Tisztelendő Ipolyi Arnold U(r)n(a)k.

[1]

Kedves Barátom!

Henszlmann Imre Barátunk első volt a' ki úti levelét a' rendőrségtől meg kapta, Te Kedves Barátom 2^{ik}[,] én csak ma lehettem oly szerencses, hogy egy rendőr tiszt házamhoz hozta a' rég óhajtott passust, egy úttal levelbeli meg bizásodat követelve töllem. — Legutóbbi levelemben ki jelentett óhajtásom folytán arra kérlek légy szives minden esetre 25^{en} itt Pesten meg jelenni, hogy 26^{an} meg tarthassuk az archaeologiai bizottmányi gyűlést; egy a Besztercze bányai fő templomban levő 1451 évrőlő keresztelő edény ábráját szerencsem lesz be mutatni, Henszlmann Barátunknak is lesznek közölni valói. Egyebekben boldog húsvéti ünnepeket kívánván különös baráti szeretettel és tisztelettel maradtam,

Pesten (1)862ⁱ evi April 18^{an}

igaz barátod
 Kubinyi Ferencz

[Sz. E.]

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. április 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [12. levél]

[1]

IV. 19. 862

Kedves Barátom!

Gondokodjék kérem, hogy, ha lehet, Fuchstaller készen legyen a képekkel s azok nyomatával is, miszerint 26-diki bizottsági ülésünkben már fix und fertig bemutatni s elosztani lehessen?!¹

Én ohajtásokra 25 estve szokott órában megérkezem² és remélem hogy a szokott helyen³ találkozunk. In hoc laudo⁴ hogy, az egri út elmaradt. Tudtam én hogy k(egye)d mily derék fiú s mint enged néha az én perlekedésemnek.⁵

Tehát a viszontlátásig

híve
Stumer

kérem k(egye)d-et tessék Wretlunddal tudatni, hogy várjon rám ha lehet
[2]

Pesten 26 és 27 diken s keressen akkor fel a fogadóban, sürgősen kellene vele szóval végezni. A Tiszapüspöki egyházra adott Überschlagjára a resolutio⁶ ugyan is megérkezett, de a resolvált pénzösszeg jóval kevesebb, minthogy belőle minden kitelnék, így neki egyben másban engedni vagy elhagyni kell valamit. A munkát is azonban csak közép nyáron lehet kezdeni. Majd megmondom neki mért.

[Sz. E.]

¹ Értsd: az AB ülésén az AK 3. kötetének 1. füzetét, amelyet Henszlmann Kisbényről szóló dolgozata (*Henszlmann 1863c*) alkotott, és amely valóban elkészült az ülésig, vö. az ülés jegyzőkönyvének (MTAKK, RAL, 1580) 38. pontjával.

² Vö. az 531., 532. és 534. számmal.

³ Ipolyi Pesten mindig a Magyar Királyhoz címzett szállodában lakott.

⁴ Azaz: a tekintetben megdicsérem.

⁵ Vö. az 531. számmal. Ipolyi lebeszélő levele nem maradt fenn.

⁶ Azaz: (nyilván Franz Wretlundnak a tiszapüspöki templom kifestésére) adott költségvetésére a jóváhagyás.

Fábry Ignác kassai püspök levélfogalmazványa a Szent Erzsébet Társulat nevében
Gerster Károlynak

Kassáról Pestre, 1862. április 21.

Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

Aláírás nélkül, Fábry Ignác kézírásával. Válasz Gerster Károly március 15-i levelére, lásd az 519. számot. Fábry püspök tehát több mint egy hónap múltán válaszolt, csak miután biztos lehetett benne, hogy sikerült Henszlmannnt kizáratnia az ügyből, és az MTA képviselőjében Ipolyi fog majd Kassára menni a Szent Erzsébet-templom folyó munkákat megtekinteni. (Vö. az 529., 530. és 533. számmal.)

Első két bekezdése a püspök által Kubinyi Ágostonnak írt levél – lásd az 529. számot – szövegvariánsa (annak magyarázó jegyzeteit itt nem ismételjük meg). A továbbiakban azonban Gerster levelének egy olyan pontjára is válaszol, amelyet az MTA-nak hallgatással mellőzött. (A többire neki sem.)

[1]

1862 Április 21^{én} Gerster Károly Építész Urnak

Nemzetes tisztelt Epitesz Ur!

Azon eszrevételekre, melyeket mult hó 15^{én} kelt becses levelében tisztelt Építész Urnak a kassai Székes egyház körüli eljárásunk iránt tetszett nyilvánítani, kötelességének ismeri a Társulat következőleg választ adni.

Leg tisztább hálaérzettel meg ismeri (é)s magasztalja ezen Társulat tisztelt Uraságodnak abbeli érdemét: hogy elejétől fogva mindjárt a munka elején nem csak elfogadtatta a Társulattal azon elvet: miszerint ezen diszes és nagy érdekű épületet csak úgy lehet és kell helyre hozni és ki javítani: ha eredeti állapotjába minél hivebben[,] minél pontosabban vissza állítatik, hanem hogy ezen cél elérését tisztelt Uraságod leghelyesebb javallataival és tervezeteivel elő is segítette.

Minde mellett bocsásson meg Építész ur: nem egyezett[,] nem egyezhetett meg a Társulat, (é)s a helybeli szakértő műveszek ama javallatban miszerint a két napkelet felé lévő alfedelek különbözzenek a két nyugoti alfedelektől, (é)s lapos alak helyet fel emeltebb állást, (é)s két két csucst nyerjenek. A fen említett elv, és több helybeli körülmények előnyösbnek mutatták a lapos formájú, de kellő lejtéssel¹ biro fedelet[,] mint a csucsokat, melyeknek sem regi nyomok[,] sem alapjuk nem volna az épületben, melyek még azon tekintetben is nem lehettek elfogadhatók: hogy a keleti oldalon el takarnák a három diszes templomi nagy ablakot, nyugot felől semiképpen nem lennének öszehangzásban[,] nem férhetnének össze[,] a grádicsos feljárás² felett lenni kellő kupolával, (é)s végre a hófúvások ártalmas öszehalmozását okoznák.

¹ Értsd: lejtéssel.

² Értsd: lépcsőtorony.

A mi a régi kövek használatát illeti, biztosan lehet abban meg nyugodni: hogy e tekintetben nem hiányzott a szükséges orvosság, és hogy azon tapasztalt és ügyes kőfaragó művész, kinek mint egyszersmind kőszerzőnek³ saját érdekében állott minél több új követ felhasználtatni[,] nem hagyott egy darabot sem olyat alkalmaztatni, mely romlandóbb, (é)s alábbvaló lett volna mint az épületben meg hagyott többi darabok. S ezt feltéven nem lehet ócsárlani a Társulat eljárását: hogy inkább takarékosan, bánik rendelkezése alatti erejével⁴ (é)s a szükségtelen költség pazarlást kerüli, és ekép már ötödik évfolytán, több mint 90 ezerftnyi kiadás után úgy viszi fel adata eszközlését: hogy még eddig fel nem akadt a munka, (é)s nem szorultunk azon kellemetlen szükségre[,] hogy ország szerte valakinek felsegítés végett alkalmatlankodjunk.

A többi kifogások iránt csak azt bátorkodik a Társulat

[2]

röviden kimondani: veni et vide et postea iudica.⁵ S így nem csüggedünk el azon rossz hírek miatt[,] melyeket tűzetesen terjesztettek a Kassai Székesegyház iránt némely hírlapok, mert nem a mulandó hír, hanem Isten dicsősége főczelja törekvéseinknek (é)s áldozatainknak, és hiszük azonban annál kellemesebb lesz a meglepetése mindazoknak, kik saját megszemlélésükre méltányolandják azt, és a rossz hírt valótlannak tapasztalandják[.]

Egyébiránt fogadja tisztelt Építész Ur őszinte legtelyesebb köszönetünket mind azon jeles[,] dicséretes, és érdemteljes gondjai[,] munkái, (é)s fáradoimaiért, melyek által intézte, (é)s vezénylette, (é)s oly körbe hozta a a templom ki igazítását hogy az adott iránynak folytatását, (é)s jóra haladt⁶ munkának végleges be fejezését a helybeli gyakorlott, ügyes kézművesekre lehet bízni, kiknek szerencsés meg választásában és kiképzésükben Építész urnak fő érdeme van.

Engedje meg azonban tisztelt Uraságod: hogy ha még a csonkatorony⁷ fel építésére, vagy valamely érdekes építési részletre találna ki terjedni föltételünk[,]⁸ nagy becsű tanácsát teljes bizalommal szülő városának közjavára ki kérhessük. Teljes tisztelettel maradunk

N(em)z(e)tes Urasagodnak

alázatos szolgálja

[Sz. E.]

³ Értsd: a kőanyagot szállító vállalkozónak.

⁴ Értsd: a rendelkezésére álló pénzzel.

⁵ Azaz: jöjjön, nézze meg, és azután ítéljen.

⁶ Azaz: előrehaladt.

⁷ Értsd ezen a délnyugati tornyot.

⁸ Értsd (talán): anyagi lehetőségeink.

Csengery Antal, az MTA vezetése nevében Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1862. április 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 72. [1. levél]

Vaknyomásos levélpapíron, a közölt felirat felső sora az ovális kerethez hajlítva.

Csengery minden bizonnyal a Helytartóság április 17-i iratát küldte a levéllel Henszlmann-nak, s nyilván csupán azért neki, mert úgy gondolta, hogy az ügyben illetékes Ipolyi talán már eljön Törökszentmiklósról, mire megkapná. Az irat ugyanis a tervezett műemlékvédelmi szervezetről szól: azt javasolták, hogy a Helytartóság fennhatósága alá tartozó – azaz úm. állami – szerv felállítása helyett inkább az MTA Archaeologiai Bizottsága lássa el az Ipolyi által kidolgozott tervezetben megjelölt feladatokat, vö. FORSTER 1928, 214.

[1]

MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADEMIA

Tisztelt Barátom!

Itt küldöm a helyt(artó) tanács által, az országos archaeologiai bizottság ügyében, küldött újabb intézményt, a végett, hogy, még konstánczinápolyi útuk előtt, tárgyalhassák a héten tartandó bizottsági ülésekben, honnan talán e tárgyban véleményt terjeszthetnek elő a közelebbi osztályülésben.

Tisztelettel, Pesten, april 24. 1862

barátja
Csengery Antal

[G. B.]

**Feszl Frigyes ajánlólevele Henszlmann Imre és útítársai számára
Panagiótisz Kálkosznak, Dimítriosz Zékszosznak, Paul Origionisnak
és a többi Münchenben szerzett athéni barátjának**

Pestről Athénba, 1862. április

Kassa, VSMRP p. č. 112, [2. levél]

Feszl athéni barátainak ajánlja Henszlmann és Ipolyit, a keltezés nélküli levél tehát az utóbbiak indulása előtt, 1862 áprilisában íródhatott. A címzettek közül ketten ismert athéni építészek: „Calcos Architekt” Panagiótisz Kálkosz, „Zezos Architekt” pedig Dimítriosz Zékszosz – Feszl nyilván nem tudta, hogy ő 1857-ben meghalt –; harmadikuk orvosdoktor, akinek nevét csak német formában leírva: *Paul Origionis* ismerjük, müncheni éveiből. A harmadik név után az „építészek” többes számban áll, és a levél tartalma szerint is Feszl összes barátjához szól, akik közül néhányat a levél szövege még megnevez.

Feszl Frigyes 1839 és 1844 között tanult és dolgozott Münchenben, bátyjával, a szintén építész Józseffel együtt,¹ akit a levél végén átadott üdvözlésben „a fekete Feszl”-ként nevez meg. Saját neve alá odaírta a nyilván e körben annak idején használatos ragadványnevét is: „Barbarossa”, ami minden bizonnyal egyszerre utal – bátyjától való megkülönböztetésül – vörös hajára, illetve szakállára és az annak idején Barbarossa Frigyes német-római császárhoz kötött középkori épületek, elsősorban a gelnhäuseni palota maradványai és a gelnhäuseni Marienkirche iránti kitüntetett érdeklődésére.² Jól ismert, hogy I. Lajos bajor király fiának, Ottónak Görögország királyává kinevezése után német építészek és mérnökök, köztük a legnagyobbak, telepedtek meg, illetve dolgoztak Athénban, illetve Athén számára, részben műemlékhelyreállításokon – például az Akropoliszon –, részben Athén városrendezésén, részben az új állam, illetve királyság reprezentatív középületeinek hosszú során. Feszl Frigyes levele a másik irányú áramlásról tanúskodik: arról, hogy fiatal görögök érkeztek tanulni Münchenbe. Dimítriosz Zékszosz és Panagiótisz Kálkosz egyaránt 1839 novemberében iratkozott be a müncheni képzőművészeti akadémiára építészhallgatónak³ – míg a Feszl-fivérek 1839 májusában⁴ –, s 1839-ben athéni születésű müncheni orvostanhallgatóként említik Paul Origionist, aki 1843-ban Münchenben nősült, majd diplomázott.⁵ A baráti kör gyűjtőpontja talán az az Architektonischer Verein volt, amelyet Friedrich Gärtner tanítványai alapítottak 1833-ban, és amelynek Feszl József biztosan tagja volt 1841-től. Feszl Frigyes ír arról levelében, hogy Dimítriosz Kharamisz járt nála Pesten és beszámolt a barátok sorsáról, de három éve róla sincs semmi híre – a látogatás ezt legalább

¹ Lásd: KOMÁRIK 1993, 6–8.

² Vö. SZENTESI 1992.

³ Az akadémia anykönyvébe Demetrius Zezusként, illetve Panejotis Calcusként jegyezték be őket (1839. november 6-án, illetve november 20-án), lásd: *Matrikelbuch*, Bd. 1, Nr. 2887 és Nr. 3012; digitalizálva: matrikel.adbk.de/matrikel/mb_1809-1841/jahr_1839/matrikel-3012.

⁴ Lásd ugyanott, Nr. 2838 és 2839 (1839. május 31.).

⁵ Kinyomtatott doktori disszertációját (*Von der Erzeugung und ihren Theorien*, München, 1843) 1843. december 11-én védte meg; az erről szóló és az 1843. július 11-i házasságkötését regisztráló sajtóhíradásokban is mindig megemlíti athéni származását.

két évvel megelőzően történhetett, mert különben tőle Feszl Frigyes értesült volna Dimítriosz Zékszosz haláláról.

Kubinyi, Henszlmann és Ipolyi 1862. május 31-én hajózott át Isztambulból Athénba – ez utazásuk kevésbé számon tartott része. A hátoldalra, a címzés alá Henszlmann ceruzával felírta: „Hôtel de Byzance chez Franc.Vitalis” – nem tudni, hogy ez a feljegyzés összefügg-e a levél címzettjeivel. A magát François Vitalisnak szólíttató Juszeif Badra Athénban letelepedett, görög tudatú, sok nyelven beszélő dragomán és idegenvezető, illetve utazásszervező volt.⁶

[címzés a hátoldalon:]

An die Herrn

Calcos Architect.

Origionis. Doctor.

Zezos. Architecten⁷

in

Athen.

[1]

Lieber guter Calcos[,] Origionis[,] Zezos etc.

Beinahe zwanzig Jahre sind verflossen[,] ohne daß ich Gelegenheit hatte[,] von Euch[,] lieben Freunde[n,] etwas zu vernehmen; doch freue ich mich jedesmahl, wenn die Zeitungen von eurem und so werthem Lande Nachricht bringen, daß mehrere von Euch besonders aber unser guter Statopolos gestorben ist[,] habe ich von unserem Freunde Caramis erfahren, welcher mich in Pest besuchte, und mir über Euch alle Nachricht gab[,] besonders von unseren lieben Metaxas[,] Origionis[,] Petmezos[,] Zezos, weil wir zusammen doch vielleicht den schönsten Zeitabschnitt unseres Lebens in München verlebt haben, für mich ist wenigstens die Erinnerung[,] die ich mit Euch lieben verlebte[,] die angenehmste, und ich renomire nicht wenig mit euren Nahmen, deren gröster Theil, doch historisch ist[,] ich habe nur eine Sehnsucht immer Weiter mit euch zu verleben, und ich komme gewiß wenn auch ohne Paruche (den[n] mir sind die Haare schon ausgegangen) nach Griechenland.

[2]

Der überbringer dieser Zeiten ist mein ausgezeichnete Freund Doctor Henszlmann, ich lege Ihn euch an Herz[,] seit so freundlich und opfert einige Tage[,] zeigt Ihm und seinen zwei Reisegefährten alles, was er nur zu sehen wünschet, er ist ein ausgezeichnete Archeologe, nur hat er daß Unglück Gothisch zu sein[,] dafür ist sein Reisegefährte Herr v(on) Ipoly Bizantiner in strengerem Sinn des Wortes.

⁶ Lásd róla: CORLEY 2014, 65–66.

⁷ A név után kihagyott helyet és többes számot értsd, mint a megszólításban az etc.-t: összes athéni barátunknak.

Lieber Freund[,] ich werde dich bitten[,] mir zu schreiben[,] was aus Caramis, welcher seit 3 Jahren nichts von sich hören ließ[,] geworden [ist], nicht wegen denen 1000 Drachmen[,] welche ich ihm geliehen [habe], und würde noch 10000. geben[,] aber wissen möchte ich[,] was er macht[,] wo er ist[,] ob er lebt, den[n] von mir ist er fort nach Russland[,] die Erbschaft zu erheben[,] auf die er seit zwanzig Jahren wartet, dieser Brief gilt allen meinen Bekanten[,] ich adressire dahero an euch alle Grüße auch tausendmal, und verbleibe

Eurer aufrichtigster Freund

Fridrich Feszl
genant Barbarossa.
aus Ungarn.

Mein Bruder der schwarzer Feszl⁸ läß auch alle küssen und grüssen

[E. A.]

⁸ Feszl József.

**Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának
Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 2.
Budapest, MTAKK, RAL, 306/1862**

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az 1. oldal bal felső sarkában az iktatószám: „306. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem május 3.án 1862.”¹

Szövegvariánsa függőbeszédben az 543. szám, 191. oldalon olvasható, magyarázó jegyzeteit lásd ott.

[1]

Tekintetes Tudós Titoknok ur!

E napokban nálunk, Székesfehérvárott, egy régi ház udvarán, közel a püspöki palotához, építkezési ásatás alkalmával a munkások égett földrétegekre, majd düledék s faragott kövekre, síkált vörös márvány és homokkő oszlopdarabokra, ágyu golyókra, mázos téglá töredékekre, olvadt réz hulladéokra, két ölnyi mélységben pedig messze terjedő hófehér gyps rétegekre akadtak.

Midőn a ház alapjának lerakása végett e területen tovább történt az ásatás, két és fél ölnyi mélységben, egy ölnyi szélességű, és különféle irányban tovább terjedő falakat fedeztek fel, melyek pilótákra vannak rakva, melyekre az új háznak falait is imént rakják.

Az említett gyps-rétegek tovább fejtetvén, azokból töredék mozaik müdarabok, nagyobb mennyiségben pedig ennek alkatrészei, ugymint aranyozott és különféle színvegyületű s koczka alaku kövecskék tüntek elő, mintegy világos tanuságai egy részről a jeles művészetnek, és egykori fényes épületnek, más részről pedig az ily műveket becsülni nem tudó szilaj indulatnak, és az épület fölött elvonult pusztító viharinak.

A történelem és a város régi rajzai szerint, de a nép ajkán még állandóan élő hagyomány szerint is, ama világhírű roppant basilika, melyet Sz(ent) István király épített, s melyben királyaink öt századon túl koronáztattak és temetkeztek, e tájékon létezett.

A török uralom idejében, midőn 1601-ben Fehérvár először visszafoglaltatott, a török azt löporral fölvettette s elpusztította annyira, hogy helyiségének többé semi nyoma.

Ezen fölfedezés hazai történelmünkre nézve sok tekintetben igen érdekes levén, a helyiséget fölvétetni, s az oszlopdarabok egyes részleteit lerajzoltatni szándokom. A mozaik töredékekből, melyek egykor, a történelem tanúsága szerint, a basil[i]ca falait gazdagon ékesítették, a nemzeti Musaeum számára néhányat eltettem.

[2]

Ha a magyar tud(ományos) Akademia kedvesen veendi ajánlatomat, e tárgyról, és az ide vonatkozó több izbeni ásatásokról, a történelmi osztály ülésében örömet értekezni fogok.² Ugyanez alkalommal a helyiség és az oszlopzatok rajzát, ugy nem különben a

¹ Hátán: „1862. máj(us) 5-i XIX. ülés irománya”. (A *Budapesti Szemle* beszámolója a május 5-i ülésről nem említi tárgyalását.)

² Lásd az 543. számot.

nemzeti Musaeumnak szánt mozaik darabokat, melyek számára egy külön szekrényt már megrendeltem, a tud(ományos) Akademiának be fogom mutatni.

Ha a tartandó értekezés körüli ajánlatom elfogadtatik, úgy intézkedem, hogy a rajzok és a szekrény el készülvén értekezésem alkalmával azokat mihamarább bemutathassam.

Bizalmasan fölkérem tehát Tek(intetes)Titoknok urat, ha ezeket a Tud(ományos) Akademia ülésében közleni, a határozatról pedig, mihez-tartás végett engem értesíteni méltóztatnék, ki egyébiránt hazafiui becses indulatjába magamat ajánlva, megkülönböztetett állandó tisztelettel lenni meg nem szünök

Tekintetes Uraságodnak

Székesfehérvárott Majus 2-án (1)862

alázatos szolgája

Pauer János

kanonok, m(agyar) t(udományos) Akademia lev(elező) tagja.

U. I. Az ülések rendének egy nyomtatott példányáért alázatosan esedezem.

[M. K.]

**Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának
Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 11.
Budapest, MTAKK, RAL, 913/ 1862¹**

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az 1. oldal bal felső sarkában az eredeti iktatószám: „327. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem május 12.én 1862.”

[1]

Tekintetes Tudós Titoknak ur!

Multkori levelemben² szerencsém volt fölemlíteni Tek(intetes) urnak, hogy azon esetre, ha a nálunk történt ásatási helyiség és töredék-oszlopok rajzai, úgy nem különben a mozaik hulladékok számára a szekrény elkészülendnek, ezeket mihamarább a magyar Akademiának bemutatni szeretném. Miután értésemre esett, hogy multkori közlésem figyelemre méltatott, jövő vasárnap, azaz folyó hó 18-kán az estvéli vonattal Pestre átmenni szándokom, hogy hetfőn, egy kis értekezés felolvasása mellett, ha mégis eleve másoknak az óra kijelelve nem volna, ezeket teljesithessem.

Annyit ujjal fölemlithetek, hogy iszonyu rombolásnak jelei tünnek föl még mindig. Imént ásatik ama helyiség, hova az ujon épülendő háznak homlokzata jövend. És itt a szem, két ölnyi mélységben, semmi egyebet nem lát, mint borzasztó égésnek szomorú maradványait. Egy réteges nagy halomban: faragott 's építkezési kő romokat, égett, füsttel és korommal bevont téglák és cserép darabokat, ezek között pedig imitt amott csinos márvány és peremzet³ faragványokat. Szóval, a papírra tett betű nem képes azt úgy kifejezni, mint azt a szem látja.

Az akadémia épületére ugyanezen alkalommal szerencsém leendő az illető helyen átszolgáltatni Farkas Ferencz nagyprépost úr ö n(agysá)ga részéről, száz forint uj pénzben;⁴ ezen összeget ő az aláírási ivre jegyezte, de most fizeti le.

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Lásd az 539. számot.

³ Értsd: profilos.

⁴ Azaz: osztrák értékű forintban.

[2]

Addig is, mig személyesen tiszteletemet tehetem, becses hajlamiba ajánlott állandóan marad

Tekintetes Titoknok urnak

Székesfehérvárott
Maj(us) 11-én 1862.

kész szolgája
Pauer János
kanonok, s akad(émiai) lev(elező) tag.

[M. K.]

Díszoklevél Henszlmann Imrének az északi régi nyelvek társasága
rendes tagjává választásáról
Koppenhága, 1862. május 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött nyomtatvány saját kezű aláírásokkal és a társaság szárazpecsétjével. A hagyatékban található egy nagyméretű példánya és egy, az elsővel egyébként megegyező kisebb méretű is. (Az utóbbi – nem tudni, miért – össze van hajtva és be van téve egy Henszlmann Elek által Henszlmann Imrének két évtizeddel később írt levélbe, p. č. 182.)

A Henszlmann Imrének, a „pesti magyar akadémia tagjának” az északi régi nyelvek társasága – vö. az 525. és az 526. számmal –, egykorú írásmóddal: „dät kongäligä Nordiskä Oldskrift Sälskab” rendes tagjává („virkelige Medlem”) való kinevezéséről kiállított dán nyelvű díszoklevelet a társaság elnökeként VII. Frigyes dán király („Frederik”), elnökhelyettesként Caspar Frederik Wegener („C. Wegener”) és titkáráként Carl Christian Rafn („C. C. Rafn”) írta alá.

Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának
 Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 14.
 Budapest, MTAKK, RAL, 918/1862¹

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az oldal bal felső sarkában az eredeti iktatószám:
 „331. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem május 15.én / 1862.”

[1]

Tekintetes Tudós Titoknok ur!

Igen nagyra becsülöm folyó hó 13-kán kelt becses közlését. Én mindenkor legkedvesebb óráim közé számítom azokat, melyeket a m(agyar) Akademia gyűlésén szerencsém vagy on eltölthetni. A 19-kén tartandón szándékom megjelenni, ha lesz alkalom 's idő az értekezésre, felolvasandom, ha nem: máskorra halasztandom. – Tudom: prior tempore, potior iure.² Csak annyiból szeretném az értekezést minél előbb megtartani, mert ezen ásatás közfigyelem tárgya, s nevezetes esemény. — Magamat becses hajlamiba továbbá is ajánlván, megkülönböztetett tisztelettel vagyok

Tek(intetes) Titoknok urnak

Sz(ékes)f(ehér)várrott maj(us) 14. (1)862

alázatos szolgája
 Pauer János
 kanonok, m(agyar) akad(émiai) lev(elező) tag.

[M. K.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Azaz: aki előbb volt, annak erősebb a joga.

Beszámoló a Pauer János székesfehérvári kanonok által

az MTA osztályülésén tartott előadásról

Pest, 1862. március 19-i ülés

Budapest Szemle, 15. kötet, 48–49. szám (1862), 190–191. oldal

[190]

A török uralom eme gyászos korszaka vázlatának¹ némileg kiegészítéséhez tartozott azon kép, melyet *Pauer János* kanonok és lev. tag, a Székes-Fehérvárott ujabban tett ásatások alkalmával a sz. István által épített nagyszerű basilika elpusztításáról adott. Értesítők már olvasóinkat, hogy f. év máj. 13-án egyház² alapjának ásatásakor e nagyszerű basilika némi kődarabjaira és mozaiktöredékeire találtak.³

Azon időben, monda többek közt értekező, midőn a mostani velenczei szent Márk temploma épen épülőben volt, de mikor még Selvi és Contarini vezérek azt mozaik művekkel föl nem ékesítették, azon időben első királyunk, sz. István Székesfehérvárott a Boldog asszony tiszteletére egy roppant basilikát kezdett építeni s építé azt élete végső napjáig, 1038-dikig. A kik e basilikát a XI. századtól fogva egész a XVI-ik század hanyatlásáig látták, bel és külföldiek úgy írják azt le, mint álmélkodásra ragadó nagy épületet, melybe minden művészet összpontosítva volt. Emlékeznek márvány falakról, kockázatos és színes kövezetről, drága oszlopokról, arany- és ezüst szobrászati képekről, egyéb jelvényekről és ékesítvényekről, melyek drága kövekkel és gyöngyökkel valának kirakva; emlékeznek csúcsíves boltozatokról, bámulatos mozaik-művekről, onyx, porphix⁴ és alabástrom faragványokról. Emlékeznek továbbá királyaink sírjairól mint megannyi mauzoleumokról. Említik, hogy a templomot a nemzeti dicsőség és győzelmek jelei is ékesítették. Itt voltak letéve ama zászlók és fegyverek, melyeket Kun László király az Ottokárral vívott győzelemben elfoglalt. Ebben koronáztattak királyaink öt századon által egész Zápolya Jánosig és I. Ferdinándig. Itt temettetett el e basilika magas lelkű építője s fia Imre herceg, Kálmán király; ide hozatott Macedoniából Álmos vezér vak Béla atyja, ide vak Béla király, ide az Istvánok, Lászlók, Gézák, az Árpádok unokái. Nagy Lajos önmagának és családjának külön mauzoleumot épített, hol élet-nagyságban márványból vala szobra kifaragva. Mátyás király is negyszerű⁵ sírboltot épített önmaga és családja számára; ide hozatta anyjának, Szilágyi Erzsébetnek tetemeit is, ő maga is itt választván nyughelyet. Végre az utolsó, ki a királyok közül e nevezetes sírboltba tetetett, Zápolya János volt.

¹ Értsd ezen Ráth Károly *Török–magyar viszonyok* című előadását, amely Paueré előtt hangzott el az ülésen. Összefoglalóját lásd: *Budapesti Szemle*, 15: 48–49 (1862), 187.

² Értsd: egy ház. Vö. az 539. számmal.

³ Nem érthető utalás. A *Budapesti Szemle*ben nem található korábbi beszámoló Pauer leveleiről. A maradványokat két részletben találták, május 2-a előtt főleg kisebb töredékek és mozaik szemek kerültek elő, május 13-án pedig a nagyobb faragványok. Pauer kanonok erről az MTA-nak beszámoló két levele május 2.-án, illetve május 13-án kelt – lásd az 539. és 540. számot –, de május 13. és május 19. között nem volt ülés, amelyen a 13-i levelet ismertethették volna. [M. K.]

⁴ Értsd: porfir.

⁵ Értsd: nagyszerű.

E basilikát, mint tudjuk, a török vetteté föl lőporral 1601-ben. Közelebb a házalap ásása alkalmával mozaikműveinek töredékeiből sokat találtak. Még most is oly ékesek, mond értekező, oly fénylők, oly tisztán aranyozottak, oly vegyületes és élénk színűek, mintha csak

[191]

imént kerültek volna ki a művész kezéből. A helyiség, hol e mozaikok napfényre kerültek, azon ponttól, hol 1848-ban királyi tetemek fedeztettek föl,⁶ 327 lábnyi távolságra van, az ugynevezett fazekasutczában. Egy régi ház udvarán, midőn a munkások egy ölnyi mélységre jutottak, égett földrétegekre, majd düledék faragott kövekre, sikált márvány-táblázatokra,⁷ márvány és homokkő-oszlopdarabokra, itt-ott mázos téгла-töredékekre, olvadt rézhulladéokra, ágyugolyókra, két ölnyi mélységben pedig messzeterjedő hóféhér gypsz-rétegekre akadtak. Két és félölnyi mélységben hat, sőt néha 9 lábnyi széles és párhuzamos irányban tovább terjedő erős falakra jutottak, melyek pilótákra⁸ vannak rakva. Az érintett gypsz rétegek tovább fejtetvén, azokból töredék mozaik műdarabok, nagyobb mennyiségben pedig ennek alkatrészei, aranyozott s különféle színvegyületű kockás kövecskék, üveg alaku kis kockázatok⁹ tűntek föl. A basilika eme töredékei az egy korban épült velencei sz. Márk templomának mozaik műveivel egészen azonosak, mint ha egy gyárból kerültek volna ki.

Az építőmester úr,¹⁰ ki az ásásokat intézte, fölvevé rajzban mindezen¹¹ mind az 1839- és 1848-ban történt ásások helyiségeit, lerajzoló a talált oszloptöredékeket. E rajzokat szintén bemutatá értekező,¹² valamint a muzeum számára gyűjtött mozaik darabokat.

Az akadémia meghagyá régiségtani bizottságának, hogy e tárgyat kísérje tovább is figyelemmel, külön albizottságot küldve a hely színére, mely feladatául tűzze, a mennyire lehet, legalább a nagy király által épített basilika helyiségének tovább nyomozását az 1839, 1848-iki és legújabb ásások ujjmutatása után.

Értekező, Pauer János ur is igérte az eddigi ásások és lelemények összeállítását, a mi kétségtől hasznos elődolgozat lesz az archaeologiai bizottság kiküldötteinek.

⁶ Értsd ezen Érdy János Varsányi János által dokumentált leletmentését 1848 decemberének elején. Vö.: *Érdy 1853*, BICZÓ 1999, SZENTESI 2004.

⁷ Azaz: kopott vagy levett(?) márványlapokra. (Az 539. számú levél szövege szerint vörös márvány.)

⁸ Értsd: cölöpökre (németből, vö.: *Pilote*).

⁹ Azaz: különböző színű kő, illetve üveg mozaikszemek.

¹⁰ Szász Ferenc.

¹¹ Értsd: mind ezen.

¹² Pauer értekezéséhez Szász Ferenc készített rajzokat néhány nap alatt két nagy farúdra csavarható tekercs formájában (ma: Székesfehérvár, SZPSZL), lásd róluk: MENTÉNYI 2011, 77–83.

Anton von Prokesch-Osten, isztambuli osztrák internuncius
 meghívója Henszlmann Imrének
 Isztambulból Isztambulba, 1862. május 19-ére
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött nyomtatvány. Az alábbiakban kurziváljuk a tollal írt szövegrészeket. A keltezés nincs kitöltve, aláírás nélkül, a záróformula jelzése kihúzva.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur Henszlmann

Chez M(onsieur) Balzek

[1]

L'internonce d'Autriche

prie *Monsieur Henszlmann*
 de lui faire l'honneur de venir *passer la soirée chez lui*
 le *lundi 19 mai*
 à 9 heures

PERA, le 186

R. S. V. P.¹

[Sz. E.]

¹ A záróformulát (Recevez s'il vous plaît) helyettesítő rövidítés kihúzva.

**Ipolyi Arnold levélfogalmazványa Kemény Zsigmondnak,
a *Pesti Napló* szerkesztőjének
Isztambulból Pestre, 1862. május 21.
Szeged, SZTE, KK, Régi könyvek és kéziratok tára, Ms 1637**

Kiadva: JAKÓ 1989, 202–203 és újra: JAKÓ 1997, 386. Itt az eredetiből közöljük. (Kemény Zsigmond a távirat alapján nem adott hírt lapjában a felfedezésről, amit Ipolyi igen zokon vett, vö. ugyanott.)

A keltezésben a IV. hónap tollhiba, valójában május 21-én íródott.

Ipolyi ugyanaznap három fogalmazványt írt egy papírlap két oldalára, lásd még a következő két számot. Pontosabban ez inkább házimásolatnak tekinthető, a másik kettő pedig ez alatt, illetve a margókon olvasható.

[1]

Konstantinápoly, IV. 21. (1)862

Méltóságos Báró Úr!

Mai rövig telegrammunk folytán értesítem, hogy a Corviniának századok óta hasztalan keresett nyomára végtére számtalan akadályok és nehézségek kitartó legyőzése után mai napon ráakadtunk. A császári palota titkos könyvtárában rejtező nagy szerű, vörösbársony kötésű, ezüst kapcsos[,] Magyarország és Mátyás királyunk czimerével, zománczban és miniaturben, díszített codexek kezeinkben voltak, s azok signaturáját stb. leírtuk. A további nyomozások folyamatban s függőben vannak. Csak ennyit röviden eleve, míg idején kimerítő jelentésünket az Akadémiának benyújthatjuk,¹ a távirat magyarázatául. Mit[,] ha szükség[,] tessék így használni, mindenesetre nevet elhallgatva.

Mély tisztelettel lévén

alázatos híve
IpolyiA

Kérem az ide mellékelt levelemet a címzettnek mielőbb megküldeni.

[Sz. E.]

¹ Lásd a 550. számot.

Ipolyi Arnold levele Toldy Ferencnek
Isztambulból Pestre, 1862. május 21.
Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 71. szám

Kiadva: JAKÓ 1989, 203. és újra: JAKÓ 1997, 387. Innen átvéve közöljük. Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése: „Vett(em) máj(us) 28/62.”

Fogalmazványa a szegedi egyetemi könyvtárban, vö. az előző számmal. Az elküldött levél a fogalmazványnál néhány helyen bővebb egy-egy jelzővel, illetve egy-két szóval.

A keltezésében szereplő IV. hónap tollhiba, a levél valójában május 21-én kelt.

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Toldy Ferenc

Egyetemi Tanár K(öny)vtár Igazgató s Magy(ar) Akadémiai Rendes Tag Úrnak

Konstantinápoly, IV. 21 862

Kedves Barátom!

Heureka! Mátyás király könyvtárára, ter felices, rákadtunk! mint a P. Naplónak általunk a mai napon megküldött táviratból már megérthetted.¹ Számos nehézség s akadály leküzdése és csalódások² után, midőn már már desperálva³ az egésszel felakartunk hagyni, végre mai napon, a régi seraj titkos s rejtett könyvtárából előhúzogattuk a bíborkötésű ezüst kapcsos, Magyarország és Mátyás zománcozott s miniatur czímerével díszített hollós kodexeket. Eddig ugyan csak néhányát: sz. atyák, classicusok; de a vizsgálat folytatására a lépések meg vannak téve, habár folyvást csak a kedvező szerencsés körülményektől függnék. Elég most ennyi, hogy mit szem eddig nem látott, kéz nem érintett miután századokon át annyian epedtek s mit hasztalan kerestek, azt mi láttuk, forgattuk signatúráikat amennyire lehetett híven leírtuk! Kétség többé nem lehet! Más kérdés azonban még a teljes siker. Olvasd el kérlek soraimat Szalaynak is mielőbb; de ne közöld nyilvánosan. B. Keménynek úgy is megírtam ezennel a mi közölhető.

Isten áldjon a viszontlátásig
 tisztelő híved

Stummer

¹ Kemény Zsigmond nem közölte, vö. az előző számmal.

² Jakó Zsigmond: javítva „csalódásunk”-ból.

³ Azaz: kétségbeesve.

**Ipolyi Arnold levélfogalmazványa Bartakovics Béla egri érseknek
Isztambulból Pestre, 1862. május 21.
Szeged, SZTE, KK, Régi könyvek és kéziratok tára, Ms 1637**

Kiadva: JAKÓ 1989, 203–204. és újra: JAKÓ 1997, 386–387. Itt az eredetiből közöljük.

A fogalmazvány az 546. számon közölt levél fogalmazványának bal margóján keresztben kezdődik, s előbb annak alsó margóján folytatódik (1), majd a papírív 3. oldalán keresztben (2).

[1]

E(xcellenciád) kegyes engedelmet batorkodom alázatosan igénybe venni, midőn ismét soraimmal alkalmatlankodom aziránt esedezve excellentiádnak, méltóztassék kegyesen elnézni, hogy 2-3 hétre szabott tavollétemet még egy héttel továbbra terjeszt[te]hessem.

Utunk fő célja ugyan is, melyet fontos okoknál fogva lepleznünk kellett[te], nem volt egyéb[te], mint Matyás király könyvtára[te], a Corviniának nyomozása. Mit ha nyíltan bevallunk, nem csak nehezítjük a mindenfelől felebresztett féltékenység által lépteinket, de még nevetségessé is tesszük magunkat, miután azt eddig 3 századon át nem csak nálunknál hasonlíthatatlanul kitünőbb s nagy nevű [és] tekintélyű személyek és tudósok, de a leghatalmasabb kormányok követségei is hasztalan nyomozták folytonos sürgetéseik daczára.

De jó az Isten s az egyszer ismét teljesedett rajtunk: elegit debilia, ut confundat fortia – mert mai napon számtalan nehézségek s akadályok kitaró legyőzése s ernyedetlen fáradozás után sikerült végre a csaszári palota titkos könyvtarából a rejtegetett kincseket előszednünk. Aldva Istent s örömtől reszkedve vettük kezünkbe a biborba kötött, arany s ezüst kapcsos, Magyarországnak és Mátyás királynak hollós czímerével emailban és miniatúrben díszített, nagy szerű pergament codexeit, sz(ent) Atyákat, classicusokat stb; nevezetesen az előbbieik közül egy gyönyörűsége S(anctus) Augustinus de Civitate Dei kéziratot.¹ Számos görög kodexet – nemelyeket már részbe elrothadva is –

[2]

melyeknek signaturáját gondosan elkészítettük a mennyire lehetett s megengedve volt, de ez csak az első kezdet, a továbbira kedvzőbb lépések még függőben s kilátás[ban] vannak. S ez igen lassan megy a töröknél, úgy hogy minden türelmet kifáraszt. Ezért kell még kegyelmes uram néhány napot ismét tovább itt töltenünk, ha a mutatvány mellett még bővebb eredményt kívánunk.² S Excellentiád kegyessége azért kimentend, reszmről pedig igyekezni fogok, hogy legalább Pünkösdre otthon legyek.

Itteni, minden reményeimet felülmúló eleményeim, tapasztalásaim és tanulmányaim leírásával nem batorkodom Excellentiádat fárasztani most, melyeket kegyes engedelmével szóval fogok igyekezni előadni. Csak annyit szabad legyen említenem, hogy valamint az Internuntius Öexcellentiája³ a legnagyobb kegyességgel viseltetik

¹ Ma: OSZKK, Cod. Lat. 121.

² Kihúzott mondat: „Ezen néhány nap alatt el fog válni, tehetünk-e valamit tovább.”

³ Anton von Prokesch-Osten.

irántunk, nem csak számos alkalommal meghív magához s minden lépten segít, de ő személyesen is nagy leereszkedéssel meglátogat, úgy a Nagy Vezértől és Miniszterektől kezdve számos Pasáknak szívesen látott vendégei voltunk, általok többször asztaluknál megvendégeltetve. Érsek Ő Excellentiájánál, Brunettinál is jelentettem magamat, valamint az itteni Francia Missio főnökénél[,] a bolgár örmények megtérítése által magának nagy érdemeket szerző Borrénál.⁴ Nagy lelki épületemre szolgál az itteni igen látogatott s ajtatosságra gerjeszto isteni tisztelet[,] különösen a majusi délutáni Maria[á]jtatóság tartás; rendszeren görög, örmény, franczi[a és] olasz predikáció tartatik, azután az egész nép meghatóan éneklí a lauretani⁵ litániát latinul, egy verset a férfiak[,] másikat a nők. Kirandulásaim közül igen érdekesek voltak a Nicaeai és Chalcaedoniai, hol számos ősegyházi zsinataink nevezetes helyei látogatása. Utóbb Rosdostót is követségünk ajánlása mellett meglátogattuk, hol maig a katolikus egyházat azon kis kápolna képezi melyet Rákóczy Palotájába épített s hol buzgó fejedelem[,] mint Mikes leveleiben írja[,] naphoszant imádkozott, a kevés katolikus hívek pedig még egyrészt az ő magyar kíséretének ivadéakai. Itt nem mulasztottam el a kápolnában a sz(ent) misét mondani. Megkaptuk és leírtuk a matriculakat[, a] születet(te)k és halottak könyveit melyekbe a mult századba majd nem kizárólag csak magyarok nevei jönnek elő.

Mindent felül mul azonban Kegyelmes Uram[,] azon érzet s tanulmány melyre az ősz bizanti bazilikák gerjesztenek. Ámbár tíz esztendeje hogy tanulmányoztam őket, de látásuk első tekintetre meggyőzött mily keveset tudtam felőlők. Álmélkodásra méltó bennök még most is[,] annyi pusztítás után[,] a ker(e)sztény egyházi művészet nagyszerű-

[a bal margón keresztben:]

sége s ihletettsége. De ezekről ha a jó Isten, ki eddig annyira kedvezet valalatunknak[,] haza segít és Excellentiád kegyes színe előtt megjelenhetek, engedelmével talán szóval bővebben szolhatok, addig is magas kegyébe ajánlom legal(ázatosabb)⁶

[Sz. E.]

⁴ Nicolas Prosper Bourrée-nál?

⁵ Azaz: a lorettói.

⁶ A záróformula csak jelezve.

Andreas David Mordtmann Henszlmann Imrének

Isztambulból Pestre, 1862. június 5.

Nagyvárad, Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár, Ipolyi Arnold iratai, 2

Kiadva: EMÖDI 2006, 324.¹ Innen átvéve közöljük. Nyomatott fejlécű levélpapíron. Emödi András szerint a levél meg nem nevezett címzettje Kubinyi vagy Henszlmann lehetett, mert Ipolyinak („dem Herrn Geistlichen”) harmadik személyben küldött üdvözlét olvasható benne. A „doktor úr” megszólítás egyértelműen Henszlmann-nak szól. Vö. az 550. szám 202. oldalával.

Emödi András a listában szereplő 5 corvinát azonosította, ezeknek mai jelzeteit tanulmánya 324. és 325. oldalának jegyzeteiből tételeikhez vesszük föl.

(Emödi András ugyanitt közölte Ipolyi Arnoldnak Isztambulban a látott könyvekről készített feljegyzéseit, illetve rajzocskáit is.)

A. D. MORDTMANN

CONSTANTINOPLE

Constantinopel, 5 Juny 1862

Hochgeschätzter Herr Doctor,

In der Hoffnung, daß Sie Ihre Reise glücklich beendigt haben und wohlbehalten in Ihrer Heimat angelangt sind, übersende ich Ihnen versprochener Maßen den Katalog der manuscripte, welche ich bei meinem ersten Besuche in Serai vorfand (1850). Derselbe enthält nur 16 Nummern, und zwar, wie Sie aus ihm² ersehen werden, nur ein einziges Werk, welches ich später nicht mehr sah, u[nd] welches Sie auch wahrscheinlich nicht gesehen haben.

1. *Homeri Ilias cum commentariis Eustachii. In fine poemata biblica*

2. *Polybii Historia, 5 libri. Graece*³

3. *Antonini Monachi Graeco-Latinum*

4. *Glossarium Graeco-Latinum*

5. *Aliud Glossarium Graeco-Latinum*

6. *Liber cabbalisticus, Graece*

7. *Liber chirurgicus, Graece*

8. *Ptolemaei Astronomia. Graece*

9. *C. Julii Caesaris Opera*⁴

¹ Az egyházmegye állami levéltárba nem szállított maradványainak 1998-tól kezdődött rendezéséről és Ipolyi Arnold ott található iratainak 2006 óta bővült köréről vö. még: LAKATOS-BALLA 2012.

² Emödi: „demselben”-ből javítva.

³ OSZKK, Cod. Lat. 234.

⁴ ELTE, EK, Cod. Lat. 11.

10. *Q. Curtii Rufi. De rebus gestis Alexandri Magni*⁵
11. *Cicero, de amicitia, de Senectute & de officiis*
12. *Eusebii Chronicon in linguam latinam versum per Hieronymum, cum additamentis Prosperi Aquitanici*⁶
13. *Tertullianus contra Marcionistas*⁷
14. *Quattuor Evangelia, Slavonice*
15. *Vitae Sanctorum d^o*
16. *Dante cum figuris*

Indem ich Sie ersuche Ihrem Gefährten, dem Herrn Geistlichen, mich bestens zu empfehlen, verharre ich hochachtungsvoll

Ihr

ganz ergebenster
A. D. Mordtmann

⁵ ELTE, EK, Cod. Lat. 4.

⁶ ELTE, EK, Cod. Lat. 5.

⁷ ELTE, EK, Cod. Lat. 10.

Florian Menapace országos építészeti igazgató Henszlmann Imrének
Budáról Pestre, 1862. június 12.
Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben

Csak az aláírás saját kezű.

Vagy a levél datálásában van tollhiba, azaz felcserélték a nap számjegyeit, és így 12. helyett 21. értendő, vagy a levelet csupán közel tíz nappal megírása után küldték el.

[címzés a hátoldalon:]

A'

Tekintetes *Henszlmann Imre*

Tanár urnak Wurmhof

2^{ik} emelet

Pesten.

hivatalosan

[Budai postabélyegző és a pesti esti posta bélyegzője, mindkettő június 21-i(!) dátummal.]

[címzés az oldal alján:]

A'

Tekintetes Henszlmann Imre

tanár urnak Pesten

Wurmhof 2^{ik} emelet.

[1]

Sz(ám) 5204.

Orsz(ágos) épít(észeti) Igazgatóság.

Budán Junius 12^{én} 1862.

Miután a m(agyar) k(irályi) helytartótanács m(últ) é(v) December hó 9^{én} 58528 sz(ám) a(latt) kelt intézményével ezen épít(észeti) igazg(atóság) részéről történt indítvány következtében kegyesen meg engedé, hogy a T(ekin)t(e)tes úr rövid úton átadott „Theorie des Proportions appliquées dans l'Architecture” című munkája¹ az épít(észeti) igazg(atóság) könyvtárának számára 65 ftért megszereztesse, és azon m(agyar) kormány-széktől f(olyó) é(v) Majus hó 12^{én} 27787 sz(ám) a(latt) kelt intézvénnyel ezen célra

¹ *Henszlmann 1860.*

a helyi cs. k. országos főpénztárnál az illető összeg már folyóvá tétetett, ennél fogva a T(ekin)t(e)tes urnak ezennel a fent kitett 65 f. o. é. azaz Hatvannöt forint o. é. összeg, szabályszerűleg bélyegzett nyugtája mellett ezen épít(észeti) igazg(atóságnál) felvehetendő.

Menapace

[Sz. E.]

Kubinyi Ferenc, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak
isztambuli és athéni útjukról

Pest, 1862. június 16.

Budapesti Szemle, 15. kötet, 48–49. szám (1862), 196–205. oldal

Az MTA június 16-i osztályülésén Ipolyi Arnold által felolvasott szöveg megjelent a *Pesti Napló* június 18-i és 19-i számában¹ és többé-kevésbé teljes formában még (legalább) két lapban,² majd újraközltek a *Századok*ban 1877-ben.³ Az újraközlésekből elhagyták az itt a 203. oldal utolsó bekezdésétől a jelentés végéig tartó szöveget.

Az 1877-es kiadásban a jelentésben közölt számadatok közül kettő megváltoztatva szerepel: a „félreismerhetetlen” corvinának minősített kódexek száma itt (a 200. oldalon) 11, míg később 14; az Andreas David Mordtmann által a szultáni könyvtár neki megmutatott darabjai között látott nyugati kódexeké pedig itt (a 202. oldalon) 70-80, míg később 50-60. (Vö. a következő számmal.)

¹ *Jelentés 1862a.*

² *Jelentés 1862b, Jelentés 1862c.*

³ *Századok*, 11 (1877), 464–472.

— Junius 2-kán A philos., törv. és történettudományi osztályok ülése. — SALAMON FERENCZ lev. tag, a magyar-török viszonyok egyik uttörő nyomozója, Pest megye gazdaság levéltárából némely eddig merőben használatlanul hevert adatot ismertette meg, melyek újabb fényt vetnek a török uralkodásra a XVII. században. A következő füzetben közöljük az egész értekezést, mint a mely épen e folyóirat számára iratott.

E nagyérdékű előadás után PEREGRIN ELEM lev. tag ülven a szószékre, s megérintve irodalmunkban egy nagyobb neveléstani mű hiányát, előadá, hogy annak megírására vállalkozott. S vázolván röviden a neveléstani irodalom állását a hazai és külföldi literatúrában, mutatványokat olvasa föl készülő munkájából. Mutatják e részletek is szerző tájékozottságát azon tárgy világirodalmában, melylyel foglalkozik. S az előadás mindenütt szabatos, olykor emelkedett is. Megannyi körülmény, melynél fogva ohajtjuk a nagy hézagot pótló mű mielőbb megjelenését!

— Junius 16-án nyelv- és széptudományi osztály ülése. KUBINYI FERENCZ, IPOLYI ARNOLD és Henszlmann Imre az akadémia megbízásából tett konstanézinápoly-athenei tudományos útkjáról a következő jelentést terjeszték az akadémia elé:

„Tiszt. akadémia! Midőn az akadémianak f. é. márczius 17-én tartott ülésében szerencsénk volt az akadémia elébe azon ajánlatot terjeszteniünk, hogy elhatároztuk magunk közt a nemzeti tudomány s az akadémia érdekében Törökországba s nevezetesen Konstantinápolyba utazni; ez iránt az akadémia megbízását kikérve és megnyerve, csak egész általánosságban jelenthettük ki útunk célját azon szavakkal: hogy szándékunk hazai történeti emlékeink iránt vizsgáldni, azokat a mennyire lehet összegyűjteni és megszerezni. Útunk és vizsgálataink sajátlagi főcélját, mely nem volt sem egyéb, sem kisebb, mint dicső fejedelmünk I. Mátyás király könyvtárának, a világhírű Corvinának nyomozása, fontos okoknál fogva szükségesnek véltük az által leplezni. Mít ha eleve nyíltan bevallunk, nemcsak nehezítjük talán az illető helyen több felől fölbresztett feltékenység miatt lép-teinket; de lehet még gúny tárgyává is teszszük vala kevés sikerrel kecsgetető hazafiúi vállalkozásunkat s áldozatkészségünket. Mert jól tudtuk, hogy a vizsgálatunkul kitűzött tárgyat, melynek keresésére, tekintve a siker kétes voltát, nagyobb hazafiúi elszántsággal, mintsem reménynyel vállalkoztunk, majdnem három század óta nálunknál nemcsak hasonlíthatatlanul kitünőbb tekintélyű, tehetségesebb s a helybeli körülményekkel ismeretesebb férfiak és tudósok, de a legáltalmasabb uralkodók követségei is folytonos sürgetéseik daczára, mind-éddig sikeretlenül nyomozták.

„Nem csoda azért, ha a körülményeket megfontoló külföldi és hazai higgadtabb tudósok, rég kétségben látszottak lenni az iránt, hogy akár a bizánczi császárok régi könyvtárának, akár Corvinánk-

nak nyomai a szultánok serájában még valaha feltalálhatók volnának. Ámbár más részről másoknál épen úgy élt még a szilárd hit, melynélfogva időről időre folyvást új meg új kísérletek tétettek nyomozására. Ezen hit, mely annyiszor meghiúsult, ma elmondhatjuk már a sikernek nem csekély eredményével, tisztelt akadémia, hogy végre valósult!

„A tényállásnak azonban nem annyira megalapítására, mint alapos ismeretére nézve nélkülözhetlenül szükséges volna az említett nyomozások háromszázados történetét elmondanunk egy részt, mint azt vizsgálataink későbbi kimerítő leírásában a közönség elébe terjeszteni szándékunk; de mely az akadémiának hazaérkeztünk másodnapján mielőbb benyújtandó ezen előleges jelentésünk tárgya nem lehet. Valamint más részt, csak egy részletes, nem a közönség elébe való titkos jelentés tárgya lehet mindazon lépések megismertetése, melyek a felfedezést eredményezték, s még bővebb eredményekre vezethetnek, ha erre az akadémia jutni óhajt.

Jelentésünkben ennél fogva jelenleg egyszerűen felfedezésünk közvetlen tényei elmondására szorítkozunk.

„Szerénytelenség nélkül elmondhatjuk ugyan talán, hogy nemcsak az említett előbbi nyomozási kísérletek régibb s újabb történetét, mind itthon, mind a helyszínén tanulmányozva, s a legújabb kísérletekről személyes értesülést szerezve, más irányban sem mulasztottunk el semmit, a körülményeknek és személyek ildomos számbavételével, sőt tetemes anyagi áldozattal is, megkísértve mindent, a mi tehetségünkben állott, a célnak elérésére. De nem kisebb hálával tartozunk szinte más részt azon kitűnő s befolyásos állású férfiaknak, kik állásuknál fogva igyekezetünket hathatósan előmozdították; valamint Konstantinápolyban tartózkodó egyes hazánkfiainak, kiket annak helyén s idején hálásan megnevezni el nem mulasztunk, mint a kik a helybeli körülményekbeni tájékozás által, sőt tényleges eljárásukkal is legnagyobb segítségünkre voltak.

„Hálával tartozunk nevezetesen gr. Forgách magy. főkan-czellár ő excejának, az osztrák internuntiushoz adott ajánlatáért, melyben tudományos célunk előmozdítását figyelmébe ajánlotta; és valóban teljes köszönettel vagyunk lekötelezve a tudományossága, régészeti s irodalmi érdemeiről dicséretesen ismeretes báró Prokesch-Osten internuntius ő excellenciája fogadásaért. Kinek részünkről az általunk irt és kiadott munkákkal, mint az akadémia archaeologiai közleményei átnyújtásával s tudományos ügyünk és céljaink pártfogolását megnyerni igyekeztünk. Ámbár az eszélyesség, az említett okoknál fogva, itt is eleve nagymérvű szándékunknak ovatos előadását kívánta, mely eleinte csak arra terjeszkedett, hogy a seraj kérdéses titkos könyvtárának láthatását kérte kieszközölni, miszerint a netalán benne lévő magyar történeti kútfők iránt tájékozhatnók magunkat.

„Daczára azonban a követség általi hathatós pártfogolásunknak is, mindjárt első kísérletünk merőben eredménytelen volt. A kieszkö-

zölt költséges fermán mellett, melynek, mint reméltük, a padisah titkos könyvtárának ajtóit kellett volna előtűnk feltárni, az eski vagy is ő serajnak csupán azon helyiségeibe s könyvtáraiba juthattunk, melyek európai látogatóknak fermán mellett közönségesen mutogattnak. Ezen könyvtárak egyike egy kisebb sultáni köskben a padisah kézi könyvtárának részletét teszi, és arab és török nyelven írt, irodalmi, költői, s történeti nagyobbára csinos kötésű könyveket foglal magában. A másik könyvtár, hasonlóan egy császári köskben elhelyezve, az előbbinél már jóval tetemesebb ugyan. de sajátlag csak az ugynevezett növendékek, t. i. azon előbbkelő házakból való mintegy 140 ifju növendékek, kik a császár költségén a serajban neveltetnek, könyvtára. Ezen könyvtár szakok szerint rendezve, mint a feliratok mutatják: orvosi, számtani, történelmi, irodalmi munkákat, koráni szövegeket, azok értelmezéseit stb. foglalja magában. Szorgalmazásunkra, hogy más, t. i. frank vagy is európai nyelven írott könyveket keressünk, azon elutasító választ kaptuk, hogy ily könyvtár az eski serajban jelenleg nem létezik, miután több év előtt a frank nyelven írt könyvek a szultán új palotájába Dolmabagesiba vitettek által bizonyos alkalommal.

„Ezen merőben sikertelen eljárás után kétségbe nem esve, újra a követség pártfogolását vettük igénybe, hogy személyesen egyenesen a legfőbb hatóságokhoz folyamodhassunk. A követség által a külügyminiszternél, ő magassága Ali musirual, és a nagy vezér ő magassága Fuad basánál bemutatva, miután az utóbbinál, nemcsak mint a birodalom mostani legfőbb hivatalnokánál, de jelenleg egyszersmind egyik legkitűnőbb török tudós- és költőnél tisztelkedtünk, saját munkáinkat s az akadémia által kiadott archaeologiai közlemények képes példányát, fényes kötésben felajánlottuk; a legnagyobb leereszkedéssel, sőt nyílt előzékenységgel fogadva, előterjesztésünkre azon választ kaptuk: „hogy ámbár, úgymond ő magassága a fővezér, emlékszik, miszerint a seraj titkos könyvtárában az arab, török s egyéb keleti nyelven írott könyvek mellett egyes latin és görög classikusok találtnak, mint említi, nevezetesen egy Plutarch is, mégis alig hiszi, hogy régibb, nevezetesh codexeknek nyomára lehetne jutni, miután a régibb könyvtárak azt ismételt tűzvészek közt, melyek köztudomásra a serajt többször pusztították, nagyobbára elvesztek. Mindamellet ismételve késznek nyilatkozott mindenben szívesen szolgálni, és tudományos céljainkat előmozdítani, megígérvén, hogy a követség útján kiszolgáltatni fogja az engedélyt az illető könyvtárnak megvizsgálására.

„Mellékesen megjegyezzük, hogy hasonló értelemben nyilatkozott Söphibejö excellentiája is, előbb a vakuvok (vallás-alapítványi javak) minisztere, most az állami főlevéltár, a defterkhán főigazgatója, s a mostani legnevesebb török történetírók és tudósok egyike, kiről még alább azon szíveségénél fogva, melyet az akadémia iránt is tanusított, meg kell emlékeznünk.

„Hosszabb idő eltelte után végre megnyerve a fővezér által ígért engedélyt, május 21. volt a nap, melyen dobogó kebellet léptük át újra a seraj kapuját. Ez alkalommal a főkinc- és könyvtárnok Salih bej által fogadva, ki a fővezér rendelete következtében az eleve meghatározott órában ránk várt. Hosszabb időzés és a szokásos fogadási szertartások után, azonban ekkor is meglepetésünkre a könyvtár helyett a császári kincstárba vezettettünk sajátlag.

„Mely szerencsében ámbár csak ritka és kitünő állású idegenek részesülhetnek rendszeren, s ámbár maga a kincstár páratlan értékű dús kincse által inkább, mint sem műbecsénél fogva a megtekintésre érdemes, mind a mellett látása által annál kevésbé lehetünk kielégítve, miután megtekintése után a könyvtár iránt kérdezősködve, ismét csak a már előbb látott, fentebb leírt seraji könyvtárakba vezetettünk be.

„Csak midőn a szokásos bocsulátogatás szertartására ismét a főkincstárnokhoz bevezettettünk, használhattuk fel az alkalmat, hogy előtte kinyilatkoztassuk, miszerint mi a fővezér ő magassága engedélyét sajátlag a kincstárral összekötött titkos császári könyvtár európai nyelveken írott könyvei megtekinthetésére kértük és birjuk. Ennek következtében megint hosszabb időzés után végre is csak annyit értünk utol, hogy a kincstárnok mintegy egész órai távollét után, szolgálata kíséretével előbb mintegy hat utóbb ismételt hálálkodásunk és kérésünk következtében mintegy három, összesen tehát kilencz könyvet hozatott elő teremibe a könyvtárból. Ezen könyvek közül kettő nyomtatott, az egyik például Calepinus szótárának régibb kiadása, a többi nagyobbára érdekes görög és latin pergámen-codex volt; még pedig kettő közülük Mátyás király könyvtárának félreismerhetlen jellegével, vörös és violaszínű bársonyba kötve; a kapcsolatok s a szöveg első lapján zománczban és miniatúrbán, Magyar és Csehországnak egyesített, valamint a Hunyadiház hollós czimerével, s Mátyás M. A. (Mathias) monogrammjával, folio alakban, díszes írással, csinos arabesk lapkeretekkel s festett kezdő betűkkel. Tartalmukra classicusok és sz. atyák, melyeknek miután bibliographiai hűséggel signaturáját feljegyeztük, s a czimerek rajzát vettük, kérésünket az iránt újra ismételtük, hogy ha még többet lehetne a könyvek közül látnunk, s nevezetesen hogy a könyvtárba bebocsáttatnánk, vagy csak a könyvtárnak netalán létező jegyzékét megnyerhetnők; kéréseinkre azonban csak azon ígéretet nyerhettük, hogy más alkalommal, mely kérdezősködésünkre tudtul fog adatni, talán még többet is lehet majd előmutatni.

„Csak ismételt többszöri sikertelen kérdezősködések s egyéb lépések, valamint a fővezér ő magasságánál újabb kihallgatásunk után, lehetett annyit elérnünk, hogy május 26-án a kincstárór által meghíva, most a seraji köskök egyikében hosszú asztalon volt megtekintésünkre mintegy 50 könyv kiállítva. Közöttük ismét néhány nyomtatott könyv volt, mint például Banduriusnak a bizanci régisé-

gekről irt hires munkája stb. Legnagyobb részt azonban régibb és becses XIV—XV-ik századi latin és görög, sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen 9 darab, ismét Mátyás király codexei előbb leirt ismeretes jellegével bírt. Biharba és violaszínü bársonyba kötve, a leszakított kapcsok és köldökök nyomával, a király és Hunyadi-ház czimerével, szép arabesk s initialis miniaturekkel, valamint egyéb alakzatokkal. Egyik nevezetesen Mátyás királyt felismerhetőleg ábrázolva, a mint karszékből ül s olvas. Tartalomra mindannyi classikusok és egyházi atyák, későbbi latin s görög, valamint egyházi írók szövegei. Nevezetesen Tacitus, Plautus, Svetonius, Polibius, Theophrastus, Cornelius Nepos (v. Probus Aemilius), Cicerói részletek, Augustinus, Eusebius, Clemens. Mások, melyek közül kétségtelenül a legtöbb szinte Mátyás könyvtárából való lehet, habár ennek jellegével nem bír is, (miután a király által íratott fényes s költséges codexek könyvtárának kétségtelenül csak kisebb részét tehetjük, s a nagyobb rész a leírások szerint is, máshonnan nevezetesen a szétszórt bizanci könyvtárakból is összevásárlott görög, sőt keleti könyvekből és részben már nyomtatott munkákból is állott)—nem kisebb érdekű bibliai görög szövegek, Aristoteles, Plinius, Euklides, alexandriai Heron, historiographusok, Glossariumok, Dante, Albertus Magnus kézirati, részint s nagyobbára pergamen, részint papiros codexei voltak. Mindnyájának pontos bibliographiai feljegyzése után, mely nem csekély időt vett igénybe, s melyet ezen vizsgálataink részletes előadásában teljes kritikai és bibliographiai apparatussal fogunk a közönség elébe terjeszteni — a kifárasztott tisztviselőktől hiabankértük ismét akár a további könyveknek, akár a könyvjegyzék és a könyvtárnak különféle ürügyek alatt előmutatását: például, hogy azt, a mit sajátlag keresünk, magyar történeti és magyar szövegű könyveket, melyeknek okvetlenül szinte itt kell lenni, az előmutattak közt nem találtuk. A válasz most majd egyszerűen a „nincs” volt, majd ismét, hogy a közelgő ünnepek miatt a Padisah fogadására készülvén, másra nem érkeznek.

„Sem a sikerre szükséges bővebb eszközökkel, sem a hosszabb maradásra idővel nem rendelkezhetvén, tisztelt akadémia, bővebb eredményre sem juthattunk ez alkalommal. Mint juthattunk sajátlag csak ennyire is, és mint juthatni kétségtelenül nagyobb eredményre, az, mint mondók, csak titkos és nem a közönség elébe való jelentés tárgya lehet. De úgy hiszszük, hogy ez által is eléggé constatirozva bírjuk, miszerint Mátyás király budai könyvtára vagy csak annak tetemes része, Konstantinápolyba a serajba jutott, és hogy annak jelentékeny maradványai, ha nem legnagyobb része, még folyvást mai napig ott léteznek. Ötven s egynéhány közül, melyek, mint láttuk, csak mintegy véletlenül felmarkolva a könyvtárból számunkra mutatványul kihozattak, 11 darab még a Corvinának teljes és félreismerhetlen jellegével bír, míg 30-nál több kézirati latin és görög codex XIV. és XV-dik századi jelleménél fogva, nyilván szinte csak ezen és

nem a régi bizanczi könyvtárból származtatható. Mindez tehát nyilván arra mutat, hogy egy nagyobb, talán rendezetlen titkos könyvtár, melyből ezek számunkra mutatványul előhozattak, csakugyan létezik még a serajban, melynek nagy részét Mátyás király könyvtárának maradványai képezik.¹⁾

„Tökéletesen meggyőzhet azonban erről azon nevezetes körülmény, mely épen vizsgálataink következtében merült fel és jutott tudomásunkra. Ismeretes ugyanis, hogy mindazon kísérletek, melyek eddig a seraj titkos könyvtárába való bejuthatásra tétettek, merőben meghiúsultak. Még legújabbán is egy nagy hatalmasság követségi főszemélye — kit itt közelebről megnevezni nincs helyén — Konstantinápolyban hosszabb lakása, elismert keleti nyelvtanulmányai, az illető helyiséggel teljes ismerete és a főbb személyekkel benső viszonya s napontai érintkezése daczára sem érhetett el csak annyit sem, hogy orientalista tanulmányai érdekében, ismételt igyekezetei daczára a könyvtárba valaha bejuthatott, de sőt, hogy annak csak egyes könyveit annyira is láthatta volna, mint azokat mi láttuk, valamint hogy már Hammer-Purgstals előtte a francia abbé Sevin, az olasz abbaté Toderini, s az angol főkésperes Carlisle előtt is, illető követségeik szorgalmazása daczára, nemcsak a könyvtár zárva maradt, de általában az iránt semmi eredményre sem juthattak. Csupán az ősrégi bibliai görög szövegeknek a keleteni gyűjtéséről és kiadásáról híres Tischendorfnak sikerült volt az akkorában hatalmas orosz befolyás következtében, Miklós czárnak személyes ohajtására, az orosz követség által annyit utólrni, mint épen nekünk: hogy t: i: a seralj említett titkos könyvtárból hasonlóan, mint nekünk, egyes könyvek mutatoul és megtekintésül számára kihozattak. Ezen alkalommal magának az orosz nagykövetnek és Tischendorfnak kíséretében jelen volt a Hansa városok akkori portái követe, dr. Mordtmann, ki irodalmilag is, mint orientalista s a bizanczi történeti régiségek egyik legalaposabb ismerője, a tudományos világban előnyösen ismeretes; s ki jelenleg is, megazünvén követségi állása, Konstantinápolyban a török kereskedelmi miniszteriumban előkelő hivatali alkalmazásban áll. Dr. Mordtmann az említett alkalommal mindazon könyveknek, melyek a könyvtárból előhozva megmutattattak, czimét feljegyzette. Sőt ennek következtében s előnyös állásánál fogva, sikerült neki kieszközölni, hogy még két más alkalommal egyes könyveket megtekintésül az említett könyvtárból megnyerhetett. Mind ezen alkalommal, valamint hogy a könyvtárba ő sem juthatott be, úgy más és más helyen, nagyobbára más és más könyvek mutattattak

¹⁾ Melynek azonban nagy része nemcsak, mint mondók, rendezetlenül lappang, de szomorú elhagyottságban romlásnak indulva teng; miután nevezetesen egyes görög codexeken szomorú nyomai mutatkoznak a nedvesség általi rothadásnak; míg ettől a Mátyási codexeket eddig jobb kötésük megóvta, ámbár ezek egyike is már nyirkos s szétmálló állapotban mutatkozott.

neki elő. Azon kitünő előzékenységnél fogva, melyel a konstantinápolyi előbbkelő tudományos férfiak irántunk és vállalatunk iránt viseltettek, nevezetesen a bizanczi történeti régiségek buvárlásával s kiadásával foglalkozó dr. Mordtmann és társa dr. Dethier iskolaigazgató; az előbbi azonnal kész volt kölesönösség fejében velünk azon könyveknek, melyeket látott, czimlajstromát megismertetni. Ezen könyvlajstromokból, — melyek közül egyet Lepsius, másikat pedig maga dr. Mordtmann a göttingai „Philologus“ czimű folyóiratban röviden közlött, valamint egy harmadik kiadatlant, melyet Konstantinápolyban létünk alkalmával írásai közt meg nem találhattott, de mint ígérete tartá, utánunk Pestre küldött, hol az megérkeztünk alkalmával már ránk várakozott, — kitűnik, hogy a dr. Mordtmann által látott mintegy 70—80 kézirati codex között nagyobb részt olyanok találhatunk, melyeket ismét mi nem láttunk, míg viszont a mieink és nevezetesen a Corvina általunk látott codexei közül Mordtmann többet nem látott. Nem is említve, hogy azokban is, melyeket látott, nem ismerte fel a Corvina példányait, nem lévén sem a corvinai codexek jellege előtt ismeretes, sem czélja egyéb, mint a régi bizanczi könyvtárak maradványainak nyomozása; de melyeket, valamint öszinte vallomása szerint az illető könyvekben fel nem talált, úgy alig lehet kétkedni, hogy az általa látott azon könyvek között, melyeket mi nem láttunk, ismét a legtöbb bizonyára Mátyás könyvtárából való, és nem egy talán, mit ő észre nem vett, egyenesen Matyas codexei jellegével is bír. A sorozat részletés közlését és saját lajstromukkal való egybevetését szinte részletes előadásunkban fogjuk közölni. Elég legyen ismételve figyelmeztetnünk, hogy mind ezen nyomok nyilván arra mutatnak, miszerint a Corvinának nagy részemég a seraj könyvtárában feltalálható!

„Egyéb hazai történeti kűtfőink iránti vizsgálataink sem voltak minden siker nélkül. Az előbb dicsért Süphi bej ő excel lentiája, jelenleg az állami levéltár igazgatója, kitünő török történet-író és régész szívessege által tudomásunkra jutott, hogy az állami levéltárban Magyarország földállapotának a XVII-ik századbeli török uralom alatti idejéből teljes leírása, egy neme a katasternek foglaltatik. Ennek, valamint Magyarországra vonatkozó egyéb iratoknak idővel a mint a gondjai alatt lévő állami levéltár rendezve lesz, közlését tudományos liberalitással megígérte. Megismertetett nevezetesen érmekben dús régészeti gyűjteményével is, mely az előbb említett tekintetben nevezetesen a parth s az aracida érmek sorára és teljességére nézve méltán páratlannak mondható, valamint b. Prokesch internuntius ő excellenciája gyűjteménye a görög érmekre nézve minden muzeumával e részben vetélkedik. Ezen felül a fenttisztelt bej megajándékozta az akadémiát általunk megküldött s itt bemutatott egyik jeles munkálattal Ibn Kholdan Mohamed előtti arab történetének törökre áttételével.

„Szíves ígéretét birjuk, hogy legujabban kiadás alatt lévő török érem-közleményeit, valamint a parthok készülöben lévő történetét is megküldendi.

Történeti nyomozásaink ezen főtárgya mellett, alkalmunk volt közelebbi múltunk törökországi emlékei iránt is honfűni kegyelettel vizsgálódnunk. Épen midőn hazulról távozandók valánk, a napi sajtó álhírek s helytelen tudósítások következtében élénkebben foglalkozott, mint valaha, a törökországi régibb s újabb emigráció sírcmlékei állapotaival: Tököli és Rákóczi sirjával, a nikodemiai, rodostói és perai magyar emlékekkel. Mindezeket kirándulásaink közben alkalmunk volt alaposan megvizsgálni, s az emlékek hű rajzait tárczánkba összegyűjteni. Nevezetesen érdekes nyomokra akadunk még Rodostón, hol internuncius ö exellentiaja hathatós ajánlata következtében a consul részéről minden rendelkezésünkre állott vizsgálataink előmozdítására. Igaz ugyan, hogy azon 20—30 magyar sírkőnek, melynek feliratát az internuntius b. Prokesh mintegy 40 év előtt még tárczájába feljegyezhetette, már csak hűlt helyét találtuk a régi örmény temetőben, hol azok állottak, az utolsóig szétromboltatván; és még csak Bercsényi, Eszterházi és Szarvaskendi Sibirik sírkövei láthatók a görög egyházban, valamint Kőszegié az úgynevezett magyar sírkertben. De áll még a szerencsétlen fejedelem egykori siseraja sudvari kápolnája. Feltaláltuk és lemásoltuk az emigráció egyházi, születési és halotti anyakönyveit érdekes adataival; benne van például Mikés halálának eddig ismeretlen s vitatott éve; belőlük látni, hogy majdnem legújabb korig ért még le a magyar emigráció itteni ivadéka, s maig is a város legelőbbkelő családa, a franczia s osztrák consul, büszkén emlegetik magyar származásukat anyai ágon, de már csak egy nő „Kathinkai“ asszonyság viseli a kivándorolt magyar családok nevét. Úgy hisszük, hogy egyiránt a történetnek, valamint a nemzeti kegyeletnek tartozunk vele, hogy mindezen emlékeket is összes érdekes és számos rajzaik kíséretében, részletesen, kimerítő leírásban a közönség elébe terjeszszük.

„Tudományos vizsgálataink egy más, t. i. arhaeologiai oldalát képezte az érdekes bizanczi építészeti emlékek tanulmányozása Konstantinápolyban s a páratlan classicai műmaradványoké Athenében. Ezen tekintetben is szándékunk vizsgálatainkat rajzokkal ellátott részletes leírásban a közönség elébe terjeszteni; nevezetesen annyiban, a mennyire ezen emlékek a bizanczi emlékeket tárgyaló főmunkákban, mint például Salzenberg bizanczi basilikai leírásában hiányoznak; részint mivel azok rá nézve még hozzá férhetlenek voltak, vagy figyelmét elkerülték, részint általában a műtani irodalomban eddig majdnem teljesen ismeretlenek. Nevezetesen érdekes volt ránk nézve ezen későbbi bizanczi izlés emlékeiben, melyekkel eddig, mint mondók, a műtörténet csak mostohán vagy épen nem foglalkozott, a román építészeti izlés nevezetes idomait nyomoznunk. Mig ezinte Athene classicus emlékei ismeretében csupán arra kívánunk szoritkozni, a mi épen eddig a legújabb vizsgálatok és ásatások által napfényre jutott s az irodalom s tudomány előtt eddig nagyobbára még ismeretlen. Mint például, hogy csak egyet említsünk a Straks által legújabbán kiásott Dionysiosi thea-

trum, mely jólfentartott s feliratos karszékei sorára nézve nemben páratlan és legújabb épen csak utra indultunk előtt történt nevezetes felfedezés

Végre egyikünk természettani geológiai szaktanulmányainál fogva nem mulasztotta el az érdekes Bosporus konstantinápolyi és mármorai, valamint Görögország athenei terület rétegei és képleteinek ismételt kirándulásai alkalmával szorgos vizsgálatát. Mily sikerrel, mutatja az, hogy az érdekesb képletekből, mint a fero-bakosi s marmara-szigeti penehkoni, párosi, tinói, majnai, himetosi márvány-telepekből, palakő és kvarcz képletekből, a hercegszigeti vaskőtelepekből, a pikerni területen felfedezett őslénytani tárgyakból, hypoterium, ős majom és giraff maradványból, közel mintegy 300 példányt hozott, a helyszínén törve és idomitva, részben a nemesebb márványokat csiszoltatva a nemzeti muzeum és más hazai intézetek számára. Ezen vizsgálatok részletes leírását is azonban úti tanulmányaink bővebb előadásában szándékunk közölni.

„Rövid jelentésünkben is meg kell még emlékeznünk eleve azon tudományos férfiakról, kiknek nemcsak szíves fogadásában utunkban részesültünk s kik igyekezeteinket nem egyszer még személyes áldozattal is előmozdították, de ezen felül még általunk tudományos intézeteinket s az akademiát becses ajándékaikkal megtisztelték. Ilyenek buzgó hazánkfa Velics Károly, ki hosszabb idő óta konstantinápolyi lakása alatt folytonos gonddal gyűjti a rovarokat s egyéb természeti tárgyakat, nevezetesen hazája, Erdély muzeumának számára. Becses azon küldemény is, melylyel Abdul lah bej az akadémia iránt kívánta kegyeletét kifejezni. Maga báró Prokesch internuntius ő excellentiája irántunk kegyességét még azzal tetézte, hogy nagyszerű régészeti gyűjteményéből Halban felfedezett kelta bronzok egész gyűjteményét küldötte meg általunk ajándékban a nemzeti muzeumnak. — Egy becses török könyvgyűjteményt is, mintegy 50 darabon felül van itt szerencsénk az akadémiának bemutatni, mint a keleti nyelvekben kitűnő jártasságu kedves hazánkfiának Szilágyi Dániel, jelenleg Konstantinápolyban könyvkereskedőnek ajándékát, melyet az akadémiának, szem előtt tartva nevezetesen a török nyelvet tanulmányozóinkat, küld: nagyobbára iskolai és nyelvtani kézi könyveket, újabb szépirodalmi munkákat és népiratokat, valamint egyes becsesebb költői és történeti munkákat, melyek visszonzásául hasonlón az akadémiától nyelvészeti munkálatai s kiadásai megküldését kéri csupán. Jövőre is igérvén, hogy hazai történelmünket érdeklő összes keleti kútfőket igyekezni fog időnkint az akadémia számára megszerezni. Mely irányban, ha valaki, úgy Szilágyi leginkább képes az akadémiának jó szolgálatot tenni nemcsak kitűnő keleti nyelv s helybeli viszonyok ismereténél, tudományos képzettségénél, de virágzó könyvkereskedésénél fogva, mely a keleti könyvszakban egyetlen európai könyvkereskedés.

„Még Atheneből is szerencsénk van néhány új hellen munkála-

tot az akadémiának átszolgáltatnunk. Küldőjök Kumanides tanár, az athenei egyetem régiségi muzeumának igazgatója s a görög régészeti társulat titkárja. E könyvek épen az archaeologiai társulat újabb munkálatai s évkönyvei; mi által egyszersmind e társulat az akadémia archaeologiai bizottságával is munkálataira nézve csereviszonyba kíván lépni. S ennyiből áll tisztelt akadémia rövid keleti utunk tanulmányai eredményének rögtönzött vázlatos jelentése.

Sztambulban járt tudósaink jelentése mellett, a junius 16-án tartott ülés másik főtárgya vala ORMÓS ZSIGMOND lev. tag székfoglaló értekezése. „Cornelius Péter“ német képi-élet és műveit ismerteté, vagyis inkább részleteket olvasa föl e nagyobb kiterjedésű értekezésből.

A festészet virágzó korszaka — monda többek közt bevezetésében — a XV. század végére s a következőnek elejére esik, melyet a történelem nálunk a mohácsi vészszel jelöl meg. Oly korszakok következtek erre nálunk, melyek nem kedvezők a Muzsáknak. A képzőművészet másutt is a hatalomtartók ősztönzése folytán virágzott fel. Rafaelt Gyula és Leo pápák, Michael Angelót a Mediciek és Gyula pápa tették nagygyá s újabb időben a német művészet fölvirágzását Lajos bajor királynak köszönheti. Nálunk ily ősztönzés hiányzott. Egy példát tud szerző csupán a XVII. századból Németalföldön, hol a festészet alulról lön felkarolva s a nép pártfogásából virágzott fel s ez esetben is a pártfogás a művészet valódi czéljával ellenkezőleg, nem mindig a szépnak előállításával történt.

A művészeti munkásság, mond továbbá értekező, szintűgy a civilisatio kellékeihez tartozik, mint az irodalom virágzása. „Az irodalom és művészet — mint a francia senatus ez évi válaszfőlirata megjegyzi — örömet társul a dicső uralkodásokkal: minden nagyság kapcsolatban van egymással.“ A képzőművészet leginkább azon kapcsol, mely a nemzeteket egymás becsülésére kényszeríti, mig az irodalom idegenek tömegeire nem hat.

Úgy hiszi értekező, hogy mi, magyarokul, kifejlett nemzeti öntudatunknál fogva a művészet terén sem válhatunk más nemzetek utánzóivá. Innen van, hogy nálunk a művészet azon ágai vertek gyökeret és fejlődtek, melyek nemzeti alapra fektetvék: mint atáncz, ezne, színészet. Széchenyi kelet népéneknevez vala bennünket Azon különbség tehát, mely a keleti és nyugati népek közt fenáll, arra által bennünket, hogy képzőművészetünk csiráját ne nyugaton, hanem keleten keressük. Szakértő férfiak sajnálkozásukat jelentették ki a fölött, hogy a keleti faj fővárosában a szem keleti idomu építményekkel nem találkozik. Nyelvünk, zenénk, viselkedésünk és életmódunk a formagazdagságtól annyira át van hatva, lelkesedésre kész elragadtatásunk a történelemben annyiszor bebizonyult, eszményies irányunkat a közélet terén elle-neink oly gyakran szemünkre hányják, a valódi szép és nemes iránti vonzalmunk annyira erős gyökeret vert: hogy a combináló ész keleti származásunk és nemzeti sajátosságaink alapján, nyugati szomszéd

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. június 19. körül
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [35. levél]

A levél keltezésében nap nem szerepel, és a hónap II.-nek (februárnak) van írva, ami minden bizonnyal tollhiba, és VI.-ként (júniusként) értendő. A levéllel Ipolyi az Archaeologiai Bizottság egy ülésjegyzőkönyvét küldte Henszlmann-nak továbbításra, ez nyilván a június 17-én tartott ülés – vö. a következő számmal – jegyzőkönyve volt, amelyet Törökszentmiklóstra hazaérve írt meg; és az utóiratban arra panaszkodik Henszlmann-nak, hogy a *Pesti Napló* nem küldött korrektúrát a 2. részből, így nem tudott kijavítani egy Mordtmann-nal kapcsolatos sajtóhibát. Úti jelentésük – lásd az előző számot – második része június 19-én jelent meg a *Pesti Napló*-ban. Így Ipolyi levele június 19. körül íródhatott.

[1]

T(örök)s(z)ent)miklós II. (1)1862

Kedves Barátom!

Itt küldön a kivánt heraldikákat. Gondolom, ez a kettő elég lesz; de ha kell van több is. Csak arra figyelmeztetem, hogy ezekben inkább úgy látható a czimerek alakzata, a mint lennie kellene s nem a mint későbbi hanyatlásukban az emlékeken előjönnek. Azért nem tanácsos ezekre nézve correcten utánozni. Küldöm az Eszterházy czimert is. Valamint kérem, ha az ide mellékelt Jegyzőkönyvet Kubinyi Agostonnak¹ átküldenie mielőbb. Ellenben a könyveket *Osterlam* könyvkereskedésében személyesen szíveskednék átadni, ertesítve ötöt, hogy mi a Köhler féle konstantinápolyi könyvkereskedéstől azon meghagyást

[2]

kaptuk, hogy nekik ő általa ezen könyveket mielőbb megküldjük.

Barátságába ajánlva

híve
 Ipolyi

Remélem megkapta kegyed a pénzt, melyet a Magy(ar) Király portásának megküldésül áadtam.

A napló² nem tartván szavát ismét a második részt correcturára nem küldte s így a Mordtmannról szóló helyet nekem sem lehetett kiigazítanom.

[Sz. E.]

¹ Azaz: az általa az AB titkáráként írt ülésjegyzőkönyvet az AB elnökének.

² A *Pesti Napló*.

**Ipolyi Arnold titkár az Archaeologiai Bizottság nevében az MTA-nak
Pestről Pestre, 1862. július 1.
Budapest, MTAKK, RAL, 458/1862**

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az első oldal bal felső sarkában az iktatószám: „458. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem július 7.én / 1862.”

Az Archaeologiai Bizottság három tagjának hazatérte után, június 17-én ülést tartott, amelyen Kubinyi Ágoston bizottsági elnök ismertette velük a Pauer Jánosnak az MTA május 19-i ülésén a székesfehérvári királyi bazilika területén előkerült maradványokról tartott előadása után hozott határozatot arról, hogy küldjenek a helyszínre albizottságot a további „nyomozás” lehetőségeinek megvizsgálására, lásd az 543. számot. Az AB hat tagját nevezte ki a bizottságba azzal, hogy Pauer Jánost is felkéri, hogy a helyszínen csatlakozzon hozzájuk, és feladatként megfogalmazták azt a négy pontot, amely a következő jelentés első részét képezi.¹

Az albizottság június 24-én ment Fehérvárra, és jelentését az AB július 1-ji ülése fogadta el és határozta el felterjesztését.²

A jelentést az MTA július 7-i ülésén olvasták föl – teljes terjedelmében közölte a *Budapesti Szemlének* az ülésről szóló beszámolója³ –, majd Henszlmann előadása következett – lásd a következő számot –, s azután még Pálffy Móric helytartó átiratát is felolvasták. (A helytartó megrázta, hogy a Nemzeti Múzeumba látogatva ott az 1848-ban a székesfehérvári bazilika területén folyt leletmentésből beszállított maradványokat, köztük III. Béla és felesége csontjait „közszemlére kiteve” látta, és ezért egyrészt az szerette volna tudni, hogy ezek valóban királyok földi maradványai-e, másrészt kezdeményezte illő eltemetésüket. Ezt az ügyet – minthogy Henszlmann Imre nem volt részese – nem követjük.) Vö. az 582. számmal.

[1]

Tekintetes Akadémia!

A M(agyar)T(udományos) Akadema f(olyó) e(v) máj(us) 19. tartott gyűlésének határozata által meghagyatott az Archaeologiai Bizottságnak, hogy [a] Pauer János székesfehérvári kanonok s akad(émiai) lev(elező) tag által bejelentett székesfehérvári nevezetes leletek következtében köréből bizottságot küldjön ki, mely sz(ent) István király basilikája helyiségének nyomozását az 1839–1848-iki s a legújabb felfedezések s ásatások nyomán feladatául tűzze ki.

Ennélfogva az Archaeologiai bizottság azt határozta, hogy elnöke Mélt(óságos) Kubinyi Ágoston vezérlete alatt a következő tagokból álló küldöttség u(gy) m(int) Erdy János, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Kubinyi Ferencz és Rómer Flóris menjen ki a helyszínére. Egyszersmind a helyben lakó s az ügy iránt különösen érdemesült Pauer János kanonok s akad(émiai) l(evelező) t(ag) a csatlakozásra felkérve. Ezen küldöttségnek egyedüli előleges feladatául tűzetett ki: Hogy:

¹ Lásd az AB 1862. június 17-i ülésének jegyzőkönyvében, MTAKK, RAL, 1580, 69–72, 47. pont.

² Lásd az AB 1862. július 1-ji ülésének jegyzőkönyvében, MTAKK, RAL, 1580, 62–74, 57. pont.

³ *Budapesti Szemle*, 16: 51–52 (1862), 188–190.

1) A teendő ásatások helybéli viszonyai, úgy mint helyisége, terjedelme, a szükség esetébeni kisajátítás s ásatási költségek iránt magát a helyszínen tájékoztatja.

2) A helybéli hatóságokat az iránt megkeresse, s nevezetesen Püspök ő mélt(óságát)[.] a f(ő)t(isztelendő) káptalan s a nemes városi tanácsot személyesen s külön feliratával az iránt is felkérje, vajjon s nevezetesen mennyire és mely költséggel volnának hajlandók az Akademia által fogamatba veendő ásatások elősegítéséhez járulni.

3) A két előbbi pont iránt a küldöttség részletes jelentést s részben költségvetést is fog a bizottság s az Akademia elébe terjeszteni.

[2]

4) Megbízhatnak ezenfelül Érdy és Rómer tagok azzal is, hogy igyekezzenek eleve Fehérvár régibb rajzait és térképeit a bizottság tájékozásául kikeresni és előterjeszteni.

Ezen határozat következtében a küldöttség Junius 24-dikén Székes-Fehérvárra megérkezve, mind a teendő ásatások iránt magát a helyszínen tájékozta s a szükséges felvételeket⁴ eszközölte, mind pedig az illető megyei, városi s egyházi hatóságokat megkereste, hozzájuk egyszersmind írásban is az ide mellékelt felhívást intézte. ./⁵

Ennek eredménye volt, hogy a méltóságos Püspök, f(ő)t(isztelendő) káptalan és N(agy)s(ágos) Tanács, valamint a megyei főispáni hatóság a tőlök kitelhető segítségre nézve eleve is a legnagyobb készségeket jelenték szóval. Mire nézve: mennyivel, mily arányban és módon lesznek hajlandók segítséget nyújtani, a felhívás következtében, még határozott írásbeli válaszukra is számíthatni. A városi hatóság azonban már eleve is határozottabban nyilatkozott, habár csak szóval, hogy pénz hiában ha költséggel nem is járulhatna, mégis hajlandó a szükséges fuvarral, eszközökkel, sőt netalán közmunkával is az ásatásokat elősegíteni.

Az intézendő ásatások helyisége, terjedelme és költsége iránt Henszlmann Imre bizottsági tag ezennel külön jelentést teend az Akademia előtt, részletesen kidolgozott tervek és számítások alapján, mely jelentésnek egész terjedelmében meghallgatását kéri a bizottság.⁶

Ezen részletes előterjesztés és költségvetés szerint az ásatási munkálatok költsége, azoknak nagyobb vagy kisebb, kísérleti vagy teljesen kimerítő terjedelme szerint 2000[.] egész 5000[.] sőt nagyobb nehézségek esetére 7000 ftig rúgna.

Ezen költségek fedezésére s megszerzésére nézve az Archaeol(ogiai) bizottság azon véleményét terjeszti elő: hogy miután a tetemes költséget az Akademia mostani körülményei közt fedezni nem képes, s az archaeologiai bizott-

[3]

ságnak is ez évre engedélyezett vizsgálati, ásatási s utaztatási 400 ftnyi csekély költsége már legnagyobb részt felhasználtatott, a bizottság elnöke netalán felszólítást intézhetne e magasztos ügy érdekében a közönséghez, nevezetesen az ország főpapjaihoz, nagyjaihoz, megyei és városi hatóságaihoz, őket az adakozásra[.] valamint adakozások gyűjtésére felkérve.

⁴ Értsd: felméréseket.

⁵ A felhívás szövege nincs mellékelve az irathoz, és máshonnan sem került még elő.

⁶ Lásd a következő számot.

Addig is azonban az első munkálatok, melyek már Augustus hó végén és Szeptemberben a kora ősszel, mint a legalkalmasabb időben megkezdethetnének, s előlegesen aránylag csekélyebb költségbe kerülnének[,] az Akadémia által, tagjai körében, valamint általuk megkezdendő adakozások gyűjtése által volnának netalán fedezhetők.

Hálás érzettel emlékezik végre a bizottság nem csak azon vendégszerető fogadásról, melylyel küldöttsége Székes-Fehérvárott a hatóságok s nevezetesen Püspök ő méltósága, Pauer kanonok, a Zircziek háza⁷ s egyesek részéről találkozott, de egyszersmind azon hazafiúi nagylelkű adományokról is, minélfogva Pauer kanonok, Hoffmann, Gebhard és Szabady urak a birtokukban levő kiásott érdekes kőemlékeket a Nemzeti Muzeumnak felajánlák; valamint köszönetet mond Szász Ferencz helybéli építész úrnak, ki nem csak felvilágosító rajzokat készített a küldöttség számára, hanem értelmes vezetése által s az eddig történt felfedezések iránti magyarázataival nagy segítségére volt. – Kelt Pesten az Archaeologiai bizottság Jul(ius) 1. 1862. tartott ülésében

az Archaeologiai bizott-
ság nevében a bizott-
sági előadó:
Ipolyi.

[M. K.]

⁷ Értsd ezen a Ciszterci Rend Székesfehérvári Főgimnáziumának tanári karát. Vö. az 583. számmal.

Beszámoló Henszlmann Imrének az MTA osztályülésén tartott előadásáról

Pest, 1862. július 7-i ülés

***Budapesti Szemle*, 16. kötet, 51–52. szám (1862), 190–191. oldal**

Az MTA július 7-i ülésén az AB-nek a tervezett ásatásokról szóló jelentése – lásd az előző számot – felolvasását követte Henszlmann Imre előadása a székesfehérvári királyi bazilikáról. Teljes terjedelmében a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg folytatásokban,¹ a *Budapesti Szemlé*ben Csengery Antal csak rövid, de igen frappáns összefoglalót adott róla, amelyet azért közlünk, mert nagyon áttekinthetően bemutatja, hogy az ásatások során mit és hol keresett Henszlmann.

[190]

Következett *Henszlmann Imre* lev. tagnak a fentebb közlött jelentésben érintett előadása, melyben a hely színén tett nyomozások, az eddigi ásatások eredményei s a középkori építészet törvényei alapján, éles eszü combinatiókkal igyekvék meghatározni a székesfehérvári basilika fekvését és építészeti viszonyait. Sz. István basilikája többször leégett, s a XV-dik századig többször újra építettett. Mátyás király 100,000 aranyat – az akkori pénz-

[191]

viszonyok közt roppant öszletet² – fordított restaurálására. Érdy urnak 1848-ban tett ásatásai azon fölfedezésre vezettek, hogy ott három külön réteg égetett föld van, miből a basilikának legalább három izben történt leégésére következtethetni. A talált földrétegekből, omladékokból stb. azt lehet következtetni, hogy ott az idők folytán legalább öt templom állott egymás után. A legrégebb eredeti épület sz. István temploma volt, valószínűleg ókeresztyén basilika, melyen már a keletkező román styl némi nyomai mutatkoztak. A második templom III. Béla alatt épült, koraromán stylben. A harmadik templom a XII. század végén vagy a XIII-iknak elején épülhetett, a már kifejlett román stylusban. A negyedik templom Robert Károly és nagy Lajos idejéből, alkalmasint koragóth stylban készült. I. Mátyás király végre a később kifejlett góth stylban³ építettett. Az ókeresztyén basilikák boltozat nélkül készültek, s ez okból vékony fallal, gyöngye alapzattal. A koraromán stylusu egyházak sem birtak boltozattal, de oszlopai sűrűbbek, falai magasabbak voltak, azonban még mindig gyöngébb alapzattal, mint a minőt a góth styl igényel. Midőn tehát az eredeti székesfehérvári basilika más stylusban restauráltatott, vagy újra építettett, meg kellett erősíteni az eredeti alapzatot, körülburkolva új falréteggel. Henszlmann a fennebb érintett adatok s az ásatások eredményei folytán előállítá sz. István basilikájának valószínű alaprajzát, megjelölván a Mátyás által épített templom vélt alakját is. Ezen alaprajz szerint a basilika nagyobb része a mostani Fazekas-utczában fekszik, egy részét a püspöki udvar és kert s egy részét a püspöki palota fedi. Az utóbbi helyen kellett lenni két tornyának. Mátyás temetési kápolnájának a kereszthajó hosztengelyében, tehát a mostani püspöki kert helyén kellett lennie. Itt

¹ *Henszlmann* 1862p.

² Azaz: összeget.

³ Értsd: késő gótikus stílusban.

kellene kezdeni az ásatásokat, onnan tárnákat ásva Mátyás kápolnája s az abszida és a főhajó felé. A főoltár alatt érdekes tárgyakat vél érkező találhatni.

A *Budapesti Szemle* nem közölt illusztrációkat, ezért itt a szövegben említett, Henszlmann által készített alaprajzot az előadás teljes közléséből, a *Vasárnapi Ujság*ból vesszük át.⁴ (Ez azt is azonnal beláthatóvá teszi, hogy Henszlmann a később megismerttől nem csupán eltolódva, hanem erősen eltérő tengelyben fekvő épületet gondolt el.)

A helyszínrajz jelmagyarázata Henszlmann szövege alapján:⁵

A: a püspöki palota

B: a püspöki palota udvara

C: a püspöki palota kertje

D: magánházak

EE: az egyikben talált párhuzamos falak (amelyek várfalalapozások, „a keleti fal alkalmasint a püspöki kertet szegélyező falnak folytatása volt, és azzal együtt bástyát képezett”)

F: a Fazekas utca

H: a kút, amelynek környékén 1848-ban öt sírt találtak

I: a püspöki palota udvarának az a pontja, amelynek környékén 1839-ben három sírt találtak

K: az a környék, ahol a 19. század elején még látták Mátyás király sírkápolnáját⁶

L: „azon a környék, melyre az előbbivel szemközt álló, Nagy Lajos mauzóleumát helyezni kellene.”

Œ: főoltár helye, négy oszlop tartotta cibórium alatt.

⁴ *Henszlmann 1862p.* Henszlmann értekezésének 3. és 4. részéhez, azaz a *Vasárnapi Ujság* 30. és 31. számában is közölték, lásd: 355., illetve 367. oldal.

⁵ Az idézetek a 354. és a 355. oldalról.

⁶ A 19. századi szerzők egy akkor még a kápolna boltozatában meglévő, Mátyás király címerét ábrázoló függő zárókő alapján, hibásan azonosították Kálmáncsehi Domokos prépostnak a templom északi oldalán álló kápolnáját Mátyáséval. Lásd: *TudGyűjt 1818*, 42, *Szvorényi 1851*, 422–423, *Csapó 1861*, 20. [M. K.]

Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa Anton von Prokesch-Ostennek
Pestről Isztambulba, 1862. július 7.
Budapest, MTAKK, RAL, 923/1862¹

[1]

Prokesch Internuntiusnak

Eu(er) Exzellenz,

Die H(erren) Franz Kubínyi, Arnold Ipolyi und Emerich Henszlmann haben von ihrer Reise nach Konstantinopel, die sie im Auftrag der ungarischen Akademie der Wissenschaften unternommen hatten, zurückgekehrt, des freundlichen Empfanges der ihnen von Seiten der hohen Internunciatur zu Theil wurde, und der edlen Bereitwilligkeit mit der namentlich Eu(er) Exzellenz die wissenschaftlichen Zwecken der genannten Akademiker zu fördern die Güte hatten, in der Sitzung vom 16. Juni l(aufenden) J(ahre) s rühmend gedacht. Die Akademie sprach hiefür Eurer Exzellenz, dem Förderer und dem Kenner der Wissenschaften, ihren Dank protokolarisch aus, und es gereicht mir zu einem besonderen Vergnügen, hierüber Eurer Exzellenz die Mittheilung gemacht zu haben, der ich mit vollkommener Hochachtung zeichnen – Pest, 7. Juli 1862

Eurer Exzellenz²

[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² A záróformula csupán jelezve.

Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa Fuad pasának és Szüfi bejnek
Pestről Isztambulba, 1862. július 7.
Budapest, MTAKK, RAL, 924/1862¹

A köszönőlevél Fuad pasa nagyvezérnek van fogalmazva („Votre Altesse”), és a megszólításoknál a bal margón mindenütt jelölve, hogy a Szüfi bej számára készülő tisztázatban a „Votre Altesse”-ek „Votre Excellence”-ra cserélendőek, és az udvariassági formuláknak eggyel visszafogottabb foka alkalmazandó, esetleg egyszerűen elhagyandók. A megváltoztatandó szavak a fogalmazványban ceruzával aláhúzva.

[1]

A nagyvezérnek
Fuad basának,

és

Süphi beynek:
Votre Excellence,

Votre Altesse

a bien voulu accorder sa haute protection à nos très-honorables collègues M(essieurs) François Kubinyi, Arnaud Ipolyi et Émeric Henszlmann, membres de l'Académie des Sciences de Hongrie, pour faciliter leurs recherches, faites récemment à Constantinople dans l'intérêt des études historiques et archéologiques. L'Académie s'est empressé dans sa séance du 18. Juin² 1862, d'exprimer, pour ce procédé si digne de Votre Altesse, dans son Procès Verbal sa reconnaissance respectueuse,³ dont je me félicite d'être l'interprète auprès de Votre Altesse, en la priant de vouloir agréer l'assurance de ma [*] haute consideration[*]⁴. – Pest, 7. Juillet 1862

[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Tollhiba, értsd a június 16-i ülést.

³ A szó ceruzával aláhúzva, és a bal margón: „Süphi b(ej)nél kimarad”.

⁴ A csillagok közötti rész ceruzával aláhúzva, és a bal margón: „S(üfi) b(ej)nél: consideration la plus distinguée”.

Haas Mihály szatmári püspök az MTA-nak
Szatmárnémetiből Pestre, 1862. július 8.
Budapest, MTAKK, RAL, 482/1862

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az 1. oldal bal felső sarkában az iktatószám: „482. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem július 14.én 1862.”

A kurzivált szavak nem a levél írójának kiemelései, hanem kék ceruzával vannak vastagon aláhúzva.

[1]

A szatmári püspöktől.

Tekintetes Akadémia!

Van szerencsém a nagytekintetű Akademiának többféle hazai építészeti műemlékek rajzával tiszteletteljesen kedveskedni, jelesen:

- 1) az *apátfalvi* templomával, melyhez járulnak még:
- 2) a *szentléleki*¹ *pálosok templomának* rajzai. (E templom eremitoriumával² Borsodnak legmagasabb hegyén ékesíté az egész messzeterjedő tájt.)
- 3) az *edelényi (borsodmegyei)* templom rajza.
- 4) a *nagybányai nagyszerű* templom (épült Nagy Lajos korban) romjainak rajzával.
- 5) a *giródtótfalvi* (Nagybánya mellett) templom rajza.
- 6) A *beregszászi* templomé.
- 7) A *nagyszőlősi* templomé.
- 8) A *végárdói* templom romjainak rajzával. E templom falain is láthatók még a *gyönyörű régi frescók maradványai* valamint a fekete-ardói templomban is.

[2]

- 9) A *máriafalvi* templom rajza.³
- 10) A *szigeti*⁴ templom rajza.

Egyébiránt mindenképen azon vagyok, hogy a fekete-ardói frescók rajzait szakavatottan elkészíttethessem, és szerencsésnek fogom magamat tartani, ha azokkal kedveskedhetem a t. cz. Akademiának.

¹ A bükkszentléleki.

² Azaz: remeteségével.

³ A máriapócsi római katolikus templomé?

⁴ A máramarosszigeti.

Végre jelentem alásan, hogy Ákoson Szatmár vármegye határánegy gyönyörű két-tornyu román stílusban épült templom létezik három hajóval, és hogy ezen igen érdekes műemlék nagyban hasonlít azon templomhoz, mely romjaiban is hazánknek első építészeti jelességei közé méltán tartozik, értem a Budához közelfekvő zsámbéki templom romjait.

Ki minden tisztelettel maradok

Szatmár, július 8^{kán} 1862.

A nagytek(intetű) Akademia
kész alázatos szolgája,
Haas Mihály
szatmári püspök

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Karl Weißnak, a Central-Commission közleményei
szerkesztőjének

Pestről Bécsbe, 1862. július 12.

Bécs, Wienbibliothek, Handschriftensammlung, I. N. 99.469

[címezés az 1. oldal tetején:]

Wolgeboren H(errn) Karl Weiss Redact(eur) d(er) Mittheilungen
in Wien

[1]

Sehr geehrter Freund!

Die Zeichnungen zu Bény¹ werden freilich nicht mit Berücksichtigung des Formates der Mittheilungen gemacht, sondern einzig u(nd) allein in der Absicht so jezt, wie in Zukunft ein gehörig grosses Format zu haben, besonders aber ein vorwiegend langes u(nd) hohes für Spizbogenbauten Grund- u(nd) Aufrisse. Da nun aber der Uibelstand für Sie einmal da ist, wird es mich sehr freuen wenn Sie die Schwierigkeiten in der Art Ihrer Ausgabe zu besiegen im Stande sein werden. Ich sende Ihnen zugleich die Originalzeichnungen, für den Fall einer etwaigen Nachbesserung; denn unser einzige bessere Kupferstecher² war leider nicht im Stande meine Ansprüche zu befriedigen, u(nd) selbst dieser Einzige ist vor 2 Monathen gestorben, u(nd) so musste die Herausgabe von Apátfalva, wozu die Zeichnungen seit einem Vierteljahre fertig liegen, auf bessere Zeiten verschoben werden.

Die Zeichnungen zu Bény sind 4, den Grundriss, glaube ich, brauchen Sie nicht, u(nd) zur Westfaçade muss ich bemerken, dass dort die rothen Linien

[2]

gelten. Wenn Sie mit der Redaction fertig sind, bitte ich sowohl Plat(t)en als Zeichnungen an die ungrische Akademie zurückzusenden.

Vor 14 Tagen ging eine Abtheilung der archæol(ogischen) Comission nach Stuhlweissenburg,³ um dort an Ort u(nd) Stelle zu untersuchen, wie man mit der Ausgrabung der Fundamente der Krönungs u(nd) Begräbniss Kirche vorzugehen habe, da hiemit doch einmal Ernst gemacht wird. Ich habe hierüber einen Bericht an die Comission abgefasst, u(nd) später in der Akademie vorgetragen.⁴ Dieser Bericht erscheint gegenwärtig in unsrem Gelesensten, dem „Son(n)tagsblatte“,⁵ mit zwei Holzschnittillustrationen, wovon der eine: Durchschnitt der über einander liegenden Schichten, wie diese i(m) J(ahre) 1848 bei Gelegenheit der leider sehr bald unterbrochenen Nachgrabung

¹ Értsd a Kisbényről szóló tanulmány tábláit: *Henszlmann 1863c*, vö.: *Henszlmann 1862q*.

² Fuchstaller Alajos.

³ Június 24-én, vö. az 552. számmal.

⁴ Lásd az 553. számot.

⁵ Azaz: legolvasottabb lapunkban, a *Vasárnapi Ujság*ban: *Henszlmann 1862p*.

gefunden wurden,⁶ der zweite muthmaasliche Restauration der primitiven⁷ Stefansbasilika, u(nd) Fundamente der auf dieselben Plaze erbauten Mathias Kirche.⁸ Hierauf gründe ich dan(n) meinen Vorschlag, wie die Nachgrabung in Angriff zu nehmen sei. Der Gegenstand hat grosses Aufsehen erregt, u(nd) ist Hoffnung vorhanden das nöthige Geld durch Beitræge im Lande zusam(m)en zu bringen.

Wünschen Sie für Ihre Mittheilungen

[3]

eine deutsche Bearbeitung des Artikels? Den(n) ganz umgearbeitet müsste es deshalb werden, weil ich für Ihren Leserkreis meine Restauration weniger zu motiviren brauche, mich daher hier kürzer, anderswo vielleicht længer als im ungr(ischen) Texte mich fassen müsste.

Wie Sie wissen habe ich an Freund Eitelberger ein Exemplar meines französischen Werkes⁹ abgegeben, er hat mir damals zugesagt dasselbe in der Augs(burger) Allg(e-meine Zeitung) zu besprechen, diese Zusage jedoch bisher nicht erfüllt, was mich um so mehr befremdet, da er eine kurze Erklærung der Theorie in Ihrem vorjæhrigen Maihefte gefunden [hat].¹⁰ Sie würden mich sehr verbinden, falls Sie ihm sein Versprochen u(nd) diese Erklærung ins Gedæchtniss zurückriefen; indem es mir natürlich des Absazes wegen darum zu thun sein muss, die Aufmerksamkeit der Sachverstændigen in einem stark gelesenen Blatte auf meine Entdekung zu lenken. Können Sie sonst noch etwas zur Verbreitung des Werkes beitragen, würde mir dies sehr angenehm sein; ich habe noch einige Exemplare hier vorrætig, das Exemplar kostet nach Maassgabe des Curses 60 od(er) 65 fl. Ö. W. ist daher von mir billiger als im Buchhandel zu haben.

Was die Correctur,¹¹ die ich erst Ende August zu erhalten habe, betrifft, kann ich im Augenblike nicht bestim(m)en, ob ich Ende August

[4]

noch in Pest sein werde, es hængt diess von einer Antwort von Paris ab, welche ich vielleicht erst in 14 Tagen erhalte. Können Sie den Artikel nicht früher sezen u(nd) drucken, u(nd) dan(n) liegen lassen?

Es bittet um baldige Antwort

Ihr

Pesth d(en) 12 July 1862.

ergebenster
Henszlmann

[Sz. E.]

⁶ Értsd a Varsányi János rajza alapján készült metszetet: *Érdy* 1853, 43. oldal. Utánközlése a *Vasárnapi Ujságban*: az 1. részhez tartozik, 330. oldal.

⁷ Értsd: az első, korai. (Henszlmann a szót itt a neolatin nyelvekben meglévő, a németből mára kikopott értelmében használja.)

⁸ Lásd az 553. számnál közölt ábrát.

⁹ *Henszlmann* 1860.

¹⁰ Lásd a 454. számot.

¹¹ *Henszlmann* 1862q korrektúráját.

Élie aláírással Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1862. július 22.
Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

Gyászkeretes levélpapíron, aminek magyarázatát az író az utóiratban adja: bátyja halt meg hirtelen. Ezzel az aláírással ez az egyetlen levél található Henszlmann hagyatékában. A kézírás nagyon hasonlít Leblanc-éra – vö. a 402. számmal –, és saját előző leveleként említi Leblanc következő levele – lásd az 579. számot –, noha ez a levél harmadik személyben említi őt, s ráadásul itt Leblanc Irányi Dániel fedőneve.

[1]

Paris 22 juillet 1862

Cher Docteur

M(onsieur) Gailhabaud se trouve en délicatesse avec M(onsieur) Arthus Bertrand, c'est donc moi-même qui suis allé chez ce dernier. Il s'est plaint de votre longue absence, une interruption si prolongée nuit, dit-il, à la réussite de l'ouvrage,¹ il est tout disposé à le continuer de suite, mais pour cela il faut que vous veniez ici, car il ne saurait faire imprimer une seule feuille ni une planche sans que vous le voyiez et revoyiez. Je lui ai dit que vous viendrez du moment qu'il veut se mettre à l'oeuvre.

Quant aux clichés de M(onsieur) Breton, M(onsieur) Gailhabaud s'est étonné de ce que vous ayez trouvé

[2]

bons les dessins contenus dans l'ouvrage de M(onsieur) Breton.² Lui, il s'est convaincu, notamment sur la porte de l'Erechtéion, que les dessins ne sont pas fidèles, ce qui du reste ne l'étonne pas beaucoup, M(onsieur) Breton n'étant pas architecte et ne s'entendant pas à l'art de lever des plans. Il m'a montré la dite porte telle qu'il l'a publiée dans son grand ouvrage que vous connaissez³ et me l'a fait comparer avec la gravure renfermée dans le livre de M(onsieur) Breton, et en effet il m'a semblé que cette dernière n'était pas bien exécutée. Du reste, si vous persistez, cher Docteur, M(onsieur) Gailhabaud ne manquera pas de s'informer auprès de M(onsieur) Breton pour savoir s'il est disposé et à quelles conditions à vous céder

[3]

ses clichés, seulement il a cru de son devoir de vous faire observer le défaut d'exactitude du travail de M(onsieur) Breton. Un Monsieur, ami de M(onsieur) Gailhabaud, était présent à notre conversation, et il confirmait l'opinion de ce dernier.

¹ Azaz: Henszlmann arányelméletének.

² Breton 1862-ben.

³ Gailhabaud 1840–1850.

Vos papiers sont chez M(onsieur) Podorski;⁴ je viens de le voir, il demeure rue du faub(ourg) S(ain)t Honoré 192. Il se porte bien, mais le plus jeune de ses élèves à un abcès à l'oeil qui inquiète son précepteur.

J'ai vu aussi la famille Adler. M(onsieur) et Mme se sont informés de vous et ils se réjouissent d'avance de votre prochaine arrivée. Ivan et un beau grand garçon. On m'a en outre montré Zoé, enfant d'environ deux ans et demi. Il y a un troisième, Léocadie, âgée de 8 mois, que je n'ai pas encore vue.

[4]

M(onsieur) Leblanc vous remercie de la peine que vous avez bien voulu vous donner dans son intérêt. Il vous serait bien reconnaissant si vous vouliez faire une démarche analogue auprès du Lloyd⁵. Il signera Gazda D.⁶

M(onsieur) Aïréni,⁷ de retour de Londres, a remis à un monsieur de Pesth⁸ trois petits portraits avec prière de vous les donner. Vous aurez, espère-t-il, l'obligeance de les faire parvenir à son frère.⁹

Je n'ai pas besoin de vous dire, mon cher Docteur, que je suis toujours prêt à vous servir en attendant que vous veniez vous-même à Paris.

Votre tout dévoué
Élie

Un nouveau malheur est venu m'affliger. Mon frère aîné est mort subitement. Il laisse une veuve avec quatre enfants en bas âge.

[Sz. E.]

⁴ Podhorszky Lajosnál. (Nyilván Henszlmann arányelméletének táblarajzairól van szó, vö. a 477. és a 617. számmal.)

⁵ *Pester Lloyd*nál.

⁶ A „Gazda” Irányi Dániel egyik ismert szerzői neve. Vö. az 593. számmal. (Itt tehát Leblanc Irányi Dánielt jelenti.)

⁷ Irányi Dániel.

⁸ Pesty Frigyesnek, vö. az 562. számmal.

⁹ Irányi Istvánnak.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. július 27.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [16. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr. Henszlmann Imre

Úrnak

Dorottya Útcza

Wurmhof

Pest.

[1]

T(örök)sz(ent)miklós VII. 27. (1)862

Kedves Barátom!

Jó volna ha a Vasárnapi Ujságtól mindjárt megszerezné az értekezéséhez¹ mellékelt rajzok clichéit,² hogy majd az Archaeologiai Közleményekben is mindjárt használhassuk. Isten önnel, mikor megy a külföldre?

hive

Stum

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1862p.*

² Azaz: kliséit. Vö. az 553. számmal.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Pestre, 1862. augusztus 4.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [18. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre

Magy(ar) Akad(émiai) Tag Úrnak

Dorottya Útcza

Wurmhof

Pest.

[1]

T(örök)sz(ent)miklós VIII. 4. (1)862

Kedves Barátom!

A konstantinápolyi egyházak kidolgozásánál¹ jó szolgálatot tehetne K(egye)dnek a Londonban megjelenő „Architectural Dictionary”² Constantinopel cikke, melynek ajánlását olvasom, és melyben, a mi fő, ezen egész tárgynak irodalma, literaturája is benfoglaltatnék. Burges angol építészről az 1858 diki Organ für Xtliche³ Kunst 15 és következő száma is közöl a moscheekről, da capo⁴ Hagia Sophia, rövid érdekes leírást.⁵ Figyelmeztetem tehát ha nem ismerné.

Megtette-e mire a múlt levelemben kértem?

Nem érkezett-e még haza Kubinyi? ha igen, kérem őtet küldené meg ha Szilágyitól⁶ valami számomra megérkezett.

[2]

Bírálja meg már valamely lapban vagy bíraltassa meg ahhoz értő által az Akademia palotája tervét, miután a Vasárnapi Ujság(b(an) megjelent.⁷

Üdvözlettel
Stum

[Sz. E.]

¹ Henszlmann-nak ez a könyve talán nem készült el, mindenesetre nem jelent meg. Vö. a 675. és a 676. számmal.

² *Dictionary 1853–1892.*

³ Azaz: Christliche.

⁴ Azaz: élükön (olasz).

⁵ *Burges 1858.*

⁶ Szilágyi Dánieltől.

⁷ Pákh Albertnek már az építkezés elkezdéséről tudósító kétrészes beszámolója illusztrációjaként, vö.: KEMÉNY 2015, 111. és 248, 281. jegyzet.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Miskolcra Törökszentmiklósról, 1862. augusztus 11.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 179

[1]

Miskolcz, 1862^{iki} aug(usztus) 11^{kén}

Kedves barátom!

Jövünk Gersterrel Egerből és Apátfalváról, és megyünk Kassára.

Perger kanonok izeni, holnap, Aug(usztus) 12^{kén} estve Pesten lesz (az angol király-nénál), ha vele szólni akarna propter aperturam,¹ mi iránt ő az érsekkel² már is beszélt, menjen be Pestre.

En pedig izenem, hogy holnap Kassán maradok, holnap után pedig indulok Pestre, ha t. i. Ön Kassára 14^{kére} vagy 15^{kére} nem jö, mint mondta, Kazinczy Gábornak t. i. hogy aug(usztus) közepe táján Kassára és Szepességre megy.

Ez utóbbi esetben pár napig Kassán bevárnám, és elmennék 6 v(agy) 7 napra a

[2]

Szepességre is Önnel, már csak azért is hogy Szumrák többé ne szidhasson.

Ha tehát 14^{kén} vagy 15^{kén} Kassára érkeznek vagy érkezhetnék *telegraphiroztassa* ezt rögtön nekem, vagy is inkább Megay Adolf kereskedőnek Kassára; akkor megvárom, ha pedig semmit sem telegraphiroztat, akkor elmegyek 13^{kán} a reggel Kassai vonattal egész Török Sz(ent) Miklósig, és otthon meglátogatom önt és Plankot etc.

sapienti pauca³

híve

Henszlmann

Gerster a reggeli trainnel⁴ indul Kassáról aug(usztus) 12^{kén} és megyen egyenesen Pestre.

[S. A.]

¹ Azaz: az üresedés ügyében. Értsd: Ipolyi egri kanonokká választásáról, vö. az 531. számmal.

² Bartakovics Bélával.

³ Azaz: a bölcs kevés szóból ért (végső soron Terentiusztól).

⁴ Azaz: vonattal.

Pesty Frigyes Henszlmann Imrének
 Temesvárról Pestre, 1862. augusztus 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 288

Vaknyomásos levélpapíron, a közölt felirat az oldal jobb felső részén, jobbra elforgatva.

[1]

PESTY FRIGYES

Temesvár augusztus 11^{én} 1862

Igen tisztelt hazafi!

Pesten megfordulván, önnek egy kedves barátom arcképét adtam át három példányban.¹

Minthogy ön azt monda, hogy a következő tél alkalmával említett barátomat látni fogja, hazafiui és baráti tisztelettel fölkérem, hogy vele találkozáskor, üdvözetem(m)el együtt ide mellékeltem arcképemet neki áthozni sziveskedjék.

Igaz tisztelettel maradok

készséges tagtársa²
 Pesty Frigyes

[Sz. E.]

¹ Irányi Dánielét. Vö. az 558. számmal.

² Mindketten az MTA levelező tagjai voltak.

Henszlmann Imre Karl Weißnak, a Central-Commission közleményei
szerkesztőjének

Pestről Bécsbe, 1862. augusztus 19.

Bécs, Wienbibliothek, Handschriftensammlung, I. N. 99.470

[1]

Pesth am 19ten Aug(ust) 1862
Dorotheagasse Wurmhof.

Sehr geehrter Freund!

Es ist mir ergangen wie Ihnen, ich war gleichfalls abwesend, u(nd) habe Ihren Brief u(nd) den Abzug¹ erst bei meiner gestern erfolgten Rückkunft übernommen, mich aber sogleich an die Correctur gemacht, die ich also, wenigstens relativ umgehend, sende.

Ich habe zu bemerken dass jedenfalls noch eine zweite Correctur nothwenig ist, die jedoch in Wien gemacht werden kann, weil ich glaube das Wichtigste bereits gebessert zu haben. Da mir das Manuskript fehlt,² konnte ich einige Fehler nicht bestim(m)t corrigiren, meine jedoch dass sie mit Hilfe der gegebenen Andeutungen u(nd) jenen des Manuskriptes diess³ leicht thun werden; ebenso kann ich, in Ermangelung der Handschrift den Plaz für die Holzschnitte nicht genau bestim(m)en, diess ist jedoch bereits im Texte geschehen, was Sie bei Einsicht des M(anus)K(ri)ptes finden werden. Die Tafel werden

[2]

wohl am besten zusam(m)en am Anfang oder Ende des Textes stehen, ich kan(n) hier auch den Grundriss nicht ausnehmen, den(n) er ist im Druk überall als Tafel I angegeben; stellen Sie selben daher in den Text selbst, muss diese Bezeichnung überall abgeändert werden. Es ist diess jedenfalls ein Loch im Fasse, welches ich jedoch deshalb nicht stopfen kan(n) weil ich die Grösse des neuen Grundrisses nicht kenne.

Ihr Sezer hat als Ei klüger sein wollen den(n) die Henne,⁴ indem er in der Abtheilung „Verhælnisse“ meine deutschen *Frakturbuchstaben in lateinische Cursivbuchstaben* corrigirte; ich kan(n) dies deshalb nicht zugeben, weil so der Bezeichnungsunterschied zwischen der antiken u(nd) mittelalterlichen Serie wegfællt, muss demnach ersuchen meine Bezeichnungsart beizubehalten u(nd) die Buchstaben nach meiner Angabe um-corrigiren zu lassen; wobei ich besonders auf das grosse K⁵ u(nd) das kleine k' u(nd) auf die neben den Buchstaben stehenden Haken aufmerksam mache, so bezeichne ich die Diagonale des Quadra-

¹ Henszlmann 1862q korrektúraíveit, vö. az 557. számmal.

² Mert elküldte Weißnak.

³ Értsd: dieses.

⁴ Azaz: Weiß szedője egy okostojás.

⁵ Fraktúr betű rajzolva.

[3]

tes = $\sqrt{2} = D'^6$ mit einem, und die Diagonale des Würfels = $\sqrt{3} = D''$ mit zwei Haken. Die Zahl der Haken ist also zum Verständniss *unumgänglich nothwendig*.

Die in Ihrem Briefe angekündigten verkleinerten Photographien habe ich noch nicht erhalten.

Bitte auf die Sichtigkeit der Coten, sowohl auf diesen, als auf den Grundrissholzschnitte besonders aufmerksam zu sein, damit die Coten mit jenen des Textes stim(m)en.

In meiner Abwesenheit hat man für die Sendung des Druckabzuges *Zwei* fl. Ö. W. bezahlt; ich habe hingegen beim Postamte reclamirt, jedoch zur Antwort erhalten, dass, weil Sie zur frankiren unterlassen, das Packet als Brief behandelt werden musste.

Die Weissenburger Ausgrabungen werden hoffentlich noch vor meiner Abreise (die gegen Ende Sept(ember) erfolgt) begin(n)en; falls der Beginn noch zeitig genug erfolgt, werde Ihnen hierüber zu berichten nicht unterlassen[.]

[4]

Berichte über unsre archæolog(ischen) Publikationen kann ich selber kaum mehr übernehmen, höchstens über den vorjæhrigen Band *unsrer* „Mittheilungen”,⁷ etwa über die *schændlichen* Restaurationen an der Kaschauer Kirche (die ich zu meinem Leidwesen vor einigen Tagen gesehen [habe]) wünschen sie diese beiden bitte mich davon zu unterrichten. Für die Zukunft werde ich her bezüglich mit Ipolyi oder Romer sprechen, ersterer kom(m)t morgen, oder übermorgen nach Pesth, letzterer in einer Woche, oder etwas später.

Ich ersuche mir das Heft der Mittheilungen, in dem Bény erscheinen wird zuzusenden, ebenso die Zeichnungen, welche ich Ihnen durch Prof(essor) Radnitzky schickte, endlich die Kupfertafeln an die ungrische Akademie, deren Eigenthum sie sind.

Für das Versprechen der Mahnung Prof(essor) Eitelbergers an sein Wort⁸ danke ich höflichst

Ihr

ganz ergebener
Henszlmann

[Sz. E.]

⁶ Itt és a D''-nél is fraktúr betű rajzolva.

⁷ Az AK.

⁸ Arra, hogy megígérte, recenziót ír az *Augsburger Allgemeine Zeitung*nak Henszlmann 1860-ról. Vö. az 557. számmal.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. szeptember 9.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 180

[1]

Pesten 1862^{iki} sept(ember) 9^{kén}

Kedves Barátom!

Utazásának¹ eredményét tudni nagyon kíváncsi vagyok, legyen tehát szíves arról értesíteni.

Bizottmányi² ülést e héten nem tarthatunk, mert a bizottmány majd nem valamennyi tagja vagy távol, vagy elfoglalva vagyon, Érdy szőlőivel, Kub. Ag.³ Nógrádon, Romer Zalában, Kub. Ferencz⁴ magán ügyeivel s. i. t.

Mult vasárnap Romerrel Eszt(e)rg(om)ban voltam, megtaláltam ott végre Bél Mnak⁵ Apátfalváról szőlő jegyzetét, mely célomra = 0; mert a templomról sem(m)it sem mond,⁶ nem tudom tehát[,] honnan eredt a triforiumnak⁷ híre. A kincstárt megnézhén feltűnt az abban levő könyvtakarónak⁸ hasonlatossága a n(emzeti) muz(eumi) byz(ánci) emailaihoz,⁹ mint ha csak egy kéz dolgozta volna mindkettejét, a betűk alakja is mindenben ugyan az. A templom, vulgo basilica,¹⁰ roppant ízetlen moles,¹¹ ha tót volnék Velblutnak nevezném, anyaga rossz[,] úgy hogy az egész már is enyészetnek indulni kezd. Untergangsbau,¹² melynek eltűnésével a művészet

[2]

semmit sem veszítend. Midőn E(sztergom)ban a hajóra léptünk, megpillantottuk Vecserát, ki szabadságának eltelte után Konst(antiná)p(oly)ba utazott, vasárnap estve érkezett Pestre, és hétfő reggel tovább ment; sokat beszélünk vele a hajón K(onstantiná)p(oly)-ról és a Hübnekről, tiszteli önt barátságosan.

¹ Értsd: kassai útjának, vö. a következő számmal.

² Azaz: archaeologiai bizottsági.

³ Kubinyi Ágoston.

⁴ Kubinyi Ferenc.

⁵ Bél Mátyásnak.

⁶ A szöveghelyet idézi Henszlmann az 592. levélben.

⁷ Vö. az 592. levéllel.

⁸ Azaz az ún. esztergomi sztaurotékának, vö. a következő levéllel.

⁹ Azaz: zománchoz. Értsd ezen az ún. nyitraivánkai vagy Konstantinos Monomachos-korona lemezeit.

¹⁰ Azaz: az (új) esztergomi székesegyház.

¹¹ Azaz: tömeg (latin).

¹² Értsd két értelemben is: hanyatló stílusfázisban készült, illetve anyagában pusztulékony építmény.

Kub. Ag.¹³ Érdy és Pauer a fejevári ásatás iránt az enyimtől eltérő véleménynel vannak, ők t. i. a verehrliches Publicumot¹⁴ kincsekkel szeretnének meglepni, 's azért ott akarták az ásatást megkezdeni, hol azt Erdy 1848^{ban} abba hagyta, tervemet¹⁵ tehát viriliter¹⁶ kellett védnem, miben Feri¹⁷ fidus Achates¹⁸ volt, úgy hogy elvégre Ö M(él-tó)ságát¹⁹ rá beszéltem[,] hogy az előleges tervem szerinti ásásra 100 ftot leg kegyel-mesebben resolváljon.²⁰ Én tehát jövő vasárnap megyek Fejevárra, és megkezdem a munkát hétfő sept(ember) 15^{kén}; remélem, hogy egy hét alatt tisztába hozom az alapzat²¹ kiterjedését, és hogy a „wir sind die Comission, u jeh!”²² mely sept(ember) 21^{kén} lejön cum dignitate²³ tanácskozhatik

[3]

az ásatások folytatása iránt, még pedig akkor már biztosabb alapon. Kérdem önt[,] nem jöhetne e le jövő hétfőn vagy szerdán Fejevárra? úgy se volt ott velünk első ízben; vagy csak az egész commissioval jön a veni sancte ra,²⁴ mert úgy hiszem, hogy K. A.²⁵ el nem mulasztja az alkalmat a fényes lakomára, 's alkalmasint azért nem akarta engedni hogy egy héttel előbb menjek le[,] mint ő lejöhet.

A Jarhbücherek²⁶ ama kötetét, melyben Heidernek ön által említett czikke a salzburger romanismusról²⁷ előfordul, itt sehogy sem tudtam kezemre keríteni, a Baudirectioban²⁸ épen e kötet hibázik, az akademia példányát Vas²⁹ vitte el; 's így nem marad egyéb hátra

¹³ Kubinyi Ágoston.

¹⁴ Azaz: a tisztas közönséget. (A német jelző a verehrtes, 'tisztelt' és az ehrliches, 'becsületes, derék' szavakból összegyúrva, valószínűleg gúnyos értelemben.)

¹⁵ Lásd az 553. számot. Vö. az 566. számmal.

¹⁶ Azaz: derekasan, férfiasan.

¹⁷ Kubinyi Ferenc.

¹⁸ Értsd: hú barát. (Achates Vergilius Aeneisében Aeneas barátja, akinek állandó jelzője a hú: fidus Achates.)

¹⁹ Kubinyi Ágostont.

²⁰ Azaz: biztosítson.

²¹ Azaz: az alapfalak.

²² Azaz: mi vagyunk a bizottság, ó, je! Értsd ezen az AB tagjaiból a székesfehérvári ásatások ügyében delegált albizottságot. Vö. az 552. számmal.

²³ Azaz: méltósággal.

²⁴ Azaz: ünnepi misére. (Gúnyos.)

²⁵ Kubinyi Ágoston.

²⁶ A JbCC.

²⁷ Értsd ezen Heidernek a salzburgi román kori építésetről szóló tanulmányát: Heider 1857.

²⁸ Azaz: az (Országos) Építészeti Igazgatóságon.

²⁹ Vass József.

mint Önt megkérni legyen szíves [*]azt magával elhozni, vagy elküldeni, [*]³⁰ hisz két nap alatt elvégzem az excerptát,³¹ és ha elébb nem tartunk gyűlést, tartandjuk sept(ember) vége felé; mert valamint csak kell elkészíteni az oct(óber) 6^{kán} tartandó szakgyűlés³² számára Tiszteletemet otthon

híve
Henszlman Imre

[S. A.]

³⁰ A csillagok közötti szövegrész két vonallal aláhúzva.

³¹ Azaz: a kivonatolását.

³² Az MTA október 6-i osztályülésén végül Ipolyi olvasta föl a fejereklyetartókról szóló értekezését, vö.: *Ipolyi 1863a*.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének

Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. szeptember 11.

Kassa, VSMRP, p. č. 175, [19. levél]

[1]

T(örök)sz(ent)miklós IX. 11. (1)862

Kedves Barátom!

Kassai utam eredménye?¹ nem más mint a mit előre tudtam, hogy a Püspök² mindent megígért, a nagy falfestménynek megkegyelmez³ s a t(öbbiten) csudálkozik hogy ötet vádolják, miután ő csak anyiban⁴ részes ebben úgy mond mint a város és [az] egylet,⁵ kiknek megegyezésével és jóváhagyásával történt az egész⁶ – s a mi történt factum infectum fieri nequit⁷ etc.

Nagyobb a sárosi és szepesi ut eredménye, hol csak felületes vizsgálat mellett is 1,000 nél több XV.dik századi festvény és faragványra találtam! E mellett több művész nevére etc.

Fehérvárra most nem

[2]

mehetek, lehet később s akkor meghozom a Jahrbuchot,⁸ ha pedig nem lehetne akkor sem, úgy alkalmilag⁹ megküldöm – Ultra modum¹⁰ igénybe vagyok véve mindenfelől.

A mit Esztergomban látott az nem könyvboríték,¹¹ de hierothéca, lipsanoteca, ereklyetartó Tábla[,] reliquientafel, – rég ismerem; sőt ki is van már adva Bock által.¹²

Nekem meg a napokban Reverend Julius Kessler írt Birminghambol, per Bruder in Christo,¹³ s azon naiv desideratuma¹⁴ van, hogy ötet a magyar Akademia tagjává neveztessem ki.

Hát Szilágyi nem ír? Várom küldeményét, ha megérkezett volna Kubínyihez, mondja meg kérem küldené meg.¹⁵

¹ Ennek előzményeiről lásd az 529., 530. és 533. számot.

² Fábry Ignác.

³ Vö. a 490. számmal.

⁴ Azaz: ugyanannyira.

⁵ A kassai Szent Erzsébet Társulat.

⁶ Vö. a 416. számmal.

⁷ Azaz: a megtörténtet meg nem történtté tenni nem lehet.

⁸ Heider 1857-tel, vö. az előző számmal.

⁹ Azaz: alkalomadtán.

¹⁰ Azaz: módfelett.

¹¹ Azaz: tok.

¹² Bock 1859b, 140–144 és II. tábla.

¹³ Azaz: mint testvérének Krisztusban (német és latin).

¹⁴ Azaz: kívánsága.

¹⁵ Vö. az 560. számmal.

Emlekezik ugy-e arra, hogy Emichhez együtt
[3]
vittük mintegy 3 hete a kéziratot nyomtatni, s képzelje correctura még maig sem érkezett,
szóljon kérem a factorral¹⁶ és Sárkánynyal küldené már egyszer. Így azután szerkesztő
legyen az ember, ezen indolentia¹⁷ mellett.

Viszont üdvözlettel

híve
Stum

[Sz. E.]

¹⁶ Azaz: nyomdással.

¹⁷ Itt: nemtörődomség (latin).

Henszlmann Imre Kubinyi Ferencnek
Székesfehérvárról Pestre, 1862. szeptember 16.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 1. levél¹

Henszlmann-nak a levélbe rajzolt vázlata az 553. számon közölt helyszínrajzhoz képest fordított állású, azaz észak itt balra, ott jobbra van.

[címezés a hátoldalon:]
Tekintetes Kubinyi Ferencz
Urnak

Ország út 14^{ik} szám

Pesten

[1]

Sz(ékes) Fehérvárt 1862^{iki} sept(ember) 16^{kán}

Kedves barátom!

Nem foghattam úgy a munkához mint akartam² tehát ibant qua poterant,³ tegnap reggel 8 órakor megkezdtük az ásatást és 4 és 5 közt délután már is a *négyegnek*⁴ egyik *pillér-jére* (auf einen Vierungspfeiler)⁵ akadtunk, mely a kereszthajó közepén állt, és melyen alkalmasint a kúp⁶ emelkedett

A pillér alkalmasint az A helyen áll, az az a négy pillérnek dél nyugoti pillérje.⁷ Nehéz lesz a b pillért

¹ Gyarapodási naplósám: 1912/6.

² Henszlmann az 553. számban közölt helyszínrajzon K betűvel jelölt területen (azaz a püspöki palota kertjében) szerette volna kezdeni a munkát – lásd az 553. számot –, míg Kubinyi Ágoston, Érdy és Pauer amellet voltak, hogy az 1848-ban félbeszakadt munkákat kell folytatni (azaz először a Fazekas utca területén dolgozzanak), vö. az 564. levéllel. A Henszlmann alábbi vázlatán szereplő „kút” az 553. számnál közölt helyszínrajzon H betűvel van jelölve.

³ Azaz: csinálom, ahogy lehet. Teljes formájában: Ibant qua poterant, qua non poterant ibi stabant, azaz: Mennek, ahová lehet, ahová nem lehet, oda nem mennek (Charisius *Ars grammaticájából*).

⁴ Azaz: négyezetnek.

⁵ Azaz: négyezeti pillérre.

⁶ Azaz: kupola.

⁷ Henszlmann-nak ez a megállapítása azon alapult, hogy az 1848-ban talált sírokról előzetesen azt gondolta: azok a főhajó közepén (*in medio ecclesiae*) fekszenek, vö. az 553. számon közölt helyszínrajzzal. (Holott valójában a déli mellékhajóban.) A kereszthajó, amelyről Henszlmann beszél, nem kiugró szárnyakkal, hanem belmagasságában a főhajóéval azonos szakaszként képzelendő el.

shape korepen állt, és melyen alkalmasint a
 melkedett

ejszaka

a föld
 nyugati

a föld. utas

kút

dél

uterc

[2]

felásni; mert ez igen közel állhat az utczába kiszökő⁸ házhoz (nézd meg azt a vas(árnap) ujságban,⁹ mert Varsányi rosszul rajzolt¹⁰ az utczt a házon túl tevének kelet felé), a mellékhajót annál kevésbé kereshetjük e helyen, hol az a kiszökő házhoz igen közel lesz. Kellene tehát a templom északi részét, és annak szélességét a püspök udvarán, vagyis kertjében keresni; sed hic canis est.¹¹ A püspök¹² csak tegnap délután haza érkezvén, mindjárt hozzá mentem (akkor még a pillért nem találtuk volt) értekezendő, menyire engedi az ásatást udvarán, és megtudtam tőle, hogy *nem engedi*, mert ő Bécsben volt és ott neki azt mondták, hogy „*csak nem lesz bolond felturatni az udvarát*”. Hinc sequitur:¹³ hogy megint a bécsiekkel van dolgunk, kik valami *nemzeti mozgalomról* tartanak. Úgy hiszem tehát a cancellárnak¹⁴ kellene írnod, írjon ő a püspöknek, különben attól tartok, hogy a püspök a városi tanácsot is fogja informalni, 's aztán meggyül a bajunk azzal is. Hanem persze a lépésnek rögtön kellene történnie, és

[3]

a cancellárt is arra kellene kérni, hogy rögtön írjon, különben ha vasárnap¹⁵ le fogtok jönni[,]nem intézhetitek el az ügyet. Sapienti pauca.¹⁶

Előlegesen Száz¹⁷ Ferenc építésznel úgy egyezkedtem, hogy 8 emberrel dolgoztatván a köb öl kiásatásáért három o. e. ftot kap; eddig már valami 5 vagy 6 köbötlet kiástunk, találtunk egy háromkraiczárost, egy régi krajczárost, és XV^{ik} Lajosnak egy ½ sousját, boltgerinczeket és krabbent.¹⁸

Ha a püspök az ásatást udvarán nem engedi meg, attól tartok hogy czélunkat félig sem fogjuk elérni.

Tegnap Ürményi József és Waldstein János (az kit a Lloydban megdolgoztam¹⁹) a helyszínén megjelenvén; az utóbbi roppantul charmantoskodott²⁰ velem; sőt 20 o. e. ftot is adott át az ásatásra.

---

⁸ Azaz: kiugró.

⁹ Azaz az 553. számon reprodukált ábrán.

¹⁰ Azaz Varsányi János 1848-ban készített helyszínrajzán – közölve: *Érty* 1853, 42 –, amelyet Henszlmann az 553. számon közölt helyszínrajza alapjaként használt.

¹¹ Azaz: de itt van a kutya elásva.

¹² Farkas Imre.

¹³ Azaz: ebből következik.

¹⁴ Forgách Antalnak. (Vö. az 532. számnál útlevélygügyekkel.)

¹⁵ Azaz szeptember 21-én. Vö. az 564. számmal.

¹⁶ Azaz: A bölcs kevés szóból ért.

¹⁷ Szász.

¹⁸ Azaz: boltozati bordákat és kúszóleveleket.

¹⁹ Lásd: *Henszlmann* 1861j. Vö. a 471. számmal.

²⁰ Azaz: kedveskedett, udvariaskodott (franciából).

Pauertól jövek, mondja, hogy sejtette a püspök visszontettségét mihelyst szó lesz udvaráról. P.²¹ vállvonásai után gyanakodom, hogy a püspöknél nem igen lesz szószóllónk. A pillér jelenleg (½ 5 óra) még nincsen kitisztázva; két vörös márvány lapot találtunk épen, nem tudom[,] sír feletti tábla, vagy padolat, vagy más? nem egész, csak töredékes; vagy 7 ½ lábnyi mélységben vagyunk

híved
Henszlmann

[Sz. E.]

²¹ Pauer János.

Kubinyi Ferenc Henszlmann Imrének
Pestről Székesfehérvárra, 1862. szeptember 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 216

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre Úrnak külö-
nös tisztelettel

A' Benczék¹ kolosto[-]
rában

Sz(ékes) Fejérvárt

[Ép vörös viaszpecsét a Kubinyiak családi címerével és a bélyeg kivágása miatt töredékes postabélyegző.]

[címezés az oldal alján:]

T(isztelt) Henszlmann Imre Úr.

[1]

Kedves barátom!

Folyó hó 16^{ról} hozzám intézett becses leveled² szerint a' Fejérvárott általad meg kezdett ásatás máris eredményre vezetett. A mi az ásatás körül elő fordulható akadályokat illeti, minthogy az egész bizottmány f(olyó) hó 21^{én} a helyszínén meg jelend, leg tanácsosabbnak tartanám az ásatás körül netalán előfordúlható nehézségek el döntését azon időre halasztani midőn az egész bizottmány együtt leend; addig is azomban az utszán általad meg kezdett ásatás, melyre nézve[,] ugy látom[,] jelenleg még nem forduland elő akadály, már csak azért is folytatandó volna, hogy a további munkának ezentul mi módoni folytatására nézve a' bizottmány annal biztosabban intézkedhessék. Kelt Pesten (1)862^{ik} évi Sept(ember) 17^{én}

igaz barátod
Kubinyi Ferencz

[M. K.]

¹ Azaz: bencések. Értsd: ciszterciták, vö. az 567. és az 583. számmal.

² Lásd az előző számot.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. szeptember 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [20. levél]

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Henszlmann Imre

Magy(ar) Akadémiai Tag Úrnak

sürgöss

Fehérvárott

Főtisztelendő Pauer Kano-
nok Úr Ö Nagyságánál

[1]

T(örök)sz(ent)miklós IX. 24. (1)862

Kedves Barátom!

Már előbb ugyanazon napra, melyen Fehérvárott megjelennem kellett volna,¹ hozzám esperesi gyűlés és kerületi iskolai tanácskozmány lévén rendelve[,] szívem nagy fáj-
dalmára a szép napban részt nem vehettem. Remélem hogy nem sokára azonban meg
tudom nagy eredményét.

Addig is ha, mint gyanitom k(egye)d még Fehérvárott volna, egy kérést intéznék
K(egye)dhez. Épen most dolgozom fel a „Chef”eket akadémiai előadásul.² Nagy szük-
ségem volna erre nézve ha a fehérvári Sz(ent) István fő³ rajzát vagy jó photographiáját
meg kaphatnám. Eszközlésemre⁴ küldött ugyan Pauer kanonok Taval egy photograp-
hiát az Akademiának, de ez oly rossz volt, hogy használni nem lehet. Tudom most sem
lesz ily kis városban jobb photograph. Azért legalkalmasabb volna ha talán kegyed
oly sikerülten levenné⁵ mint a soi dissant⁶ Csák Mátét.⁷ Tudom, hogy múlt századi uj,

¹ Azaz szeptember 21-én. (Vö. az előző számokkal.)

² Azaz: a fejedeklyetartókat (franciából) az október 6-i osztályülésre. Lásd: *Budapesti Szemle*, 16: 51–52 (1862), 203–204; vö.: *Ipolyi 1863a*.

³ Azaz: fejedeklyetartó. (Akkoriban a székesfehérvári székesegyház egyik oltárán, ma a Székesfe-
hérvári Egyházmegyei Múzeumban, vö.: SMOHAY 2013.)

⁴ Azaz: közbenjárásomra.

⁵ Azaz: lerajzolni. (Metszete közölve: *Ipolyi 1863a*, 100, 7. ábra. A tanulmányban sem rajzolójáról, sem metszőjéről nem esik szó.)

⁶ Azaz: úgynevezett (francia).

⁷ Az ún. trencsényi hermát (Magyar Nemzeti Múzeum, vö.: KAT. BUDAPEST 2000, 126–127, I–I. szám). (Metszete közölve: *Ipolyi 1863a*, 102, 13. ábra. Rajzolója, illetve metszője nincs említve.)

czopf historia,⁸ de még is a teljesség végett kellene. Azután mellette fekszik még a *régibb cranium tok*,⁹ ámbár ez is csak 17-dik századi mű, még is erre még nagyobb szükségem volna, s ezt még könnyebben lerajzolhatná, valamint feliratai leírását kérném. Az adatokat s okiratokat felőlök birom. Ismételt keréssel¹⁰

híve
Stum

[Sz. E.]

⁸ Mármint a Szent István-fejereklyetartó 18. századi.

⁹ Azaz: koponyaereklye-tartó. (Metszete közölve: *Ipolyi 1863a*, 101, 8–11. ábra. Rajzolója, illetve metszője nincs említve.)

¹⁰ Értsd: kéréssel.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1862. október 7-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 74–75. oldal, 58. pont

[bal hasáb:]

58. Elnök¹ előterjeszti a székesfehérvári ásatások ügyében tett intézkedéseket

1. Hogy az adakozások felszólítása következtében a' várákosoknak nem felelnek meg, és mennyire ezekből eddig csupán mintegy 1000 ft folyt be.

2^{or} Hogy Henszlmann tag az ásatások intézésére kiküldetvén, sikerült neki már is az egyház alapfalai tetemes részét felfedezni, mint felvételi rajzai és ásatási naplója előterjesztéséből kitűnt.

3^{or} Előterjeszti a' fejevári püspök Ő Méltósága és a' városi hatóságok megkeresésök folytán érkezett válaszaikat,² melyek szerint készséggel ajánlkoznak a' munkálatoknak hatóságuk területén nem csak megengedésére, de a' mennyire tőlők telik, elősegítésére.

[a jobb hasábban:]

Határozottatott

1° Szűken folyó adakozások miatt még a' megyei és városi hatóságok is fel fognak szólíttatni az Elnök által adakozások gyűjtésére

2^{or} Henszlmann tag megbíztatik a' bejött adakozásokhoz képest az ásatások további folytatásával.

3^{or} A' méltóságos püspökhöz 's a' városi hatósághoz a' bizottság köszönő levelet intéz, felkérve az előbbi, hogy annak idején ásatásokat a' mennyire szükséges leend, saját laka udvarán is megengedni méltóztassék.

[Sz. E.]

¹ Kubinyi Ágoston.

² Ezen még az 1862. június 24-én Székesfehérváron járt albizottság felhívására – vö. az 552. számmal –, tehát még június végén–július elején beérkezett válaszok értendők. (Az MTA-n nyári szünet miatt július 1. és október 7. között nem volt bizottsági ülés.)

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének

Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. október 15.

Kassa, VSMRP, p. č. 175, [21. levél]

[1]

Törökszentmiklós X. 15. (1)862

Kedves Barátom!

Fájdalom bizony e héten sem lesz semmi már a fehérvári látogatásból oly eltörödve jöttem haza Pécsről. Az úton két napot és két éjszakát, ott pedig alig néhány órát töltve. Így van az ha az ember az időnek s hivatalának rabja. De ott van ám még csak restauratioi és elhanyagoltsági Schweinerei in der Fülle und Hülle!¹ Valami egyiptusi kapitálek² csúcsos ablakkal teszik a renovatiót³ etc. etc.

Azt sem tudom láthatom-e a jövő héten, melyre csak 30 házassításunk van előre bejelentve,⁴ mely végett aligha mozdulhatok, miután előre látom, hogy pentekig mindennap ezzel leszek el foglalta, akkor pedig már a Vasárnap

[2]

véggett el nem indulhatok. Azért eleve kérem ismét K(egye)det, ha az István féle Chefet levenné számomra.⁵ Miután minap egy meglehetősen fametszővel szoltam, ez azt mondá hogy ő legexactabban dolgozhat oly rajz után mint a Kegyedé a Csák Máté féle Chef-ről,⁶ mely neki igen tetszett; míg a zágrábi photographiákra⁷ nézve azt mondja, hogy azok után nem lehet jól dolgozni, pedig ezek meglehetősen sikerültek. Vagy hogy a photographiánál szükséges volna az üveget megküldeni, melyről úgy mond könnyebben metszhetni. Azért kérném ha egyszerűen lerajzolná, úgy mint a Muzeumit,⁸ hiszen ezzel úgy is negyed óra alatt kész volt. Hasonlón jó volna ha a mellette fekvő régibb bórítéknak is rajzát adná; vagy ha ez unalmas[,] úgy csak felirataival leírná.⁹

¹ Azaz: hitványság nagy bőségben. (A német idióma: *in der Hülle und Fülle*.)

² Azaz: egyiptizáló fejezetek.

³ A pécsi székesegyház Pollack Mihály által tervezett új homlokzatain.

⁴ Azaz: a 30(!) házasságkötést kell celebrálniuk.

⁵ Vö. az 568. levéllel.

⁶ Vö. az 568. levéllel.

⁷ Értsd ezen a zágrábi székesegyházban őrzött Szent István-fejereklyetartó mellszobor fényképeit. (Vö.: *Ipolyi 1863a*, 102–103; *PREMERL 2013*.)

⁸ Az ún. trencsényi hermát.

⁹ A koponyaereklye-tartót, vö. az 568. levéllel.

Erre kérem miután magam nem mehetek; addig is míg talán láthatom November elején, ha nem hamarább[,] vagyok

híve
Stum

Mondja üdvözetemet Gerlach és
Dornis barátimnak.

[Sz. E.]

Doby Jenő Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1862. október 22.
 Kassa, VSMRP, 85, [1. levél]

[1]

Wien den 22sten Oct(ober) 1862

Lieber Emerich!

Deine Aufträge habe ich ausgerichtet, Radnitzky nahm mich sehr gut auf, scheint aber nicht große Lust zu haben mit Engert wegen dem Bild sich zu befassen, er sagte Engert sei sehr krank; gestern war ich wieder dort, er fragte mich ob ich bei Engerth war, er stehe mit ihm nicht so schlecht, ich möchte hingehen u(nd) wegen dem Bilde nachsehen. Ich werde also dieser Tagen hingehen, hoffe aber auf keinen Erfolg bei Engerth. Es soll ihm gewöhnlich nicht einfallen die Bilder zurückzugeben, die er zum restauriren bekommt.¹

In der kaiserlichen Bibliothek war ich auch u(nd) zeichnete dort ein Portrait des Mathias welches im ganzen viel Ähnlichkeit mit dem Battyányischen hat.² Radnitzky hat auch eines u(nd) versprach mir einen Abguß davon. Das Schreiben an Weisz übergab ich auch, er läßt dich grüßen u(nd) wie ich mich zu erinnern glaube hofft auf das Versprochene, wenn du nach Wien kommst. Auch Radnitzky läßt dich grüßen.

[2]

Die Gruppe Alexy's³ übergab Radnitzky vor mehreren Wochen schon dem Gießer, ich war gestern auch dort, er hat sie nicht in Guß genommen, da er glaubt sie müsse noch überarbeitet werden, er versprach gleich an Alexy deshalb zu schreiben.

Nun noch eines[,], ich vergaß ganz, als ich in Pest war, auf meine Kuglersche Kunstgeschichte⁴ die sich noch bei Greguss⁵ befindet; ich bitte dich demnach, da es mir sehr unlieb wäre sie zu verlieren, sie von Greguss zu verlangen u(nd) wenn es möglich, sie mir mitzubringen wenn du kommst.

In der Ambraser Sammlung befindet sich kein Ohlbild von Matthias, es ist wohl eines da aber von Kaiser Matthias.

¹ Erasmus Engert a császári képtár igazgatója volt, nyilván ennek egyik képéről van tehát szó.

² Talán az ún. Nádasdy-Mausoleum Mátyás király-ábrázolásának típusáról van szó. Ez alapján készült az az olajfestmény, amely egy magyar vezéreket ábrázoló sorozathoz tartozott eredetileg a németújvári Batthyány-várban, majd a család rohonci kastélyából indult vándorútra már a 19. század közepén. Az eredetileg 20 darabos sorozatból a Mátyás királyt ábrázoló darab ma lappang. Vö.: Buzási 2007, 123–124.

³ Vö. a 478. szám bevezetőjével.

⁴ Kugler 1842.

⁵ Nyilván Greguss Ágostnál.

Hoffend daß du mir vor deiner Ankunft hier noch schreiben wirst damit ich mich fertig machen kann[,] empfehle ich mich dir u(nd) der Tante⁶ u(nd) zeichne mich als deinen

dankbaren Neffen
Eugen.

Adresse der Onkel Doby ist Cassa Beamter der k. k. priv(ilegierte) Credit Anstalt für Handel u(nd) Gewerbe.

[E. A.]

⁶ Karl Fiedler feleségének, Wilhelmine Eleonore Henszlmann-nak.

Rosty Zsigmond Henszlmann Imrének
 Rábaszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. október 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 315

[1]

R(ába)sz(en)tMiklós 10/28 (1)862

Tisztelt barátom Uram!

Tegnapai beszélgetésünk folytánbátor vagyok néhány adatokkal szolgálni.

Sz(en)t István családjáról jelesen értekezett Cornides Daniel *Genealogia Regum Hungariæ sæculi 11.*¹ Szerinte Sz(en)t Istvánnak fiai voltak: Otto, Imre, Bernád, – ennek 6 leányai voltak –. Leányai: Agatha, Hedvig, és egy névtelen.

Gyzela alig² fekszik a hajdani Fejérvári Basilicában, mert Bonfin szerint Veszprém-ben lön eltemetve, mint az általa fentartott, és közlött sirkő felirata tanusítja.³ – Ellenben némelly német tudósok állításai szerint Passauban lett volna eltemetve, de ez ellen annak idejében Pray Diatribe⁴ p. 168 és Cornides kikelnek, s a passauai sirkövet későbbi koholmánynak bizonyították.

Robert⁵ hullája kifosztogatásáról szóló diplomával⁶ nem szolgálhatok, mert nincs complet Codex Diplomaticusom,⁷ hanem megvan az Index Stripis Arpadiano-An-

[2]
 degavensis,⁸ ebben – 39 lapon – 1349 [„]Donacionales super terra Gyök Custodi Albereg-
 galensis propter denudatum spoliatumque corpus Patris sui ademta, Matrique donata,
 priuilegialiter elargitur[”]⁹ – Találtatik pedig ezen diploma egész terjedelmében Fej(ér)
 Cod(ex) Diplom(aticus)¹⁰ T(omus) 9 V(olume) 1 p(agina) 644.

Biztos tudomásom szerint Fejér Megyei Levéltárban van Complet Codex diplo-
 maticus, s hiszem, hogy bár melyik könyvet használatra megkapni lehet, s nézetem
 szerint nem ártana a megjelenendő egyik értekezésében ezt jól meg érinteni – jó egy
 kis figyelmeztetés, minő egyének is voltak a hajdani káptalanbeli urak közt, – a mostani
 Captalanbeliek bizony nem érdemelnek kíméletet.

¹ *Cornides 1778.*

² Azaz: aligha.

³ *Bonfini 2,4, 280.*

⁴ *Pray 1771.*

⁵ Károly Róbert.

⁶ Azaz: oklevéllel.

⁷ *Fejér 1829–1844.*

⁸ *Fejér 1835.*

⁹ Az idézet eleje pontosan így: „Donacionales suas [értsd: Károly Róberté] super terra Gyök
 custodi Eccl. Albaregalen. propter [...]”

¹⁰ *Fejér 1829–1844.*

Reményilem h(og)y nem veendi rossz néven ezen barátságos figyelmeztetést és utba utasítást, s így magamat korábbi becses barátságába ajánlva vagyok tisztelettel

a Tekintetes Úr(nak)

kész szolgája

Rosty Zsigmond

[Sz. E.]

Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének
 Pestről Székesfehérvárra, 1862. október 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 215, [3. levél]

Vaknyomásos levélpapíron: az 1. oldal bal felső sarkában a Kubinyiak családi címere.

[1]

Pest Okt(óber) 30. (1)862

Tekintetes Úr!

Vevén mai napon becses levelét, sietek erre válaszzal.

Én oka nem vagyok hogy a bizottmány tagjai Fehérváron eddig meg nem jelentek; én már két ízben voltam ott, s részemről mindent elkövettem, hogy az egész bizottmány ment volna ki, de ellevén mindnyájan foglalva, előbb ki nem rándúlhatnak. November 6^{án} mint tegnap Nagyságos Pauer Urhoz irt levelemben

[2]

jelentettem, mindnyájan meg fogunk jelenni,¹ kérem tehát sziveskedjenek addig egy kis türelemmel lenni.

Magamat nagy becsű indulatiba ajánlván, maradtam

alázatos szolgálja
 Kubinyi Ágoston

[G. B.]

¹ Vö. az 576. számmal.

Fromhold Károly Henszlmann Imrének
 Hely nélkül, 1862. október 31.
 Kassa, VSMRP, p. č. 124, [2. levél]

[1]

Theuer Freund

Ich lese mit Begierde deine Berichte über die Nachgrabungen in Stuhlweißenburg, ich habe volle Zeit dazu[,] den fast 3 Monathe hält mich der Herr von Tod bei der Gurgel u(nd) will haben daß ich jetzt schon in's Gras beiße.

Ich habe deinen Rath nöthig, ergo stifte dich u(nd) sporne dich u(nd) meinnetwegen besteige dich auch, aber kom(m)e quo olim

[2]

Ich bin den ganzen Tag zu Hause, blase Trübsal, u(nd) kratze mich hinter den Ohren.

Vale & fave

Dein alter
 Freund Fromhold

31 Obtob(er) 1862.

[Sz. E.]

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1862. november 4-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 77–78. oldal, 64–66. pont

[bal hasáb:]

64. Ipolyi b(izottsági) t(ag) előterjeszti, hogy a kassai székesegyház javításánál Sz(ent) Erzsébet, I. Károly és I. Lajos királyok régi[,] XIV. vagy XV. századi megcsonkult szobrai levétetvén, jelenleg a' szabadban fekszenek, 's mint a' városnak tulajdonát, annak hatóságától a' régi mű tekintetéből a Nemzeti Muzeum számára megszerzendők volnának.¹

[jobb hasáb:]

Elnökség folyamodni fog Kassa város hatóságához.

[bal hasáb:]

65. A székesfehérvári királyi egyház ásatása ügyében felolvastatott Henszlmann b(izottsági) t(ag) levele, mely iránt Wenzel b(izottsági) t(ag) is előadja hely színén tett észleleteit.

[jobb hasáb:]

Határoztatott, hogy e' fontos ügyben albizottság menjen ki a' hely színére, mely ott a' további teendők iránt intézkedjék.²

[jobb hasáb:]

66. Az ezen ásatások intézésével megbízott Henszlmann b(izottsági) tagnak avatott szorgalmas eljárása elismerésüül és fáradságáért j(e)gy(ző)k(önyv)-ileg kinyilatkoztatandó köszönetet, és 5 ft napidíjat határoz a' bizottság a' begyűlt adakozások erejéhez képest.

[Sz. E.]

¹ Vö. az 591. számmal.

² Vö. a következő számmal.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Székesfehérvár, 1862. november 6-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 78–80. oldal

A Székesfehérvárott tartott ülésnek minden napirendi pontja az ásatásokhoz kapcsolódott.¹

67. A bizottság a helybeli királyi egyház kiásása ügyében tartandó gyűlésre meghívja a városi hatóságot, s a művezető építész. – Megjelent a város Polgármestere és Szász építész.

68. Az ásatásra nézve határozatott, hogy a bekövetkező téli időszak végett az ásatások a még néhány napi szükséges munka bevezésével, alkalmasabb időre elhalasztatnak.

69. A kiásott alapfalak és térre nézve határozatott, hogy a mostani állapotban hagyatnak, de a biztonság végett a kiásott térnek útfelőli oldala lejtős feltöltés által megerősítetik, és karfákkal fog ellátni. miután a művezető építész² benyújtandó költségvetéssel bízott meg.

70. Az ásatás leírása és a kiásott romok rajzai közzétételére nézve határozatott, hogy azokat a bizottság minél díszesebben és kimerítőbben, a székesfehérvári királyi egyház történetével együtt kívánná kiállítani. Mivégett Henszlmann b(izottsági) t(ag) Parisba menet megbíztatik, hogy a rajzok kiállítási költsége iránt tudakozódva a bizottságot a felül értesítse, s ennek nyomán az Elnök az Akadémia igazgató tanácsát a költségvetés előterjesztésével fogja megkeresni.

71. Székesfehérvári püspök Ő Méltóságának panaszos levele felolvastatván – határozatott a válasznak azon időre elhalasztása, midőn a püspöki lak udvarán ásatások újabb megkeresését kívánni fogják.

72. Pauer János kanonok Ő Nagyságának – a bizottság köszönetet szavaz házabani szíves vendégszerető fogadásáért.

[Sz. E.]

¹ Az ülésen jelen voltak: Kubinyi Ágoston, Henszlmann Imre, Kubinyi Ferenc, Mátray Gábor, Toldy Ferenc, Pauer János és Ipolyi Arnold.

² Szász Ferenc.

Jegyzőkönyv a székesfehérvári ásatásokon feltárt három sírban talált csontvázak
orvosszakértői szemléről

Székesfehérvár, 1862. november 8.

Kassa, VSMRP, p. č. 749-ben

[1]

Másolat,

Szemle Jegyzőkönyv. A székesfehérvári Sz(ent) István basilikájának ásatásakor feltalált három sirjaikban még épségben hagyott emberi csontvázak nemének, korának és temetkezési idejének meghatározására[.] T(ekintete)s Henszlmann Imre dr az itteni ásatások vezetője, T(ekintete)s Toldy Ferencz dr m(agyar) k(irályi) t(udományos) akad(emiai) r(endes) tagok, és Szász Ferencz építész[.] az ásatások felügyelője jelenlétében Szendefy Josef dr városi főorvos, Eltér József, dr fehérmegyei főorvos és Vojtitz Moritz dr gyakorló orvos f(olyó) é(v) András hó¹ 6-án a helyszínén megjelenván pontos és szigorú vizsgálat után következőleg nyilatkoznak.

I^{ső} Az A alatti vagy is a szélső csontváznak csontjai mind könnyűek[.] törékenyek és porhanyók.

A fön a varányok² még mind láthatók, a fogak épek[.] keveset kopva, a felső jobb bölcseségi fog hiányzik, az az még nem nőtt ki.

A kulcs csont mind belülről mind pedig kívülről erősen megvan görbülve.

A medence csontjai erősek (massiv)[.] széleik és érdességeik³ erősen jelzettek. A keresztcsont keskeny[.] 4''[.] erősen mel felé görbülve, úgy hogy hosztengelye inkább mel mint hát felé esik. A csipcsont mereven felfelé irányozva. Az izvápa⁴ mél és kifelé néz. A czombnyaka rövid, az izvápaába illesztvén tompa szögletet képez. Össze állítván a medenczét annak átmérői következők. A nagy medenczén a csipcsont egyik taréjától a másikig mér 9'' 3'''. A kismedence a bemenetnél egyenes átmérője 4'' haránt Δ 4'' 3'''[.] mint két ferde Δ 4'' 5'''[.] a névtelen urnal terjedelme 15'' 1'''. A kimenetnél az egyenes átmérő 3'' 10'''[.] a haránt Δ 3'' 2'''[.] A kis medence mélsége 3'' 9'''[.] A szöglet mely a far és ülcsontokból képződik 75°.

Tekintvén azt hogy a medence csontok erősek, a kereszt csont keskeny[.] hosszú és befelé van hajolva, továbbá az átmérők rövidségét[.] a csipcsontnak meredek állását, és ez által keletkezett mélségét a medenczének, valamint a czombcsontok állását, és a kulcs csont nagy görbületeit; lehetetlen a csontvázra egész biztonsággal rá nem ismerni, és azt férfi nemű csontváznak [nem] mondani.

¹ Azaz: november.

² Azaz: a koponyán a varratok.

³ Henszlmann a szót ceruzával aláhúzta, és fölé írta ceruzával, nagy betűkkel: „érdes”.

⁴ Azaz: a medencecsont ízületi árka (a combcsont számára). Henszlmann a szót aláhúzta és ceruzával fölé írta: „izvápa”.

Tekintvén továbbá, hogy a varányok még mind láthatók, és hogy a jobb bölcseségi fog még hiányzik és hogy a fogak épek és keveset kopvák az illető 30 évesnél idősbb nem volt.

II. B vagy középső csontváz

A fön a varányok láthatók[,] a fogak keveset kopvák[,] három zápfog szulos[,]⁵ mind két felső és bal alsó bölcseségi fog még nem jött ki.

A kulcs csont erősen görbült.

[2]

A mi a medencze csontokat illeti átalában ugyan az áll a mi az I^{nél} megjegyeztetett. Átmérőji pedig következők. A nagy medencze $\Delta 9'' 5'''$ [,] A kis medenczének átmérője a bemenetnél az egyenes $\Delta 4''$ [,] A haránt $\Delta 4'' 5'''$ [,] mind két ferde $\Delta 4''$ [,] A névtelen vonal terjedelme $15''$ [,] A kimenetnél az egyenes $\Delta 3'' 5'''$ [,] a haránt $3'' 1'''$ [,] A medencze mélsége $4''$ a far és ülcsontok által képzett szög 70° A csontok mind porhanyók.

E csontvázat ugyan azon okokból mind az első[,] férfinak nyilvánítjuk. A korra nézve pedig tekintvén hogy három bölcseségi foga hiányzik[,] a fogak még keveset vannak kopva[,] az illetőt legfellebb 26 évesnek mondhatjuk.

III C vagy belső csontváz

A fön a varányok ugyan megláthatók, de nem oly tisztán, mind⁶ a két első csontváznál. A felső ál csontokon[,] a jobbon három utolsó[,] a balon pedig két utolsó zápfog meder betömülve, az álkapcsan balrol három zápfog és a bölcsességi, jobbról pedig a három utolsó zápfog meder betömülve[,] maga az álkapocs keskeny[,] a fogak[,] kivált a szélsők nagyon lekopvák.

A kulcs csont aligvan görbülve.

A medencze csontok gyengék (subtil) széleik és érdekességeik nincsenek erősen jelezve. A keresztcsont széles[,] $6''$ [,] s majd nem egyenes[,] úgy hogy hosztengelye inkább hát mint mel felé esik. A csipcsontok kifelé irányozvák, az izvápa nem mély[,] a czombcsont nyaka hosszú, az izvápába illesztvén majd nem egyenes szöget képez. A farcsontnál lehágó és az ülcsont felhágó ága mindegy tengelye körül fordulva, miáltal belső széle melsőnek tetszik. Össze állitván a medenczét annak átmérőji a következők[,] A nagy medencze átmérője $10''$. A kis medencze egyenes átmérője a bemenetnél $4'' 5'''$ [,] a haránt $\Delta 4'' 9'''$ [,] ferde $\Delta 5''$ [,] A névtelen vonal terjedelme $16'' 5'''$ [,] A kimenetnél az egyenes $\Delta 4'' 1'''$ [,] A haránt $3'' 10'''$ [,] A kis medencze mélsége $3'' 9'''$ [,] A far és ülcsontokból képezett szög 95° [,]

A csontok mind könnyűek[,] porhanyók és törékenyek[,] a bal al szárcsont hiányozván melly mellette mindegy két lábnyi távolságban elásva lévén megtaláltatott[,] a sírnok⁷ jobb alszárcsontjához hasonlítottván azzal egyezőnek találtatott.

Az előadottakat összevén a csontok finomságát[,] a keresztcsont szélességét és egyenességét[,] a medencze átmérőinek hosszát mely által egy bő és rövid medencze lévén előttünk, tekintvén a csipcsontok állását mely

⁵ A szó piros ceruzával aláhúzva, Henszlmann ceruzával fölé írta: „szuvas” és alá: „odvas”.

⁶ Értsd: mint.

⁷ Értsd: sírnak.

[3]

inkább kifelé szélesedik mint befelé emelkedik[,] az ül és farcsontok által képzett három szögnek széles alapját, és a czomb csontoknak egyenes szögbeni állását[,] el nem feledvén a kulcs csontnak majd nem egyenességét[,] lehetetlen e csontvázat másnak mint nőneműnek határozni.

Mi a csontváznak korát illeti[,] tekintvén hogy a varrányok nem tisztán látszanak, hogy a fogak mind ki voltak növe és hogy nagyon elvannak kopva, továbbá a fogmedernek betömülését és az álkapocs keskenyedését, e csontvázat legalább 50 évesnek kell nyilvánítanunk.

Temetkezési idejökre pedig a csontok könnyűségét és porhanyóságukat vévén figyelemben legkevesbet 500 évet kell mondanunk hogy a fenn leirt három csontváz eltemettetett.

Kelt SzFehérvárott Sz(ent) András hó 6^{án} (1)862[.] Dr Eltér Josef m(agyar) k(irályi) fehérmegyei főorvos. Dr Szendefy Josef m(agyar) k(irályi) városi főorvos[,] Dr Vojtitz m(agyar) k(irályi)⁸

Ezen másolat a bélyegtelen eredetijével szórol szóra megegyezőnek hivatalosan tanúsítatik.

Kelt Szfejervárott 1862 November 8^{án}

hivatalos használatra.

Fő Jegyző ur távollétében
Wolfsgerber Ignátz városi
hites írnok.

[M. K.]

⁸ Nincs befejezve.

Dessewffy Emil Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1862. november 9.
Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben

Kézzel kitöltött nyomtatvány. Az alábbiakban kurzivált szövegrészek vannak tollal írva. Csak az aláírás saját kezű.

Széchenyi István szobrának felállítását a halálának hírére összehívott rendkívüli akadémiai ülésen, 1860. április 9-én határozták el a távollévő Desewffy Emil elnök levélben tett indítványát elfogadva. Közadakozásra tettek közzé felhívást, majd 1861 őszén az Igazgató Tanács tagjából bizottságot alakítottak, amelybe az MTA 1862 tavaszán öt tagját delegálta – ezek egyike volt Henszlmann Imre. A szobor tervpályázatát 1865-ben fogják kiírni, avatására pedig csupán 1880-ban kerül majd sor. (Engel József műve, Széchenyi István tér.) Vö.: BUDAY 1895.

[1]

Tekintetes Úr!

Hivatkozva azokra, miket a „Széchenyi szobor” ügyében a *Tek(intetes) Úrnak* tudomására hozni szerencsém volt, miután az e tárgy iránti teendők elintézése végett összeállított bizottmány, munkásságát még meg nem kezdette, ez azonban most már időszerűnek mutatkozik, szükségesnek tartom a *Tek(intetes) Urat* a folyó évi novemberhó 24-én délelőtti 10 órakor Pesten, a „Magyar Akademia” teremében tartandó bizottmányi ülésen leendő megjelenésre, és ennek tanácskozáibaani részvételre ezennel felkérni — maradván

a Tekintetes Úrnak

Pesten, november 9. 1862.

alázatos szolgája
Gr Dessewffy Emil

[Sz. E.]

Leblanc Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1862. november 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 220, [9. levél]

A levél írójáról lásd a 402. szám bevezetőjét. Vö. az 558. számmal is: noha abban harmadik személyben van említve, a levélíró kétségtelenül az Élie aláírású levélről beszél saját előző leveleként (és ismétli el annak tartalmát, mivel nem tudja, hogy Henszlmann megkapta-e).

[1]

Paris a¹ 10 novembre 1862

Mon cher Docteur,

Je ne sais pas si vous avez reçu la lettre dans laquelle je vous rendais compte de la manière dont je m'étais acquitté de vos commissions. Je vous y disais notamment que vos dessins et autres effets sont chez votre compatriote M(onsieur) Podorski,² et que M(onsieu)r Arthur Bertrand vous attend depuis longtemps, la suspension de la publication étant nuisible à ses propres intérêts. Quant à M(onsieur) Gaillabaut[,]³ il vous dissuadait de vous servir du livre ou plutôt des gravures au sujet desquelles vous demandiez des renseignements, ces gravures n'étant rien moins qu'exactes; mais enfin si vous insistiez, il était prêt

[2]

à demander à l'auteur s'il ne serait pas disposer à vous en concéder l'usage[.] Voilà ce que je vous écrivais à cette époque, et ce que j'ai voulu répéter, ne sachant pas si ma mission vous est parvenue ou non.

Votre ami M(onsieur) Defrengi⁴ se trouve dans une position tant soit peu gênée, par suite de l'inexactitude des personnes avec lesquelles il travaille et qui ne lui envoient pas ses honoraires.⁵ Il m'a dit qu'il allait écrire aujourd'hui même à M(onsieu)r Henri⁶ pour le prier d'aller trouver ces messieurs et de leur rappeler et leurs promesses et ses demandes. Car il leur a déjà écrit trois fois sans jamais avoir reçu un mot de réponse.⁷

[3]

Il travaille depuis le milieu de juillet et il n'a pas encore eu un sous. Quand le premier trimestre était expiré, au commencement du mois d'octobre, il leur a écrit une première fois, puis vers le milieu et enfin à la fin du mois. Toutes ces lettres sont restées sans

¹ Értsd: à.

² Podhorszky Lajosnál. (Nyilván Henszlmann arányelméletének táblarajzairól van szó, vö. a 477. és a 617. számmal.)

³ Jules Gailhabaud.

⁴ Defrangi úr, azaz Irányi Dániel.

⁵ A *Magyar Sajtó* finanszírozói, illetve lapgazdája, Heckenast Gusztáv. (Vö. az 593. számmal.)

⁶ Jókai Mórhoz (a *Magyar Sajtó* szerkesztőjéhez).

⁷ Ezt és a továbbiakat vö. az 593. számmal.

réponse. Le pauvre garçon est obligé d'emprunter de l'argent pour vivre, sa santé n'est pas très solide non plus, comme vous le savez, et il a été malade toute la semaine passée.

Vos amis demandent souvent de vos nouvelles, moi-même je serais enchanté de savoir comment vous allez et quand vous pensez revenir à Paris. Un de vos compatriotes, dont j'oublie toujours le nom,⁸ m'apprend que

[4]

vous surveillez les fouilles d'une église pas loin de Pest⁹ et que vous publiez périodiquement le résultat de vos travaux.¹⁰

Adieu cher Docteur, j'espère que vous me répondiez bien tôt et que j'aurai lieu d'être content de votre réponse sous tous les rapports.

Tout à vous
Leblanc

[P. V.]

⁸ Irányi Dániel. (Vö. a 430. számmal.)

⁹ Székesfehérváron.

¹⁰ *Henszlmann 1862l* és *Henszlmann 1862m*.

Henszlmann Imre fogalmazványa eredetileg a székesfehérvári ásatásokról szóló cikksorozatának VII. részéhez

Pest, 1862. november 12. és 15. között

Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

Henszlmann Imre a székesfehérvári ásatásokról a munka közben cikksorozatot közölt a lapokban magyarul és németül is.¹ A sorozat hatodik része magyarul, a *Magyar Sajtó*ban november 4-én, németül a *Pester Lloyd*ban november 9-én jelent meg. Ezután és a munkák november 12-i befejezése után egy hetedik részt is megírt magyarul, a *Magyar Sajtó* számára, amelyet azonban végül az MTA-nak szóló jelentésként az MTA november 17-i osztályülésén olvasott föl, miután az előbb az Archaeologiai Bizottság november 15-i ülése elé került, amely „kisebb módosításokat” javasolt benne.

A fogalmazvány tehát november 12. és 15. között készült. A szöveg nagyon nagy részben megegyezik a november 17-én az MTA osztályülésén felolvasottal (ortográfiai és egyéb kis eltérésekkel, mint például néhány szórendcsere). Van azonban három olyan szövegrész, ahol az eredeti fogalmazványból kihúzott vagy ki nem húzott szövegrészek helyett Henszlmann a jobb hasábra eltérő szöveget írt. Ezek valószínűleg azok a helyek, amelyeknek megváltoztatását az Archaeologiai Bizottság ülése kérte.

A november 17-én felolvasott jelentés szövege után a fogalmazványban még egy szövegrész következik, ez a *Magyar Sajtó* olvasói számára tervezett befejezés.² Ennek fogalmazványa három változatban szerepel folytatólag a jelentés papírívén, illetve egy külön papírlapon. Egy olyan szöveget állítottam össze belőlük, amely talán az utolsó, érvényes megfogalmazásnak tekinthető.

Ez alatt, a külön papírlapon, mintegy utóíratként szerepel a kinyomtatott jelentés utolsó bekezdése.

Itt csupán a fogalmazványnak a jelentés kinyomtatott változatához képest eltérő szövegrészeit közöljük, illetve a *Magyar Sajtó* számára fogalmazott befejezést.

[1]

[cím kihúzott változata:]

Jelentés

[*]a Fehérvárott létezett királyi koronázási és temetkezési [bazilika] romjai 1862^{iki} sept(ember) 15^{kén} megkezdett és november 12kén befejezett kiásatásának eredményéről[*]³

VII

¹ *Henszlmann 1862l* és *Henszlmann 1862m*.

² A *Magyar Sajtó* és a *Pester Lloyd* végül az akadémiai jelentést közölte november 20-án, illetve november 23-án, lásd *Henszlmann 1821l*, utolsó rész, illetve *Henszlmann 1862n*.

³ A csillagok közötti szövegrész kihúzva.

[utólag adott cím a jobb hasámban:]

Jelentés
a fehérvári ásatások eredményéről
olvastatott a m(agyar) akademia november 17^{ki} ülésében

[3]

[a fogalmazványban a közlésben a 171. oldal 1. bekezdéseként megjelent szöveg helyett:]

Mátyás idejében a templom újra leégett, boltozata károsult, és Robert padlatának táblai helyükön maradván ugyan, egészen összevagdultak. Ha Robert temploma tetemesen nem károsult, Mátyásnak nincsen alkalmja sem a boltozat ujítására[,] sem a pillérek erősítésére[,] sem padoztatja újra a templomot kö táblákkal; hogy pedig újra boltoztatta[,] mondja Bonfin, és bizonyítják számos bolt gerinczek és több zárkö melyek idomuknál fogva más, mint Mátyás korában, nem készülhettek. Az erősítést bizonyítja a pilléreknek ama a templom tengelye felé fordult ragasztéka, mely több helyütt Robert templom megrongált faragott köveiből készült úgy, hogy e faragott köveket csak akkor lathattam meg, midőn a Mátyás féle erősítést szétbontottam; végre Mátyás a megrongált Robert márvány padlatain is új, az az a harmadik, padlatot rakatott, mely közönséges sós kúti 8 egész 10 hüvelyknyi vastag kö táblákból áll. A templom sanctuariumát nem bírta kiépíteni, tornyos homlokzatához még nem is nyult.

[4]

[A fogalmazványból kihúzott szövegrész, a közlésben a 172. oldal 1. bekezdése után következik.

(Helyette a jobb hasámba van írva a közlésben a 172. oldal 2. bekezdésének első mondataként megjelent szöveg.)]

Nem mondom határozottan hogy a fiatal férfiak egyik csontváza sz(ent) Imreé, mert a legenda beszéli hogy teteme sz(ent) Istvanéval egy időben unnepelesen felemeltetett, de eziránt mégis támadhat kétség, midőn Hartwignál a canonisatio kortársánál és püspöknél olvassuk, miszerint a Magyar országon egy római bulla folytán 1083-ban az első hit terjesztők tetemei emeltettek fel, midőn továbbá ezen felemeltetést a leg csekélyebb részletig olvassuk leírva, és egyetlen egy szót sem találunk sz(ent) Imre egykoru felemeltetéséről.

[5]

[A fogalmazványból ki nem húzott szövegrész.

(A közlésben a 172. oldal 4. és 5., illetve a 173. oldal 1. bekezdéseként megjelent szöveg efölé, a jobb hasábra van írva. A nyomtatott jelentés utolsó bekezdése – a köszönetnyilvánítás – a fogalmazványban nem szerepel.)]

Befejezésül fájdalommal meg kell jegyezmem, hogy a fehérvári püspök ö méltósága,⁴ ki a bizottmányt julius hóban oly megelőzőleg⁵ fogadta, és oly szép reményekkel kecsegtette[,] semptember hóban megtagadta tőlem az engedelmet udvarán ásatni, hol mint jelenleg matematikailag bizonyítható, nem csak a templomnak több mint kétharmada állott, hanem hol a leg nevezetesebb részének maradványai, t. i. a fő oltaré található. Bizalom(m)al fordulok tehát a tek(intetes) akadémiához, kérvén a társaságot járjon közbe tekintélyének egész nyomatékával hogy a méltóságos tulajdonos tilalmától elálljon, és tegye ezt annál inkább mivel a társaság elvetvén archæologiai bizottmányának ama tervét

[6]

mely egy középponti régészeti bizottmányt javallott, megfosztotta maga magát oly hathatós eszköztől, minőt a nagyméltóságú helytartótanács általunk javallott tudományos öszveköttetésében bizonyosan talált volna.

Másutt ily tárgy, minő a szóba levő t. i. a nemzeti emlékek leg elsőjének bővebb megismertetése bizonyosan száz ezrekre menő segedelmet teremtett volna, nálunk, fájdalom! ha, majd nem pénzbeli segedelem nélkül, az ásatás eddig csak 1118 forintba került, fogunk a munkához, még positiv akadályokat is gördítenek elénkbe, szóllanak hazafiságról, és ha oly csekély áldozatot kérünk, mint kértünk a püspök ö méltóságától, tagadólag válaszolnak, és ha tiszta tudományról beszélnek egy részt, bele keverik más részt a politikát, 's így szükségkép hiányzik mindenütt a munkálkodás kívánatos áldása.

[a fogalmazványban folytatólag, illetve külön papírlapon, a kinyomtatott jelentésben nem szerepel:]

Jelen előadásommal búcsút veszek a Sajtó⁶ t(isztelt) olvasóitól és a fehérvári ásatásoktól, mint reménylem nem minden korra ugyan, hanem mégis ez évre, hol az esőzés beállása tetemesen nehezítené a munkát.

Vizsgáltam a fazekas utczai Kerameikost, nem az athenait, mert a *mi udvarunkon* nem találtam attikai sőt; de találtam a kedvezőbb föld alatt régi királyaink koronázási és temetkezési szentségének⁷ majd nem harmadát, e kutatásra segéd kezet nyújtván a Fehérvár városának hatósága és főleg polgármestere hazafias lelkülettel; nem úgy a püspök ö méltósága, ki elzárta előlem udvarát, hol a régi templom több mint két har-

⁴ Farkas Ferenc.

⁵ Értsd: előzékenyen.

⁶ *A Magyar Sajtó*.

⁷ Értsd: szentélyének.

mada fekszik. Vegye a közönség a mérleget a kezébe, az egyik serpenyőben a nemzet kívánsága és akarata, a másikban a magányosé,⁸ az egyikben a tudomány és művészet leg magasabb érdekeltsege, a másikban harmincz vagy negyven akácza melyeknek áldozata kéretett. Ha vasutat kellett vala keresztül vinni, az akácza elhul, arra van törvényünk, de a tudomány és a nemzet kívánata ellen még a gyümölcstelen akácza is biztosítva. Angliában joggal mondhatja mindenki, házam váram,⁹ de ilyen esetben mégis van törvény, mely a magán szeszélyt alárendeli a köz javának; mi pedig ily törvény és számtalan más ily törvény nélkül nagyságoljuk egymást a politikai kiképzetség fényes fővegével.

Nincs jogom azokra felelni mit Ő M(éltósága) tagadása okául előadta az archæologiai bizottmánynak, de van jogom a nemzet bírálata alá bocsátani azon okokat, melyekkel megtagadását előttem tomogatta, midőn engedelmet kértem udvarán megkezdhetni az ásatást.¹⁰ Ő méltósága előadta ugyan előttem megtagadása okait, gondolkodtam is azonkon, de ha igazságos lenni akarok, nem tehetem azok egyikét sem a másik serpenyőbe.

Az egyik serpenyőben régi királyaink dicső munkálkodása az építészet terén (non hisce juvenus,¹¹ [*]még az akadémia palotájában sem[*]),¹² a másikban ő méltósága atyáskodása, melyel hihetőleg meg akar óvni a teljes megismerés *nagy veszedelmétől*; de ezen atyáskodást csak akkor lehetne oknak elismernünk ha, – a frère ignorantin¹³ elvét vallanók.

És így serpenyőnk le nem száll, mert a sic volo¹⁴ súlyosabb minden oknál lelkesedésnél. Nem maradt tehát egyéb hátra, ha az elkezdett nagy érdekű munkát folytatni akarjuk, mint alkalmas angol törvény hiányában, alkalmazkodni a meglevő magyar törvényhez és *épiteni vasutat Ő méltósága udvarán keresztül*. Ily formán az ásatásnak igen rendes basisa leend, mert e pályán munkásainkat szállíthatjuk, továbbá nem teszük magunkat nevetségessé *puszta tudományos* kutatással és ezért talán nagyobb pénzbeli segítségre is számolhatunk, mint kaptunk eddig, főkép a méltóságos clerus részéről; nem is tagadhatják meg tőlünk a nem attikai kerameikos udvarán az engedelmet sem, mert ily realis célra van kisajátítási törvényünk, végre megmutathatjuk az egész világnak hogy nem hijába igényeljük a politikus kiképzetség dicsértes czimét.

[Sz. E.]

⁸ A korábbi változatban: „a magányos jog egyszerű »sic voloja«”.

⁹ Azaz: az én házam az én váram.

¹⁰ A változatok ezen a ponton nem illeszthetők egészen jól össze.

¹¹ Értsd: nem való a fiatalágnak.

¹² A csillagok közötti szövegrész csak a külön papírlapon lévő piszkozatban.

¹³ Értsd: a szent tudatlanság.

¹⁴ Azaz: (a tulajdonos) így akarom-ja.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1862. november 15-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 80. oldal, 78. pont

[bal hasáb:]

73. Elnök¹ indítványozza, hogy minekelőtte Henszlmann b(izottsági) t(ag) a' székes-fehérvári ásatásokról tudósításával az Akademia gyűlése előtt föllépne, a' bizottság a' jelentéshez hozzászólhasson. Mire Henszlmann lerajzolván a' templom alaprajzát, eddigi ásatásainak eredményét szakavatottan tárgyalja.

[jobb hasáb:]

Ezen tárgyalás némi csekély módosításokkal elfogadtatván, fel fog az Akadémiának terjesztetni azon reménnyel, hogy maga idején midőn az ásatások folytatandók lesznek, p(üspök) úr Ő Méltóságánál közbenjáróul föllépend, sőt ezen szent ügyet magáévé tévén, országos érdekű tárgy gyanánt fogja mindenhol pártolni és ajánlani.

[Sz. E.]

¹ Kubinyi Ágoston.

Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak a székesfehérvári ásatásokról
Pest, 1862. november 17.
***Budapesti Szemle*, 17. kötet, 54–55. szám (1863), 168–173. oldal**

Henszlmann az MTA 1862. november 17-i osztályülésén olvasta föl a székesfehérvári ásatásokról írt jelentésének azt a változatát, amelyen néhány ponton módosított az Archaeologiai Bizottság kérésére, vö. a két előző számmal.

A szöveg teljes terjedelmében megjelent a *Budapesti Szemlében*, és még a felolvasása utáni napokban közölte többé-kevésbé teljes változatait a sajtó is.¹ (A bevezetőben említett „bővebb közlés” az ásatásokról végül nem az *Archaeologiai Közleményekben*, hanem 1864-ben önálló könyvként jelent meg.²)

Mivel az MTA üléséről szóló beszámolóban közvetlenül Henszlmann jelentése után következik az Archaeologiai Bizottság jelentése az 1848-ban a királyi bazilika területén talált királysírról – vö. az 552. számmal – ezt is – tehát a *Budapesti Szemle* ezen számának 174. és a 175. oldalát – is reprodukáljuk.

¹ *Henszlmann 1862l*, utolsó közlemény, *Henszlmann 1862n*, *Henszlmann 1862o*.

² *Henszlmann 1864n*.

hibítanak olykor a felállított szabályok ellen. S ha mindemellett is el-lepi nyelvünket a v a l a, — ki biztosíthat ellene, hogy a tárt kapun egy jövő, talán a legközelebbi nemzedék, mely az általános szépné s a köztünk mind jobban terjedő idegen nyelvek szabatosságának érzetétől még inkább át lesz hatva, — a l é t i g é n e k árja nyelvekből használatát, vérrokonaink példájára szintén tehető hivatkozással, — ha csak a sémi nyelvek aequivalens névmási helyettese képében is, — mint trójai lovat nem fogja bevontatni. Vigyázatra intő jelentések hí-jával nem vagyunk.

„Ily nyereségnek vagy ajándéknak elfogadásától, ha szinte testvérkezek nyújtanak is, mentse meg nyelvünket az ovatosság szel-leme; a rokonainkat irányunkban ily gyámi eljárásra jogosító teljesb korúsítástól pedig az erő s életképesség nem remegő öntudata. Ily nyereségek s ajándékoktól félek a nyelvészetünkben beállható török epochában.

Ezzel oda érkezett értekező, a hol értekezése fonalát megérint-ve, azon tovább fűzi észrevételeit. Tiltakozik a török-magyar nyelv hasonlítás lehető túlkapásai ellen, habár más részről siet megjegyez-ni, hogy a rendelkezés alatti törökség anyagi és alaki minősége is ke-zeskedik arról, hogy nyelvünk alakulásának, fejlődésének egyes moz-zanatai (melyek megfigyelése hasonlítás nélkül is sikerülhet a vizsgá-lónak), úgy a ragozás s hajlítás, mint a szóképzés terén, jövőben épen azon még most jó részt ismeretlen kincsekkel leendő összehason-lítás által szóval is kifejezhetőbb magyarázatot s világosító példákra s analógiákra fektetett értelmezést fognak nyerni, s addig figyelemre nem méltatott s talán nem is észlelhetett jelenségek fognak felmerülni a megalapított rokonság kölcsönös biztosítására s az egyetemes nyelv-tudomány előbbre vitelére.

Még egy előadást hallottunk ez alkalommal, melyet jobb szeret-tünk volna akademiánkban nem hallani. Értekező maga megjegyzé, hogy harmincz s néhány évvel ezelőtt hüvelyezett álmokat fűz tovább. Kár annyira visszamenni, azóta mind nyelvészetünk, mind őstörténe-teink nyomozása haladt annyira, hogy az oly nyelvészkedést s tör-ténelmi nyomozást. minő az, hogy az elysium = ülés, a bessenyők ös szállása, mare aegeum = lófejű tenger; azori szigetek = mazoni, vagy magyar szigetek; iberek = sziberiaiak = magyarok; kelti-berek = keleti magyarok stb. nem az akadémia Értesítőjébe, ha-nem az Űstőkösbe valóknak tartsuk.

— November 17-kén, a philos., törv. és történet-tudományi osztályok ülésében, HENSZLMANN IMRE lev. tag tett jelentést az archaeologiai bizottság székesfejérvári ásatásáról. A munka sept. 15-kén kezdetett s nov. 12-kén fejeztetett be.

Értekező bővebb közlése az archaeologiai közleményekben fog megjelenni.

Az előleges értesítés így hangzik:

„Kiásattam két hónap alatt 1118 frt költségen az épület azon

részét, mely a mai fazekas-utcában terjed el, s mely az egésznek még harmadát sem teszi, más kétharmada, vagyis inkább több mint kétharmada, a püspöki lak udvarán fekvén, hol az ásatási engedelem ez idő szerint megtagadtatott.

„A fazekas-utcán találtam a templomnak majdnem egész hosszát ugyan: de szélességét illetőleg csak a déli hajónak mintegy felét, és a középhajónak parányi részét, az előbbinek teljes feltakarását gátolván részint egy, épen a mellékhajón keresztül vezető modern vizesatorna, részint pedig az utcának szűk volta, mert ha itt tovább ásatok, a közlekedést meg kellett vala szüntetnem.

„Miként az akadémiában július havában tartott előadásomban sejtőleg megjegyeztem, találtam négy, különböző időben, egymásután ugyanazon a helyen épített egyházat.

„Az első volt sz. Istvánnak a XI-ik század legelején épített, tehát ő keresztyén stílusú — basilikája.

„A második új román stílusú templom, melyet igen valószínűleg, III-dik Béla építtetett, a XII-dik század utolsó negyedében.

„A harmadik Robert Károlynak 1327-ben megkezdett csücsíves egyháza.

„A negyediket Mátyás építtette a XV-ik század utolsó negyedében, szintén csücsíves, de már elkorcsosodott stílusban. Ezen templomot királyunk, kora halála miatt, nem fejeztethette be, sőt mint Bonfinból s Caberoból tudjuk, még saját mausoleumát sem sikerült elvégeztethetnie.

„Sz. István basilikájából feltaláltam apsisának és ezen apsis mellett délfele álló kisebb toronynak alapját. Ugy hiszem tehát, hogy vagy a basilika négy sarkán ép úgy volt négy torony, mint van négy tornya a pécsi egyháznak és a zalaegerszegi romnak, vagy csak egy torony állott az apsis oldalain. Ezen apsisnak kiegészített fentőjéből kiszámítván a középhajó szélességét, ezt 60 régi római lábra vettnék ismertem, épen annyira, a mennyire azt meghatároztam említett akadémiai előadásomban, mely a vasárnapi ujság júliusi számaiban (lásd a 355. lapot) jelent meg. Találtam továbbá a basilika kereszthajójának délkeleti részét, és részint márvány, részint közönséges kőpadlatát, és hol a későbbi kőpadlat az eredetit egészen elnyomta is, még ott is felismerhettem az utóbbinak cementes aljára úgy, hogy e padlat fekvését és magasságát a kiásott épület majdnem egész hosszában követhettem. E hosszat matematikai biztossággal nem sikerült meghatároznom; mert az ásatás utolsó előtti hetében oly jelekre találtam, melyek velem sejtetik, hogy a basilika a későbbi templomokon túl terjedett a város főterére, hova ezúttal a vizsgálódást nem folytathattam.

„Az időben második épületben elhagyták az oszloprendszert, felkarolván a divatos pilléreket (Pfeiler), melyeknek két sora által a templom három hajóját elválaszták egymástól. Hét ily pillér állott a templom mindegyik oldalán. a déli sornak megtaláltam négyét, még

pedig nem csak alapzatban, hanem párkányzatos lábaikkal együtt, tehát a pillérnek már a padlat fölötti, vagyis a templomban álló alsó részét is, így mutatkozott nyugotról olvasva az első, az ötödik, hatodik és hetedik pillér, a másodikat elhordták alapzatáig, alkalmassint akkor, mikor a püspök lakházát építék, a harmadiknak és negyediknek nyoma is eltűnt, helyet csinálván a jelenleg ottálló artesikút reservoirjának. A pilléreken kívül találtam e templomnak nyugoti oldalán hármastoronyának déli alapzatát, két-két alacsonyabb torony megfelelően két-két mellékhajónak, és egy magasabb szélesebb középhajónak. Az idomzás itt nem tökéletesen biztos ugyan, mert a középtorony majdnem egészen a püspöki lak alatt fekszik, de a déli mellék toronynak alapzata félre nem ismerhető lévén, a középtorony néhai jelenlétére is nagy valószínűséggel következtethetni. A padlat a második templomban nem változott, azaz sz. István táblái megtartattak. Az ötödik pillér idomából következtetni lehet, hogy a basilikának kereszthajója egész e pillérig terjedt. A hatodik pillérhez a mellékhajóban oltár csatoltatott, melynek nem csak alapzata, hanem három lépcsője is megvan. E templom kereszthajója keletfelé majdnem ott kezdődik, hol a basilikáé végződött, s azért apsisának is annyiival kellett keletfelé mozdulnia, mennyivel a kereszthajó oda elterjedt, s így az eredeti apsis félkörén túl, más új apsisal bírt Béla temploma.

„Tudjuk Thuróczi chronikájából, hogy Robert Károly a templomot 1318 és 1327-ben megújíttatta „*incept rex tegere plumbeis tegumentis, vel cum gloriosa testudine decorare, insuper etiam firmissimis columnis stabilire.*“ Az ásatás kimutatta, hogy Thuróczinak egészben igaza van, csak hogy az esztendőt eltéveszti; mert Robert a pilléreket 1318-ban nem erősíthette, hanem csak 1327-ben, t. i. a második égés után. A pillérek ezen erősítésére ráakadtam, midőn Thuróczi adatának igazságát sejtven, nemcsak a vakolatot leverettem, hanem ama köveket is levésettem, melyekkel Róbert a második templom pilléreit úgy körülövezette, hogy az eredeti pillérnek nyoma még a legerősebb szem előtt is tökéletesen eltűnt. Róbert volt az első, ki a templomot beboltoztatta, mert az előtte készült oszlop és pillér nem bírt elég erővel a bolt hordozására. Róbert új padlatot rakatott 13 -el magasabban a réginél, e padlat táblái almási vörös márvány táblák. A padozás már 1318-ban történt, mert ezt az 1327-iki év előtti tűzvész, az 1318-ban rakott táblákat némely helyen oly annyira megkárosította, hogy azokat meg kellett fordítani, csiszolt oldalokra tenni, és az új felső oldalt ismét csiszolni: más helyen, hol a táblák egészen meg voltak rongálva, téglapadlat lépett helyükbe. Róbert a templomot nem hosszabította meg kelet felé, mert a második apsis vége mellett közönséges fehérvári kőből rakott alapot találtam, mely mai lakház alapzatának is beillenek; úgy szintén e király megtartá Béla hármastorony homlokzatát is.

„Ámbár Mátyás idejében történt égésről az írók nem tesznek említést, mégis Róbert márvány padlata tábláinak tökéletes összeropedezése tűzvészre mutat. Mátyás ez égés után a templomot egészen újra építeni akarta, a pilléreket erősíté, amaz a templom tégelye felé fordult ragasztékkal, mely több helyütt Róbert templomának megrongált faragott köveiből készült úgy, hogy e faragott köveket csak akkor sikerült látnom, midőn az egész ragasztékot szétbontattam, mi nem kevés munkába került; de több új, másutt nem található idommal jutalmazott. Az új boltozásról Bonfin is szól, de bizonyítja azt számos gerinczek és több zárkó is, melyeket ásítás közben találtunk, és melyek idomuknál fogva más, mint Mátyás korában, nem készülhettek. Mátyás, Robertnek megropedezett padlat tábláira új padlatot rakatott sósokúti kőből, e padlat az előbbinél 8—10“-kel magasabban fekszik. A király a templom sanctuariumát nem bírta kiépíteni, tornyos homlokzatához még nem is nyult.

„E szerint annak, mit kiásattam, legnagyobb része, a második templomnak és a későbbi román stílusnak maradványa, e kettőt a tornyos homlokzat, a négy fenmaradt pillér magva, és a második kereszt hajónak és apsisnak alapzata, az utobbinak csak első kezdő kövei vannak meg, a többi az alapzat legalsóbb rétegeig ki levén szedve.

„A templom siremlékeire nézve úgy vagyok erősen meggyőződve, hogy feltaláltam azon sirhelyet, melyet sz. István saját és családja számára elkülönített, e hely, kivéve a fő oltár előttit, hova rendszeren az alapítók temetkeztek, a legelső, a legjelesebb, hova általában temetkezni lehetett. E helyet találtam igen gondos módon határozva és körülfogva, itt földöztem fel két roppant nagyságu márvány sirtáblát, mindkettőjét felírás nélkül ugyan, de egyikök más táblát hordozott, mely czeментtel volt ráragasztva (a czeмент maradványai ma is láthatók), és mely alkalmasint bronzból készülvén, hordta a bevésett felírást; — ugyan e márvány egyik széle le van koptatva a sok térdeléstől, mondom térdeléstől, mert pár hüvelyknyi távolságra innen a kő felülete sima, mi egészen másképp volna, ha szélének koptatását átjáró lábaktól kellene származtatni, továbbá a temetkezési hely oldalán a padlatnak márvány táblái oly épek, mintha ma készültek volna, jeléül annak, hogy ott sokat nem járhattak. E táblákon és a sir előtt emlék állhatott, és még régebben a Hartwig említette, keveset a padlat fölé emelkedő kő fekketett, alkalmasint megtaláltam; a későbbi emlék után maradt padlatnak tökéletesen épszögű, most is látható sötétebb foltja, és az e folton fekvő czeмент, elvégre a temetkezési hely előtt állott az egyetlen egy felásott oltár, mert másutt oltárt nem találtam.

„Ezen elkülönített helyen kiásattam három csontvázt, az egyik koros nőé volt, a másik kettő fiatal férfiné, mindnyája rendes, bántatlan fekvésű és bezárva legrégibb idomu, lábvége felé nevezetesen keskenyedő fakoporsóba.

„Nem mondhatom határozottan, hogy a női csontváz Gizelláé, a királynéé; mert nem tudom vajjon a középkorban erősebb volt-e a vágy maga által alapított templomban temetkezni, ez esetben a veszprémiben, mint a valódi emberi óhajlás családja körében holta után is nyugodhatni? A második eset feltevésében a csontokra, mint Gizelláéra a királynéira lehetne ismerni, az elsőben mint Gizelláéra sz. István testvéreire, vagy talán sz. István mostoha anyjáiéra.

„De ha határozott nevet nem adhatok is a három talált csontváznak, határozottan állíthatom, hogy azok sz. István családjához tartoztak; mert rá ismerhettem ásátás közben a három koporsó legrégebb, sokkal régebb idomára, mint a III. Bélaé és környezetéé volt; kimondhatom tehát egész biztossággal, hogy e három koporsó későbbben ide nem tétetett; kimondhatom, hogy e temetkezési helynek egész más környéke tanuskodik ama nagy tiszteletéről, melyben hajdan a nemzet előtt állott; kimondhatom, hogy e nagy tiszteletet az is tanúsítja, hogy a templomnak valószínűleg második alapítója, III. Béla, nevezetes tért hagyott szent Istvánnak és saját családjának temetkezési helye között.

„Ennél biztosabb világot csak akkor nyerhetünk, ha majd szabadságunkban álland a főoltár környékét kiásni, és az északi mellék-hajót is vizsgálni, miből aztán ki fog tűnni azon rendszer, melyben az alapítók családjaikkal együtt temetkeztek e templomban; mert, hogy itt már a legrégebb időben is kivétel történt az egyház szigorú tilalmától, mely, kivéve az alapítóit, a többi hullákat kizárta a templomból, ezt világosabban tanúsítja III. Béla példája, ki nem egyedül nyugodt helyén, azt világosabban tanúsítja a legújabb és legelső helyen talált három csontváznak példája. Ha ezen kivételt, mely másutt sem példa nélküli, ilyennek elismerjük, mint elismernünk kell, akkor azon viszonyban, mely III. Béla és sz. István családjainak temetkezési helye közt létezik, új erősítését fogjuk találni mind annak, hogy Pauer és Erdy tagtársaink nem csalatkoztak, midőn III. Béla tetemére ráismertek, mindannak, hogy III. Béla volt az, ki a feltalált második, későbbi román stílusú királyi templomot építtette.

„Fehérvár városa a találandó csontvázak iránti rendelkezési jogot magának fentartván, azokat külön-külön leszegzett ládába zárva átadtam pontosan, kimért lelhelyüknek jegyzéke, és azon orvosi látmány kíséretében, mely a tetemek nemét és korát meghatározza. A hullák a székesegyház kriptájába fognak eltemettetni.

„Sajnálattal kell megjegyeznem, hogy a fehérvári püspök ő maga megtagadta az archaeologiai bizottmánytól az engedelmet ásátását udvarán folytathatni, de midőn igen hihető, hogy e megtagadás csak ideiglenes, bizalommal fordulok a tek. akadémiához, járjon közbe tekintélyének egész súlyával, nehogy ezen megkezdett roppant érdekű munka végeredmény nélkül maradjon, ne maradjon előttünk ismeretlen hajdani szentségünk legérdekesebb, legtanulságosabb ré-

sze, mely, mint azt már most matematikai biztossággal kimondhatni, a püspöki udvaron fekszik, és minden valószínűséggel kevésbé lett pusztítva, mint az utcán talált és hasznos kőbányának tekintett része. Ezen épület nemzeti ereklyéink legelseje, legméltóbbja, legszentebbje lévén, vállalatunk minden kétségen kívül, országos pártolást érdemel, de jelenleg országgyűlésünk nem lévén, úgy hiszem, hogy az akadémiának első feladatai közé tartozik ezen ügyet felkarolni, és minden tehetségevel előmozdítani.

„Legyen szabad befejezésül nyilvános hálámat kifejezni azon buzgó pártolásért, melyben az ásatásokat előmozdíták és könnyítették Fehérvár városának lelkes hatósága, és főképp polgármestere Linczer ur, továbbá Pauer tagtársunk, és végre a fehérvári gymnasium két főnöke és tanítókara. Mindnyájának nagy része lévén az elembe gördített akadályok elhárításában, kedves kötelességemnek ismerem, e férfiaknak köszönetemet kifejezni a tek. Akademia színe előtt.“

E fenebb érintett indítványok elfogadtattak.

— Kapcsolatban a fentebbi tárggyal, itt van helye megemlítenünk, hogy az archaeologiai bizottságnak meghagyatott volt, állítsa össze azon okokat, melyeknél fogva a Székesfehérvárott 1848. dec. 5. és 12-én feltakart királyi sírokban lelt tetemek III. Béla királynak és első hitvese Anna királynénak tulajdonítandók; továbbá, hogy egy — a főváros azon egyházában, melyben azok, mint a nemzeti kegyelet tárgyai őrizendők — falba eresztendő emléktáblába vésendő feliratot készítsen.

Az archaeologiai bizottság e tárggyban tett előterjesztése így hangzik:

„Az első kérdésre nézve Erdy János társunk, ki az 1848-ki fehérvári ásatásokat igazgatta, terjesztette már elő nézeteit a tek. akadémiának azon évi dec. 27. tartott előadásában, mely lényege szerint 1835-ban meg is jelent, s melyben az értekező főleg a tetemek mellett lelt ékszerek műtörténeti méltatására, s azoknak a nevezett két királyi felségre vonatkozására építette állítását; Pauer János mostani székesfehérvári kanonok és szintén bizottmányi társunk pedig még 1849-ben kiadott röpiratában, Erdy okoskodását a feletti vizsgálataival egészítette ki, mely királynak nem tulajdoníthatni a tiszteletes maradványokat, mik szinte oda vezettek, hogy azok máséi, mint II. vagy III. Béláé s hitveseiké nem lehetnek. A két király közül a belső érvek határozottan III. Béla és neje mellett szólnak. Az archaeologiai bizottmány, a két tag által érvényesített okok összevetése, a kúffők megtekintése, s amazok további méltatása után az első kérdésre a következőket jelenti ki:

„A XIV. XV. és XVI. századokban Fehérvárott eltemetett királyoknak vagy sírjaik helyzetéről, vagy eltemetetésök módjáról, részint alkotukról is elég biztos adataink vannak, miszerint közülök e két sír egyiknek sem tulajdonítható; nem is említvén, hogy 1543.

a királyi sírok a törökök által feldulatván és kiraboltatván, e dulás természetesen csak az I. Károly által átalakított basilikában nagyobb fénynyel s gazdagon eltakarított királyi maradványokat illette; s hogy a Károly templomának talapja alatt rejtezett sírok elődeinek, az Árpádoknak korára viendők vissza. Miután pedig Fehérvárott a XIII. században az egy III. László, Imre király négy éves fia temettetett el; a XI. században pedig csak sz. István és Imre, kiknek teste sz. László által felvétetvén, ezóta a főoltáron valának köztiszteletre kitéve: a kérdéses királyi tetemek birtokosait egyedül a XII. század királyai sorában kereshetni; mely századra mutat az ékszerek jelleme is. De a XII. században itt eltemetett királyok közül a silány alkotású Kálmán ellen szól a felvett tetem magassága, s mert a két tetem, mint a szomszédos helyzet s az ékszerek tökéletes rokonsága hinnünk javasolja, férj és nő: II. Geyzáé és IV. Istváné nem lehetnek, mint kiknek hitvesei nem a basilikában temettetettek el, sem II. Lászlóé, ki nőtlen volt s így csak II. és III. Béláról és hitveseikről lehet szó.

A két király testalkatáról hallgatnak ugyan kutfőink; de II. Béla gyenge gyermek korában (infantulust mond ismételve a hazai chronika) vakítottatván meg, kevés hihetőség szól a mellett, hogy vak gyermek, a fizikai erősödést egyáltalában elő nem mozdító életnem mellett, oly férfias alakká fejlődjék, milyen az eltemetett királyé, kinek csontváza 6 láb és 2 ujjnyinak találtatott. Ehhez járul a vizsgáló orvosok jelentése, melyszerint a királyi tetem mintegy ötven éves korra mutat, mi III. Béla életkorával talál, míg II. Béla legfeljebb 31—32 esztendőskorában halt meg.

Ezen elég nyomos physiologiai okokhoz járulnak az ékszerek jelentőségétől, s birtokosaikra vonatkozásától vett érvek. Ugyanis e gyűrűk az antik gemmán a lantoló syrénnel, a másik az arab felirattal s a méreg- vagy ellenméreg-tartóval is sokkal inkább lehetének, még pedig így együtt, III. Béláéi, ki a byzanti cs. udvarban tizenegy évig, még pedig cs. hercege (despota) és kijelölt trónörökös-ként élt, mint II-diké, ki a kelettel semmi összeköttetésben nem állt. De végkép elosztja a kétséget a despota mellett, mely egy királyunkat sem illette meg III. Bélán kívül, s végre a zarándokbot, mely (miután a szentföldön járt II. Endre nem Fehérvárott, hanem az egresi monostorban temettetett el) a Fehérvárt eltakarítottak közt szinte csak a III. Béla kezében bír értelemmel, de még despota korában szerezvén Jeruzsálem mellett birtokot, melynek jövedelmét az ottani hospitálitáknak engedte, és csak azon időre tartotta fenn magának vagy hitvesének, midőn ott fognának tartózkodni (az oklevél szavai szerint: „Quod si divina pietas sacra Jerosolymarum loca, supernosque montes eidem visitare concederet,“ s ismét „cum idem Dux vel eius uxor sacrum Calvariae locum et Sacro sanctum Sepulchrum Christi requisiverint:“) — alig kételkedhetni, hogy Béla buzgó-sága mellett a jámbor szándék betöltetlen nem maradt, habár a

byzanti írók ily szentsíri látogatásról mely semmi tekintetben historiai jelentéssel nem bír, hallgatnak.

Ezek által a kérdéses tetemek, tudományos biztossággal III. Béla és első hitvese antiochiai Annáéinak állapittatván meg, a budai egyházban alkalmazandó fali emléktábla, római nyelven — mert középkori magyar királyt egyedül a különben is az összes művelt világra szóló monumentalis római nyelv illet meg — így hangozhatnak :

SACRI. CINERES.
BELAE. TERTII. MAGNI. VNGARORVM.
REGIS.
EIVSQVE. CONJVGIS. ANNAE. ANTIOCHENAE.
E RVINIS. BASILICAE. S. MARIAE. VIRGINIS. IN.
ALBA. REGALI.
DIEBVS. V. ET. XII. DECEMBRIS. ANNI. M.
DCCC. XL. VIII.
OVANTE. POPVLO. ELEVATI.
POST. SEX. ET. DIMIDIVM. SECVLA.
PIO. GENTIS. CVLTVI. RESTITVTI.
ANNO. CHRISTI. M. DCCC. LXII.

— Végre, ugyanez ülésben, I. Mátyás királyunknak egy fölfedezett szép képe mutatattott be, melyet Horváth Mihály jeles történetírónk Livornóból, a következő sorok kíséretében, küldött akadémiánknak :

„Az elmúlt telet Flórenczben, a művészet e kincses városában, töltvén, egy régiségárusnál véletlenül Mátyás király arczképére bukkan-tam. Örömöm nagy vala a találmány felett, mert miután azt százados szennyéből megtisztittattam, meggyőződém hogy a kép megbecsülhetetlen kincs reánk magyarokra nézve. Megvettem tehát azon szándokkal, hogy azt a magyar akademiának ajándékozzam, hol az kétségkívül legillőbb helyén lesz s leggondosabb őrizetre fog találni. Műbecsét en-magam megítélni nem tudván, megmutattam azt több florenczi compe-tens művésznek ; s valamennyi által biztosítottam, hogy bár festészt névszerint kijelölni nem lehet is, az kétségkívül jeles művész kezére mutat, s kétkedni abban sem lehet, hogy a mű az ábrázolt nagy ki-rálylyal egykoru. Lehet, hogy Attavanti, vagy más valamely Mátyás udvarában létezett festész műve, ki azt valamely florenczi urnak kül-dötte ajándokul. Hogy becséről még inkább meggyőződjem, összeha-sonlítottam azt Mátyásnak egy más arczképével, mely a florenczi del' Uffici képcsarnokban létezik, s mely hajdan kétségkívül magának a Medicik családjának birtokában létezett. Az egybevetés eredménye az lett, hogy bár a két kép nagyon hasonló egymáshoz az egyéniség ábrázolásában, — mi erős érv hinni, hogy mind a kettő hiven ecset-teli a nagy királyt; az én képem mindazáltal — s nem az arczot, melynek kifejezése, mint írásm, mind a kettőn hasonló, hanem a mű-

Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa a székesfehérvári ciszterci gimnázium tanári karának, a város polgármesterének és Pauer Jánosnak Pestről Székesfehérvárra, az 1862. november 17-i ülés határozata alapján Budapest, MTAKK, RAL, 645/1863¹

Fogalmazvány Szalay László kézírásával. A bal hasámban a címzettek megszólításai egymás alatt. A jobb hasámban a három címre elküldendő egyforma szöveg.

[1]

A székesfehérvári gym-
nasium t(isztelt) cz(ímzett) főnökei-
nek és tanító karának
tiszteletteljes üdvözle-
tet.

Tekintetes Polgármester
Úr!²

Főtisztelendő Kanonok
Úr, Nagyrabecsült Tag-
társunk!³

A Magyar Tudományos Akademia f(olyó) e(vi) november 17-én tartatott ülésében Henszlmann Imre l(evelező) t(ag) előleges jelentést tevén azon ásatások eredményéről, melyek szent István basilikája fekvésének alapos kinyomozására az Akademia megbízásából f(olyó) e(vi) szeptember 15-dikétől november 12-dikéig tétettek,⁴ az Ülés „köszönetét jegyzőkönyvileg kifejezte azon buzgó pártolásért, mellyel az ásatásokat előmozdították és könnyítették, mind szabad királyi Székesfehérvár városa lelkes hatóságának és főleg polgármesterének, mind Pauer János akadémiai levelező tagnak, és a fehérvári gymnasium két érdemes főnökének és tanítókarának”.

Midőn ezzel szerencsém volt e végzést hivatalosan közleni, teljes tisztelettel maradok

[M. K.]

¹ A II. világháború utáni újraiktatáskor adott szám. (Tévedésből rossz évhez osztva.)

² Drucker József.

³ Pauer János.

⁴ Lásd az előző számot.

Henszlmann Imre listája a Deák Ferenc tiszteletére készült műre történt kifizetésekről

Pest, 1862. szeptember 27. után

Kassa, VSMRP, p. č. 290, [3. levél]

Az 504. számú levél papírívének üres oldalain. A levél hátoldalán a kifizetések listája, a következő oldalon a pénzkivétek dátuma és összege abból a takaréketétkönyvből, amelybe a közadakozásból összegyűlt pénzt Podmaniczky Frigyes nevében öccse átküldte Henszlmann-nak.

A feljegyzésekben csupán hónap és nap szerepel, év nem, de az, hogy Henszlmann-nak mikortól állt rendelkezésre a pénz, meghatározza, hogy 1861-ben kezdetett fizetni belőle. A legkésőbbi kifizetési tétel 1862. szeptember 27-i. Henszlmann nyilván ezután állította össze feljegyzéseiből azt az elszámolást, amelyet a következő levél szerint az 1862. november 22-ét követő napokban adott át Almásy Pálnak.

A kifizetések alapján fémből öntött szobrászati műről van szó, de a következő levélben Podmaniczky Frigyes kimondottan Deák-albumot említ. Vö. a 478. szám bevezetőjével.

[1]

Dec(ember) 14 ^{kén}	Alexy Károlnak a mintázásért	150	—
Marcz(ius) 11 ^{kén}	60 ezüst tallérért Malvieuxnak	171	60
Apr(ilis) 11 ^{kén}	Unreinnek ciselírozásért	100	
Apr(ilis) 24 ^{kén}	Unreinnak {ciselírozásért} à conto	30	
Maj(us) 3 ^{kán}	”	10	
Maj(us) 10 ^{kén}	”	10	
Maj(us) 17 ^{kén}	”	10	
Maj(us) 24 ^{kén}	”	10	
Maj(us) 31 ^{kén}	”	10	
Jun(ius) 23 ^{kán}	”	12	
Jun(ius) 28 ^{kán}	”	15	
Julius 5 ^{kén}	”	15	
Julius 12 ^{kén}	”	10	
Julius 19 ^{kén}	”	12	
Julius 27 ^{kén}	”	10	
Julius 29 ^{kén}	”	30	
Aug(usztus) 2 ^{kán}	”	10	
Aug(usztus) 5 ^{kén}	Schliknek	50	
Aug(usztus) 7 ^{kén}	Unreinnak	10	
Aug(usztus) 17 ^{kén}	”	10	
Aug(usztus) 23 ^{kán}	”	10	
Aug(usztus) 31 ^{kén}	”	10	

Sept(ember) 6 ^{kán}	”	13	
Sept(ember) 13 ^{kán}	”	12	
Sept(ember) 27 ^{kén}	”	20	
		—	—
		750	60 ¹

[2]

Kivettem

Januar 10 ^{kén}		184	—
marcius 10 ^{kén}		252	08
marcius 18 ^{kán}		8	58
Aug(usztus) 4 ^{kén}		200	
		—	—
		644	93 ²

[Sz. E.]

¹ Az összegzés ceruzával írva a jobb margóra.

² Az összegzés ceruzával írva a jobb margóra.

Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1862. november 22.
 Kassa, VSMRP, p. č. 290, [4. levél]

Vaknyomásos levélpapír: a jobb felső sarokban koronás országcímer körül „ÁLDÁS HAZÁNK-
 RA” felirat.

[1]

Tisztelt barátom!

Beszéltem Almásy Pállal, ő szíves leend átvenni ez Albumot s számadásokat; átadni
 Deáknak December 20^{án} fogjuk, mint amely napon leend a Hitelintézet második köz-
 gyűlése.

Minden jókat kíván, tisztelője

Podmaniczky Frigyes

Pest 1862 Nov(ember) 22^{én}.

[Sz. E.]

Szász Ferenc Henszlmann Imrének
Székesfehérvárról Pestre, 1862. november 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 361, [3. levél]

Hátoldalán Henszlmann vegyes feljegyzései ceruzával: könyvcímek és egy kalapos, bajuszos férfifej profilban.

[1]

Geehrter Freund!

Beiliegend sende ih den Weisen Marmorstein, herr Alexi wird sein ersth in einige Tage erhalten, indem ih seinen Stein per fraht¹ Aufgegeben habe.² – heute ereignete sich mit mier³ folgender fall, nächst der Domkirchen fragt mih⁴ eine Teusche Bauers frau[,] wo der Domher Venus⁵ wohnt; ich sagte ihr[,] sie könne selben entweter⁶ in Seminer oder in seinem Hause finden, darauf Antwortet sie mier ih gehe ins Haus den Sie ist meine Mam

Achtungvoll

Alba den 29te Nov(ember) (1)862

ergebensten den
Franz Szász

[Sz. E.]

¹ Értsd: Fracht.

² Esetleg a székesfehérvári királyi bazilika ásatásából származó faragványt? Vö. a 478. szám bevezetőjével.

³ Értsd: mir

⁴ Értsd: mich

⁵ Venosz Imre kanonok. (Talán szójáték.)

⁶ Értsd: entweder.

Csatáry (Krieger) Ágost Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1862. november 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 71, [2. levél]

Csatáry Ágost az eperjesi német–magyar evangélikus egyházközség oltárépítési bizottságának elnökeként írt Henszlmann-nak. (Az eperjesi Krieger orvos- és patikusdinasztia családnevét ő kezdte magyarosított formában használni.¹) Azt a Krisztust és a szamariai asszonyt Jákob kútjánál beszélgetve ábrázoló oltárképet, amelyet ekkor méltó oltárépítménybe akartak foglalni, Kolbenheyer Mór akkori eperjesi segédlelkész közvetítette megbízásra Brocky Károly festette Londonban 1844 és 1847 között és az 1860-as évek első felében készülő oltárépítménnyel együtt elpusztult egy tűzben 1913-ban.²

[1]

Eperies am 29^{t(en)} November 1862.

Hochzuvererehrender Herr!

Bei allen großen architektonischen Unternehmungen, Urtheilen und Bauten hören wir im ganzen Vaterlande und weit über dessen Gränzen Ihren wehrten Namen immer wieder nennen; es mag Euer Wohlgeboren daher nicht wundern wenn ich es wage um Ihren gütigen Rath zu bitten.

Unsere arme, aber für alles Schöne begeisterte Gemeinde hegt schon lange den Wunsch eines neuen Altar's; seit vielen Jahren wird gesammelt, der Begin des Baues dürfte noch manchen Spender begeistern und wir dieses so lange angestrebte Ziel endlich erreichen. Mier ist die schwirige Aufgabe geworden das Nöthige zu veranlassen! Was soll ich anfangen? Euer Wohlgeboren wissen[,] wie es in kleinen Städten an brauchbaren, verständigen Arbeitern fehlt und wie man leider nur zu oft mit theuerem Gelde etwas ganz Verfehltes zustande bringt. Unsere Kirche ist im toscanischen Stiel gebaut, muß der Altar in demselben, in einem anderen oder im gemischten Stiel sein?

[2]

Sollen wir einen hölzernen oder gemauerten Altar bauen? Letzterer wäre dauerhafter und leichter herzustellen weil die Auswahl in guten trockenem Holz bei uns eine geringe ist. Vor einiger Zeit wurden wir auf die Brüder Rojcsek aufmerksam gemacht, dies sind Tischler welche in Wien gearbeitet und sich jetzt blos mit Kirchenarbeit, namentlich mit Stuckmarmor befassen. Ich sah ihre Arbeit in Jólsva, Rosenau[,]³ doch sind dies

¹ Főtéri házaikról, gyűjteményükről, portréikről és más művészeti megbízásaikról röviden de irodalommal lásd: SZENTESI 2010, 116–117.

² A képről Divald Kornél két fényképfelvétele ismert, valamint egy kisméretű olajmásolat is, amelyet az időközben soproni evangélikus lelkésznek meghívott Kolbenheyer Mór festetett magának Steinacker Károllyal 1848-ban, mielőtt a hozzá megérkezett képet továbbküldte Sopronból Eperjesre. (A másolat ma: Magyar Nemzeti Galéria). Forrásokkal, illetve irodalommal lásd: SZENTESI 2010, 119.

³ Rozsnyón.

nicht Neubauten sondern alte mit Stuckmarmor (der sehr schön ist) überkleidete Altäre. Diese Herrn waren nun hier haben uns *einen* Altar gezeichnet und dazu einen Kostenüberschlag[,] der sehr hoch war[,] gemacht, ich zweifle nicht, daß Sie eine schöne Arbeit liefern würden[,] ob auch dauerhaft, eine Frage, sie scheinen keine Zeichner zu sein[,] einer Körperschaft aber müßten mehrere Skizzen vorgelegt werden[,] damit sie sich für eine oder die andere entscheide. Ich war in Pest und Wien perßönlich[,] in Leipzig brieflich um solche Vorlagen – erfolgtes bernicht.⁴

Der jetztige Altar ist corintisch circa 2° breit und 3° hoch also zu klein[,] er stammt aus der toleranc Kirche ausser der Stadt.⁵

[3]

Meine ergebene Bitte deren Erfüllung unsere arme Gemeinde als gütigen Beitrag von Euer Wohlgeboren betrachtend mit größten Dank entgegen sieht, wäre nun: uns einige Zeichnungen zu verschaffen die nach Ihrer viel bewährten Ansicht, für uns passen würden, oder aber wollte Sie die Gefälligkeit haben uns einen Altar nach Ihrer gütigen Angabe mit Berücksichtigung der nöthigen GröÙe eigens zeichnen zu lassen, welche Auslagen wir bereitwillig decken wollen. Der Raum für das Altarblatt wünschten wir gewölbt.⁶ Ferner möchten wir bitten uns einen verläßlichen Meister zur nennen[,] der diese Zeichnung in Stuckmarmor (wen(n) uns überhaupt Euer Wohlgeboren dies empfehlen) auszuführen im Stande wäre mit beiläufiger Kostenangabe. Vielleicht können Sie uns sagen wie hoch eine [□] (Schuh) Stuckmarmor mit Inbegriff der Maurerarbeit köm(m)t? Was halten Euer Wohlgeboren von einen aus Sand- oder Porphir-Stein gemeißelten Altar? Wurde die Herstellung eines einfachen Altars von irgend einem vaterländischen Marmor viel höher kom(m)en als der Künstliche? Da wir jetzt gar nicht, speter kaum in der Lage sein dürften die Kirche zu mahlen welche Farbe,

[4]

soll der Altar haben? Wier wollen vorläufig den Altar später[,] wen(n) es die Mitteln erlauben[,] den Kanzel und dann seiner Zeit die Orgel in Einklang bringen! oder müssen diese dreie nicht, gleichen Stil sein?

Sind wir so glücklich durch Ihre gütige Mithülfe einen Altar zu stande zu bringen werden wir dankbar, unsere Nachkom(m)en gewiß Stolz auf dieses Monument sein.

Ich bin in Erwartung gütiger Antwort,

Euer Wohlgeboren

ergebenster Diener
Joh August Krieger
Csatáry

[Sz. E.]

⁴ Értsd: erfolgte es aber nicht.

⁵ Az evangélikusok külvárosi templomából, amelyet a főtéri épületegyüttesük elvétele és visszaszerzése között használtak.

⁶ A „gewölbt” szó előtt kis ábra: félköríves záradéku álló téglalap: a tervezett íves záradéku oltárkép sémája. (Brocky festményéhez ekkor hozzá dolgoztak egy íves záradéku felső részt.)

Lorrain doktor Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1862. december 4.
Kassa, VSMRP, p. č. 213

A levél írója az a személy, akinek címére Irányi Dániel Magyarországról a leveleit küldeni kérte, vö. például a 456. és az 508. számmal. (Kézírása kicsit különbözik Leblanc-étől.)

[1]

Paris 4 décembre 1862
rue de l'Odéon 11.

Mon cher Docteur,

J'apprends que vous avez clos pour cette année votre campagne archéologique à Stoullvessenbourg¹ et que vous êtes rentré dans votre cher Pesth. Ne reviendrez-vous donc pas à Paris où vous appelle la continuation de votre ouvrage?

M. Defrangi² en est toujours au même point avec son débiteur.³ Il n'a pas encore reçu son argent et comme on cessait aussi de publier ses dessins,⁴ il s'est vu forcé de suspendre ses communications. Son débiteur fait semblant d'ignorer son adresse; il l'a lui a cependant envoyée à plusieurs

[2]

reprises, et dernièrement encore il y a dix ou douze jours, sans pour cela avoir reçu même une simple réponse. C'est un peu violent, cela, vous en conviendrez, aussi en est-il furieux, d'autant plus qu'il est obligé de recevoir à des emprunts qui commencent à le gêner beaucoup. C'est une indignité! Je lui conseille de s'adresser encore une fois à M(onsieur) Henri⁵ avec prière de régler cette affaire avec son patron,⁶ et si cette intervention reste encore sans résultat d'aviser à des moyens plus efficaces.

Mon ami Defrangi voudrait faire du journalisme; il s'adresse encore à M(onsieur) Henri pour le faire entrer soit à la „Presse” soit au „Pays”⁷ dont il connaît les rédacteurs.⁸

Quant à moi, si vivotte en travaillent... pour le roi de

¹ Stuhlweißenburgban (azaz Székesfehérvárott).

² Irányi Dániel álneve.

³ Heckenast Gusztávval. Vö. az 579. és 593. számmal.

⁴ Irányi tudósításaiért, amelyeket a *Magyar Sajtó* közölt.

⁵ Jókai Mórhoz.

⁶ Heckenast Gusztávval.

⁷ Azaz: akár a *Magyar Sajtónak*, akár a *Magyarországnak*.

⁸ Jókai Mórt, illetve Pompéry Jánost.

[3]

Prusse, comme on dit chez nous.⁹ Ma santé s'est améliorée et j'ai bien d'en être satisfait.

Il a quatre ou cinq mois, je vous ai envoyé trois photographies pour être expédiées à M(onsieu)r Étienne.¹⁰ Probablement vous ne les avez pas reçues, car on me mande qu'elles ne sont pas arrivées à destination. C'est un M(onsieu)r Pesty Frigyes de Temesvar qui s'était chargé de la commission.¹¹

Votre ancienne propriétaire, Mlle Charlotte, est revenue de Nancy, et demeure chez M(onsieu)r l'abbé qui venait dîner à la maison.

Du reste il n'y a rien de nouveau, les affaires sont toujours au même point, mon chef me promet de l'avancement tout au plus au printemps 1864, je ne serai pas fâché de quitter

[4]

Paris où je demeure depuis deux ans. Poitiers me convient beaucoup mieux.

Adieu, mon cher ami, répondez-moi sans délai et ne cessez jamais de me croire

votre tout dévoué

Dr Lorrain

[Sz. E.]

⁹ A „travailler pour le roi de Prusse” idiómát értsd: nincs megfizetve a fáradságáért.

¹⁰ Irányi Istvánnak. (Vö. az 558. számú – Élie aláírású – levéllel.)

¹¹ Vö. az 562. számmal.

Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1862. december 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 152, [3. levél]

[1]

Lieber Freund

Einliegend 20 ft. für Doby. Heute Abends um 8 Uhr erwarten Dich die Abschied-
 nehmenden Freunde bei Mihalek. 1. Stock. Kabine.¹

Herlichst
 Dein

getreuer
 Gustav Heckenast

10/12 1862.

[Sz. E.]

¹ Azaz: Mihalek Ferenc Páris Városához címzett szállodájának első emeleti különtermébe (ahol barátai, stílszerűen, Henszlmann búcsúpartiját rendezték).

Almásy Pál Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1862. december 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 39, [3. levél]

Nyugtázása annak, hogy Henszlmann Podmaniczky Frigyes 585. számú levelének megfelelően – elutazása előtt – átadta Almásy Pálnak a Deák Ferenc tiszteletére készült művet és költségeinek elszámolását, vö. az 584. levéllel.

[1]

Tekentetes Henszlmann Imre Urnak

Pesten Dec(ember) 11^k 1862.

En ezennel elősmerem és bizonyitom, hogy öntől a Deák Ferencz hazánkfia tiszteletére készítendő Album ügyében átal vettem.

1. az eddig tett kölcségekről vezetett és indokolt számadását.
2. Egy Pesti takarekpenztari könyvet[,] 888 forintrol szólót – és a hatra levő kamatokról¹
3. készpenzben 459 forintokat és 80 x. rokat² osztrak ertekben es
4. az eddig elkészült tárgyakat, melyeket tegnap Posner Károly Urnak bekötés végett átaladtunk

Maradok hazafiui tisztelettel

barátja
 Almásy Pál.

[G. B.]

¹ Vö. az 504. számmal.

² Azaz: krajcárokat.

Ipolyi Arnold helyreigazítása a Kassáról a Magyar Nemzeti Múzeumba került szobrokról

Törökszentmiklós, 1862. december 18. előtt

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Aláírás nélkül, Ipolyi saját kezű másolata Henszlmann Imrének. A cikk nem jelent meg.¹ Itt hosszú forrásidézeteit elhagyva, azoknak csak hivatkozásaival közöljük.

A három királysobor elkéréséről lásd az 575. számot. Kassa városának igenlő válaszát az Archaeologiai Bizottság 1862. december 2-i ülésén ismertették.² (Ma – akárcsak a Rueber János felsőmagyarországi főkapitány síremlékéből fennmaradt szobor – a Magyar Nemzeti Galériában vannak.)³

(A szobrok elkérésének javaslata volt Ipolyinak a kassai Szent Erzsébet-templom restaurálása ügyében tett kassai útjának egyetlen eredménye, vö. az 565. számmal.)

[1]

Másolat

Exp(ediálva) 16/122 (1)862 évben a Pesti Hirnök szerkesztőségének.

Tekintetes Szerkesztőség!

Pesti Hirnök 284^{ik} számában a vegyes hírek között következő közleményt olvastam: „A monumentaliss kassai templomról levett három szobor: sz(ent) Erzsébet, Róbert Károly és Nagy Lajos szobrai a nemzeti muzeumnak ajándékoztattak. A tiszai vasút társaság, mely tavaly a Bornemisza szobrot ingyen szállította, e szobrok iránt is hason előzékenységet tanusít.” Én azt vélem, hogy a most idézett közleményben a hazai történelmünkre nézve két téves állítás csuszott be, hogy az mikép történhetett meg – a körülményt kellőleg nem ismerve – itten meg sem mondhatom.

A két téves állításnak egyike az volna, hogy a legközelebbi időben a kassai sz(ent) Erzsébet egyházának éjszakis csúcs mezejéről⁴ leszedett három szobor az egyház egykori pártfogóit ábrázolja[,] u. m. a középidiben lévő Róbert Károlyt, a keleti szélén álló e király fiát a Nagy Lajost és a nyugatin pedig Róbert Károly negyedik nejét,⁵ a híres Erzsébet és a lengyel Ulászló király, nem pedig a sz(ent) Erzsébetet[,] II. András királyunknak leányát, ki Gertrud nejétől Sárospatakon (Zemplénben) született[,]⁶

¹ Legalábbis Ipolyi bibliográfiái szerint.

² Lásd a bizottság ülésjegyzőkönyveiben (MTAKK, RAL, K 1580), 82, 78. pont.

³ Az oromzati szobrokról vö. MIHALIK J. 1910. (Ezek helyett Marschalko János készített újakat.) Rueber János sírszobráról: KAT. BUDAPEST 2008, I, 253, IX–4.

⁴ Azaz: északi kereszthajójának oromzatáról.

⁵ Ipolyi jegyzete: „Budai Polg(ári) Lex(icon) Ild 415 l.” (Azaz: *Budai 1804-1805*.)

⁶ Ipolyi jegyzete: „Hist(oria) Landgraviorum Thuringiae apud Pistor Tom I. 1371. l.” (Azaz: a *Pistorius 1731-ben kiadott Histoir de landgraviis Thuringiae*.)

[2]

Lajos thuringiai herczeggel Pozsonyban eljegyeztetett, s 1231-ben vele összekelt.⁷ Meghalt 1231^{ik} évben 24 éves korában. 1235-ben IX. György római pápa által Perrugiában a szentek közé soroltatott.⁸

Hogy a most említett sz(ent) Erzsébetet a közsobor nem ábrázolja, kitűnik a régibb és újabb történészeinknek állításaiból: mert Timon Kassán 1742^{ik} évben kiadott *Cronica vetus ac nova* című munkájának⁹ 68^{ik} lapján következőleg vélekedik: „[...]”: hogy ezen Erzsébet a kassai székes egyháznak nem alapítója, hanem csak későbbi pártfogónéja, legelőször Henszlmann Imre híres régész-barátunk „a kassai ó német stylü templo-mok” munkájának¹⁰ 7^{ik} és 8^{ik} lapján két hiteles történelmi okmánynyal megczáfolta – mi egész a kassai történelmi évkönyvének¹¹ 17^{ik} és 19^{ik} lapjain s annak okmánytárában is ismételtetik)[,] aztán a *Schematismus cleri Cassoviensis*-ben, mely 1842^{ik} évben Kassán nyomtatott,¹² annak 10^{ik} és 11^{ik} lapján újra a fentebbi állítás erősítettik meg: „[...]”

[3]

[...]”[.] erről Henszlmann is a már nevezett művének 22^{ik} lapján említést teszen: „Jelesen a három Róbert Károlyt, nejét Erzsébetet és Nagy Lajos királyt ábrázoló szobrok.”

A második téves állítás abban áll, hogy mult évben a kassai sz(ent) Erzsébet egyházból a nemzeti muzeumba szállított fehér márványszobor nem egyik Bornemisztát ábrázolja, hanem egykori felsőmagyarországi főkapitányt Rueber Jánost az utókornak előtűkrözteti. Hogy a nevezett főkapitánynak minő érdemei valának Magyarországon is különösen Kassán, azt a kassai történelmi évkönyv¹³ és Bellici Cassoviae¹⁴ című munkákban bővebben olvashatni, és mi ide nem is tartozik. Én itten csak annyit állíthatok és pedig régi történelmi adatok nyomán, hogy a kassai sz(ent) Erzsébet egyházból a nemzeti muzeumnak elküldött hazai emlék nem Bornemiszta, hanem Rueber János ábrázoló szobra.

Rueber János 1584^{ik} évi márczius hó 12^{én} Sárosban meghalálozott s hullája Kassára hozatván, s itt a sz(ent) Erzsébet egyházának délkeleti mellékhajója szomszédságában eső kápolnába (hajdan a szent-Kereszt Kápolna, mostan a káptalani sekrestye) nagy pompával eltakarított.

[4]

A felállított sír feletti szobornak egy oltár lőn kénytelen helyt adni: Ennek bővebb felvilágosítására kénytelen vagyok a Bellici Cassoviae 1746^{ik} évben Kassán kiadott című munkának¹⁵ 46^{ik} lapján foglalt adatokat szóról szóra idézni: „[...]”. Állításomnak nagyobb bebizonyításával a nevezett munkának 48^{ik} lapján még az is olvasható: „[...]”.

⁷ Ipolyi jegyzete: „U. o. 1322. l.”

⁸ Ipolyi jegyzete: „Fejér Cod. Dipl. Tom. III 448 l.[,] Katona Tom V. 723–729 l.” (Azaz: *Fejér 1829–1844 és Katona 1779–1782.*)

⁹ *Timon 1742.*

¹⁰ *Henszlmann 1846a.*

¹¹ *Tutkó 1861.*

¹² *Schematismus Cassoviensis 1842.*

¹³ *Tutkó 1861.*

¹⁴ *Szideck 1746.*

¹⁵ *Szideck 1746.*

Még ennél világosabbat is bizonyítani akarunk a Schematismus Cleri Cassoviensis című munkával, mely 1840^{ik} évben Kassán nyomtatott.¹⁶ Ennek 8^{ik} lapján az is olvasható: [5]

„[...]”. A régi helyéről elmozdított oltár 1733^{ik} évben visszahelyeztetett, s a Rueber Jánost ábrázoló fehér márványszobor pedig a nevezett kápolna más zugába tétetett, honnét 1825^{ik} évben annak ajtajának kívülrőli jobboldalára felállíttatott, s 1859^{ik} évben onnan az egyház ejszaki kapu jobboldalához, azon a falból kiálló fedele márványtáblához mely az 1834^{ik} évben october hó 15^{én} történt földrengést örökít, illesztetett. Ismét végtére mult évben (amint azt a Pesti Hirnök 284^{ik} számában olvashatni) a nemzeti museumnak elküldetett.

Szándékom volt ezen történelmi adatokhoz még a Rueber János sírkövébe bevéset fölíratot is csatolni: de mivel ez valószínűleg a kápolnának régi padolatában van befoglalva, és azt még egy újabb deszkatalaj, mely 1832 évben, midőn a kápolna szobaként kifestetett, eltakarta.

[Sz. E.]

¹⁶ *Schematismus Cassoviensis 1842.*

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Párizsból Törökszentmiklóásra, 1862. december 30.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 181

[1]

Paris 1862^{iki} decemb(er) 30^{kán}

Kedves Barátom!

A következő árakat írom Ő méltóságának: ezeket M(onsieur) Soudain rézmetsző szabja.
Az apátfalvi rajzok aczélba metszéséért.

1. Alaprajz	90	frank
2. Főhomlokzat	125	
3. Oldalrajz és egy travée (hosszszelvényben) ¹	100	
4. Keresztzelvény ²	100	
5. Kapuzat	175	
6. Részlet tábla	75	
7. Szelvények ³	60	
	<hr/>	<hr/>
Összesen	725	franks
vagy is 100 frankot 46 ftba számítva	333	ft.

mihez még a számok⁴ metszése járul, mert Soudain, mint igen előkelő építészeti rézmetsző[,] a számokat maga nem metszi. Egy egy számért itt egy soust vagy is régi váltó garast fizetnek; van a rajzokban meglehetősen sok a mértéket meghatározó szám és betű (a betű is a számok kategóriájába tartozván) de nincs anyi[,] hogy ezen plussal az ár 400 ftra felmenne. Nem

[2]

tudom precise mennyit fizettünk a bényi táblák metszéséért,⁵ de többre ment 250 ftnál, és ha azt tekintem hogy itt 2 táblával több van, és hogy a munka hasonlíthatatlanul jobb lesz, az árt nem csak hogy nem sokalhatom, hanem még olcsónak is találom; mihez még hozzá kell ven(n)ünk azt is, hogy öcsém⁶ Soudainel dolgozván[,] egyúttal jó rézmetsző is képeztetik számunkra.

¹ Értsd: oldalhomlokzat és a főhajón át fölvelt hosszmetset részlete egy szakasz falnézetével. Vö.: *Henszlmann 1866n*, III. tábla.

² Azaz: keresztmetset. Vö.: ugyanott, II. tábla.

³ Azaz: keresztmetsetek a nyílásokon át (vagyis a nyílások bélletprofiljai). Vö.: ugyanott, VII. tábla.

⁴ Azaz: a kották.

⁵ *Henszlmann 1863c*. (Megjelenésének időpontjáról vö. az 526. jegyzettel.)

⁶ Doby Jenő (Henszlmann unokaöccse).

Ön a munka kezdetét nagyon sürgetvén[,] ezt a fentebbi ár mellett mindjárt megrendeltem,⁷ hogy az marczius végeig kész legyen: sürgesse tehát most, kérem, a pénz küldését, mert úgy állapotunk meg Sdnel⁸ hogy mihelyst 2 v(agy) 3 táblát elkészít, rögtön kifizetem. A mit a templom arányairól irtam, az nem foglaland el többet 4 ½ vagy leg felebb 5 ívnél: tehát leend elég helye és alkalma szállani a templom történetéről.⁹ Én ennek érdekében Esztergomba mentem, megtudandó[,] mit mond az apátfalvi templomról Bél Mátyás;¹⁰ és íme kéziratában¹¹ csak a következőt találtam Apátfalváról [3]

„Est in valle alia variis jugis distincta Szilvászó, tenetque Fines provinciæ ex ea parte qua Hevesiensi conjungetur, & subiacet monti Belkovi vulgo Bélkő intra occidentem & septentrionem quadrantis horæ interstitio penes rivum ex abbatia de Bél trivium fontium decurrentem positione declivi, incolis eopioris Hungaris omnibus religionis catholicæ. Imperat ei seminarium agriense.”¹²

Ennél többet Bélnél nem találtam, megirom[,] ne hogy hijába fáradozzék Esztergomba, és ne hogy higye, mintha Bél szállana a triforiumról; mert arról inkább beszél Pánthy Ő N(agy)s(á)ga.¹³

A székes fehérvári rajzokat[,] t. i. 5 táblát¹⁴ Soudain 500 frank árán akarja metszeni. Ezen öt táblán kívül lesznek még számos fametszetek, melyek árát jelen perczben még nem határozhatom [meg], de meg vagyok győződve hogy 400 v(agy) legfelebb 500 frankba nem jönnek, mert különben a rajzok számát reducalom. Ha azután a spectabilisek¹⁵ még ezen munkát sem fogják venni, akkor bucsúzunk el a nemzetiségtől és válaszuk a *reichsratba*: de mivel az ellenkezőt hiszem, azt tartom [4]

hogy az akademia a szükséges 400 v(agy) 500 o. é. forintot e munka tábláira könnyen előlegezhet[í]. Küldjék meg tehát minél előbb a kért összeget; mert csak is így lehet a munkának elő haladni.

Utam szerencsés volt, a hidegtől igen keveset szenvedtem, 's azt is csak Pesttől Bécsig; Bécsbe Heidert kivéve (ki ott mulatásom alatt épen utazott)[,] a többit mind láttam, Münchenbe régi ismeretségeimet meg újítottam, délbe és estve majd nem mindig együtt voltam Langgal, ki önt barátságosan köszönti. Ma egy hete ide érkeztem, az idő

⁷ Vö. az 594. számmal.

⁸ Alexandre Soudainnel.

⁹ Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

¹⁰ Vö. az 574. levéllel.

¹¹ Értsd ezen Bél *Notitia*... című műve Borsod vármegye leírását tartalmazó részének kéziratát az érseki könyvtárban.

¹² Belpátfalva a 20. századig Borsod vármegyéhez tartozott, ezért az idézett szövegrészt nem tartalmazza Bél Mátyás Heves megye leírásának több kézirat egyeztetésével készült kiadása (és magyar fordítása): *Bél 2001*. Vö. annak latin 50., magyar 51. oldalával. Borsod vármegye leírása kéziratának nincs kiadása.

¹³ Vö. az 531. és az 564. számmal. (Nyilván utalás arra, hogy Ipolyi Pánthy Endre egri kanonoktól hallott a belpátfalvi nem létező triforiumról, illetve arról, hogy ezt Bél említené.)

¹⁴ Vö.: *Henszlmann 1864n*.

¹⁵ Azaz: a tekintetes (urak); értsd: az ország nemessége.

járás olyan hogy fütenem nem kell ugyan, hanem 3 órakor délután az ablak mellett alig irhatok, oly borult az idő: mindig esik, esik, esik in infinitum. A kinek nincsen tyúk szeme jöjjön ide télben és megkapja nagyban.

Sürgesse a pénz küldést, hogy a munka haladhasson. Fin de Mars¹⁶ az utolsó határidő mit Sdnek megengedtem, de talán elébb is meglesz.

Salutando salutandos es boldog új évet kívánva

hive
Henszlmann

192. R(ue) du Faub(our)g S(ain)t Honoré.

[S. A.]

¹⁶ Azaz: március vége.

Jókai Mór Henszlmann Imrének
Pestről Párizsba, 1863. január 7.
Kassa, VSMRP, p. č. 182

Kiadva: KÓSA 1943, 244–245; JÓKAI 1975, 39–40, 252. szám (KÓSA 1943 után).¹ Itt a kéziratból közöljük.

A levél Irányi Dániel és a *Magyar Sajtó* honoráriumvitájáról szól. Vö. az 579. és az 588. számmal.

[címzés a hátoldalon:]

T cz. Dr. Henszlmann Imre úrnak
tisztel(ettel)

Paris.

[1]

Tisztelt Uram,

Kérem, legyen szíves ezt a „Gazda”² féle ügyet valahogy tisztába hozni. Úgy hiszem tudva lesz kegyed előtt, hogy én a Magyar Sajtóval tavaly minő viszonyban állottam. Nekem Heckenast levelezések díjazására és egyebekre semmi pénzt sem adott; csupán a magam szerkesztői havidíját kaptam tőle. Nehány barátunk fedezte a költségeket September végéig; akkor Heckenast felmondta a barátságot és az illetők nekem átadtak 100 pftot, hogy az eddigi levelekért „Gazda”nak azt küldjem el.³ Elküldtem; a pénz kézhez nem jutott, ez jól van: az én bajom lett. Irtam többször Gazdának, hogy levelezését ne folytassa, nincs miből díjaznom: ezeket sem kapta; ez is jól van: nem tehetek róla. Gazda nem levelezést, hanem *laprevuet* küldött nekem Párisból, a mire semmi szükségem nem volt, s a mit az előtt m(onsieu)r Deroussestől havonként 100 frankért kaptam, de abbahagytam, mert a külföldi lapokat hamarább kaptuk; mint a correspondancet; ez sem tesz semmit. Most összeszámítottam a M(agyar) Sajtóban kiadott levelek összegét: azoknak száma 34: mint Heckenast hivatalnokai is utána számították. Minthogy meglehet, hogy hat levél eltévedhetett utközben, kifizetem 40 levél díját 5 ftjával. 200 frankot ön által küldtem, most felkérem azon szívesség megújítására, hogy még a Kétszáz frank értéket legyen szíves Gazdának át szolgáltatni (100 frank nálunk = 50 o. f.) s e levellem tar-

¹ Őrzési helye így megjelölve (579): „a levél 1943-ban a kassai Felsőmagyarországi Múzeumban őrzött Henszlmann-hagyatékban volt.”

² Irányi Dániel szerzői neve. Vö az 558. számmal.

³ Vö.: JÓKAI 1975, 34–35, 248. szám (1862. augusztus 30.): a még ki nem fizetett honoráriumok felsorolásában szerepel Irányinak 10 levélért egyenként 10, összesen 100 ft.

[2]

talmát vele megismertetni. Ohajtom, hogy barátságos viszonyban maradjunk s kölcsönös szolgálattételre közel alkalommal egymásnak ajánlkozassunk. Sajnálom, hogy egészen saját számadásaimon kívül eső beszámítások miatt ennyi kellemetlenség is támadt közöttünk.

Önnek

Pesten 1863 jan(uár) 7én

őszinte tisztelője
Jókai.

[G. B.]

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Párizsból Törökszentmiklósr, 1863. január 9.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 182

Henszlmann 1862. december 30-i levelére – lásd az 592. számot – válaszul Ipolyi nyilván arra kérte Henszlmann-t – egy olyan levélben, amely nem maradt fenn –, hogy tekintettel az AB szűkös költségvetésére, vonja vissza az Alexandre Soudainnek szóló megrendelést (mert csak a bélapátfalvi táblák metszetésének költsége elviszi az AB illusztrációk készíttetésére rendelkezésre álló teljes éves keretének több mint felét, illetve ha a bizottság költségvetését úgy csökkentik, ahogyan erről a levélben van szó – teljes egészét), s hogy a székesfehérvári bazilikáról szóló mű tábláira végképp nincs bizottsági pénz, ezért azt át kellene adni az MTA Évkönyvei számára, hogy így az Igazgató Tanácsra, illetve a központi költségvetésre hárítsák az illusztrációk metszetésének költségeit.

Mielőtt Henszlmann-nak ez a válasza Pestre érkezhett volna, az Archaeologiai Bizottság 1863. január 6-i ülésén fölolvasták Henszlmann párizsi levelét – azt, amit Ipolyinak írt az 592. számon, megírta Kubinyi Ágostonnak is –, és úgy döntöttek, hogy a bélapátfalvi táblák metszetését az Archaeologiai Bizottság költségvetéséből kifizettetik, Henszlmann Székesfehérvárról szóló művét pedig az MTA Évkönyveibe ajánlják.¹

Az AB következő ülésén, január 15-én – amikor Ipolyi nyilván megkapta már Henszlmann-nak ezt a levelét – úgy döntöttek, hogy elküldetik Párizsba a bélapátfalvi táblák metszetésének kifizetésére szolgáló pénzt, de a határozathoz a jegyzőkönyvben hozzátették, hogy Henszlmann „máskor ne kössön szerződést az Archaeologiai Bizottság teljes beleegyezése előtt, mert különben maga viselheti annak költségeit”² (Henszlmann-nak nem volt igaza, mikor utóbb arra hivatkozott, hogy metszetésükre már korábban megkapta a felhatalmazást, mert az 1862. április 26-i ülésen, amelyen bemutatta a táblák alapjául szolgáló rajzokat, arról határoztak, hogy „amint elegendő költséggel rendelkezik a bizottság azonnal kiadatnak [metszetni], de csupán Henszlmann úr felügyelete alatt”³ S július 1-jén kimondottan arról van szó – Fuchstaller Alajos halálhíre kapcsán –, hogy ha majd Párizsba megy, „tudakozódni fog” az árakról, és „értesítést küld”.⁴ Arról, hogy Henszlmann szándékosan hozta kényszerhelyzetbe a bizottságot lásd a 602. számot.)

Ami a Székesfehérvárról szóló művet illeti, az MTA vezetése valószínűleg elhárította azt a gondolatot, hogy az MTA Évkönyveibe vegyék föl, mert az AB január 15-i ülésén arról határoztak, hogy mivel „alapos reményt” látnak arra, hogy az MTA és az AB ki tudja eszközölni az ásatások folytatásának lehetőségét a püspöki palota udvarán, a rajzok metszetését nyárig elhalasztják, mert „midőn azután az egésznek felvétele egyszerre kiadható ’s ez által a’ félmunka és a kettős költség megkímélhető lesz”⁵ Az AB március 3-i ülésén arról határoztak, hogy Kubinyi Ágoston próbálja meggyőzni a püspököt, biztosítva őt arról, hogy az ásatásokra pénzt nem kell adnia, és

¹ Az AB 1863. január 6-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 84, 2. pont.

² Az AB 1863. január 15-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 88, 6. pont.

³ Az AB 1862. április 26-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 68, 36. pont.

⁴ Az AB 1862. július 1-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 72, 54. pont.

⁵ Az AB 1863. január 15-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 88, 6. pont.

hogy területét az ásatás után korábbi állapotába helyreállítva kapja vissza,⁶ azután a júniusi 3-i ülésen arról, hogy Kubinyi Ágoston Rómer Flórisssal menjen el Fehérvárra, és erről tájékoztassa Henszlmannt, aki kérdezősködött⁷ – vö. a 602. számmal –, végül július 7-én Kubinyi Ágoston beszámolt róla a bizottságnak, hogy Rómer betegsége miatt egyedül volt a püspöknél, aki az ásatást „semmi esetre meg nem fogja engedni”. Ezért az ügy „jelenleg elhalasztandó”, majd pár hónap elmúltával újra próbálkoznak.⁸

[címezés az 1. oldal bal felső sarkában:]
Főtiszt(elendő) Ipolyi urnak

[1]

Paris 1863^{ki} jan(uár) 9^{kén}
192 R(ue) de Faubourg S(ain)t Honoré

Kedves Barátom!

Többel együtt magunk ketten is hivatva vagyunk, hogy megküzdjünk *durante vita*⁹ nem csak a *spectabilisek*¹⁰ ostobaságával általán, hanem az akademiával is, és in *specie*¹¹ *illustrissimus* Nussknakerünk¹² *furfangjaival* és E.¹³ *gyávaságaival*: azért komolyan nem veszem[,] mit lemondásáról ír, és azt sem hogy a dolog oszló félben volna.

Nem húztam és nem huzom vissza rendeleteimet:¹⁴ ^{1ször} mert a munka nem drága, sőt meglehetősen olcsó, ^{2ször} mert szerttehetnek a bizottmányban a fizetésre[,]¹⁵ ^{3ször} mert ha a pesti bizottmány nem fizeti, megfizeti a bécsi.¹⁶

*Ibant qua poterant.*¹⁷ Nussknaker uram¹⁸ az arch(aeologiai) költséget¹⁹ a felére akarja *reducálni*: eddig leg alább meglehetősen *financiernek*²⁰ hittem, de ebből látom, hogy itt is megérdemli az *classis tertiat*:²¹ mert

⁶ Az AB 1863. március 3-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 90, 10. pont.

⁷ Az AB 1863. június 3-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 95, 24. pont.

⁸ Az AB 1863. július 7-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 96, 27. pont.

⁹ Azaz: egész életünkön át küzdjünk (olaszból).

¹⁰ Azaz: a tekintetes urak.

¹¹ Azaz: különösen.

¹² Azaz: méltóságos Diótörőnk; értsd: Dessewffy Emil.

¹³ Eötvös József.

¹⁴ Vö. az előző számmal.

¹⁵ Azaz: van az a pénz az AB költségvetésében.

¹⁶ Értsd: ha a metszést nem fizeti ki az AB, kifizeti a CC.

¹⁷ Értsd: úgy csinálom, ahogy lehet. Azaz: Mennek, ahová lehet (ahová nem lehet, oda nem mennek), teljes formájában: *Ibant, qua poterant, qua non poterant, non ibant* (nyelvtani példamondat).

¹⁸ Itt és alább: Dessewffy Emil.

¹⁹ Értsd: az AB költségvetését. Vö. az 516. számmal.

²⁰ Azaz: a pénzügyek értőjének (szó szerint: pénzügyembernek).

²¹ Értsd: ebből a tárgyból is megbukna.

[2]

ha két évig anyit adhatott, mennyit adott, akkor miért kell most az összevetet felére reducálni? most, hol a pénz[,] tehát az akademiának vagyona is, mely szinte pénzből áll, sokkal többet ér mint ért azelőtt. De ne törjük fejünket a Nussknaker bölcsességén vagy nem bölcsességén; hanem vegyük a dolgot a mint van. Felényi költséget kapunk, tehát reducáljuk a mi költségeinket is felére. Ha budgetünk megmaradt volna[,] az Apátfalvi rezekekre lehetett volna 400 ftot költeni, de amaz felére reducáltatván[,] most leg alább 200 at költhetünk; szállítsuk tehát fel a *bécsi bizottmányt*²² hogy a másik 200 at pótolja, és bizonyosan megteszi; ne legyünk kevély koldusok mert azzal semmire sem megyünk. De azért, ha a bécsi bizottmány adja is a felét a rezekekre[,] az elsőbbséget még is megtarrthatjuk,²³ mivel a rajzokat a magyar bizottmány szerezte; tehát kérem sürgesse a dolgot Pesten és Bécsben, és küldje meg a pénzt, 's én sürgetem itt a munkát hogy leg alább is Áprilban elkészüljön.

Mi a fehérvári rezekeket és fa metszeteket illeti, kérem nézze meg a jegyzőkönyvet,

[3]

ott[,] ha nem csalatkozom[,] áll, hogy a bizottmány az akademiától erre külön költséget fog kérni. Nem bánom ha a munka nem jelenik meg külön, ambár jobb szeretném, hanem az évkönyvekben, de sem(m)i esetre magam Szalaynak e részben nem irhatok, mert jegyző könyve szerint az arch(aelogiai) bizottmány a dolgot magára vállalta; és arról volt szó, hogy a bizottm(ány) e tekintetben az igazgatósághoz fog adni költség tervezést, és hogy azért szükséges megírnom innen a költséget, mit én kétszer tettem; először önhöz küldött levelemben, 2^{sor} megírván ezt K. A.²⁴ elnöknek is. A fehérvári rezekeket eddig nem rendeltem, de megteszem, mihelyst az autorisatio²⁵ és a pénz erre megérkezik: tehát kérem[,] ne késsenek.

A fehérvári „signum despotæ”²⁶ ügyében, kérem, legyen szíves Érdyt strictissime²⁷ elővenni. Én a byzantinusok nem csak az általa kijelölteken hanem másútt is kijelöltek egész során keresztül menvén sehol nyomára nem akadtam annak, hogy e jel despotája jel: nem tehetek tehát egyebet mint Erdyt újra felszólítani, adja urát állításának[,]²⁸ hol találta, hogy e jel despotát jelent, különben kéntelen leszek leg gyöngédebb módon²⁹ megmondani, hogy a bizonyítással adós maradt; majd

²² A CC-t.

²³ Azaz: a tanulmányok, amelyeknek illusztrációit közösen készítették, előbb az AK-ban jelennének meg, s azután a CC kiadványaiban.

²⁴ Kubinyi Ágoston.

²⁵ Azaz: felhatalmazás.

²⁶ Értsd: az 1848-ban feltárt királysírban talált enkolpiont (ereklyetartó mellédísz).

²⁷ Azaz: a legszigorúbban.

²⁸ Azaz: adja meg forrását.

²⁹ Értsd: a legudvariasabban.

[4]

rá ér utána járni[,] míg a rezek és fametszetek elkészülnek: pár holnap alatt talán még is akadhat irományaiban azon jegyzetre, mely a kutforrást ki mutatja.³⁰ Sürgettem a citatit már akkor is, midőn a h(ely)t(artó)tanács kérdésére felelni kellett,³¹ de akkor nem halgattak rám, halgassanak ki tehát leg alább most.

Ferit³² legbarátságosabban köszöntöm. Félek hogy keleti könyvünk³³ nem fog megjelenni, leg alább nem úgy, mint terveztük, beszéltem t. i. a fa metszetek iránt, 's úgy találtam, hogy azoknak ára majd nem 1000 forintra menne. Lehetne ugyan a költséget majd nem felényire reducálni, ha elhagynók a Rákóczyánerkat,³⁴ melyek amúgy is vagy ismeretesek, vagy nem épen nagyon érdekesek u. m. a czimereket, házat, kutat &c. de úgy hiszem Feri erre alig fog rá állani: én mindig azt hittem[,] jobb valami mint semmi. Legyen szíves szóljon vele ez iránt és írja meg a resultatumat³⁵ barátjának

H. Imrének

NB a postadíj Parisig 35[,] nem 25 krajczár

[S. A.]

³⁰ A 3. oldal alsó margóján Ipolyi kézírásával: „De Ceromoniis Aulae Bizantinae Constantinus Porphirogenitus Reiske kiadás”. (Azaz: *Reiske* 1829.)

³¹ Értsd: III. Béla (és felesége) 1848-ban Székesfehérváron feltárt maradványai újratemetésének ügyében. Vö. az 552. számmal. Az AB-től kért jelentést Érdy János írta és olvasta föl az MTA 1862. november 17-i ülésén, ebben szerepelt az enkolpion „despotai mellédísz”-ként, lásd: *Budapest Szemle*, 17: 54-55 (1863), 174; *Érdy* 1853-ban még egyszerűen mellédísz.

³² Kubinyi Ferencet.

³³ Értsd ezen Kubinyi Ferencnek, Henszlmann-nak és Ipolyinak az ún. konstantinápolyi útról szóló tervezett publikációja. (Nem jelent meg.)

³⁴ Értsd: II. Rákóczi Ferenc és ún. bujdosótársai emlékeit.

³⁵ Azaz: döntését (mármint Kubinyiét).

Karl Fiedler Henszlmann Imrének
 Bécsből Párizsba, 1863. január 10.
 Kassa, VSMRP p. č. 392

[1]

Lieber Emerich!

Heute bin ich in der Lage, in Ihrer Angelegenheit einige Mittheilungen zu machen:

Ihre beim Staatsministerium eingereichte Eingabe¹ ging am 20 S(e)pt(em)b(e)r ans Finanzministerium, welches die Äußerung der Hof und Staatsdruckerei einholte.

Hofrath Auer, der seit 23 S(e)pt(em)b(e)r wieder hier ist, habe ich gleich gesprochen und er hat mir mitgetheilt, daß es bei dem, ihm wohlbekannten Sparsysteme des Finanzministers² eine vergebliche Mühe wäre, einen Antrag auf Übernahme der entstehenden Kosten auf das Finanz Aerar³ zu stellen.

Seine Äußerung ging daher dahin, daß das Staatsministerium die Auslagen auf das Budget des Unterrichts übernehmen solle, was sich bei dem Zwecke voraussichtlich bei der Reichsvertretung vertreten leiste, da er wohl auch glaube, daß die Kosten über 8000 f sich nicht belaufen dürften.

Sollte das Staatsministerium hierauf einzugehen gesonnen sein, so stehe er dafür [2]

gut, daß die Arbeit in seinem Institute, was die Ausführung u(nd) Schnelligkeit betrifft, in einer dem Institute würdigen, hinter dem Auslande nicht zurückbleibenden Weise, werde vollendet werden.

Da ich ihm die Bedenken Schweizers vorhielt, so sagte er mir, daß ein Mann, der die Staatsdruckerei noch nicht einmal gesehen und ihre Leistungen kennen gelernt hat, nur solche Äußerungen machen könne und wiederholte mir, daß wenn die finanzielle Frage schon gelöst wäre, die technische Frage der Ausführung selbst bei den vorhandenen Mitteln in einigen Monaten sich lösen ließe.

Ich habe ihm schließlich erwähnt, daß Sie Sich vorbehalten haben, ihm Ihre persönliche Aufwartung zu machen und den Gegenstand zu besprechen.

Auch im Finanzministerium habe ich die weiteren Schritte gemacht und kann leider keine erfreuliche Mittheilung machen, indem, obwohl die Wichtigkeit des Werkes auch dort nicht verkannt wird, das Finanzministerium doch keineswegs die Kosten auf sein Budget übernehmen will, und dieß umso weniger, als zwischen ihm und dem Abgeordnetenhouse, welches gegen den Bestand der Staatsdruckerei, als einer Kaiserlichen Anstalt, ohnehin sehr enragirt

¹ Értsd ezen Henszlmann-nak az arányelmélete német nyelvű kiadásához kért állami támogatás ügyében írt beadványát. Vö. a 643. számmal.

² Ignaz von Plener.

³ Azaz: pénzügyminisztérium költségvetéséből, szó szerint: a kincstártól (latinból).

[3]

ist, stets Meinungsverschiedenheiten bestehen.

Diesen Stand der Sache vorausgeschickt, kann ich weiter mittheilen, daß schon in diesen Tagen eine in diesem Sinne verfaßte Erwiderungsnote von Seite des Finanzministeriums an das Staatsministerium ergehen wird, und daß es hernach am förderlichsten sein wird, nunmehr Alles aufzubieten, um den Staatsminister zur Übernahme der Kosten auf das Unterrichts Budget zu bewegen, in welcher Hinsicht keine Zeit verloren werden dürfte.

Ich behalte mir vor, Ihnen bei Ihrer, wie ich voraussetze, bald erfolgenden Hieherkunft privatre Mittheilungen zu machen u(nd) schließe meine heutigen Zeilen mit dem Beifügen, auf Prof(essoren) Eitelb(erger) nicht zu große Stücke zu halten; er handelt weniger, als er spricht; Sekt(ions) Rath Heider ist der Mann, der einzig allein die beste Mittelsperson beim Staatsminister⁴ sein könnte, von seiner Anschauung u(nd) Auffassung hängt wohl das Gelingen der Sache größtentheils ab.

Mit freundlichen Grüßen von Emma an Marie⁵ u(nd) Sie, lieber Emerich, sowie Empfehlugen an Herrn v(on) Wrchofsky,⁶ versichere ich Sie meine freundschaftlichsten Gesinnungen und zeichne mich

als Ihren

ergebenen Schwager

Carl

Nicht aus Schmutzerei, sondern vorsichthalber lasse ich das Schreiben unfrankirt, da frankirte nie so sicher anlangen

1/10 863

[E. A.]

⁴ Anton Schmerling.

⁵ Alexy Lajosné Fiedler Emmától (Karl Fiedler lányától) Henszlmann feleségének.

⁶ Wrhovszky Sándortól.

Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Budáról Pestre, 1863. február 6.
 Budapest, MTAKK, RAL, 50/1863

Csak az aláírás saját kezű. Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az első oldal bal felső sarkában az iktatószám: „50. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem febr(uár) 9. 1863.”

[címzés az 1. oldal alján:]

Méltóságos Gróf Dessewffy Emil Úrnak, a m(agyar) tud(ományos)
 academia Elnökének
 Pesten.

[1]

Magyarország kir(ályi) helytartójától.

1.453 sz(ám) / eln(öki)

Annak idejében érdekléltem az időszaki lapokban azon előleges jelentést, melyet hazánk három tudósa, Kubinyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre múlt évi törökországi műutazásokról közzétett.¹

Értesültem ezen jelentésből, miszerint ezen utazás egyik főczélját az egykori híres budai orsz(ágos) könyvtár maradványainak,² felkeresése, 's megtekintése képezte, valamint hogy a nevezett férfiak, daczára a kezökben volt ajánlóleveleknek, mint nem különben a Konstantinápolyban létező osztrák cs. kir. internuncius,³ és több más befolyásos egyének közreműködésének és szolgálatkészségének e részben kitűzött célukat csak igen kis mértékben érheték el, minthogy az összes könyvtárt megtekinteniök nem lehetett, hanem annak csak néhány, ámbár igen érdekes darabját kaphatták szemök elé, a mellyek mindazonáltal kétségtelen tanúságot tesznek arról, hogy a mondott könyvtár legalább nagyrészen, és pedig a török császári udvari titkos könyvtárban fenn van.

Nem kívánok ugyan ezen legközelebb csak az olvasó közönség számára irt jelentésnek oly fontosságot tulajdonítani, hogy annak alapján, – mielőtt azt a tud(ományos) academiától

[2]

hiteles alakban megkapnám, – a kérdéses könyvtár érdemében hivatalos tárgyalásokat nyissak.

Minthogy azonban abból, valamint az Akademia egyéb tárgyalásaiból azon meggyőződést szereztem, miszerint a budai országos könyvtár fölkeresését és visszaszerzését a tisztelt Academia már régebb időtől fogva tervezi, 's fennebb említett tagjait múlt évi kiküldetésök alkalmával egyéb tudományos czélok mellett az e körüli nyomozásokkal

¹ Vö. az 550. számmal.

² Azaz: Mátyás király könyvtára. (A helytartó az „országos könyvtár” kifejezést használja ebben az értelemben, vö. a 618. számmal.)

³ Anton von Prokesch-Osten.

is megbizta,⁴ minthogy továbbá én az academia ezen hazafias szándéka eránt nemcsak teljes elismeréssel viseltetem, de annak megvalósítását, 's a kivitel lehetőségét buzgón óhajtom 's hatáskörömhöz képest egész készséggel előmozdítani, 's ekként hazánk történelmi kincseinek, mint meg annyi nemzeti ereklyéknek visszaszerzéséhez tehetségem szerint hozzá járulni kedves feladatommak tartom: ennél fogva hazafias bizodalommal felkérem Méltóságodat, mint a tud(ományos) academia Elnökét, miszerint ezen tudományos társulatnak a mondott könyvtár felkeresése, vagy visszaszerzése tárgyában tett eddigi lépéseiről, azok sikeréről, 's a fennforgó nehézségekről a további szükséges intézkedések megtétele céljából hozzám kimerítő előterjesztést tenni, 's ha szükségesnek vélné, – e végből alkalmilag velem személyesen is szólni

[3]

méltóztassék, előre is kijelentvén, hogy én ezen hazafias vállalatot, mely a m(agyar) k(irályi) udv(ari) főkorlátnok Úr Ő Nagyméltósága⁵ részéről is a legmelegebb részvétellel üdvözlötetett, ha a körülmények úgy kívánnák, legfelsőbb helyen is ajánlani, 's valamint a külügyministerium úgy a fényes porta követének közreműködését is maga útján igénybe venni kész vagyok.

Fogadja Méltóságod különözö tiszteletem őszinte kifejezését.

Budán február 6^{án} 1863.

Gróf Pálffy Móricz

[G. B.]

⁴ Vö. az 521. és az 522. számmal.

⁵ Forgách Antal magyar udvari kancellár. (Vö. az 532. és 566. számmal.)

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1863. február 9.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A keltezetlen levélben Bertrand jelenti, hogy Viollet-le-Duc *Dictionnaire raisonné de l'architecture française-ének*¹ 6 kötete (az addig megjelent első hat), amelyet Henszlmann megbízására megrendelt, megérkezett. A hozzá tartozó számla (Bertrand nyomtatott fejléces számlapapírján, ugyanebben az irategységben) 1863. január 31-én van kiállítva, de Bertrand ráírta, hogy február 9-én küldte el.²

[1]

Monsieur,

J'ai l'avantage de vous donner avis que je tiens à votre disposition le Dictionnaire d'architecture que vous m'avez demandé à acheter pour votre compte.

Vous voud[r]ez bien en même temps apporter les renseignements dont vous m'avez parlé pour notre compte.

Espérant donc avoir le plaisir de vous voir bientôt, toujours le matin, je vous prie d'agréer, Monsieur, la nouvelle assurance de mes sentiments bien dévoués.

Arthus Bertrand.

[a bal margón keresztben:]
prix des 6 vol(umes) 142 =
et net 123 fr(ancs)

[Sz. E.]

¹ *Viollet-le-Duc 1854–1868.*

² A számlán a mű szerzőjét is megnevezik.

Henszlmann Imre Csengery Antalnak
Párizsból Pestre, 1863. február 18.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 2. levél¹

A meg nem nevezett címzett az őrző gyűjtemény nyilvántartásai szerint Csengery Antal, amit megerősít, hogy a levéllel Henszlmann a *Budapesti Szemlé*nek próbálta Irányi Dánielt kikövetíteni – hogy Irányi a szóban forgó cikkíró, azt már a feldolgozni ajánlott témák felsorolása is nyilvánvalóvá teszi.

A 4. (üres) oldal tetején ceruzával, nem Csengery Antal kézírásával (vagy ha igen, nagyon futólag odavetve), alig olvasható: „Henszlmann Imre [/] Elutasítolag válaszoltunk”.

A 3. oldal jobb margóján – a szöveg kapcsolódó helyén – Henszlmann kis gúnyrajza a hajlongó Toldy Ferencről.

[1]

Paris 1863^{iki} Febr(uár) 18^{kán}
192 Rue de Faub(ourg) S(ain)t Honoré

Kedves barátom!

Szemléje² számára egy magyar, ki évek óta itt lakik,³ következő cikkek írására ajánlkozik:

A népesedés törvénye, tekintettel Magyarországra
A közoktatás Franciaországban
A francia vasutak közigazgatási szempontból
A francia időszaki sajtó
A munkások sorsának javítását célzó intézmények Franciaországban
A közigazdaság alapelvei.
Olaszország politikai és társadalmi tekintetben

Az ajánlkozó arra kéri, legyen szives nekem megírni[,] e cikkek melyikét szeretné inkább, vagy ha kell-e több

[2]

egynél és minő, és micsoda feltétel alatt fogadja el. Várjuk feleletét.

¹ Gyarapodási naplószáma: 1929/32.

² A *Budapesti Szemle*.

³ Irányi Dániel.

Ajánlottainkat tehát megint megbuktatták az academiái választásoknál.⁴ Ipolyi írja, hogy E.⁵ azt mondta volna, mikép francziát nem választanak, ha csak nem az institut⁶ tagja; mert különben e tagokat, kik nálunk is tagok, megsérthetnők. Honnan vette E. e gyönyörű argumentációt[,] nem tudom, talán ad normam,⁷ miszerint írók nem kell segíteni, ki a ker(esztény) vallás ellen irt? Az igaz[,] szép kis logika az a magyar logika, talán ez az, miről a diétán⁸ sokszor hallottuk, *hogy az élet kineveli*, és azért *a dolgot practice kell venni*.

Emlékszik e még ezen, és más efféle mondókákra a pozsonyi fénykorból?
[3]

Denique spectabilis a világ nálunk még most is,⁹ és fájdalom! úgy tetszik, ilyen akar maradni mit Græzin in infinitum.¹⁰

Hát a Széchényi szoborból mi lesz, szüntoly akadémiaféle palota historia?¹¹ Hát a földhitelintézetből?¹² Vajjon nagyon meggörbítette nyakát Nussknaker urunk?¹³ Ha már ir, irjon egy keveset erről is[.]

Mondja meg kérem Schedli [*]Ö Nagyságának[*],¹⁴ hogy Horn „Economie politikja” két év óta az academia könyvtárában van,¹⁵ és hogy azt hiába követelte rajtam. Lipcséből küldtem Osterlem(m)nak, ’s ez átadta a könyvtárnak: tehát nem vagyok se obligoban[,]¹⁶ sem oka an(n)ak, hogy Ö nagysága nem talált alkalmat Hornnak az academia köszönetét megírni, különben azt Mandl ajándékain sem tette.

Tiszteletemet családjának, köszöntöm kis barátomat¹⁷ és feleletét bevárva

maradok
Henszlmann Imréje

[Sz. E.]

⁴ Azaz az AB által ajánlott tagok a következők voltak: rendes tagnak: maga Henszlmann (az „egyik legrégebb” levelező tag); külső tagnak: Anton von Prokesch-Osten, Fuad basa nagyvezér, Szüfi bej, Viollet-le-Duc, Rudolf Eitelberger, Gustav Heider, Karl Weiß. (Utóbbiakat vö. a 497. számmal.) Lásd: az AB 1863. január 6-i ülésének jegyzőkönyve (MTAKK, RAL, 1580), 85, 3. pont.

⁵ Eötvös József.

⁶ Az Institut de France.

⁷ Azaz: annak mintájára; értsd: talán ugyanonnan, ahonnan azt a másik ostoba szabályt.

⁸ Azaz: az országgyűlésen.

⁹ Azaz: szóval a tekintetes urak világa van nálunk még most is.

¹⁰ A görögökkel szólva: a végtelenségig (német és latin).

¹¹ Vö. az 578. számmal.

¹² Csengery a Magyar Földhitelintézet igazgatója volt.

¹³ A szövegben a gúnynev (Diótörő úr) első betűje előtt ceruzával jel; a bal margón a jel mellé Henszlmann ceruzával hozzáírta: „Dessewffy” (azaz: Dessewffy Emil).

¹⁴ A csillagok közötti szövegrész háromszorosan vastagon aláhúzva. A sor mellett a bal margón hajlongó kis alak tollrajza, Henszlmann ceruzával melléírta: „= Toldy”.

¹⁵ Nem világos, Horn Ede melyik művéről van szó, mert az *Économie politique*... 1867-ben jelent meg, lásd: *Horn 1867*.

¹⁶ Azaz: sem nem tartozom.

¹⁷ Vélhetően Csengery Lórántot (Csengery Antal fiát.)

Horn Ede Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. március 8.
 Kassa, VSMRP, p. č. 171, [8. levél]

[1]

Werthester Doktor!

Da Sie wol *l'Europe* (ancien Journal de Francfort) nicht regelmäßig lesen, so will ich Sie benachrichtigen, d(a)ß Ihr Artikel „Des proportions dans l'architecture“ an der Spitze der gestrigen N(umme)r erschienen ist, als „Variétés“. Ich habe leider kein Exemplar zu Ihrer Verfügung; aber sie werden deren leicht, denke ich, in dem *hiesigen* Filialbüro der Europe (r(ue) neuve des Mathurins, Square d'Orleans, 9) bekom(m)en.

Mit bestem Gruß
 Horn

P(aris) 8/3 63.

[Sz. E.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1863. március 11.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [14. levél]

[1]

Páris martz(ius) 11. 1863

Kedves barátom!

Náthás, rekedt vagyok, 's legfellebb az olvasóterembe járhatok, azért nem mehetek, – nem utazhatom – hozzád. Légy annálfogva szíves a' lengyelek számára gyűjtött öszletet¹ öcséd² által kezemhez jutatni. Ha Szarvadyt látod, kérd el az általa ígért 20 frankot is.

Szíves kézsorítással

barátod
ID

Grób már adott.

[N. M.]

¹ Azaz: összeget.

² Doby Jenő (Henszlmann unokaöccse).

**Toldy Ferenc fogalmazványa Dessewffy Emil, az MTA elnöke nevében
Pálffy Móricnak, Magyarország helytartójának
Pestről Budára, 1863. április 27.
Budapest, MTAKK, RAL, 160/1863**

A Toldy Ferenc kézírásával készült fogalmazvány – sok javítással – az Archaeologiai Bizottság nevében (Ipolyi és Henszlmann távollétében)¹ készült jelentés Pálffy Móric 1863. február 6-i levelére, lásd az 596. számot. Az MTA április 27-i osztályülése fogadta el, illetve döntött arról, hogy Dessewffy Emil elnök aláírásával küldik el a helytartónak.² (Toldy nem mulasztotta el az alkalmat arra, hogy hangsúlyozza: egy leendő második Corvina-expedíció résztvevői „avatott” filológusok, illetve bibliográfusok kellene hogy legyenek – szemben az elsőt részt vevő „utazókkal”.)

Ugyanezen a számon mellette kísérőlevél ugyancsak Toldy Ferenc kézírásával – nem közöljük –, amely szerint az osztályülés a Történeti, illetve az Archaeologiai Bizottságtól kért jelentést Pálffy Móric helytartó február 6-i levelére³ – lásd az 596. számot –, de a történészek bizottsága illetéktelennek jelentette magát, mondván: egyetlen tagja sem vett részt az expedícióban, így a kért jelentést az AB egyedül terjeszti föl. Ezen a kísérőlevélen van Szalay László érkeztetési feljegyzése: az első oldal bal felső sarkában az iktatószám: „160. sz(ám)”;⁴ jobbra fenn: „Vett(em) apr(ilis) 27. / 1863.”

A helytartó válaszát lásd a 618. számon

[1]

Nagyméltóságú Gróf Cs(ászári) K(irályi) Altábornagy Úr!
Magyarország Királyi Helytartója!

A Magyar Tudományos Akadémia élénk örömmel s meleg köszönettel tapasztalta Excellentiádnak f(olyó) évi február 6. 1453/el(n)öki sz(ám) alatt hozzám intézett kegyes leveléből⁴ azon lelkes részvételt és hazafiúi készséget, melylyel a Corvinának Konstantinápolyban fennlevő maradványai ügyét felfogni méltóztatott; s Exc(ellentiád) kívánságát tárgyalván, a következőkben van szerencsém e tárgyalás eredményét Exc(ellentiá)dnak előterjeszteni.

¹ Ipolyi ekkoriban költözött át Törökszentmiklósról Egerbe. Az AB április 9-i ülését április 23-ra halasztották, mert nem tudott megjelenni, azzal, hogy megkérik, 23-ra hozza magával útinaplóját és főként a corvinák listáját. A 23-i ülés jegyzőkönyve viszont, miután felterjesztették, nem került vissza az AB ügyvitelébe, így nem tudni, Ipolyi – illetve Kubinyi Ferenc – részt vett-e a Toldy által fogalmazott jelentés elfogadásáról és felterjesztéséről döntő bizottsági ülésen. (A további fejlemények alapján aligha.)

² Vö.: *Budapesti Szemle*, 17: 56–57 (1863), 453–455. Itt a jelentés szövege is közölve.

³ A fogalmazvány szövege szerint a február 6-i ülés határozatával kérték a két bizottság jelentését, azonban február 6-án nem volt osztályülés, a dátum a helytartó levelének kelte.

⁴ Lásd az 596. számot.

Az Akademia Archeologiai Bizottmánya meghallgatván törökországi utazói bizodalmas közléseit is e tárgyról,⁵ ohajtásait abban szabatosolta meg, miszerint *készülne mindennek előtt egy minél teljesb és pontosb leíró lajstroma mind azon kézirati codexeknek, melyek Konstantinápolyban a Corvína maradványaiúl felismerhetők.* E végre annál szükségesb volna a literaria historiában, s különösen a középkori bibliographiában *avatott egy vagy több férfiak kiküldetése, s részökre a kényelmes hozzáférés és hosszabb dolgozhatás engedelmének kinyerése,* mennyivel hihetőbb, utazóink tapasztalásaiból is, hogy az egykori budai kir(ályi) könyvtár alkatrészei Konstantinápolyban nem szorosan különválasztva, hanem egyéb accessiókkal⁶ is vegyítve, tartatnak; s mert másfelül a Corvína codexei *nem mind* irattak különösen Mátyás kir(ály) számára, s így nem bírnak *mind* a király által íratottak

[2]

ismert saját habitusával,⁷ s mert nagyobb része a könyvtárnak a törökök elől Byzanczból kivonúlt görög tudósok által megmentett⁸ s Olaszországban s másutt összevásárolt, gyakran sokkal régibb, keleti és görög –, más felül egyéb európai⁹ tartományokban is, egybeszerzett latin és más nyelvű, codexekből állt, melyek a Mátyás király jelvényeit nem viselik, s ha a királyi kötés vagy ennek maradványai nem mutatják egykor a budai könyvtárhoz tartoztat, csak combinatio útján határozthatnak meg Corvínféle egykori birtoknak.

Ily „Catalogue raisonné” készülése volna minden esetre az első, nélkülözhetetlen, lépés; mely, ha felsőbb szerencsés közben járás útján sikerülne; csak akkor lehetne, *annak alapján,* a második rendű teendők iránt határozott javaslatot adni, különösen az iránt: mely codexek volnának az összes európai[,] részben a magyar tudományosság érdekében is, vagy későbbi kiadásokkal összevetendő és variánsaik szorgalmasan kijegyzendő, vagy éppen leirandók. T. i. felette hihető,¹⁰ hogy hazánkat különösen illető, s ezek közt magyar nyelvű codexek is maradtak fenn Konstantinápolyban, mert *épen ezek voltak,* természetes okokból, *legkevesbbé*

[3]

*tárgyai azon spoliációknak,*¹¹ melyeket a kir(ályi) könyvtár egész 1541-ig gyakran szenvedett, mely időtől, azaz Budának török kézre kerültétől fogva az a törökök által már szigorúan őriztetett.

E célok elérése tetemes, és oly pénzáldozatokat, sőt oly áldozatok kockáztatását tetén fel, melyekre az akademiának alapja nincsen, s melyek csak fejedelmi vagy országos erőttől telnek ki: az akademia kénytelen volt forró ohajtásait keblébe fojtani. Most azonban annál nagyobb készséggel¹² fejezi ki azokat Nagyméltóságod előtt, mennyivel

⁵ Erről a másik, „titkos” jelentésnek írott formája nem ismert.

⁶ Itt értsd: szerzeményezésekkel.

⁷ Kihúzza: „s néha a király képével is”.

⁸ Kihúzott „kihozott”-ból javítva.

⁹ Innen kihúzza: „nyúgati”.

¹⁰ Kihúzott „nem lehetvén kétség” helyett.

¹¹ Azaz: kifosztásoknak.

¹² Kihúzott „örömmel” helyett.

örvendetesben volt tisztelettel idézett levele által meglepve; s kifejezi azokat a siker némi reményével is: mert felfogva Exc(ellenci)ád, s felfogva a n(agy)mélt(óságú) m(agyar) kir(ályi) udv(ari) főcancellár úr¹³ által, tán Ő Cs(ászári) K(irályi) Ap(ostoli) Felsége érdekeltségére¹⁴ is számot tarthat: nem szenvedvén kétséget hogy – ha ez ügy hatalmas lépések sikerével koronáztatnék – Kivívóját az¹⁵ hervadhatatlan dicsőséggel venné körül.

Megjegyzem még, hogy az *óhajtott szükség* esetében az Akademia *a kívánt* tudományos erők kiállítására vállalkozik s ez esetben ama Catalogue raisonné készülése s a másolandók kijegyzése egyidejűleg történhetnék, úgy t. i. hogy amannak készítői hetenként megküldvén az akademiának lajstromuk újabb cikkeit, ez folyvást foglalkozhatnék az előleg masolandók vagy összevetendők meghatározásával, mely másolás és összevetés aztán a lajstromozók felügyelése mellett, az akademia által e végre oda küldendő egyének által folyvást folyhatna: értve a legszükségesbeket; a többieké a jövőendőségnek maradván fenn.

Ezek előterjesztése után s a magam ajánlása mellett mély tisztelettel maradtam

Nagyméltóságodnak

Pest, april 27. 1863.

alázatos szolgája

[G. B.]

¹³ Forgách Antal.

¹⁴ Kihúzott „rokonszen[v]” helyett.

¹⁵ Kihúzott „ez a maga[s] pártoló nevét” helyett.

Henszlmann Imre Rómer Flórisnak
Párizsból Pestre, 1863. április 27.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 183

Noha a levél Ipolyi Arnold papírai között maradt fenn, a 2. és a 3. oldalon ő harmadik személyben van említve. Henszlmann Párizsban nem tudta, hogy Ipolyi Törökszentmiklóson van-e még (plébánosként), vagy már átköltözött Egerbe (kanonokként), ezért egy sor üzenet közvetítésével bízta meg a levél meg nem nevezett címzettjét, aki ezek átadását nyilván úgy oldotta meg, hogy magát a levelet továbbította Ipolyinak.

A levél végének szójátékos üdvözlő formulája szerint a címzett pap volt, olyan, akiről Henszlmann feltételezte az MTA könyvtárban lévő kéziratmásolatok ismeretét. Ezek alapján Rómer Flóris volt, s még inkább annak alapján, hogy Henszlmann Hencz Antal és Bergh Károly építész, illetve a Pannonhalma és a győri püspökség felé kért tőle közvetítést. (Az egy időben társultan dolgozó Hencz és Bergh – illetve valamelyikük – időről időre Rómer kísérői voltak a Dunántúl bejárásában, és esetenként rajzokat is készítettek számára.) Valószínűleg erre a levélre utal Henszlmann Rómernek írott leveleként az AB egyik ülésjegyzőkönyve is, vö. az 594. szám bevezetőjével.

[1]

Paris 1863^{iki} ápril 27^{kén}

51. Avenue Montaigne¹

ez az új adresem mert a házat, hol laktam ledöntik „et cum Lasaro”²

Kedves Barátom!

Ha későbbben felelek nem az én hibám, hanem azoké kit consultalni kellett, és kik Paris-tól absensek voltak.³ Elvégre mégis sikerült a szelenczére⁴ nézve tisztába jönni. Ez nem Maria Antoinette, hanem XIV Lajos korabeli, mi becsét emeli. A chiffre⁵ tehát nem jelentheti e királyné nevét, még pedig annál kevésbé, mert nem chiffre, hanem egyedül díszítmény. E szelencze photographiája annyira megtetszett, hogy [az] eredetinek ára után kérdezősködtek, kijelentvén hogy megvenni szeretnék.

A sirba talált régiségekre nézve,⁶ meg vallom, hogy a rajzok után biztos iteletet nem hozhatok, de anyi mégis bizonyos előttem, hogy a kereszt nem csak díszítmény, hanem

¹ A cím három vonallal aláhúzva.

² Értsd: a házat, ahol laktam, lebontják, és [a másik címen] adnak nekem szállást. (Az idézet utalás a gyászmise egy antifónájára – *In paradísium* –: „... angyali karaim fogadnak téged, és mint Lázárnak, örök nyugalomad lesz.”)

³ Azaz: nem voltak Párizsban (szó szerint: hiányoztak).

⁴ Tollhiba, értsd: a szelencére.

⁵ Értsd (itt): a monogram.

⁶ Az 594. levéllel összevetve úgy tűnhet, mintha a székesfehérvári királýsír leleteiről lenne szó, azonban nehezen képzelhető el, hogy ezeket Henszlmann ne látta volna.

valóságos görög kereszt, 's hogy a munka többi részét is ezzel öszszhangzatosan byzanti munkának kell tekintenünk, „mit starken Anklængen an römische Ornamentik”⁷[;] minek használtatott a lemez? Nescio!⁸ talán megmondhatom ha majd eredetét lát[t]am, de azért reménlem, hogy egyelőre nem tesz tertiába.⁹

Ma kaptam az apátfalvi templom utolsó metszetének lenyomatát; hátra vannak az igazítások és hátra van a számok metszete; remélem hogy a réztáblákat 14 nap alatt elküldhetem; az arányoknak azon magyarázatával melyet már Pesten megírtam,
[2]

de azért ide hoztam, hogy a metszet a leírással öszszhangzatban haladhasson.¹⁰ Már most Ipolyi barátunkon a sor az apátfalvi templomnak historicumát megírni,¹¹ még pedig annál inkább, mert[,] mint reménlem[,] ő leszen ott a hatalmas és ezen ereklýének restauratora. Megírtam volna ezt magam neki, gratuláltam és condoleáltam volna, de nem tudom mily adresse alatt, nem tudván hol van, még T(örök) Sz(ent) Miklóson e – vagy már Pesten vagy Egerben? Önt kérem fel, hogy legyen szíves ezeket vele közölni.

Van más kérésem is, hogy ne legyen két levelet írni, mihez kevés az idő, mert éjjel nappal dolgozom munkám II.^{ik} részének szövegén,¹² e más kérés ez

Hæc scribit magnificus Toldy.

„A császári könyvtárból e két darabra volna szükségem. 1. Vita S. Elisabethæ Andree R(egis) H(u)n(gari)æ filiæ 2. De regibus Pannoniæ qui infaustum vitæ existum habuere.” Ha nem csalatkozom[,] e két darabbot már 1858 ban Toldy felszólítására leírtam az Akademia számára, minden esetre a kéziratot a könyvtárban láttam.¹³ Kérésem tehát ez, nézzen utána meg van e az akademiának, ha nincs[,] írja meg Toldy leírassam e a két darabot *költségre*? A kézirat ugyan nem sok, hanem förtelmes írásu roppant abreviaturákkal.¹⁴

Harmadik kérés. Annak idején Berg vagy Hencz, mert a kettő együtt járván mint Hinz u(nd) Kunz a németnél,¹⁵ nem tudom melyikét ismerem, tehát Berg vagy Hencz által munkámnak¹⁶ két példányát Györbe küldtem, az egyiket a györi püspök a másikat a Sz(ent) Mártoni¹⁷ könyvtárnak számára. Oritur questio¹⁸ meg-

⁷ Azaz: a római ornamentika erős visszhangjával.

⁸ Azaz: Nem tudom!.

⁹ Értsd: nem ad elégségest. (Szó szerint: hármast, azaz a legrosszabb osztályzatnál eggyel jobbat.)

¹⁰ Vö.: 592. szám és *Henszlmann 1866n*.

¹¹ Vö.: *Ipolyi 1866b*.

¹² Értsd: építészeti arányelmélete második részén.

¹³ Vö. a 299. stb. számmal.

¹⁴ Azaz: rövidítésekkel.

¹⁵ Értsd: mint a Henriek és a Konrádok a német-római császárok között. (A német idióma 'mindenki' jelentésű, de *Henszlmann* nem ebben az értelemben használja.)

¹⁶ *Henszlmann 1859–1860* és *Henszlmann 1860*.

¹⁷ Pannonhalmi.

¹⁸ Azaz: Ebből fakad kérdésem.

[3]

vették e példányát 65 o. e. ftjával vagy sem? Ha igen[,] nagyon kérem[,] legyen szíves a pénzt *eintreibolni*¹⁹ és Wrhovsky által nekem megküldetni, úgy is Wrhovskyhoz mennie kell, hogy Agincouromot²⁰ meg kaphassa. Ista pecunia mihi valde bene cadet;²¹ mert azzal fizetem majd a *sprakmaistert* ki második részemnek stylusát corrigálja[,] mit itten „blanchir” nek neveznek;²² mert tudni kell hogy az idegennek ily blanchirozásra szüksége van[,] különben azt mondják „jól van írva, nincs hiba benne, hanem még sem franczia.” Ez a franczia fene nyelv[,] ha gram(m)atikáját és syntaxisát tökéletesen birja[,] újra kell a Wendungot és a Geistot tanulni[,] mely csupa phrasisból áll.²³ Itt minden falábon jár, és mit a nyelv- vagy lábbeli tánczmester tanít, azt ők gracenak²⁴ nevezik, mintha a kecsét meg lehetne tanulni Male feriat! Canis vestra mater vel gallus cantans in arbore sedens etc.²⁵ Man nicht reden kann nie einem der Schnabel gewachsen ist.²⁶ Kérem ne akademiáskodjanak otthon[,] mint tettek itten, bilincsbe vervén a nyelvet.

Még egy kérdés, ha Ipolyit látja[,] kérdezze meg[,] nem tudja-e szerét tenni, hogy Konst(antinápolyi) útunk megjelenhessen?²⁷ Kub. nek²⁸ nincs pénze, az akademiának nincs pénze, aláírást nyitni nem akarnak. Vagy ezer frankra volna szükségem a táblák metszetésére. Irtam Heckenastnak[,] nem akar e vállalkozni, irtam[,] menjen Kub-hez és szálljon vele, de mind eddig feleletett nem kaptam. Ha már a spectabilisek²⁹ ilyet nem vesznek, hol Rákóczyról és Mátyásról szóllanak[,] akkor jobb volna a magyar tollat vagy a Dunába

[4]

vagy a Seinebe³⁰ vetni. Ha erre nézve hamar nem kapok választ és a szükséges nervum rerum quendam mod(um)³¹[,] elmegyek Párisból a nélkül[,] hogy a metszetek felügyeiletem alatt elkészülhessenek; lesz tehát azokból *kófic*;³² Már az osztrák kormány is belemártotta a praczliját megígérvén[,] hogy a Mátyás codexet megszerzi – és mi ? Tátott szájjal, mint mindig, várjuk a sült galambot. Esztendeje[,] hogy utnak indultunk, volt láрма és gróf Zay. Telegraphicus depesek³³ és hivatalos provisoricus³⁴ jelentések,

¹⁹ Azaz: behajtani. (Gót és nagyobb betűkkel írva).

²⁰ *Séroux d'Agincourt 1810–1823*. Vö. a levél végével.

²¹ Azaz: Az a pénz nekem nagyon jól fog esni.

²² Értsd: a nyelvmestert, aki az arányelmélet második részének szövegét fehériti.

²³ Értsd: ha nyelvtanát és mondattanát már tökéletesen tudja, elkezdheti megtanulni a szólásmódját és a szellemét, ami csupa idiómából áll.

²⁴ Azaz: bájnak (francia). Magyar szinonimája itt a „kecs”.

²⁵ Értsd: rossz mulatság! és utalás nyelvtani szabályok gyakorlására szolgáló latin versikékre.

²⁶ Értsd: Az ember nem beszélhet, ahogy a szájára jön. (Német idióma.)

²⁷ Azaz az útról tervezett publikáció. Vö. az 594. levéllel.

²⁸ Kubinyi Ferencnek.

²⁹ Azaz: a tekintetes urak.

³⁰ Azaz: a Szajnába.

³¹ Azaz: azt a bizonyos fő dolgot (értsd: a pénzt).

³² A szó nagyon nagy betűkkel, ritkítva írva.

³³ Azaz: táviratok.

³⁴ Azaz: előzetes jelentések, értsd ezen az ő MTA-nak tett jelentésüket, lásd az 550. számot.

és a valóságos jelentés pergit ad calendas grecas, auf S(ank)t Nimmerstag, zu Pfingsten[,] auf dem Eise.³⁵ Ha ennyi türelmem nem volna[,] nem értem volna bőrömbe, és ha az apátfalvi metszetekkel is várom a bizottmány nagy bölcs határozatát,³⁶ talán azzal is úgy járunk mint a Keleti út publicatiójával. Ugy vagyok a fehérvári ásatások jelentésével is, a rajzok készek, a kézirat kész, mert arról volt szó, hogy kiadja a Kaka-demia, és íme azt határozza, non speratim,³⁷ hogy majdan[,] ha az egész ki lesz ásva; és hát mikor ki lesz ez ásva? ha majdan nem csak a szelid Farkasnak³⁸ kívül minden foga, hanem huszárjának is elcsorbul a kardja. Ugyan sűröge egy kicsit ezen ügyet is.³⁹ Ha az ásatást megengedik[,] ott termék mit Siebenmeilen Stifeln⁴⁰ és bele túrom magamat mint a vakondok.

A mellékelt sorok után Wr. barátom⁴¹ ki fogja adni használatra Agincouromat, az az két részét mert az architecturát ide hoztam,⁴² nagy szükségem lévén arra. Köszöntöm a proffesorokat és azok chefet in reverenda revenda[,]⁴³ kinek vagyok

öszinte barátja
Henszlmann

[S. A.]

³⁵ Azaz: a nagy publikáció pedig sohanapjára fog elkészülni. (Latin és német rokon értelmű idiómák sorolása.)

³⁶ Vö. az 594. számmal.

³⁷ Értsd: váratlanul (olaszból).

³⁸ Farkas Ferenc székesfehérvári püspöknek. (Gúnyosan.)

³⁹ Vö. az 594. szám bevezetésével.

⁴⁰ Azaz: hétmérföldes csizmával.

⁴¹ Wrhovszky Sándor.

⁴² *Séroux d'Agincourt 1810–1823* I. kötetét és a hozzá tartozó táblakötetet, azaz a IV. kötetet.

⁴³ Értsd: a budai katolikus főgimnázium tanári karát és annak vezetőjét, azaz az igazgatót, magát Rómert. (Visszaadhatatlan szójáték: a tisztelendő ruhás, azaz reverendájú főnöküket.)

Doby Jenő Henszlmann Imrénék
 Párizsból Párizsba, 1863. április 29.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

[1]

Lieber Emerich!

Soudain schien erstaunt als er hörte daß er beiläufig 700 fr. bekommt,¹ sein Ausdruck schien sehr unbefriedigt, ich möchte sagen, den eines Ungläubigen; ich engagierte ihn wenn er Zeit hätte zu dir zu kommen, heute werden die noch fehlenden Correcturen an der Platte gemacht, u(nd) Abends gegen oder nach 8 Uhr werde M(onsieu)r. Soudain dir seine Aufwartung machen, ich avertire dich davor, da ich gestern nicht kam u(nd) damit S.² nicht vielleicht umsonst ginge. Die Abschrift vom letzten apátfalvaer Text³ erhältst du auch heute.

den 29sten Ap(ril) 1863.

Eugen.

[E. A.]

¹ A belpátfalvi táblák metszéséért. Vö. az 592. és az 594. számmal.

² Alexandre Soudain.

³ Értsd ezen az utolsó tábla lemezét a rávéssett felirattal.

**Arthus Bertrand elszámolása és levele Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1863. március 18., április 14. vagy május 7.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

Arthus Bertrand kiadójának számlanyomtatványán. (Ez különbözik a 334. számon szereplőtől. Itt a közölt nyomtatott fejléc mellett balra fenn csupán a kiadó profiljának főbb területei vannak felsorolva négy sorban.) Az előoldalon az elszámolás, a hátoldalon Bertand levele, mindkettő keltezés nélkül.

Arthus Bertrand 1863. szeptember 17-i levele – lásd a 627. számot – szerint előzőleg háromszor: 1863. március 18-án, április 14-én és május 7-én írt Henszlmann-nak az arányelmélet 1860-nal bezárólag megjelent részei (6 táblafüzet 24 táblával és egy szövegkötet)¹ Henszlmann által eladott példányaiért neki járó pénzt kérve tőle, de egyszer sem kapott választ. (Vö. első sorban a 419. számmal.)

Henszlmann hagyatékában két olyan elszámolás maradt fenn, mindkettő keltezés nélkül, amelyben Bertrand kimutatta Henszlmann hátralékát. Levél csak egy, az itt közölt. Ez tehát Bertrand három levele közül az egyik.

A másik fennmaradt elszámolás (ugyanebben az irategyüttesben) ugyanezeket a tételeket tartalmazza, de az 1860. augusztus 9-én számlázott tételeket is beárazza: 396 franc-t számol a táblákra és 96 franc-t a szövegre, ezért Henszlmann tartozását összesen 2006 franc-nak számolja ki. Ezek a számok ceruzával ki vannak húzva. Február elején kelt levelében – lásd az 597. számot – Bertrand ír arról, hogy közeli személyes találkozásukon meg fogják beszélni függőben lévő pénzügyeiket is; ennek a levélnek az a mondata, amely szerint megbeszélésük értelmében korrigálta az elszámolást, minden bizonnyal úgy érthető, hogy a közölt elszámolás később keletkezett, mint a ceruzával javított.

[1]

ARTHUS BERTRAND, ÉDITEUR
LIBRAIRIE MARITIME ET SCIENTIFIQUE,
Editeur des nouvelles annales des voyages,
LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS.
Commissionnaire pour la France et l'étranger,
Rue Hautefeuille, N° 21, près de L'Ecole de Médecine

Fourni² à Monsieur Henszlmann à Paris.
Paris le 1863

¹ *Henszlmann 1859–1860 és Henszlmann 1860.*

² Idáig nyomtatva, a további rész kézírással kitöltve.

³ A keltezés nyomtatott része kézírással nincs kiegészítve.

1860 Mars	17	8 Exemplaires, liv(raison)s 1 à 3.			
”	”	1 {Exemplair} liv(raison)s 1 à 3 M(onsieur) Reimbeau			
Août	4	8 {Exemplaires} texte, 1 ^{ère} partie			
”	9	8 {Exemplaires} liv(raison)s 4 à 6			
”	”	6 {Exemplaires} liv(raison)s 1 à 6			
”	”	6 {Exemplaires} texte, 1 ^{ère} partie			
”	11	1 {Exemplaire} liv(raison)s 1 à 6	Mon(sieur) Lenoir		
”	”	1 {Exemplaire} texte, 1 ^{ère} partie			
”		1 {Exemplaire} liv(raison)s 1 à 6	Prince Napoléon ⁴		
”	”	1 {Exemplaire} texte, 1 ^{ère} partie			
”	18	1 {Exemplaire} liv(raison)s 1 à 6	revue d'architecture ⁵		
”	”	1 {Exemplaire} texte, 1 ^{ère} partie			
”	23	30 {Exemplaires} liv(aison)s 1 à 6	envoyé à Pesth ⁶	11/13	1980
”	”	30 {Exemplaires} texte		16/20	480
”	”	Caisse et emballage			11
1861 8 ^{bre}	30	1 {Exemplaire} liv(raison)s 1 à 6	Ministère D'Etat		
”	”	1 {Exemplaire} texte			
					2471
[1860] 9 ^{bre}	23	Mandat sur Rothschild au 17 Février ⁷			990
					1481

⁴ Jérôme Napoléon hercegnek.

⁵ Értsd ezen minden bizonnyal az *Allgemeine Bauzeitung*ot. Vö. szerkesztője, Ludwig Förster említésével a tisztelet-, illetve recenzióspéldányokat kapók egyik listájában, 391. szám.

⁶ Vö. a 403. számmal.

⁷ Lásd a 419. számot. Az 1860. november 17-i dátummal küldött utalványt Bertrand ezek szerint november 23-án kapta meg, de csak 1861. február 17-én váltotta be.

[2]

Monsieur,

J'ai l'avantage de vous adresser cy joint le relevé des exemplaires que vous m'avez demandés et que je vous ai fourni de notre ouvrage sur la Théorie des proportions dans l'architecture: Comme vous le verrez, j'y ai introduit les modifications que nous avons vérifiées ensemble, et je vous ferai fort obligé de vouloir bien me solder le montant de la présente facture.

Comptant sur une prompte réponse de votre part, je vous prie d'agréer, Monsieur,

L'assurance de mon dévouement
Arthus Bertrand.

[Sz. E.]

Arthus Bertrand Georges Erhard-Schieblének
Párizsból Párizsba, 1863. április 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Georges Erhard-Schieble május 1-jén Henszlmann-nak küldött levelébe – lásd a következő számot – bemásolta azt a levelet, amellyel Bertrand Henszlmann tartozása miatt leállította az arányelmélet további tábláinak metszését.

[1]

Monsieur

En vertu du paragraphe 2 de l'article 3 de mon contrat avec Monsieur Henszlmann,¹ je dois *seul* choisir les artistes chargés de la gravure et de battre seul les prix avec eux. – Je viens donc vous donner avis que je ne vous solderai uniquement que les planches que je vous aurai remises *moi-même*.

Monsieur Henszlmann se refusant a² me payer une somme qui m'est dû légit[i]mement, veuillez suspendre et arreter tout travail jusqu'a³ ce que

[2]

ma creance me soit soldée, époque à laquelle Vous reprendriez aussitôt vos travaux.

Paris le 29 Avril 1863

[Sz. E.]

¹ Lásd a 320. számban.

² Értsd: à.

³ Értsd: à.

Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. május 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Könyvnyomatos céges levélpapíron, amely ugyanolyan, mint az 1859-ben és 1860-ban használt, vö. a 362. szám bevezetőjével. Ennek csupán nyomtatott fejlécét közöljük.

[1]

Etablissement
 DE
 GRAVURE
 ERHARD SCHIEBLE
 Rue Bonaparte, 42,
 à PARIS.

Monsieur Henszlemanne

Je viens vous communiquer le contence¹ d'une lettre que Monsieur Arthus Bertrand vient de m'adresser au sujet de votre travail d'architecture.

[...]
 [lásd a 605. számot.]
 [2]
 [...]

Je vous envoie les Epreuves de la 4ème planche.

Votre tout dévoué serviteur
 Erhard

le 1 Mai 1863

[Sz. E.]

¹ Értsd: le contenance.

Henszlmann Imre el nem küldött levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak
Párizsból Párizsba, 1863. május 1. után
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Doby Jenő 1863. április 29-i levelének – lásd a 603. számot – hátán. A befejezetlen fogalmazvány alá keresztben Henszlmann ceruzával felírta és többszörösen aláhúzta, hogy a levelet végül nem (tisztázta le és) küldte el: „*ist nicht zugeschikt worden*”. Nyilván ehelyett kérte meg Jules Gailhabaud-t és Pierre Marchandon de la Faye-t, hogy menjenek el vele személyesen a kiadóhoz, vö. a következő számmal. Így a fogalmazvány a metszés leállításának tudomására jutása után és május 9. előtt íródott.

[1]

M(onsieur). Je trouve votre demande de plus injuste

1mo parce que vous voulez que je vous solde des exemplaires que je n'ai pas vendu & dont je n'ai donc pas reçu le prix moi même.

2do parce que vous me comptez l'exemplaire à un prix plus haut que celui dont nous sommes convenus.

3^{tio} parce que vous ne déduisez pas de votre demande des frais que j'ai fais¹ & que je fais encore, & qui doivent être perté² sur la fabrication.

4to parce que vous me demandez de vous rendre compte des exemplaires confiés à mois, tandis que vous avez négligé d'établir le compte que vous me devez faire de l'affair tous les six moi en sens du 5me article de notre traité.³

5to parce que vous me demandez de bon à tirer pour des planches dont l'achevement est interrompu par l'ordre que vous avez donner⁴ au graveur de surprendre tout travail & parce que par ce procedé vous me causez par mon séjour inutilement prolongé à Paris de frais que je ne pourrais supporter.

[Sz. E.]

¹ Értsd: fait.

² Értsd: perdus vagy en perte.

³ Lásd a 320. számban.

⁴ Értsd: donné.

Pierre Marchandon de la Faye Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. május 9.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A keltezés alá Henszlmann ceruzával beírta Marchandon de la Faye címét: „77 Rue du Fau(bourg) S(ain)t Antoine”.

[1]

Paris 9 mai 1863

Cher docteur HENZslmann¹

M(onsieu)r Gailhabaud m’a remis une lettre de M(onsieu)r Arthus Bertrand qui change, à mon avis, une partie des résolutions que nous devons prendre ensemble.

J’ai résolu, et j’espère que vous penserez comme moi, de toutes mes conciliations; dans ce but je vous attends lundi à dix heures du matin chez M(onsieu)r Gailhabaud[,]
 nous nous rendrons, immédiatement, de là, chez M(onsieu)r Bertrand.

Apportez, avec vous tous vos documents[.]

tout à vous d’amitié
 Pierre Marchandon de la Faye

PS. J’informe à l’instant, par lettre, M(onsieu)r A. Bertrand² de notre visite

[P. V.]

¹ A H pótlólag berajzolva.

² Arthus Bertrand-t.

**Aláírás nélkül (Paul Abadie?) Henszlmann Imrének
Périgueux-ből Párizsba, 1863. május 23.
Budapest, Forster Központ, Tervtár¹**

Záróformulái és aláírása nincsen, de a levél teljes, mert a lap hátoldala üres.

A lap alján a périgueux-i Saint-Front-székesegyház nyugati része egy részletének alaprajza látható, a nyugati kupolaszakasz és a hozzá nyugatról csatlakozó torony (ez utóbbi „Clocher” felirattal). A vázlatra be van jelölve két kutatóárok („Tranchée” felirattal), de ezekben a sziklafelszín eléréséig csak agyagos talajt találtak, és semmilyen falmaradványt, még bontási törmelék sem. A levélből az derül ki, hogy Henszlmann valamilyen, az állónál korábbi épületrész előkerülésével kecsegtette a kutatókat, de azt, hogy pontosan mivel, a levél írója sajnos nem részletezi, csupán az egyértelműen negatív eredményt szögezi le röviden és dokumentálja pontosan a vázlattal, illetve annak rögzítésével, hogy a megjelölt pontokon milyen mélységben érték el a sziklafelszín.

A templom 1852-ben kezdett és csupán 1895-re(!) befejezett helyreállítását Paul Abadie vezette. (1853-tól két évtizeden át, közben kihagyásokkal, a kupolák statikai problémái miatt elkezdett és láncreakcióként egyre újabb épületrészekre kiterjedő súlyos bontások és teljes újjáépítések történtek.) Az, hogy a levelet esetleg ő írhatta volna, pusztá feltételezés, amely mellett csupán az szól, hogy az „elvégeztem” megfogalmazás mintha a munkák vezetőjére utalna. A kis vázlat rajzmódja alapján csak annyi vehető bizonyosra, hogy a levél írója építész volt.²

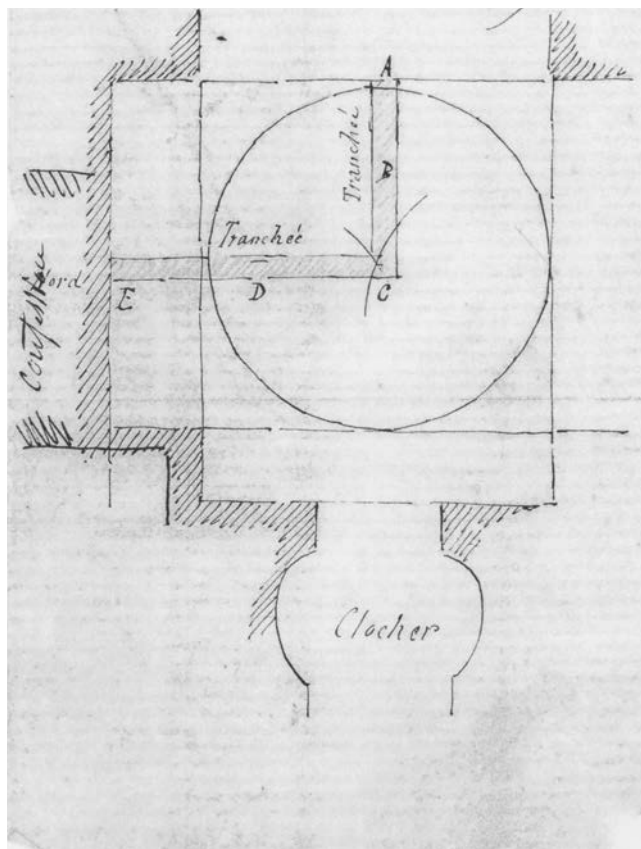
[1]

Monsieur

Conformément à vos prescriptions j'ai fait exécuter les fouilles nécessaires pour reconnaître s'il existe sous le pavage de la coupole ouest des restes de construction. Nos recherches ont été infructueuses, nous avons rencontré partout le rocher et l'argile; mais il n'y existe aucune trace de maçonnerie soit ancienne soit modern, aucun débris pouvant provenir de démolitions.

¹ Egy Henszlmann nagyon vegyes papírjait és rajzait tartalmazó kis mappában.

² Az arányelmélete folytatásához készített périgueux-i tábla – amelynek metszése igen, sokszorosítása nem történt meg – bizonyos előzményeit Henszlmann Doby Jenővel együtt jelezte rajzolóként, a táblát már csak egyedül. Így a tábla nem segít annak azonosításában, kivel állt Henszlmann kapcsolatban a Périgueux-ben dolgozók közül.

Profondeur de rocher	
au point A	0 ^m . 82
B	1. 10
C	1. 00
D	0 ^m 60
E	0. 60

épaisse moyenne de l'argile
recourrant toute la surface
du rocher 0^m 15

[Sz. E.]

Kubinyi Ágoston, az MTA Archaeologiai Bizottságának elnöke Ipolyi Arnoldnak
 Pest, 1863. május 29.
 Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, K 464

Az MNM könyvomasos levélpapírján, a közölt feliraton túl a múzeumépület látképe északnyugati nézetből. (Múzeumi iktatószám nélkül.)

Csak az aláírás saját kezű.

[1]

MAGYAR NEMZETI MUZEUM

Nagyságos Ur!

Henzelmann társunk Párisból néhány nappal ezelőtt az apátfalvi rézbe metszett táblákat levelének kalauzolósa mellett hozzám küldötte, valamint az erre vonatkozó kéziratbani munkáját is.¹ Ez, valamint több más fontos archaeologiai tárgyak is igen kívánatossá tennék, hogy Nagyságod a jövő június hó 2^{án} délutáni 5 órakor, nemzeti muzeumbani szállásomon tartandó archaeologiai bizottmányban személyesen részt venni sziveskednék.

Melyre midőn ezennel szerencsém vagyon meghívni, megkülönböztetett tisztelettel maradtam

Nagyságodnak

Pesten, 1863ⁱ máj(us) 29^{én}

alázatos szolgája
 Kubinyi Ágoston

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Henzelmann 1866n.*

Szumrák Pál Henszlmann Imrének
 Pestről Párizsba, 1864. június 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 374, [5. levél]

[1]

Pest den 16^{t(e)n} Juni (1)863.

Verehrter Freund!

Ihr werthes Schreiben so wie die Pläne u(nd) Broschüre über Artesische Brunnen & Egouts¹ habe ich durch Herrn Steingassner erhalten u(nd) statte meinen verbilndlichsten Dank ab. Ebenso bitte ich Herrn Nik. Huber meinen besten Dank für das mir übersendete zu sagen.

Alle Ihre Aufträge habe ich ausgerichtet.

Da ich factisch 20 franc an Wrchowszky übergeben habe[,] so bitte ich mir dafür einen billigen u(nd) guten neuesten Situationsplan der Stadt Paris zu kaufen, und sollte soviel davon übrig bleiben eine Photographie vom Arc S(ain)t Denis; wenn auch im kleineren Maassstab oder eine billige lithographie vom Grabe Napoleon des I in der Invaliden Kirche.²

Herrn D. Rammée³ bitte ich vielmals zu grüssen und ihm zu sagen dass ich leider jetzt nicht mehr mit Bestim(m)theit anzugeben weis in welchen deutschen Zeitungen sein Werk⁴ lobend besprochen wurde, dass dies aber geschahen weis ich gewiss. — Uebrigens dürfte es nicht schaden ja Ein Exemplar an Heider, Eitelberger zu übersenden wo dann in den Wiener Mittheilungen eine gewiss sehr anerkennungs volle Recension folgen würde.

Bis wann werden wir das Vergnügen haben Sie wiederum in Pest bei uns begrüßen zu können

[2]

Sollte etwas von Herrn N. Huber nachgeliefert werden so werde ich dies sehr dankbar entgegen nehmen.

Hier in Pest respective Steinbruch gehen sehr starke Gerüchte über die Bohrung eines Artesischen Brunnens durch Wilhe[l]m Zsigmondy Bergbau Ingenieur. Derselbe

¹ Azaz: (szennyvíz)csatornák (francia).

² A bekezdés a margón ceruzával megjelölve.

³ Daniel Ramée.

⁴ *Ramée 1860–1862.*

war bei mir und sucht eine officielle Monographie über den Puits Artesienne⁵ de Passy. Bitte bei Gelegenheit bei Herrn N. Huber nachzufragen ob eine solche existirt u(nd) wie[,] wo u(nd) wie theuer zu bekom(m)en.

Indem ich nochmals für die mir verwiesenen freundlichen Dienste meinen innigsten Dank sage bleibe ich mit aufrichtiger HochAchtung

Ihr

ergebenster
P. E. Szumrák⁶

[Sz. E.]

⁵ Azaz: puits artésien, artézi kutak (francia).

⁶ Paul Emil Szumrák.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Georges Erhard-Schieblének
 Párizsból Párizsba, 1863. július 6.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

[1]

M(onsieur) Erhard Schieble[,] Paris les 6 juillet 1863.

M(onsieur). La semaine passée s'est écoulée sans que vous m'ayez envoyé, comme vous l'avez promis, les corrections des six planches dont les modèles sont dans votre atelier depuis *six mois*. Veuillez donc m'envoyer ces corrections accompagnées d'une lettre dans laquelle vous constatez que la *septième planche relative à S(ain)t Vital de Ravenne est dans vos mains depuis trois mois, qu'elle vous a été prise par M(onsieur) Arthus Bertrand, & plus tard remise sur ma demande sans que vous ayez reçu l'ordre de la part de ce Monsieur de faire la gravure de cette planche.*¹ J'ai besoin de cette constatation pour être à même de pousser l'éditeur à meilleur, c'est pourquoi je vous prie ne me la refusez.

Tout à vous
 Henszlmann.

[Sz. E.]

¹ A kiemelt szövegrész két vonallal aláhúzva.

Adolphe Renaud Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. július 8.
 Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

[címzés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur Henszlmann architcte,

51, Avenue Montaigne

Paris

[Párizsi postabélyegző 1863. július 9-i dátummal.]

[1]

Paris, 8 Juillet 1863.

Monsieur,

Me rappelant les incroyables lenteurs qui ont marqué l'impression et dès lors la publication de la première partie de votre ouvrage sur *l'harmonie des proportions dans l'architecture*, et voyant, que les choses marchent plus lentement encore cette année, je vois devoir vous prévenir que je ne puis différer plus longtemps mon voyage pour Pesth. Vous connaissez ma triste position il faut que je prenne un parti. Je ne serai donc plus à Paris quand il plaira à votre éditeur de s'occuper enfin de vous.

J'ai peine à comprendre, Monsieur, qu'avec un traité comme celui que vous avez en mains, et étant d'ailleurs parfaitement en règle pour ce qui vous touche, vous ne puissiez pas obtenir de M(onsieur) Arthus¹ une exécution plus franche, plus loyale de conventions écrites. Le nouveau retard dans la publication de la 2ème partie de votre œuvre, vous porte nécessairement un grand préjudice dans l'esprit de ceux qui ont déjà souscrit à la 1ère partie, et il me semble que vous seriez parfaitement en droit de mettre ce Monsieur en demeure de s'expliquer catégoriquement sur ses intentions. A votre place je saurais déjà à quoi m'entendre sur la négligence, l'incapacité ou la mauvaise foi du dit Monsieur, et comme le soleil luit pour tout

[2]

le monde j'aurais demandé à la justice non-seulement l'exécution d'un contrat librement consenti, mais encore une indemnité pour le séjour prolongé que cette singulière conduite vous oblige de faire à Paris.

¹ Arthus Bertrand-tól.

Persuadé que vous comprendrez mes motifs de départ, et que vous les accepterez avec la bienveillance que vous m'avez toujours témoigné, je vous prie d'agréer, Monsieur l'assurance de mes sentiments les plus distingués

Tout à vous
Adolphe Renaud

7, impasse Lafayette.

[P. V.]

Erwin Hanfstaengl Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. július 19.
 Kassa, VSMRP, p. č. 148

Nyomtatott cégjelzéses levélpapíron. Csak az aláírás és az utóirat saját kezű.

[címezés a megszólítás fölött:]

Herrn Dr Emrich Henszlmann, Mitglied der ungrischen Akademie

[1]

ERWIN

HANFSTAENGL

Photographie de S. Alt. le roi de Prusse

en Face la Rue Breda

4, RUE FROCHOT; 4

PARIS.

Succursales

DRESDE ET MUNICH

---

am 19 Juli 1863.

Sehr geehrter Herr!

Indem ich, unter Redaktion des Herrn Kertbeny eine Sammlung „Contemporains“ erscheinen zu lassen gedenke, erlaube ich mir, auch Sie zu bitten, im Laufe dieser Woche mich durch Ihren Besuch zu beehren, um photographisch aufgenommen zu werden. Es wird täglich, ohne Unterschied der Witterung, von 11 bis 4 Uhr geposet.¹ Die in diese Sam(m)lung aufgenommenen Herren erhalten 12 Quarten² gratis, dagegen mir die Platte, und das weitere Recht der Vervielfältigung verbleibt.

Meine Einladung wiederholend zeichne ich mich mit größter Hochachtung ergebenst

Erwin Hanfstaengl

Die günstigste Stunde wäre 9–10 Uhr an einem der letzten Tage der Woche.³

¹ Értsd: felvételezés 11-től 4-ig. (Időjárástól függetlenül, azaz nem napfény-múteremben.)

² Azaz: vizitkártyát (100 × 60 mm körüli méretű képet).

³ Hanfstaengl saját kezű utóirata.

Von Ungarn wurden bisher aufgenom(m)en:

v(on) Madarász, Maler.

v(on) Szemere, Staatsmann.

v(on) Péterffy, Nationalökonom.⁴

v(on) Podhorszky, Filolog.

Paul Graf Estterházy.

I.-E. Horn, Schriftsteller.⁵

Kertbeny, Schriftsteller

Horovitz, Maler

[Sz. E.]

⁴ Péterffy József.

⁵ Horn Ede, azaz Ignace Édouard Horn.

Adolphe Renaud nyugtája Henszlmann Imrének
Párizsból, 1863. július 21. körül
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Az 1863. július 21-én felvett, az arányelmélet második része kéziratának elkészültét igazoló magánokirat – lásd a következő számot – említi, hogy a szöveg korrigált. Adolphe Renaud tehát ez előtt a dátum előtt elkészült a szöveg javításával, és így valószínűleg kifizetését is megkapta. Mivel a nyugta szövegszerű egyezést mutat az igazolással, talán ugyanazon a napon vagy legalábbis annak dátumához közeli időpontban kelt.

(A piros tintával végzett javításait tartalmazó kézirat Henszlmann hagyatékában, különböző irategységekbe szétszóródva található. Renaud munkamódszeréről vö. még a 253. számmal.)

[1]

Je sousigné reconnais avoir reçu de M(onsieu)r Henszlmann, la somme *de deux cent quarante-cinq francs* pour le travail qu'il m'a confié dans la correction de la deuxième partie de son ouvrage sur „la Théorie des proportions dans l'Architecture”, laquelle deuxième partie traite du style latin, du style byzantin et du style roman jusqu'à l'entrée du style ogival.

En foi de quoi je lui ai donné une quittance générale jusqu'à ce jour.

Adolphe Renaud

Bon pour 245 f.

impasse Lafayette
près la gare de Strasbourg

[Sz. E.]

**Adolphe Renaud, Jules Gailhabaud és Podhorszky Lajos igazolása
az arányelmélet második részének készütségi fokáról**

Párizs, 1863. július 21.

Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Magánokirat, Adolphe Renaud kézírásával, mindhármuk saját kezű aláírásával, hivatali záradék vagy ellenjegyzés nélkül, pecsétként, illetve szárazpecsétként ráütött okmánybélyeggel.

Fogalmazványa Henszlmann kézírásával – az itt közölttel teljesen megegyező szöveg – az Arthus Bertrand-nak szóló, 1863. augusztus 21-i dátummal (már Pestről) elküldött levél ún. második fogalmazványával – vö. a 622. szám bevezetőjével – egy lapon.

A táblák készütségének itt rögzített állását vö. a következő számmal.

[1]

Nous soussignés déclarons que M(onsieu)r le Dr Henszlmann a produit devant nous, toute prête pour la publication, la deuxième partie de son ouvrage intitulé „Théorie des proportions dans l’architecture”.

Cette deuxième partie traite du style latin, du style byzantin et du style roman jusqu’à l’entrée du style ogival; à l’explication du texte qui nous a été communiqué en état rédigé, corrigé, copié et revu, servent dix-huit planches de dessin dont six déjà publiées,¹ cinq dont la gravure n’est pas entièrement achevée, et sept en dessin tout-à-fait terminé.

La copie du texte s’étend sur cent-quarante-cinq pages, écriture serrée, in-folio, qui pourront donner vingt-deux à vingt-quatre feuilles d’impression comme celle de la première partie de l’ouvrage déjà paru.²

Paris, 21 Juillet 1863

J. Gailhabaud

Adolphe Renaud

L. Podhorsky

[P. V.]

¹ Értsd: a *Henszlmann 1859–1860* 6 füzetében kiadott 24 tábla között.

² *Henszlmann 1860*.

Podhorszky Lajos jegyzete az arányelmélet öt tervezett táblája modelljének hátán
Párizs, 1863. július 21.

Budapest, Forster Központ, Tervtár¹

A Henszlmann hagyatékából származó rajzok között az arányelmélet második kötetéhez tartozó táblák közül öt olyan maradt fenn, amelyek hátára Podhorszky ugyanazt a szöveget írta. (Az efajta, a metszés alapjául szolgáló, a tervezett méretben készült kész rajzokat nevezi főtebb Henszlmann Erhard-Schieblének írt levelében – lásd a 612. számot – modellnek.)

A szöveg szerint mind az öt táblarajz egyike annak a hatnak, amelyeket Podhorszky 1861. októberében adott át Bertrand-nak, vö. a 477. számmal. (Ugyanakkor 1862. júliusában, illetve novemberében azt írták Henszlmann-nak Párizsba, hogy azok a dolgai, amelyeken valószínűleg ezek a táblák értendők, Podhorszknál vannak, lásd az 558. és az 579. számot. Bertrand tehát talán visszaadta neki, miután kijelentette, hogy Henszlmann távollétében nem folytatja a kiadást.

Az előző igazolásban említett állapotú táblák, illetve táblamodellek és az itt szereplők egyeztetésére itt nem térünk ki, elég annyi, hogy Henszlmann rajzai között különböző készülségű, illetve kézzel korrigált próbanyomatok találhatók, de ezek közül már semmi nem került sokszorosításra.

A Podhorszky azonos szövegű és keltezésű jegyzetével ellátott táblamodellek a következők (a különböző számok a rajzok különböző pontjain):

— „N° 2 (3ème)”, „XXVII”, 1.

költni templomok (St. Gereon, St. Maria in Kapitol, St. Martin, St. Georg) alaprajzai, metszetei és részletei a román stílushoz

— „N° 2 ([...] ^{ème})”², 2.

az ún. Sankt Gallen-i kolostorterv részlete és a gernrodei St. Cyriakus alaprajza és hosszmetsete

— „N° 2 (2ème)”³

a velencei San Marco alaprajza

— N° 2 (1ère) , 5.

az aacheni palotakápolna alaprajza, metsete és részletei

— „N° 2 (2ème)”; XXV; 6.

Paulinzella, egykori bencés kolostortemplom, alaprajz, homlokzat és metsetek

¹ Az öt táblarajz négy különböző rajzmappában.

² A számon tintafolt.

³ A lap jobb felső sarka hiányzik, ezért további számai nincsenek.

[1]

L'une des six planches que j'ai remise à M(onsieu)r Arthus Bertrand pour être gravée,
&c par l'ordre de M(onsieu)r Henszlmann, au mois d'Octobre 1861

Louis Podhorsky

Paris ce 21 de Juillet 1863

[Sz. E.]

**Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Budáról Pestre, 1863. július 21.
Budapest, MTAKK, RAL, 309/1863**

Csak az aláírás saját kezű. Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, a bal felső sarokban az iktatószám: „309. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem július 26.án 1863.”

[címzés a lap alján:]

Méltóságos Gróf Dessewffy Emil Úrnak, mint a magyar tud(ományos)
Akademia Elnökének
Pesten.

[1]

Magyarország kir(ályi) helytartójától.

10.539 sz(ám) / eln(öki)

Méltóságos Gróf!

Méltóságodnak, mint a magyar tud(ományos) Akademia Elnökének f(olyó) é(v) April 27^{én} a Hollós Mátyás királyféle országos könyvtár maradványainak kinyomozhatása érdemében hozzám intézett becses előterjesztésére van szerencsém Méltóságodat értesíteni, miszerint m(agyar) kir(ályi) udv(ari) főkanczellár Úr Ő Nagyméltósága¹ az e részben szükségesnek mutatkozó kormány-engedélynek a tek(intetes) Akademia véleményéhez képesti kieszközlése végett a cs(ászári) kir(ályi) külügyminister Ő Nagyméltóságát² f(olyó) hó 17^{én} 11.657 sz(ám) a(latt) fölkérte legyen.

A kiküldendő tudosok segélyezése éranti tárgyalások ennél fogva majd csak ezen előleges engedélynek kieszközlése után fognak megindíthatni; melyre nézve fentartom magamnak Méltóságod e részbeni nagybecsű véleményét annak idejében kikérni.

Fogadja Méltóságod különözö tiszteletem őszinte kifejezését.

Budán Julius 21^{én} 1863.

Gróf Pálffy Móricz

[G. B.]

¹ Forgách Antal.

² Bernhard von Rechberget.

Jules Gailhabaud Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1863. július 22.
 Kassa, VSMRP, p. č. 128

[1]

Cher Docteur,

Vous avez dû être étonné de mon manque de parole. En voici la cause. Le commis n'était pas venu depuis deux ou trois jours, je ne puis sortir. Je n'ai même pu me rendre hier dans la rue du Faubourg S(ain)t. Honoré. S'il vaut demain ou après-demain, je m'empresserai d'aller vous voir, j'arriverai chez vous vers 11 heures 12 du matin.

Mille amitiés

J Gailhabaud

Paris 22 Juillet 1863.

[P. V.]

Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrénék

Aszód, 1863. augusztus 4.

Kassa, VSMRP, p. č. 290, [1. levél]

[1]

Tisztelt barátom!

A Deák-Album átadása után,¹ én lettem megbízva a számadások kezelésével, ugyanis a pénzek beszedése s a számlák kifizettetése vált kötelességemé.

Nehogy megfélelkezni látszanam azon barátunkról, kinek ez Album kiállítása körül annyi köszönettel s elismeréssel tartozunk,² s nehogy más részről hanyagsággal váldoltathassam, midőn a felmaradt pénzösszegről említést nem tehe[te]k, vagyok olyan bátor a most már véglegesen rendezett számláról néhány szóval tudositást tenni.

[2]

A pénzek beszedése, miután annak ujság útjáni köröztetése nem tartatott czélszerűnek, nagy nehezségekkel járt, s én csakis hiányosan szedhettem be a magyarországi minden zugában hátralékban maradt nyolcz-nyolcz forintokat; mind a mellett a számlákat s költségeket, melyek tetemesek, ki kelle fizetnem. Az összes költség 2516 forintba ment, s nem hogy ezek levonása után felesleg maradt volna, de sőt nekem 56 forintot pótolnom kellett a végből, hogy kikerüljenek az illető költségek.

[3]

E tény magyarázza meg, mi oknál fogva nem küldhettem hasznos művészi munkák megvásárlására mitsem a feleslegből, s e tény jelentését tartottam kötelességemnek, miután jelenleg befejezém ebbeli munkálkodásomat.

Ha netalán utólag még valami beszédhető volna, a fölösleg, alig menne 24–28 forintba, a min értékes munkát vásárolni alig lehetne.

Magamat ezekután szíves emlékébe, s elnézésébe ajánlva, maradok tisztelője

Podmaniczky Frigyes.

Aszód 1863. Aug(usztus) 4.

[Sz. E.]

¹ Vö. a 478. szám bevezetőjével.

² Értsd Henszlmann.

**Az MTA Archaeologiai Bizottsága rendkívüli ülésének jegyzőkönyve
Pest, 1863. augusztus 18.
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 98–99. oldal, 33. pont**

Az akadémiai nyári szünet idején, még éppen Henszlmann Párizsból való hazatérése előtt tartott rendkívüli bizottsági ülés egyetlen napirendi pontja – az előző ülés jegyzőkönyvének hitelesítésén túl (32. pont) – a székesfehérvári polgármester levelének tárgyalása volt (33. pont).

Mivel ezzel végképp bizonyossá vált, hogy az ásatások a közeljövőben nem folytatódnak, egyszersmind megváltoztatták a bizottság korábbi döntését, és elhatározták Henszlmann ásatásokról szóló művének kiadását – noha ezt a jegyzőkönyv csak egy mellékmondatban említi. Vö. az 594., a 629. és a 642. számmal.

[98]

*A magyar tudományos Akademia
Archæologiai Bizottmányának
rendkívüli ülése 1863 Augusztus 18^{án}*

Kubinyi Ágoston Ö Méltósága elnöklete alatt jelen voltak. Érdy, Kubinyi Ferencz, Mátray[,] Toldy, Rómer bizottsági tagok

[...]

[a bal hasámban:]

33. Közzétett Lintzer Vilmos Székesfehérvár városa polgármesterének Kubinyi Ágoston Elnök úrhoz intézett levele, melyben a teljes tanács nevében jelenti, hogy a hajdani basilika alapjainak az Akadémiai kiküldöttek által rendezett kiásatása alkalmával támadt két nagyobb szerű gödör, nem csak a közlekedést akadályozza[,] a vásártérnek szolgált helytől az illető kézművesek kiszorítottak, hanem a belvárosi piacnak disztelenítésére is vannak, mi okból Elnök urat kéri, hogy a tudom(ányos) Akademia ezen tárgyat illető szándékáról minél előbb tudósítsa.

[a jobb hasámban:]

E levél folytán kinyilatkoztatja

[99]

a bizottmány; hogy jelenleg a hazai tudományra nézve annyira érdekes ásatások folytatására semmi kilátás nem levén, midőn az Akademia az eddig tett kutatások eredményét nyilvánítani legszorgosabb teendői közzé számítja, épen nem kívánhatja azt, hogy Székesfehérvár városában akár a főpiacz legközelebbi környéke a gödrök által disztelenítessék, és az ottan megfordulókra kár vagy veszedelem származzék; akár pedig a hetivásárok tarthatása, vagy az annyira élénk és elkerülhetetlen közlekedés nehéztessék; miéért a fennemlített gödrök betemetése ellen semmi kifogást nem tézen; sőt

Elnök urat kéri, szíveskedjék a városi előljárásnál befolyása által oda működni, hogy ezen szükséggé vált betemettetés az Akademiának vagy éppen semmi, vagy lehetőleg kevés költségébe kerüljön.

Kubínyi Ágoston b(izottsági) elnök

Kelt mint fenebb

jegyezve Romer Floris s. k. bizottmányi jegyző által.

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Arthus Bertrand-nak
Pestről Párizsba, 1863. augusztus 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Henszlmann készített magának egy másolatot arról a levélről, amelyet már Pestről küldött Arthus Bertrand-nak augusztus 21-én. Ezt közöljük. (Kivéve, hogy egyes szavaknál jelzés nélkül beillesztettem, ahol nagyon szükséges volt, ékezeteket, amelyek az alább bemutatott fogalmazványokban igen, a másolatban nem szerepelnek.)

Az elküldött levél másolata után felvettem még egy szövegrészt, amely mindkét fogalmazványban szerepel, de az ún. második fogalmazványból ceruzával ki van húzva.

A levélnek két fogalmazványát is megőrizte Henszlmann (mindkettő Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben), mindkettő keltezés nélküli. A minden bizonnyal először megírt nagyon sok javítással, kihúzással és beszúrással. A ún. második az első tisztázata, és közös papírirven van az arányelmélet második szöveggötetének készülségét igazoló irat fogalmazványával – vö. a 616. számmal –, erre az igazolásra a levél szövege hivatkozik is. (A fogalmazványok tehát talán még Párizsban készültek.)

Bertrand és Henszlmann az arányelmélet kiadására kötött, többször hivatkozott szerződését lásd a 320. számon.

[címezés a megszólítás fölött:]
M(onsieur) Arthus Bertrand Libraire-Editeur
Paris R(ue) Hautefeuille 21.

[1]

Copie

Pest en Hongrie l(e) 21 Aôut 1863
Dorotheagasse N° 13

Monsieur,

C'est le 10 juin qu'accompagné de M(onsieur) Marchandon j'eus l'honneur de vous rendre visite¹ 1° pour vous informer qu'à mes propres frais je ne pourrais rester à Paris au delà de six semaines; 2° pour vous demander de me remettre un compte sur l'opération commerciale de mon ouvrage édité par vous, compte que d'après l'article 5 de notre traité vous me devez depuis plus de trois ans; 3° pour vous demander d'accélérer la gravure des planches dont six vous ont été remises il y a presque deux ans,² 4° enfin pour vous offrir dans le sens de l'article 10 de notre traité un arbitrage pour vider nos différends.

En même temps je vous ai annoncé que je terminerais pendant les six semaines, que j'avais encore à rester à Paris, les planches et le texte de la seconde partie, traitant de l'architecture de moyen-âge jusqu'à l'entrée du style ogivale.

¹ Vö. a 608. számmal.

² Vö. a 617. számmal.

La rédaction, la correction, la copie de la révision du manuscrit ont été achevées dans le temps assigné, le dessin de douze planches était terminé bien avant encore, *j'en possède l'attestation*.³

D'un autre côté vous, Monsieur, vous ne m'avez pas fait l'honneur de me signifier le résultat des réflexions que vous avez promis de faire, vous ne m'avez pas envoyé le compte demandé et dû depuis si longtemps, au contraire[;] et au lieu d'accélérer la gravure des planches vous avez empêché⁴ M(onsieur) Erhard, comme il me l'assure, de se mettre à l'oeuvre pour graver la septième planche que j'ai laissée trois mois dans son atelier pour ce bât;⁵ enfin vous m'avez refusé de nommer de votre part, un arbitre pour vider notre différend.

[2]

Après ces précédents vous ne pouvez vous même qu'applaudir à mon départ de Paris, parce que vous avez fait tout, Monsieur, que vous pouvier faire pour amener ce résultat. Vos rétaras, vos délais sans fin, vos contre-ordres donnés à M(onsieur) Erhard, quand il voulait se mettre à la besogne, ont épuisé mes derniers moyens, et je suis parti pour chercher en Allemagne, en vertu de l'article 8 de notre traité, pour l'année 1864, un éditeur ayant meilleur volonté de marcher sans l'interêt d'une publication en langue allemande.

Mais ne croyez pas, pour cela, que je cherche à me delier de mes engagements antérieures; après quelque temps de repos, dont j'ai bien besoin pour rétablir ma santé attaquée par un travail non interrompu de six mois, je me mettrai de suite à la rédaction de la troisième partie, et cela d'autant plus que à ce qu'il paraît, vous préférez de l'éditer ensemble avec la deuxième.

Cela entendre il s'agit de s'entendre sur la possibilité de la publication des ces deux parties.

Au moment où j'ai entrepris avec vous, Monsieur, l'édition de l'ouvrage, auquel j'ai consacré ma vie et ma petite fortune, j'avais encore des fonds pour pouvoir travailler à cet ouvrage pendant deux ans et demi sans être distrait par des soucis d'existence, et j'aurais terminé la tâche dans cet espace de temps, si vous m'aviez pas fait perdre par des délais venus *de votre côté seul*, au moins une année pendant l'édition de la première partie, et au moins trois mois pendant le séjour que je viens de faire actuellement à Paris, et auquel vous m'aviez fait inviter *vous même*.

Il est donc juste si je vous en demande une indemnité *qui ne pourra être porté sur les frais de la fabrication*, parceque la faute entière est uniquement de votre part. Cette indemnité je la porte au minimum, c'est-à-dire en se prenant des quinze mois, dont j'ai parlé, que huit entièrement perdus pour moi, ce minimum se porterait donc a quatre mille francs, auxquels doivent se joindre mille francs pour le voyage d'aller retour.

Sans le remise de cette somme de *cinq mille francs* il me sera absolument impossible de revenir à Paris, et cependant il n'y a que moi qui puisse corriger les épreuves: et alors encore vous devrez vous obliger, Monsieur, de faire executer le reste des planches et

³ Lásd a 616. számot.

⁴ Értsd: empêché.

⁵ Vö. a 605. és a 606. számmal.

l'impression du texte dans le délais de cinq mois, à partir de l'instant où je vous en remettrais les matériaux achevés.

[3]

D'autres conditions que je dois poser encore sont: la remise de comptes de l'opération commerciale, en outre que vous vous occupiez plus que vous ne l'avez fait jusqu'ici de la vente de l'ouvrage, en engageant des com(m)is voyageurs, auxquels il faudra accorder d'amples bénéfices enfin *que vous ne demandez jamais,*⁶ *a⁷ quel tribunal que ce soit, la vente aux enchères de l'ouvrage pour rattrapper vos déboursés.*

Quant aux exemplaires, ou à leur prix que vous me réclamer, j'ai un contre-compte à vous présenter de mon côté! Après la vérification de ce contre-compte je pourrais vous retourner assez d'exemplaires pour vous satisfaire, et cela d'autant plus parce que je ne pourrais plus vendre l'ouvrage français chez nous, où désormais on ne me demandera que mon éditeur allemande.

Sur ce veuillez bien agréer, je vous prie, Monsieur, l'assurance des mes sentiments distingués

le Dr Emeric Henszlman(n)
Pest Dorotheagasse Wurmhof
N° 13

[a második fogalmazványból ceruzával kihúzott szövegrész:]

Le manuscrit de la seconde partie donnera 23 à 24 feuilles d'imprimé, dont la correction d'après l'article 3 de notre traité montre de 276 à 288 francs, la troisième partie fournira au moins 25 feuilles, ce qui nécessitera⁸ une dépense d'au moins 300 francs; j'ai donc droit à 600 francs payables à Pest parce que c'est là que se fera la correction de la 3ème partie.⁹ De plus je ne peux pas me passer sans grand désavantage pour l'ouvrage des dessins de S(ain)t-Denis pour lesquels il m'a été accordés 400 franc[s],¹⁰ en

⁶ A szó két vonallal aláhúзва.

⁷ Értsd: à.

⁸ Értsd: se nécessitera.

⁹ Adolphe Renaud-nak, aki Pesten tartózkodott. Vö. a 613. számmal.

¹⁰ Eugène Leblannak? Vö. a 348. számmal.

outre j'ai droit; en vertu de l'article 6 de notre traité, au treizième exemplaire, „qu'il est d'usage d'accorder au commerce”, & je ne peux pas consentir à devoir vous payer la caisse & l'emballage,¹¹ parce que cela „n'est pas d'usage dans le commerce[”]. Tout cela déduit de la somme que vous me réclamer, Monsieur, je vous renverrai le restant dans les exemplaires que je ne pourrai plus vendre sans cela, parce que chez nous désormais on ne me demandera que mon édition allemande.

[Sz. E.]

¹¹ Vö. a 604. számon közölt elszámolás megfelelő tételével.

Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
 Budáról Pestre, 1863. augusztus 22.
 Budapest, MTAKK, RAL, 322/1863

Csak az aláírás saját kezű.

A levelet felolvasták az MTA 1863. október 12-i ún. összes ülésén – első bekezdése kivételével közölte a *Budapesti Szemle*¹ –, és bizottságoknak adták ki a kért előterjesztés kidolgozására, illetve az Igazgató Tanácstól kértek nyilatkozatot a helytartó azon kérdésére, hogy az MTA mekkora részben tudja biztosítani az ún. második Corvina-expedíció költségeit. Az Archaeologiai Bizottság választát lásd a 633. számon.

[címzés az 1. oldal alján:]

Méltóságos Gróf Dessewffy Emil Urnak.
 A magyar tudós Académia Elnökének

Pesten.

[1]

Magyarország kir(ályi) Helytartójától

11905 / E(lnöki) sz(ám)

Méltóságos Gróf Ur!

A cs. k. külügyministeriumnak m(agyar) k(irályi) udv(ari) Főkancellár úr ő Nagyméltóságához² f(olyó) hó 10^{én} 9153 sz(ám) a(latt) intézett átirata szerint a cs. kir. követség közbenjárásának sikerült, [*]Fuad Pascha török nagy vezérnek[*]³ azon előzékeny biztosítását kinyerhetni: miszerint a magyar tudós Académia részéről [*]Konstantinápolyba küldendő szakférfiaknak[*] az ottani császári könyvtárakbai bejuthatását mi sem akadályozandja, sőt hogy e' részben a nevezett Pascha teljes készségére és partolására számítani lehet.

A török nagy vezérnek ezen szives előzékenysége azonban egyelőre csak a könyvtárak megtekintésére szorítkozván, a konstantinápolyi cs. k. ügynök⁴ megjegyzése szerint ez által a magyar Academiának a [*]Corvinféle könyvtár[*]⁵

[2]

visszaszerzése iránti ohajtását teljesülnék tekinteni nem lehet, a mennyiben ezen további kedvezmény kinyerése a felmerülendő körülményektől feltételeztetik, mellyeknek közrehatása még most meg nem bírálthatatik.

¹ *Budapesti Szemle*, 19: 62–63 (1864), 313–314.

² Forgách Antalhoz.

³ Itt és alább: a csillagok közötti rész ceruzával aláhúzva. (Utólagos kiemelés.)

⁴ Anton von Prokesch-Osten internuncius.

⁵ A csillagok közötti szövegrész két vonallal, ceruzával aláhúzva.

Kétséget azonban nem szenved, hogy a fentebbi engedély a könyvtárakban kisebb nagyobb jegyzetek készíthetését 's így a folytonosabb dolgozhatás szabadságát is mint ez Méltóságodnak f(olyó) é(v) April 27^{én} hozzám intézett előterjesztésében⁶ kiemeltetett, – magában foglalja.

A miről is, midőn Méltóságodat mint a m(agyar) t(udományos) Akademia Elnökét m(agyar) k(irályi) udv(ari) Föcancellár ő Nagyméltóságának f(olyó) hó 15^{én} 13691 sz(ám) a(latt) kelt átíratá folytán örvendetes tudomásul értesíteni sietnék, van szerencsém egyuttal m(últ) hó 21^{én} 10539 sz(ám) a(latt) kelt levelem⁷ kapcsában Méltóságodat felkérni, hogy az Academia által a' mondott célból kiküldeni szándékolt szakférfiakról, utazásuk idejéről, 's a' részökre adandó anyagi ellátás terjeméről⁸, valamint arról is engem mielőbb értesíteni méltóztassék

[3]

hogy ezen ellátást mily mérvben képes az Academia sajátjából teljesíteni?

Fogadja Méltóságod különöző tiszteletem kifejezését

Budán Augustus 22^{én} 1863.

Gróf Pálffy Mórícz

[G. B.]

⁶ Vö. a **601.** számmal.

⁷ Lásd a **618.** számot.

⁸ Értsd: terjedelméről.

Szász Ferenc Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1863. augusztus 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 361, [2. levél]

[1]

Pesth den 25te Aug(ust) (1)863

Geehrter herr v(on) Henzelman!

Ich war gestern bei herrn Prelits[,] aber ich bin niht hinein gegangen[,] indem auf der Thür mit großen Buchstaben geschrieben stehet[,] es werden keine Bittgesuhe¹ angenommen, meine Ansicht in betref deßen habe ich Ihnen hern v(on) Henzelman schon mitgetheilt, nihts als ein Recomentation² das ih ein brauhbares Individum bin, deßen folge glaube ih[,] das ih vor allen Andern, von meine[n] gönern empfohlen muß werden, Sie fragen als was ih angestellt werden will, den Titl weis ih niht, aber als Chef bei den Entwürfen bei den Hohbauden,³ oder bei der leitung der Hohbauten, um Ihre fernere gewogenheit Bitten gehare mit Ausgezeichneter Ahtung

Franz Szász

[M. K.]

¹ Értsd: Bittgesuche. Szász Ferenc sokszor csak *h-t* ír *ch* helyett. Ezekhez az esetekhez alább nem fűztünk jegyzetet.

² Értsd: Rekommandation.

³ Azaz: magasépítésben.

Karl Radnitzky Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1863. szeptember 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 300. [2. levél]

A levélben annak az állami támogatásnak az ügyéről van szó, amelyet Henszlmann arányelmélete német nyelvű kiadására kért. Vö. az 595., a 643. és a 644. számmal.

[címezés a hátoldalon:]
 S(eine)r Wohlgeboren
 Herrn Doctor Emerich Henszelmann

Dorothäengaße, Wurmhof No 13
 in
 Pesth

[1]

Lieber Freund Henszelmann!

Ich habe mit Heider gesprochen. Ihre Angelegenheit steht sehr gut, denn ehe ich noch meinem Schwager Ihretwegen angegangen, ist schon eine Note zu Ihren Gunsten an das Finanzministerium abgegangen. Nur in den Modalitäten ist eine Änderung vorgeschlagen – so wie mir Heider sagt, hat er auf ein Honorar für Sie den Antrag gestellt. Heute gehe ich nach Vöslau u(nd) werde ihm Ihren Brief übergeben. Es grüßt Sie herzlichst

Ihr

Wien 2^{t(en)} Sept(em)b(e)r (1)863

aufrichtiger Freund
 C Radnitzky

Wie ich Näheres weiß, werde ich Sie in Kenntniß setzen. Eintweilen verlassen Sie Sich auf Ihre Freunde.

[B. O.]

Leblanc Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1863. szeptember 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 220, [16. levél]

A levélíró személyéről lásd a **402.** szám bevezetőjét.

[1]

10 septembre 1863

Mon cher Docteur,

J'étais à la campagne lorsque votre lettre est arrivée à Paris. De retour dans cette ville, je n'y ai fait qu'une apparition pour m'en aller aux eaux que je regrette ne pas avoir pu prendre plus tôt. Mais entre autres empêchements, il y avait celui de l'argent qui ne m'est parvenu que vers la fin d'août. J'avais 500 francs à réclamer d'un de mes débiteurs et je ne pouvais pas m'en aller sans avoir touché cette somme.¹

[2]

Elle m'a été enfin payée et quelque tard qu'elle me soit parvenue, je n'en suis pas moins excessivement reconnaissant à mon débiteur de m'avoir mis en état de soigner ma santé délabrée. Le médecin me promet de me guérir au bout d'une seconde saison, avec perspective d'éprouver déjà un grand soulagement après une première.

Votre compatriote dont je ne puis jamais prononcer le nom² me dit que vos fouilles³ ne pourront être continuées faute de consentement de la part de l'archevêque. C'est bien triste pourtant et je vous en plains

[3]

sincèrement.

Mons(ieur) dr Grob est parti avec son fils pour la campagne où il doit passer quinze jours. Je ferai votre commission auprès de lui dès son retour.

Je n'ai vu qu'une fois votre neveu⁴ depuis votre départ, je ne sais seulement pas s'il est encore à Paris.

Adieu cher Monsieur Enzelmann, saluez de ma part Madame et n'oubliez pas votre

sincèrement dévoué
 Leblanc

[P. V.]

¹ Vö. utoljára az **593.** számmal.

² Irányi Dániel.

³ A székesfehérváriak.

⁴ Doby Jenőt.

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1863. szeptember 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott levélpapíron, amely különbözik a 319. számnál leírttól. Közölt fejléce mellett a bal hasábban „grandes publications” cím alatt felsorolja Bertrand kiadójának legfontosabb kiadványait.

Válasz Henszlmann 622. számon közölt levelére.

[címzés az 1. oldalon, a nyomtatott rész alatt:]
 A Monsieur Henszlmann à Pesth

[1]

LIBRAIRIE D'ARTHUS BERTRAND,

ÉDITEUR DES NOUVELLES ANNALES DES VOYAGES,

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS
 ET DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD,

RUE HAUTEFEUILLE, 21, PRÈS DE L'ÉCOLE DE MÉDECINE.

Paris, le 17 7bre 1863.¹

Monsieur,

Je n'entreprendrai pas la tâche de répondre aux paragraphes de votre missive,² où, oubliant que nous avons mutuellement signé un acte sous seings privés³ en date du 1er juillet 1858,⁴ qui fixe nos droits réciproques, vous vous livrez en dehors du dit acte à des propositions qui entrent dans le domaine de la fantaisie où je ne suis nullement disposé à vous suivre.

Ma situation vis-à-vis de vous, est bien nette et claire et ne peut donner lieu à aucune interprétation malveillante. Quoique aucun article de notre traité ne m'imposait de vous vendre à crédit des exemplaires de votre ouvrage, je vous en ai cependant fourni 30 exemplaires et sur votre *demande formelle*, j'ai vos lettres des 28 Août⁵ et 19

¹ A helynév és az évszám első három számjegye nyomtatva, a többi tollal.

² Lásd a 622. számot.

³ Azaz: magánokiratot.

⁴ Lásd a 320. számot.

⁵ Fogalmazványát lásd a 403. számon.

9bre 1860.⁶ Sur le montant de ma fourniture 24711 fr. vous m'avez envoyé le 19 9bre 1860, 990 fr. en m'annonçant que
[2]

vous m'enverrez sous peu *le reste de la somme due*. Je souligne les expressions dont vous vous êtes servi vous même.

Depuis le 19 9bre 1860, je suis resté sans nouvelles de vous jusqu'au mois de Janvier 1863,⁷ époque où il vous a plu de revenir à Paris. La publication de votre livre a donc été suspendue par votre fait et cela à mon grand préjudice.

A votre retour en 1863 je vous ai prié de me solder mon compte (1481 f) par mes lettres des 18 mars, 14 avril et 7 mai 1863.⁸ Vous vous y êtes refusé!

De plus les dessins de six planches étaient chez le graveur qui procédait à leur exécution, lorsque vous les avez retiré de chez lui. Il vous a écrit trois fois pour rentrer en possession de ces dessins, mais sans résultat aucun.⁹

Ma lettre du 7 mai 1863 se terminait ainsi: „... j'attends toujours vos bons à tirer pour faire paraître ma septième livraison ....”¹⁰

Ce ne sont pas là des allégations plus ou moins contestables, ce sont des faits dont j'ai les *preuves entre les mains*.¹¹

Vous parlez de différents entre nous; je n'en connais pas relativement à l'interprétation à étonner à notre traité. Vous me devez 1481 f; j'ai le droit de vous en demander le paiement et je l'exige. En cela, je ne fais que vous demander l'exécution de votre promesse écrite le 19 9bre 1860.

Recevez, je vous prie, Monsieur, mes salutations très empressées.

Artus Bertrand.

[P. V.]

⁶ Fogalmazványát lásd a **419.** számon.

⁷ Leszámítva Henszlmann **477.** számon közölt levelét (persze nem kizárt, hogy ezt Podhorszky végül személyesen vitte magával, és esetleg nem adta át), illetve Henszlmann közbenjáróinak látogatásait, vö. az **558.** és az **579.** számmal.

⁸ Vö. a **604.** számmal.

⁹ Erhard-Schieblének ilyen tartalmú levelei nem maradtak fenn. Vö. végül a **617.** számmal. (A korábbiakban nem említik, hogy Henszlmann vette volna vissza a táblarajzokat.)

¹⁰ Azaz a szóban forgó hat táblából álló 7. füzetet. (Henszlmann két hónappal később is a próbanyomatok szerint szükséges javítások elvégzését kérte Erhard-Schieblétől – vö. a **612.** számmal – nyilvánvalóan nem adott tehát imprimatúrát rájuk.)

¹¹ A kiemelt szavak két vastag vonallal aláhúzva.

Friedrich Schmidt Henszlmann Imrének
Bécsből Pestre, 1863. szeptember 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 328. [3. levél]

A levél mellett egy második papírlapon – lásd a mellékletet – a Schmidt által Henszlmann számára egy olajfestményről Milánóból kért szakvélemény, a két oldal két különböző idegen kéz írásával: a 2. oldalon az eredeti olasz szöveg, vele szemközti oldalon – a közlésben 1. oldal – ennek német fordítása.

[1]

Wien, d(en) 17/9 1863

Geehrter Herr Doctor!

Seit gestern bin ich in dem Besitze der einliegenden Zeilen, welche mir durch Vermittlung eines deutschen und eines italienischen Freundes zugegangen sind. Es ist der sehr tüchtige Maler Servi in Mailand, welcher sich der Mühe unterzogen hat mit einigen Gelehrten die fragliche Inschrift zu lesen.

[2]

Demnach wäre also Ihr guter Barnus kein Soldat gewesen und auch kein Landsmann von Ihnen, vielmehr, aus Lodi zu Hause und mit Rohheit zu sagen ein Jurist.

Immerhin ist Ihr Bild darum nicht minder interessant, und Servi schreibt mir, dass wenn Ihr Bild von Moretto von Brescia sey, dasselbe ein kostbares Juwel genannt werden können.

[3]

Mein Freund Servi und von Mandach haben mir nicht undeutlich den Wunsch geäußert, die von Ihnen gesendete Skizze des Bildes zu besitzen; im Falle Sie damit einverstanden sind, erbitte ich mir dieselbe zurück.

Indem es mir zum Vergnügen gereichte, Ihnen diese Aufklärung vermitteln zu können, zeichnet mit aller hochachtung

Ihr ergebenst
 Fr Schmidt

[melléklet:]

[1]

Christophorus Barnus Juris Consultus Collegii Decuriorum Laudensium (von Lodi)¹ unus de/ex² Vicariis Generalibus Mediolani.

Was die Jahreszal betrifft, so finde ich nach reifer Untersuchung, daß etwas Ähnliches in den Formen der Zalen nicht vorkom(m)t, u(nd) die Annahme Grund hat, daß die Jahreszal 1501 geweist ist. Wahrscheinlich hat sich der Künstler, der sich geirrt hatte, mit corrigiren geholfen.

In dem Werke: *Memorie d'alcuni Uomini illustri della Città di Lodi, con una preliminar Dissertazione dell'antica Lodi etc. etc.*³

in 2ten Theil Seite 213

findet man über Cristoforo Barnus, Bürger von Lodi: „Christoph, Sohn von Gabriel & von Angelica Vitali, zum Generalvikar von Ludwig XII König von Frankreich im Jahr 1501 ernan(n)t[?] – u(nd) nichts weiteres.

Was den Autor betrifft, so ist es schwer etwas Bestim(m)tes zu sagen, ohne das Bild zu sehen. Es ist zu vermuthen, nach der Art wie componirt ist u(nd) nach der Zeichnungsweise, daß Alessandro Bonvicini, der „*Moretto di Brescia*“ genan(n)t der Autor sey.

[B. O.]

[2]

Christophorus Barnus Juris Consultus Collegii^(s) Decuriorum Laudensium unus ex Uicariis Generalibus Mediolani.

In quanto al Millesimo avendo bene esaminato non esservi nelle forme numeriche simile caso dapperciò credo appoggiato a quanto qui sotto leggerà che sia l'anno 1501, perchè potrebbe anche essere quella due lettere numeriche sovrapposte e una cancellatura o uno sbaglio pittorico.

Nell'opera – *Memorie d'Alcuni Uomini Illustri della Città di Lodi, con una preliminare Dissertazione dell'Antica Lodi etc. etc.*⁴

Parte Seconda a Pagina 213 „trovasi di Cristoforo Barni Lodigiano”
Cristoforo figliuolo di Gabriello, e di Angelica Vitali, in Vicario Generale da Lodovico XII Re di Francia l'anno 1501 eletto – e nulla più.

In quanto all'Autore non potendosi vedere il quadro, è impossibile darne un giudizio, si può supporre dà come è composto, e dal disegno essere di Alessandro Bonvicini detto il Moretto di Brescia.

[P. D.]

¹ A szó két vonallal aláhúзва.

² A két szó egymás alatt vonallal elválasztva. Értsd valószínűleg úgy, hogy a kép feliratának ez a szava kétféleképpen olvasható. Vö. a 2. oldallal, ahol ugyane szó olvasata ex.

³ *Molossi 1776.*

⁴ *Molossi 1776.*

**A magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűlésének jegyzőkönyveiből
Pest, 1863. szeptember 23-i ülés**

***A magyar orvosok és természetvizsgálók [...] munkálatai.* Pest, 1864,¹ 191. oldal**

Részlet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága Pesten, 1863. szeptember 19. és 26. között tartott nagygyűlésén az archaeologiai szakosztály által szeptember 23-án tartott ülés jegyzőkönyvéből, 3. pont.

A határozat értelmében a Helytartóságnak küldött levél, amelyről Henszlmann másolatot küldött Eitelbergernek néhány nappal később – lásd a következő számot –, nincs közölve a nagygyűlésről kiadott műben.

A székesfehérvári ásatások ügyéről utoljára lásd az **594.** számot. Annak, hogy Henszlmann más utat próbált keresni az ásatások folytatására, közvetlen előzményét lásd a **621.** számon.

[191]

3.) *Henszlmann Imre* előmutatván rajzokban a székesfejérvári ásatások eddigi eredményét. Figyelmezteté a szakosztályt arra, hogy ezen emlék legnagyobb fontossággal bír: a) Magyarországra nézve, mint történelmünk egyik főkútforrása; b) az egész archaeológiára nézve is.

Értekezésének folytán felhívja az osztályt, hogy ezen országos, sőt európai fontosságú ügyet lelkesen felkarolván, a m. orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűlése összes tagjainak pártolásába ajánlván, szólítsa fel: hogy ezen ügyben feliratot készítsen a nagyméltós. magy. kir. Helytartótanácsához, miszerint az, mint a magyar régi műemlékek eddigi magas gondnoka, ezen ügyet *országossá* tévén, hatalmas közbenjárása által távolítsa el azon akadályokat, melyek a megkezdett munka befejezését gátolják.

[határozat:]

Az osztály ezen indítványt magaévá tévén, hozzá csatolja azon kívánságát, hogy e tekintetben országunk biboros-herczeg-primása² kegyes előszólóul, a fehérvári püspök ő méltósága³ pedig az ásatások folytathatására való engedélyre megkéressenek. Az ásatásokról készült munkát és rajzokat illetőleg az osztály ohajtja, hogy mielőbb közre bocsáttassanak, annál is inkább, mert Székesfejérvár nemes tanácsa a kutatások színhelyének betöltéséhez már hozzá is fogott, és így maga az emlék örök feledés sirjába szálland.

¹ MOT IX. 1864.

² Scitovszky János.

³ Farkas Ferenc.

Henszlmann Imre Rudolf Eitelbergernek

Pestról Bécsbe, 1863. október 4.

Bécs, Wienbibliothek, Handschriftensammlung, I. N. 22.815

[1]

Pest, d(en) 4ten Oct(ober) 1863

Lieber Freund!

So eben von Fünfkirchen zurückgekehrt beeile ich mich, da ich überzeugt bin dass Sie die Nachricht besonders interessiren werde, Ihnen Anzeige von den Entdekungen zu thun die wir, Architekt Gerster u(nd) ich, vor vier Tagen daselbst gemacht haben.

(Das sogenannte Peters Grab,¹ das Annexum der Unterkirche ist nicht das Grab Peters, es ist überhaupt kein Grab, sondern nichts anders als das Stiegenhaus, in welchem man aus dem südl(ichen) Seitschiffe der Kathedrale in die Unterkirche hinabstieg. Es war ursprünglich breiter im Lichten, die rohe Gewölbung u(nd) Steinseitenwand sind späteren Ursprungs, u(nd) nachdem wir letztere, die etwa 1' 6" dik war, an zwei Stellen entfernten[,] fanden wir die der südl(ichen) skulptirten Langwand entsprechende nördl(iche) Wand gleichfalls mit Skulpturen bedekt. Oben, über der Thüröffnung links vermochten wir die ganze Gestalt der Jungfrau

[2]

blos zu legen, ja an ihrer Seite auch noch einen der Hirten, deren Gruppe sich sodann um das Ek der Ost u(nd) Nordseite auf die nördliche Langwand hinüber zieht. Mehr haben wir hier nicht aufgedekt, da es sich bloss um Bestætigung einer Vermuthung handelte: doch steht zu hoffen dass die Kirche in diesem Sinne restaurirt, u(nd) die vermauerten Reliefs von ihrem Mantel befreit werden.

Wir hatten noch keine Spur von den vermutheten skulptirten Arbeiten entdekt, als sich uns der Gedanke aufdrang[,] auf der nördl(ichen) Seite müsse sich ein entsprechendes aus dem nördl(ichen) Seitenschiffe herabführendes Stiegenhaus befinden; u(nd) siehe da es fand sich ein solches in der That u(nd) zwar gleichfalls reich ornamentirt; jedoch ist hier keine ganze Geschichte dargestellt, sondern bloss einzelne Apostel oder Heilige in sehr reich verzierten Nischen.

Ich weiss nicht was zu einer solchen unnöthigen Entstellung des urspr(ünglichen) Baues Veranlassung gab; doch sind die beiden Stiegenhæuser gesichert, gesichert ist eine der reichsten Verzierungen eines romanischen Baues aus der 2ten Hælfte des XII^{ten} Jahrhunderts; u(nd) diess um so mehr[,] da sich in der Haupt Apside oben æhnliche

[3]

Nischen mit Aposteln befinden, die heute gleichfalls übermalt u(nd) marmorirt sind, die wir demnach nicht sehen konnten, an diesen Dasein sich jedoch nach der Aussage von mehreren Augenzeugen nicht zweifeln lässt, welche selbe vor etwa 10 Jahren sahen[,] ehe noch die Marmorirung durchgeführt wurde. Möge es uns vergönnt

¹ Vö.: *Eitelberger 1856, 128.*

sein diesen Reichthum der Wissenschaft wieder zugänglich zu machen. Ich werde in dieser[,] wie in der Stuhlweisenburger Ausgrabungsangelegenheit nicht ruhen, vielleicht erreiche ich mein Ziel dennoch, u(nd) ersuche Sie einstweilen dieses durch eine Anzeige in der Wiener Zeitung zu fördern.

Über meine persönliche Angelegenheit² habe ich gleichfalls heute bei meiner Ankunft Nachricht erhalten. Meine Anfrage wurde an das Finanzministerium geschickt, welches voraussichtlicherweise u(nd) zwar sehr bald, wie ich höre, wegen der Finanznoth abschlägig an das Staatsministerium antworten wird, doch hat Hofrath Auer den Vorschlag gemacht[,] die Ausgabe meines Werkes in das Unterrichts Budget aufzunehmen, u(nd) sich geäußert dass die Publikation vollkommen u(nd) schnell von der Staatsdruckerei ausgeführt werden könnte. Ich ersuche Sie demnach freundlichst[,] sich um den Stand der Angelegenheit zu erkundigen, mit Heider darüber zu sprechen, u(nd) mir zu rathen[,] welche Schritte ich allenfalls unternehmen könnte.

[4]

In der Stulw(eißenburger) Ausgr(abungs) Angelegenheit habe ich in der vergangenen Woche abgehaltenen Versam(m)lung der Äerzte[,] Naturforscher u(nd) Archæologen den Antrag gestellt[,] an die Statthalterei u(nd) den Primas ein Gesuch zu stellen[,] damit die Ausgrabung zur *Landesangelegenheit* gemacht werde.³ Sobald ich den Brief an Sie schliesse[,] werde ich gleich das Gesuch aufregen um die Herren Sekretäre der Lust u(nd) der Motivirung, die sie nicht verstehen, zu überheben.

Herr Canonicus Troll læsst Sie freundlich grüssen[,] von ihm hængt es ab den Bischof von Fünfkirchen für die Restauration zu stimmen, die Kirche hat eigene Foundationen u(nd) Kapital genug das Werk durchzuführen, u(nd) ein Aufruf von Wien aus, mit Anerkennung des guten Willens der Geistlichkeit würde schwerlich seine Wirkung verfehlen.

In Mánfa, wo Sie waren,⁴ waren wir auch, einige Theile der Kirche sind alt, aber das Ganze zu roh um besondere Aufmerksamkeit zu verdienen. Interessanter ist das Paulinerkloster auf dem Jakobsberge,⁵ obwol im XVII^{ten} oder XVIII^{ten} Jahrhundert umgebaut[,] liesse sich aus den Ruinen noch die ganze, wahrscheinlich auf die ursprünglich fundirte Anlage herstellen.

Mit Grüßen an Sie u(nd) die Freunde

Ihr

Sie

hochachtender

Henszlmann

Dorotheagasse Wurmhof N° 13

[Sz. E.]

² Értsd ezen Henszlmann kérvényének ügyét, amelyben állami támogatást kért arányelmélete német nyelvű kiadására. Vö. az 595., a 625. és a 643–644. számmal.

³ Lásd a 629. számot.

⁴ Vö.: *Eitelberger 1856*, 130–131.

⁵ Azaz a Kővágószőlős mellett fekvő Jakab-hegyi pálos kolostor romjait.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Egerbe, 1863. október 7.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 184

[1]

Kelt Pesten 1863 Oktob(er) 7^{kén}
Dorotya utca Wurmudvar

Kedves barátom!

10¹ Pécs. Mult héten ott voltam Gersterrel. Kutatásunk eredménye az, hogy mit eddig Péter sírjának tekintettek[,] ² nem az, hanem az altemplomnak déli lemenete[:] Stiegenhaus. ³ Okaink⁴[:] a) Találtunk déli falán lépcsőknek befalazási helyét, Zargstüke;⁵ b) keleti rosz falában egy majd nem egész lépcsőt melynek lekopott allja fel van fordítva a későbbi falban[:]; c) a déli lépcső háznak megfelelőleg találtunk egy éjszak felé fekvőt is, midőn t. i. az altemplom más oldalán csak téglával berakott, valaha a kryptába szolgáló ajtajába a falon keresztül törtünk.

A déli lépcsőházban, megfelelőleg azon a falnak, melyen Sámson tettei képeztettek[,] van egy szinte reliefekkel megtelt eredeti fal a későbbben hamarjában elé be rakott, mintegy 18" nyi⁶ vastag hosszfal mögött; úgy szinte a szűznek eddig látható csak 1/3 [á] hoz találtuk a többi 2/3 ot is, és azon kívül még mellette és még a homlokfalon, melyet az ajtó keresztül tör, egy pásztort, más pásztor

[2]

két kecskével 's egy juhhal kezdi az éjszaki hosszfalón a történet folytatását. Az éjszaki lemenet mind két hosszfa újabb rosz fallal volt bélelve, midőn az éjszakit keresztül törtük[,] találtunk fülkét, melyben néha⁷ Apostol vagy Szent képe állott, de itt az altemplomba vezető ajtó nem fekirányosan, mint a déli lemenetnél, hanem félkörben van zárva.⁸ Nem tudom[,] miért történtek a befalazások, de anyi kétségen kívül van, hogy az eredeti lemenet az altemplomba itt volt és hogy a templom két mellékhajójából vezetett le, 's így itt meg volna a leg gazdagabb elrendezés, ép úgy mint a sz(ent) gali terven,⁹ az az 7 osztály,¹⁰ u. m. két lemenet a két mellékhajóból, arra következő két oltárral, azután két felmenet a sanctuariumba, és ez utóbbi közt a templom tengelyében az „aditus ad

¹ Azaz: első.

² Vö.: *Ipolyi 1863b*, 11–17.

³ Azaz: lépcsőház.

⁴ Azaz: érveink.

⁵ Értsd: Zargenstücke, itt: lépcsőfokok lenyomatait az oldalfalon, illetve véseteket, amelyekbe a lépcsőfokokat illesztették. (Mára nem használatos kifejezés, vö. például: *Voit 1824*, 312. és ábrák.)

⁶ Azaz: 18 hüvelyknyi.

⁷ Azaz: valaha.

⁸ Azaz: nem egyenes, hanem félköríves záradéku.

⁹ Azaz az ún. szentgalleni kolostorterven.

¹⁰ Értsd: szakasz.

confessionem”:¹¹ de nem csak az elrendezés a leg gazdagabbak közé tartozik, hanem a díszítmény is, és hol a lemenetekben ily dús reliefekkel találkozunk, ott hasonlót más helyen is várhatni p.o. az aditus ad confessionem falain, ’s ezt annál inkább[,] mert ki tudtam, hogy szenteket körülfogó fülké az apsisban is vannak, és hogy ezek mintegy 10 évvel ezelőtt eltemetettek, midőn az apsist az oltár közelében márványozták.

Beszéltem a püspökkel[,] ¹² a canonicus curátorral¹³ és többekkel[,] és ajánlottam a helyreállítást[,]

[3]

úgy tetszik[,] nem idegenek attól, kivált mert magának a templomnak van jósága és vagyona; szólok e felfedezésről az ak(adémia) legközelebbi történet osztályi gyűlésén.¹⁴ Mendlik R(everendi)ss(im)us,¹⁵ ki bennünket négy napig igen barátságosan és szívesen kalauzolt Mánfára, Siklósra, Harkányra és a Jakab hegyre is, nagyon köszönti.

2do Rómernek nincs mit kiadni a közleményekbe,¹⁶ kéreti tehát[,] legyen szíves neki megküldeni az apátfalvi templom történeti szövegét¹⁷ ’s az én arányokbeli szövegemet,¹⁸ ha pedig az utóbbi nincs Egerben, megmondani hol található Pesten. Sajnáltuk hogy a vándor gyűlésre¹⁹ meg nem jött, de azért meghívjuk, in specie²⁰ Rómer mint vendégét a

3^{tio} jövő kedden az az oct(óber) 12^{kén} tartandó bizottsági ülésre,²¹ tárgyai[:] a) a helyt(artó) tanácstól az akademiához küldött leirat a kinevezendő conservatorok és azok *fizetése* iránt, ha nem jönne és valaki eszébe jutna, kérjük írja meg, szükében vagyunk, és inkább munkás fiatal correspondeseket[,] ²² mint tiszteletbeli vagy más conservatorokat szeretnők ajánlani[;]²³ b) ifj. Kub. Fer.²⁴ Zólyom megye leírása, a képek rosszak,

¹¹ Azaz: a hívők bejárata. (A kolostorterv feliratában: *accessus ad confessionem*). Értsd: az altemplom homlokfalában kialakított betekintőablakhoz vezető járatot (amelyen át az altemplomban őrzött ereklyék tisztelésére lehetett járulni).

¹² Girk Györggyel.

¹³ Vörös Mihály örkanonokkal?

¹⁴ Vö. a 637. számmal.

¹⁵ Főtisztelendő Mendlik Ágoston.

¹⁶ Az AK-ban.

¹⁷ Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

¹⁸ Vö.: *Henszlmann 1866n*.

¹⁹ A MOT IX., Pesten 1863. szeptember 19. és 26. között tartott nagygyűlésére.

²⁰ Azaz: különösképpen.

²¹ Az AB ülésére. Végül 13-án tartották, vö. a 633. számmal. (Utalás arra, hogy az AB 1863. július 7-i ülésén az Egerbe költözése miatt leköszönt Ipolyi helyére Rómert választották az AB titkárává és ezzel együtt kiadványának szerkesztőjévé.)

²² Azaz: ún. levelezőket.

²³ A napirendi pont a tervezett magyar műemléki szervezet tárgyalásának újabb fordulója. Vö. Ipolyi válaszával – lásd a következő levelet. Az ügyet az AB december 13-i ülésétől kezdve Henszlmann vitte tovább. Már ő készítette – az Ipolyi által kidolgozott tervezet módosításával – azt a javaslatot, amelyet az AB előterjesztéseként a december 28-i osztályülés tárgyal és fogadott el, mert terjedelme és bonyolult előzményei miatt december 3-án előzetes kinyomtatásáról és kiosztásáról határoztak. Teljes terjedelmében lásd: *Budapesti Szemle*, 19: 62–63 (1864), 347–351.

²⁴ Ifj. Kubinyi Ferenc.

nem használhatók[;]²⁵ c) Rómer Zala megyei útja eredményét fogja előterjeszteni[;]
d) én is szóllok pécsi utazásomról[;]²⁶ e) talán kapunk addig levelet Stornótól is, kire
[4]

átruháztattam a nekem szánt 100 ftot,²⁷ mert a falképek²⁸ miatt maximum periculum
in mora.²⁹ E képek levétele nélkülözhetetlen az idén tartandó harmadik értekezéséhez
a „középkori falfestészetéről[“].³⁰

Voltam minap Dömösön is, ott kellene ásatni. A plebanus,³¹ ki a telket bírja, engedelmet adott rá, és beszélnek meglevő pinczéről, alkalmasint altemplom. A kis kapitælek[,]³² mik ide 's tova a falu pinczéibe be vannak falazva, és a nagy kapitell, melyet a plebanus már évek óta a museumnak oda ajándékozott, és [az,] mely még mindig kertjében hever, azt gyanítják velem, hogy a dömösi templom a M(agyar)országon ismertek közt talán a legrégibb, régibb még a pécsinél is, melyet alig ha III^{ik} Béla ideji előtt[re] helyhezhetünk; római részeknek nyomát sem találtam,³³ mert a catacomba egészen elkülönített historia.³⁴ Ad vocem catacomba, ez hydraulicus cementtel meg fog óvatni a víz szívárgás ellen. anyit már ott létünk alatt kieszközlöttünk[.]

hive
Henszlmann

[S. A.]

²⁵ Már mint az AK számára. Vö.: *Kubinyi F., ifj. 1864.*

²⁶ Lásd a **683.** számot.

²⁷ Henszlmann-nak az AB 1863. július 7-i ülésén – távollétében – szavaztak meg az ún. utazási keretből 100 forintot „a kassai templom lerajzolására”. Ugyanekkor Ipolyinak a Szatmár megyei, elsősorban a feketeadói falképek helyszíni megtekintésére, Rómer Flórisnak pedig Zala megyei útjára ajánlottak föl 100-100 forintot. Vö. az AB ülésjegyzőkönyveivel (MTAKK, RAL, K 1580), 1863. július 7-i ülés, 30. pont.

²⁸ Értsd ezen a veleméri és a bántornyai falképeket. (Rómer Flóris az AB titkáráként 1863. október 6-án adta be Storno Ferenc ezek lemásolására szóló, Dessewffy Emil elnök által aláírandó megbízó-levelének fogalmazványát, lásd: MTAKK, RAL, 775/1863.)

²⁹ Értsd: nagyon sürgős. (Szó szerint: a késedelem roppant veszélyes.)

³⁰ Azaz Ipolyinak az MTA közgyűlésein tartott előadásai közül a harmadikhoz, a középkori magyarországi építészet és szobrászat után a festészetéről 1864. január 23-án megtartotthoz. Lásd: *Ipolyi 1862a* és *Ipolyi 1862b*, *Ipolyi 1863b*; vö.: *Ipolyi 1864a*.

³¹ Nedeczky Gáspár.

³² Azaz: fejezetek.

³³ Ti. Pécsett.

³⁴ Azaz: az ókeresztény sírkamra (az ún. Péter-Pál sírkamra) egészen más történet.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1863. október 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [25. levél]

[1]

Eger X. 10. (1)863

Kedves Barátom!

Mintha csak a septima sphaerából hangzó dallam volna[,] ¹ úgy rémlettek előttem leve-
lének Archaeologiai üzenetei, annyira idegen előttem egy idő óta e tárgy, miután hetek
óta csak zsidó árendások folyamódásai indorsálásával ² kell foglalkoznia tollamnak. Már
hiában egy ideig tiltott paradicsom ez nekem. ³ És talán megérti k(egye)d, ha elmondom
rendes napi foglalkozásomat in nuce: ⁴ reggel chorus ⁵ 3 negyed tizig, tizkor, rendszeren
négyszer is egy hétben, vagy káptalani conferentia, ⁶ vagy sz(ent) széki consistorium, ⁷
vagy inség bizottmányi ülés a vármegyénél. Délután 4 ig chorus félháromtól kezdve;
azután rendszeren Authenticatiója ⁸ egyik vagy másik gyűlés protocolumának. ⁹ S ezután,
ezután kezdődik a szép multság, újra mint

[2]

jegyzőnek elolvasnom a sok folyamodást, beadványt, néha 10–20 ivre menő mellékle-
tekkel. Ezeket azután Exhibeálni, referálni[,] ¹⁰ végre rá a határozatot megírni és expe-
diálni ¹¹ egy darabot gyakran öt hat felé etc. Ha marad e közt egy és más szabad nap,
úgy ezt, mint a múlt héten is, holmi vendégek veszik folyvást igénybe. S ez így fog most
tartani, míg jegyző leszek[,] egész évig vagy tovább, míg valaki meghal s új kanonok
lesz, a ki azután megint a szép geschäftet ¹² át veszi, ha t. i. képes lesz rá, ha nem, úgy
megtarthatom én még tovább is.

Hogy ezt így ex asse ¹³ tudatom K(egye)ddel, csak azért teszem, nehogy még valami
archaeologiai apostasiával ¹⁴ vádoljon engemet. De feleletül is szolgálhat arra, hogy egy
ideig nem sokat hallanak felőlem és látnak tőlem. Így vagyok Apátfalvával is, melynek

¹ Azaz: mintha a szférák zenéje volna. (Szó szerint: a hetedik egekből).

² Kivonatolásával (szó szerint: hátiratok fogalmazásával).

³ Ti. a régiségtan.

⁴ Azaz: dióhéjban.

⁵ Azaz: karima.

⁶ Azaz: megbeszélés.

⁷ Azaz: vagy a káptalan gyűlése vagy a szentszéki bíróság ülése.

⁸ Azaz: hitelesítése.

⁹ Azaz: jegyzőkönyvének.

¹⁰ Azaz: bemutatni (előkészíteni és összefoglalni).

¹¹ Azaz: (a feleknek) kiállítani.

¹² Azaz: ügymenetet.

¹³ Értsd: ilyen részletesen (szó szerint: az utolsó fillérig).

¹⁴ Azaz: a régiségtan cserbenhagyásával (szó szerint: hitehagyással).

miután épen Junius végen és Julius elején készültek el első próba nyomatai,¹⁵ midőn az egy holnapnál tovább tartó pakolás

[3]

és hordozkodáshoz kezdettem – NBene a képek nem igen tetszettek Bécsben sem Heidernek sem Weisznak –; Azért bizottsági határozat által kikötöttem magamnak, hogy ily későn csak azon esetre vállalom el a munkát, ha tökéletesen szabadságomban áll az elkészítés ideje.¹⁶ Valamint Rómer utaltatott, hogy addig kezdje el más valamivel;¹⁷ — Mind a mellett én csakugyan a mikor lehet, mintegy pro refocillatione animi,¹⁸ dolgozgatam Apátfalvát, persze kevés üres órák miatt lassan, és szokott alaposági maniám miatt, hosszasan, mert egy kérdés adja a másikat, s most épen annak a nyomozásán vagyok – non absque fructu¹⁹ – hogy hány Apátfalvához hasonló cisterci egyházzal birunk még némi nyomokat v(agy) adatokat hazánkban, hogy így azonnal cisterci építési iskolánkat designáljam.²⁰ Most így szerényen reménylem, hogy talán új évig hasonló munka idő mellett elkészülök vele, ha valami non putarem²¹ közbe nem jön, mint legközelebb a miskolci új pseudo gót kalvária, mely[-]

[4]

nek leírása egyrészét, és egy monumentalis speechet rá²² kelle készítenem. Most jelent meg nyomtatban, majd közlöm, mint monumentalis curiosumot.²³ Ily más non putareimik, holmi kisebb nagyobb operatumok²⁴ a Megye²⁵ s Érsek²⁶ részéről. Majd mindenhóban mondandó egy egy valami festivalisabb²⁷ predikatio, et cetera graeca,²⁸ melyekkel folytonosan gondoskodva van róla, ne hogy csupán Apátfalvával mulatgassak, melybe aztán annál inkább szerelmes vagyok, ha egy hétben v(agy) hetekben egyszer nyúlhatok utána, úgy hogy azt sem tudom hol hagytam[,] hogy kezdjem. Így állunk quoad Apátfalva.

¹⁵ Értsd: Henszlmann 1866n táblái. Vö. az 592. számmal stb.

¹⁶ Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

¹⁷ Értsd: az AB felszólította Róbert mint titkárt s így az AK szerkesztőjét, hogy a következő füzethez keressen más anyagot.

¹⁸ Azaz: lelkem gyógyítására.

¹⁹ Azaz: nem eredménytelenül (szó szerint: gyümölcsök nélkül).

²⁰ Azaz: meghatározzam.

²¹ Értsd: váratlan (szó szerint: olyasmi, amit nem hittem volna).

²² Értsd: a rávéssett feliratot (latinból és angolból, gúnyos).

²³ Értsd: mint epigráfiai ritkaságot. (Szójáték, egyszerre: óriási ritkaságot, illetve műemléket.)

²⁴ Művek/műveletek (latinból gúnyos).

²⁵ Heves vármegye.

²⁶ Bartakovics Béla egri érsek.

²⁷ Azaz: ünnepélyesebb.

²⁸ Értsd: és így tovább a végtelenségig.

Nem sokkal vigasztalóbb, az sem hogy a Centralis comiszió²⁹ végett Pestre mehessek. A kérdésről[,] miután épen oda jutott, a hová én juttatni nem akartam[,] t. i. a semmittevés és titulus³⁰ terére, miután a Conservatori Systema Austriában is egészen foganatlan volt s jó formán felhagyatott – ezen kérdésről s dologról azért mit sem akarok többet hallani, s azt mondom: a kik főzik azok egyék meg. Ellenben Pestre igen is más fontos okokból s nevezetesen a Corvina ügye végett szeretnék menni; miután ha most az Akademia

[5]

ügyesen vinné a dolgot, már csak azon van, hogy a kormány megadná a költséget. Engem pedig ha valami, úgy csak egy ily küldetés menthetne meg mostani hamis állasomtól. Így megválhatnék innét, s hazajövet is még jó ürügy volna dolgozni egy ideig Pesten az ügyet, míg itt szép csendesen más venné át hivatalaimat s munkámat. — Másképp, ha csak valami Centralis commissioi praesesnek³¹ nem tesznek s nem hívnak oda Budára v(agy) hová resideálni, bizony nem egy hamar menekszem mindettől. De hogy mind a mellett egy lépést sem tehetek ezek végett, személyes szegénységem az oka. Csak egy numusom³² sincs felesleges, mit erre költhetnék. Hogy évnegyede itt vagyok 50 ft jövedelmet sem kaptam, elköltöttem pedig 100[a]kat sőt ezret.³³ — Termésünk nincs, egy szemet sem adhatunk el, haszonbérelőink egy garast sem füzetnek,³⁴ ott hagyják birtokainkat inkább, az adóért e mellett folyvást exequálnak³⁵ etc. Ugy-e Schöne Gegend,³⁶ s ezt nem elég hogy érzem, de még tollal is nekem kell vinni. Az igaz[,] hogy épen a Schmierbe³⁷ jöttem ide. Különös szerencse fia vagyok ám én, kit még egy egri kanonokság is képes szerencsétlenné tenni! —

[6]

Annál inkább megörvendezettettek sorai: Valamit életem bálványairól ismét hallhatni! — Megengedem, hogy a pécsi domborművek nem Péter sirján voltak a szó szoros értelmében, de igen is Péter katakombája falazatán, hol tehát az eltemetettre vonatkozhattak s vonatkoztak is[,] úgy mint én Magy(ar) Szobrászati Műemlékeimben mondtam, hol azt is megjegyeztem már világosan, hogy nem úgy s nem ott állanak[,] mint eredetileg felállítva voltak etc[.]³⁸

²⁹ Értsd: Nem mehetek Pestre a magyar műemléki bizottság ügyében.

³⁰ Azaz: a címek.

³¹ Azaz: a magyar műemléki bizottság elnökévé.

³² Értsd: egy fillérem. (A 'kis értékű fémpénz' jelentésű *nummus*ból.)

³³ A későbbiek fényében talán utalás arra, hogy Ipolyi úgy érezte: Henszlmann előző levelében saját utazási kerete átengedésének említésével arra céloz, hogy Ipolyi is felajánlhatná a neki megszavazott összeget Storno honoráriumára, hiszen a veleméri és bántornyai falképek másolatait ő fogja felhasználni előadásához.

³⁴ Értsd: fizetnek.

³⁵ Azaz: az adót folytonosan behajtják.

³⁶ Értsd: szép ügy (szó szerint: terület).

³⁷ Értsd: jó kis szószba (szó szerint: kencébe, németből).

³⁸ Lásd: *Ipolyi 1863b*, 11–17.

Nagyon köszönöm, hogy a falfestmények képek³⁹ levételéről gondoskodtak. Ez a tárgy is meglehetősen elfoglalt, amennyire időm engedi[,] gyűjtöm folyvást s állítgatom össze az adatokat.

Köszönöm egyébiránt szives tudósítását[,] zárom soraim

Tisztelő híve
Stum

[Sz. E.]

³⁹ Ipolyi utólag szúrta be a pontosabb „falfestmények” kifejezést, de nem húzta ki a „képek”-et. (Vö. az előző levéllel.)

**Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1863. október 13-i ülés és 1863. október 23-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, 583/1863**

Az Archaeologiai Bizottság október 13-i, illetve október 23-i ülésének jegyzőkönyve közös papírríven – rikta kivételként – eredeti példányában is fennmaradt, nem csupán kötetbe bemásolt formában. Ebben a napirendi pontok nincsenek számozva, a kötetbe bemásolt ülésjegyzőkönyvekben (MTAKK, RAL, K 1580) az itt idézett a 41. pont, illetve a 48. pont.

Mindkettő Henszlmann Imre kézírásával, az október 13-i ülését Römer utólag írta alá („Jegyezte Römer Flóris”); a folytatólagosan ez alatt kezdődő második aláírása: „Henszlmann Imre / ezen esetre megkeresett Jegyző”.

Enyhén eltérő szövegvariánsát Henszlmann közölte a pécsi székesegyházról szóló monográfiája III. kötetének kutatástörténeti bevezetésében.¹

A bizottság határozatára Henszlmann által megírt levél szövege nincs bemásolva a jegyzőkönyvbe, egyik elküldött példányát lásd a **637.** számon.

[1]

*Az archæologiai bizottmány
oct(óber) 13^{kán} tartott ülése Jegyzőkönyvének
kivonata*

[...]

[a bal hasábban:]

Henszlmann Imre értekezik a pécsi Sz(ékes) Egyház kryptája lejárásin (eddig Péter király sírjának tartatott) látható domborművekről. Felhija a bizottmány figyelmét ezen nem csak hazánkban hanem általán is a leg gazdagabb román stylü templomok sorában álló műemlékre

[a jobb hasábban:]

az arch(aeologiai) bizottmány késznek nyilatkozik ezen becses épület eredeti karba helyezésének ajánlatára, és e végett azon alkalommal, midőn indítványozó e tárgyról az akadémiai ülésben értekezni fog[,] a pécsi püspök,² káptalan és örkanonok³ intézendő felhívó leveleket az akad(émiai) elnökségnek aláírás végett fel fogja terjeszteni. A levelek szerkesztésével értekező megbízatik.

[...]

¹ Henszlmann 1873z, 3.

² Girk György.

³ Vörös Mihály.

*Az Archæologiai bizottmány
oct(óber) 23^{kán} tartott ülése Jegyzőkönyvének
kivonata*

[bal hasáb:]

Felolvastatott a pécsi püspökhez, a káptalanhoz és az örkanonokhoz a pécsi Sz(ékes) egyház restauratio ügyében intézendő levél minta

[jobb hasáb:]

elfogadtatott és határoztatott hogy a mintalevél az Akademia elébe terjesztessék.

[2]

[...]

[Sz. E.]

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1863. október 23-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, 583/1863

A jegyzőkönyvről lásd az előző számot. A Henszlmann által írt ülésjegyzőkönyv szövege ennél a napirendi pontnál meglehetősen különbözik a kötetbe másolt bizottsági jegyzőkönyvekben található szövegtől, ezért az utóbbit is közöljük, lásd a következő számot.

Ott az előzmények kifejtése sokkal részletesebb, itt az Archaeologiai Bizottság véleményéé, amely – megfogalmazásai is erre mutatnak – nyilván Henszlmann javaslatán alapult. Függő beszédben rekapitulálva lásd a **666.** számban.

[1]

*Az Archæologiai bizottmány
 oct(óber) 23^{kán} tartott ülése Jegyzőkönyvének
 kivonata*

[...]

[2]

[...]

[a bal hasábban:]

Olvastott Magyarország királyi helytartójának aug(usztus) 22^{kén} 11905/E(lnöki) sz(ám) alatt kelt[,] az Akademiahoz intézett leirata a Konstantinápolyban feltalált Corvina ügyében,¹ mely leirat az arch(aeologiai) bizottmányhoz e tárgyban véleményezése végett utasított.

[jobb hasáb:]

Az arch(aeologiai) bizottm(ány) szükségesnek látja, hogy az a könyvek összeírása és egy Catalogue raisonné² készítése végett Konstantinápolyba indítandó küldöttség több személyből álljon, mivel így a valószínűleg nagy terjedelmű munkát több oldalról lehetne felfogni és gyorsabban bevégeznie, 's csak így volnának képesek tudomást szerezni a könyvek nem csak bibliographiai de egyszersmind művészeti értékéről is: egyéberánt is a kiküldendő tagok nagyobb száma egyedül az úti költséget, nem pedig a Konstantinápolyban tartózkodás költségét is szaporítaná: mert itt a nagyobb budget helyre ütné a munkának sokkal gyorsabb befejezése; hogy azon előny sem említessék, miszerint régi kéz iratok olvasásában a szakavatott olvasók száma leg biztosabb és leg gyorsabb eredményhez szokott vezetni, valamint általán a tényállások hitelessége az azt előadó tanuk száma által növekszik, midőn azok, ha többen vannak, egymást könyebben kiegészíthetik és ellenőrizhetik. Továbbá az archæologiai biz(ott)m(ány) tekintettel levén a törö[kö]ket jellemző nyughatatlanságra és ellenszenvére oly munkát

¹ Lásd a **623.** számot.

² Azaz: tudományos katalógus.

ellen melynek fontosságát nem érti, és a mostani kedvezőknek tetsző körülményeknek ellenkezőkre átváltoztatására;³ ezen okokból is jónak tartja hogy a Konstantinápolybani munkálkodás lehető sebességgel terjesztessék be.

Az arch(aeologiai) biz(ott)m(ány) mind ezeknél fogva négy egyént ajánl a célba vett utazás és Catalogue raisonné véghez vitelére, nevezetesen Wenczel Gusztávot, Ipolyi Arnoldot, Henszlmann Imrét és Romer Floriant.

Tekintetbe véve a Konstantinápolyi viszonyokat[,] a küldöttség minden tagjának napi díját huszonöt Frankra kellene határozni, az úti költségen, a török országban divatozó [3]

és a török könyvtári személyzetnek minden alkalommal szükségképen nyújtandó ajándokon, végre a megbizottaknak általános jutalmán⁴ kívül.

A létre hozandó munka az akademia költségén volna kiadandó.

Utra a küldöttségnek a jövő tavasz kezdetével kellene indulnia.

Henszlmann Imre
ezen esetre megkeresett Jegyző

[Sz. E.]

³ Értsd: átváltoztatására.

⁴ Mindvégig nem derül ki, hogy ezen pontosan mi értendő.

Az MTA Archaeologiai Bizottsága ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1863. október 23-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 106–107. oldal, 49. pont

Vö. az előző szám bevezetőjével. (A szokásoktól eltérően nem választották szét az ügy ismertetését és a határozatot, a teljes szöveget a bal oldali hasábjába írták.)

Az Archaeologiai Bizottság javaslatként az október 26-i osztályülés elé került, lényegi, de nem szó szerinti ismertetését lásd az erről szóló beszámolóban, a *Budapesti Szemlében*.¹

[106]

felolvasatott Gr(ó)f Pálffy Mór ország kormányzója Ö Nagyméltósága 1863 Augustus 22^{én} [kelt] levele,² melyben az Akademiát felszólítja, miszerint [a] Corviniane megvizsgálására nevezzen szakférfiakat, minthogy Fuad pasha nagy vezér azon előzékeny biztosítás[á]t bírja, hogy az Akademia küldöttei azon érdekes maradványok megtekintésére és másolására a' császári könyvtárba akadály nélkül beeresztetnek. Az Akademia ezen ügyet az Archæologiai bizottmányhoz azon megjegyzéssel tevő át, hogy a' tanácskozáshoz a' nyelvészeti osztály tagjai is meghivassanak, mi az által meg is történt, hogy Arany János és Budenz József nyelvészeti bizottmányi tagok fennidézett napra rendesen meg is hivattak, de a' tanácskozmányban részt nem vettek.

A komolyan és a' tárgy érdekességéhez képest szakavatottan folytatott tanácskozmánynak eredménye ez volt:

α) Keressék³ meg az akademia

[107]

hogy 3. vagy 4. tagból álló társaság küldessék, és pedig azon indokból; mivel oly sokoldalú vállalatnál szükséges, miszerint egyik a' másiknak kezére járjon, kételyeiket közösen eloszlassák, a' munkát magát pedig maguk közt czélszerűen beosztassák. Ajánlja azon indítványt az is, hogy így a vállalat költsége, csak az utazási összegel szaporodik, mivel többen rövidebb idő alatt fejezhetik be a' munkát, mi a' törökök változékony természetük-nél és sokszor ingadozó politikai viszonyaiknál fogva is tekintetbe veendő.⁴ Ezen okból a' bizottmány ajánlja Wenczel Gusztávot, Ipolyi Arnoldot, Römer Florist, Henszlmann Imrét.

β) A' költségi szempontból az Akademia csak az utazás tudományos eredménye nyilvánítására szorítkoznék. Mi az utazási és tartózkodási költségeket illeti, ajánlja a' bizottmány, hogy az egyes egyénekre eső jutalom, utazási költségen, és a' törökországban annyira divatozó ajándékokon kívül a' tagok egyenkint napja 25 frankkal látassanak el.⁵

γ) az utazás legközelebbi tavaszkor szerveztessék.

[Sz. E.]

¹ Lényegi, de nem szó szerinti ismertetése: *Budapesti Szemle*, 19: 62–63 (1864), 319–320.

² Lásd a 623. számot.

³ Értsd: kéressék.

⁴ Értelmetlenül sikerült kivonat, vö. az előző szám megfelelő mondatával.

⁵ A 666. számon közölt iratból annyival derül ki több, hogy a napidíj két hónapra tervezett ott-tartózkodásra számítandó.

Beszámoló az MTA osztályüléséről**Pest, 1863. október 26-i ülés*****Budapesti Szemle*, 19. kötet, 62–63. szám (1864), 320. oldal**

Az osztályülésen ismertették az Archaeologiai Bizottságnak a második Corvina-expedíció ügyében tett javaslatait – lásd az előző számot –, és az alábbi döntést hozták. Az Archaeologiai és a Nyelvészeti Bizottság elrendelt közös üléséről lásd a **639.** számot.

A küldöttségi tagok közt, kiket a bizottság javaslatba hozott, egy philolog sem lévén, e jelentés az archaeologiai bizottsághoz oly útasítással küldetett vissza, hogy a nevezett bizottság a nyelvészettel értekezve, e hiányt pótolja. Mihelyt ez iránt a jelentés újlag benyújtatik, a fentebbi javaslat, az akadémia elnökségének azon kérdést illető nyilatkozatával: engedik-e az akadémia pénzügyi viszonyai, hogy a tervezett utazás költségeihez járuljon, királyi helytartó úr ő nagyméltóságához¹ azonnal föl lesz terjesztendő, különösen kiemeltetvén azon akadályok, melyek a tervezet vállalatot kivitel közben is még annyiszor meghiusithatják, s a melyeknek elhárítása csupán az uralkodói tekintély aegise alatt, s a külügyminiszterium és [az] internuntius² folytonos támogatása mellett remélhető.

¹ Pálffy Mórchoz.

² Anton von Prokesch-Osten.

Dessewffy Emil, az MTA elnöke a pécsi káptalannak

Pestről Pécsre, 1863. október 30.

Pécs, PKL, Káptalani gyűlések jegyzőkönyve, ad 213/1863

A Henszlmann által megírt és az Archaeologiai Bizottság által elfogadott levéltervezet – vö. a **633.** számmal – az MTA október 26-i osztályülése elé került. A *Budapesti Szemlének* az ülésről szóló beszámolója a következő mondattal bevezetve: „Ugyanezen alkalommal Henszlmann Imre lev. tag rövid jelentést tett a pécsi egyházban nemrég általa és Gerster építész által tett nagy fontosságú építészeti fölfedezésről.” Ez után – egészen kis fogalmazási eltérésekkel – az alább közölt levél első bekezdésének szövege következik.¹ Határozatként az AB előterjesztése nyomán fölkérték a pécsi püspököt és káptalant a lejáratok helyreállítására, azokkal a szavakkal, amelyeket a levél második bekezdése tartalmaz.

Az AB javaslata szerint a levelet Girk György püspöknek, a pécsi káptalannak és Vörös Mihály őrkanonoknak gondolták elküldeni, az osztályülésen már csak a két előbbi címzettet említették. Girk György püspök a neki címzettet továbbküldte káptalanjának – vö. a következő számmal –, azonban az Akadémia által a káptalannak címzett levél maradt fenn a káptalan iratai között. Ezt közöljük. Csak az aláírás saját kezű. A külfeten rájegyzés arról, hogy a káptalan november 13-i ülésén tárgyalták, vö. a **641.** számmal.

Kicsit eltérő szövegvariánsát közli Henszlmann a pécsi székesegyházról írt monográfiája III. kötetének bevezetésében.²

[1]

Nagyságos Főtisztelendő Káptalan!

A Magyar Tudományos Akadémia örömmel vette Archaeologiai Bizottságának jelentését ama nagyfontosságú felfedezésről, melyet legújabban Gerster építész és Henszlmann Imre akadémiai tag a pécsi székes egyházban tettek. E jelentés szerint a pécsi sanctuarium a legtökéletesebbek és legteljesebbek közé tartozik, mert eredeti állapotában az altemplomba és a magas chorusra vezető két-két lépcsőzettel, azonkívül pedig „aditussal ad confessionem”³ és közben-közben két oltárral bírt. A további kutatás kimutatta, hogy az altemplomba vezető két lépcsőzet igen gazdagon volt diszítve oly kőfaragványokkal, melyek műtörténeti értéke rendkívüli jelentékenységgel bír kivált a hazai szobrászat középkori állapotának és gyakorlatának megismerésére. Az előleges kutatások egyúttal bebizonyították azt is, hogy amaz értékes faragványoknak csak igen csekély részét ismerjük, nagyja ellévén temetve és pedig nem értelmesen épített fal és boltozat alatt, mely ha elmozdítatnék, a pécsi székesegyház kitünő helyet foglalna el nemcsak a magyarországi egykoru templomok közt, hanem általán a román ízlésű építmények sorában.

¹ Lásd: *Budapesti Szemle*, 19: 62–63 (1864), 319.

² *Henszlmann 1873z*, 3–4.

³ A kifejezés értelmezéséről lásd a **631.** számot.

Ezek folytán a Magyar Tudományos Akadémia nem mulaszthatja el hazánk ezen műtörténeti kincsét Nagyságtok figyelmébe különösebben is ajánlani, s úgy a tudomány és művészet érdekében, mint azon kegyeletnél és lelkes buzgalomnál fogva, mely az összes magyar nemzetet s első sorban annak egyházi tagjait jellemzi, Nagyságtokat bizodalmasan felkérni, méltóztassanak a későbben keletkezett elferdítések mellőzése által eszközölni, hogy történeti műmaradványai iránt lelkesülő nemzetünk a pécsi szentegyház, nagyságtok iránti hála érzéssel újólág eredeti építészeti és szobrászati gazdagsá-

[2]

gában láthassa, tisztelhesse, csodálhassa.⁴

Ki egyébiránt magamat nagybecsü hajlamaikba ajánlva, teljes tisztelettel vagyok

Pest, october 30-án 1863.

a Nagyságos s Főtisztelendő Káptalan

alázatos szolgálja

Dessewffy Emíl
Elnök

[H. K.]

⁴ A *Budapesti Szemlében*: „...tisztelhesse, és azon férfiak működését, s majdan emlékét is áldhassa, kik ily nemzeti kincset újonnan megnyitottak előtte.” Ugyanígy *Henszlmann 1873z*, 4. Ez a félmondat tehát nyilván benne volt Henszlmann fogalmazványában.

Girk György pécsi püspök a pécsi káptalannak

Pécsről Pécsre, 1863. november 6.

Pécs, PKL, Káptalani gyűlések jegyzőkönyve, 558–559. oldal, ad 213/1863

Girk püspök káptalana véleményét kérte az MTA október 30-i leveléről, vö. az előző számmal. Az 2197. számú ún. egyházkormányzati iratot bemásolták a káptalannak az ügyet tárgyaló ülése jegyzőkönyvébe.

[címzés az oldal alján:]

Venerabili Capitulo V Ecclesiensi¹

[1]

L. I. C.²
2197/1863

Venerabile Capitulum!

In originali ꝛ communico isthic Literas ab Academia Hungarica ad me directas³ intuitu monumentorum quæ in Catacumba Ecclesiæ Cathedralis⁴ novissime detecta fuisse referentur. Dignetur Venerabile Capitulum deliberare, qua ratione possent antiquitatis monumenta hæc in statu suo conservari ut voto prælaudatæ Academiæ satisfiat? – Fortasse sufficeret si talis porta procuraretur, qualis claudit vulgo dictum Petri sepulchrum? ne pro lubitu pateat ingressus, et sculpturæ deformatur.

Ceterum æstimatam opinionem præstolor, quo congrua futura Academiæ Hungaricæ in responsis dare possim.

Qui omni cum honore et cultu persevero: Quinque Ecclesiis die 6° Nov(embris) 1863.

Venerabilis Capituli

deimitissimus in Xto⁵

Georgius Girk mp.
Ep(isco)pus Qu(inque) Ecclesiensis

[H. K.]

¹ Azaz: Quinque Ecclesiensi.

² Azaz: Laudetur Iesus Christus.

³ Vö. az előző számmal.

⁴ Azaz: a székesegyház altemplomában.

⁵ Azaz: Christo.

**Jegyzőkönyv az MTA Archaeologiai és Nyelvészeti Bizottságának közös üléséről
Pest, 1863. november 12-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, 450/1863**

A két bizottságnak az MTA 1863. október 26-i osztályülésén – lásd a **636.** számot – elrendelt közös üléséről készült jegyzőkönyv Rómer Flóris kézírása, a hitelesítésre felkértek saját kezű aláírásaival.

Érkeztetési rájegyzés Szalay László kézírásával, az első oldal bal felső sarkában az iktatószám: „450. sz(ám)”; jobbra fenn: „Vettem nov(ember) 16. 1863.”

Az ún. vegyes ülés jegyzőkönyvét bemásolták az MTA AB ülésjegyzőkönyveinek kötetébe is (RAL, K 1580), itt 108–110. oldal, 50–57. pont.

[1]

A magyar tudományos Akademia
archaeologiai és nyelvészeti bizottságának
1863. November 12^{én} tartott
Vegyes ülésének
Jegyzőkönyve.

Kubinyi Ágoston Ó Méltósága elnöklete alatt jelen voltak: Fogarassy János, Érdy János, Arany János, Kubinyi Ferencz, Hunfalvy Pál, Wenczel Gusztáv, Mátray Gábor, Henszlmann Imre, Budencz József, Arányi Lajos, Rómer Flóris b(izottsági) t(agok).

[a bal hasámban:]

1. Felolvasatott az arch(aeologiai) bizottság f(olyó) év Octob(er) 23^{án} tartott ülésének a Konstantinápolyban létező Corvina ügyében a magyar tudományos Akademiához felterjesztett előtervének kivonata;¹ és az erre a m(agyar) tud(ományos) akademia jegyzőkönyvének 354 pontja alatti észrevétele, mely így hangzik: „a küldöttségi tagok közt, kiket a bizottság javaslatba hozott, *egy philolog* sem lévén, e jelentés az archæologiai bizottsághoz oly utasítással küldetik vissza, hogy a nevezett bizottság a nyelvészeti bizottsággal értekezve e hiányt pótolja.”² Erre

2. Wenczel Gusztáv szívélyesen megköszöni azon megtiszteltetést, melynél fogva a Konstantinápolyba menendő küldöttséghez tagul ajánlatott, indokul felhozván azt, hogy a magyar kir(ályi) egyetemnél felmerült bokros teendői itthon maradását szükségessé teszik;³

[a jobb hasámban:]

a bizottmány ezen leköszönést őszinte sajnálattal veszi.

¹ Vö. a **634.** és a **635.** számmal.

² Vö. a **636.** számmal.

³ Hiányos mondat, értsd: köszöni a megtiszteltetést, de nem mehet, mert.

3. Ajánltatik, hogy [a] határozottan visszalépett Toldy Ferencz Ö Nagysága,⁴ kinek bibliographiai, nyelvtudományi és történelmi kitűnő ismeretei a küldöttségben majd nélkülözhetetlenek, megkéressék, miszerint e fontos vállalatban részt venni sziveskedjék;

[a jobb hasábban:]

ezen ajánlat a bizottmányban meleg pártolásra talált.

[2]

4. Dr Budenz Józef akadémiai alkönyvtárnok tagtársunk felszólítatván, hogy görög és török nyelvismereténél fogva a küldöttségben részt vegyen;

[a jobb hasábban:]

késznek nyilatkozott a bizottság bizalmának engedni, és a küldöttséghez csatlakozni.

5. Czélszerűnek találja a bizottság, hogy [a] Konstantinápolyban lakó Szilágyi Daniel hazánkfia, ki az első kutatás alkalmával nyelv- és helyismereteinél fogva tagtársainknak oly kitűnő szolgálatot tett, további részvétre és a nemzeti ügybeni közremunkálására levél által elnökileg felszólíttassék;

[a jobb hasábban:]

ezen indítványt a bizottság Elnök ur Ö Méltóságának tiszteletteljesen ajánlja.

6. Az utazási és 2 hónapra terjeszkedő tartozkodási költség egy személyre térszen előleges számítás szerint

[a jobb hasábban:]

2500 francot

7. Felemlítetett, hogy az Igazgató Tanács is, tekintetbe vevén azt, hogy ily kedvező alkalom és körülmények tán soha sem fognak ezen nagy fontosságú ügyre nézve ismét előadódni,

[a jobb hasábban:]

kéressék ezen utra teendő költség, ha mindjárt némi áldozatba is kerülne[,] pártolására és támogatására.

⁴ Nem teljesen érthető, hiszen eddig – nyilvánosan – nem volt szó arról, hogy egyáltalán menne, noha ő szorgalmazta először, hogy bibliográfus, illetve filológus mindenképpen legyen tagja a küldöttségnek, vö. a 601. számmal. Mindenesetre Toldy az ülés előtt, november 7-én, közvetlenül Dessewffy Emil elnöknek írt, lásd: MTAKK, RAL, 565/1863.

8. A jegyzőkönyv hitelesítésére megkérettek

[a jobb hasábian:]

Kubinyi Ágoston, Hunfalvy Pál és Henszlmann Imre bizottsági tag urak

Kubinyi Ágoston
bizottság elnöke

Hunfalvy Pál
bizottsági tag

Henszlmann Imre

Pest 1863. N(ovem)ber 13^{án}

Jegyzette RómerFlóris sk

[Sz. E.]

**Az MTA Archaeologiai Bizottsága ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1863. november 12-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 111–112. oldal, 60. pont**

Az ún. vegyes ülés – lásd az előző számot – után ugyanaznap az Archaeologiai Bizottság rendes ülést is tartott.

Az alább „káté”-ként, „kiskáté”-ként, illetve „kézikönyv”-ként említett mű végül *Műrégészeti kalauz* címmel jelent meg.¹

[a bal hasámban:]

60. felolvastatik Ipolyi Arnold b(izottsági) t(ag) felelete, melyben nyilatkoztatja, hogy a' káté szerkesztésére szívesen vállalkozik, hanem egyszersmind azt is kívánja, hogy az ezen munkára szánt összeg vele tudassék. – Minthogy jelenleg nagyobb szerű kézikönyv kiadására a' költség hiánya miatt számítani nem lehet, határozottatott:

[a jobb hasámban:]

a) hogy a' kis káté 5–6 ivnél terjedelmesebb ne legyen.

b) hogy abból 2000 példány nyomassék.

c) hogy [az] Ipolyi t(ag) által kijelelendő fametszetekért – melyek lehetőleg magyar műemlékekről vétessenek, a' bécsi középponti bizottmány kéressék meg.²

d) hogy ha lehet Ipolyi kanonok úr az egri nyomdával, hol talán a' kátét olcsobban [112]

lehet nyomtatni, a' költségvetést tegye meg, és a' bizottságnak megírja.

[Sz. E.]

¹ Vö.: Römer 1866 és Henszlmann 1866q.

² Azaz: kérjék el a CC kiadványai számára készült kliséket.

A pécsi káptalan ülésjegyzőkönyvéből

Pécs, 1863. november 13-i ülés

Pécs, PKL, Káptalani gyűlések jegyzőkönyve, 557. oldal, 213/1863

Előzményeit lásd a 637. és 638. számon. Vö. a 678. számmal.

[557]

[a bal hasábian:]

213. Megyés püspök ur ő n(agy)m(éltósá)ga közölvén 2197. sz(ám) a(latt) a Magyar Academiának levelét, – melyben az megkéri ő n(agy)m(éltósá)gát, hogy miután a pécsi székesegyház altemplomába hajdan vezető két lépcsőzet oly kőfaragványokkal volt gazdagon díszítve, melyeknek műtörténeti értéke a hazai szobrászat középkori állapotának megismerésére rendkívüli jelentékenységgel bír és ugyanezen székesegyháznak szinte a magas chorusra vezető két lépcsőzete is volt, azt a tudomány és művészet érdekében a később keletkezett elferdítések mellőzésével ujólag építészeti és szobrászati eredetiségébe visszaállítani méltóztassék, – eziránti véleményadásra fölhivja a Káptalant.

[a jobb hasábian:]

Ő n(agy)m(é)l(tó)s(á)gának visszairatni rendeltetett: hogy a székesegyháznak a vázolt tervezet szerint kívánt átalakítása nagyszerű¹ rombolásokat és sok ideig tartó munkát feltételezván roppant költségeket igényelne, melyek viselésére a székesegyház szintugy, mint a káptalan[,] kívált jelen körülmények közt[,] elégtelen.

[H. K.]

¹ Azaz: nagyszabású.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1863. december 4-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 115–116. oldal, 74. pont

Henszlmann az Archaeologiai Bizottság október 13-i ülésén jelentette be, hogy Székesfehérvárról szóló műve¹ kéziratával elkészült, mire felkérték, hogy készítsen költségvetést.² A december 4-i bizottsági ülésen az illusztrációk metszésének kiadásairól szóló „előzetes” összeállítását fogadták el, az itt hozott határozatok alapján készült teljes költségvetést pedig az 1864. január 5-i ülésen. (Egyik irat sincs meg.)

(Henszlmann az 1864. április 5-i ülésen jelentette, hogy a mű megjelent, és a május 3-i ülésen mutatta be. Kubinyi Ágoston bizottsági elnök a június 10-i ülésen jelentette be, hogy a díszkötésű példányok közül egyet-egyet átadott, illetve eljuttatott Pálffy Móric helytartónak, a megyéspüspöknek, Pauer János kanonoknak és Székesfehérvár polgármesterének a város levéltára számára.³)

[115]

[a bal hasábban:]

74. Előadatik Henszlmann

[116]

által a' fehérvári ásatások kiadásához szükséges a' fa és rézmetszetek[et] illető előleges költségvetése[,] ez a bizottmány által helybenhagyatik és továbbá határoztatott:

[a jobb hasábban:]

- a) hogy a' basilikáról irt értekezése⁴ szintén ezen munkában felvetessék;
- b) hogy munkája íve 20 ft oé díjaztassék.
- c) címe legyen – „fehérvári ásatások eredménye”.
- d) 500 példányban – 10 dízpéldány – nyomattassék; adassék ki bar[n]a borítékban; 25 példány tiszteletképen a' szerzőnek járjon, ára pedig 5 ft legyen.
- e) a' bejövő pénz a takarékpénztárba letétessék, és a' folytatandó ásatásokra használtassék.
- f) a' bizottmányi tagok egy egy példányt kapjanak.
- g) a' réztáblák és fametszetek Henszlmann úr tulajdonába menjenek át, de úgy, hogy ha a' bizottmánynak rájuk szüksége leend, azokat használhassa.
- h) a' nyomdással való egyezkedésre, mely azonban csak az alapra nézve előnyös legyen, szerző úr felhatalmaztatik.

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Henszlmann 1864n*.

² Vö. az AB ülésjegyzőkönyveivel (MTAKK, RAL, K 1580), az 1863. évi 36. pont.

³ Vö. az AB ülésjegyzőkönyveivel (MTAKK, RAL, K 1580), az 1864. évi 8., 63., 74. és 81. pont.

⁴ Értsd valószínűleg: a bazilikáról szóló történeti adatok összeállítása, vö.: *Henszlmann 1866n*, 1–28.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Anton Schmerling államminiszternek
1863. december 21. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Keltezetlen fogalmazvány nagyon sok javítással, beszúrással és kihúzással. Eleje ceruzával van írva, és további részében is ceruzával történtek az utolsónak tekinthető javítások és beszúrássok.

A meg nem nevezett címzett – ez nem lehet kétséges – az osztrák államminiszter, kétségesebb a fogalmazvány datálása. Nem kizárt – sőt talán valószínűbb –, hogy Henszlmann még 1862 decemberében, Párizsba utaztában volt Bécsben Schmerlingnél azon az audiencián, amelyre a fogalmazvány első mondatában utal, s hogy ez annak a beadványnak a fogalmazványa, amelynek már intézése addigi fejleményeiről és kilátásairól tudósította őt sógora 1863 januárjában, lásd az **595.** számot. De az sem lehetetlen, hogy Henszlmann nem egy beadványt írt azért, hogy állami támogatást kapjon arányelmélete német nyelvű kiadásához: a mű készültségének itt leírt foka – a második harmad teljesen, a harmadik harmad félig kész – a legkorábban a párizsi tartózkodása végére, 1863 júliusára előállt állapotnak felelhet meg. Így tehát csupán az bizonyos, hogy a fogalmazvány a kérés elutasítása – lásd a következő számot – előtt kelt. (Vö. még a **625.** és a **630.** számmal is.)

[1]

E(ue)r Ex(zellenz)

Die gütige Aufnahme[,] welche ich bey E(uer Exzellenz) gefunde[,] ermuthigt mich mir die Freiheit zu nehmen ehrbietigst folgende Anfrage zu stellen[.]¹ In Folge der Erlaubnis[,] welche E(ue)r Exzellenz mündlich zu erthe[i]len die Güte hatten, nehme ich mir die Freiheit meine Anfrage in folgenden zu motiviren u(nd) zu formuliren.

Ich habe das Glück gehabt eine Frage zu lösen, welche seit mehr als einem halben Jahrhunderte viele Gelehrten der verschiedensten Nationen beschäftigt: es ist dies die Frage über die Methode[,] nach welcher die alten Architekten die Größen-Verhältnisse der Bau-Theile zu einander u(nd) zum Ganzen so zu bestimmen wußten[,] daß die hin durch erzielte architektonische Harmonie fortwährend als Mustergiltig dasteht.

Ein zwanzig jähriges Studium, begleitet von den exaktesten praktischen Untersuchungen der merkwürdigsten erhaltenen Monumente der Vorzeit hat die Richtigkeit meiner Entdeckung außer Zweifel gesetzt, u(nd) die ersten Fach-Autoritäten Frankreichs veranlast hiefür Zeugnis zu geben.

Zum Beweise hievon lege ich sub A) den Bericht[,] vor welchem H(err) Albert Lenoir an das historische Comité des Ministeriums für den öffentlichen Unterricht in Frankreich über meine Theorie abstattete.²

¹ Eddig ceruzával. Fogalmazási variáns a tollal írt változat első két tagmondatához.

² Lásd a **285.** számot.

Seit dem Erscheinen meines Werkes hat sich auch H(err) Viollet-Le-Duc in seiner „Entretiens sur l'architecture“³ erklärt, indem er Seite 394 ausspricht daß er meine Entdeckung als eine neue Bahn brechend betrachtet.

Endlich sagt H(err) Jul. Gailhabaud⁴ in seinem neuesten[,] eben erschienen[en] Werke „L'art dans ses diverses branches chez tous les peuples“⁵ Seite 10[,] daß durch mich das Systeme der Griechen, nach welchem sie ihre architekton(ischen) Verhältnisse bestimmten[,] wieder aufgefunden worden sei.

Bereits in folge des offiziellen Berichtes des H(ernn) Lenoir hatte ich mich des allerh(öchsten) Schusses S(eine)r Majestät des Kaisers Napoleons zu erfreuen, welcher die Herausgabe eines Werkes ermöglichte, dessen große praktische Nutzenwendung wohl gesichert ist, aber erst durch eine allweilige größere Verbreitung erzielt werden kann[.]

Diese Rücksicht bestim(m)t mich nun auch zu der an E(ue)r Exz(ellenz) gerichteten ehrerbietigsten Anfrage, ob E(ue)r Ex(zellenz) als wohbekannter u(nd) geehrter Beschützer der Wissenschaft u(nd) Kunst geneigt wären[,] die Herausgabe meines Werkes in deutscher Sprache durch die k. k. Staatsdruckerei zu begünstigen und das nöthige hierüber zu veranlassen?

[2]

Ich habe mit meinem Verleger der franz(ösischen) Auflage den Voranschlag der Gesamtkosten auf 20000 Franken gemacht. Nun stellt es sich aber nach Vollendung von beinahe zwei Dritttheilen des Werkes heraus, daß die Auslagen für die Ganze die Summe von 17000 Franken kaum übersteigen dürften. Wenn es mir demnach von E(ue)r Exz(ellenz) gestattet würde[,] die deutschen Auflagen, die ich jedenfalls als Originalauflage zu behandeln wünsche, selbst vollständiger zu halten als die französische, was auch schon der Fortschritt[,] der sich während der Arbeit ergab, bedingen würde: dürfte die Summe von 20000 F(ran)ken als der höchste nicht zu überschreitende Saz[,] selbst für eine solche vermehrte Originalauflage[,] vollkommen genügen.

Als Entschadigu(n)g für die der hohe[n] Staats Verwaltung erwachsenden Kosten der Herausgabe nehme ich ein die Preise einer nach dem Ladenpreise berechneten Anzahl von Exemplaren bis zur Höhe des Auflagekosten, wie dies in Frankreich gebräuchlich ist, für die öffentliche Lehranstalten u(nd) Bibliotheken anzubieten[,] den Rest der Auflagen aber erlaube mir zu meiner Verfügung zu erbitten; u(nd) Ich bemerke noch dieß, indem zwei Dritttheile des Ganzen für die Publikation vollkom(m)en, das letzte Dritttheil aber nahe zu halb fertig sind, die Zeit der Veröffentlichung einzig u(nd) allein von der Raschheit abhängig wäre, mit welcher die Ausführung der Tafeln u(nd) des Textes betrieben wird.

[E. A.]

³ Viollet-le-Duc 1858–1872, I.

⁴ Jules Gailhabaud.

⁵ Gailhabaud 1840–1850, az eredetileg 200 füzetben megjelent művet 1850 (!) szeptemberében adták ki először négy kötetben, 2. kiadása: 1853, a harmadik: 1865. (A cím nagyon pontatlan idézete). (A Franz Kugler és Jacob Burckhardt közreműködésével készült német kiadás is 1852-es.)

Anton Schmerling államminiszter Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1863. december 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben

Vaknyomásos levélpapíron, a közölt felirat fölött császári koronás címer, amelyből a kis méretben csak a kétfejű sas vehető ki, a címerpajzs ábrázolása alig jelzett. A felirat ornamentális keretben. Csak az aláírás saját kezű.

[címezés a 2. oldal alján:]

An das
 korrespondirende Mitglied der ungarischen
 Akademie der Wissenschaften
 Dr Emerich Hensselmann.

[1]

DER STAATSMINISTER

7425/ I
 St(aats) M(inister)

Ich bedaure, Ihnen eröffnen zu müssen, daß die von mir eingeleiteten Verhandlungen wegen Herausgabe Ihres archäologischen Werkes über die Architekturproportionen der ägyptischen, dorischen und mittelalterlichen Bauwerke durch die k. k. Staatsdruckerei vorläufig zu keinem günstigen Resultate geführt haben.

Obwohl ich nicht in der Lage bin, Ihnen für einen späteren Zeitpunkt eine Ihrem Vorhaben günstigere Entscheidung in sichere Aussicht stellen zu können, glaube ich doch darauf hindeuten zu sollen, daß die Vollendung Ihres Werkes in der französischen Ausgabe den Ausgangspunkt zur Wiederaufnahme der dießmal gescheiterten Verhandlungen bilden dürfte, wenn Sie es nicht vorziehen sollten, dießfalls schon jetzt sich an die kaiserl(iche) Akademie der Wissenschaften in Wien zu wenden, deren Fonde speziell der Herausgabe hervorragender Forschungen auf dem Gebiete der Wissenschaften gewidmet sind.

Wien, 21. Dezember 1863.

Schmerling

[E. A.]

**Henszlmann Imre fogalmazványa Andreas Halbig pesti Szentháromság-oszlopáról
Pest, 1863?
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 19**

Keltezetlen fogalmazvány, viszonylag sok javítással és beszúrással. Valószínűbb, hogy publikálásra szánt kritika és nem szakvélemény, de nyomtatásban – úgy tűnik – nem jelent meg.

A pesti belvárosi plébániatemplom előtti téren a barokk Szentháromság-oszlop helyett emelt mű – mint azt a szövegben idézett felirata is mutatja – 1863 októberében készült el, Henszlmann pedig aligha sokkal később írt róla.

Az első sorban a „csúcsíves” szóhoz Henszlmann egy hosszú, kereszttel jelölt betoldást vagy jegyzetet fűzött, amelyet a szöveg végén közlünk.

[1]

A szent háromsági oszlop

Művünk ama kisebb hanem önálló csúcsíves¹ építmények sorába tartozik, melyek midőn a XVI^{ik} század[i] torony építészet² kifejlődése szellemében készültek[,] csak e század későbbi korában keletkezhetnek. Céluk a közép korban háromféle volt, vagy nevezetes esemény történet helyén emeltetvén annak emlékét megörökítették, vagy mindennapi használatra való tárgyat, p. o. a nürnbergi kutat³ a művek körébe emeltek, vagy végre, mint a mi esetünkben, vallásos érvényel és jelentőséggel bírtak.

Eredetők a torony építészetből és emlékeztetési rendeltetésök alakzatukat is meghatározta,⁴ így magas gulára vagy is pyamisra,⁵ mely alatt, mint a toronyban⁶ erős és zömök alappal bír, míg emelkedésében mind inkább könnyebbedik; mivel pedig e gulák nem hordanak felső emeletükön, mint a tornyok, harangot vagy más súlyos tárgyat[,] ott egészen át vannak törve, úgy hogy támpaikk és oszlopaikk közt mindenütt az eget megláthatni. A támpától e helyen a közép test töveikhez vagy oszlopaihoz fél ívek futnak fel, melyek valamint valóban a szerkezetre szükségesek úgy bennük is, az építmény minden karcsúsága daczára, az erősítésnek eszmejét költik.

Halbig, ki a pesti szobrot készítette, másképp vélekedett mint a középkor, mert emlékének felső részén semmi a szöglet támpától a középtesthez felfutó íveket nem alkalmazott, de alkalmazott ilyeneket alatt, hol azokat, a magában tulságosan tömör középtest semmiképen nem szükségelte. Itt tehát a szerkezet hibás, de más részt azon elrendezés még az egész alakzatra is elferdítőleg hatott, mert az alsó testnek roppant kiterjedése

¹ Az e szóhoz fűzött, kereszttel jelölt jegyzetet lásd alább.

² Azaz: templomok tornyai.

³ Értsd ezen a nürnbergi ún. Schöne Brunnent. (Ma a nürnbergi Hauptmarktton egy másolat áll, az eredeti a Germanisches Nationalmuseumban.)

⁴ Nem teljesen összefüggő szöveg, nagyok sok javítással és kihúzással.

⁵ Az erősen javított mondat hiányos; értsd, mint egy kihúzott fogalmazási változatban: „alakuk maga gula vagy pyamis”.

⁶ Azaz: mint a tornyoké.

lehetetlenné tévé a karcsu gulának kifejlesztését, melybe az alsó négyeg⁷ annál kevésbé mehetett át, mivel ez teljes tömörségében tulmagasra van felemelve, oly annyira, hogy az egész nehézkes fa szekrényt inkább[,] sem mint könnyed emelkedő kö emléket képez.

De e nehézkes jelemét az építmény még második emeletén sem veszíti el, itt sem⁸ jelenvén meg ama tágas áttörés, mely a középkornak⁹ e nemü műveknek oly bámulatos karcsuságát és átlátszóságát épen itt szoktak¹⁰ szerezni.

És mintha e hiányt Halbig csak a harmadik emelet tervezésénél vette volna észre, e helyen rögtön könnyedettségre törekedett, de sajnosan minden kellő átmenet nélkül; mert a támasztó fél íveket, melyek a közép korban értelmesen szoktak alkalmaztatni, már [a] földszint[en] felhasználván, alkalmasint azokat a felső részekben ismételni nem akarta.

’S így elmondhatni az egész emlékről, hogy ez régi minták rosszul értett utánzása, mivel a középkor értelmesen szerkesztett tagjai szét szaggatva és oly megfordított helyekre vannak alkalmazva. És ez Halbig emlékében az egyetlen eredetiség, mert az egyes részek mindnyája már ismeretes régi példányokon.¹¹

[2]

Az emléknek fénypontját a szent háromság szobrában kellene keresnünk, melynek dicsőségére az egész készült, és mely a második emeleten áll; de itt a hibás szerkezet, a kellő áttörés és átlátszóság hiánya szükségképen maga után vonta, hogy e fő szobrot nem látjuk kellőleg a közép test nagyon egy máshoz közel álló és szükségtelenül erős töveitől.¹² S így a fő cél kitüntetése, a fő szobor[,] fő tárgy és fő pont kiemelése lehetlenné vált.

A többi szobor csak középszerű beccsel bír[,] nem emelkedvén fel a mindennapi ügyes köfaragó köréből az igazi szobrász művészeti köréig.

A kö anyag nem tartós, a miért is az emléknek nem jósolhatunk hosszú életet.

Ki ezen ítésetünket túl szigorúnak tartja[,] azt Kauser Jakab pesti kö faragóhoz utasítjuk, ki annak idejében ugyan e célra kitűnő rajzot készíttetett Schmidt bécsi építészeti tanár által.¹³ Nem tudjuk miért nem fogadtatott el e hasonlíthatatlanul jobb, sőt valódi művészeti tervezet.

Schmidt tanár, mint rajza mutatja, feladatát tökéletesen felfogta[:] alant erős guláját a kellő átmenetekkel[,] keccsel vivén át az azt koronázó gulába. De Schmidt többet tett, midőn figyelemmel a jelképnek már alakja általi jellemzésére[,] emlékét nem a négyegből, hanem a háromszögből képezte, a háromszög és hármas tárgy vagy alak levén állandó jelképe a sz(ent) háromságnak a keresztyén vallásban és művészetben.

De ezen a háromszögből fejlődött alak már magában is megvédte Schmidtet azon nehézkes fa szekrény hatástól, melyet Halbig négy(eg)ével anyival kevésbé birt kikerülni, minél nagyobbra szabta szükségtelenül e négyegnek minden oldalát.

⁷ Azaz: négyzet, értsd itt: hasáb.

⁸ Az utóbbi két szó az átfogalmazás során kihúzva, de szükséges.

⁹ Értd: a középkorban.

¹⁰ Értd: szokta.

¹¹ Azaz: építményeken.

¹² Azaz: pillérekötegeitől.

¹³ Friedrich Schmidt, a bécsi képzőművészeti akadémia professzora.

Schmidtnek emléke végre azon roppant előnyel bír[,] miszerint annak fény pontja, a sz(ent) háromság szobra egész kiterjedésében látható a tágas áttöréssel bíró második emeleten. Csak hogy Schmidt szobránál sem helyeselhetjük arányát az alatta az első emeleten álló szüz szobrahoz; mert éppen azért mert az emlék a sz(ent) háromságnak van szentelve, úgy hisszük, hogy szobrának nem lett volna [szabad] kisebbnek lenni a szüzénél, még pedig annál kevésbé, mert a perspectiv[a] azon törvénye[,] miszerint a szemünktől távolabb vagy magasabban álló tárgyak mind inkább kisebbbednek, kívánják hogy ugyane tárgyak nagysága távolságuk egyenes arányában növekedjék, ha csak azokat szántszándékosan alá rendelni vagy háttérbe szorítani nem akadjuk.

Valamint ezen emléken, úgy általában igen feltűnő ama nehézség mely a sz(ent) háromság szobrászati előadásával, ha azt az újabb idő nézetei [szerint] fogjuk fel[,] t. i. az atya úr istent ülve, kebelében a keresztre feszített fiuval, és fölöttük [a] galamb idomban lebegő szent lélekkel. Kifeszített, tehát egész magassági kiterjedésében megjelenő üdvezitőt alig lehet kellőleg arányozni az ülő alakkal, ha csak az előbbit nagyon le felé nem lógatjuk, a lebegő galambot pedig szükségképpen vagy vas rudra kell akasztanunk vagy ragasztanunk más a fő compositiohoz nem tartozó tárgyhöz.

De ezen typus a festőktől származik, míg a középkori szobrászat ezt másképen alapította, t. i. a szent háromságot három férfiből álló csoportozat alkotott. Némi emlékeztetést ezen typusra találunk Raphael ama képében hol az ur isten három lebegő angyalra támaszkodva Abraham és Sarah előtt megjelenik.¹⁴ Nem látjuk át mai szobrászatunk miért nem térhetett vissza ezen éppen számára és tekintettel sajátos anyagára és elő[a] dási módjára alkotott és nagy jelentőséggel bíró typusra.

[a 2. oldal jobb hasábjában:]

A pesti szobornak felirása a következő
 Statua hæc
 decreta
 Auspiciis parochi Antonii Szántófy
 consummata
 Ardore & vigilantia parochi
 Michaelis Schwandtner
 inaugurata
 religionis cerimoniis
 Card. Princ.^a Primate Regni
 Joanne Bapt. Scitovszky de Nagy Kér
 Vº idus Octobr. A. Dom. Incarn. 1863
 Pietate & liberalitate fidelium
 arte & ingenio
 egregii fictoris Andreæ Halbig
 surrexit.

¹⁴ Valószínűleg az *Ezékiel látomása* (Firenze, Pitti).

Ezen a lapidaris stylra követelésénél sokkal hosszabb felirásból¹⁵ tanuljuk hogy két pesti plebanus művészeti lángésznek ismerte Halbigot, de tanuljuk azt is, mennyire volna szüksége clerusunknak egy kis régészeti tanulmányra, melyben másutt épen a papság szokta magát kitüntetni.

[jegyzet az 1. oldal 1. sorában a „csúcsíves” szóhoz:]¹⁶

Mennyire szükséges az eddig divatozott *góth* helyett a *csucs íves* szót, és csak ezt használni, mutatja az ócsai régi templom körül leg közelebb támadt vita. A templom külsején régi fal kép látható; ezt megtudván a mindent maga feltaláló[,] tehát mások tanulmányait semmibe sem vevő régi magyar iskola egyik bölcse így okoskodott. Az ócsai templom gót templom[,] tehát góthok építették, tehát a falkép Amalasunthát, a góth királynét ábrázolja. Már most az ócsai templom nem úgy nevezett góth, hanem román stylü építmény, de ha másodszor góthnak is lehetne mondani a szokásos szó járás értelmében, azért a góthok még sem építhették volna, mert a csucs íves[,] helytelenül góthnak nevezett styl akkor keletkezett[,] mikor a góth népnek csak híre maradt fenn, t. i. Franciaországban a XII^{ik} században[,] harmadszor az ócsai templomon látható alak[,] elnézve mindezekről, már csak azért nem ábrázolhatja Amalasuthat, mivel nem is női alak, hanem valóságos nagy Kristóf.¹⁷ Nem csodálkoznánk, ha bölcseink okoskodása saját költségén nyomtatott könyvben vagy brochureben jelent volna meg, mert maga pénzén hasonló curiusuosok¹⁸ már látták a nap világot, de hogy újsági czikk alakban egyik nagyobb politikai lapunk ily sületlenséget felvesz, sőt midőn ez szakértő ember [által] alaposan czáfoltatik, még replikát is enged, az már még is túl megy a keresztyén engedékenség leg tágabb határán is, méltó helyet foglalván a híres „madridi kalap” (Madrids Huth) és „Leiter Jakab” (Jakobsleiter) sorában.

[Sz. E.]

¹⁵ Értsd: feliratnak túl hosszú szövegből.

¹⁶ A bal hasáb szövegében helye kereszttel jelölve, s a jobb hasábra írva.

¹⁷ Értsd: Szent Kristóf életnagyságnál nagyobb ábrázolása.

¹⁸ Értsd: furcsaságok.

Friedrich Schmidt Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1864. január 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 328, [2. levél]

[1]

Wien, d(en) 10^{t(en)} Jener 1864.

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Indem ich Ihnen vorerst für die gütige Uebersendung des Kupferstiches von der Michael's Kapelle zu Kaschau meinen verbindlichsten Danck sage, da mich gerade dieses Bauwerk allerdings sehr interessirt, theile ich Ihnen unter Beilage der gewünschten Abdrücke einiges herunter mit.

Schon von vorneherein hatte ich mir vorgenommen

[2]

Ihnen, der Sie die archäologischen Schätze Ihres Vaterlandes mit so großem Erfolge zu haben im begriffe sind, die vollständigen Abdrücke über unsere Reiseaufnahmen in Pressburg und in der Zyps zu übersenden.¹ Mit Ihrem freundlichen Ersuchen sind Sie mir darinn etwas zuvorgekommen und empfangen Sie somit auch Abdrücke von anderen Gegenständen. Aus den allen Pergamenten von St. Stephan² habe ich bis jetzt nur ein Blatt veröffentlicht, werde aber demnächst,

[3]

sowie die Aufnahmen etwas aufgearbeitet sind, damit fortfahren und namentlich mit der Kapelle von Donnersmark als Parallele dazu eine Pergamentzeichnung geben, welche unzweifelhaft als ein Stück Originalzeichnung davon zu betrachten ist.

Die weitere Folge der Aufnahmen, namentlich über Bartfeld durften Sie sehr interessieren, es sind dabei drei Altäre, das Tabernakel, Chorstühle nebst Eisenarbeiten und das Rathhaus.

Ueber die Michael's Kapelle in Kaschau, würde es mich

¹ A Friedrich Schmidt tanítványainak nyári gyakorlatainak készült, sokszorosítva *Wiener Bauhütte* címen kiadott felméréseiről és rajzairól van szó.

² Értsd ezen a Stephansdom építőműhelyének ún. páholyrajzait (*Risse*).

[4]

sehr interessiren einige historische Daten zu wissen. Der Hauptsache nach halte ich dieselbe unter dem Einfluss der Thüringer entstanden, da ich nur in den Bauten jener Länder einige Analogien für das Detail der Kapelle finde, andere Details, z. B. die Maaßwerke der Fenster etz. gehören natürlich der Kaschauer Dombauhütte an.

In der angenehmen Hoffnung, daß unser wechselseitiger Verkehr sich im Interesse der Kunst stets erweitern möchte zeichnet

mit aller Hochachtung

Ihr ergebenster

Wien, d(en) 10 Jener 1864.

Fr. Schmidt

[B. O.]

**Anton von Prokesch-Osten isztambuli osztrák internuncius az MTA-nak
Isztambulból Pestre, 1864. január 20.
Budapesti Szemle, 19. kötet, 62–63. szám (1864), 359–360. oldal**

Báró Prokesch-Osten január 20-án kelt levelét (a keltezésében szereplő, a közlésben szedési hibás nap a levélre máshol történt hivatkozások alapján értelmezhető biztosan) az MTA ügyvitelében január 31-én, 39/1864. számon iktatták, de a II. világháború után már nem került elő.¹

A levélnek melléklete volt a Philipp Anton Dethier által készített, 1864. január 12-ről keltezett corvinajegyzék.

A levelet felolvasták, illetve ismertették az MTA február 1-ji osztályülésén. Itt az ülésről szóló beszámolóból közöljük az erről szóló részt. Az osztályülés határozata szerint a levelet és a jegyzéket az Archaeologiai Bizottságnak adták át, és a jegyzéket Henszlmann felhasználta a különböző corvinajegyzékekről márciusban írt összeállításában, lásd a 655. számot. 1878-ban vagy magát a mellékletet, vagy egy másolatát Ábel Jenő úgy említi, mint amely „a Nemzeti Múzeum kéziratai között őriztetik”² (innen ismerhető keltezése is).

¹ Vö. az eredeti iktatókönyvvvel, MTAKK, RAL, K 1788.

² ÁBEL 1878, 66.

gusz bibornok esztergami érsekhez és primáshoz intézett brevéje, melyben komolyan inti a magyar papságot, hogy hagyják el a pártosokat, mert különben minden méltóságaiktól és javadalmaiktól fosztatnak, s a primást a makedonok elleni törvényes eljárásra, és e büntetések végrehajtására fölhatalmazza. Egy másik okirat a nevezett bibornok-primás ugyanazon évben kelt nyílt levele, melyben az érintett brevét kihirdette, s a forradalmi párthoz tartozó vagy szító egyházakat maga elé idézte. Egy harmadik, ugyancsak 1709. decemb. 18-án kelt okirat pedig névszerint elősorolja a clerus azon főbb tagjait, kik forradalmi részvétellel vádolva voltak, s a kitűzött határidő alatt meg nem jelenvén, elmarasztaltattak, s közli az elmarasztaló ítéletet. Végrehajtott-e valóban az ítélet, annak semmi nyoma ez iratokban. — Amyi bizonyos — mond az okiratok tisztelt közlöje — hogy Telekesy István, egri püspök, ügyét Rómába, a pápa elé feljebbezáván, s ott magát s káptalanját igazolván, fölmentetett.

Még egy érdekes tárgy.

Báró Prokesch-Osten, austriai internuncius a portánál, s akademiánk külső tagja, Konstantinápolyban, f. é. január 20-án kelt levelében tudatja, hogy sikerült elkészítenie jegyzékét a serail-könyvtárban még meglevő azon kéziratoknak, melyek egykor a nagy Corvin Mátyás királyéi voltak. Teljes biztossággal mondhatjuk ezt 14-ről, melyek pergamene irvák, szép kezdőbetűkkel, s egyen kívül (mely bőrbe van kötve) különböző színű selyembe kötvék, magyar czímerekkel, az országéval és Corvin Mátyás hollójával. Még 9 más kéziratról véli a tisztelt levélíró, hogy ugyancsak Mátyás könyvtárából valók. S a levélhez van mellékelve mind a 23 kézirat jegyzéke, francia nyelven, mely mindenik kézirat czímét s külső leírását közli, némely, a kéziratok belsejére vonatkozó jegyzetekkel. Néhány szent atya és római remekíró, vagy görög írók latin fordításai. Sz. Ágoston (De Civitate Dei), Eusebius, fordítva Hieronymustól, Eusebius : De Praeparatione Rhetorica Trapezontii, Plauti Comoediae, Panegyrici ad diversos Imperatores, Polybius, latinra fordítva Perotti által, Scriptores historiae Augustae; C. Nepos és Aurelius Victor, Silius Italicus, Theophrastus (Theodorus Gazae Thessalonicensis latin fordítása), Caesar Commentárjai, Svetonius, Taciti Fragmenta (melyben a variánsoknak lehet némi becsé), Tertullianus adversus Marcionem (Septimius Florentinus latin fordítása). A kétes kéziratok közül, melyekről nem tudni valóban, Corvinák-e, kiemeljük : Cicero de amicitia et de senectute; grammatikai szadályok versben, prózai magyarázattal; négy kézirat, melyek egykor Sforza Ferencz birtokában voltak : Concurezio Gábor Mythológiája, Script. Hist. Aug., Vitruvius és Candidus, Festus Pompejus; továbbá egy latin biblia a XIII. századból. Clemens itinerarium, prédikációja és Sz. Péter halála Rufin latin fordítása szerint; Q. Curtius. A fentközlött könyvek közül többen vandal kezek nyomai látszanak. Majd a szép kezdőbetűket, rajzokat, majd a czímert és selymet vágták le késsel. Legszebben conservált mű

Polybius, mely, jegyzékünk készítőjének véleménye szerint, Ibrahimé volt, a híres görög renegáté és nagy vezéré, ki oly gyászos véget ért. Vörös betűkkel van beleírva e könyvbe: „Possessor huius libri Ibrahim Maczar donatus a Caesarea Majestate anno post adventum Mahometi 966 (= 1558 vagy 1559).“ Mindamellet, hogy a nagyvezér 1536-ban végeztetett ki, nem áll el jegyzékünk készítője véleményétől, s a nevezett nagyvezér sorsára vonatkozóan tartja a következő verset, melyet más kéz irt be a tulajdonos nevét tanúsító idézett sorok alá:

Omnia sunt homini terui pendentia filo

Et subito casu quae valuere finit.

Az akademia fent tisztelt külső tagjának köszönetet mondott a nagy király könyvtára maradványai körül tett nyomozásaiért, s a kéziratok ismertető jegyzéke szíves közléseért. A levél és jegyzék az archeologiai bizottsághoz tétettek által.

Az akademia febr. 8-ki nyelv- és széptudományi ülésében HUNFALY PÁL r. tag az éjszaki, főleg az áltaji népek mythológiája egy érdekes tárgyról, a medvetiszteletéről értekezett. Különösen előadta a finn és a vogul hitregéket a medve isteni eredetéről; az utóbbit — a vogult — Reguly hagyományai után. Érdekes a medvevadászat s a megölt medve fölött tartott tor, s az ez alkalommal mondani szokott naiv énekek. Hogy akarják elhitetni a medvével, hogy nem ők — a vadászok — ejtették el stb. Ugy hiszszük, ez értekezés is egy tövedéke lesz a Vogul népről kiadandó nagy műnek, mely a világ-irodalomban, nyelvtani és ethnographiai tekintetben, egyaránt nagy hézagot fog pótolni.

A febr. 15-ki ülésben a philos., törvény- és történettudományi osztályok ültek össze. Kallós Lajos lev. tag székfoglaló értekezése olvastatott fel: „A törvények tiszteletéről.“ Avult kiindulási pont, rég elcsépelet eszmék, iskolás modor. Ugyanez ülésben a titoknak egy nagybecsű ajándékot mutatott be gr. Szirmay József ur részéről, egy igen becses levélgyűjteményt a XVII-ik századból (1640—1650) Többnyire magyar nyelven irt fogalmazások és másolatok, mint jelentő titoknak — e részben a legnagyobb tekintély — véli, jobbadán Vitnyédi Istvántól, ki a protestans liga feje, s a Wesselényi-féle összeesküvés mozgó lelke volt. Az akademia nagy köszönettel fogadta a nagyérdéki gyűjteményt.

Febr. 22-kén a math. és természettudományok ülésében THAN KÁROLY lev. tag a szabályellenes térfogatu összetett gözökről értekezett. Legjelesebb chemikusunk másfélórai — nem felolvasását, hanem szóbeli előadását a legnagyobb figyelemmel kísérte az akademia. A természettudományi osztály e kitűnő tagjának ugyanis előadása oly tiszta, oly világos, hogy a szakembereken kívül a tudomány egyszerű kedvelőit is érdekelné tudja.

De lássuk értekező nagyérdéki előadásának rövid tartalmát.

Saját, elmésen kigondolt, s nagy pontossággal végrehajtott

Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének

Pestről Pestre, 1864. január 23.

Kassa, VSMRP, p. č. 152, [1. levél]

Az 1862 és 1869 közötti időszakból Heckenastnak további tíz hasonló – pontosabban ennél sokkal szűkszavúbb – baráti meghívása maradt fenn Henszlmann hagyatékában, többnyire vasárnapi ebédekre.

[1]

Pest 23. Jan(uar)
1864

Lieber Freund,

Der Famulus wird Dir wohl gesagt haben, daß ich dort war um Dich morgen zum Mittagessen (1 Uhr) zu laden. Ich habe auch den Domherrn Ipolyi, da ich ihn nicht im Hôtel¹ traf, brieflich geladen.

Solltest Du ihn noch heute sehen, so bist Du wohl so freundlich meine Einladung zu unterstützen, u(nd) so hoffe ich denn jedenfalls Euch beyde bei mir zu sehen.

Wir wollen auf Pákhs akademische Laufbahn² ein Glas Wein trinken.

herzlichst
Dein

Gustav H

[Sz. E.]

¹ Ipolyi mindig a Magyar Királyban szállt meg Pesten az 1860-as években.

² Pák Albertet az MTA 1864. január 20-i közgyűlésén választották levelező taggá.

Szász Ferenc Henszlmann Imrének
Székesfehérvárról Pestre, 1864. február 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 361, [1. levél]

[1]

Geehrter herr von Henzelman!

Ich säume niht¹ Ihren geehrten Auftrage nahzu kommen, und sende Ihnen beiliegend folgendes[:]

die Sigl der Stadt Stuhlweißenburg, die überkreuzte sind die unser gebrauch stehenden eine mit der Jahres zahl (1)845 ist das gegenwärtige[:]

die Copie des Bildes im Stadthause sammt buchstäblich nach gemachten Inschriften[:]

die gewünschte Litografie und eine vergrößerte Copie auf Strohpapier aus dem Buch Totius Regni Hungariae von Kregwitz² Seite 836, ich habe gefunden das die Kregwitz sche³ Zeihnug⁴ ähnlich ist der Litografie[,] nur sind die Vorstädte in Kregvits mit Mauern umrungen,⁵ aber die Barikaten in der Litografie sind rihtiger, die Kirchen⁶ hat änlichkeit mit der Ausgrabung[,] nur stehet sie verkehrt[:]

das Bild auf dem Stadthause gleiht der Zeihnug in dem Buche Ortelius also wahrscheinlich eine Copie aus den selben,⁷ die Kirhen kann unmöglich diesen Form gehabt haben, überhaupt ist die Litografie und die Kregwitzische Zeihung der Si-
[2]

tuation nah richtigen.

Jetzt habe ih auh eine bitte[:] Sie wissen das ih meine Zeugnisse dem Hern v(on) Prelich übergeben habe,⁸ ih habe seit dieser zeit keine Nahriht erhalten, dem zufolge Bitte ih Sie meine zeugnisse bei dem obigen herrn abholen zu wollen, und bei gelegenheit selbe mir zu senden, ein schöner gruß an hern Frey.

Gehare Achtungs voll

Stuhlweißenburg an 1^{t(e)n} Feb(ruar) (1)864

ergebenster
Franz Szász

[M. K.]

¹ Szász Ferenc a *ch* helyett gyakran csak *h*-t írt, ezt a továbbiakban nem jelezzük.

² *Kregwitz 1685*.

³ Értsd: Kregwitz'sche.

⁴ Értsd: Zeichnung.

⁵ Értsd: umringen.

⁶ Itt és alább értsd egyes számban a királyi bazilikát.

⁷ Azaz *Ortelius–Siebmacher 1602*-ben, illetve a számos további kiadás valamelyikében közölt metszet másolata.

⁸ Vö. a 624. számmal.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1864. február 6.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [27. levél]

[1]

Eger II. 6. (1)1864.

Kedves Barátom!

Kivánságát teljesítendő[,] amint haza értem úgy kerestem a K(egye)d jegyzékét a Konstantinápolyb(an) látott s összeírt könyvekről, de amint már Pesten kételkedtem, hogy az nálam volna, úgy meggyőződtem teljesen a felől, midőn mást nem találtam[,] csupán az én leírásomat, mely mint látja – mert itt küldöm, ha az öné csakugyan valahol eltévedt volna – nem más, mint a K(egye)d letisztázott jegyzékének pesti hamarias¹ leírása.

Emlékszik[,] hogy Konstantinápolyban készítette még kegyed jegyzékem használatával s részint szóbeli consultatióink szerint

[2]

leírt jegyzékét, mit én egyes megjegyzéseimmal bővítve vettem azután át a k(egye)d által letisztázotról[,] csak így pongyolán, hamarjában[,] mint itt látja, írás hibáiból ki sem igazítva. Mi végett tisztázni ohajtottam volna azt, de hiszen ha K(egye)d leírja[,] úgy is tisztázni fogja majd s kiigazítja; ha azonban a K(egye)dé el veszett is – ambár én azt gondolom hogy Ferinél² lesz az írások közt – úgy ebben tökéletesen pótolva van. Csak ha mását vette küldje meg nekem kérem vissza ezen kéziratomat.

Más az amit Prokesch ír az Akademiának.³ Igaz hogy e szerint[,] ha jól tudta meghatározni a Corvinai habitust,⁴ ő még több corvini codexet látott volna mint mink, de nem látta a többit, mert csak száma nálunk 3szor is több, mint amennyit ő ír – melyek pedig szinte csak a Corvini könyvtár részei lehettek.

[3]

Általában a bizottságban⁵ azt kell K(egye)dnek előterjeszteni, s ezen értelemben kell a bizottságnak is az Akademia elébe relatióját tenni Prokesch levelére:

Hogy t. i. épen az a baj[,] miszerint a Seraj titkos könyvtárába nem eresztettek eddig senkit be, hanem csak onnét kihordozva, majdnem ugyan azon codexeket mutogatják egy idő óta, ambár azt is egyiknek többet, egyiknek kevesebbet.

A mennyire a mi első e felőli az Akademia elébe terjesztett, de mind eddig általa kellő eddig figyelembe nem vett jelentésünkből⁶ már kilátszik; ott mondtuk hogy csak újabban sikerült s azt is csupán három ízben látni ezen codexeket: Először Tischen-

¹ Értsd: gyors.

² Kubinyi Ferencnél.

³ Lásd a 647. számot. Értsd Philipp Anton Dethier corvinajegyzékét.

⁴ Azaz: felismerni a corvinák jellegét.

⁵ Az AB-ben.

⁶ Lásd az 550. számot.

dorfnak Mordtmann társaságában, de kik byzantinus codexeket keresvén, nekik felsem tűntek a Corvina előmutatott néhány darabjai. Másodszor ugyancsak Mordtmann maga vizsgálódott s ismételve is,

[4]

s ekkor neki ismét más helyiségben részint a már előbb látottak közül néhány, részint újabbak is mutattattak. Így történt velünk is, hogy először csak egy kettőt mutattak, allítva[,] hogy több nincs, máskor mintegy 70venet, s ekkor is tagadták, hogy már több volna, míg később ismét ígérték, hogy még ha a ramadan után várunk[,] többre is akadnak. Most B(áró) Prokeschnak megint kevesebbet[,] mint nekünk; kik a Tischendorf és Mordtmann által látottak jegyzékét is bírván[,] ennél jóval többet és általában eddig a legtöbbet ismerünk. S épen ezen kétség, ezen habozás, birta rá a jelentestevő utazókat,⁷ valamint a bizottságot arra, hogy mindenek előtt ajánlaná az Akademia a Magas Kormány részéről annak kieszközlését, hogy a helyszínén, ben[n] az illető könyvtárban lehessen mindnyáját összeírni – nagyrésze a látottak és tapasztaltak szerint ugyanis ott enyésző[,] szétfosztott[,] rothadó állapotban lehet –. Másképp semmi biztos alap sincs az eljárásban, mert a török mesteri tergiversationál⁸ fogva mindig csak az lesz az eredmény, hogy egy pár kötetet ki fognak hozni az épebbek közül szem ki szűrőül, a nélkül, hogy teljesen megtudnánk, mi van ott, különösen talán a maradék lomban, miben szerény hazai codexeink maradványaira leghamarabb akadhatunk. Ezt kell tehát K(egye)dnek nevünkben a prokeschi közlés ellenében érvényesíteni, hogy a küldetés és az ügy meg ne hiúsuljon. De sapienti sat.⁹

Itt küldöm Benkó számára s még kívánt egy más példányt szobrászatomból,¹⁰ s a hivatalos választ Rómernek.¹¹

Isten áldja

kívánja híve
Stum(m)er

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Adja kérem az ide mellékelt választ Rómernek a bizottság számára[,] mondja Gerster Úrnak, hogy ügyét az Érseknek¹² előadtam, s ő ígérte[,] hogy majd határozni fog iránta idején, midőn majd tudósítom.

[Sz. E.]

⁷ Azaz saját magukat (Kubinyi Ferencet, Henszlmannt és Ipolyit).

⁸ Azaz: időhúzásnál.

⁹ Értsd: érti úgy is. (Szó szerint: a bölcsnek ennyi is elég; latin, végső soron Plautustól.)

¹⁰ Azaz *Ipolyi 1863b*-ből.

¹¹ Mint az AB titkárának.

¹² Bartakovics Béla egri érseknek.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1864. február 8-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 136. oldal, 24. pont

[a bal hasábban:]

24. A jegyzőkönyv ötödik pontjára,¹ melyben határozva lőn: hogy minden az archæologiai bizottmány neve alatt kiadandó munka akiadás előtt előadó és egyik vagy másik tag által elolvastassék:

[a jobb hasábban:]

Henszlmann Imre b(izottsági) t(ag) óvást tett, tiltakozván, hogy saját munkálatai senki által előbb el ne olvastassanak. A bizottmány előbbi határozatához ragaszkodott.

[Sz. E.]

¹ Az 1864. január 5-i ülés jegyzőkönyvének 5. pontjára: „Elnök Ö Méltósága indítványára határozatott: hogy valamennyi az archæologiai közleményekben kiadandó, valamint az arch(aeologiai) bizottság neve alatt kinyomandó munka a bizottság előadója és egyik vagy másik tagja által a kiadás előtt elolvastassék. Elfogadtatott.”

Bergh Károly Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1864. február 8.
Kassa, VSMRP, p. č. 56

Henszlmann fel nem használt ajánlólevele, amelyet Bergh visszaküldött, nincs a levél mellett.

[1]

Tekintetes Úr!

Mulhatatlan kötelességemnek tartom legmélyebb köszönetemet fejezni ki irányomban tanusított jóakarataért és fáradságáért, s kétszeresen sajnálom, hogy körülményeim, melyek néhány nap mulva hazatérésemet igénylik[,] csak igen futólagos élvezetét engedték nagy becsü ajánlatainak[.]¹ Mandl orvos Úr, és Gailhabaud Úr, kik a legfrissebben² fogadtak és több jó tanács(cs)al szolgáltak[,] üdvözlüket jelentik: utóbbi ugy nyilatkozott, hogy jelenleg az alakítandó társulat ügyei még nem lévén megállapítva, bővebb fölvilágosításokkal nem szolgálhat, de 3–4 hét mulva tek(intetes) Urat levélben fogja értesíteni.

Minthogy a leveleket csak f(olyó) hó 4^{én} kaptam kezeimhöz és 6^{ka} előtt Rochebrun Aszonyságnak át nem adhattam volna, itteni egyének illedelmetlennek vélték ily későni átadását[,] annál is inkább[,] mert a nyelvnek csak kevésse lévén birtokában[,] kielégítő magyarázatot adni alig reménylheték; meg fog tehát a tek(intetes) Úr bocsátani[,] ha szíves jóakarataért őszinte köszönetemet ismételve az említett levelet visszaszolgáltatom. Többire a legmélyebb tisztelettel maradván

A tekintetes Urnak

Párisban febr(uár) 8^{án} 1864.

alázatos szolgája
Bergh Károly
építész

[Sz. E.]

¹ Azaz: ajánlásainak; értsd: ajánlóleveleinek.

² Azaz: leggyorsabban.

Rómer Flóris Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1864. február 23.
Kassa, VSMRP, p. č. 314, [25. levél]

Nem postán küldött levél.

Az Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlése javasolja, hogy készítsenek ún. régészeti térképeket, amelyeken megjelölik a történeti épületeket, maradványokat, illetve lelőhelyeket. Az Archaeologiai Bizottság 1863 és 1864 fordulóján intenzíven foglalkozott az üggyel, Pest-Pilis-Solt vármegyével akarták kezdeni a munkát, bekérték a megye alaptérképét, és megvitatták, hány és milyen típusokba osszák a jelölendő objektumokat. A piktogramokat Henszlmann rajzolta meg, ezt kéri tőle levelében Rómer, s Henszlmann a levél papírjának üres oldalára ceruzával vázolta föl a hétféle jelet:

(A tervet tavasszal ejtették, mert kiderült, hogy nincs pénz azokra az utazásokra, amelyeket Henszlmann-nak és Rómernek kellett volna tennie megvalósításához.)

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr Henszlmann Imre

Urnak

Wurmhof

2 emelet

t(ekintete)s Wrchowszky

Urnál.

[1]

Doctor barátom!

Mondtam, hogy a mint kimegy[,] eszembe jön a dolog. Meg nem volt a Mandoletti¹ előtt[,] már tudtam, mit akarok. A Kegyed által ajánlott 7 féle jel lenne szükséges néhány példányban, hogy a bizottm(ányi) tagoknak elküldhessem.

Isten Velünk.

Pest 1864. Febr(uár) 23^{án}

Rómer

[S. A.]

¹ Azaz: mézeskalácsos, cukrászda.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1864. március 11-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 141. oldal, 50. pont

[a bal hasábban:]

50. A 42. pontra¹ felszólalt Henszlmann, kijelentvén, hogy Ipolyit levélben megkeresendi, miszerint az apátfalvi templom leírásához ígért történelmi részt² mielőbb beküldje, minthogy mind a réztáblák, mind az építészeti rész a nyomtatásra készen állanak;³ mivel pedig a kiadandó arch(aeologiai) káté ügye⁴ is mindinkább halasztatik, és Ipolyi kanonok úr leveleiből kitűnik az, hogy ezen munkáhozérkezése nincsen, határoztatott:

[a jobb hasábban:]

hogy nyilatkozatra felszólíttasson, valjon akarja-e a szükséges clichéket kijelelni és az említett kátét kiadni, vagy nem, — tagadó válasz esetében annak kiadatásával Henszlmann és Rómer b(izottsági) t(agok) megbizassanak.

[Sz. E.]

¹ A március 11-i ülés jegyzőkönyvének ebben a pontjában azt sorolták föl, mit fog tartalmazni az AK 4. kötetének első füzeté. A tervben szerepeltek a bélapátfalvi templomról szóló tanulmányok is.

² Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

³ Vö.: *Henszlmann 1866n*.

⁴ Vö. a **640.** számmal.

Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak a szultáni könyvtár nyugati kódexeiről Pest, 1864. március 21.

A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei, 2. kötet, Pest, 1864, 89–93. oldal, 109. pont

Anton von Prokesch-Osten levele, illetve küldeménye – lásd a 647. számot – az Archaeologiai Bizottság február 8-i ülése elé került, ahol „az adandó vélemény szerkesztésére” Toldy Ferencet, Henszlmann Imrét és Kubinyi Ferencet kérték föl, „Ipolyi kanonok úr pedig megkérendő, hogy a nála létező codex-jegyzéket a bizottságnak mielőbb beküldje”.¹

(Ugyanekkor vették tudomásul azt is, hogy „az Akademia mostoha pénzvviszonyainál fogva a konstantinápolyi utra semmi költséget nem ajánlhat”.)²

A március 11-i ülés idejére Henszlmann már összehasonlíthatta a jegyzékeket, mert az összes ismert nyugati kézirat számaként azt említette, amely az itt közölt jegyzékben szerepel: „A Corviana ügye felemlítetvén, jelenti Henszlmann, hogy az eddig szerkesztett lajstromokból itélve, mintegy 75 Codex lön ismeretes, melyek többsége remekírókat és páterokat foglalnak. Ezen könyvtárról Toldy Ferencz b(izottsági) t(ag) legközelebbi Akad(émiai) ülésben egyáltalán fogja véleményét előterjeszteni, Henszlmann pedig e részletes sorozatot felolvasni.”³

A konkordanciajegyzék fennmaradt kézírata március 21-i keltezésű. Henszlmann felolvasta az AB április 5-i ülésén. (Ekkor Toldy még mindig nem volt készen a maga jelentésével, vagy legalábbis nem mutatta be azt az AB-nek.⁴ Így Ipolyi hiába látta el Henszlmannnt részletes útmutatással arról, hogy mit hangsúlyozzon – lásd a 650. számot –, az 1862-es utazóknak az osztályülés elé került vélemény megfogalmazásába nem volt beleszólási lehetőségük.)

A lista az MTA április 25-i osztályülése elé került, ebből az alkalomból kinyomtatták az osztályülések jegyzőkönyveinek kivonataiban. Innen átvéve közöljük. Az osztályülésen Henszlmann után Toldy olvasta föl értekezését, s mivel ennek szövege a nyomtatványban közvetlenül Henszlmanné után következik, *annak reprodukcióit itt folyamatosan vettük föl, tételét lásd a 662. számon.*

Henszlmann, illetve utazótársai úgy gondolták, hogy a szultáni palota könyvtárában található valamennyi nyugati kódex a Corvinából származik, ezellen erőteljesen érvelt Dethier 670. számú levelében, de az Archaeologiai Bizottság, illetve az MTA később sem fogadta el álláspontját.

Henszlmann négyoldalas kéziratának (MTAKK, RAL, 460/1864) címe: *„Jelentés a Konstantinápolyban[,] a stambuli serailban europiak által látott nyugati nyelveken irt codexekről”*. A szöveg a bal hasábra, a listák mindkét hasábra vannak írva. A 4. oldalon van keltezve és aláírva: „Henszlmann Imre”, illetve: „Kelt Pesten 1864 ki marc(z)us 21-kén”.

¹ Vö. az AB ülésjegyzőkönyveivel (MTAKK, RAL, K 1580), 137, az 1864. évi 33. pont.

² Uo., 34. pont. Vö. a 666. számmal (eszerint az MTA Igazgató Tanácsának január 21-i ülésén hozták a finanszírozás megtagadásáról szóló határozatot). Mindaz tehát, ami ezután történt az ügyben, némiképp okafogyottnak tekinthető.

³ Uo., 141, 53. pont.

⁴ Uo., 143, 64. pont: „Henszlmann bemutatja a Corvináról elkészített lajstromát, Toldy pedig felszólítatott, hogy legközelebbi hétfőig az akademia előtt felolvasandó jelentést elkészítse”.

A kézirat és a jegyzőkönyvekben kinyomtatott szöveg attól eltekintve, hogy a címet és a keltezt a nyomtatványban nem közölték, teljesen megegyezők.

(Henszlmann listáját reprodukálták a *Magyar Könyvszemlé*ben is 1877-ben, de ott számozása elhagyásával és több sajtóhibával.⁵

A kézirat jobb hasábjának üres részeire, illetve a bal hasábjában a szöveg sorai közé utólag ceruzával Szalay László beírta a listák kommentárjainak német fordítását, illetve az egyes tételekben előforduló pár magyar szóét. Ez nyilván azért történt, mert Anton von Prokesch-Ostennek elküldték a kommentált konkordanciajegyzék német nyelvű változatát, legalábbis feltételezhető, hogy az a „Denkschrift”, amelyet az Archaeologiai Bizottság Dethier listájának teljessége iránti kétélyeit megalapozó irataként küldtek el Pokesch-Ostennek, Henszlmann jegyzéke volt. Vö. a **665.** számmal.

A ma a kéziratba betett és annak mellékleteként (ad 460/1864) számozott rajzot reprodukálva is lásd a **670.** számnál.

⁵ Lásd: *Henszlmann 1877f.* A sajtóhibák közül: Tischendorf neve „Fischendorf”-ként, az itteni 49. és 50. tétel össze van csúsztva, stb. Ezen túl ortográfiai eltérésekkel (például a kis- és nagybetűk írásában, az *u*-k *v*-re cserélésében stb.).

109) Henszlmann Imre lev. tag az archaeologiai bizottság megbízásából előterjeszté a következő jelentést a Konstantinápolyban a stambuli szerialban európaiak által látott nyugati nyelveken írt Codexekről.

„Legujabb időben több nyugat-európai tudósnak sikerült az idézett helyiségben őrzött könyvtár némely példányait látni; jelesen a Konstantinápolyban lakó Mordtmannnak háromszor, egyszer Tischendorf, másodszor Lepsius társaságában. — Az 1862-ki május havában két ízben látták e könyvtár több darabjait Kubinyi, Ipolyi és Henszlmann; vegre 1863-ban az osztrák nagy követ Detiert, konstantinápolyi lakost küldte ki e célra. Mordtmann, Kubinyiek és Detier lajstromozták az általuk látott könyveket, és lajstromuk összehasonlítása a következő eredményre vezet:

I. Detiernek lajstroma.

Profan írók.

1. Rhetorica Georgii Trapezuntii.
2. Plauti Comoediae. A kiadott 20 színdarab.
3. Plinius et alii panegyristae.
4. Polybii Historiae Nicolai Gerottii.
5. Scriptores Historiae Augustae. Aurelius Victor, Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius, Volcatius (sic) Gallicanus, Trebellius Pollio, et Flavius Vopiscus.
6. Cornelii Taciti fragmenta: Annales et historia. Semmi mi ki nincs adva.
7. Teophrastus de Plantis Theodori Gazae Salonici.
8. Commentarii Julii Caesaris Libri XIV.
9. Svetonii vita XII. Caesarum 1487-ki évvel.
10. Silius Italici poetae de 2-do bello punico Libri XVII.

Egyházi írók.

11. Augustinus de Civitate Dei.
12. Chronicon Eusebii, traductum per Hyeronimum cum additionibus Prosperi.

13. Eusebii de praeparatione evangelica, opus traductum per Georgium Trapezuntinum 1499—1455. közt.

14. Tertullianus adversus Marcionem, opus traductum per Septimium Florentinum. 1468-ban Nyitrán fejeztetett be leírása. „Finivi transcrivendo Nitrie die 11 Junii 1468. Emendare non potui propter inemendatum exemplar.

Ezekből Kubinyiek láttak és meghatároztak Detier-rel egyezően tizenkettőt, Mordtmann ezeknek csak háromt látta, t. i. Eusebiust, Tertulliant és Julius Caesart, az utóbbi kettőt Kubinyiek nem látták. Mind a 14 kézirat kétségenkívül a Örvinából származik, ezt egyezően állítják Detier és Kubinyiek.

II. Detier lajstroma.

Profan írók.

15. Regulae grammaticales, versus et prosa.
16. Cicero de amicitia, de oratore, de senectute, de officiis, somnium Scipionis et alia, in fine epistola Sti Bernardi.
17. Gabrielis de Concurrezio Mythologia antiqua.
18. Scriptores Historiae Augustae ut supra Nr. 5. Spartianus, Capitolinus, Lampridius, Gallicanus, Pollio et Vopiscus.
19. Vitruvii de architectura volumina duo in foliis 129, et Candidi peregrine historie 1463-ki évvel.
20. Festi Pompeji Lexicon vocum latinorum.
21. Quinti Curtii Rufi historiarum Alexandri magni 1491-ki évvel.

Egyházi írók.

22. Biblia latina.
  23. Itinerarium Clementis papae traductum ex Greco per Rufinum Aquilegiensem.
- Detier második lajstromának Mordtmann csak hat, Kubinyiek csak négy darabját látták, t. i. a grammaticát, Cicerót, Concurrezio mythológiáját és Kelemen pápa itinerariumát.
- A felhozott 23 kéziratban nincsen semmi, a mi ne volna kiadva.

Detiernek jegyzéke itt végződik, mert ő figyelmét csak a Corvinának bizonyos, vagy valószínű darabjaira terjeszté ki; azonban voltak a Corvinában kétségkívül oly könyvek is, melyeket Mátyás nem íratott le egyenesen könyvtára számára, hanem készen vett meg. A sereiben ezen gyűjteményében lehetnek tehát a Corvinának oly codexei is, melyek Mátyás kéziratai jellegét nem viselik magukon; ez pedig annál bizonyosabb, mert Mordtmann, ki megint görög codexet keresett, határozottan állítja, hogy a sereiben nyomát sem találta a Palaeologok könyvtárának.

Ezen könyvek közül látták:

III. Kubínyiék lajstroma.

Profan kéziratok.

24. Vita Hadriani aliorumque imperatorum.
25. Liber Synonymorum Ven. Magistri Simonis Januensis.
26. Magistri Campani Glossarium.
27. Liber posteriorum Aristotelis. Magistri Pauli de Venetiis;
íratott 1449-ben és 1451-ben.
28. Historia Naturalis cum figuris.
29. Versus varii.
30. Εὐχλείδου Γεωμετρία és Ἡρώνος ἀλεξανδρείου ἐπιπεδων
μέτρησις.
31. Kisebb görög codex.
32. Még egy kisebb görög codex.
33. Nagyobb görög codex rossz állapotban. Történeti munka
a Komnenok korából.
34. Olasz Seneca.
35. Olasz Dante, képekkel.
36. Illyr codex.
37. Historiographus, kezdődik N. Sándorral.

Egyházi kéziratok.

38. Speculum humanae salvationis, képekkel.
39. Alberti magni de mineralibus.

40. Nagy Antiphonale, zsoltárral és ritualével.

41. Sz. János evangéliuma görög nyelven.

Ezek közt látta Mordtmann is az Antiphonalét, Dantét, Simonis Synon., Aristoteles posterioresét, és a nagyobb görög történeti görög codexet; de ezeken kívül látta még a következőket is:

IV. Mordtmann lajstroma.

Profan kéziratok.

42. Ein kabbalistisches Werk.

43. Homerus cum Eustathii scholiis.

44. Ptolemaei Astronomia.

45. Idem.

46. Diogenes Laërtius: Leben und Meinungen der Philosophen.

47. Ein Manuscript unbekannten Inhaltes.

48. Aristoteles Περὶ ζῶων μοριων.

49. Aristoteles Περὶ γενεσεως φθορας. Procli Diadochi Lycii στοιχειωσις φυσικη. Heronis opera geometr. hydrostatica.

50. Pythagorae Carmen aureum cum commentariis. Phocidis gnomaes.

51. Ptolemaei geographia. Dionysii Periegetae Descriptio orbis.

52. Eudemii Rhetoris Λεξεων χρησιμων συναγωγη.

53. Ein griechisch-lateinisches Wörterbuch.

54. Ein Werk medizinischen Inhaltes.

55. Hesiodi Theogonia cum commentariis.

56. Historia Universalis (Byzantin. Gesch. Werk.)

57. Pindari Carmina.

58. Noch ein Werk über Byzantin. Geschichte.

59. περὶ ἰδιωματων (lateinisch.)

60. Eine lateinische Grammatik.

61. Acht Folioblätter mit allegorischen Reiterfiguren der 7 Planeten mit lateinischen Versen.

62. Ein Chirurgisches Manuscript, sehr alt, mit vielen Figuren.

63. Aristidis et Catonis Censorini vitae e Plutarcho in latinum versae a Francisco Ribaro Veneto.

64. Liber Trogi Pompeji.

65. Ein Buch über Logik.

66. P. Candidi Grammaticon L. II. ejusdem peregrinae historiae L. III.

Catalanisch.

67. Eine sailing direction für das Mittelmeer.

68. Descriptio Insularum Archipelagi. — Beide sehr merkwürdig.

Türkisch.

69. Skizzenbuch eines türkischen Hofbeamten.

Egyházi kéziratok.

70. Ἐξηγησις της βιβλου, του ψαλτηριου και εγκωμιου του Δαβιδ.

71. Antonii Monachi Συναγωγή λεξεων.

72. Ein himnologisches Manuscript.

73. Ein ascetisches Werk.

Glagolitische Schrift.

74. Die vier Evangelien slovenisch.

75. Heiligen legenden slovenisch.

Kubinyiéek és Mordtmann lajstromában van több kiadatlan, ú. m. a nagy görög, a Komnenek korából származó történet, P. Candidi két munkája stb.

Ez előterjesztéssel kapcsolatban Toldy Ferencz rendes tag, szintén az archaeologiai bizottság által fölkérve, a Corvina ügyében, a következő előadást tartá:

„Azon hazafiúi buzgóság, melylyel az ország kir. Helytartója a Konstantinápolyban őrzött Corvina ügyét kezdeményezőleg felfogván, annak érdekében a m. k. udvari főcancellár útján a cs. kir. külügyminisztérium lelkes közbenjárását megnyerte: hazánk közörmére azon lehetőséget eredményezte, hogy a török fővárosba küldendő akadémiai tagok a török cs. könyvtárakba bejuthassá-

nak, s azokban folytonosan dolgozhassanak s jegyzéseket készíthessenek.

„Ennek következtén az e tárgyban megkérdezett nyelvészeti és archaeologiai bizottmányok javaslatukat elő is terjesztették, mely a t. Akadémia által m. é. egyik novemberi ülésében helyeslőleg fogadtatott s annak elnökiileg fölterjesztése kéretett.

„Időközben, b. Prokesch-Osten konstantinápolyi cs. követnek ugyanott f. é. január 20. kelt levele érkezett, 23 Corvin-féle codex leírásával, mely némelyek által úgy értelmeztetett, mintha a codex-jegyzék a Corvinának Konstantinápolyban fenmaradt darabjait kiemélné, s így minden további nyomozást, tehát egy könyvészeti expeditiót is a török fővárosba merőn feleslegessé tenne: a miért azon jegyzék az archaeologiai bizottmányhoz újabb nyilatkozás végett át is tétetett.

„Ennek folytán a bizottmány, melynek meghagyásából szölok, határozottan oda nyilatkozik, hogy a báró Prokesch által megbízott Detier úr nem a Corvinát látta, hanem néhány egyes kötetet, melyek neki — mikép az 1862-ben Konstantinápolyban járt akadémiai tagoknak is — egyenként hozattak ki a könyves szobából. Ha az általa átvizsgált, s a Mátyás király jellegével bíró 14 codex közt tizenkét olyan volt, melyet Kubínyi és társai is láttak, s viszont olyakat nem látott, melyeket ezek, az épen csak azt bizonyítja, hogy a Kubínyiék részére egyenként kikapott s velők láttatott codexek visszatétetvén, most már kéznél voltak, midőn Detier tette látogatásait, s azért nagyobb részek neki is kihozattak, de nem mind, s más felől a neki mutatottak közé viszont olyak csúsztak, melyek Kubínyiéknek nem hozattak ki. Különben is a nevezett tudósok, úgy Mordtmann által látott, s nagy valószínűséggel a Corvinához tartozó codexek már is meghaladják a hetven számot, mikép a Henszlmann Imre társunk által névszerint közölt lajstromokból kitetszik.

„De, hogy meggyőződjünk a Corvina nagyobb részének a serályban fenmaradtáról, szükséges a t. Akadémia figyelmét a Corvina történetére irányozni. Mindenek előtt nem szabad felednünk, hogy már első beszerzései a tudós királynak, Konstantinápolyból, Görögországból és Ázsiából tétettek, mire a Bizancz elesése következtén szerte futó ottani tudósok áruba bocsátott könyvkészletei

nyújtottak kedvező alkalmat; hogy a király azontúl is Dalmatiában és Olaszországban folyton folytatta vásárlásait, s hogy könyvtárának fényesb ugyan, de kétségkívül kisebb részét tették azon hártya-kéziratok, melyeket maga a király másoltatott részint Florenczben a Medicea codexekből Ugoletti és Naldi felügyelése alatt, részint Budán, hol Raguzai Felix igazgatása alatt harmincz leíró és miniatort foglalt el. Nem szabad továbbá felednünk, hogy míg a Corvina nagyobb részét ugyan keleti bibliai codexek, görög és római classicusok, szentatyák, byzanti és nyugot-európai történetírók, és más középkori, köztük egykoru, vegyes írók munkái tették; más felől a király, kora történeteire tartozó diplomatiai titkos irományokat is másoltatott és gyűjtetett, s a hazai irodalom is képviselve volt könyvtárában: hiszen a legújabb időben világosságra hozott adatok szerint az egy Ágost wolfenbütteli herczeg is, csak az újabb európai történeteket illető, közel két száz nagy és tömött kötetet (*spissa volumina*, mondja Conring) bírt összeszerezni (*de arcanis negotiis ac rebus praecipuis non duntaxat Germaniae universae, sed Galliae etiam, aliarumque rerumpublicarum Europae*), mi nem fog meglepni, ha a lángelmű királynak tudományos és politikai érdekességemmel, Európa legtöbb udvaraival folytatott diplomatiai összeköttetéseit s követküldéseit tekintetbe vesszük; ha más felől a konstantinápolyi Corvinában ez előtt 13 évvel fölfedezett könyvére Csoda Miklósnak „*De machinis bellicis*“ emlékezünk; ha visszaemlékezünk arra, hogy Brascianus, Janus Pannonius Epigrammái királyi codexét bírta; ha most már egykoru historiai tanusítók után tudjuk, hogy a király Bátori László magyar bibliáját könyvtára számára leíratta; hogy Gábor Deák magyar énekeit előszeretettel olvasgatta, tehát bírta, stb.

„A Corvina legott alkotója halála után hanyatlásnak indult. A gyáva és szegény Jagellók alatt az udvar egyébbel nem kedveskedhetvén a fejedelmeknek, külföldi követeknek s más kedvelt férfiaknak, gyakran a legszebb és legbecsesb codexek ajándékoztattak el. Sokat nyert ki II. Ulászlótól I. Miksa császár, a bécsi udvari könyvtár alapítója Cuspinian követe által, ki ez ügyben öt év alatt huszonnégyszer fordult meg Budán; s vajjon minden viszonyok tekintetbe vétele mellett alaptalan gyanítás-e, hogy a Miksa könyv-

tárának a becsesb alapot egész csendben a Corvina nyújtotta? Brascianus is, ki a cs. követtel II. Lajos udvarában szinte megfordult, a király által sok jeles codexxel ajándékozott meg. Így a classicusokat mindenfelé hajhászó s ki-kiadó tudósok gyakran a budai könyvtárnokok hűtlenségétől, vagy balul értett tudomány-szeretetétől nyerték ki a legjelesb kéziratokat.

„Megjött a vész- és végzetteljes 1526. év. Práy már e k k o r költözteti a Corvinát Konstantinápolyba. Bár úgy történt volna: legalább megőriztetett volna az! s kilátásunk, reményünk lehetne annak legnagyobb részéhez. Veszélyesb volt a Corvinára nézve az 1527. év; némely az alkalommal élni kívánó codex-szomjas tudósok a Ferdinánd király lejövetelét felhasználva, a János király elvonulásával uratlannak talált budai várkastélyban derekasán enyhíték e szomjukat; két évvel utóbb pedig a Nádasdi Tamás rakoncátlan német várőrsége rabolta azt ki, s a német philologusok most már „ex spoliis Hungariae“ szedték meg magukat, különösen r ó m a i classicusok kézírataival, melyek a philologia a k k o r i iránya szerint legkapósbak voltak. Végre Gritti alatt s kedvezései mellett a keleti kéziratokat is érte a sor, melyek közül sok Velenczébe vándorolt. Így történt, hogy midőn Brenner Márton 1538-ban látta, keserűen nélkülözte annak még a Jagellók alatt látott hajdani részét. Az 1541. év vetett véget a Pflug számítása szerint 50 ezer kötetre menő és egész Európa által bámult kincs fosztogatásának, midőn Szulejman a budai várba török őrseget vetvén, a könyvtár féltékeny őrizet alá vétetett. Soká nem látta azt többé senki, s a nemzet azt a török által elpusztítotttnak vélte. De midőn idővel a török uralom hazánkban meggyökeredzett, s koronként békés együttlét s baráti színnel bíró érintkezések következtek, s magyar urak s követek gyakran megfordultak a budai vezérbasák udvarában, bár a könyvtár folyvást gondosan rejtegettetett, sikerült mégis némely főembereknek annak miben létéről titkos tudomást nyerni, s megkezdődtek az annak visszaszerzésére intézett lépések. Így Pázmán Péter, így Bethlen Gábor, nagy summákon akarták azt megváltani; a fősvény I-ső Rákóczy György pedig mesterkedésekkel kívánta azt a gyulafejférvári collegiumnak kinyerni, s egy külön követ által sürgette a dolgot Konstantinápolyban: mind hiába; azért sohajt fel Claudius

Kelemen madridi tanár 1635-ben, hogy a Corvina „etiam nunc exstat, sed sub barbarie othomanica doctorum virorum haud amplius parens et altrix!“ S e szorgalmazásoknak lett, úgy látszik, eredménye, hogy a porta figyelme ismét ráfordulván a Corvinára, azt egész csendben Konstantinápolyba szállíttatta. Mert íme, midőn a bécsi udvar ismételt sürgetései folytán ennek követei, sok álhitegetések s nehézségek után, végre 1666-ban egy föld-alatti boltozatba vezettek: azon könyvek, melyek ott nyirok és por alá temetve nekik megmutattattak, szám szerint mintegy háromszáz darab, ki tudja honnan származtak, de a Corvina maradványai ugyan nem voltak: köztök újabb nyomtatványok is találtatván. És csakugyan, midőn húsz évvel utóbb Buda visszavéttett, csak is a Leslie által látott haszontalan lemon kívül egyéb nem találtatott. A közhit most már teljesen és végkép elveszettnek tartotta Mátyás király könyvkincsét.

„S ez óta teljes feledékenységbe ment a Corvina, s minden munkák, melyek de celeberrimis Bibliothecis, quae interierunt, értekeztek; a Corvinának, mint a Medicea után az ujkor legnevezetesebb könyvtárának, rég elvesztét gyászolták. De Konstantinápolyban a dolog való állása az ottani európaiak előtt végkép titokban nem maradhatott. Egy soká Perában lakott hiteles férfi, hihetőleg az austriai követség tagja, már 1779. előtt tudósította Prayt, hogy e kincs Konstantinápolyban őriztetik, bár az akkor is ép oly féltékenyül őriztetett, mint egyéb gyűjteményei a szerálynak: hiszen a Palaeologok könyvtára után ugyanott nyomozódó orosz kormány befolyása legvirágzóbb koraiban sem bírt ennek csak létezéséről is magának tudomást szerezni. Biztosítottam én is 1849-ben egy Konstantinápolyi porosz követségi titkár által a Corvinának a szerályban léteztéről, de látnia ezt annak sem engedtetett. Két évvel utóbb egy német tudós jelentése volt német lapokban olvasható, ki egy darabot belőle csakugyan láthatott, s ez az általa bizonyosan hírből sem ismert, bár hazánkban Mátyás idejében híres, magyar bölcsész és mathematicus, Csoda Miklósnak már említett, mind máig ismeretlen, munkája de machinis bellicis volt. Ugyanekkor a lapok egy császári fermant emlegettek, mely ezentúl a megengedné a Mátyás király könyvtárának, de mindig külön, előleges feljelentés mellett

JEGYZŐKÖNYV II. FÜZET.

megtekintését: mely azonban, mint konstantinápolyi utazóink tapasztalák, egy előszobában megjelenhetésre, s nagy rejtélyesen, egyenként és megújított áldozatok folytán ki-kihozogatott egyes kötetek forgathatására szorítkozik. Ez engedelem mellett láttak holmit Mordtmann, Fischendorf, Lepsius, a magyarok közül elsőnk Kubínyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre társaink 1862-ben, s az óta az austriai követ közbenjárására Detier.

„Igenis, t. Akadémia, holmit, s azok kétségtelen Corvin-féle codexeket is, olyakat t. i., melyek a király kéziratai ismert küllemét, színeit, czimereit viselik homlokukon, s számos másokat, melyek a király szerzeményei lesznek, sőt néhány másunnan is hozzájuk keveredett újabb kéziratokat és némi kevés nyomtatott könyveket: de a szerályba magába, tudunkra, eddig keresztyén tudós be nem lépett. A nm. Helytartó és Főkanczellár kapcsolatos indítványozásából, a cs. austriai külügyminiszteriumnak sikerült először, Fuad nagyvezér felvilágosodott gondolkodásától nagyobb kiterjedésű engedelmet eszközölni ki egyenesen részünkre, kik már most az állam-levéltár s egyszersmind a cs. könyvtárak igazgatójában, az akadémia által oklevéllel megtisztelt Süphi Beyben is támaszt s ez ügyben segédet bírhatunk: ha nem késünk a Törökországban mindig döntő személyes viszonyokat hasznosítani addig, míg ezek tartanak.

„S bátran kimondjuk már, t. Akadémia, hogy a Corvina viszontagságaira vetett történeti tekintet után, Konstantinápolyban van a Brenner Márton által 1538-ban még Budán látott kincs; hogy a törökök nem szedegették abból ki a Mátyás által iratott könyveket, hanem Mátyás összes szerzeményét tették át a szerályba, mely annyi sikkasztások és rablások után is még tetemes volt, mit a XVII. század jeles honfiai, kik azt visszavívni kívánták, jól tudtak; bátran mondjuk továbbá, hogy mindazon codexek, melyek a Mátyáséival egy helyiségben tartattak, igen hihetőleg, sőt csalhatatlanul legnagyobb részt a budai könyvtárból valók, mert, mint a már említett Mordtmann állítja, a byzanti császárok könyvtára nem létezik többé: más európai könyvtár áttételének pedig, vagy a törökök birtokába kerültenek, semmi nyoma; s ha oda később kerültek még egyes dara-

bok, azok egyes császárok, vagy vezérek, vagy Konstantinápolyban elhunyt kereszténynek birtokából tétettek által.

„Mi volna tehát már egy konstantinápolyi bibliographiai expeditio feladása?

„Codexek kinyerése? Ennek emlegetése is veszélyeztethetné a bizodalmat, melyre szükség van, s így az egész vállalatot.

„Másolások? Ez az ügy második stadiumának feladása lehet.

„Az első teendő nem egyéb, mint a Corvinát bizonyosan vagy igen hihetőleg alkotott egész könyvkészlet felismerése, tehát darabonként megsejtelése, könyvészeti leírása: egy oly Catalogue Raisonné készítése, mely aztán a codexek tartalma és szövegei ismert vagy ismeretlen voltának majd a távolból is itthonról is, meghatározására a szükséges támpontokat nyújtja, s mely elkészülvén az akadémia által közzé volna teendő.

„Kérdés lehet, t. Akadémia, intézetünk körébe tartozik-e eszközése, végbevitel? Feleljen erre érzésünk, mely azt kiáltja, hogy a nemzeti dicsőségnek új fényre derítése, midőn az a tudomány és irodalom mezéjén forog, tőlünk idegen nem lehet. De itt a z o n k i v ü l nem is csak az összes mívelt világ tudományos érdeke forog fenn, melyben mi is benn foglaltatunk; s nem csak az intézet dicsőségének nyílik út, midőn ez nagy királyunk kincsei közt a classica literatura némely elveszett emlékeit, másoknak becses variánsait fogja napfényre hozhatni, hanem különösen saját irodalomtörténetünk, sőt maga nemzeti nyelvünk és irodalmunk tudományos érdeke van kérdésben. Mert kétkedhetünk-e, hogy a magyar elme azonkori, vagy akkor még fenn volt művei a király könyvtárába felvették? Kétkedhetünk-e, hogy az a Mátyás király, ki a Báthori bibliáját könyvtárába behelyezte, Janus Pannonius magyar nyelvtanát, hogy annak magyar hadi dalait, hogy az említett Gábor Deák magyar énekeit is birta? holott Arnoldus de Bavaria világosan tanulmányoz az elöszóratetről, melylyel Mátyás ezeket olvasgatta üres óráiban? Sőt oly merész föltétel-e, hogy a királyi udvari dalnokok magyar eposi énekeit, melyeket a király asztala felett oly lelkes figyelemmel hallgatott, leíratta? hogy a Ranzoni által az

udvnál talált és használt magyar történeti följegyzések — Indices regum Hung. — szintén könyvtárába voltak behelyezve?

„Más felől nincs-e nagy okunk hinni, hogy miután — sit venia verbo — a kor tudós tolvajai leginkább csak a római classicusokat hajhászták, mert ezek kiadásai járták a XV. és XVI. századokban leginkább, a Hugaricák és Magyaricák után legkevesebbé ásitottak, s hogy ez érdek-hiánynak köszönik azok tán most is fennlétöket a szerályban?

„Valóban, t. Akadémia, ha az említettek közül csak néhányat támasztana is fel négy százados sírjából az akadémia, halhatatlan érdemet tenne nyelvünk, költészetünk, tudományosságunk s a magyar név érdeke és dicsősége körül egyformán.

„De, uraim, az idő s az alkalom itt! ha valaha meg kellene ennek üstökét ragadni; ha valaha élni kell az idővel: úgy most vagyon itt ez idő s ez alkalom. Az ügy többször tárgyalatott már, s íme véghatározatunk még nincsen. A költővel szólok:

„Elhagyjuk apadni

„Gazdag arany folyamát a megtérhetlen időnek,

„S végzésünk nincsen!”

„A bizottmány, melynek meghagyásából szólok, t. Akadémia, elmondván nézetét, ezt, t. i. végzést kér; azt kéri, hogy mélyen tisztelt Elnökünk által mondjunk hálát a bennünket hazafiúlag megelőzött magyar kormánynak; jelentsük ki, hogy, ha pénzzel nem lehet is, de szellemi munkával s kényelmünk feláldozásával készek vagyunk az ügghöz járúlni; s hogy ez ügyben, ha Isten is úgy akarja, a magyar nemzet újra is meg fog dicsőülni.”

A mélt. elnökség fölkéretik, hogy e tárgyban, az akadémia előbbi végzései értelmében, tegyen fölterjesztést, megérintvén a báró Prokesch-Osten internuntius és m. akadémiai taglevele által előidézett újabb bizottsági tárgyalást, s fölterjesztvén kapcsolatban ennek eredményeit, a fenebb közlött jelentést és előadást is.

111) Nagy Iván lev. tag, kír. tanácsos és nagyszombati ker. táblai ülnök Szontagh Dániel úr nevében bemutatja Kerekes János trencsinmegyei hazánkfia ily czímű kéziratát: „Die XVII. Schlösser des Trenchiner Comitatus nach authentischen Archivs quellen“, mint a kéziratár ré-

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1864. április 5-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 143. oldal, 62. pont

Előzményeit lásd a 640. és 654. számon, vö. a 675. számmal.

[a bal hasámban:]

62. Henszlmann sürgeti a régészeti kate ügyét, minthogy ezen érdeemben már igen sok helyről tudakozódások érkeztek, ajánlja, hogy Rómerrel azt saját költségükön fogják adni, a bizottmány pedig a szükséges clichéket sziveskedjék a bécsi középponti bizottmánynál kieszközleni;

[a jobb hasámban:]
helybenhagyatott.

[Sz. E.]

Hölbling Miksa Henszlmann Imrének
Pécsről Pestre, 1864. április 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 168

Vaknyomásos levélpapíron: a bal felső sarokban H. M. monogram és fölötte ötágú korona. Az aláírás („Max”) mellé Henszlmann ceruzával írta oda a levél írójának vezetéknevét: „Hölbling”.

A levél írójától – Baranya megye főorvosától – Henszlmann arról kért híreket, hogy a püspök, illetve a káptalan hogyan gondolkodik a pécsi székesegyház altemplomi lejáróinak helyreállításáról (a levélben: „az ismert ügyről”), nyilván mivel az MTA elnöke aláírásával a pécsi püspöknek, illetve káptalannak írt levélre mindeddig nem érkezett válasz. Vö. a **633.** és a **637.** számmal. (A székeskáptalan már 1863. november 13-i ülésén határozott az elutasításról – lásd a **641.** számot –, de e levél alapján a püspök nem tette teljesen magáévá káptalanja véleményét, további tárgyalásokat folytatott, és csupán 1864 júniusában válaszolt az MTA-nak, lásd a **678.** számot.)

[1] Lieber Freund!

In dem ich meine Freude über die von 10ten dieses¹ von Dir erhaltenen Zeilen hiermit ausdrücke, bin ich in die unangenehme Lage versetzt Dir in einem Deiner Aufforderung(en) gemäß berichten zu müssen, daß in der bewußten Angelegenheit bis heute noch nichts geschah, und wie ich mit großer Wahrscheinlichkeit vermüthe, – wenn sich in der letzten Stunde nichts ungewöhnliches ereignet, – dürfte auch kaum was erhebliches in Aussicht stehen! — Die Zuschrift der Academie² erhielten die Betreffenden, haben aber dieselbe, – wie ich in Erfahrung gebracht – noch immer nicht beantwortet, doch glaube ich nicht deßhalb, weil Sie sich schämen, sondern, weil Sie noch immer nicht im Einen sind; – wie mir scheint, will man von einer gänzlichen Herstellung deß Stiegenganges Umgang nehmend nur so viel bewerkstelligen lassen, um die

[2]

aufgefundene Alterthumsschätze von Schaden bewahrt zu wissen; — auf einer Interpellation gab mir S(ein)e bischöfliche Excellenz³ den Bescheid, daß Er ehestens sich mit Domherr Custos⁴ besprochen, und nach Einholung des Gutachtens eines Sachverständigen der Academie antworten werden; — so viel für jetzt, — sollte man sich bewogen fühlen einen Schritt weiter zu machen, so werde ich es jedenfalls für meine Pflicht wachen Dich davon allsogleich zu benachrichtigen.

Nun bin ich schon in der 8^{te}(e)n Woche größtentheils an mein Zimmer gebunden; ich hatte eine hochgradige Perisneumonia⁵ zu überwältigen, bei welcher Anstrengung man

¹ Értsd: dieses Monats.

² Lásd a **637.** számot.

³ Girk György.

⁴ Vagy még Vörös Mihály, vagy már Jónás József örkanonok.

⁵ Azaz: tüdőgyulladás.

für mich schon das schlimmste befürchtete; doch kann ich mit dem Leben davon; – eine sehr langwierige Mekan[...],⁶ und Brustfell Anwachsung sind meine Erungenschaften.

Dich herzlich grüßend verbleibe

5-Kirchen,⁷ am 13.^{t(en)} April (1)864

Dein alten Freund

Max

[3]

Soeben ließ Domherr Custos Gerster behufs einer Besprechung in der fraglichen Angelegenheit zu sich bitten; – das Resultat derselben wird Dir Überbringer dieser Zeilen mündlich mittheilen.

Adieu

[Sz. E.]

⁶ A szóba bele van javítva, rosszul olvasható, értsd rajta mindenesetre a tüdőgyulladás egyik szövődményét.

⁷ Azaz: Fünfkirchen (Pécs).

Benczúr Vilmos Henszlmann Imrének
Kassáról Pestre, 1864. április 14.
Kassa, VSMRP, p. č. 744-ban

Vaknyomásos levélpapíron: a bal felső sarokban a közölt felirat.

[címezés az oldal tetején, középen:]
 Herr Emrich Henzelmann in Pest

[1]

BENCZÚR V.

Schätzbarster Herr u(nd) Freund.

Im Anbuge¹ überschicke Ihnen das von meinem Gyula² aus München heute angekom-
 mene portrait des alten Wohlgemuths.

Empfangen Sie es bey der besten Gesundheit, nebst den freundschaftlichsten Grüßen
 und Empfehlungen sowohl von meiner Paula³ als von

Ihrem

Sie aufrichtig schätzenden Diener u(nd) Freund

WBenczúr

Kaschau den 14ten April
 1864.

[B. O.]

¹ Azaz: mellékelve. (A használatból mára kikopott kifejezés.)

² Fia, Benczúr Gyula.

³ Benczúr Vilmosné Lasz gallner Paulina.

Szabó József, a magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűléséről
 kiadandó mű szerkesztője Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1864. április 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 353

Szabó József a magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűléséről megjelenendő ún. munkálatok¹ szerkesztőjeként írt Henszlmann-nak. A papírlap hátoldalán Henszlmann a témához nem kapcsolódó vegyes feljegyzései és számításai tollal és ceruzával.

(Végül Henszlmann előadásáról csupán egy másfél oldalas összefoglalás jelent meg a műben.)²

[címezés az oldal alján:]

Tek(intetes) Henszlmann Imre Úrnak.

[1]

Tekintetes Úr!

Szíveskedjék a m(agyar) orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűlés második archaeologiai szakülésén tartott értekezését[,] „A művészet fejlődésének törvényei”[,] az évkönyvbeni kiadás végett legfeljebb két hét alatt beküldeni.

Kelt Pesten April 14^{én} (1)864.

Szabó
 szerkesztő

[Sz. E.]

¹ Vö.: *MOT IX. 1864.*

² Vö.: *Henszlmann 1864m.*

Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének
Sopronból Pestre, 1864. április 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 208, [1. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes Dr. Henszlmann Imre

Urnak

a Magyar Tudós Társaság tagjának stb
 tisztelettel

Dorottya utca 2 szám

Almay ház 2 emelet

Pesten

[1]

Verehrter Herr und Freund!

Obwohl ich Sie in Paris nicht aufgesucht habe, erinnere ich mich mit meiner Frau doch oft an die gnußreichen Abende im Jahre 1849, welche Sie uns durch Ihre freundliche Gegenwart gewürzt haben.¹ Und solche Erinnerung ist es, die mir den Muth zu einer vertrauensvollen Bitte einflößt.

Das Archiv des Generalconvents bewahrt Dr. Martin Luthers Testament. Ich habe den Abdruck desselben in N° 18 des Evang(lischen) Wochenblattes 1859 veranlaßt und bin jetzt daran, in anderer Weise davon Gebrauch zu machen. Zu dem Ende möchte ich gern wissen, ob es wahr sei, daß dies kostbare Document von Jankovich dem Generalconvente geschenkt oder verkauft worden sei[,] und was man überhaupt von der Geschichte desselben wisse.² Es kann einem Forscher Ihrer Art nicht schwer fallen, sich in den Besitz aller einschlägigen Daten zu setzen. Sie werden mich unendlich beglücken, wenn Sie sich mit dem Gegenstande näher befassen und mir die nöthige Aufklärungen darüber geben wollen.

¹ Kolbenheyer Mórt azért hurcolták meg a szabadságharc után, mert bújtatta, illetve továbbsegítette Pulszky Ferenc menekülő családját. (A korábban eperjesi segédlelkész Kolbenheyer elsőszülött fiának, Kolbenheyer Ferenc építésznek Pulszky Ferenc volt a keresztapja.)

² Luther Márton végrendeletét Jankovich Miklós 1815-ben ajándékozta az akkor ún. Evangélikus Egyetemes Levéltárnak (ma: Evangélikus Országos Levéltár), de az irat csak Jankovich halála után került a gyűjteménybe. Vö. (itt további irodalom is): KAT. BUDAPEST 2002, 294–295, 275. szám.

Meine Frau empfiehlt sich Ihnen und Ihrer Frau Gemahlin auf das Herzlichste. Ich
aber bin mit aller Verehrung

Oedenburg, 24. April 1864.

Ihr

ganz ergebener
Moritz Kolbenheyer

[Sz. E.]

Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1864. április 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 215, [5. levél]

Vaknyomásos levélpapíron: a bal felső sarokban a Kubinyiak családi címere.

Az MTA aznapi osztályülésén olvasta föl Henszlmann a corvinajegyzékek egyeztetéséről szóló jelentését – lásd a 655. számot –, melynek kéziratát ezek szerint leadta az Archaeologiai Bizottságnak, és Kubinyi Ágoston ezzel a levéllel küldte vissza neki. Vö. a következő számmal is.

[1]

Pest, April. 25. (1)864

Tekintetes Úr!

Feri bátyám¹ és én ma 4 órakor az ország bírójánál² ebédelünk, eszerint csak 6 óra után jöhetünk az Akadémia gyűlésére. Ide csatolom a codexek iránti jelentését, azon kérelemmel, sziveskednék ha lehet megjelenésünkig felolvasásával várakozni.

Szives indulatiba zárt, maradtam

alázatos szolgája
 Kubinyi Ágoston

[G. B.]

¹ Kubinyi Ferenc.

² Andrassy Györgynél.

**Toldy Ferenc előadása az MTA osztályülésén a Corvina-könyvtárról
Pest, 1864. április 25.**

***A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei*, 2. kötet, Pest, 1864, 93–100. oldal,
110. pont**

Reprodukálva lásd a 655. tételnél!

Toldy közvetlenül Henszlmann jelentése – lásd a 655. számot – után olvasta föl a Corvináról szóló írását, amelyet a MTA üléseinek kinyomtatott jegyzőkönyvi kivonatai mellett Csengery Antal teljes terjedelmében közölt a *Budapesti Szemlében* is.¹

A megjelenttel – kis ortográfiai eltérésektől eltekintve – pontosan megegyező kézírata: MTAKK, RAL, 1239/1865. számon. (A keltezés nélküli iratot a II. világháború utáni újrakitatáskor egy évvel elcsúszva osztották be.)

Toldy – teljesen említetlenül hagyva a könyvtár Henszlmann által rendre említett művészet-történeti vonatkozásait – nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a további helyszíni kutatástól „nemzeti nyelvünk és irodalmunk” emlékeinek, illetve műveinek előkerülése várható, köztük olyanoké, mint Janus Pannonius magyar nyelvtana, illetve a királyi udvar költőinek magyar eposzai. (Ilyen feltételezésnek Ipolyiek közös úti jelentésében – lásd az 550. számot – nincs nyoma, először talán Ipolyi Henszlmannhoz írt levelében bukkan föl nagyon halvány utalás valami hasonlóra, ha a „szerény hazai codexeink maradványai” kifejezésen egyáltalán ilyesmi értendő, vö. a 650. számmal.)

Nem lehetetlen, hogy Toldy várakozásai, illetve légvárai ellen érvelt – mindenesetre nem kimondottan – Erdélyi János, amikor az MTA 1864. október 24-i osztályülésén „A bölcsészet történelme Magyarországon. Mátyás korá”-ról értekezve nyomatékosan kifejtette, hogy a magyarországi értelmiség felsőbb iskolázása Itáliában történt, és Mátyás udvarában „az olasz befolyás túlsúlyllyal bírt”, s Janus Pannonius („Cesinge János”) költészete is e keretek között értelmezendő.²

¹ *Budapesti Szemle*, 20: 64–65 (1864), 250–255. (Itt Henszlmann jelentéséről csupán pár soros összefoglalás olvasható (219. oldal): „Ugyanez ülésben Henszlmann Imre lev. tag jelentést tön, az archaeologiai bizottság nevében, azon nyugati nyelveken írt codexekről, melyeket európaiak: Mordtmann, Tischendorf és Lepsius társaságában, s Kubinyi, Ipolyi és Henszlmann, végre Dethier láttak a stambuli serailban. E jegyzékek egybevetéséből kitetszik, hogy Dethier jegyzésében, melyet az osztrák internuntius, Prokesch Osten m. akad külső tag, közlött az akadémiával, több oly munka nincs megemlítve, melyek Mordtmann és Kubinyiek jegyzékében elősoroltatnak.”

² Erdélyi előadásának szövege (kihagyásokkal) közölve: *Budapesti Szemle*, új folyam, 1: 1 (1865), 189–196.

**Maszák Hugó, a Magyar Képzőművész szerkesztője Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1864. április 30.
Kassa, VSMRP, p. č. 244, [3. levél]**

Vaknyomásos levélpapíron: az első oldal bal felső sarkában a közölt felirat.

[1]

MAGYAR KÉPZŐ MŰVÉSZ
SZERKESZTŐSÉGE

Tisztelt Uram!

Meggyőződven arról, hogy a „Magyar Képzőművész” csak hosszas kitartás után szilárdulhatna meg úgy, hogy a közönség egy részének mindig biztos pártfogására számíthasson, s belátván azt hogy erre szükséges támogatási kellék[,] t. i. a kiadásokat fedező tőke[,] nagy áldozat nélkül elé nem állítható; azon gondolatra jövök, hogy e tőkét részvények útján állítsam elő, – még pedig munkarészvények útján. Ugy hogy a vállalkozók mindenike bizonyos mérvben munkájával támogatja az ügyet és munkájához mért arányban szedi fáradsága gyümölcseit.

A lap kiállítási kellékei következők:

Szerkesztői teendők: cikkek előleges beszerzése, átolvasás, megbirálás, rendezés. Ide számítom még a javítást, második átnézetet, napi ujdonságok s egyéb potlékok elintézését. Szóval a lap szellemi részének ellátását.

E teendőkre alolirt magam vállalkozom s ezt magamnak kikötöm.

A lap szellemi részét illetőleg:

Komoly műbölcselmi cikkek.
Párhuzamok művek és művészek közt.
Műtörténelmiek.
Építészeti cikkek.
Birálatok.
Életrajzok.
Elbeszélések.
Jellemzések (Essay).
Régészetiek.
Távlati cikkek.
Műemlékek ismertetése.
Külföldi levelek.

[2]

Mindezekhez azonban, hogy a *nagy* közönségben is nagyobb kedvet élesszen a pártolásra képek, rajzok, szóval műmellékletek szükségesek.

Kivántatik névszerént:

Egy arczkép (kő, fa, rézkarcz másolata) minden számhoz.

Önálló (de nem igen nagy) műmelléklet minden számhoz.

Év negyedenként nagyobb önálló műmelléklet.

Tartalma:

	<i>a nagyobbakból (évnegyedre) 2 darab</i>	
<i>Történelmi:</i>	<i>a kisebbekből (minden számhoz) 8 db</i>	<i>összesen 10 db.</i>
	<i>nagyobb 1 db</i>	
<i>Életképi fogamzat</i>	<i>kisebb 7 db</i>	<i>{összesen} 8 db.</i>
	<i>nagyobb 1 db.</i>	
<i>Táj kép:</i>	<i>kisebb 5 db</i>	<i>{összesen} 8 db.</i>

Eszerént egy évre 24 darab önálló műmelléklet.

E műmellék[let]ek lehetnek classicus művek másolatai is, sőt változatosság kedvéért kívánatos is, hogy legyen köztök ilyen.

Kivántatnék e fogamzatnak *kőrerajzolása*

Kréta-kőrajz vagy *kőtollrajz*.

A rendes önálló műmelléklet nagysága 11 ½ hüvelyk hosszú és 8" széles.

A nagy műmellékletek legfeljebb 16", 12"¹. Tapasztalván azt, hogy a közönség az igen nagy műmellékleteket nem nagyon kedvelli. Ha az igények kivanják később nagyobbakat is lehet készíteni.

[3]

Kivántatnak továbbá ezenkívül:

A *szöveg közé nyomott rajzok* melyeket előre nem lehet megszabni.

Ezenkívül a lap szövegének nyomtatása *500 példányt véve alapul*,

A műmellékletek nyomtatása *1000 példányt véve alapul*.

Tisztelettel felkérem Önt[,] sziveskedjék számot vetni szabad idejével, s elhatározni *minő ágát* kívánja hathatós támogatásában részesíteni és *minő feltételek* alatt szolgálthatná az illető munkát a vállalat közjára.

¹ Azaz: 16"×12".

A részletek megvitatására *május hó 7ikét szombatot* tűzöm ki, mely napon esti 6 óra-kor a Magyar Képzőművészeti társulat helyiségében megjelenni tisztelettel felszolitom.

Elmaradásának okát[,] akadály-e vagy nem vállalkozás[,] sziveskedjék pár sorral tudatni.

Melyek után tisztelettel maradok

Tisztelt uram

Pest, april 30án 1864

alázatos szolgája

Maszák Hugo

Korona utca 2ik szám.

[Sz. E.]

Rómer Flóris Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1864. május 6.
Kassa, VSMRP, p. č. 314, [28. levél]

Nem postán küldött levél, ceruzával írva.

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes

Dr Henszlman(n) Imre

Urnak

[1]

Spectabilis!¹

Sziveskedjék kérem az archæologiai könyvekből holnapig *csak azokat* kijelelni[,] melyeket már 1^{ls(6)} Classis 3 csillaggal jegyzett ki, mert sokat egyelőre nem vesznek.²

Máj(us) 6^{an} 864.

Rómer

[S. A.]

¹ Azaz: Tekintetes úr!

² Értsd: az AB kérésére az MTA könyvtára számára.

**Szalay László, az MTA titkára levélfogalmazványa
Anton von Prokesch-Osten isztambuli internunciusnak
Pestről Isztambulba, 1864. május 7.
Budapest, MTA KK, RAL, 490/1864**

Válasz a 647. számon ismertetett levélre. Az aláíró nincs megjelölve, vélhetően Dessewffy Emil, az MTA elnöke volt. Philipp Anton Dethier levele – lásd a 670. számot – szerint május 5-i(!) keltezéssel küldték el.

Az Archaeologiai Bizottság hozzá mellékelt iratáról lásd a 655. számot.

[1]

Eure Exzellenz hatten die Gewogenheit über die in der Serailbibliothek befindlichen Codexe aus der Bibliothek Königs Matthias Corvinus durch Herrn Detier¹ ein Verzeichniß anfertigen, und dasselbe mit Ihrem geehrten Schreiben vom 20. Januar l(aufenden) J(ahres) unserer Akademie zukommen zu lassen.² Die Akademie, wie sehr sie auch diese neuere Benachrichtigung über den Stand der Corvinischen Bibliotheksreste zu Konstantinopel mit hohem und freudigem Dank entgegennahm, kann sich jedoch nach Anhörung der Gründe, welche ihr das Archäologische Comité über diese Gegenstand neuerdings unterbereitet,³ noch nicht der Überzeugung hingeben, daß die von Herrn Detier verzeichneten Codexe die Gesamtmasse der im Seraj noch vorhandenen Überreste der Corvina darstellen; im Gegentheile[,] glaubt sie annehmen zu sollen, wie dies aus der beigegebenen Denkschrift des Comité's⁴ zu ersehen, daß die Zahl der muthmaßlich noch dort befindlichen Codexe sich weit höher belaufen müsse.

Indem die Akademie Eurer Exzellenz ihren lebhaften Dank wiederholt ausspricht für die gütige Förderung einer wis-

[2]

senschaftlichen Angelegenheit, auf die sie mit Fug einen besonders großen Werth legen zu sollen glaubt, hegt sie zugleich die feste Zuversicht daß Eure Exzellenz auch bei weiteren Schritten, welche der Akademie[,] wie sie hofft, in dieser Sache zu thun möglich sein wird, derselben Ihre vielfach bewährte hülffreiche Gewogenheit nicht versagen werden.

Genehmigen Eure Exzellenz den Ausdruck meiner vollkommenen Hochachtung

Pest, am 5. Mai 1864.

[Sz. E.]

¹ Szalay „Detrier“-ként írta le Philipp Anton Dethier nevét, majd a fölösleges r-t mindenütt kihúzta, de a név így is különböző formákban maradt a fogalmazványban.

² Vö. a 647. számmal.

³ Vö. a 650., 655. és 662. számmal.

⁴ Vélhetően a 655. szám német fordítása. Vö. a tétellel.

Szalay László, az MTA titkára levélfogalmazványa Pálffy Móricnak,
 Magyarország helytartójának
 Pestről Budára, 1864. május 8.
 Budapest, MTAKK, RAL, 491/1864

Válasz Pálffy Móric 623. számon közölt átiratára. Aláírója nincs megnevezve, a helytartó nevében érkezett válasz szerint – lásd a 686. számot – Eötvös József, az MTA alelnöke volt.

Az irathoz csatolt „Denkschrift”-en – szemben az előző számmal – itt minden bizonynal *nem* Henszlmann konkordanciajegyzéke, hanem Toldy Ferenc magyar nyelvű előadásszövege – lásd a 662. számot – értendő.

[címzés az 1. oldalon balra fön:]

M(agyar) K(irályi) Helytartó

[1]

Nagyméltóságu Gróf Úr,
 Magyarország Királyi Helytartója,

Méltóztatott m(últ) e(v) augusztus 22-én 11905 sz(ám) alatt a Magyar Tudományos Akademiát értesíteni,¹ hogy a Portánál lévő császári királyi követség közbenjárásának, sikerült, Fuad pasa nagyvezírnek előzékeny biztosítását kinyerhetni, miszerint az Akademia részéről a Corvina maradványainak kikutatására és közelebbi vizsgálatára Konstantinápolyba küldendő szakférfiaknak az ottani császári könyvtárakbani bejuthatását mi sem akadályozandja, sőt hogy e részben a nevezett pasa teljes készségére és pártolására számíthatni; egyelőre is, kétséget nem szenvedvén, hogy a felebbi engedély a könyvtárakban kisebb nagyobb jegyzetek készíthetését s tehát a folytonos dolgozás szabadságát is magában foglalja.

Az Akademia hálás örömmel vette az értesítést; s felhíva levén egyszersmind, hogy a Konstantinápolyba a mondott célra küldendő szakférfiakról, utazásuk idejéről, a szükséges költségekről úgy arról is jelentést tegyen: hogy mely mérvben képes ezen költségek fedezetéhez sajátjából járulni az Akademia, — ezen ügy véleményadás végett archaeologiai és nyelvtudományi vegyes bi-

[2]

zottsági ülésben rendeltetett tárgyalatni.²

Az adott vélemény³ alapján szerencsém van e nagy fontosságú ügyben a következőket Excellentiád elébe terjeszteni.

Mindenek előtt szükséges hogy a könyvek összeiratása és egy catalogue raisonné készítése végett Konstantinápolyba indítandó küldöttség több tagból álljon, mivel így a

¹ Lásd a 623. számot.

² Vö. a 636. számmal.

³ Vö. a 634–635., illetve a 639. számmal. A következő bekezdésben függő beszédben lényegében Henszlmann 634. számon közölt szövege olvasható.

valószínűleg nagyterjedelmű munkát több oldalról lehetne felfognia és gyorsabban be is végeznie, s csak így volna képes az Akademia tudomást szerezni a könyvek nemcsak bibliographiai, hanem egyszersmind művészeti értékéről is. A küldendő tagok nagyobb száma szaporítaná ugyan az uti költségeket, de nem a Konstantinápolyban tartózkodás költségeit, mert e részben a budget nagyobb voltát helyreütné a munkának sokkal gyorsabb befejezése. Ide járul, hogy a régi kéziratok olvasásában a bizonytalan helyek kiderítésére a szakavatott olvasók száma a legbiztosabban és leggyorsabban szokott eredményre vezetni, valamint általában a tényállások hitelessége növekszik az azokat előadó tanúk száma által, kik egymást könnyebben kiegészíthetik, ellenőriz-

[3]

hetik; a mostani kedvező körülményeknek könnyen ellenkezőre változhatása pedig azt kívánja, hogy a munkálkodás Konstantinápolyban lehető gyorsan hajtassék végre. Ezenél fogva [az] akadémiai küldöttség, melynek július végén kellene útnak indulnia, öt egyénből állana, név szerint: Toldy Ferencz és Ipolyi Arnold r(endes) s Henselmann Imre, Rómer Flórián és Budenz József l(evelező) tagokból. Tekintettel a konstantinápolyi viszonyokra a küldöttség mindenik tagjának napidíja 25. francban lenne megállapítandó az uti költség s a keleten szokásos ajándékokon és a megbizottaknak általános jutalmán kívül.

A költségeknek, melyek két hónapra terjeszkedő Konstantinápolybani tartózkodás esetére, előleges számítás szerint egy személyre 2500 Francba kerülnének, részben az Akademia általi viselését mi illeti: az Igazgató Tanács f(olyó) e(vi) jan(u)ár(iu)s 21-én tartott ülésében, kénytelen volt, noha

[4]

teljes felismerésével az ügy rendkívüli fontosságának, odanyilatkozni, hogy a midőn az adó, és az ezévi rendkívüli költségek⁴ miatt még magát az Akademia tudományos működését is meg kellett szorítania, a pénztár egyáltalában nincs oly helyzetben, hogy ezen egyiránt tudományos és hazafiúi vállalat költségeihez bármi-részben is járulhasson.

Ezeknek előterjesztése után nem marad egyéb hátra, mint hazafiúi köszönetet mondván Excellentiádnak erélyes buzgalmaért, mellyel az ügyet felkarolni méltóztatott, s ide-mellékelvén az Archaeologiai Bizottságnak az öszves Akademia helyeslésével találkozott legujabb emlékiratát,⁵ mely a Corvina tetemes részének Konstantinápolyba kerülését s még jelenleg is ott létét, tehát a további nyomozásoknak szükséges voltát bővebben fejtegeti, az Akademiának közreműködését ismételve is felajánlanom, maradván teljes tisztelettel Excellentiádnak,

Nagyméltoságu Gróf Úr,
Magyarország Királyi Helytartója
alázatos szolgája

Pest, május 8-án 1864.

[Sz. E.]

⁴ Értsd ezen az MTA székháza építkezéseinek költségeit.

⁵ Az ide mellékelt irat vélhetően nem Henselmann konkordanciajegyzéke, hanem Toldy előadásának szövege volt, lásd a 662. számot.

Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének
Sopronból Pestre, 1864. május 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 208, [2. levél]

Előzményét lásd a **660.** számon.

[1]

Theuerster Freund!

Besten Dank für die so schnelle und so befriedigende Erfüllung meiner Bitte! Dennoch habe ich noch mancherlei weitergehende Anliegen, die ich Ihnen, auf Ihre Gute bauend vortrage.

Herr Hornyánszky wird Ihnen den Abdruck des Testamentes, welchen ich 1859 veranlaßt habe,¹ einsenden. Mit diesem in der Hand, möchte ich Sie bitten, eine zweite Oculata vorzunehmen und zu vergleichen, ob die Copie auch zwar mit dem Original übereinstimmen. Ein geschichtskundiger Freund von mir, Pfarrer Elze in Laibach, hat zu seiner Zeit an einer und der anderen Stelle Bedenken laut werden lassen. Zweierlei insbesondere ist es, worauf ich Ihr scharfes Augenmerk zu richten bitten möchte:

1. Ob Zeile 18 von unten bei dem Passus: Socrüs Nürüm Nürüs Socrum,² wirklich einige Worte unleserlich sind?

2. Ob in der Unterschrift Melanchtons statt „praeceptoris“ der Dativ praeceptoris steht?

[2]

Ferner wünschte ich überhaupt Ihre Ansicht darüber kennen zu lernen, ob es ein nützliches und dankenswerthes Unternehmen sei, die Publication dieses Testamentes ins Werk zu setzen. Ich erinnere mich nicht, ob ich Ihnen von meinem Vorhaben etwas mitgetheilt habe. Es werden am 11. Februar 1865 dreihundert Jahre sein, daß der erste entschieden im evangelischen Geiste lehrende Prediger, Simon Gerengel, sein Amt hier³ angetreten hat. Gamauf in seinem handschriftlichen Nachlaß setzt diesen Tag als den der dritten Säcularfeier der hiesigen Gemeinde an.⁴ Die Restauration unserer Kirche mit dem bereits vollendeten Thurme und den morgen einzuweichenden Glocken⁵ bereitet dieses Fest vor. Ich möchte dazu ein historisch–artistisches Werklein liefern, welches das Facsimile des im hiesigen Stadtarchive aufbewahrten Originalbriefes Luthers,⁶ der Abdruck des Testamentes und das Bild Melanchthons, abgenommen von dem achten

¹ Azaz Hornyánszky Viktor az *Evangelisches Wochenblatt* kiadójaként, vö. a **660.** számmal.

² A Fabiny Tibor által közölt olvasatban – lásd: FABINY 1982 –: „vnd wiederumb Socrüs Nürüm Nürüs Socrüm.”

³ Azaz Sopronban.

⁴ Gottlieb Gamauf a soproni gyülekezet kéziratos történetében (Soproni Evangélikus Levéltár).

⁵ Azaz a soproni evangélikus templom új tornyát és az abban elhelyezett harangok szentelését.

⁶ Luther Márton levele Dorothea Jörgernek, 1537. június 3.; kiadva: PAYR 1910, 19–20. (Eredetije Sopron város levéltárában, másolata Gottlieb Gamauf kéziratában.)

Albrecht Dürer-Kupferstich, den mir einst Pulszky geschenkt, enthielte. Den beiden Schriftstücken müßten historische Erläuterungen beigegeben werden. Was sagen Sie dazu? Wird es nicht am besten sein, wenn man die Photographien (Brief und Melanchthon) an Wigand nach Leipzig schickt und die lithographische oder xylographische (welche?)⁷ Vervielfältigung, so wie überhaupt die Ausstattung

[3]

des Werkleins dort geschehen läßt? Ich bemerke noch, daß der hiesige Brief bisher ungedruckt und unbekannt ist. Ich war der Erste, der im Jahr 1858 denselben im Evang(elischen) Wochenblatt mittheilte. Damit Sie denselben kennen lernen, lege ich die erste photographische Copie bei, wozu ich bemerke, daß der Photograph bei den späteren Bilder ein größeres Maß, nämlich das natürliche der Handschrift, in Anwendung gebracht hat. Die Erklärung des Briefes in N° 47 des Evang(elischen) Wochenblattes 1858 rührt von Elze her.

Um auf Ihr gütiges Schreiben zurückzukommen, so wünschte ich noch zu erfahren, ob die Unterschrift „Crunziger“ wirklich als ein lapsus calami⁸ anzusehen sei; ferner, ob auf dem zweiten Titel unter c) zu lesen: „davon Copia T. VIII. Act. Luth. f. 846“ &c⁹ *Acta Lutherana folio*?

dann: ob bei der Notiz: „Ex cimeliis Librorum D. (Domini)“?) &c¹⁰ comparavit N. Jankovich¹¹ *ab* aureis 40 anno 1804“ wirklich die Präpositive *ab* erscheine, da dies eine sonst kaum übliche Construction ist: comparare *ab*!

Endlich, ist der Zeitpunkt nicht bekannt, wann Jankovits dem Ge(nera)lconvent dieses kostbare Geschenk verehrt hat? Wie stimmt das: „Jankovich Miklós Gyűjteménye 1830“ mit dem „comparavit 1804“ zusammen?

Darf ich, wenn die Publication erfolgt, Ihren wohlklingenden Namen nennen?

Ist denn das Schreiben an den Landgrafen Philipp von Hessen auch im Besitz des Generalconventes?

[4]

Ich gratulire Ihnen von Herzen zu den herrlichen Resultaten Ihrer Forschungen. Das Leben des Künstlers ist das schönste in der Welt. Welch eine Existenz habe ich dagegen! Fortwährender Kampf mit der Rohheit und mit materieller Noth. Es sind dermalen acht lebende Kinder und eine Schwiegermutter zu ernähren. Letzterer hat Emresz am 15 October 1863 das rechte Bein amputiert. Mein ältester Sohn Franz¹² hat vor 5 Jahren bei Förster in Wien angefangen und setzt seit Herbst 1862 seine architektonischen Studien an der königl(ichen) Bauacademie in Berlin fort. Ich werde Ihnen den jungen Mann zu seiner Zeit vorstellen und Ihrer Gunst empfehlen. Er hat viel guten Willen und eine nicht ungeschickte Hand.

⁷ Azaz: litográfiában vagy fametszetben (melyikben?).

⁸ Azaz: tollhiba.

⁹ Az ejtett „ec“, nyilván a fenti értelemben. (Vö. a 669. számmal is.)

¹⁰ Mint az előző jegyzetben.

¹¹ Nicolaus Jankovich.

¹² Kolbenheyer Ferenc. Vö.: GÁBOR 2009.

Storno war 1849 noch ein wenig bekannter Mann. Er hatte mich damals kaum einigemal besucht. Außer ihm haben wir hier einen Tischlergesellen, leider mit dem Beinfraß am Fuße behaftet, in dem gleichfalls ein eminentes Zeichentalent steckt. Als ich denselben vor 2 Jahren dem seligen Förster vorstellte, nahm er ihn sofort gegen Bezahlung in seine artistische Anstalt auf. Doch nahm sein Uebel so sehr überhand, daß er zurückkehren mußte. Carl Hauser zeichnet Retzsch'sche Outlines¹³ in einer Vollendung nach, daß man Mühe hat, die Copie vom Original zu unterscheiden.

Emresz, Lehreiber, Altdörfer und meine Frau erwidern Ihre Grüße auf das freundlichste. Wegen Ihrer Strabanzer-Entdeckung¹⁴ können Sie außer aller Sorge sein, vielmehr mit voller Gewißheit darauf rechnen, daß wenn Ihre Forschungen Sie einmal hierher führen und hier interniren sollten, Sie von Ihrer Freunden auf den Händen getragen würden, sonderlich von

Ihrem

aufrichtig ergebener

Oedenburg, 10 Mai
1864.

Moritz Kolbenheyer.

[Sz. E.]

¹³ Az angol kifejezés (körvonalrajzok) használatából következtetve: *Retsch* 1849.

¹⁴ Értsd: felfedező csavargásai.

**Rohn Alajos és Grund Ede árajánlata Kolbenheyer Mór tervezett
Luther-kiadványának litográfiáiról
Pest, 1864. május 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 208-ban**

Henszlmann nyilván azt javasolta Kolbenheyer Mórnak, hogy tervezett kiadványában – vö. a **660.** és **667.** számmal – a Luther-kéziratot reprodukáló litográfiákat ne Lipcsében, hanem Pesten készíttesse. A Rohn és Grund vállalkozás árajánlatát Kolbenheyer valószínűleg Henszlmann-nak azzal a levelével kapta meg, amelyre a következő számon közölt levélben válaszolt, de talán csupán ismertetve, mert az irat Henszlmann hagyatékában maradt fenn.

[1]

Kostenüberschlag der lithog(raphisch) anzufertigenden Handschriften (M. Luther)¹ in zwei und ½ Bogen Stärke, mit Einschluß des Papieres (2 Reiß 13 Buch) zu 500 Exempl(aren) und 4 Reiß 16 Buch zu 1000 Exemplaren, Acht Seiten Schrift und 2 Seiten Wasserzeichen und Ribben

500 Exemplaren kostet

f 100 öst. W.

1000 d(e)tto

f 149

Pest am 10 May 1864.

Hochachtungsvoll
Rohn & Grund

[Sz. E.]

¹ Martin Luther.

Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének
 Sopronból Pestre, 1864. május 26.
 Kassa, VSMRP, p. č. 208, [3. levél]

[címezés a hátoldalon:]
 S(eine)r Wohlgeboren
 Herrn Dr. Emrich Henszlmann
 Mitglied der ung(arischen) Akademie &c¹

Pesth,
 Dorotheergasse, Wurmhof

[1]

Verehrter Freund!

Haben Sie besten Dank für Ihre zweite freundliche Zuschrift! Ich bin ganz einverstanden mit Allem, was Sie in Vorschlag bringen. Aber 14 Tage Geduld! Ich habe vorgestern an meiner Freunde in England geschrieben und um den nöthigen Vorschuß zur Publication der Documente gebeten. Geht meine Bitte in Erfüllung, so schicke ich Ihnen sofort die beiden Photographien Melanchthons und des hiesigen Lutherbriefes sammt dem Bittgesuch an Baron Prónay.² Werde ich von dort aus abschlägig beschieden, so muß ich freilich nach einer andern Quelle mich umsehen, denn daß ich selbst die dreihundert Gulden nicht besitze, brauche ich Ihnen wol nicht zu sagen.

Ueber das gerettete Augenlicht unserer Freundes Wrchovszky empfinde ich die größte Freude und bitte demselben dies, sammt meinem Glückwunsche zu erkennen zu geben.

In Erwiederung Ihrer freundlichen Grüße

Ihr

herzlich ergebener

Öd(en)b(ur)g 26 Mai
 1864.

Moritz Kolbenheyer

[Sz. E.]

¹ Valójában ejtett „ec”, nyilván a fenti értelemben.

² Prónay Albertnek, a magyarországi evangélikus egyház főfelügyelőjének, a mondat következő részéből ítéltetve nyilván a kiadás költségeit kérve.

Philipp Anton Dethier az MTA-nak

Isztambulból Pestre, 1864. május 30.

Budapest, MTA KK, RAL, 553/1864, 7. irat¹ és ad 460/1864

Anton von Prokesch-Osten isztambuli internuncius az MTA hozzá intézett levelét – lásd a **665.** számot –, amelyben Szalay László az Archaeologiai Bizottság véleménye alapján az MTA kétélyeit fejezte ki az iránt, hogy az internuncius által küldött corvinajegyzék teljes lenne, illetve amelyhez, ennek alátámasztására, – minden bizonnyal – csatolták Henszlmann konkordancia-jegyzékének német nyelvű példányát – vö. a **655.** számmal –, amelyet az internuncius átadott az általa Pestre küldött lista – vö. a **647.** számmal – készítőjének, Philipp Anton Dethiernek, aki ezzel a levéllel személyesen vette föl a kapcsolatot az MTA-val, s kicsit sértődötten megírta összeállításának készítésének részletes történetét, és érvelt amellett, hogy a szultáni könyvtárban található ún. nyugati kódexek közül csak azok voltak vagy lehettek talán corvinák, amelyeket az ő teljes katalógusának Prokesch-Osten által Pestre küldött kivonata felsorolt.

Érkeztetési rájegyzés Csengery Antal kézírásával,² az első oldal bal felső sarkában az eredeti iktatószám: „242. sz(ám)”, jobbra fenn: „Vettem junius 13. [/] 1864”.

A levél 5. oldalán, a 6. pontban leírt kódex címlapjáról Dethier küldött egy általa készített rajzot, ceruzával vonalozott sorokba vörös tintával rajzolva, és alája írta a reprodukált szöveg olvasatát. A rajz Henszlmann corvina-konkordanciajegyzekebe – lásd a **655.** számot – betéve és annak mellékleteként számozva – ad 460/1864 – maradt fenn.

A levéllel küldte Pestre Dethier a francia nyelvű kéziratát annak a tanulmányának, amely majd 1868-ban jelent meg az MTA Évkönyveiben.³

[1]

Löbliche K(önigliche) Ungar(ische) Akademie
der Wissenschaften

S(ein)e Exzellenz[,] der k(aiserliche) k(önigliche) Internuntius Herr Baron von Prokesch-Osten hatte die Gnade mir Einsicht nehmen zu lassen von einer Zuschrift der löbl(ichen) Akademie v(on) 5^{te(m)} dieses Monats,⁴ sowie von den angebogenen⁵ Berichte der Commission für die Erforschung der Corvina dahier.

Die Stellung, welche ich in dieser Sache einnehme, legt es mir als eine Pflicht auf, offen, wahr und ohne irgend einen Rückhalt folgende, im Interesse der Sache liegende Auseinandersetzungen, Aufklärungen und Vorschläge zu machen, wodurch sich die Irrthümer und Täuschungen im Kommissionsberichte auf das Positive zurückführen.

Ich beginne mit *Thatsachen*, die der löbl(ichen) Kommission noch unbekannt sind.

¹ A II. világháború utáni újraktatáskor képzett csomó Dethierhez kapcsolódó iratokból.

² Szalay László betegeskedése idején, majd halála után, Arany János titkárrá választásáig, azaz 1865 januárjáig Csengery Antal látta el a titkári feladatokat.

³ Vö.: *Dethier 1868*.

⁴ Vö. a **665.** számmal.

⁵ Értsd nyilván 'csatolt', azaz *beigebogen* értelemben. Vö. a **655.** számmal.

Man stellt sich noch immer die hiesigen nicht muselmänischen⁶ M(anu)S(kripte)⁷ des Serails als in Kisten, Kellern und wer weiß wo versteckt vor, von wo sie bei Nachfragen herausgeholt werden.

Es ist jetzt eine bestimmte Anordnung getroffen, nach welcher der Sultan zwei Bibliotheken hat; die Eine umschließt alle M(anu)S(kripte) u(nd) gedruckte Bücher seiner Vorgänger; die And[e]re ist seine persönliche, welche gleich nach seinem Tode aufhört, um mit der ersten vereinigt zu werden.

In dieser 1sten[.] mitten im Serail sind die griech(isch-)lateinisch(en) M(anu)S(kripte)[.] mehr 100 an der Zahl[.] zusammen auf Tischen aufgestellt, und nur mit Decken gegen Staub geschützt. Diese Vorkehrung ist getroffen, seit im vorigen Jahre Napoleon III ein Mitgleid der Akademie von Paris (Herrn Müller,⁸ wie ich höre) hergesandt, um wegen Cäsars Commentarien die codices

[2]

genauer zu besichtigen, und seit H(err) Newton, Conservator am Museum in London, im Dezember v(origen) J(ahres), einen ähnlichen Zweck verfolgend 14 Tage darauf verwandte. Des erstern Thätigkeit hat einige Ordnung in die Sammlung gebracht. In jedem Buche liegt ein Zettel, von ihm angefertigt, mit Abschätzung der Zeit und Angabe des Inhalts, aber sehr generaliter und ohne genauer einzugehen, wobei natürlich viele Irrthümer, weil sein Hauptzweck der Cäsar war. Ebenso hat H(err) Newton, wie es scheint, nur den Heron im Auge gehabt, wollte daher auch einen Gelehrten aus England herschicken, der die M(anu)S(kripte) desselben copiren sollte. Seiner Freundlichkeit verdanke ich, nach 18 Jahren meines Hierseins, die erste Zulassung zu jenen von Türken und Nicht Türken mit Cerberus-Augen behandelten Schätzen. Dr Mordtmann war dann auch wieder einmal da, und zeigte mir nun an, daß er sich 3 Codices bei Seite gelegt, welche er zu bearbeiten gesonnen sei, nämlich den Kritoboulos,⁹ die Archipelbeschreibung¹⁰ und den Tacitus. Seitdem ist ein halbes Jahr verflossen, und außer mir hat sich *keine* Seele um die codices weiter bekümmert.

Da S(ein)e Exzellenz¹¹ mein erstes Zusam(m)engehen mit Herrn Newton als von großem Vortheile ansahen, und für einen Fingerzeig hielten, daß für die k(önigliche) ung(arische) Akad(emie) es dringend seÿ, sich nicht überholen zu lassen, empfahl er mich wärmstens bei der türkischen Behörden zur genauern Erforschung der codices des Serails, speziell aber der Corvina.

So gab ich mich dann mit Ernst und unermüdlichem Eifer an die Arbeit. Mein Verzeichniß ist daher kein quasi Namensverzeichnis, wie alle bis dahin angefertigten Katalogen (worüber sich doch die löbl(iche) Kommißion nicht hätte täuschen sollen, und namentlich ein Artikel „Tacitus“ nicht mehr hätte schreiben dürfen, daß der codex

⁶ Értsd: muzulmán.

⁷ Dethier a *kéziratok* szót itt és általában – de nem föltétlenül – „MSS” formában rövidítette.

⁸ Emmanuel Millert.

⁹ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

¹⁰ Cristoforo Buondelmonti *Liber insularum Archipelagi* című művéét. (Modern kiadásai egy düsseldorfi kéziratából készültek.)

¹¹ Anton von Prokesch-Osten.

unedirt sey). [*]¹² In meiner ursprünglichen Notiz über den hies(igen) Cod(ex) des Tacitus, welcher 7 Seiten in 4to bedeckt, und Jedes alinea's anfangsworte enthält, ist dies mit dem edirten Tacitus verglichen, und jedes Buch Capitel und & der edite zubemerkt. Ich konnte also im gedrängten Auszug mit vollen Gewißheit sagen, daß dieser Cod(ex) des Tacitus *nichts* enthält, was nicht edirt wäre.[*]

Aus diesem von mir angefertigten Kataloge geb' ich S(eine)r Exzellenz zur Ueber-sendung, weil es derselbe ausdrücklich so verlangte, nur den Auszug bezüglich auf die *Corvina*, nämlich 14 erweisbare (wozu noch 2 von mir übersehene zuzufügen) und einige andere, welche möglicher Weise auch einst der *Corvina* angehört haben könnten.

Alles übrige habe ich aber ebenso katalogisiert. H(ernn) Dr. Mordtmann's Äußerung, daß von der Bibliothek der Paläologen nichts in der Serailbibliothek jetzt vorhanden seÿ, ist noch problematisch. Allerdings habe ich in einem

[3]

der M(anu)S(kripte), welches das Leben des Sultans Mahomed II. in griechischer Sprache ihm gewidmet, von Kritoboulos Nesiotes enthält¹³ (also gewiß nie in Ofen war) folgende wichtige Stelle notirt, wo die Rede von den Bibliotheken der griechischen Kirchen und Paläste bei Gelegenheit der Eroberung durch die Türken ist. Da heißt es nun:

Βίβλοι τε ἱερὰι καὶ θεῖαι, ἅλλα δὴ καὶ τῶν ἔξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἱ πλεῖσται, αἱ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο, αἱ δὲ ἀτίμως καταπατῶντο, αἱ πλείους δὲ αὐτῶν, οὐ πρὸς ἀπόδοσιν μᾶλλον ἢ ὕβριν, δύο ἢ τριῶν νομισμάτων ἔστι δ' ὅτε καὶ ὀβόλων ἀπεδίδοντο.¹⁴

Die Stelle ist doppelt interessant, weil man den fanatischen Kindersinn der Türkischen Eroberer so meisterhaft darin gezeichnet findet, und daraus auch ein Licht für ihr Verhalten anderswo erhält. Höchstens hat das Kind Lust am Bildchen mit schönem Golde, und so fänden die prachtvoll illuminirten *Corvina* wahrscheinlich *allein* Gnade.

Wenn also die Palæologina verschludert wurde in dieser ersten Wuth: so konnte später wieder etwas zurückwandern. Ging ja sogar der *corvinische* Codex des lateinischen Polybius durch den Sultan an Ibrahim Pascha¹⁵, und kam nach dessen Tode

¹² A csillagok között Dethier ide tartozóként jelölt, az oldal aljára írt beszúrása vagy lábjegyzete.

¹³ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

¹⁴ Kritoboulos, *Historia*, I, 73 (§ 246). Dethier átiratán alapuló budapesti kiadás Szabó Károly magyar fordításával: *Kritobúlosz* 1875. További kiadások: *Critobuli Imbriotae Libri quinque de rebus gestis Mechemetis II.* (Fragmenta Historicorum Graecorum, ed. Carolus Müller, Victor Langlois, V.), Parisiis, 1870, 40–161; változatlan utánnyomása: Cambridge etc., Cambridge University Press, 2010. – *Critobuli Imbriotae Historiae*, ed. Diether R. Reinsch, Berlin, de Gruyter, 1983 (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, 22). – *Kritoboulou tou Imbriou Istoria*, ed. Diether R. Reinsch, Photini Kotovou, Athens, Ekdoseis Kanaka, 2005. A szövegrészlet a templomok kifosztásáról szól Konstantinápoly 1453-as elfoglalása során: „Liturgikus és vallásos tartalmú könyvek, de világi tudományokkal foglalkozó könyvek és filozófusok művei is szép számmal részben a tűz martalékai lettek, részben pedig tiszteletlenül megtaposták őket, ám közülük a legtöbbet – nem annyira a nyereségért, mint inkább megvetésből – egy vagy két érmeért, de volt úgy, hogy akár aprópénzért is, eladták.” [Átirat és jegyzet: Zs. E.]

¹⁵ Azaz: Ibrahim Machar. (A kódex ma: OSZKK, Cod. Lat. 234.)

wieder an den Sultan. In dem Bazar wurde mir voriges Jahr ein Paläologen Evangelium zum Verkauf angeboten.

Auffallend und *positiv* sind *alle* codices des Serails, welche *erweisbar* Corvina sind, nämlich die schon in meinem ersten Auszug genau beschriebenen 14 und die 2 überschauene [*]¹⁶ diese 2 cod(ices) enthalten beide *Simon Ianuensis* liber Synonymorum lateinisch[,]¹⁷ eigentlich ein lateinisches Fremdwörterbuch. XV. Jahrh(undert)[*][,] also 16 Stücke *alle*, sage *alle*.

Lateinisch

d(as) h(eißt) entweder lateinische Autoren, oder in's Lateinisch übersetzte Griechen. Ich überlasse es der löbl(ichen) Akademie darüber weiter nachzudenken.

Die löbl(iche) Commission redet ferner von 2 Stadien der Behandlung. Ich erlaube mir noch ein drittes hinzuzufügen oder vielmehr vorzusetzen. Das erste Stadium ist nämlich das Cerberusstadium; das zweite die *genaue* Katalogisierung und das 3te die Ausbeutung für die Wissenschaft.

Das erste Stadium, jenes des herrschenden Cerberismus[,], besteht darin, daß die Besitzer niemanden gerne zulassen, und daß die durch irgend ein Glück flugweise Zugelassenen, es für ihre Hauptaufgabe ansehen, and(e)re abzuhalten, zu entfernen und auszuschließen, obgleich sie selbst auch nur ungarische, flüchtige Notizen bringen. Diese

[4]

ihrer Natur nach größtentheils mehr oder weniger irrthümlich werden dann zusammengetragen. Dasselbe Buch wird von dem Einen für dieses, von einem And(e)ren für Jenes angesehen die Fama bemeistert sich derselben, und es entstehen zusam(m)en gestoppelte sogenannte Kataloge von Büchern, die nie im Serail gewesen sind. Es ist dem ritterlichen Nazionalsinn zu verzeihen, wenn er sich in diesen Träumen gefüllt, und mir ist ein edler Genosse vom heiligen Graal noch lieber, als so manche Kamorra Erscheinung der Neuzeit. Nur dürfte es einer wissenschaftlichen Akademie gemäßer seyn, wenn sie mit etwas prosaischerem und kälterem Blute sich an die Wirklichkeit hält; wovon übrigens selbst in dem Berichte sich bestimmte Symptome zeigen.

Gewiß wird die löbl(iche) Akademie und die geehrte Commission mir beipflichten, wenn ich es ausspreche, daß dieses erste, dieses Cerberusstadium nur zu lange gedauert.

Das zweite Stadium einer genauen Katalogisirung, schon vorbereitet durch die Herreise der löbl(ichen) ungarischen Kommission, beginnt mit Müller¹⁸ und Newton, und ist durch meine Arbeiten ununterbrochen, seit Dezember v(origen) J(ahres) nicht nur als ziemlich vollendet anzusehen: sondern auch endlich mit Emsigkeit zum

dritten Stadium von mir übergegangen, auch der, soviel in den gegebenen Verhältnissen zu leisten möglich ist, geschehe. Ich erlaube mir nur Folgendes anzuführen.

¹⁶ A csillagok között Dethier ide tartozóként jelölt, az oldal aljára írt beszúrása vagy lábjegyzete.

¹⁷ Ma: ELTE, EK, Cod. Lat. 28 és 29.

¹⁸ Emmanuel Miller.

Nº 1. Der griechische *Bondelmonti* (Descr(iptio) Insul(arum) Archipelagi)¹⁹ ist von mir *abgeschrieben*, bis auf ein Heft, welches fehlt. Es ist dieses allerdings nur eine griechische Uebersetzung des Lateinischen Buchs, gemacht, wie es scheint, zur Zeit Bondelmonti's; aber, da sein Latein ein merkwürdiges Kauderwelsch, gemischt mit griechischen und italienischen Wörtern und Formen ist, die bis jetzt Niemand hat verstehen können, die griechische Uebersetzung des codex aber einen guten Styl hat: so ist diese an tausend Stellen wichtiger als das Original. Sie führt den Titel Christophori *Anserini*, welches letztere Wort aus Mißverständniß auch einige lateinische codices in Florenz geben, und (von barbarischen Latein anserinus) soviel als Enseigneur[,] Unterweiser, Führer oder Perieget heißen soll.

Nº 2. Der Codex, den Müller²⁰ und Newton für Codinus²¹ (Müller hat Codius aufm²² Zettel geschrieben) de antiquitatibus Constantinopolitanis angesehen(e)n, der aber ein Anonymus Banduri geschrieben im J(ahr) 1474 vom Kriegsgefangenen [*]²³ kann nur ein griech(ischer) Kriegsgefangener der Türken gewesen seyn, der in seinen Mußestunden, Seelenbalsam in den Erinnerungen der Vorzeit seines unglücklichen Volkes fand; der Codex kommt also schwerlich von Ofen.[*] Michael (Μιχαήλ αἰχμαλώτης [!]) ist, habe ich ebenfalls vollständig abgeschrieben. Dieser

[5]

Anonymus, wenn auch durch manche Details durch Codinus übertroffen, hat aber wegen seiner topographischen Anordnung von der des Codinus, welcher nach den Gegenständen geordnete Darstellungen hat, einen viel höher(e)n Werth für den Forscher, dem es ums²⁴ Wo zu thuen seyn muß. Darum gehört zum Codinus etwas anderes als die Zerschneidung des Anonymus in den Anmerkungen zu jenem, wie es den neuesten Herausgaben der Hist(oriae) Byzant(inae) beliebte. Es muß der Anonymus unzerstückelt in seiner topographischen Reihenfolge herausgegeben werden, und dabei werden die Varianten unser Codex einen bedeutenden Werth haben.

Nº 3 und 4. Die beiden M(anu)S(kripte), welche Hero des alexandrinischen Mathematikers Werke enthalten, habe ich schon zum Theile abgeschrieben. Da mir aber, trotz aller Bemühungen es bis jetzt nicht möglich war auch nur einen der zerstückelt edirten Theile dieses Autors von irgendwoher zu enthalten: so sehe ich mich ausser Stande ein bestimmtes Urtheil darüber abzugeben, ob diese codices auch unedirte enthalten. Jedenfalls dienen sie zu einer neuen Gesamtausgabe dieses so wichtigen und so seltenen Autors.

¹⁹ Cristoforo Buondelmonti szóban forgó művének címe a modern kiadásokban: *Liber insularum Archipelagi*. (Vö. föntebb.)

²⁰ Emmanuel Miller.

²¹ Geórgiosz Kodinosz.

²² Azaz: Auf dem.

²³ A csillagok között Dethier ide tartozóként jelölt, az oldal aljára írt beszúrása vagy lábjegyzete.

²⁴ Azaz: um das.

Nº 5. Das Leben des Eroberers Mahom II²⁵ von Kritoboulos Nesiotes hat mir nun auch H(Err) Dr Mordtmann abzuschreiben überlassen;²⁶ es bildet dieser Autor eine nothwendige Zugabe zu den Hist(oriae) Byz(antinae). Wie aus dem oben gegebenen Citate zu ersehen,²⁷ ist der Inhalt interessant für diese Epoche.

Nº 6. ist der Aufmerksamkeit der geehrten Commission nicht entgangen, und ist auch nochmal in dem letzten Bericht, als *großer griechischer geschichtlicher Codex* erweist. Das beruht jedoch auf einem Irrthum. Schon H(Err) Müller und H(Err) Newton (letzterer durch einen Theologen Mr Curtis verstärkt) erkannten darin eine Bibel, ohne jedoch den Titel vollständig entziffern zu können, obschon Mr Curtis einen ganzen Tag dabei zugebracht. Ich habe den Titel vollständig entziffert, und füge ein fac-simile hier bei.²⁸ Die zum Theil verwischten Buchstaben habe ich restaurirt, und, was nichts Leichtes war, es ist mir gelungen die Bedeutung herauszufinden. Die Wörtertransskription habe ich darunter gesetzt. Daraus erhellt, daß es ein Codex der Septuaginta mit commentar ist, der in den Jahren 1320–30 von Andronicus III von Tapezunt[,] damals noch Kronprinz (Porphyrogennetos) unter seinem Vater Alexios II Megas B(asileus) K(yr) von Trapezunt verfasst ist. Der Porphyrogennetos macht sich ein Verdienst daraus, daß er den Commentar deutlicher und kürzer gemacht, und doch spielt in diesem Abgekürzten der für die alttestamentliche Kritik so wichtige Aristeas, der Alexandriner am Hofe des Ptolemaeus Philadelphus, eine große Rolle. Sein berühmter Brief an seinen Bruder Philocrates folgt gleich hinter dem Proömium. Es dürfe aber eines Theologen Vergleichung nöthig seyn, um zu ermitteln, welche Theile davon des Abschreibens werth sind. Ich besitze übrigens die neueste Ausgabe des Aristeas, im 4^{te}(e)n Bande περὶ τῶν ὁ ἐρμηνευτῶν [!] Κωνσταντίνος ὁ ἐξ Οἰκονόμων 1848.²⁹

[6]

Nº 7. endlich, ist ein auch der geehrten ung(arischen) Commission zu Gesichte gekommener Codex, von dem sie aber nur die erste Zeile nicht ganz richtig abschrieb; was bei der eilenden flüchtigen Untersuchung jedem anderen auch passiren konnte. Selbst Müller's Zettel besagt: „[.]Traduction *Espagnole* de la *politique d'Aristote* du 14e siècle sur parchemin in IV^{to}“. Newton hat das auch angenommen; und es scheint fast, daß dieser Codex früher in den Katalogen, unter dem Titel „*katalanisches Manuscript*“ figurirt hat. — Alle diese Angaben bringen in dem armen Publikum nur eine babylonische Verwirrung hervor, und dienen nur dazu den Glauben zu nähren, daß eine Menge verschiedene codices im Serail vorhanden seyn müssen, die jedoch nie da gewesen sind, und auch nie wieder zum Vorschein kommen können. Deswegen hielt

²⁵ II. Mehmed, azaz a Dethier által máshol használt formában: Mahomed II.

²⁶ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

²⁷ Lásd a levél 3. oldalán.

²⁸ Lásd a tétel végén reprodukálva.

²⁹ Κωνσταντίνος Οικονόμου ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Περὶ τῶν Ὁ' ἐρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς, I–IV, Ἀθῆναι, 1844–1849. Dethier a mű negyedik kötetére hivatkozott, de valószínűleg eltévesztette a kötet kiadási dátumát. A cím („Az Ószövetség hetven fordítójáról”) az Aristeas-levélre utal. A szerző az újkörög felvilágosodás jelentős alakja volt, egyben fontos egyházi személy. [Zs. E.]

ich's für meine Pflicht die codices ebenso sorgfältig in ihrem Äußern als nach ihrem Inhalte zu erforschen und zu beschreiben.

Das *Spanische* dieses codex ist *Italiänisch*, die *Politik* des Aristoteles ist dessen Ethik, und außer diesem opusculum des Stagiriten sind noch eine Menge ander(e)[.] namentlich lateinische Scolastiker in Italiän(ischer) Uebersetzung darin enthalten, als da sind Cato, Cicero, die beiden Seneca, Cassiodor. Ferner ist der codex nicht aus dem 14. Jahrh(undert) sondern wurde gegen 1440 von Johann Darius³⁰ geschrieben, unter Leitung des Kyriacus Anconitanus (gebohren 1391 gestorben 1457)³¹ und der sich eine Zeitlang auf seinen Forschungen in Constantinopel aufgehalten [hatte]. Er hatte den beinamen Pizzicolti.

Nicht nur alle diese Umstände entgingen den bisherigen Besuchern dieser Serail-Bibliothek: sondern man übersah auch ein höchst wichtiges Bild, das sich auf einem der letzten blätter dieses Pergament-Codex befindet.³² Es ist dies eine Zeichnung der berühmten colossalen Reiterstatue Justinians in Bronze, die also der erwähnte Kyriacus, einige Jahre vor ihrer Zerstörung durch die türkische Eroberer von einem Maler Nimphiricus hat anfertigen lassen. Von einer *jüngeren* Hand ist in die Zeichnung der falsche Namen: Fons gloriae perennis Theodosius!³³ hineingeschrieben.³⁴ Sollte hier ein Fingerzeig seyn, daß der codex einmal unter den Corvinis war? Es hätte dann nämlich, weil bei der Zeichnung kein Name war, in Ofen irgend jemand, der den Gegenstand der Darstellung nicht kannte, geglaubt, es stelle einen Theodosius vor; und seiner Meinung gleich hineingezeichnet.

Ich habe der Untersuchung dieser Zeichnung, wegen ihres hohen Werths für Geschichte und Kunst einem besonderen Fleiß angedeihen lassen, und, nachdem die Arbeit abgerundet fertig ist, wollte ich sie eben nach Rom versenden, als ich den Bericht der löbl(ichen) Akademie an S(eine) Exc(ellenz)³⁵ sah.

[7]

Nach reichlicher Erwägung aller Umstände, finde ich mich gedrungen, im wohlverstandenen Interesse der löbl(ichen) k(öniglichen) ungar(ischen) Akad(emie), derselben folgende durchaus sachgemäße Vorschläge zur Erwägung und Beschluß Fassung zu unterbreiten:

1.) Das 1ste Stadium als besichtigt, und das zweite[.] der genauere Codification und Katalogisirung[.] als von mir, soviel menschliche Kräfte vermögen, als vollkommen abgemacht anzuseh(e)n;

2.) Den Traum von möglicher Auffindung sonstiger Corvina fahren zu lassen, und es nur als eine sehr entfernte Möglichkeit anzusehen, in dieser Hinsicht irgendwie von einem Glücksfalle begünstigt zu werden;

³⁰ A keresztnév átírással olvashatatlaná javítva. Johannes Dariusról van szó.

³¹ Ciriaco d'Ancona, másképp: Ciriaco de'Pizzicolti.

³² Ma: ELTE-EK, Cod. Ital. 3.

³³ Az utólagos felirat valójában: FON GLORIAE PERENNIS THEODOSI.

³⁴ Vö.: *Dethier 1868* és a rajz, illetve az ábrázolt szobor újabb irodalmából például: *LEHMANN 1959, SANDE 1986*.

³⁵ Anton von Prokesch-Ostennek.

3.) Das dritte Stadium, nämlich jenes der Benutzung der *codices* für die Wissenschaft, als dasersprießlichste aufzufassen, und darauf *alle Kräfte* der ungarischen Akademie zu concentriren;

4.) Darum aber den Ausdruck *Corvina* nicht zu streng zu nehmen, vielmehr die ganze Collection nicht muselmännischer *Codices* im *Serail* als Solche zu fingiren; wie ja auch die *Kreuzzüge* zum Resultate gehabt, daß hier im Oriente *alle* Europäer Franken heißen

5.) Mich zum Mitgliede der löbl(ichen) ung(arischen) Akademie der Wissenschaften, und der Commission für die *Corvina* zu ernennen; da wegen der unbequemen Benutzung an nur 2 Tagen der Woche, außer den mitunter herreisenden ungarischen Mitgliedern der Commission ein *dauernd* in Constantinopel wohnendes ge(e)ignetes Mitglied unentbehrlich ist, welches durch oft zu wiederholende Kontrolle am Original-Codex selbst, während der Ausarbeitungen entstehende Zweifel oder Fragen löst, und so die Arbeiten gediegener und sicherer macht;

6.) Wenn nicht im Allgemeinen: so doch speziell für die Bearbeitungen der *Corvina*, nach den Vorgängen and(e)rer Akademien v(on) Petersbourg, Berlin, Rom, &c außer in der Landessprache auch Arbeiten in sehr verbreiteten Sprachen verfaßt, zuzulassen, um so viel mehr, als diese *Corvina* für die *ganze* gelehrte Welt bestimmt, so ein unsäglich größeres Publikum haben werden, als wenn sie *nur ungarisch* abgefaßt sind; – oder überhaupt die *Corvina* als *bilinguae* zu publiziren;

7.) In so fern dies nicht schon geschehen, einen Fonds für die Bestreitung der Bearbeitung der *Corvina* zu bilden.

[8]

In der festen Ueberzeugung, daß eine löbliche k(önigliche) ung(arische) Akademie der Wissenschaften diese Vorschläge als sachgemäß, und im Interesse der schönen Aufgabe ansehen werde, finde ich mich bewogen, die schon fertige französisch geschriebene Arbeit über die Statue Justinians beizuschließen.³⁶ Die löbliche Akademie ist durch diese druckfertige Abhandlung in Stand gesetzt, gleich mit einer Arbeit über die *Corvina* vor die gelehrte Welt zu treten, und zwar *zuerst*. Etwas Wirkliches aus den Schätzen der hiesigen *Corvina* leisten, thut endlich Noth, wenn nicht and(e)re vorgehen sollen. Ich halte es darum für überflüssig zu sagen, daß, im Falle meine Vorschläge sich durchaus nicht annehmen lassen, ich in Bälde eine geneigte Antwort erwarte, welche mir meine Arbeit zur anderweitigen Verfügung stellt.

Allenfallsige Verbesserungen oder Zusätze Seitens der löbl(ichen) Akad(emie), oder des geehrten Comites, welches hoffentlich noch eine freundliche Erinnerung meiner bereitwilligen Hilfe behalten hat, können nur dankbar von mir angenommen werden: denn Niemand weiß und kann Alles, und niemand ist des Irrthums bar. Namentlich wird es mir sogar erwünscht seyn, wenn in dortigen Bibliotheken Tiraboschi Hist(oria) della lit(eratura) Ital(iana) Milano 1824. 8^{vo}³⁷ vol VI. p. 263 sq. oder im Itinerario di Cyriaco Anconitano ed. Mehus³⁸ nachgeschlagen wird, welches *genau* die Jahre waren,

³⁶ Vö.: *Dethier* 1868.

³⁷ *Tiraboschi* 1772–1782 2. kiadásának VI. kötétében (Milano, 1824).

³⁸ *Kyriacus* 1742.

in welchen dieser Cyriaco in Konstantinopel war. Ich habe nur annähernd auf das Jahr 1440 geschlossen (geb(oren) 1391. gestorben 1457).

Uebrigens freue ich mich schon im voraus auf die Herkunft der Mitglieder des geehrten Comité's, die jedenfalls durch ihre Anwesenheit vor zwei Jahren vollkommen Gewißheit über die vorhandenen Corvina gebracht, und einen Anstoß zu ander(e)n Untersuchungen gegeben haben.

Mit der größten Hochachtung habe ich die Ehre zu zeichnen, als der löblichen K(öniglichen) Ungar(ischen) Akademie

Constantinopel-Pera

30^{t(en)} Mai 1864

bereitwilligster Diener

Dr P. A. Dethier

Dir(ektor) d(er) K. K. österr(eichischen) Schule

[B. O.]

Τὸ Τῆς ΠΑΤΕΡΟΣ ἌΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ
 ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ ΦΙΛΟΚΑΤΕΣΤΟΝ ἌΚΡΥ-
 ΡΟΝ ΠΑΝΤΑΓΡΑΦΟΝ ὉΝ Ὁ ΑΓΙΟΣ
 ΠΑΤΕΡ ΤΟΥ ΧΕΥΡΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ
 ΧΕΥΡΟΝΟΜΟΥ ΕἰΣΓΕΤΟΜΕΝΟΝ

τὸ τῆς παλαιᾶς (αἰ. δ' αὐτοῦ) προσημ. ἔπειτα
 μὲν, ἔπος τὸν Φιλογάλε(ν) ἐπέδεικνεν (κῆ) πανθε-
 ναις ὁ Ἀφείας

2ος ~~III~~ (subintell. Andronikos) fil. nagni Basil. Kōi-lacchi II Tzapezastan) nai vivō zōō pēpādon B(he)lēas
 yopia nai āsapeia. o dē ~~II~~ Πορπορομένη-
 K(ίον) Adeion

τοῦ κατακλινέντος εἰς οὐνοῦ μετ' ὧν - (ai.)
κ(γρον) αἰ

—δε καὶ σαφένες:

1864.
Oct 4 60

Heim Ede Henszlmann Imrének
Kassáról Pestre, 1864. június 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 156

[1]

Kaschau am 1^{t(en)} Juni (1)864

Lieber Freund!

Der Beamtenkörper so wie die Einwohner des Abaujvárer Comitats beabsichtigen das lebensgroße Bildniß S(eine)r Majestät des Königs für den Comitats-Sitzungs Saal von einem vaterländischen Künstler malen zu lassen. Dasselbe müßte längstens bis 10^{t(en)} August I(aufenden) J(ahres) ganz fertig loco Kaschau gestellt seyn, da es am Vorabende des Geburts Festes des Königs (am 17 August) aufgestellt werden soll. Auch wünscht man, daß das wohlgetroffene und sorgfältig ausgeführte Portrait des Monarchen auf sinnreiche Weise mit den Emblèmen des Königthums umgeben u(nd) mit einem angemessenen prachvollen Goldrahmen versehen sein. Die speziellen Maßen der Länge u(nd) Breite des Bildes würden später näher angegeben werden.

[2]

Da ich ein Mitglied jenes Comités bin, dem die Anschaffung des fraglichen Portraits anvertraut wurde, so erlaube ich mir im Auftrage dieses Comités dich freundlichst zu bitten, mich *wo möglich mit umgehender Post* in Kenntniß zu setzen, welchen, von den Pester renom(m)irten Malern mit der Anfertigung des Bildnisses mit vollerm Vertrauen beauftragt werden könnte? Ferner welchen Preis derselbe dafür verlangen würde? Deine Kenntnisse und Erfahrungen in Bezug auf die schönen Künste im Allgemeinen u(nd) auf die Malerei insbesondere bürgen dafür, daß wenn wir deinen Rath befolgen, wir in den Besitz eines ausgezeichneten Bildnisses des Königs gelangen werden, und ich erwarte es von deiner Freundschaft daß du dich der Sache annehmen u(nd) mir deine Ansicht möglichst bald mittheilen wirst. Übrigens hoffe ich daß ich dich längstens binnen 14 bis 16 Tagen in Pest besuchen werde, wo wir das Nähere über den fraglichen Gegenstand

[3]

besprochen würden. Noch einmal bemerke ich es, daß ein besonderes Gewicht darauf gelegt wird, daß das Portrait am 10^{t(en)} August sich bereits in den Händen des Comitats Administrators befinde.

In der Hoffnung daß du als Kunstkenner u(nd) Sohn des Abaujvárer Comitats zu dem erwähnten Zwecke deinen Rath uns nicht entziehen wirst, umarme ich dich freundschaftlich u(nd) bin

dein treuer Freund
Eduard Heim

[Sz. E.]

Szumrák Pál Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1864. június 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 374, [4. levél]

Vaknyomásos levélpapíron, a bal felső sarokban a közölt felirat.

[1]

ANTON OSZVALD

PEST

Pest den 1 Juni (1)864.

Lieber Doctor!

Ueberbringer dieses[,] Mr Patterson *reist nach Kaschau & Zipsen* und wünscht die *Gothischen Architecturen* dieser Städte kennen zu lernen.

Ich erlaube mir höflichst zu bitten Mr Patterson von Ihren reichen Architectonischen Schätzen[,] insbesondere jene von Kaschau, Bartfeld & Zipsen[,] das von ihm gewünschte sehen zu lassen,

HochAchtungsvoll empfehlend zeichnet sich

Ihr ergebenester
 Szumrák

[Sz. E.]

Jónás József pécsi őrkanonok cédulája Henszlmann Imrének
Pécs, 1864. június 6.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Henszlmann hagyatékában (a p. č. 391-ben) fennmaradt a pécsi Nádor Szálloda 1866. június 25-i számlája (kézzel kitöltött nyomtatvány), amely szerint Henszlmann végül egy héttel később érkezett: 1866. június 14. és 1866. június 25. között tartózkodott Pécsen. Vö. még a 677. számmal.

[1]

Tekintetes Ur!

Váratlan körülmények által kényszerítve voltam már hat óra előtt Vörös Kanonok Urral elutazni. *Szauter* Urat kérem meg, legyen helyettesem. — Ő Excellentiája, a püspék,¹ betegsége miatt nem fogadhatja el tisztelgését.

Szerencsés utat kívánva maradok

6/VI. 1864.

kész köteles
 szolgája
 Jónás

[Sz. E.]

¹ Girk György.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1864. június 11-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 148. oldal, 88. pont

[a bal hasábban:]

88. Rómer és Henszlmann bizottm(ányi) tagok jelentik, hogy a szatmári Püspök, Ö N(agy)méltósága többszöri szives felszólítására igen érdekes megyéjét archæol(ógiai) szempontból látogatni szándékoznak, mi célból egyenkint 150 fnyi uti költséget kérnek, egyszersmind kérik az Elnökséget, hogy G(ró)f Andrássy György Ö N(agy)méltóságánál a tiszai pályára adandó ingyen-jegyet szorgalmazni sziveskedjék;

[a jobb hasábban:]

mind a két kérés helyeseltetett.

[Sz. E.]

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből

Pest, 1864. június 11-i ülés

Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 148–149. oldal, 85. és 92. pont

[148]

[a bal hasáiban:]

85. Henszlmann jelentést tesz arról, hogy Ipolyi b(izottsági) t(ag) ez idén az apátfalvi templomot tárgyaló értekezést el nem készíthetvén, az jövő évi közleményeink számára elhalasztatik,¹ azonban bemutatja a konstantinápolyi byzanti építményeket tárgyaló érdekes rajzokkal felvilágosított munkáját,

[a jobb hasáiban:]

minthogy azonban ezen jeles értekezés nem éppen magyar arch(aeológiai) tárgyakkal foglalkozik, és így az Arch(aeológiai) közlemények körén kívül fekszik, határozottat: hogy a legközelebbi Akadémiai ülésben felolvastatván² az Évkönyvekbeni kiadása ajánltassék.

[...]

[149]

[...]

[a bal hasáiban:]

92. felemlítvén a káté ügye, és annak szerkesztése, Henszlmann kijelenté, hogy Ipolyi kanonok ur jelenlegi elfoglaltsága miatt azt többé nem szerkesztethetvén, ő Rómer b(izottsági) taggal vállalkoznak annak kiadására;

[a jobb hasáiban:]

mi el is fogadtatván, Rómer megbízott, hogy legközelebbi bécsi útja alkalmával a clichék ügyét elintézzé.³

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Ipolyi 1866a–b* és *Henszlmann 1866n*.

² Lásd a következő számot.

³ Értsd: a Central-Commissionnal.

Beszámoló az MTA osztályüléséről**Pest, 1864. június 13-i ülés*****Budapesti Szemle*, 21. kötet, 68–70. szám (1864), 375–379. oldal**

Annak a műnek, amelyet Henszlmann az isztambuli úton szerzett tapasztalatai alapján írt a bizánci építészetéről, kézírata nem maradt fenn a hagyatékban, így a legtöbb, ami tudható róla, az MTA június 13-i osztályüléséről szóló beszámolóban megjelent összefoglalás.¹

Az osztályülésen – a két nappal korábbi archaeologiai bizottsági ülésjegyzőkönyvvel egybehangzóan, vö. az előző számmal – úgy döntöttek, hogy a tanulmány az MTA Évkönyveiben jelenjék meg, amire azonban nem került sor. (Ennek talán az volt az oka, hogy az Évkönyvekben elsősorban az éves közgyűléseken elhangzott előadásokat közölték, s ezeket az MTA rendes tagjai tartották, Henszlmann pedig az Archaeologiai Bizottság sokszoros javaslata ellenére sokáig nem választották meg rendes taggá, noha ezek a javaslatok újra és újra említik azt is, hogy az MTA tagjai közül ő az, aki a legrégebben levelező tag.)

Tervezett illusztrációs anyagát sem ismerjük, csupán Henszlmann-nak kis, a helyszínen készített vázlatai maradtak ránk – hacsak nem arányelméletének a bizánci építészetéről szóló fejezetéhez szánt, megrajzolt és metszett, de nem sokszorosított tábláit mutatta be ilyenekként.

¹ *Henszlmann 1864j.*

megkereszteltetvén, Katalin nevet vőn fel. Albert király, sőt Pesti Imre deák özvegyének minden ellenmondása daczára, Hunyadi János is, mint országkormányzó, megerősíté Császár Katalint — mint a pesti nép nevezte a török császári házból származott nőt — a már ekkor fejedelmi módon fölépített és fölszérelt ház birtokában. A császár leány Salgói Török Pálhoz, Hunyadi hős udvarnokához ment férjhez. V. László a török elleni hadjáratokban tanusított vitézségért újra megerősíté ez elfoglalt birtokában. Meghalván Salgói Török Pál, Katalin Liptóhi és Gesztelyi Nagy Jánoshoz, szintén Hunyadi egyik hű bajtársához ment férjhez. Nagy Jánost, a német császár elleni hadjárat alkalmával újra megerősítette Mátyás király a ház birtokában.

Katalin halála után (1488. nov.) pesti házat és más javait Orchan bégnek, és férjének nemes Gesztelyi Jánosnak hagyta, úgy, hogy az egyik halála esetében a ház az életben maradottra szálljon. A bég nem tudván örökösödéséről, Nagy János a ház teljes birtokában maradt. Ez, 1496-ban tett végrendeletében, a házat Orchan bégnek hagyta oly feltétellel, hogy kegyes alapítványait és testvére Cselei Nagy János — Cselei Detrik fia — hagyatékát, összesen száz arany forintban, tartozzék kifizetni. Orchan bég még a végrendekezés előtt kimult; Cselei Jánost pedig Kis Györgyné és leánya Ilona (Huszár Péterné), mint Pesti Imre deák örökösei, beperelték. Mivel Kis György 1453-ban a házra nézve ellenmondását csak egy év és egy nap letelte után jelentette be, a peres ház Nagy Jánosnak, néhai Gesztelyi Nagy János testvére, Cselei Detrik fiának ítéltetett oda. Nagy János e házat 1503-ban Bodó Mihály és Péter testvéreknek 432 arany forintért eladta, magára vállalván a szavatosságot is.

A mi Murat Cecust, Dávid Csalopiót és Orchant illeti: meg jegyzi értekező, hogy a történetkönyvekben ily nevű trónkövetelő szultánfiakra nem talált. — I. Mohammed szultánnak (1403—1421) igen sok testvére volt, mint II. Muratnak is (1421—1451), de köztök ily nevűekre nem akadt értekező. II. Muratnak két idősb testvére atyja életében elhalt, két ifjabb a pestis áldozata lett. Talán ezek egyike a mi Murat Cecusunk.

Ez értekezés után Henszlmann Imre lev. tag egy újabb, nagybecsű monographiáját mutatá be a byzanti építészetéről, némi részleteket olvasván fel belőle, s rajzokkal illusztrálván a szöveget. A felolvasott töredékek is mutatták, hogy e mű sok újat, eredeti nyomozáson és vizsgálatokon alapuló igen érdekes adalékokat nyújt a műtörténet azon részéhez, mely a byzanti építészetet tárgyalja. Az osztályülés az évkönyvekbe felvételre ajánlja ez értekezést.

Az újabb kor ítészete — mond értekező — sokszor tulment a szigorban, s igaztalanná lett a byzantiak irányában, mert mivel e nemzetnél társadalmi életének fő jellemét a sülyedés teszi, erősen hitték, hogy ezen életnek semmiféle nyilatkozatában, már a priori se szabad

keresni haladást, de még kifejlődést sem. Azonban itt csatlódás rejlik; mert a művészetben, éppen akkor, mikor szellemi oldala indul sorvadásnak, egy ideig még mindig fenntartja magát a technika, mit mai zene-compositió és előadó virtuosaink legvilágosabban tanusítanak; sőt éppen midőn a szellemi oldal hanyatlik, az ember többnyire a technikára fordítja minden erejét és törekvését, annak kimivelésében és fitogtatásában keresvén a bensőbb érték hiányának kárpótlását. Így a byzanti építészet is nemcsak átszállítója lett a régi római technikának, hanem azt boltozatai szerkezetében még nevezetesen tökélesítette is.

Hazánkban a byzanti épület igen ritka; egyet azonban mégis fedezett fel Storno Tótországban. E ritkaságnak okát abban kell keresnünk, hogy a magyar világ a törökkel való összekoczezanásáig sokkal inkább érintkezett a nyugattal, mint a kelettel, s így maga III. Béla korában is román építészetünket az előbbitől vettük, még pedig már is minden eredményeivel azon befolyásnak, melyet arra a byzanti építészetnek utólagos fejlődése gyakorolt.

Más, és még általánosabb hiány, melyre tanulmányozásaink folytán akadunk, hogy a byzanti építészet sokkal kevésbé ismeretes, mint a középkor egyéb építésze, csak négy munka foglalkozván azal tüzetesebben, u. m. Quast a ravennai, Lenoir a hajdani görögországi, Salzenberg a konstantinápolyi és Verneilh a déli-franciaországi byzanti építményeket tárgyaló munkái. Ha ezekhez hozzá adjuk a mit ide s tova elszórva irtak, p. o. Mertens az atheni domról, Kreutz és Mothes a velencei kúp-építményekről, s legujabban Essenwein a paduai sz. Antal egyházáról, majd mind előszámítottuk, a mi tüzetesebben iratott a byzanti építészetről, annak maradványai közvetlen használatával.

Két esztendővel ezelőtt örömet elfogadván Kubinyi Ferencz barátom szíves meghívását, kísérője lettem, Ipolyival együtt, keleti útjában, s akkor feladatombul tűztem ki, a mennyire Konstantinápolyban rövid tartózkodásunk s a viszonyok engedendik, pótolni némikben azon hiányokat, melyekben az építészeti történelem a byzanti módra nézve bővelkedik. E munka közben szemembe ötlött, hogy a román építészet eddig még nem lett kellőleg összekötve a műtörténetben a byzantival, még pedig azért nem, mert a többi byzanti császároknál erélyesebb Komnenek emlékeit, s Konstantinápoly városának fenmaradt más kisebb építményeit, csak kevésbé méltatták figyelmükre az archaeologok.

Azért tehát ezek közül a vagy éppen nem, vagy kevesebb pontossággal kiadottakat rajzoltam és tanulmányoztam hármaz czélból: a példák szaporítása, a byzanti építészet másod fejlődésű korszakának bővebb ismertetése, s azon rokonság kiüjtetése okáért, mely a byzanti emlékek és hazánk román épületei közt létezik, s mely általában is sok tekintetben a román építészetet magyarázza a byzantiból.

Példáim a következők: a byzanti szárazföldi kerítő falak ma *mewlewí hanc-nak*, eredetileg *polyandra*-nak nevezett kapuja, a *Hebdomon* és *Bukoleon* nevű császári paloták maradványai (a mai *Tekfur* és *Beglik serail*), és a *Fathije* és *Kahrije* mecset, hajdan *Pantepopte* és *Chora* templom.

Szükségessé vált, okszerűen összekötni a felhozott emlékeket a régibb byzantiakkal, kivált magyar munkában, mert irodalmunk a byzanti építészetről még bővebb értekezéssel sem bírván, a jelenlevő legalább ily czímre tarthat igényt, másrészt pedig azt a „Fehérvári ásatások eredményei“ czímű munkám a basilikáról szóló fejezetének mintegy műtörténeti folytatásaként is tekinthetni.

Felhasználván így az imitt-amott előforduló alkalmat, reményem van lassan lassan és külön szakaszokban magyar nyelven előadhatni az építészet történetét, legalább körvonalaiban, melyek rendszeres kitöltését az utánam jövők kedvezőbb körülmények közt, magokra vállalhatják.

A *mewlewí hanc* vagy *polyandra* kapu a régi Theodosiusi szárazföldi kapuk közt az egyetlen egy, mely a jelenkorig fennmaradt, de ez sem maradt ránk egészen régi állapotában, mert ezt is a török a város bevétele után kiigazította, s kiegészítette az ostromlás alkalmával szenvedett kárát; de hogy mégis nagy részben eredeti alakját megtartotta, bizonyítják öt rendbeli feliratai, melyek közül négy görög, egy latin nyelven van szerkesztve. Az utóbbi egyenesen és világosan kimondja, hogy Constantinus, a város főnöke, a falakat Theodosius alatt hatvan nap alatt építette fel.

„Theodosii jussis gemino nec mense peracto
Constantinus ovans hanc moenia firma locavit:
Tam cito tam stabilem Pallas vix conderet arcem.

Egyébiránt tudni kell, hogy Constantinus 16,000 emberrel dolgoztatott, kiknek fele a munkát nyugotról keletre, másik fele pedig keletről nyugot felé folytatta, mindkét rész épen ezen kapu táján találkozván össze; s meg kell jegyezni azt is, hogy 60 nap alatt ezen fal nem épen alapjától fogva emeltetett, már azelőtt is létezett régibb fal, melynek csak földrengés által szenvedett kárait kellett újra helyre hozni.

A kapu maga, építészeti tekintetben, azért igen nevezetes, mert itt már is, az V-ik század közepén, találkozunk féloszloppal, mely a kapunyílást szegélyezi, s maga fölött nyílt félkör ívet hordott, mely építészeti alakzás későbbben a román stýlben mindennapivá vált; itt tehát már teljes előkészítését találjuk annak, a mit sajátos romának volt szokás tekinteni.

A *Hebdomon* nevű császári palotának keletkezési korára nézve Salzenberg óta téves nézet terjedt el, mintha t. i. a mai épület maradványai nem volnának régibbek a IX-ik század második felénél; „mert csakis a 811-től 820-ig uralkodó armeniai Leo császár kettőz-

teté meg ama város falát, melyre Hebdomon lett volna építve későbbben.“ De a palotának elhelyezése és viszonya a város falához mutatja, hogy a két építmény tökéletesen független egymástól, különben is a régi byzanti írók számtalanszor említvén a Hebdomont a IX-ik század előtt, azt velök együtt Konstantin alapítványának kell tekintenünk, azonban úgy, hogy a legrégibb eredetinek semmi részével többé nem bírunk. A mostani maradvány földszinti részének oszlopai hasonlóak levén a sz. Zsófiáéival, igen valószínűleg Justinian alatt építettett. A felső emeletet, mely valaha díszterem volt, jelenleg tető nélküli rom, alkalmasint az 582-től 602-ig uralkodó Mauritius emelte, végre a nagy félkörű terrasse (solarium, Söller) eredetét a 692-től 694-ig uralkodó Philippus császárnak köszöni. Nevezetesekek a palotában, vonatkozólag a román építészetre, a földszinti emelet kapiteljei, domboru virágkehely idomuk miatt, minőt későbbben több első koru román épületben ismét látunk használva; továbbá teremének pilaster-szegélyes nyílásai, végre terrasse-ának igen tetemesen előszőkő gyámkövei, melyekhez igen hasonlóak a későbbi román várak és erődök úgynevezett machiculisei (Pechnasen), melyeket azért hívtak így, mert a gyámkövek közti felnyitható hézagokból olvasztott szurkot vagy forró vizet szoktak önteni a várat alattok ostromlókra.

A Bukoleonnak fenmaradt része a tengeri falakon, a Propontis partján emelkedvén, természetesen újabb e falaknál, melyeket jelen magasságukra Theophilus császár 729 és 842 közt emeltetett; ezen rész tehát, igen valószínűleg, maradványa a 963 és 969 közötti építkezésnek, melylyel Phocas császár a Bukoleon nagyította. — A rom, kiterjedésére nézve, csekély ugyan, de igen nevezetes azért, mert annyira megközelíti a későbbi román stílyt, hogy azt, ha másutt áll, könnyen a XII-ik században emelt román építménynek lehet tekinteni.

A Fathiye mecsetet, a hajdani Pantepopte templomot, Anna Ducaena, Alexius 1081-től 1118-ig uralkodó császárnak rokona építtette; tehát ezen épület már is a román stíly korába esik. A templom egyik képviselője a Komnenek korában keletkezett másod.fejlődésű byzanti építészetnek. Öt, egymástól elkülönített kúpja elrendezésével, byzanti, azaz egyenlő águ keresztet képez, mely ismét nagyobb négyszögbe van foglalva, s ezen elrendezésével hasonlít a velencei szent Márk templomához. A későbbi román építészet szellemében az oszlop majdnem egészen ki van zárva a Fathijéből, helyét az erős, a kúpnak hordására alkalmas pillér pótolván. Kivülről az arkádok oldalán kiszökő falszalagot (Lissenc) látunk alkalmazva, minövel a román építészet is él, sőt a falszalagok épszögű tagozása is hasonlít a román építészetéhez szintűgy mint a román építészetben a tagozott falszalag, itt is félkör ívet hord maga fölött, s ketteje közt mindig félkörbe zárt ablak van. A byzanti másodfejlődésű építészet szellemében ki van zárva a Fathiye tetőzetétől a lejtővonal és csücs,

melyek helyében tetőként mindenütt a boltozat külső domború felülete jelenik meg félkör alakban.

Mint a byzanti Gregoras írja, a Kahrije mecset hajdan Chora templom, egykoru a Pantepopteával, mert ezt is Alexius Komnenus építtette újra, miután az ugyan e telken előbb létezett templom elenyészett. Későbbben megint a templomhoz tartozó kolostort építék újra, de Gregorius világosan megmondja, hogy ezen későbbi kitatarozás alól ki kell venni a telek közepén álló templomot; és Gregoras e körülményeket jól ismerte, mert e zárdában több évig, mint szerzetes élt. Egyébiránt a Kabrijenek feltűnő hasonlatossága a Fathijével, szintén a két templom egykorúsága, vagyis a XI-ik század vége felé eső keletkezése mellett szól. A legnevezetesebb, mi a Kahrijéről megjegyzésre méltó, az hogy keleti részén talán a legrégebbi ív-tám (arc-boutant, Bogenstrebe) fordul elő. Az ív-tám áll két részből: nagy, szabad ég alatti heveder ívből, s nevezetes köztömmel bíró falból, melyhez a heveder ív támaszkodik, második végével az ív a templomot éri, hogy boltozatai oldalnyomását átvihesse a tömör faltámra, s így az egész épület egyensúlyát feltartássa. Az ívtámoknak feltalálását a román építészetnek tulajdonították, legrégebbi példányait látván a kölni kapitól sz, Mária templomáiban; azonban alapos vizsgálat után kitűnt, hogy ezen ívtámok sokkal későbbiek a franciaországi Cluny templomáéinál, melyeket aztán legrégebbieknek kellett tekinteni, de hihetőleg még ezeknél is régebbi a Kahrije ívtáma, s így az ívtám feltalálása a byzanti építészetre szállana, mi igen nevezetes, mert fennebbi állításmat erősíti, miszerint a byzanti építészet a technikát inkább és inkább fejleszté; de ez másrészt azért is igen valószínű, mert a byzanti kúp-építészet legparancsolóbban utalá boltozatai tömörök oldalnyomásával az építést az ívtámok segítségére. — Igaz, hogy Kahrije ívtáma elszigetelten áll a byzanti építészetben, s hogy egész minőségében sem tekinthető rendszeres építészeti tagnak; de más részt nem tagadható, hogy némileg azon elvet követi, melyet az első korszaku byzanti építészetnek némely példányaiban látunk alkalmazva, nevezetesen a nagy Zsófia-templomban, hol a nagy középső kúp oldalnyomását alacsonyabb félkupok felfogják és ellensúlyozzák, betöltvén valamint elrendezésökkel, úgy idomukkal is, a későbbi ki-fejlődött ívtám tisztét.

E kevés megjegyzésből is kitűnik, minő okozatos összeköttetés létezik a román s az azt megelőzőtt byzanti építészet közt, s miként kell tanulmányozni az utóbbit, ha az előbbit alaposan akarjuk megérteni.

Junius 20-án a nyelv- és széptudományi osztálynak volt ülése.

Gönczy Pál olvasott fel egyes részeket Brassai Sámuel

Benkó Károly cédulája Henszlmann Imrének
 Pécsről Pécsre, 1864. június 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

Kis papírdarabon, ceruzával. A keltezésben a nap második számjegye átírással javítva, az érvényesnek tekinthető változat esetleg 17. vagy 19. is lehet. (Vö. a 673. számmal.)

[1]

Igen tiszt(elt) Henszlm(ann) Úr

14/6 64 –

Schmid úrtól úgy értesültem, hogy Gerster úrral tetszett volna Füredre utazni[,] azért nem jöttem tegnap. A külső Catacombából¹ lehet valami, de a templombani Cryptából² alig vagy semmi.

Aláz(atos) szolgája
 Benkó.

[Sz. E.]

¹ Azaz: az ókeresztény (ún. Péter-Pál) sírkamrából.

² Azaz: az altemplomi lejárókból.

Girk György pécsi püspök Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Pécsről Pestre, 1864. június 18.
Budapest, MTAKK, RAL, 643/1864¹

Csak az aláírás saját kezű. Felolvasták az MTA június 27-i ülésén, és közölték az ülésjegyző-könyvek kinyomtatott kivonatában.²

Válasz a 635. számra (vö. még a 638., 641. és 657. számmal). Az ügy folytatásáról lásd a 683–685. számot.

[címzés a 2. oldal alján:]

Nagymélt(óságú) tarkői 's cserneki³ Gr(óf) Dessewffy
Emil Urnak, a Magyar tudom(ányos) Akademia
igazg(atósági) tagja 's t(isztelt) czimü Elnökének
Pesten

[1]

1316./1864
A pécsi Püspöktől

Nagyméltóságú Gróf Elnök Ur!

A Magyar Tudományos Akademiának mult évi Oct(óber) 30^{án} kelt nagyrabecsült leve-
lét⁴ hazafiúi örömmel üdvözlőlvén, nem késtem székesegyházam káptalanával egygyütt
oly intézkedéseket tenni, hogy székesegyházamban, különösen az altemplomba vezető
de elfalazott két két⁵ lejárásban található, és a műtörténeti értéknek nagy jelentékeny-
ségével bíró faragványok 's domborművek, melyek nagy részt falak által elzáratvák, a
honi szobrászat középkori állapotának megismerésére szemlélhetőkké tétessenek. E
czélból a jelenleg fenálló lépcsőzetek, úgy mint vannak, kívül meghagyatván, bellől,
illetőleg az altemplomban mind két részről a régi ambitusok⁶ megfognak nyittatni, és
elmozdíttatván az értelmetlen elfalazás és vakolás, a régi domborművek 's faragványok
előtűnni és napvilágra fognak jönni, a szakértők 's a régiség bűvárok közóhajára, a honni
ősrégi szobrászat megismerésére, és általán a művészet érdeké-

¹ A II. világháború utáni újjraiktatáskor adott szám. (Az iraton nincs érkeztetési rájegyzés.)

² *MTA jegyzőkönyvek II. 1864*, 118, 170. pont.

³ Tollhiba, értsd: csetneki.

⁴ Lásd a 637. számot.

⁵ A „két” szó megismétlése tollhiba.

⁶ Értsd itt: lejáratok.

[2]

nek emelésére. Mind két ambitus mégis bezárható ajtóval leendő ellátva, nehogy avatatlan kezek a domborműveken torzításokat tehessenek, és hogy eme ösrégi maradványok jövőre⁷ kellően megőriztessenek.

A székesegyházon kívül létező földalatti kápolnára nézve a tudos Henszelmann Urnak terve szerint a kápolna fölötti földréteg felfogván ásatni, hogy a kápolna kupja⁸ e nyáron át teljesen kiszáradjon, és mesterséges tapasszal – coementummal [–] bevonatathatván ezen ösrégi maradvány is a nedvesség kártékony hatása ellen mindenkorra czélszerűen megóvassék.

Ezen intézkedéséről van szerencsém Nagyméltóságodat, és az általam mélyen tisztelt Magyar Tudományos Akademiát tiszteletteljesen értesíthetni. Kitűnő tisztelettel maradvány Pécsen 1864ⁱ Junius 18^{án}

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája

Girk György
Pécsi Püspök

[Sz. E.]

⁷ Értsd: a jövő számára.

⁸ Azaz: kupolája; itt: boltozata.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1864. június 20-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 149–150. oldal, 93. pont

[a bal hasámban:]

93. Henszlmann Imre előadván Dethier A, az osztrák cs. kir. konstantinápolyi iskola igazgatója levelét, melyet az akademiához intézett,¹ s mely az archæol(ogiai) bizottsághoz tárgyalás végett áttétetett:

[a jobb hasámban:]

határozottatott:

a) hogy a bizottmány egyáltalán nem tud meggyőződni arról, hogy a dolog a kifejlődés azon stadiumában lenne, melyet tudósító úr levelében előadott.

b) hogy az Akademia köréhez egyedül azon munkák kiadatása tartoznék, melyek [150]

magyar dolgokat foglalnak, vagy egyébként Magyar országot illetnék.

c) hogy Dethier úr kültagnak bizottmányilag ajánltassék és őt saját bizományosának² a Corvina ügyében az Akademia kinevezze.

d) hogy Dethier urnak Justinian szobráról irt czikke az Ak(adémia) Évkönyveiben kiadassék,³ de azért a szerzőnek fennmaradjon azon joga, hogy azt más nyelven is közzé tehesse, sőt ezen czélból az akademia neki a táblákat is felajánlja.

e) Minthogy jelenleg nagyobb alap szerzésére kevés reményünk van, még is kívánatos, hogy az Akademia legalább Critobulust a Monumentákban kiadja; azért hivassék fel Dethier ur, hogy a másolandó munkáról, programot adjon, és személyet tekintve előleges költségvetést is terjesszen fel.⁴

f) La barthe „les palais de Constantinople” czimű munkája⁵ minél hamarább szereztessék meg.

g) Toldy Ferencz b(izottsági) t(ag) megkérített, hogy az Akademiához benyújtandó előleges tervet kidolgozza, és a legközelebbi ülésben felolvassa.

[Sz. E.]

¹ Philipp Anton Dethierét, lásd a **670.** számot.

² Azaz: megbízottjának.

³ Vö.: *Dethier* 1868.

⁴ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

⁵ *Labarthe* 1861.

Az MTA osztályüléseinek jegyzőkönyveiből

Pest, 1864. június 27-i ülés

A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei, 2. kötet, Pest, 1864, 116–117. oldal, 168. pont

Toldy Ferenc az MTA június 27-i osztályülésén terjesztette elő azt a javaslatot, amelynek kidolgozására az Archaeologiai Bizottság utolsó ülésén felkérték, lásd az előző számot. Javaslataira megalakítottak egy ún. állandó Corvina-bizottságot, és egy könyvsorozat tervét is elfogadták, azonban azzal, hogy szemben Dethier és Toldy javaslatával – előbbit lásd a **670.** számban –, ennek kötetei ne „valamely általánosabb elterjedéssel dicsekvő európai nyelven”, hanem magyarul jelenjenek meg, a finanszírozás kérdését pedig az Igazgató Tanács elé utalták. Nem tudni, voltak-e és milyen további, „a tárgyalás folyamában felmerült nehézségek”, mindenesetre Toldy Ferenc, Henszlmann Imre és Rómer Flóris még az osztályülésen bejelentette, hogy az éppen megalakított bizottságból kilép. Vö. a következő két számmal.

Köszönettel fogadtatván e szógyűjtemények, általtétetnek, használat végett, a nagy szótár szerkesztőihez.

165) A jegyző jelenti, hogy Sárközy Títusz úr Horváth Ádám ily című eredeti kéziratát küldé be a M. Tud. Akadémia könyvtárába: „Magyar Arion, azaz: muzsikai hangmértékekre írott énekek stb.“

Köszönettel fogadtatott.

Huszonharmadik (philos. törv. és történettudományi
s összes) ülés.

1864 június 27-én.

Gebhardt Ferencz rendes tag elnöklete alatt.

167) Hunfalvy János lev. tag bemutatá a magyar birodalom természeti viszonyai leírását tárgyzó munkájának eddig megjelent két kötetét; s ez alkalommal egyszersmind az osztrák birodalom, Magyarország és Erdély némely közelebből megjelent térképeit ösmerteté.

168) Toldy Ferencz r. tag az archaeologiai bizottság jelentését adá elő, Dethier levelére s az abban foglalt javaslatokra nézve, a Corvina bibliotheca maradványait illetőleg. A bizottság úgy vélekedik, hogy a mi csak a konstantinápolyi serail-könyvtárban van, mind Corvina-féle codex, s javaslatait következő indítványokban terjeszté elő:

Alakíttassék egy pénzalap, melyhez az akadémia a magu részéről évenként ezer forinttal, s a bizottság által fölhivandó honfiak önkéntes adakozásaikkal, a kormány pedig, mely e végett szintén fölkértnék, az országos szükségekre rendelt pótdóbból segélyezéssel járulnának.

E pénzalapból a Corvina kiadatlan codexei, bár hol találtassanak, Memorabilia Bibliothecae Corvinianae cím alatt, a Mátyás király könyvtára történelmét tárgyzó bevezetéssel, valamely általánosabb elterjedéssel dicsekvő európai nyelven adassanak ki, — e gyűjteménybe előre is felvétetvén Dethier francia munkája Justinian

nagy ércszoborról. A díjazás 10 aranyban állapíttatnék meg a munkák egy-egy ívétől.

Alakíttassék e munkák kiadására az akadémia kebelében egy állandó bizottság, melynek Dethier úr, a konstantinápolyi osztrák cs. iskola igazgatója is tagjává neveztessek ki.

Végül ohajtását fejezé ki az archaeologiai bizottság, hogy a nyelvtudományi osztály Dethier urat, mint a ki állandóan Konstantinápolyban lakik, s a Corvina maradványainak kiadásában fáradozik, a közelebbi nagygyűlésnek külső tagul ajánlja.

E javaslatok oly megjegyzéssel, hogy az első pont pénzügyi része az igazgató tanács figyelmébe fog ajánlítani, s azon módosítással fogadtattak el, hogy a *Memorabilia Bibliothecae Corvinianae* magyar bevezető és magyarázó szöveggel, s az e gyűjteménybe felveendő monographiák szintén magyar nyelven adassanak ki. Az állandó bizottság tagjaiul ugyanazok jelöltettek ki, a kik előbb a konstantinápolyi útra, hozzájuk adatván Kubínyi Ferencz tisz. tag, és Dethier, mint külső tag. A jelentés-tevők azonban, látva a tárgyalás folyamában felmerült nehézségeket, magokat az ez ügyben való részvevéstől fölmentetni kérik: mi iránt a legközelebbi szintén összes ülésre nyilatkozványt fognak adni.

169) Olvastatott a nm. m. kir. helytartótanácsnak Budán f. évi június hó 20-án 34253 sz. a. kelt következő intézménye: „Értésére esvén ezen kir. kormányzéknek, hogy az akadémia pénztára számára a Vitéz József-féle alapítványból az 1845-ik évi Szent András hó 9-én 1941. sz. a. kelt nádori rendelvénynyel állandólag utalványozott 100 váltó, vagyis 42 o. é. frtnyi járulék 1855. január 1-től kezdve többé fel nem vétetett, s azóta a muzeumi alap számadásaiban, mint valódi szenvedőleges hátralék világlatban tartatik, ennél fogva felhivatik az akadémiai elnökség, hogy az eme járulék fejében 1855-ki január hó 1-től 1863-ki october hó végéig járó 371 ftot az ez iránt egy úttal értesített helybeli cs. k. országos főpénztárnál az akadémiai pénztár részéről fölvétetni, és úgy ezen összeget, mint az ezentúl évenként rendesen felveendő későbbi járulékokat is, az idézett nádori rendelvénynyel közlött alapító levélben meghatározott czélokra fordíttatni ne terheltessek?”

Az MTA osztályüléseinek jegyzőkönyveiből

Pest, 1864. július 4-i ülés

A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei, 2. kötet, Pest, 1864, 124–125. oldal, 184. pont

Az MTA következő osztály- s egyszersmind ún. összes ülésén Toldy Ferenc egy nyilatkozatot olvasott föl a június 27-én a Corvina-bizottságból kilépett három tag nevében. Ezt Csengery Antal csupán utalásszerűen ismertette az ülésjegyzőkönyv nyomtatott kivonatában. A nyilatkozat az ülésen elnöklő Dessewffy Emil (a közölt szövegben: „Méltóságos elnök ur”) élénk rosszállásával találkozott.

A M. Tud. Akadémia köszönettel fogadja a meteorologiai észleletekről beküldött jelentést, s azon ígéretet, hogy ez észleletek ezentúl is rendszeresen folytattatni és beküldetni fognak. Miről a fent címzett fő orvos úr levélben lesz értesítendő.

183) A jegyző előterjeszti Dobay József úrnak Pétermezőn 1864. ápril 22-kén kelt levelét, melyben tudatván, hogy az akadémia jegyzőkönyvének 412-ik pontja s a „Hadászat alapelvei“ című munkájára vonatkozó bírálatok közöltettek vele, kéri, hogy a hadi tudományok fejlesztése érdekében szerkesztett és jelen soraihoz mellékelt czáfolata is jegyzőkönyvileg vétessék föl és tárgyalassék. A czáfoló iratban foglalt tantételek fölvilágosítása végett egyszersmind csataleírásokat és rajzokat mellékelt levélíró, melyeket, használat után, saját költségén visszaküldetni kér.

Az akadémiai bírálatokra ellenbírálatok elfogadása és tárgyalása szokatlan dolog lévén, a beküldött ellenbírálat Dobay József úrnak visszaküldetni határozatott.

184) Toldy Ferencz rendes tag maga s Henszlmann Imre és Rómer Flóris lev. tagok nevében is egy nyilatkozatot olvas föl, melyben az akadémiaának a Corvina Bibliotheca ügyében tapasztalt „lelkeseledést kizáró“ eljárásával, „fanyar részvétlenségével“, a közelebbi ülés „hangulatával“ s egy tagnak akkor tett nyilatkozatával indokolják azon jelentésöket, hogy a Corvina-bizottmányból, mely a közelebbi ülésben, az ő indítványuk folytán alakított, kilépnek. — Méltóságos elnök ur megjegyzi e nyilatkozatra, hogy oly kifejezésekre, minők abban foglaltatnak, az összes akadémia irányában, egyes akadémiai tagnak a tanácskozás folyama alatt ejtett szavai soha senkit sem jogosíthatnak föl, legkevésbbé azokat, a kiknek indítványait a többség határozatra emelte: a felolvasott nyilatkozat sértő kifejezéseit ez okból kötelességének tartja elnökileg visszautasítani. A mi pedig a nyilatkozat érdemét illeti: e részben határozatott.

A M. Tud. Akadémia, eddigi eljárása s különösen a közelebbi ülésnek az érintett ügyben hozott határozata után, mely — a magyarázatok szövegének nyelvére vonatkozó módosítást kivéve — mindenben a fenebb nevezett tagok indítványait fogadta el, merőben indokolatlannak és megfoghatatlannak tartja ugyan a nyilat-

kozatot benyújtó tagok eljárását: kilépéseket mindazáltal elfogadja; s az ezen kilépések folytán szükségeseeknek találendő újabb intézkedések javaslatba hozása végett, a Corvina bibliotheca ügyét, az archaeologiai bizottsághoz ismét általteszi.

Huszonötödik ülés.

1864. július 11-én.

A philos. törvény- és történettudományi osztályok részére.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag elnökele alatt.

186) Salamon Ferencz l. tag ily című értekezést olvasa föl: „Zára ostroma 1311—1313-ban.“

187) A archaeologiai bizottság, a közelebbi ülésben vett megbízatásához képest, újlag tárgyalás alá vevén a Corvina bibliotheca ügyét, azon javaslatot terjeszti elő, hogy az ez ügyben június 27-én felállított külön bizottság teendői ruháztassanak az archaeologiai bizottságra, Budenz József lev. tag és Dethier úr is tagjaivá neveztetvén ki e bizottságnak.

E javaslat egyértelműleg elfogadtatott.

188) Az archaeologiai bizottság jelenti, hogy f. é. július 8-án tartott rendes ülésében felolvastatván Girk György pécsi megyés püspök ő mgának levele, melyben a t. akadémiát mind az ősrégi székes templom szentélye alatti imolában, mind a földalatti katakombák körül tett és teendő czélszerű változtatásokról értesíté, Henszlmann Imre bizottsági tag következőleg nyilatkozott:

„A pécsi püspök ő méltóságának levelében mondatik: A jelenleg fenálló lépcsőzetek, úgy a mint vannak, kívül meghagyatván, belül illetőleg az altemplomban, mindkét részről, a régi ambitusok meg fognak nyitattatni, és elmozdítottatván az értelmetlen elfalazás és vakolás, a régi domborművek s faragványok élőtűnnek és napvilágra fognak jönni.“ Ez lehetetlen: mert a jelenleg fenálló lépcsőzetek épen ezen elfalazásokon, vagyis inkább az e falak által hordott boltózatot nyugodván, mihelyt ezen elferdítő újabb fal lebontatik, ledől az általa tartott boltózat,

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1864. július 8-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 152–153. oldal, 106. pont

Az Archaeologiai Bizottságnak ezt a határozatát a bizottság elnöke, Kubinyi Ágoston másnapi dátummal írta meg az MTA-nak (Rómer Flóris kézírása, Kubinyi Ágoston aláírásával, MTAKK, RAL, 514/1864), és az MTA július 11-i osztályülésén fogadták el.

[152]

[a bal hasábban:]

106. Toldy röviden előadja a „Corvina bizottmány” történetét, felemlíti azon elkeserítő közömbösséget, mely az akadémiái ülésben ezen nemzeti ügy iránt mutatkozott, minek is az lön következménye, hogy maga[,] Henszlmann és Rómer a tervezett bizottmányból kiléptek. – Mire Kubínyi Ferencz mély sajnálatát fejezi ki a fölött, hogy épen a legmun-kásabb tagok vonják meg közre működésüket, minthogy reményleni nem is lehet, hogy az akadémia valaha ezen vállalatra pénzsegélyt nyujtson, de ily előzmények [után]

[153]

azt sem lehetvén remélleni, hogy az országban nagy áldozatkészség mutatkozzék[,] hosszas vita után

[a jobb hasábban:]

határoztatott, hogy a Corvina ügyében az hozassék az Akadémiánál javaslatba, hogy a Jun(ius) 27én felállított, de életbe nem lépett állandó Corvina bizottság teendőit, Budenz és Dethier urak hozzácsatolása mellett, az Archaeologiai bizottságra ráruházni méltóztassék.

**Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1864. július 8-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 151–152. oldal, 102. pont**

A bizottsági határozatnak megfelelően Rómer Flóris másnapi dátummal hosszú bizottsági előterjesztést tett az MTA-nak (MTAKK, RAL, 513/1864). Ennek jelentős része szó szerint egyezik azzal a szöveggel, amelyet Henszlmann a július 11-i osztályülésen felolvasott, vö. a következő számmal.

[a bal hasábban:]

102. felolvasatott a pécsi püspök Ö Excellenciája levele,¹ melyben a m(agyar) tud(ományos) Akademia gróf elnökének jelenti, hogy székes egyházában létező műemlékeket, az ősrégi szobrászat megismerésére és egyáltalán a művészet emelésére szándékozik napvilágra állítani, a földalatti kápolnát pedig a nedvesség kártékony befolyása ellen mindenkorra célszerűen megóvni: mire Henszlmann aggodalmát

[152]

kifejezé afölött, hogy azon szándékolt változások, talán nem egészen czélszerűen fogának történni, mire nézve meg keresé a bizottmányt, hogy ezen fontos ügyet magáévá tevéen azt az Akadémia figyelmébe ajánlja, mire határoztatott:

[a jobb hasábban:]

hogy tagtársunk alapos nézeteit és okadatolt aggodalmait külön emlékiratban összefoglalván a m(agyar) tud(ományos) Akademia elébe terjeszsze, ezekre a pécsi pöspök Ö Excellenciája figyelme felhivassék, 's egyszersmind kéressék meg, miszerint ezen országos műemlékek czélszerű helyreállításával, illetőleg a végveszélytől való megmentésével² Henszlmann tanácsa és közremunkálása kikéressék.

¹ Lásd a 678. számot.

² Hiányzik egy szó, például: kapcsolatban.

**Henszlmann Imre az MTA-nak a pécsi székesegyházban tervezett munkákról
Pest, 1864. július 11.**

***A Magyar Tudományos Akadémia jegyzőkönyvei, 2. kötet, Pest, 1864, 125–127.
oldal, 188. pont***

Henszlmann az MTA július 11-i osztályülésén olvasta föl a Pécsen tervezett munkákkal kapcsolatos kifogásairól szóló „emlékiratát”. Henszlmann-nak a jegyzőkönyvek nyomtatott kiadásában idézetként közölt szövege után az Archaeologiai Bizottság javaslata következik abban a megfogalmazásban, ahogyan a bizottság előadója írta azt meg az MTA-nak július 9-i dátummal (MTAKK, RAL, 513/1864), vö. az előző számmal.

Az osztályülés arról döntött, hogy az MTA „sietve” tájékoztassa Girk György pécsi püspököt Henszlmann aggodalmairól, vö. a következő számmal.

kozatot benyújtó tagok eljárását: kilépésöket mindazáltal elfogadja ; s az ezen kilépések folytán szükségeseeknek találendő újabb intézkedések javaslatba hozása végett, a Corvina bibliotheca ügyét, az archaeologiai bizottsághoz ismét általteszi.

Huszonötödik ülés.

1864. július 11-én.

A philos. törvény- és történettudományi osztályok részére.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag elnöklete alatt.

186) Salamon Ferencz l. tag ily című értekezést olvasa föl : „Zára ostroma 1311—1313-ban.“

187) A archaeologiai bizottság, a közelebbi ülésben vett megbízatásához képest, újlag tárgyalás alá vevén a Corvina bibliotheca ügyét, azon javaslatot terjeszti elő, hogy az ez ügyben június 27-én felállított külön bizottság teendői ruháztassanak az archaeologiai bizottságra, Budenz József lev. tag és Dethier úr is tagjaivá neveztetvén ki e bizottságnak.

E javaslat egyértelműleg elfogadtatott.

188) Az archaeologiai bizottság jelenti, hogy f. é. július 8-án tartott rendes ülésében felolvastatván Girk György pécsi megyés püspök ö mgának levele, melyben a t. akadémiát mind az ősrégi székes templom szentélye alatti imolában, mind a földalatti katakombák körül tett és teendő czélszerű változtatásokról értesíté, Henszlmann Imre bizottsági tag következőleg nyilatkozott :

„A pécsi püspök ö méltóságának levelében mondatik : A jelenleg fenálló lépcsőzetek, úgy a mint vannak, kívül meghagyatván, belül illetőleg az altemplomban, mindkét részről, a régi ambitusok meg fognak nyittatni, és elmozdítatván az értelmetlen elfalazás és vakolás, a régi domborművek s faragványok élőtűnnek és napvilágra fognak jöni.“ Ez lehetetlen : mert a jelenleg fenálló lépcsőzetek épen ezen elfalazásokon, vagyis inkább az e falak által hordott boltözaton nyugodván, mihelyt ezen elferdítő újabb fal lebontatik, ledől az általa tartott boltözet,

és ledőlnek a boltozatot megfekvő jelenleg fenálló lépcsők is. Ha tehát az érintett fal által elfödött régi domborműveket s faragványokat előtűntetni s napvilágra hozni akarjuk, a jelenleg fenálló, a két mellékhajóból a szentélybe vezető lépcsőzet elhordásával kell a munkát kezdeni, azután következik a boltozat elhordása s csakis végre lehet a domborműveket elfedő falakat elmozdítani.

„Eredetileg a domborművek az altemplomba lefelé vezető lépcsők falait díszítették, s az egésznek elrendezése olyan volt, minőt mai nap is látunk a veszprémi székesegyházban és a sz. Mártonról címzett pannonhalmi templomban. Ez eredeti állapotnak helyreállítása tehát a fő cél, melyet az archaeologiai bizottság tart szeme előtt, s mely után törekedtem a pécsi püspök ö mgának benyújtott tervezetemben, és csak is ezen helyreállítás az, mely a most annyira érdekes, de elfedett szobrászati műveket velünk tökéletesen meg fogja ismertethetni.

A föld alatti katakombára nézve Henszlmann szintén úgy nyilatkozott, hogy alig lesz elegendő annak teljes kiszárítása tekintetéből csak a boltozatot terhelő és egészen átázott földréteget leemelni, vagy azt hydraulicus mészszel bevonni. Tavaly, midőn a boltozat még száraz volt, e műtét még elégséges lett volna, de ez idén a nedvesség már annyira keresztül hatott a boltozaton, hogy arról cseppekben csorog le, s így hatalmasb szerekről kell gondoskodni, ha a műemléket a végveszélytől még utols ó p e r c z b e n meg akarjuk menteni. Ez idén a teljes kiszárítás végett a katakombának minden falát meg kell szabadítani, le egészen alapzatáig, az azt körülvevő földtől; s ezen műtétnél ahhoz értő felügyelet szükséges, mert előre nem tudhatni: vajjon a katakombá építészé nem számított-e a falakat körülvevő földre, hogy t. i. az tartsa fel a boltozat oldalnyomását. Ha ez lenne az eset, akkor a föld elvételével könnyen bedőlhetne a boltozat, s így az egész, maga nemében egyedüli műemlékünknek vége lenne. Az oldalfalak horderejét a megkezdett munka előtt nem lehet meghatározni, s azért ahhoz czélszerű előintézkedések előtt nem lehet hozzá fogni.“

E tárgyavatott rajzok által is kellően felvilágosított véleményyt az arch. bizottság, érett megfontolás után magáévá tette, s kéri az akadémiát, hogy ez országos hírű műemlékek czélszerű helyre-

állításánál s illetőleg a végveszélytől megóvásánál Henszlmann Imre bizottsági tag alapos nézeteit és okadatolt aggodalmát a pécsi megyés püspök ő méltóságával közölvén, a bizottság ajánlására, a teendő változtatásoknál Henszlmann Imre bizottsági tag illetékességére kérje föl püspök ő maga figyelmét.

A fentebbi jelentésben foglalt nézetek és aggodalmak, az akadémia által is alaposaknak találtatván, püspök ő mgával sietve közölni határozottak.

189) A jegyző felolvasá mélt. elnök úrnak következő tudósítását: „Gróf Waldstein-Worzenberg Ernő úr, kinek Arad megyében szép birtoka van, de a ki maga Csehországban lakik, ezer forintot küldött az akadémia palotájára. Öröndetes jelenet, — mond az elnök gróf levelében, — hogy az akadémiánk ügye iránti rokonszenves részvét nem-magyarok részéről is kezd nyilatkozni. Szép példa, mely bizonyosan követőkre fog találni, és azt mutatja, hogy minden előtt, a kit érdek vagy rokonszeny köt hozzánk, egyaránt fontos és nagy ügy a tudományosság és művelődés terjesztése.

Öröndetes tudomásul vétetett.

Huszonhatodik ülés.

1864. júl. 18-án

A nyelv- és széptudományi osztály részére.

Toldy Ferencz rendes tag elnöklete alatt.

191) A jegyző mondá, hogy szomorú kötelességet teljesít, midőn jelentenie kell, hogy a M. Tud. Akadémia szeretve tisztelt titoknok, Szalay László, Salzburgban, folyó hó 17-kén d. u. 2 órakor, agyszélhűdésben, elhunyt. Szóló bocsánatot kér, ha ő, kit az elköltözött nagy lélekhez több mint 20 éves benső barátság köteléke csatolt, nem talál szavakat azon roppant veszteség kifejezésére, mely e gyászseset által hazánkat, irodalmunkat, s legközelebből akadémiánkat érte. Minden arcz mutatja, hogy az akadémia tagjai lelkek mélyéből, egész nagyságában érzik e veszteséget; s nem hiszi

**Csengery Antal fogalmazványa az MTA nevében Girk György pécsi püspöknek
Pestről Pécsre, 1864. július 12.
Budapest, MTAKK, RAL, 518/1864¹**

A július 7-i osztályülés határozatának – lásd az előző számot – megfelelően a kézírásból ítélhetően a Szalay Lászlót helyettesítő Csengery Antal írt július 12-én a pécsi püspöknek. A levél tervezett aláírója nincs megnevezve. A bal margón a mellékletre utaló jel: a levéllel elküldték a püspöknek az osztályülés jegyzőkönyve 188. pontjának másolatát. A jobb alsó sarokban a tisztázásra vonatkozó jegyzet: „Lemásolva jul(ius) 12én”. Girk György válaszát lásd a 687. számon.

[címzés az oldal alján:]

Mélt(óságos) Girk György pécsi püspök
úrnak , a pesti egyetem bekeblezett
hittudorának stb.

Pécsett

[1]

Méltóságos Püspök Úr!

A M(agyar) Tud(ományos) Akadémia, f(olyó) é(v) június 27-én tartott ülésében, örvendetes tudomásul vette Méltóságod f(olyó) é(v) június 18-án kelt nagybecsű levelét,² melyben a pécsi egyház jeles műemlékeinek megmentése és fentartása körüli intézkedéseiről értesíteni méltóztatott. Egy perczig sem kételkedett ezen tudományos intézet, hogy Méltóságos Püspök úr, a hol egyházi és hazai műemlékek fentartásáról van szó, mint buzgó főpásztor és jó hazafi, kétszeres indokot érezend, anyagi áldozattal is megtenni mindent, a mit a hazai művészet ritka becsü ereklýéinek megóvása igényelni fog.

A mi azonban Méltóságos Püspök úr nagybecsű levelének a végrehajtást illető, egyes részleteit illeti: azok mind az intézetünk kebelében működő archaeologiai bizottságban, mind magában az akadémiában aggodalmakat ébresztettek. Ugyanazon bizodalommal, melylyel ez ügyben már előbb fordúltunk Méltóságos Püspök úrhoz – s a mely Méltóságod részéről oly szíves viszonzásra talált – sietünk közleni legközelebbi osztályülésünk jegyzőkönyvének illető pontját, mely archaeologiai bizottságunk érintett aggodalmait és észrevételeit egész terjedelmében magában foglalja, különösen aljánva ezeket Méltóságos Püspök úr kegyes figyelmébe.

Mély tisztelettel maradván

Pesten, 1864 július 12-én

Méltóságos Püspök Urnak

alázatos szolgálái

[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Lásd a 678. számot.

**Pálffy Móric, Magyarország helytartója nevében Dessewffy Emilnek,
az MTA elnökének
Budáról Pestre, 1864. július 13.
Budapest, MTAKK, RAL, 590/1864¹**

Csak az aláírás a Pálffy helytartót helyettesítő Péchy Ferencé.

Az iraton nincs érkeztetési rájegyzés, de a régi iktatókönyv szerint eredeti iktatószáma 277/1864 volt. Felolvasták az MTA július 25-i osztályülésén, és közölték az ülésjegyzőkönyvek kinyomtatott kivonatában.²

[címzés az 1. oldal alján:]

Méltóságos Gróf Dessewffy Emil Úrnak, a m(agyar)
tud(ományos) akademia Elnökének

Pesten.

[1]

4.960 / eln(öki) sz(ám)

Magyarország kir. helytartójától.

A Hollós Mátyásféle országos könyvtár megtekintésére a magyar tud(ományos) akademia által Konstantinápolyba kiküldendő szakférfiak utiköltségei[,] illetőleg anyagi ellátására nézve, Kanczellár Úr Ö Nagyméltósága,³ m(últ) hó 30^{án} 11.508 sz(ám) a(latt) hozzám intézett elnöki levelében oda nyilatkozott, hogy miután az ismeretes inségi állapotok az ország minden alapjait kimerítették: a vezetése alatt álló kir(ályi) főkormányzék jelenleg nincs oly körülmények között, hogy a m(agyar) tud(ományos) akademia által kérelmezett stambuli utazási költségeket utalványozhatná.

Miről is Méltóságodat ama tud(ományos) testület másod-elnökének⁴ kir(ályi) helytartó Úr Ö Nagyméltóságához f(olyó) é(vi) Május hó 8^{án} 119. sz(ám) a(latt) tett előterjesztésére⁵ vonatkozólag oly hozzáadással sietek értesíteni, hogy az érintett sajnós körülmény méltó figyelembevétele mellett

[2]

a kérdéses tudományos buvárlat eszközlésére nézve kedvezőbb időpont volna bevarandó; a midőn t. i. vagy a tudós akademia saját alapjából utalványozhatná, vagy a kormány pótolhatna a szükséges jelentékeny költségeket.

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² *MTA jegyzőkönyvek II. 1864*, 129, 194. pont.

³ Zichy Hermann.

⁴ Eötvös Józsefnek.

⁵ Lásd a **666.** számot.

Egyébiránt pedig szerencsés vagyok Méltóságodat biztosíthatni arról, hogy ha az akademiának netán egyes tagjai a fennforgó hazafias célra saját erejükből vállalkoznának, azok úgy a m(agyar) kir(ályi) helytartótanács, mint a főméltóságú főkorlátnokság pártolására körülményekhez képest számithatnának.

Budán Julius 13án 1864,

Kir(ályi) helytartó Ő Nagyméltósága távollétében

Péchy Ferencz

[Sz. E.]

Girk György pécsi püspök az MTA-nak
Pécsről Pestre, 1864. július 21.
Budapest, MTAKK, RAL, 522/1864¹

Csak az aláírás saját kezű.

Az iraton nincs érkeztetési rájegyzés, de a régi iktatókönyv szerint eredeti iktatószáma 279/1864 volt. Felolvasták az MTA július 25-i osztályülésén, és közölték az ülésjegyzőkönyvek kinyomtatott kivonatában.² „Megnyugtató tudomásul vétetett” – szól az ügy lakonikus lezárása.

[címezés az 1. oldalon:]
*A Magyar tudományos Nagyte-
kintetű Akademiának*

Pesten.

[1]

A pécsi Püspöktől.

1530/1864

A magyar tudományos Akademiának folyó hó 12^{én} 188-ik szám alatti szives átíratából³ és az ahhoz csatolt Akadémiai kis-gyűlés jegyzőkönyvének kivonatából⁴ értettem, hogy a' pécsi székes-egyház jeles műemlékeinek megmentése 's fentartása körüli intézkedéseim mind a' Nagytekintetű tud(ományos) Akademiában, mind az archaológiai bizottságban aggodalmakat ébresztettek.

Legyen a' Magyar tud(ományos) Akademia az iránt megnyugtatta hogy a' mitől a' tisztelt archaológiai bizottság fél, bekövetkezni nem fog, ellenben pedig székesegyházi káptalanommal egygyütt 's egyértelemben tett intézkedéseim által azon főczél fog elértetni, hogy az elfalazott domborművek 's régi faragványok minden rombolás nélkül a' tudomány 's művészet érdekében napvilágra fognak jönni. Ugyszinte a' földalatti kápolna, melynek erős oldalfalai a' bedülési veszély félelmét teljesen kizárják, jövőre a' nedvesség kártékony hatása ellen, meglesz czélszerűen

[2]

óvatva.

Fogadja egyébiránt a' Magyar tud(ományos) Akademia kitünő tiszteletemnek kifejezését[,] melylyel maradok: Pécsen 1864ⁱ Julius 21^{én}

Girk György
Pécsi Püspök

[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² *MTA jegyzőkönyvek II. 1864, 129–130, 196. pont.*

³ Lásd a **685.** számot.

⁴ Vö. a **684.** számmal.

Eötvös József, az MTA alelnöke és Csengery Antal, az MTA jegyzője ajánlólevele
 Henszlmann Imrének
 Pest, 1864. augusztus 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 749

Vaknyomásos levélpapíron. A bal felső sarokban a közölt felirat. Csak az aláírások saját kezűek.

[1]

MAGYAR
 TUDOMÁNYOS
 AKADEMIA

A Magyar Tudományos Akadémia
 az ezt olvasoknak üdvöt!

Dr. Henszlmann Imre Úr, a M(agyar) Tudom(ányos) Akadémia tagj[a, az]¹ akadémia megbízásából Erdélyt és Felső-Magyarországot azon célból utazza be, hogy ott archaeologiai és diplomatikai kutatásokat tegyen, s ehhez képest, a régi műemlékeket fölvegye s azokról a köz- és magánlevéltárakból adatokat gyűjtsön. Hogy a nevezett akadémiai tag ezen, a hazai tudományosság előmozdítására és díszére célzó megbízatásában annál sikeresben járhasson el: a tisztelt hatóságok és hazafiak tisztelettel és hazafiúi bizodalommal kéretnek, hogy küldöttünket Dr. Henszlmann Imre Urat mindenütt jól fogadni s tudományos célja elérésében tanácsukkal, tekintélyökkel s a szükségesek haladéktalan közlésével támogatni szíveskedjenek.

Kelt Pesten, 1864. auguszt(us) 16-án

B. Eötvös József
 elnök

Csengery Antal
 akad(émiai) jegyző s hely(ettes) titk(ár)

[G. B.]

¹ Vízfolt miatt elmosódott szövegrész.

Philipp Anton Dethier az MTA-nak
 Isztambulból Pestre, 1864. augusztus 18.
 Budapest, MTAKK, RAL, 553/1864, 8. irat¹

[címezés az 1. oldal tetején:]

An die K(önigliche) Ungarische Akademie der Wissen-
 schaften in Pesth

[1]

Es sind beiläufig zwei Monate verflossen, daß ich die Ehre hatte, nächst einem Schreiben ein M(anu)S(kript) in französischer Sprache über die Justinian's Säule einzusenden,² ohne daß ich bis jetzt irgend eine direkte schriftliche Erwiderung bekommen.

Soll ich der mündlichen Mittheilung eines englischen Gelehrten Dr. Rafaell v(on) Mainoth Collegium³ in Ireland, der mir viele Grüße u(nd) Empfehlungen Seitens des H(errn) Bibliothekars⁴ von Pesth mitbrachte, glauben beimessen so wären meine Anträge als genehmigt anzusehen und das M(anu)S(kript) schon so gut als dem Drucke übergeben.

Indem ich also hiemit Eure löbliche Königliche Akademie der Wissenschaften nochmal bitte, mir gefälligst über die Sache irgend einen Bescheid zukommen zu lassen, und zwar, wo möglich, umgehend; da eine Verspätung der Ungewißheit leicht Hindernisse bereitet, die in den mannichfachen Beziehungen der Menschen zu Menschen nicht ausbleiben, auch die Schätze des Serails nachdem darüber das Eine und And(e)re verlautet, leicht einem dritten zur Ausbeute dienen können; erlaube ich mir zugleich nachträglich noch ein Paar wichtige Notizen zu geben.

[2]

Ich bezweifelte in meinem vorigen Schreiben die Behauptung Dr. Mordtmann's, daß in der Bibliothek des Serails kein einziges M(anu)S(kript) aus der Paläologina seÿ. Jetzt ist der Zweifel fast zur Gewißheit geworden, indem ich nun ganz sicher weiß, daß das M(anu)S(kript) der Geographie des Ptolemaeus mit Karten, welches sich jetzt im Serail befindet, in den Händen Mahomed II um 1464 gewesen ist, der es studierte, und, weil ihm die gesonderten speziellen Karten, keinen strategischen Ueberblick über die Erde gewährten, das Buch trennte, dann den Georg v(on) Trapezunt kommen ließ und ihn aufforderte, diese Karten vereint auf einer großen Wandkarte darzustellen, und seinen Sohn (von welchem Bey-Oghlou)⁵ die Namen arabisch d(a)runter schreiben ließ. So

¹ A II. világháború utáni újraiktatáskor képzett csomó Dethierhez kapcsolódó iratokból. (Eredeti iktatószáma 224/1864 volt.)

² Lásd a 670. számot.

³ Maynooth, Royal College of Saint Patrick. [B. O.]

⁴ Vélhetően Toldy Ferenc.

⁵ Azaz: Bey Oğlu, az Úr fia. Értsd: (II.) Bajazid? [B. O.]

berichtet in Details, Kritoboulos in dem M(anu)S(kript), welches ich nun ganz fertig abgeschrieben habe.⁶

Dieser Kritoboulos ist ein *wahrer Schatz*. Die Jahre 1450–1467 die er unparteiisch schildert[,] sind so reich an wichtigen Begebenheiten. Außer der so wichtigen Einnahme Konstantinopels mit Details, wie man sie noch nicht hat; mit einer vollkommenen *Ehrenrettung* Gjustiniani,⁷ dessen tödliche Verwundung, nach der er *ohne* Besinnung weggetragen wird, die genauen Beschreibungen der Formen in welche die Kanonen gegossen werden, die Erfindung der Bomben mit Mörsern im Bogenschuß durch Mahomed. Hunjad und Belgrad; Jaicza und Corvin, Skanderbeg, Trapezunt u. s. w. sind reich an schönen neuen Schilderungen.

[3]

Auch habe ich in meinem letzten Schreiben etwas zu berichtigen. Was ich nämlich von der fortdienenden Ausstellung der M(anu)S(kripte) im Serail auf Tischen gesagt habe, hat schon wieder eine Veränderung erlitten; einer neuen Bestimmung nach sollen sie wieder in die Kisten hinein; und es hat mir Mühe gekostet, den Aufschub bis *zur Ankunft der ungarischen Commission, welche ich angesagt* habe, zu erlangen. Es bleibt bei den Türken Alles nur eine Bakschisch-Auspressungs-Anstalt, und ich kann mich am Ende glücklich schätzen, wenigstens soviel abgeschrieben zu haben.

Hochachtungsvoll

Pera, 18. Aug(ust) 1864

Dr P. A. Dethier
Dir(ektor) d(es) K. K. Collegiums
in Pera

[B. O.]

⁶ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

⁷ Giovanni Giustiniani Longo.

Csengery Antal, az MTA jegyzője levélfogalmazványa Philipp Anton Dethiernek
Pestről Isztambulba, 1864. augusztus 29.
Budapest, MTAKK, RAL, 553/1864, 6. irat¹

[1]

Pest, d(en) 29 Aug(ust) 1864.

Auf Ihre geschätzte Zuschrift vom 18ten August l(aufenden) J(ahres)² habe ich die Ehre zu erwiedern, dass die Ungarische Akademie Ihr Manuscript über „Justinians Säule“³ dem in unserem Institute thätigen Archaeologischen Comité überantwortete. Nachdem dieses Comité bis jetzt hierüber noch nicht referirte, die Mitglieder desselben aber zum Naturforscher-Congress nach Siebenbürgen⁴ gereist sind: kann ich über das Schicksal des Manuscriptes nichts Bestimmtes berichten. Wie ich hörte, soll es in den Jahrbüchern der Akademie veröffentlicht werden.⁵

Die Angelegenheit der Corvinischen Bibliothek wurde ebenfalls dem Archaeologischen Comité zugetheilt. Bei dieser Gelegenheit habe ich die Ehre Ihnen bekannt zu machen, dass auch Sie zu dessem Mitgliede gewählt wurden. Dass Eure Wohlgeboren hierüber noch nicht verständigt sind, wird wohl darin seinen Grund haben, dass das Comité hinsichtlich der Corvinischen Bibliothek noch zu keinen endgültigen Beschlusse gekommen ist. Die Regierung hat sich dahin geäußert, dass sie gegenwärtig zur Deckung der Kosten der Expedition nach Konstantinopel nichts beitragen kann. Die Beiträge des Publikums nimmt die Linderung des vorjährigen Nothstandes, – die Geldquellen der Akademie aber der Bau, und die Aufstellung der grosszen akademischen Bibliothek u.s.w. sehr in Anspruch. Welche Quelle das Comité unter diesen Umständen entdecken wird: ist schwer vorauszusagen.

Was Kritobulos betrifft: könnte er nicht in den sogenannten „Monumenta Historica“ der Akademie erscheinen?⁶ Wie viel wäre das Ganze in dem Formate der Bonner Ausgabe der Byzantiner? Und für wie viel Ducaten wären Sie bereit den Bogen Uns zu überlassen? Auf diese Fragen erbitte ich mir zu eigener Orientierung die Antwort, damit ich, wenn der Gegenstand Anfangs October, nach Ablauf der Ferien zur Sprache käme, darüber die nöthige Aufklärung geben könne.

Näheres Anfangs October

Hochachtungsvoll.

[B. O.]

¹ A II. világháború utáni újraiktatáskor képzett csomó Dethierhez kapcsolódó iratokból.

² Lásd az előző számot.

³ Vö.: *Dethier* 1868.

⁴ A MOT X., Marosvásárhelyen tartott nagygyűlésére.

⁵ Vö. a 679. számmal.

⁶ Vö.: *Kritobúlosz* 1875.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1864. szeptember 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [28. levél]

[1]

Eger IX. 24. (1)1864.

Kedves Barátom!

Köszönve szíves fáradságos szolgálatát, meg bocsátja, ha, quo plus sunt potae plus sitiuntur aquae¹ szerint még csak az egyre kérem[,] mutassa elő e két okiratot mielőbb Wenzel barátunknak és kérje őtet, hogy mondja meg nekem véleményét mint olvassa ő

1° A pergamen okirat harmadik sorában a negyedik s itt aláhúzott szót *cydan?* v(agy) *Tydan?* v(agy) *quondam* bani?²

2° A papirosra írt okiratban pedig a hetedik sorban az aláhúzott szavakat: Michael, de dicta Zenthmarthon *sui octubanus?* (*conturbanus?*) de Monoros.³

Ennyi az egész, de ezt igen kerném mielőbb a becses okiratokkal együtt megküldeni, mert jaj volna nekem ha azok va-

[2]

lahogy eltévednének.

Akartam volna egyuttal Benkónak is írni, valamint adosságom törlesztésére pénzt küldeni, de hogy ezekkel most ne terheljem s válaszát eziránt mielőbb megkaphassam supersedeo,⁴ s majd a jövő alkalommal.

Kérem még válaszával az okiratokat, mint *értékes tárgyat* Recepisse⁵ mellett *bérmentetlenül* expedálni, így biztosabban veszem.

Szívességébe ajánlva s Anyám s Plank – ki most az Erdélyi Muzeummal értekezik régiséggyűjteménye eladása iránt – viszont üdvözetével vagyok

híve
IpolyiStum

[Sz. E.]

¹ Értsd: evés közben jön meg az étvágy. (Szó szerint: minél többet iszik valaki, annál szomjasabb; végső soron Ovidius: *Fastes*, I, 216 nyomán.)

² Vö.: *Ipolyi 1866b*, IX. oklevél: az olvasat a kiadásban végül: „Tidan bani”.

³ Vö.: *Ipolyi 1866b*, XVI. oklevél: szövegének az a része, amelynek olvasatára itt Ipolyi rákérdez a kiadásban végül kipontozva.

⁴ Azaz: mellőzöm.

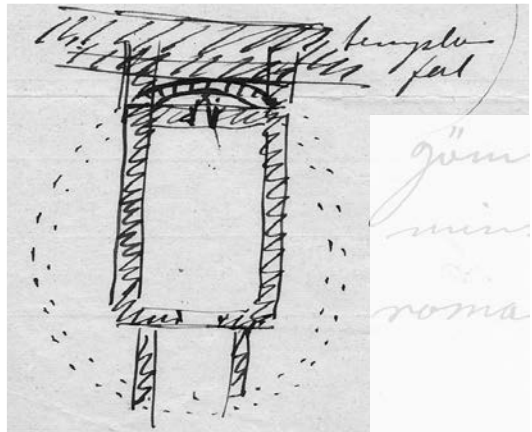
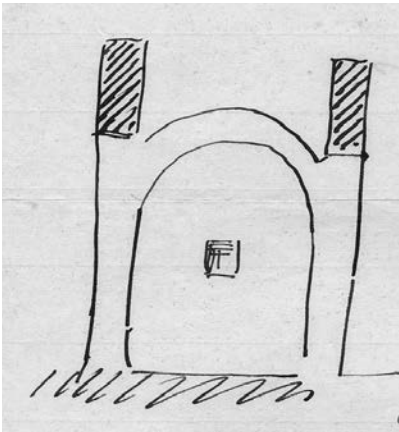
⁵ Azaz: feladóvevény.

Schulcz Ferenc Henszlmann Imrének
Pécsről Pestre, 1864. október 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

[1]

Igen Tisztelt Dr Ur!

Már erősen dolgozok a felvételeken[,], a fa templom tán meglesz még Pestre megyék.¹ A régi romai kápolnát² a napokban mértem[,], én részemről sajnálom, hogy valószínűleg a kőművesmester ostobaságából a bolthajtás fölé erő oldalfalak lebontattak, mert habár az épület ismét földel betöltetik, új kiásatásnál[,], ha eredeti formájában megmarad[,], új világot adott volna és új reflexiók tárgyává leendet³[,], még most csak rajzokban és írásban lehet megmenteni mint volt. (a mi a falból be van schrafirozva az letörött.)⁴ én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy Dr. ur erről mit sem tehet.

Én még most is arról vagyok meggyőződve, hogy ezen monumentumon tető volt és mint most a kiásott alaprajzból látom[,], nagyon hiszem hogy más nagyobb épülethez volt toldva, X hézag⁵ előttem megfoghatatlan[,], ha csak fel nem veszem⁶ hogy az egész kápolna tán gömbölyű védtorony belsejébe volt építve, mint ide rajzolom,⁷ az egész pedig érinté a romai templom fundamentumot.

¹ Értsd ezen a Szatmár megyében készült rajzokat (vagy azok valamelyikét), vö. a 703. és a 704. számmal.

² A pécsi ókeresztény sírkápolnát (az ún. Péter-Pál sírkamrát).

³ A szó olvasata a papír szélének szakadása miatt bizonytalan.

⁴ Azaz: ami a felső rajzon vonalkázva van, azt lebontották.

⁵ Az alaprajzi vázlaton nincs X-szel megjelölt hely.

⁶ Értsd: teszem.

⁷ Ti. az alsó vázlatra szaggatott vonallal.

[2]

A menyire szükséges[,] vettem egy pár mértéket.⁸

Jonásnál⁹ ma voltam, ő mondta, hogy az Archäologi bizottmánynál már tett jelentést a dologban,¹⁰ A Romai Kápolna beboltozása már megtörtént, A nagy templom Északi részén levő hátrányos falat még el akarja szedetni de a lépcső megváltoztatásáról a Káptalan mit se akar tudni. Az ásatás alkalmával talált téglák közül 1^{et} megmértem és lerajzoltam.

Ha lehetséges[,] jöjjön le Dr ur még ithon vagyok

ezzel maradok Dr ur alázatos szolgája

Schulcz Ferencz
Építész

Pecs October 10^{en} 1864.¹¹

[H. K.]

⁸ Azaz: méretet.

⁹ Jónás Józsefnél.

¹⁰ Értsd: a püspök az MTA-nál? Vagy Henszlmann az AB-nél? Vö. a 678., 683–685. és 687. számmal.

¹¹ A 4-es gótikus számjeggyel, alsó hurkában nyitott 8-asként írva.

Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
 Pest, 1864. november 4-i ülés
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 153–154. oldal, 111. pont

Csengery Antal október 15-én elküldte Rómer Flórisnak, az Archaeologiai Bizottság titkárának Philipp Anton Dethier augusztusi levelét és saját válaszát – lásd a **689.** és a **690.** számot –, s megírta, hogy Dethiernek októberre ígért választ, és mivel az Archaeologiai Bizottság október 4-i ülése elmaradt, kérte Rómert, hogy sürgősen tartsanak ülést, és adjanak választ Dethier kérdéseire (MTAKK, RAL, 553/1864, 4. irat).

[153]

[a bal hasábban:]

111. Előfordulván a 106 dik pont¹ következtében a Corvina ügye és felolvasatván Csengery helyett(es) titkár ur Dethier urhoz irt levele, a bizottság ezt határozza:

[a jobb hasábban:]

minthogy eddig nem sikerült a reménylett pénzösszeget, melyből azon érdekes értekezés,² valamint a kiadatlan

[154]

Codexek külön kiadathatásának előteremteni, kéri a bizottság az akadémiai titkárságot, miszerént megkérdezné Dethier urat, átengedné-e „L'Augusteon” című értekezésének magyar fordításbani kiadását a Magy. Akademia évkönyvében azon feltétel alatt: hogy az ivenként 5 db arannyal díjaztassék, és a szükséges réztáblák, ugyanazon értekezésnek masutt rendezendő kiadására ingyen átengedtesse, továbbá megengedné-e, és pedig mily föltételek alatt, hogy Critobulosa „fontes”-okban jelenjék!³

A netán életbe lépendő „Corvinia bizottságnak[”] céljaihoz szükséges pénzalap megszerzése iránti tanácskozás pedig más külön ülésben fog tárgyalatni.

[Sz. E.]

¹ Lásd a **682.** számot.

² Vö.: *Dethier 1868.*

³ Vö.: *Kritobúlosz 1875.*

**Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből
Pest, 1864. november 4-i ülés
Budapest, MTAKK, RAL, K 1580, 155. oldal, 114. és 115. pont**

A Haas Mihály püspök meghívására a szatmári egyházmegyében tett utazásról – vö. a **674.** számmal – Henszlmann az MTA november 7-i és december 5-i osztályülésén tartott felolvasást.¹ Schulcz Ferenc Szatmárban készített manuáléi ma: Forster Központ, Tervtár,² az Archaeologiai Bizottságnak átadott kidolgozott lapokról lásd a **704.** számot.

[155]

[a bal hasámban:]

114. Haas Mihály szatmári püspök Ö Nagyméltóságának, valamint a bizottsággal közlött szőlös-vég-ardói képek másolatjaért, mint a bizottsági tagok megyéjében általa és papsága által történt legszívesb fogadtatásáért forró köszönet szavaztatik,

[a jobb hasámban:]

az előadó enek végbevitelével megbízott.

[a bal hasámban:]

115. Utólag jelentés tétetik azon 100 fról o. e., melyet az Elnökség jóváhagyás reményében Schulz Ferenc építész urnak a szatmári uti költség fejében utalványozott

[a jobb hasámban:]

helyben hagyatott.

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Henszlmann 1864l.*

² Számos közülük reprodukálva KOLLÁR 2011-ben.

**Philipp Anton Dethier Csengery Antalnak, az MTA jegyzőjének
Isztambulból Pestre, 1864. november 11.
Budapest, MTA KK, RAL, 553/1864, 2. irat³**

Az 1. oldallal szemközti üres oldalon, a bal felső sarokban rájegyzés Csengery Antal kézírásával: „Érk(ezett) nov(ember) 17. (1)864”. A félbehajtott lap másik üres oldalán Csengery Antal válaszfogalmazványa november 19-i keltezéssel. Nem közöljük, mert ebben Csengery az Archaeologiai Bizottság november 4-i ülésének határozatait – lásd a **693.** számot – írta meg Dethiernek németül függőbeszédben.

[1]

Constantinopel d(en) 11 Nov(ember) 1864

Hochwohlgeborner Herr!

Die auf meine beiden Briefe⁴ erst mir von Ihnen am 29 Aug(ust) zugesandte Antwort⁵ ist bis jetzt von mir ohne Erwiderung geblieben, weil uns(e)re Schule doppelten Umzug, neue Einrichtungen, Pläne, Lehrervermehrungen durchzumachen hatte, welche jede and(e)re Angelegenheit bei mir in den weitesten Hintergrund drängten.

Es ist mir dennoch befremdend, daß, nachdem nun wiederum 3 Monate verflossen, noch immer eine *definitive offizielle* Antwort und Beschluß mir nicht zugekommen sind. Ich sehe mich jedoch noch aus einem ander(e)n Grunde veranlaßt, Sie zu bitten mir umgehend das M(anu)S(kript) von der Justinians Säule zurückzusenden. Ich bin nun selbst im Besitz des Tiraboschi,⁶ der reiche Notiz über den Cyriacus von Ancona enthält. Dazu kommen einige fernere dahin gehörige Entdeckungen, unter ander(e)n, daß Nicos Barbaro zur Zeit der Einnahme Constantinopels sie sah und für eine Statue Constantins hielt und viele and(e)re nicht minder wichtige Dinge, welche Zusätze und Verbesserungen erheischen. Ich bitte Sie daher inständigst, welches auch immer die Beschlüsse in Bezug auf meine Vorschläge bei der hohen Akademie seyn mögen, mir *ohne Verzug* dieses M(anu)S(kript) zu retourniren, wobei ich dem archäologischen Comité für Mittheilung etwaiger Anstände dankbar seyn werde.

³ A II. világháború utáni újrakitatók képzett csomó Dethierhez kapcsolódó iratokból. (Eredeti iktatószáma 224/1864 volt.)

⁴ Lásd a **670.** és a **689.** számot.

⁵ Lásd a **690.** számot.

⁶ *Tiraboschi* 1772–1782.

[2]

Hinsichtlich des Gravures lasse ich Ihnen freie Hand, und mag ich darüber nichts bestimmen.

Einer recht baldigen Antwort Ihrerseits entgegen sehend, habe ich die Ehre hochachtungsvoll zu seyn

Ihr

ergebenster dien(er)

Dr Dethier

[B. O.]

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1864. november 12.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [5. levél]

[1]

Eger XI. 12. (1)864

Kedves Barátom!

Bátorkodom Kegyedet bizalmasan felkérni egy pár commissióban szives eljárásra.

1° Itt küldöm ezen correcturát,¹ mit a napokban kaptam az Akademiától. Kegyeskedjék kérem átadni személyesen az Akadémia irodájában, hogy így kijavítva már nyomathatják, csak ne feledjék el [az] 50 különnyomatot számomra és költségemre megrendelni s [annak] idején megküldeni. Aziránt már előbb is irtam Csengerynek, hogy az engedelmet erre nézve bírtam már.

2° Ha lehet assignáltassa² kérem mindjárt a díját is Csengeryvel és vegye fel nevemben ideiglenesen nyugtatva addig is mig én majd k(egye)dnek nyugtatom.³ És pedig kérem a díját, amint az Akadémiai évkönyv cikkeiért jár, *aranyokban in natura fel venni*. Ezért sürgetem ugyan is leginkább. A napokban kellene itt 13 darab arany adósságot in natura lefizetnem; mindössze pedig hét aranyom van csak, itt venni sem kapok, vagy csak nagy drágán[,] azért kénytelen vagyok így kérni és sürgetni az aranydíjt ha megkapható volna.

[2]

3° Végre hozzáférhettem valahogy Apátfalva kidolgozásához, hogy mint ígértem új esztendeig legalább egy részével elkészülve felküldhessem.⁴ Igyekezni fogok (legalább mint első részlete sikerült) azt meglehetősen érdekesen előadni. Azonban a munka közt, nevezetesen történetében folytonos nehézségek merülnek fel a hely adatokra nézve. Mi végett ide mellékelve küldök egy lapra mellékelve mindazon neveket, melyek iránt kérem tekintené meg azon nem tudom még csak kéziratban vagy már nyomtatás alatt lévő *Névjegyzéket, mit Czinár a Codex Diplomaticushoz készített*.⁵ S ha benne az ide kiírt nevek előjönnek, kérem melléjük felírni az idézetet, hol keresendők a Codexben⁶ a felölök szóló adatok. Az index iránt Rómer vagy Wenzel még inkább talán, útba igazíthatja hol van, s a mint megtalálta úgy nem fog nagy nehézségbe kerülni azokat onnét ha megtalálta kiírni idézeteikkel. Mind Rómert mind Wenzelt üdvözlöm. Mondja kérem különösen Wnek⁷ szives köszönetemet multkori válasza és tudósításaért ez ügyben.

¹ Vö.: *Ipolyi 1864a*.

² Azaz: utaltassa.

³ Értsd mindkétszer: nyugtát ad (róla).

⁴ Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

⁵ Vö.: *Czinár 1866 (Fejér 1829–1844 mutatója)*.

⁶ A *Codex diplomaticusban*, azaz *Fejér 1829–1844* köteteiben.

⁷ Wenzel Gusztávnak.

[3]

4° legyen kérem szíves Benkót abban megsegíteni, mire minap általa kérettem. T. i. az egri vár főegyháza kiásott romjai alaprajzához, melyet ő készít számomra, kijelelni⁸ s ki mérni pontozottal, hogy a kegyed rendszere vagy csak véleménye szerint körülbelül *mily szélesnek és mily hosszúnak kellett lenni eredetileg ezen egyháznak*. Vagyis ex cognita quantitate az incognitát circiter a rajzban indicalni.⁹

Ezek azok a mire igen igen kérem baráti szíves segélyét, viszontszolgálatomat ajánlva vagyok

hive
IpolyiStum

[Sz. E.]

⁸ Azaz: kijelölni.

⁹ Értsd: az ismert méretek (és arányelmélete alapján) Henszlmann becsülje meg az ismeretleneket, és szaggatott vonallal rajzolja be Benkó Károly felmérésére.

Irányi István Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1864. november 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 177, [9. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes Tudós

Henszlmann Imre Úrnak

magy(ar) Tudós Acad(émiai) Tag sat, sat
 t. cz. tisztelettel

Pest.

Dorottya utca, Wurm udvarb(an)

[Elmosódott pesti postabélyegzővel.]

[1]

Tekintetes Uram és Barátom!

Minap irt sorait magam előtt látom[,] azokhoz csatolta Dani¹ küldeményét[,] mi tán kiürité ő szegény erszényét? Mert hetvenöt forint nagy összeg valóban annak ki sorsára nem részesül jóban; tán hogy szolgálhatott volna az javára jó téli ködmönre, vagy fűtésre, fára; de ha úgy akarta, Isten neki, legyen! — rendeltetésére tőlem küldve megyen, mert Petúr bátyánknak 4 árvája vagyon a kikre nem maradt semminemű vagyon[,] hát azoknak küldöm, vegye s jóra tegye szegény Petúr bátyánk Louiza özvegye!

Kegyed szivességét, a mely kiből vala, megküldetvén e pénz én hozzám általa, szivemből köszönöm s végre is tisztelem ekép befejezván e hála levelem!

Eperjes 1864^{ki} Nov(em)b(er) 17^{k(én)}

alázatos szolgálja
 Irányiistván

[Sz. E.]

¹ Irányi Dániel.

Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Egerbe, 1864. november 18.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 185

A második oldal alján Ipolyi két sora, tollpróba.

[1]

Pesten 1864 ki novemb(er) 18^{kán}

Kedves Barátom!

Alexi, ki levelét hozám hozta, nem hagyott időt[,] hogy ezt elolvassam[,] mi előtt megint elment, de [a] megbízás teljesítése ajánlkozván, azt hittem, hogy majd még egyszer meglátogat. Azonban megtudván tegnapi elutazását[,] sietek mindent a postán átküldeni, mivel ma reggel az Indexből excerpálva¹ is elkészültem.

1. Küldök 11 aranyat in natura és a mellékel 5 o. e. forintból 4 f. 77 krajcárt, az az a 2 $\frac{3}{8}$ ívre terjedő cikk díját.

2. Küldök továbbá Czinár lajstroma szerint betöltve idézésekkel a nekem átadott névsort.² Ebben minden esetre *igen sok* lesz, minek semmi hasznát nem fogja venni; azonban a lajstromban nincsen mindig megnevezve az idézett okmány tárgya, s így inkább korpát is tettem oda[,] csak hogy a mag el ne vesszen. Czinár lajstromát több mint fél esztendeje kezdték szedetni, s íme a 3 ik és 4 ik ív van *már is*³ korrektúrában. Tehát Csokvatól fogva lefelé Z-ig a kéziratot használtam, Beelig az Aushæng ívet,⁴ és Beel és Bekölye dolgában a correcturát, részint itthon, részint a nyomdában, részint az akademiában, s ezért az egészet csak ma készíthettem el.

3. A cikket⁵ igazításával átadtam, az ötven példány külön nyomata már meg volt rendelve.

[2]

4.^{ik} És most [csatlakozom] Cordeliához[:] „though last not least”.⁶ Benkó[val] az egri templom rom iránt „ist eben so schwer zu sprechen”[,]⁷ mint Luczenbacher-Érdy[vel] a fehér vári templomrom és IV ik Béla iránt, és van is mindkettejének elegendő oka rá. Benkó a munkásokat saját pénzéből fizette, s csak későbbben tudta vissza kapni költségét[,] miután őt többször Pontiusból Pilatushoz küldték volna; továbbá megharagudott, vagy euphemistice szólva, neheztelt azért is, mert az „egri lapban” roppant összegekről

¹ Azaz: a Czinár 1866 kéziratából készített jegyzetekkel. Vö. a 696. számmal.

² Lásd az előző jegyzetet.

³ Három vonallal aláhúzva.

⁴ Azaz: a mutatványívet (Aushängbogen).

⁵ Vö.: *Ipolyi 1864a*.

⁶ Azaz: végül, de nem utolsósorban. Shakespeare *Lear király*ából; teljes formájában: „Though I speak last, my lord, I am not least”.

⁷ Azaz: ugyanolyan nehéz beszélni.

szólottak, holott az egész *kiadás* nem tett többet *kilenczvényt fnál és hatvan kraiczárnál* o.é. mond 95 ft 60 krt: s ezt érthetem, valamint egyáltalán nem értettem a 800 vagy 900 ról szóló mondát, melyet Egerben halottam elbeszélni. Így természetesnek találom, hogy Benkó rajzainak sem viselte nagy gondját[,] úgy, hogy jelenleg csak nem semmi fekszik előttünk, miből kívánságát nem teljesíthetem. Részemről censeo Carthaginem esse delendam,⁸ azaz az ásatást bevégezendőnek [gondolom]: ha ilyesmi nem sikerül *Egerben*⁹ hol *valóságos archaeolog* tenet frena,¹⁰ akkor csak nem jobb lemondani az archæológiáról Magyarországon. De azt hiszem hogy amaszt¹¹ elérjük, s így erről sem fogunk lemondani, kivált miután Apátfalva munkában van.

Ha [a] Czinár lajstromából kiirt idézésekre van észrevétele[,] tessék azokat közölni velem, s kiegészítem, hol hiány van[.]

Tiszteletemet édes anyjának, köszönetemet Planknak.

hü barátja
Henszlmann

[S. A.]

⁸ Azaz: az a véleményem, hogy Karthágót el kell pusztítani (Catótól). Értsd: nem győzöm ismételni.

⁹ A szó három vonallal aláhúzva.

¹⁰ Azaz: tartja kezében a kantárt. (Idézet német-római császári pecsétek feliratából: „Roma caput mundi, tenet orbis frena rotundi”. [M. E.]

¹¹ Értsd: a székesfehérvári ásatás folytatását.

Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1864. november 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 152, [4. levél]

A hátoldalon a címzés körül ceruzával számoszlopok (nem Henszlmanntól).

[címzés a hátoldalon:]
 Herrn Dr v(on) Henszlmann
 hier

[1]

Lieber Freund

Wenn es Dir nicht ungelegen ist, möchte ich Sonntags 10–11 Uhr mit Jurenák-Piksis u(nd) Gustlfuchs¹ zu Dir kom(m)en um Deine Rembrands² zu bewundern. Zugleich lade ich Dich für Sonntag zum Mittagessen u(nd) grüße Di(ch)

freundschaftlichst
 Dein

GHeckenast

Pesth 26/11 1864.

[Sz. E.]

¹ Jurenák Károly és Fuchs Gusztáv, talán az arany fogpiszkáló rendben (Orden der Ritter vom Güldenem Zahnstocher), kapott rendi nevén említve.

² Értsd ezen Henszlmann metszetgyűjteményének Rembrandt-lapjait.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1864. december 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [8. levél]

[1]

Eger XII. 3. (1)864.

Kedves Barátom!

Ismételve köszönvén szíveségét[,] itt küldöm a kívánt nyugtát, mit minap kifeleltem.

Épen egyszerre vettem Benkó levelét, ki ellenkezőleg[,] kegyedet okozza,¹ hogy nem akarta a rajzot kiegészíteni.² Pedig bizvást tehetne volna: mert ha nem teszi is azért egyre megy, az ásatások szükségét az által nem siettetjük, sőt ellenkezőleg. [*]³ ha t. i. egy becsületes rajzban kimutatnók nekik ad Captum,⁴ hogy merre ment a templom és merre kellene még ásni; meddig, ez jó leírás mellett hamarább rá bírná az illetőket is. Azért reményilem, hogy nem akaratoskodnak. Benkó úgy mint kértem megcsinálja a kiásottak rajzát, kegyed pedig kipontozza circiter merre ment és meddig tartott[,] az egész folio vagy nagy quart alakban, meg lesz azonnal az egész és biztos reményünk lehet a további ásatáshoz az által. [*]

Apátfalva elkészítésében⁵ minduntalan felvagyok megént tartóztatva! Nem csak hogy a roppant számadások elfoglalnak Decemberben és Januariusbán. De az érsek emlékkönyve⁶

[2]

írása, szerkesztése, ehhez az új esztendőre s némileg hasonlóan a szatmárihoz kiadandó historicus schematismus adalékai;⁷ másokénak átnézése; nem is számítva a közbeeső más dolgokat s rendes hivatalbélieket. De azért csak elkészül valahogy majd a jövő évben. Az Eger körül levő emlékekre is lehet, hogy addig találók bővebb adatokat. Ed-dig alig van egy kettő Feldebrőre. Rövid műleírásuk azonban már a Schematismushoz általam az Érsek⁸ kívánságára megíratott. Lehet hogy addig majd még többre is akadok. Hogy azonban ezzel el volna végezve Eger vidéke, szó sem lehet. Egészen Terra incognita ez, s majd innét[,] majd onnét hallok egy egy hírt, mi arra mutat, hogy még több is lesz. De patientia, várni kell míg időm lesz ezt rendszeresen beutazni s átvizsgálni; mi reméllem szinte már

¹ Értsd: okolja.

² Vö. a 698. számmal.

³ Csillagok között ide jelölt beszúrás az 1. és a 2. oldal alsó margójáról.

⁴ Azaz: megnyerésük végett.

⁵ Vö.: *Ipolyi 1866a–b*.

⁶ *Bartakovics 1865*.

⁷ *Schematismus Szatmárinensis 1864*, vö.: *Schematismus Agriensis 1865*.

⁸ Bartakovics Béla egri érsek.

[3]

nem fog sokáig késni.

A kézi könyv⁹ alkotására és képeire is egy más tervem volna; mi kivihetőbb s tán jutányosabb lesz. De mit szinte majd csak tavasszal, ha Pestre rándulok a cserepes művesztű Palota megnyitására,¹⁰ akkorra megérlelve adhatok majd elő.

Addig is köszönve ismételve K(egye)d szives baráti fáradozását vagyok a mieink udvözlétével

tisztelő hive
IpolyiStum

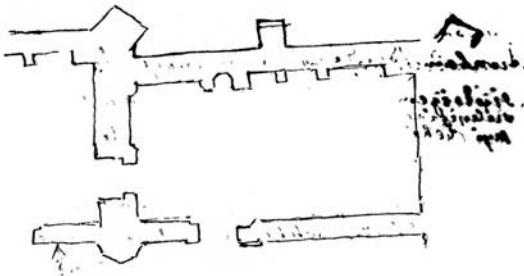
[Sz. E.]

⁹ A *Műrégészeti kalauz.* (Vö. a **640.**, a **654.** és a **656.** számmal.)

¹⁰ Azaz az MTA új székházának átadására. (Erre végül csak 1865. december 11-én került sor.)

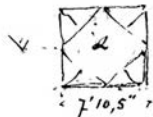
Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak
Pestről Egerbe, 1864. december 7.
Esztergom, EPL, IV.5, Missilisek, H 186

Az első oldal felső részére Henszlmann felvázolta a középkori egri székesegyház általa a levél elején ismertnek nevezett részének: sekrestyéjének alaprajzát; az oldal alsó részére, a bal margóra pedig egy pillér alaprajzi metszetét alfával jelölve. A négyzetes pillér oldalának mérete is meg van adva: $7' 10,5''$ (azaz 7 láb, 10,5 hüvelyk). A pillér kivetített középpontját szaggatott vonal köti össze az alaprajzon látható – a sekrestyéhez csatlakozó – falcsonk egyik pontjával, a vonalba írt kotta a pillér és a (hajó)fal távolságát adja meg: $11^{\circ} 2' 4,5''$ (azaz 11 öl, 2 láb, 4,5 hüvelyk). A falpillér és a szabadon álló pillér között bétával és gammával jelölte ki a másik pillérsor megfelelő tagjának valószínűsíthető helyét. Mindezt azonban maga is elmagyarázza Ipolyinak a levélben.

Kedves barátom!

8
11° 2' 4,5''
B

„Mindössze ennyit is merünk az egri templomból; azaz sekrestyéjét és középhajóját – ráadásul egy-egy töredékét. Az egyik pillér középpontja $11^{\circ} 2' 4,5''$ távolra esik a sekrestye falától, s e távolság teszi az északi mellékhajókák és a középhajónak szélességét egyjutt vére, de mennyi az egyik, mennyi a másik? Ez oly kérdés, melynek megfeszítése nélkül tovább menni nem lehet, mivel így a földrajzt az egyjutt az al-t (unitus) nem ismerem. Volt B és J közt az al pillérrel vagy tőle megfelelő távolság, sőt még van annak alája még most is, mert azt, B és J közt kiadta, de ezen tő közepontját az al-tól, melyet megmutat annak idejében, elvezette, vagy eljött a hajójában, és földet kárhoztat magára a töre.

Kedves Barátom!

Mindössze enyit ismerünk az egri templomból; az az sekrestyéjét és középhajójának egyik tövét. Az egyik pillérnek α) középpontja $11^\circ 2' 4,5''$ távolra esik a sekrestye falától, s e távolság teszi az északi mellékhajónak és a középhajónak szélességét együtt véve; de menyi az egyik, menyi a másik? Ez oly kérdés, melynek megfejtése nélkül tovább menni nem lehet, mivel így a földolgot az egységet¹ az U'-t (unitus) nem ismerem. Volt β) és γ) közt az α) pillérnek vagy tőnek megfelelő párja, sőt *meg van annak alapja* még most is, mert azt Benkó kiásatta, de ezen tő középpontjának távolságát az α -étől, melyet megmért annak idejében, elvesztette, *vagy elégette* haragjában, és földet hánnyott magára a tőre.

[2]

Azonban Benkónak ezen világos tanuságára nincs szükségem hogy kimondjam: a hajónak 68 lábnyi szélességének lehetetlenségét, mert ily széles hajó a világon nem existál. Tehát a pillér pár másik eleme β és γ közti középpontja helyének ismerete nélkül, ha csak tökéletes sötétségben építeni nem akarok, nem construálhatom az alaprajzot; mert nem tudom egy egyenlő szélességgel bíró három hajós volt e az egyház, vagy a középhajónak fél szélességével birt-e egyik mellékhajója; mind két eset valószínű; az elsőben az *egység* 48[,] a másodikban 33 lábnyi volna.

Ha már most a templomnak hosszát akarom körül belül határozni,² ez az egységnek 48 vagy 33' lábnyi szélességétől függvén, jól látja hogy ha az előbbit[,] az az 48 lábat 6 al sorozom,³ kapom 488 lábat, ha az utóbbit[,] 33 lábat[,] 6 al sorozom, kapom 198 lábat, vagy ha az utóbbit 8 al sorozom, kapom 264 lábat. Ezen sorozástól függ[,] merre kell helyeznem a tornyok alapját, mi egyik fő kérdés.

Továbbá az egységnek 48 vagy 33 lábnyi szélességétől függ az is[,] vajjon a templomot *csarnoktemplomnak* vagy alacsonyabb mellékhajókkal ellátottnak teszem fel.

Ez utóbbi tekintetben figyelmeztetett Benkó

[3]

arra is[,] hogy Perger vagy más kanonoknál Eger városának egyik régi képét látta, mely az imént felvetett kérdésre adott feleletet.

Ha tehát csak valamenyire valószínű rajzot kíván[,] küldje el az épen említett régi város képéből lemásolva a templomnak elő adását, kerestesse tovább fel β és γ közt az α tőnek társát, mérethesse fel a két tő középpont közti szélességét, és küldje meg ezt[,] valamint ama másolatot is; és akkor részemről mindjárt hozzá ülök a kiegészítéshez, melyet legfeljebb egy héttel a küldemény vétele után részemről, meg fogja kapni.

¹ Értsd: az arányszámítás alapját.

² Azaz: meghatározni.

³ Értsd: szorozom.

Benkó semmi képen nem adhat többet, mind a mennyit az előbbi lapon magam vázoltam, mert egyebe neki sincs, de ha a két kívánt adatot veszem[,] kiegészíthetem a templomot némi valószínűséggel.

Hoc est quod petitur⁴

leg alázatosabb szolgája
Henszlmann

NB. kérem egyúttal a rajzolandó táblának hossz- és szélességi mértékét számokban kifejezve.

[S. A.]

⁴ Azaz: ez az, ami kéretik.

Gerster Károly és Frey Lajos Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének
Pestről Pestre, 1864. december 14.
Budapest, MTAKK, RAL, 1280/1865¹

A levél Gerster Károly kézírásával, a „Gerster és Frey”-ként való aláírás is tőle.

A levélben Dessewffy Emil vörös ceruzával húzott alá két szót, és ugyanezzel a ceruzával írta megjegyzését az oldal aljára. Csengery Antal, végül Arany János a hátoldalon rögzítette az ügy állását. Arany mondata nincs aláírva, későbbi kéz ceruzával zárójelben mellé írta: „(Arany)”. Henszlmannéknak a székház tervéhez készült távlati képeinek kiadása tehát áthúzódott a következő év januárjára.

[1]

Méltóságos Úr!

Tisztelettel kérjük méltóságodat kegyeskedjék az 1861 ben általunk az akademia palota tervezetéhez mellékelt két távlati² képet kegyesen nekünk vissza szolgáltatni.³ E két képet a nekünk kézbesített program⁴ nem követelte, de más részt méltóságod és a tek(intetes) Akademia azt könnyen nélkülözheti is, mig elenben annak birtoka és használata bennünket üzletünkben tetemesen elősegithetne.

Méltóságodnak

alázatos szolgálói

Pesten dec(ember) 14^{én} 1864.

Gerster és Frey
építészek

[Dessewffy Emil:]

Henszlmann mikor Parisba a' kiállítás volt a' maga terveit általvette – vissza adta-é? nem tudom. Alig hiszem. Ha igen, úgy a' mostani terem melletti kis szobában lesznek. A tervek magok az Akademia tulajdona, de a' távlati képek kiadhatók
Dessewffy

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Az utolsó két szó piros ceruzával aláhúzva.

³ Vö. a 432–433. és a 476. számmal.

⁴ Lásd a 411. számot.

[2]

[Csengery Antal:]

A két távlati kép a nagyterem melletti szobában van. Ring kiadja Frey és Gerster uraknak. De a többi rajz, mely a programm szerint készült, az akadémiáé, nem adathatik ki.

CsA

[Arany János:]

Már elvitették az Elnök gr(óf) Dessewffy úr tudtával.

[Sz. E.]

Schulcz Ferenc Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1864. december 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 333, [1. levél]

[1]

Hochgeschätzter H(er)r Doctor!

Es thut mir leid[,] das ich Sie mit den Holzkirchen¹ warten ließ, doch ich wußte nicht[,] das Sie selbe so dringend benöthigen, ich sende hiemit selbe samt den Photographien davon,² ich war die ganze Zeit meines Hierseins derartig beschäftigt[,] das ich unmöglich früher schreiben kon(n)te. Professor Schmidt über gab ich Ihr Schreiben[,] er läst sich Ihnen vielmals empfehlen und dankt für das Bild, läst sich entschuldigen[,] das es noch nicht antworten kon(n)te; – *die weitere vervielfältigung*

[2]

*des Preßburger und Kaschauer Autografien*³ ist er geneigt (im einvernehmen mit dem Verein Wiener Bauhütte) *zu gestatten*, doch unter der Bedingung wenn Dr:⁴ den auß-tausch der 5 Blätter Holzkirchen bei der Ung(arischen) Academie erwirken. *Das heist das der Verein diese Blätter autografieren darf.*⁵

Das versprochene von der MichaelisKirche⁶ sende ich so weit als mir möglich war.

Auch die mangelhaften aufnahmen der Katacombe von Fünfkirchen⁷ sende ich, samt einer Zeichnung dieser Catacombe nach Koller.⁸ — auch bin ich so frei zwei fotografien nach Entwürfen

[3]

von mir beizulegen.

Die Geschichte wegen den Holzstöcken werden He(r)r Doctor durch Romer erfahren dem ich selbe das länge nach beschrieb.

¹ Értsd ezen a szatmári fatemplomok rajzait. (*Henszlmann 1864l* ezek nélkül jelent meg az *AK* 4. kötetének második füzetében, azaz csak 1865-ben. Vö. a **694.** és a következő számmal.)

² Vö. a következő számmal.

³ Értsd itt: az autografálás nevű sokszorosítási eljárással készült nyomatokat.

⁴ Azaz Henszlmann.

⁵ Értsd: Friedrich Schmidt (tanítványainak Wiener Bauhütte nevű egyesületével egyetértésben) megengedi az egyesület *Wiener Bauhütte* címen sokszorosított pozsonyi és kassai felmérési lapjainak felhasználását (az MTA AB kiadványaiban), ha cserébe Henszlmann elintézi az MTA-nál, hogy Schulcz Ferencnek az MTA megbízására készült szatmári felméréseit sokszorosíthassák a *Wiener Bauhüttében*. (Ami megtörtént.)

⁶ Értsd vélhetően: rajzokat vagy méreteket a bécsi Michaelerkirchéről.

⁷ A pécsi ókeresztény sírkamra felméréseit. Vö. a **692.** számmal.

⁸ A pécsi Péter-Pál sírkamráét *Koller 1804* XI. táblája nyomán.

Wegen den Autografien⁹ kan ich nur melden[,] das das Gratzter Landhaus nicht mehr zu haben ist. und wegen dem Bartfelder Tabernakel versicherte mich der Präsident[,]¹⁰ das Sie selbes haben müssen, sie möchten besser nachsehen[,] sollten Sie selbe aber doch nicht finden[,] so bitte ich Sie, Sich an den Präsidenten zu wenden.

Wird von unserer Kirche bald etwas erscheinen?¹¹ ich bin sehr hohe begierig darauf[;] es grüßt Sie

Ihr

unter(täniger) Dien(er)
Schulcz Ferencz

Bécs Dec(ember) 14 1864.¹²

[4]

N(otieren)d: wegen den Blattern meint Schmidt[,] sie seien Ihm sehr häufig vorgekom(men)[,] doch erinnere er sich nicht mehr wo[,] weiters lege er keinen weiteren Werth darauf und halte es für das haschen nach neuen Formen in der frühen Periode.

Bei vervielfältigung des Autografien müßten[,] wie selbstverständlich[,] die Hütte angegeben werden.¹³

[Sz. E.]

⁹ Az alábbiakban a *Wiener Bauhütte* további lapjairól van szó.

¹⁰ Értsd minden bizonnyal Franz Neumannt, az egyesület ügyvivőjét. (Az elnök Friedrich Schmidt volt.)

¹¹ Értsd ezen a szatmári templomok publikációját? (Mindenesetre a főnév egyes számban van.)

¹² Gótikus számjeggyel, alsó felében nyitott 8-assal írva.

¹³ Azaz: a *Wiener Bauhütte* lapjainak felhasználásánál a forrást természetesen meg kell jelölni.

Schulcz Ferenc számlája az MTA Archaeologiai Bizottsága számára készített rajzokról
 Bécs, 1864. december 15.
 Budapest, MTAKK, RAL, K 1218/12, 1. irat

[1]

Számla

olyan rajzok felett melyeket alulírot a magyar tudományos académia
 Archäologiai Bizottsága számára a Szatmári ut felvételei után készített
 és pedig

A nagyszőlősi egyház és alaprajza ¹		6 fl
A nagyszőlősi egyház Szentségháza		6 fl
{A nagyszőlősi egyház} Letnerje		6 fl
A tatár falusi egyház és alaprajza		6 fl
A Csegöldi egyház és alaprajza ²		6 fl
A Szatmár és Ugocsa megyék fa templomai részletekkel – 5 lap nagy formátumban ³	a ⁴ 20 fl	[100]
Összesen		130 fl
A fatemplomok photographiai azon mértékben melyben a metszésre szükségesek 5 db	a ⁵ 2 fl	10 fl
Összeg		140 fl

Schulcz Ferencz
 építész

Bécs Decemb(er) 15én 1864⁶

[Sz. E.]

¹ Azaz: Szőlősvégárdó. A további két tétellel együtt ma: MTAKK, RAL, K 1219/56.

² MTAKK, RAL, K 1219/31. Reprodukálva: TERDIK 2007, PAPP 2011, 283.

³ Vö. a *Wiener Bauhütte*ben sokszorosított lapokkal. Vö. még: *Haas-Schulcz 1866*.

⁴ Értsd: à. (Vagyis darabonként 20 forint.)

⁵ Értsd: à.

⁶ A 4-es gótikus számjeggyel, alsó hurkában nyitott 8-asként írva.

Bernhard Johann Alexander Meyer, az *Oesterreichische Revue* szerkesztője
Henszlmann Imrének
Bécsből Pestre, 1864. december 22.
Kassa, VSMRP, p. č. 255, [1. levél]

[1]

Wien 22 December 1864.

Geehrter Herr Doctor!

Ich übersende beigehend die Correctur des für den I. Band des neuen Jahrgangs bestimm(m)ten Artikels und bitte dieselbe an meine unterstehende Adresse gefälligst zu remittiren.¹

Das Manuscript des zweiten Artikels, als für den nächstfolgenden Band bestimmt, erbitte ich Mitte, spätestens bis Ende Januar.²

Das von mir mitgenommene ältere Manuscript habe ich, Ihren Wünschen gemäß, zunächst in der Wiener Wochenschrift zum Abdruck zu bringen

[2]

getrachtet. Herr Carl Weiß, der die Redaction führt, hat es mir indessen, nachdem er es durch längere Zeit in Händen behalten, wieder zugestellt mit dem Bemerken, daß er den Raum dafür nicht zu gewinnen wisse. Ich habe jetzt die Arbeit der Redaction der Bauzeitung, und zwar Herrn Förster persönlich übergeben, werde dort in acht Tagen wieder anfragen und Sie dann sofort benachrichtigen.³

Hochachtungsvoll
 Dr. B. J. A. Meÿer

Kärnthner Ring 15.

[Sz. E.]

¹ Vö.: *Henszlmann* 1865p.

² Vö.: *Henszlmann* 1865q.

³ Talán végül mégis az *Österreichische Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und öffentliches Leben*ben és nem az *Allgemeine Bauzeitung*ban jelent meg, vö.: *Henszlmann* 1865h.

Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének
Egerből Pestre, 1864. december 28.
Kassa, VSMRP, p. č. 175, [7. levél]

Az a rajz, amely az egri székesegyház Ipolyi által rekonstruált (nem léptékhelyes) alaprajzi elképzelését mutatta be Henszlmann-nak, most nincs a levél mellett. Ugyanígy az a lap sem, amelyre Ipolyi az egri vár 17. századi ábrázolásaiból állította össze a középkori székesegyház akkori állapotát szerinte tanulságosan ábrázolókat. Vö. a **701.** számmal.

[1]

Eger XII. 28. (1)864

Kedves Barátom

A nagy hó és sár miatt csak a mostani fagyok és ünnepek után férhettem a várba a mérések tételére.

Ime itt az eredmény: A sekrestye fala és a Benkó által kiásott pillér alap közt megközelítőleg mintegy 27 láb. Ezen pillér és a fenlevő közt, melyen sz(ent) István áll 47 láb. Ez is roppant nagyság ugy-e!? Mely szerint a középhajó¹ tehát 47 láb körülbelül, a mellékhajók pedig 27 láb. Vajjon ezen két pillér a közép hajóban volt-e még? vagy egy transept, kereszthajó első ívének pillérei? Vagy talán a chorus triumph bogenja-é?² Mi utóbbi lehetne, ha felvennök,³ hogy a két mellékhajó a chorusban folytatódott; mert így külön állhattak a pillérek mellékfal nélkül. Mire nézve már most kíváncsi vagyok véleményét hallani.

Az én véleményem ime itt van a lapon, kipontozva az alaprajz, a mint én képzelem magamnak a templomot. Perse a mérték arányokat nem kell tekinteni. Mert ezek hibásan csak úgy akárhogy vannak felvéve önkényesen.

[2]

A Chorus rövidre esett ki,⁴ a talán? hosszúra nyújtott hajóhoz képest etc. Azonban, ha mint áll, hogy a Chorus letöretett,⁵ hogy a várfal meg erősíthetessék, valószínű, hogy előbb a vár itt is annyira előre ment volna, mint a kiszökő bástya-cavalierok⁶ két felől. Ezek előszökése tesz 68 lábat. Ennyi lett volna tehát a szentély v(agy) chorus hosszúsága is. Tetemes volna ez is, igaz, de megfelelné szélességének, mely hasonló lesz a két pillér közti közép hajó szélességéhez, mely 47 láb volna. Hogy tetemes nagyságú volt megis ezen épület, tanusíthatja a roppant pillér, melyen szent István szobra áll.

¹ Hiányzó szó: szélessége.

² Azaz: talán a szentély diadalívé?

³ Azaz: feltennénk.

⁴ Azaz: sikerült, jött ki.

⁵ Azaz: lebontották.

⁶ Azaz: erődfokok.

Már most kegyedet arra kérem csupán, sziveskednék egy ily kis folio formatumon, jó nagy szélek hagyásával, hasonló módon mint az én gyarló vázlatomon van punctirozva kijelelni az egyház alaprajzát, megadva neki egyszerűn azon mérték arányokat, melyeket ex duabus cognitis mint incognitákat eruálhat.⁷ De ezeket kérem egyszerűen és értelmesen fel tenni.⁸ Mert ha Kegyed mathematicus calculusával⁹ adja, gyökvonásokkal s a többi, majd meg nem értem.

[3]

Azért csak arra kérném, jelelné ki azt: *hogy ha a mellékhajók 27 láb szélesek és a közép hajó 47 láb széles volt, mily hosszú lehetett arányosan a hajó; milyen a szentély, és mily magos circiter*¹⁰ *az épület fala?* És ezen arány szerinti mértékben kérem punctirozva az alaprajzot elkészíteni; míg az ismeretes részek vonallal rajzolhatók, úgy mint: a sekrestye falai, az a két pillér, a bástya fal és a cavallierek ki szökése (ámbar a cavallierek közti egyenes várfal vonal nincs mérték szerint felvéve, s e szerint ki nem jelelhető, de ez mit sem tesz, mert hiszen csak tájékozásul van; másképp oly tág, hogy ha teljes mértékben adnók, mellette a többi részlet igen parányi mérvben volna csupán adható). Ennyi az a mit tenni lehet. De ezt biztonsággal adhatni is.

Most Eger régi várának összes rajzai nem sokat érnek. Nekem vagy három munkában meg vannak; de ezek közül kettő tekintetbe nem jöhet oly hamis. A harmadik azonban mely ezen című könyvben van: Türkische und Ungarische Chronica. Nürnberg bei Paulus Fürsten 1663¹¹ a 18 számú képtáblán; „Voestung Erla” meglehetősen híven mutatja a két kiszökő cavalieret s köztük az egyenes bástya falat.

[4]

A templom azonban mélyebben bent áll mint sem kellene. De már is úgy látszik mintha a chorusa hiányzanék, valamint, valamint fedele is. Látni azonban kettős tornyát. — Hasonlón jön elő épen ezen kép: Meyer Ortelius redi vivus et continuatus című művében 1665. ben kiadva.¹² Ezek egyikét láthatta Benkó is valamely kanonoknál. De ezek egyike sem bír most ilyet. S innét gondolom hogy téved Benkó és talán a könyvtárban Montedegói Albert Uramnál¹³ láthatta Ortelius Redivivust Mayertől¹⁴ hol ez meg van. —

De mivel épen ezen fejezetnél vagyunk, jó volna ha mindjárt át nézhetnők azon többi munkákat is, melyekben talán Eger képe, mint vélem, sőt némelyekre nézve biztosan tudom, előjön. *Ezeket itt a rajz melletti lapon összeállítottam*, egyszers mind K(egye)det kérve, azokra nézve, melyek nekem megnincsenek, sem itt a könyvtárban nem találhatók, keresse ki őket kérem az egyetemi vagy Muzeumi könyvtárban, s ha megnézte jegyezze oda leírt czimukhoz vajjon rajzuk hasonló-e a Türkische Chronik és

⁷ Azaz: a két ismert (méret)ből mint ismeretleneket feltételezhet.

⁸ Azaz: megrajzolni.

⁹ Azaz: matematikai (arány)számításával.

¹⁰ Azaz: körülbelül.

¹¹ Chronica 1663.

¹² Ortelius–Meyer 1665.

¹³ Értsd: az egri érseki könyvtárban, annak könyvtárosánál.

¹⁴ Martin Meyertől; a művet lásd fentebb.

Ortelius Redivivuséhoz vagy sem, és jónak vagy rosznak tartja-e azt. Ez az mire tehát
igen igen kérném, szíveskednék ígéretéhez képest a rajzot elké-
[az oldal bal margóján keresztben:]
szíteni mielőbb s a dolgról értesíteni; Szíves barátságába ajánlott

híve
Ipolyi

[Sz. E.]

Tartalom

401	Haas Mihály szatmári püspök az MTA „Elnökségének” Szatmárnémetiből Pestre, 1860. augusztus 6.....	5
402	Leblanc Henszlmann Imrének Eaux-Bonnes-ból (Basses-Pyrénées), 1860. augusztus 13.....	8
403	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak Pestről Párizsba, 1860. augusztus 28.....	10
404	A. Chaisés Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1860. október 1.....	12
405	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1860. október 2.	14
406	Toldy Ferenc Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1860. október eleje?.....	15
407	Benedek Lajos tárborszernagy, Magyarország kormányzója nevében Alois Baumgarten vezérőrnagy Henszlmann Imrének Budáról Pestre, 1860. október 12.....	16
408	Nendtvich Károly Henszlmann Imrének Budáról Pestre, 1860. október 17.	17
409	Hollán Ernő Henszlmann Imrének Szombathelyről Pestre, 1860. október 19.	18
410	Iratok az MTA leendő székházának építési programjához Pest 1860. október	20
411	Henszlmann Imre fogalmazványa: az MTA székházának építési programja Pest, 1860. október 20. körül.....	25
412	Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1860. október 25.....	33
413	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1860. november 2.	34
414	Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóásra, 1860. november 2.	35
415	Henszlmann Imre a kassai Szent Erzsébet Társulat nevében: országosan körözni tervezett gyűjtési felhívás szövegtervezete Pest, 1860. november 3. előtt.....	37
416	A kassai Szent Erzsébet Társulat választmányi ülésének jegyzőkönyvéből Kassa, 1860. november 3-i ülés	41
417	Dessewffy Emil, az MTA elnöke, Fábry Ignác kassai püspöknek Pozsonyból Kassára, 1860. november 8.....	44

418	Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak Győrből Törökszentmiklósról, 1860. november 8.	46
419	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak Pestről Párizsba, 1860. november 19.....	47
420	Henszlmann Imre Heinrich Ferstelnek és Ybl Miklósnak Pest, 1860. november 28.	48
421	Hunfalvy Pál Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1860. december 1.	50
422	Arthus Bertrand nevében Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1860. december 1.	51
423	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gerster Károlynak Pestről Pestre, 1860. december 10.	53
424	Henszlmann Imre Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pestről Pestre, 1860. december 11.	55
425	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1860. december 15.	56
426	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. január 12....	58
427	Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Bécsből Pestre, 1861. január 20.....	60
428	Ybl Miklós Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pest, 1861. január 20.	62
429	Halászy László Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. január 20.....	63
430	Leblanc Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1861. február 4.....	65
431	Henszlmann Imre fogalmazványa Gerster Károly és Frey Lajos névében Pest, 1861. február 15. előtt.....	68
432	Henszlmann Imre műleírása az MTA új székházának pályatervéhez Pest, 1861. február 15. előtt.....	70
433	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pestről Pestre, 1861. február 15. előtt	71
434	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1861. február 19.....	73
435	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. február 26.....	74
436	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1861. február 27.....	75
437	Henszlmann Imre Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pest, 1861. március 5.	78
438	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. március 6.	79
439	Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének Pozsonyból Pestre, 1861. március 6.	81

440	Luzsénszky Pál Henszlmann Imrének Kassáról Pestre, 1861. március 7.....	82
441	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pestről Pozsonyba, 1861. március 8.	83
442	Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének Pozsonyból Pestre, 1861. március 9.	84
443	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pestről Pozsonyba, 1861. március 11.....	85
444	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének, Gerster Károlynak és Frey Lajosnak Bécsből Pestre, 1861. március 12.....	87
445	Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Bécsből Pozsonyba, 1861. március 12.....	89
446	Dessewffy Emil, az MTA elnöke Henszlmann Imrének Pozsonyból(?) Pestre, 1861. március 13.....	91
447	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósrá, 1861. március 13.....	92
448	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. március 18. ...	94
449	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1861. március 18. ...	95
450	Heinrich Ferstel Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Bécs, 1861. március 27.	96
451	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének és Gerster Károlynak Bécsből Pestre, 1861. április 1.	97
452	Lista az Esterházy-képtár kiállításának falfelület-szükségletéről Bécs, 1861. április 1. után	99
453	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének, Gerster Károlynak és Frey Lajosnak Bécsből Pestre, 1861. április 15.	101
454	Henszlmann Imre írása arányelméletéről Karl Weißnak, a Central-Commission közleményei szerkesztőjének Pest, 1861. április körül?.....	103
455	Henszlmann Imre Pompéry Jánosnak, a <i>Magyarország</i> szerkesztőjének Pestről Pestre, 1861. május 12.....	106
456	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1861. május 20.....	109
457	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósrá, 1861. május 30.....	110
458	Feszl Frigyes Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1861. június 4.....	112
459	Henszlmann Imre Adolf Schmidnek: a pesti építészek és mérnökök Leo von Klenze és August Stüler terveiről készített ún. motivált nyilatkozatának másolata Pestről Pestre, 1861. június 12. körül	113
460	Heinrich Ferstel Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. június 11....	116
461	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. június 12.....	118

462	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eötvös Józsefnek Pestről Pestre, 1861. június 18.	119
463	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1861. június 19.....	121
464	Henszlmann Imre fogalmazványa Kauser Lipót nevében a Képzőművészeti Társulat választmányának Pest, 1861. június első fele ...	123
465	Kauser Lipót fogalmazványa a Képzőművészeti Társulat választmányának Pest, 1861. június első fele	127
466	Kauser Lipót fogalmazványának magyar fordítása Henszlmann utóiratával Pest, 1861. július eleje	130
467	Henszlmann Imre fogalmazványa: az országgyűlésnek szánt beadvány az MTA székháza ügyében Pest, 1861. június 10. körül	134
468	Julius Engelmann a lipcsei <i>Illustrierte Zeitung</i> szerkesztősége nevében Heckenast Gusztávnak Lipcséből Pestre, 1861. július 3.....	139
469	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1861. július 7.	140
470	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 8.	141
471	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1861. július 10.	143
472	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 13.	146
473	Henszlmann Imre az MTA-nak Pestről Pestre, 1861. július 15.	148
474	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. július 27.	150
475	Jegyzőkönyvi kivonat az MTA üléséről Pest, 1861. július 29-i ülés.	151
476	Henszlmann Imre a lipcsei <i>Illustrierte Zeitungban</i> az MTA székházának terveiről 1861. július	154
477	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak Pestről Párizsba, 1861. augusztus 25.....	157
478	August Klein, egy bécsi bórdíszműves és dísztárgykészítő cég tulajdonosa nevében Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. augusztus 28.	158
479	August Klein, egy bécsi bórdíszműves és dísztárgykészítő cég tulajdonosa nevében Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1861. augusztus 30.	160
480	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1861. szeptember 13. vagy 14.	161
481	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. szeptember 17.....	164

482	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. szeptember 24. előtt.	166
483	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóstra, 1861. szeptember 24.	167
484	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1861. szeptember 30.	170
485	Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrének Aszódról Pestre, 1861. október 11.	171
486	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. október 15.	172
487	Szumrák Pál Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1861. október 21.	173
488	Henszlmann Imre fogalmazványa a kassai Szent Erzsébet-templom egy elpusztult falképének másolatáról Pest, 1860 augusztusa után.	174
489	Henszlmann Imre fogalmazványtöredéke az MTA-nak a kassai Szent Erzsébet-templom restaurálásáról Pest, 1861. október 27. előtt	176
490	Henszlmann Imre az MTA-nak a Kisbényben és a Kassán folyó munkákról Pestről Pestre, 1861. október 27.	178
491	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóstra, 1861. november 18.	181
492	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. november 20.	184
493	Benczúr Vilmos Henszlmann Imrének Kassáról Pestre, 1861. november 21.	186
494	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eötvös Józsefnek Pestről Pestre, 1861. november 27.	188
495	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1861. november 30.	191
496	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. november 30.	192
497	Ipolyi Arnold az MTA Archaeologiai Bizottságának Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 1.	193
498	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 2.	195
499	Henszlmann Imre az MTA Archaeologiai Bizottsága nevében az MTA Történeti Osztályának Pestről Pestre, 1861. december 4.	196
500	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóstra, 1861. december 7.	197
501	Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1861. december 9.	199

502	Henszlmann Imre, Gerster Károly és Frey Lajos az MTA Igazgató Tanácsának Pestről Pestre, 1861. december 13.	200
503	Az ún. Építési Bizottság (Dessewffy Emil, Eötvös József és Károlyi György) jelentése az MTA Igazgató Tanácsának Pest, 1861. december 20.	204
504	Podmaniczky Ármin, bátyja, Podmaniczky Frigyes nevében Henszlmann Imrének Aszódról Pestre, 1861. december 21.	205
505	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1861. december 28.	206
506	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1861. december 31.	209
507	Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat az MTA-nak Pestről Pestre, 1862. január 1.	211
508	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1862. január 2.	213
509	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1862. január 2. után	214
510	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. január 12.	215
511	Kubinyi Ferenc indítványa az MTA székháza ügyében Pest, 1862. január 13.	217
512	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1862. január 16.	219
513	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. január 18.	223
514	Székely Bertalan Henszlmann Imrének Münchenből Pestre, 1862. január 24.	224
515	Alexy Károly Szalay Lászlónak, az MTA titkárának Pestről Pestre, 1862. február 10.	225
516	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1862. március 4.	226
517	Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1862. március 9.	229
518	Henszlmann Imre és Barabás Miklós az MTA-nak Pestről Pestre, 1862. március 10.	231
519	Gerster Károly és Frey Lajos a kassai Szent Erzsébet Társulatnak Pestről Kassára, 1862. március 15.	233
520	Beszámoló az MTA osztályüléséről, Pest, 1862. március 17-i ülés	235
521	Beszámoló az MTA osztályüléséről, Pest, 1862. március 17-i ülés	236
522	Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa: megbízólevél Kubinyi Ferencnek, Ipolyi Arnoldnak és Henszlmann Imrének Pest, az MTA 1862. március 17-i ülésének határozata alapján	237

523	Díszoklevél Henszlmann Imrének a Magyarhoni Földtani Társulat rendes tagjává választásáról Pest, 1862. március 20.	238
524	Kubinyi Ágoston, az MTA Archaeologiai Bizottságának elnöke Fábry Ignác kassai püspöknek Pestről Kassára, 1862. március 26.	239
525	Carl Christian Rafn, az északi régi nyelvek társaságának titkára Henszlmann Imrének Koppenhágából Pestre, 1862. március 28.....	240
526	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Carl Christian Rafnnak, az északi régi nyelvek társasága titkárának Pestről Koppenhágába, 1862. március 28. után.	242
527	Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa a Helytartóságnak Pestről Budára, 1862. március 29.	243
528	Ipolyi Arnold Mednyánszky Dénesnek Törökszentmiklósról, 1862. április 5.....	244
529	Fábry Ignác kassai püspök Kubinyi Ágostonnak, az MTA Archaeologiai Bizottsága elnökének Kassáról Pestre, 1862. április 9.....	245
530	Fábry Ignác kassai püspök levélfogalmazványa Ipolyi Arnoldnak Kassáról Törökszentmiklóásra, 1862. április 9.	247
531	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 9.....	248
532	Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 13.....	250
533	Kubinyi Ágoston Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 14.....	251
534	Kubinyi Ferenc Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklóásra, 1862. április 18.....	252
535	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. április 19.....	253
536	Fábry Ignác kassai püspök levélfogalmazványa a Szent Erzsébet Társulat nevében Gerster Károlynak Kassáról Pestre, 1862. április 21.	254
537	Csengery Antal, az MTA vezetése nevében Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1862. április 24.....	256
538	Feszl Frigyes ajánlólevele Henszlmann Imre és útítársai számára Panagiótisz Kálkosznak, Dimítriosz Zékszosznek, Paul Origionisnak és a többi Münchenben szerzett athéni barátjának Pestről Athénba, 1862. április.....	257
539	Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 2.....	260
540	Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 11.	262
541	Díszoklevél Henszlmann Imrének az északi régi nyelvek társasága rendes tagjává választásáról Koppenhága, 1862. május 13.	264

542	Pauer János székesfehérvári kanonok Szalay Lászlónak, az MTA titkárának Székesfehérvárról Pestre, 1862. május 14.	265
543	Beszámoló a Pauer János székesfehérvári kanonok által az MTA osztályülésén tartott előadásról Pest, 1862. március 19-i ülés	266
544	Anton von Prokesch-Osten, isztambuli osztrák internuncius meghívója Henszlmann Imrének Isztambulból Isztambulba, 1862. május 19-ére szól	268
545	Ipolyi Arnold levélfogalmazványa Kemény Zsigmondnak, a <i>Pesti Napló</i> szerkesztőjének Isztambulból Pestre, 1862. május 21.....	269
546	Ipolyi Arnold levele Toldy Ferencnek Isztambulból Pestre, 1862. május 21.....	270
547	Ipolyi Arnold levélfogalmazványa Bartakovics Béla egri érseknek Isztambulból Pestre, 1862. május 21.....	271
548	Andreas David Mordtmann Henszlmann Imrének Isztambulból Pestre, 1862. június 5.	273
549	Florian Menapace országos építészeti igazgató Henszlmann Imrének Budáról Pestre, 1862. június 12.....	275
550	Kubinyi Ferenc, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak isztambuli és athéni útjukról Pest, 1862. június 16.	277
551	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. június 19. körül	288
552	Ipolyi Arnold titkár az Archaeologiai Bizottság nevében az MTA-nak Pestről Pestre, 1862. július 1.	289
553	Beszámoló Henszlmann Imrének az MTA osztályülésén tartott előadásáról Pest, 1862. július 7-i ülés	292
554	Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa Anton von Prokesch- Ostennek Pestről Isztambulba, 1862. július 7.	295
555	Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa Fuad pasának és Szüfi bejnek Pestről Isztambulba, 1862. július 7.....	296
556	Haas Mihály szatmári püspök az MTA-nak Szatmárnémetiből Pestre, 1862. július 8.	297
557	Henszlmann Imre Karl Weißnak, a Central-Commission közleményei szerkesztőjének Pestről Bécsbe, 1862. július 12.....	299
558	Élie aláírással Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1862. július 22.	301
559	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. július 27.	303
560	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Pestre, 1862. augusztus 4.	304
561	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Miskolcra Törökszentmiklósról, 1862. augusztus 11.	305

562	Pesty Frigyes Henszlmann Imrének Temesvárról Pestre, 1862. augusztus 11.	306
563	Henszlmann Imre Karl Weißnak, a Central-Commission közleményei szerkesztőjének Pestről Bécsbe, 1862. augusztus 19.	307
564	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Törökszentmiklósról, 1862. szeptember 9.	309
565	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. szeptember 11.	312
566	Henszlmann Imre Kubinyi Ferencnek Székesfehérvárról Pestre, 1862. szeptember 16.	314
567	Kubinyi Ferenc Henszlmann Imrének Pestről Székesfehérvárra, 1862. szeptember 17.	318
568	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. szeptember 24.	319
569	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1862. október 7-i ülés	321
570	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Törökszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. október 15.	322
571	Doby Jenő Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1862. október 22.	324
572	Rosty Zsigmond Henszlmann Imrének Rábaszentmiklósról Székesfehérvárra, 1862. október 28.	326
573	Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének Pestről Székesfehérvárra, 1862. október 30.	328
574	Fromhold Károly Henszlmann Imrének Hely nélkül, 1862. október 31....	329
575	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1862. november 4-i ülés	330
576	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Székesfehérvár, 1862. november 6-i ülés	331
577	Jegyzőkönyv a székesfehérvári ásatásokon feltárt három sírban talált csontvázak orvosszakértői szemléről Székesfehérvár, 1862. november 8.	332
578	Dessewffy Emil Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1862. november 9.	335
579	Leblanc Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1862. november 10.	336
580	Henszlmann Imre fogalmazványa eredetileg a székesfehérvári ásatásokról szóló cikksorozatának VII. részéhez Pest, 1862. november 12. és 15. között.....	338
581	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1862. november 15-i ülés	342

582	Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak a székesfehérvári ásatásokról Pest, 1862. november 17.	343
583	Szalay László, az MTA titkára fogalmazványa a székesfehérvári ciszterci gimnázium tanári karának, a város polgármesterének és Pauer Jánosnak Pestről Székesfehérvárra, az 1862. november 17-i ülés határozata alapján	352
584	Henszlmann Imre listája a Deák Ferenc tiszteletére készült műre történt kifizetésekről Pest, 1862. szeptember 27. után	353
585	Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1862. november 22.	355
586	Szász Ferenc Henszlmann Imrének Székesfehérvárról Pestre, 1862. november 29.	356
587	Csatáry (Krieger) Ágost Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1862. november 29.	357
588	Lorrain doktor Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1862. december 4.	359
589	Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1862. december 10.	361
590	Almásy Pál Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1862. december 11.	362
591	Ipolyi Arnold helyreigazítása a Kassáról a Magyar Nemzeti Múzeumba került szobrokról Törökszentmiklós, 1862. december 18. előtt	363
592	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Párizsból Törökszentmiklóstra, 1862. december 30.	366
593	Jókai Mór Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1863. január 7.	369
594	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Párizsból Törökszentmiklóstra, 1863. január 9.	371
595	Karl Fiedler Henszlmann Imrének Bécsből Párizsba, 1863. január 10.	375
596	Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Budáról Pestre, 1863. február 6.	377
597	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. február 9.	379
598	Henszlmann Imre Csengery Antalnak Párizsból Pestre, 1863. február 18.	380
599	Horn Ede Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. március 8.	382
600	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. március 11.	383
601	Toldy Ferenc fogalmazványa Dessewffy Emil, az MTA elnöke nevében Pálffy Móricnak, Magyarország helytartójának Pestről Budára, 1863. április 27.	384

602	Henszlmann Imre Rómer Flórisnak Párizsból Pestre, 1863. április 27.	387
603	Doby Jenő Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. április 29.	391
604	Arthus Bertrand elszámolása és levele Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. március 18., április 14. vagy május 7.	392
605	Arthus Bertrand Georges Erhard-Schieblének Párizsból Párizsba, 1863. április 29.	395
606	Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. május 1.	396
607	Henszlmann Imre el nem küldött levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak Párizsból Párizsba, 1863. május 1. után	397
608	Pierre Marchandon de la Faye Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. május 9.	398
609	Aláírás nélkül (Paul Abadie?) Henszlmann Imrének Périgueux-ből Párizsba, 1863. május 23.	399
610	Kubinyi Ágoston, az MTA Archaeologiai Bizottságának elnöke Ipolyi Arnoldnak Pest, 1863. május 29.	401
611	Szumrák Pál Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1864. június 16.	402
612	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Georges Erhard-Schieblének Párizsból Párizsba, 1863. július 6.	404
613	Adolphe Renaud Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. július 8.	405
614	Erwin Hanfstaengl Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. július 19.	407
615	Adolphe Renaud nyugtája Henszlmann Imrének Párizsból, 1863. július 21. körül	409
616	Adolphe Renaud, Jules Gailhabaud és Podhorszky Lajos igazolása az arányelmélet második részének készütségi fokáról Párizs, 1863. július 21.	410
617	Podhorszky Lajos jegyzete az arányelmélet öt tervezett táblája modelljének hátán Párizs, 1863. július 21.	411
618	Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Budáról Pestre, 1863. július 21.	413
619	Jules Gailhabaud Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1863. július 22.	414
620	Podmaniczky Frigyes Henszlmann Imrének Aszód, 1863. augusztus 4. ...	415
621	Az MTA Archaeologiai Bizottsága rendkívüli ülésének jegyzőkönyve Pest, 1863. augusztus 18.	416
622	Henszlmann Imre Arthus Bertrand-nak Pestről Párizsba, 1863. augusztus 21.	418

623	Pálffy Móric, Magyarország helytartója Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Budáról Pestre, 1863. augusztus 22.....	422
624	Szász Ferenc Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1863. augusztus 25.	424
625	Karl Radnitzky Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1863. szeptember 2.	425
626	Leblanc Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1863. szeptember 10.	426
627	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1863. szeptember 17.....	427
628	Friedrich Schmidt Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1863. szeptember 17.....	429
629	A magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűlésének jegyzőkönyveiből Pest, 1863. szeptember 23-i ülés.....	431
630	Henszlmann Imre Rudolf Eitelbergernek Pestről Bécsbe, 1863. október 4.	432
631	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Egerbe, 1863. október 7.	434
632	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1863. október 10.	437
633	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1863. október 13-i ülés és 1863. október 23-i ülés.....	441
634	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1863. október 23-i ülés	443
635	Az MTA Archaeologiai Bizottsága ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1863. október 23-i ülés	445
636	Beszámoló az MTA osztályüléséről Pest, 1863. október 26-i ülés.....	446
637	Dessewffy Emil, az MTA elnöke a pécsi káptalannak Pestről Pécsre, 1863. október 30.	447
638	Girk György pécsi püspök a pécsi káptalannak Pécsről Pécsre, 1863. november 6.	449
639	Jegyzőkönyv az MTA Archaeologiai és Nyelvészeti Bizottságának közös üléséről Pest, 1863. november 12-i ülés.....	450
640	Az MTA Archaeologiai Bizottsága ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1863. november 12-i ülés	453
641	A pécsi káptalan ülésjegyzőkönyvéből Pécs, 1863. november 13-i ülés....	454
642	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1863. december 4-i ülés.....	455
643	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Anton Schmerling államminiszternek 1863. december 21. előtt	456

644	Anton Schmerling államminiszter Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1863. december 21.....	458
645	Henszlmann Imre fogalmazványa Andreas Halbig pesti Szentháromság-oszlopáról Pest, 1863?	459
646	Friedrich Schmidt Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1864. január 10.	463
647	Anton von Prokesch-Osten isztambuli osztrák internuncius az MTA-nak Isztambulból Pestre, 1864. január 20.....	465
648	Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. január 23.	468
649	Szász Ferenc Henszlmann Imrének Székesfehérvárról Pestre, 1864. február 1.....	469
650	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1864. február 6.	470
651	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. február 8-i ülés.....	472
652	Bergh Károly Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1864. február 8.....	473
653	Rómer Flóris Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. február 23.	474
654	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. március 11-i ülés	476
655	Henszlmann Imre jelentése az MTA-nak a szultáni könyvtár nyugati kódexeiről Pest, 1864. március 21.....	477
656	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. április 5-i ülés.....	491
657	Hölbling Miksa Henszlmann Imrének Pécsről Pestre, 1864. április 13.....	492
658	Benczúr Vilmos Henszlmann Imrének Kassáról Pestre, 1864. április 14.....	494
659	Szabó József, a magyar orvosok és természetvizsgálók IX. nagygyűléséről kiadandó mű szerkesztője Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. április 14.....	495
660	Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének Sopronból Pestre, 1864. április 24.....	496
661	Kubinyi Ágoston Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. április 25.....	498
662	Toldy Ferenc előadása az MTA osztályülésén a Corvina-könyvtárról Pest, 1864. április 25.	499
663	Maszák Hugó, a Magyar Képzőművész szerkesztője Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. április 30.....	500
664	Rómer Flóris Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. május 6.	503

665	Szalay László, az MTA titkára levélfogalmazványa Anton von Prokesch-Osten isztambuli internunciusnak Pestről Isztambulba, 1864. május 7.....	504
666	Szalay László, az MTA titkára levélfogalmazványa Pálffy Móricnak, Magyarország helytartójának Pestről Budára, 1864. május 8.....	505
667	Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének Sopronból Pestre, 1864. május 10.....	507
668	Rohn Alajos és Grund Ede árajánlata Kolbenheyer Mór tervezett Luther-kiadványának litográfiaiáról Pest, 1864. május 10.....	510
669	Kolbenheyer Mór Henszlmann Imrének Sopronból Pestre, 1864. május 26.....	511
670	Philipp Anton Dethier az MTA-nak Isztambulból Pestre, 1864. május 30.....	512
671	Heim Ede Henszlmann Imrének Kassáról Pestre, 1864. június 1.....	522
672	Szumrák Pál Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. június 1.....	523
673	Jónás József pécsi örkanonok cédulája Henszlmann Imrének Pécs, 1864. június 6.....	524
674	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. június 11-i ülés.....	525
675	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. június 11-i ülés.....	526
676	Beszámoló az MTA osztályüléséről Pest, 1864. június 13-i ülés.....	527
677	Benkó Károly cédulája Henszlmann Imrének Pécsről Pécsre, 1864. június 14.....	533
678	Girk György pécsi püspök Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pécsről Pestre, 1864. június 18.....	534
679	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. június 20-i ülés.....	536
680	Az MTA osztályüléseinek jegyzőkönyveiből Pest, 1864. június 27-i ülés.....	537
681	Az MTA osztályüléseinek jegyzőkönyveiből Pest, 1864. július 4-i ülés.....	540
682	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. július 8-i ülés.....	543
683	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. július 8-i ülés.....	544
684	Henszlmann Imre az MTA-nak a pécsi székesegyházban tervezett munkákról Pest, 1864. július 11.....	545
685	Csengery Antal fogalmazványa az MTA nevében Girk György pécsi püspöknek Pestről Pécsre, 1864. július 12.....	549

686	Pálffy Móric, Magyarország helytartója nevében Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Budáról Pestre, 1864. július 13.	550
687	Girk György pécsi püspök az MTA-nak Pécsről Pestre, 1864. július 21.	552
688	Eötvös József, az MTA alelnöke és Csengery Antal, az MTA jegyzője ajánlólevele Henszlmann Imrének Pest, 1864. augusztus 16.	553
689	Philipp Anton Dethier az MTA-nak Isztambulból Pestre, 1864. augusztus 18.	554
690	Csengery Antal, az MTA jegyzője levélfogalmazványa Philipp Anton Dethiernek Pestről Isztambulba, 1864. augusztus 29.	556
691	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1864. szeptember 24.	557
692	Schulcz Ferenc Henszlmann Imrének Pécsről Pestre, 1864. október 10.	558
693	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. november 4-i ülés	560
694	Az MTA Archaeologiai Bizottságának ülésjegyzőkönyveiből Pest, 1864. november 4-i ülés	561
695	Philipp Anton Dethier Csengery Antalnak, az MTA jegyzőjének Isztambulból Pestre, 1864. november 11.	562
696	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1864. november 12.	564
697	Irányi István Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1864. november 17.	566
698	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Egerbe, 1864. november 18.	567
699	Heckenast Gusztáv Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1864. november 26.	569
700	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1864. december 3.	570
701	Henszlmann Imre Ipolyi Arnoldnak Pestről Egerbe, 1864. december 7.	572
702	Gerster Károly és Frey Lajos Dessewffy Emilnek, az MTA elnökének Pestről Pestre, 1864. december 14.	575
703	Schulcz Ferenc Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1864. december 14.	577
704	Schulcz Ferenc számlája az MTA Archaeologiai Bizottsága számára készített rajzokról Bécs, 1864. december 15.	579
705	Bernhard Johann Alexander Meyer, az <i>Oesterreichische Revue</i> szerkesztője Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1864. december 22.	580
706	Ipolyi Arnold Henszlmann Imrének Egerből Pestre, 1864. december 28.	581

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Borítóterv Szák András
Tördelte Hollós János

Nyomdai kivitelezés OOK Press Kft.
Felelős vezető Szathmáry Attila